

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Drenge-Borgerskolen i Odense.

Odense Byes Historie,

af

Biskop Dr. C. T. Engelstoft.

2den Udgave.

Med 8 Afbildninger i Teksten og 6 Plancher.

Odense.

Førlagt af Hjemmelige Boghandel S. F. Helm-Petersen.

Trykt i Byens Stiftsbogtrykkeri hos J. C. Dreher.

1880.

Odense Byes Historie.

Forord.

Naar tilfældige Omstændigheder fremkalde et Skrift, kan det ikke være uden Indskydelse paa dets Form og Indhold, om de end ikke afgive noget Forsvar for Mangler og Misgreb i disse Henseender. Jeg kan derfor ikke undlade at meddele Læsren, at første Udgave af nærværende Skrift er fremkaldt ved den Beslutning, som Hyens Stifts litteraire Selskab tog for 20 Aar siden, at udgive de Afbildninger af Odense, som høves for 3 Aarhundreder, nemlig for 1593, 1660, 1760, tilligemed den nyeste Grundtegnning, hvoraf Hr. Geheime-Statsraad Trap tilbød Selskabet Aftryk til saadan Brug. Denne Beslutning fremkaldte naturlig det Ønske at ledsage Afbildningerne med en historisk Forklaring, og da jeg tidligere havde syleset med deslige Undersøgelser, blev det mig overdraget at udføre Selskabets Tanke. Det laae da som en givent Forudsætning, at Arbejdet maatte anlægges historisk og navnlig mere historisk, end det almindelig er Tilfældet med de statistisk-topographiske Beskrivelser, som vor Litteratur har af mange Byer, men som Odense endnu savnede. Hertil kom endnu, at det betydeligste Forarbejde for et saadant Foretagende, Bedel-Simonsens Bidrag til Odense Byes Historie, er anlagt saa aldeles historisk, at det maatte synes, som om Odense allerede var forudbestemt til at fremstilles i dets historiske Gang gennem Tiderne, uagtet vistnok denne Stofsamling lod et stort Mellemrum aadent mellem Nutiden og det Tidspunkt, med hvilket den slutter.

Jeg fulgte saameget hellere disse uvilkaarlige Anvisninger, som det syntes mig baade en interessant og en betydningsfuld Opgave at forbinde det Historiske med det Topografiske, saaledes at Historien beholder den første Plads, (i hvilken Henseende jeg har gjort et tidligere Forsøg i min *Thurøes Historie*, 1859), og jeg har ikke fundet Anledning til at forandre denne Plan i den nye Udgave, men fremlægger saaledes atter en Odenses Historie og Beskrivelse paa en gang, i det Haab, at et levende Billede af Byen, saadan som den til forskjellige Tider har været, derved skal fremgaa ved Siden af de Omstiftelser og Begivenheder, som have betinget samme.

Det ligger i Ideen om en Byes Historie, at den hverken kan medtage det Meget, som sees i Byen, om det end kunde i sig være mærkeligt nok, og ikke heller opbevare Mindet om de mange, maaske ofte endog betydelige Personligheder, som have levet deri; men idet den fastholder Byen som Beretningens Gjenstand, maa den indskrænke sig til det, som har haft Betydning for Byen som By. Derfor vil man finde forholdsmaessig Lidet om Familier og deres Skjæbner, om Embedsmændene, de geistlige som de verdslige, og i det Hele Lidet om de kirkelige Forhold, angaaende hvilke jeg desuden har kunnet henvise til min *Odense Byes Sognehistorie*, 1854. Ikke heller kan Byens Historie optage de mange Stiftelser, Bygningers og Institutioners særlige Historie og Beskrivelse, der have været eller endnu ere til; hvor nyttigt dette end kunde være for Nutidens Forvaltning, maa det dog erkjendes, at det langt vilde overskride een Boges Omfang og meget mere kræve mange særlige Skrifter, som ogsaa enkelte allerede have fundet. Men forsaavidt deslige Stiftelser have haft Betydning for Byen, blive de at paavise paa det Sted, hvor denne fremtræder stærkest, og jeg troer oeralt at have paapeget de Kilder, hvor de, som ønske nærmere Underretning, kunne finde, hvad der hidtil er samlet. Naar saaledes en eller anden særlig Gjenstand behandles, vil, uagtet Bogens historiske Anlæg,

der til undertiden slutte sig Tilbageblik eller Fremblit, der gaae udenfor den Periodes Grændser, i hvilken ellers Fortællingen befinder sig; thi jeg har ligesaa lidet i Tid som i Orden bunden mig strængt til et bestemt Schema (som f. Ex. Pontoppidans Origines Haunienses), men bestræbt mig for at lade de mest constitutive Partier af det mangedeelte Stof fremtræde som saadanne i ethvert af de større Tidsaffnit, hvori Byens Historie naturligen deler sig. Bistnok er det deraf en Folge, at man i mangt et Tilfælde kunde søge forgjæves efter Oplysning om een speciel Gjenstand i et og andet Affnit (saasom Skatter, Kirker, Skoler, Fattigvæsen), ligesom ogsaa at man vil finde de samme Gjenstande behandlede med meget ulige Udførlighed og i forskjellig Orden i de forskjellige Affnit; men jeg antager, at det udførlige Sag-Register, som er vedføjet, skal sætte enhver Læser istand til at finde Alt, hvad her forefindes, ligesom den foran aftrykte Indholdsfortegnelse ogsaa vil kunne vejlede til at finde de større Partier, som Læseren ønsker at opsoge.

De Kilder og Hjælpe midler, jeg har benyttet, ville — uden tvivl meget fuldstændigen — findes angivne i Bogen selv. Jeg har vedblevet at følge denne lærde Sædvane, skjønt jeg har lagt an paa idetmindste i nogle Partier at skrive mere for Læsere, der søge Lecture, end for lærde Granstere; og jeg har ikke blot gjort det for at retfærdiggjøre, hvad jeg berettede, men især for at vise dem, der ønske nærmere Kundskab, hvor de kunne søge den. Det bliver derved overflødig her at opregne de mangfoldige Kilder, jeg har benyttet, og som tildeels ogsaa have et langt videre Omfang, men forsaavidt som det kan være baade i sig selv af Interesse at kjende Byens Literatur og nyttigt for dem, der fremtidig ville granske i dens Historie, at kjende de Kilder, hvoraf der kan sees Mere, end hvad her er givet, har jeg anseet det passende i et Anhang, der er trykt som sidste Bilag, at give en Oversigt over de vigtigste Kilder og Kildesamlinger, hvori ogsaa vil findes den nærmere Forklaring om de Steentryk, som ledsage

VIII

denne Historie og i den nye Udgave ved Forlæggerens Beredvillighed og Interesse for sin Fødeby ere mangfoldig forøgede.

En ny Udgave efter næsten 20 Aars Forløb er naturligvis ikke blot blevet en Fortsættelse af Historien, men Lejligheden er benyttet til at berigtige og fuldstændiggjøre paa alle Puncter, og da Mellemtiden og fortsat Forskning har fremdraget meget Nyt, er Udgaben for en stor Deel blevet en Omarbejdelse, hvilken Forfatteren anbefaler til samme velvillige og overbærende Modtagelse, som blev den første Udgave til Deel.

Odense Bispegaard i September 1880.

C. L. Engelstoft.

Indhold:

	Side.
1ste Afsnit. Odense i den hebenske Tid. Byens Oprindelse og Navn — Beliggenhed — Dens Helighed — Oldtidsminder	1—20.
2det Afsnit. Odense i Middelalderen.	
1. 1019—1250. Christendommens Indførelse — Kund den Hellige St. Knuds Kirke — Andre Kirker og Klostre — Byens Odeæggesler og Etjæbner	21—60.
2. 1250—1536. Tiggerklostre — Hospitaller og Capeller — Skoler og Lærdom — Bøger — Fattigvæsen — Gjestgivere — Møller Gilder — Communalforfatning — Tydsk Indflydelse i 14de og 15de Aarh. — Byens Tilstand i Alm. — Adelen — Haandværker — Bystat — Scultus — Hof — Dronn. Christine og Kong Hans — Bymarken — Kirkens Grundeigdomme — Myntret	60—114.
3. Byens Beskrivelse ved Slutningen af Middelalderen — Kongsgaard og Dronningegaarden — Secularisation	114—163.
3die Afsnit. Odenses Historie fra Reformationen til Souverainitetens Indførelse, eller 1529—1658.	
1. Reformationen og Grevens Feide — Ildbrand — Plyndringer	164—171.
2. Handel og Søfart — Skibsmaen — Munkbo — Skibhuset — Kjøbmænd	171—180
3. Christian den Trede's og Frederik den Andens Forhold til Odense — Torv — Apothek — Kongsgaarden — Kongebegravelser — Lehnstagsellen — Vandledning — Hus Bager — Odense Adel	180—222.
4. Adelen og Bidskaf — Landssting — Adelen's Gaarde og Stiftelser — Gymnasiet — Læger — Geistlighed	222—237.
5. Kommunen — Magistraten og Borgerfabet — Bystinget — Handel — Haandværker — Fattigvæsen .	237—268.

6. Byens Udseende - Fugleperspectiver - Gaderne -
Ramsbjerred - Bangsboder - Gaarde og Huse... 269 - 297.
- 4de Afsnit. Odenses Historie fra Souveraini-
tetsens Indførelse til 1790.
1. Svenskekrigen og Regjeringsforandringen - Krigs-
aarene - Indquartering - Adelens Bortgang -
Garnison - Stiftsøvrighed 298-311.
 2. Ringo - Kirker og Lærdom - St. Knuds Sogne-
Kirke - Hospitalet - Bogtrykkerie - Boghandel og
Aviser - Lærde - Læger - Taxation 312-335.
 3. Stemninger og Tilstande - Embedsmænd og Rangs-
personer - Næringsløshed - Tvedragt - Jorde-
godsjob - det Tydskes Indtrængen - Slottet 336 - 352.
 4. Skolevæsenet danske Skoler - de catechetiske Skoler 352-356.
 5. Byens Opkomst - Handel og Industrie - Odense
Øl - Odense Handsker - Fabrikker - Tugt- og
Manufakturhuset - Brændeviinsbrænding - Agerbrug 356 - 373.
 6. Bylivet - Borgercorps - Befolkning - Bogtrykkerie
og Blade - Forfattere - Aviser - Boghandel... 373-388.
 7. Kommunen - Magistrat - Eligerede Mænd -
Knappe Kaar for Byen og Kirkerne 388-400.
 8. Locale Forhold - Boliger og Bygninger - Frøen-
Hofret - Udvidelse - Oversigt efter Pontoppidans
Grundtegning - Consumption 400 417.
- 5te Afsnit. Odenses Historie fra 1790 til 1847.
1. Stiftamtmand Buchwalds Tid - Foranstaltninger -
Kanalen - Adelen i Odense - Stuespil - Theatret
- Klubben - Selfaber 418-433.
 2. Skole- og Fattigvæsen - Præstembeders Medlæggelse
Latin-Skolens Reform - Borgerkolerne - Realskoler
- Fattigforsørgelsen i 18de Aarh. - Tugthuset - Jens
Benzon - Daareanstalt 433 - 444.
 3. Byens Bygninger - Bispegaarden - Graabrødre
Kirke - Huus's Boliger - Private Gaarde - Ringe
Udvidelse 444-454.
 4. Gouvernementets Tid - Spanierne 1808 - Kirkerne
- Bidsenstab - Pengeinstituter - Foreninger 454 461.
 5. Stiftelser og Legater - Eilskov, Lahn, Bülow, J.
Benzon v. fl. 461 - 464.
 6. Handel og Industrie - Haandværker Fabrikker . 461-466.
 7. Kommunen - Magistraten - de eligerede Mænd -
Borgerrepræsentanter og borgerlige Raadmænd 466-470.

XI

6te Afsnit. Odense fra 1847—1878.

1. Byens ydre Stiftelse — Udvidelse — Kongens Gade — Albani Sortebrødre Løkke — Vindegadens Qvar- teer — Kirkeløkken — Bygrændsen — Bygninger — Lyststeder	472—483.
2. Næringsforhold — Folketællinger — Erhverv — Ar- bejder — Handel — Industrie	484—495.
3. Stiftelser og Legater — Frederik den 7des — F. Jensens — Graabrødre Kloster — Legater	495—497.
4. Den sidste Tids Foretagender — Byraadet — kommu- nale Forbedringer — Kanalen — Garnison — Mark- løb — Forfijonnelse — Kunstværker — Kirkenes Restauration	498—518.
Bilag 1. Ældste Privilegium	521.
2. Kongebrev om St. Knuds Kirkes Taarn	522.
3. Af Graabrøde Hospitals Copibog	523.
4. Brannii theatrum urbium	525.
5. Udtægnelser af Magistratens Fordebog	527.
6. Kongebrev om Bythinget 1643	529.
7. Bevilling paa en Post 1654	529.
8. Om Guldfjord	531.
9. Uddrag af Folketællingslisterne 1860 og 1878 . . .	535.
10. Magistratens Medlemmer	540.
Anhang. Om Odense Byes Historie	546.
Rettelser og Tillæg	564.
Sagregister	583.
Navneregister	599.

De i Teksten indsatte Billeder.

	Side.
Det i St. Knuds Kirke engang foresundne Skab efter Tegning af Catechet J. P. Brandt, (jf. S. 564).....	92.
Obins eller Kejser Ottos foregivne Billede (jf. S. 124) og de to Stene, som foresandtes i Gavlen paa Bispegaarden paa Flakhaven (jf. S. 73.).....	124.
Det ældste Prospect af Odense By og fem Biskoppers Billeder af C. Hamsfort (jf. S. 550).....	182.
Niuf Bagers Familiebillede fra Graabrødre Kirke.....	206.
Otte Baabensegl fra det 16de og 17de Aarhundrede (jf. S. 567).....	210.
Prospect af Flakhaven før 1852 (jf. S. 580).....	420.
Grundtegning af St. Knuds Kirkes Omgivelser til Nordsiden før 1836.....	479.
Det nye Raadhuus efter Tegning af Herholdt og Lendorph ...	503.

Første Afsnit.

Odense i den hedenske Tid.

Odense Byes Oprindelse skjuler sig i det fjerneste Hedenold; ingen gammel Beretning, ikke engang noget historisk Sagn fortæller, naar og af hvem den blev anlagt og fik sit Navn; men den turde være ældre end nogen anden dansk By og er ved sit Navn selv knyttet til vor Histories første Begyndelse.

Som Mariager og Maribo røbe deres Oprindelse i den christelige Tid, saaledes viser Odenses Navn hen til den Periode i vort Lands Historie, da Aserne drog herind med den nye Cultur, som indførte Agerdyrking, og med den nye Religion, som fortrængte Herthas Dyrkelse og Tordengudens Tilbedelse som øverste Gud. Det er, som om vi her i Fyen endog kunne følge Indvandringen selv og finde Sporene af den nye Tingenes Orden i de Navne, som Landskaber og Steder fik: Aserne eller Asagotherne kom herind fra Tydskland og drog fra Elben til Sigtuna og Upsal; her paa Ven kan Asnæs (Asfens) have været deres første Fodfæste og det nærliggende Asborregaard (Aborregaard) deres Borg, hvorfra de forstyrrede Herthas Helligdom paa Ertebjerg (Herthabjerg) med sit Ørnebjerg og

hellige Sø; den høieste Bakke i nordøstlig Retning derfra blev Freirs Bjerg (Frøbjerg), og ved den store Kalveaaes betydeligste Bredning, hvor Odense ligger, satte de sig fast. I den nærmeste Omegn ligger Bellinge (Balbers Enge, Belbringe) og Frøs Skov (Fraugde, Fraugsveth) og Masum, som er Asheim.¹⁾ Som Midtpunctet laae her Odinsei eller Odinsve, i Folkesproget Dænse efter samme Forfortning, hvorefter vi sige Onsdag for Odinsdag, kaldet efter den øverste Gud selv. Det vedkommer os ikke her at forsøge denne Kulturstrøms øvrige Gang; men medens vi bemærke, at den i en anden Retning bevægede sig op i Jylland til Viborg og Onsilb, Onsilbherred, og fra Fyen som nyt Udgangspunct banede sig Wei gennem Sjælland og Sverrig, hvor mange Steder fik Navn efter Odin, skulle vi kun bemærke, at de mythiske Sagn sætte Odense i en langt betydningsfuldere Forbindelse med Odin end de andre Steder, der have faaet Navn efter ham. Det hedder, at Odin tog Bolig paa Dthensei i Fyen, at han ligger begravet i Odense, og meget Andet, tildeels modsigende Ting, berettes om Odin i Odense, saasom den mythiske Sagnkreds er saa riig paa Fortællinger om ham, hvis sande Indhold ingen Critik kan udfinde.²⁾ Det mangler derfor heller ikke paa den Formening, at han skal have anlagt Odense By, og om man just ikke kan tænke sig Stæder og Byer formelig anlagte i denne første begyndende Cultur, saa er det vistnok utvivlsomt, at Odenses Anseelse og Betydning som By hidrører fra den odinske Tids Begyndelse i Danmark. Om Stedet tidligere var beboet, om det havde et andet Navn i den keltiske og den finske Befolknings Dage, som udentvivel begge andetsteds i Fyen have

1) Tildeels efter N. M. Petersen Danmarks Historie i Hedenold, I, 119—20.

2) Snorro, Knytl. Saga og Suhm D. Hist. I, 155.

efterladt sig Spor, vide vi ikke¹⁾); ei heller er der sikkre Spor af Urindvaanernes Færd paa dette Sted.²⁾ Odins Helligdom har i ethvert Tilfælde været stærk nok til at udslutte Mindet derom, og den er gammel nok til at give Odense i Tiden Plads foran alle Danmarks Kjøbsteder. Den er den eneste af de mange efter denne Guddom benævnte Stæder, som har bevaret den Anseelse, Navnet antyder: Ottense i Holsten, Bongsbæk og Bongsild i Slesvig, Odinse, Onse og Bongsild i Nørre Jylland, Onsberg paa Samsø, Odensved i Sjælland, Onslunde og Onsjø i Skaane, Onsbjerg paa Bornholm ere alle, med Undtagelse af den førstnævnte Flette, kun Landsbyer, forsaavidt de endnu ere til.

Naar Odenses Navn saaledes hensætter dets Oprindelse til Tiderne før Christi Fødsel, er det næsten overflødig at nævne den Fortælling, som fra tydske Stribenter er blevet udbredt ogjaa i Danmark, at Odense skal være anlagt af Keiser Otto den Store eller Otto den Tredie, eller dog i dennes Tid anlagt af Kong Harald Blaatand og kaldet Odense til Ære for denne Keiser, som paatvang ham Daaben. Næst den Anledning, som Navnets latinske Form i Middelalderen kunde give, da det ofte skreves Otthonia istedetfor Othenæ og Otthinia³⁾, beroer denne Fortælling paa det Factum, at Keiser Otto den Tredie 987 udstedte et Bestjærmelsesbrev for et christeligt

-
- ¹⁾ Peterfen a. St. S. 70. Alene for Sunnerup kendes en Navneforandring, da det forhen hed „Osfesjø“ og „Fjuse“ (Bed. Sim. Bidrag t. Od. Byes Hist. 1 D. 1 S. 126 og 2 S. 199); men den kan være yngre.
- ²⁾ Jettestuer forefindes nu ikke mere, af Oldsager er kun fundet almindelige Ting; ei heller er der hidtil opdaget sikkre Spor af Kjøkkenmøddinger.
- ³⁾ Alle Navnets Former findes i Sc. Rer. Dan. III, 363, Bedel Sim. Bidrag t. Od. Byes Hist. I, 1, 8 og D. Nielsen om Odenses Navn i Bruun's danske Saml. I, 91.

Bispedømme i Odense, som i hans Tid blev, om ikke oprettet, saa dog tilfattet af den tydske Mission. Men den Plan at oprette Thyens Bispedømme i Odense, forudsætter allerede, at Byen dengang var Landets Hovedstad og altsaa langt ældre end Kong Haralds og de tydske Ottoners Tid, og i den danske Tale havde dens Navn aldeles ikke den Lighed med Keiserens Navn, som det fik et Par Hundrede Aar senere i Munkenes Latin. Naar det saaledes beroer paa en Misforstaaelse at hidlede Thyens Oprindelse fra tydsk Paavirkning, bortfalder ogsaa al Tale om et gammelt Træbillede, som indtil 1740 skal have siddet over Døren paa den Gaard, der engang siges at have været Thyens Raadhuus (hvor nu Larsens Hotel staaer), og som havde bagpaa en Paastrift fra det 17de Aarhundrede, at det forestillede „Kong Ottings Effigies“; og ligeledes bortfalder den Formening, at det skulde være denne Keisers Billede, Thyens gamle Segl viser; det sidste er aabenbart Kong Knuds, og hvad Træbilledet har været, kan nu saameget mindre siges med Visshed, som det er forsvundet; men vi skulle i det Følgende komme tilbage til dets rimeligste Forklaring.¹⁾

Smidlertid er Keiser Ottos ovennævnte Brev meget mærkværdigt; thi det er i dette, at Odense Byes Navn første Gang nævnes i et skriftligt Actstykke, som er kommet til vor Kundskab. Men da det er af Aaret 987, staaer det saaledes paa den yderste Grændse af den hedenske Tids Historie.

Vide vi da Intet om de 1000 Aar, der allerede da vare hengaaede over Odense? Saa godt som Intet. Det er Navnet og Naturen, der maa tjene os til Vejledning,

¹⁾ Ved. Sim. a. St. 21 fgg. En Tegning af dette Billede er med von Havens Alderdoms Levninger i Thy af Bedel Simonjen indsendt til det oldnordiske Museum; en anden er her i Thy.

naar vi ville danne os nogen Forestilling om Byen i den hedenste Tid. Navnet har tvende Former i den ældste danske Skrift: Othensej og Othensve. Den første forekommer navnlig hos den norske Samler af Oldtids-sagnene Snorro Sturlesen i det 13de Aarhundrede og i Kong Valdemars Fordebog¹⁾, og ligesom Fordebogen har udtrykkelig Othensø, saaledes mener Snorro det ogsaa meget alvorligt med denne Navneform, da han siger, at Odin tog Bolig paa en Ø i Fyen. Skulle vi da tænke os Byen i Oldtiden beliggende paa en Ø? Man kan uden stor Bæmselighed paavise, hvorledes virkelig Byen kunde være omgivet af Vand, saafremt den laae som nu paa Aaens nordre Bred; man kan endog paavise en dobbelt Vand-Ring, der kunde begrunde denne Forestilling. Gaaer man nemlig tilbage til de Tider, da Vandstanden var væsentlig forskjellig fra den nærværende, da f. Ex. det hele Engdrag, hvori Aaen nu løber, var fuldt af Vand, saa har man en anseelig Ø omsluttet af Aaen mod Syd og Ost og paa de andre Sider af Bogøstrand i Forbindelse med Næsbøhoved Sø, Roersdam og Sanderum Mose, der ved Hedehuset (Bymartens Grændse) løber ud i Aaen²⁾, og paa denne store Ø laae da Byen mod dens vestlige Ende. Men foruden at det Navn, som skulde hidrøre fra disse Naturforhold, snarere blev Navn paa et Vandskab end paa Byen alene, saa kan det tillige betvivles, at Vandstanden har været saadan i en nogenlunde historisk Tid; denne Vandstand hører meget mere til de Dage, da Jorden formedes under Vandets Paavirkning, og den vilde have medført, at mange Dale og lave Drag indenfor denne Øs Omkreds ogsaa maatte have været opfyldte af Vand og

¹⁾ Othensei hos Snorro a. St., Othensø i Sc. Rer. Dan. VII, 542; ligesaa Othensei i Valdemar den 1stes Brev af 1174, Regest. diplom. I, 50. Ogsaa i Nholfs Saga (Suhm 4, 491).

²⁾ Saaledes Ved. Sim. a. St. S. 5—7 og Borgruiner S. 12—15.

faaledes hele Egnen snarere have frembudt en Mængde af Smaaøer og Landstrimler, der hævede sig op af Vandet, end et samlet Oland. Hvor langt man maatte gaae tilbage for at finde Tiden til denne Vandstand, kan sluttes deraf, at selv de Øer i Odensefjord, som i Østers- og Muslingfaller bære Spor af de ældste, for-odinske Beboere, med den maatte have ligget under Havfladen.

En anden Vand-Ring, som kunde forklare Byens Navn, paavises i det lille Kaløb, som endnu omslutter Byen mod Vest og Nord: Roersdams Udlob, Bækken, (nu Rosenbækken) deler sig nemlig Vest for Byen, saa at een Arm, som løber ud i Laen ved nuværende Magade, giver en Vandgrændse mod Sydvest; den anden Arm gaaer norden om Byen og sees at have forhen deelt sig i tre Løb¹⁾, hvoraf nu kun det mellemste er tilbage, og atter samlet sig til eet, som falder i Laen ved Bjentendam: det er en fuldt affluttet Vandgrændse, som tildeels følger Byens gamle Yderlinier og betegner en Ø, paa hvis østlige Deel Byen laae. Men, om denne lille Bæk endog engang var større og navnlig havde Bredninger paa flere Steder, hvoraf nu kun svage Spor ere tilbage, (bag Hospitalet, i Slotsghaven, Bjentendam), er den dog for ringe, til at den naturligen kunde give Byen Navn af en Ø. Ristnok vilde det tale for denne Mening, dersom Bognsbro, der i Vestergade fører over Bækken, skulde være Odinsbro (som Bognsild er Odinsild) eller Odensebro, thi det vilde da antyde, at at man var sig bevidst, at man maatte over Vand ogsaa fra den Side for at komme til Odins Stad; men dette Navn findes i ældre Skrifter skrevet Bangsbro, og er mulig slet ikke Andet end Broen ud til Markterne.²⁾

¹⁾ See Tegningen af 1593 paa Planché 1.

²⁾ Ved. Sim. 3, 117, hvor Ole Bagers Laasebrev mellem to Haver paa Heden nævner en tredje „i det Stræde Norden Bangsbro“. (Stræde er ofte blot Betegnelse af en indgrovet Bei.) Endnu i en Grundtægt af 1776 (i Raadst. Arch.) forekommer „Bangsbro“.

Hvorhos det afgjort taler imod at tillægge Navnet Odenso nogen særlig Beviisskraft for Byens Naturbeliagenhed, at denne Form deels forekommer sjeldnere, deels er en af de Endelser, som saa ofte uden al Grund have dannet sig ved Udtalen, f. Ex. Faxe, Ledø, Sorø (Soer). Sønderso (Sønderse¹), medens den derimod aldrig kunde have været fortrængt, dersom den virkelig havde haft en naturlig Berettigelse. Skulde det endelig ansees for vist, at Odiu tog Bolig paa en Ø i Fyen, kunde dette ogsaa være slect ved, at hans Helligdom laae paa en Ø, uden at Odense By behøvede at være en Ø.

Navnets anden Form Othensve forekommer ikke blot i de samme gamle Sagn, men har ene Medhold i de ældste skriftlige Optegnelser²), og staaer med uforanderlig Træk præget paa Mynter, der endnu ere ældre end nogen Skrift. Da Knud den Store lod engelske Myntmestere slaae den første Mynt i Danmark, var Odense en af de Byer, hvor dette slect: Othsvi, Odsv, Ods, findes paa Mynter fra det 11te Aarhundrede og viser os saaledes Byens Navn paa Overgangen fra den hedenske Tid til den christelige.³) Endelsen vakler mellem wi og we; men da der ikke kan tænkes paa en Viig af Havet, der vel

¹) Ved. Sim. 1, 2, 205.

²) Ælnoth (S. R. D. 3, 363 og 371) Othenswi og Othensia. Adam Brem. Odansve. (Jeg kunde tilføie Knud den Helliges Gavebrev til Lund Domkirke 1085, hvor der skrives Othense, men jeg antager, at dette Navn betegner Odense i Skulleløv Sogn i Sjælland.) Othensi er den første danske Form, der forefindes 1107 og i Kong Erik Lams Brev 1141 (Dipl. A. M. I, 245). Othens i Kg. Baldemars Brev af 1159 (Reg. D. I, 44) og Othense første Gang med Biskop i St. Knuds Klosters Segl 1183 (Ved. Sim. I, 121), dog mulig allerede 1107 (Dipl. A. M. p. 245). Jf. O. Nielsen om Oprindelsen til Navnet Odense i Bruuns og Fl. Danske Saml. I, 91.

³) R. Ersklev vore Dynavnes ældste Former, oplyste af danske Mynter, i Bruuns o. fl. Danske Samlinger 2 R. 3, 123.

engang gjennem Bogøstrand og Næsbjrhoved Sv kan have naaet nær til Byen, men ingenfinde har havt Navn af Wiig, maa Ordet forstaaes som Odins Offersted, Helligdom, Odins Be. Og dette er saa godt som det Eneste, vi vide om Byen i den hedenske Tid, at her var Odins Tempel, Midtpunctet for Landets Gudsdyrkelse.

Men spørge vi nærmere, hvor denne Helligdom, hvor Byen selv laae, søge vi forgjæves efter et Artusindes Forløb baade efter Spor og Overlevering. Ronnebjerg, et med Kunst forhøiet og befæstet Sted paa Aaens sydlige Bred, rigtignok udenfor alt hvad der kan kaldes Ø, og landfast med det stærkt stigende Jordsmøn til Hunnerup, har altid først tiltrukket sig Opmærksomheden; her kunde Odins Borg, hans Grav, hans Tempel have været! Man tænker sig da, at hele Byen ogsaa dengang laae paa Aaens sydlige Side.¹⁾ Men ikke blot er ethvert Spor af denne gamle By forsvundet, saa at ikke en eneste Mennekebolig blev tilbage paa de til Ugerlaud opdyrkede Baner, saaledes som dog ellers de gamle Byer pleiede at blive staaende som Landsby, f. Ex. Gammel Upsala, Gamle Rjoge; men ogsaa enhver Erindring om en saadan Flytning er udslettet, medens dog ellers andre Byer, som ved Overgangen til Christendommens Tid flyttedes, pleie at have bevaret Mindet om det gamle Stade, saasom Ribe, Roskilde, Kallundborg; og endelig ligge Byens anseelige Marker i senere Tid alene paa Aaens nordlige Side, medens Landets Jorder gaae saagodtform lige til den sydlige Bred, hvilket er ligesom et Bink om, at de, der oprindeligt fra Odense opdyrkede Jorder, færdedes alene paa Aaens nordlige Side. Desuden kommer hiin store Jordhøi ikke til os under Navn af Wi- bjerg, Onshøi eller andet, der kunde antyde dens Ælde, men alene under det ridderlige Navn Burgum, Borgen, og hvor let kan man ikke forklare sig dens Oprindelse af

¹⁾ Saaledes Bedel=Simonjen I, 1, 20.

silbigere Tidens Forhold, da enhver By behøvede en Fæstning til Forsvar mod Sørovere og andre Fjender? eller af en Hødding, som der havde sin Bolig?¹⁾ Ogsaa formedelst Naturforholdene bliver det høist usandsynligt, at Byen skulde have været anlagt paa Aaens sydlige Bred; thi i Oldtiden søgte Menneskene gjerne Boliger, hvor de ved Vandløb kunde være beskyttede mod vilde Dyr og fjendtligt Overfald; men den sydlige Aabred er et jevnt stigende Høiland, som uden alt Vandløb er sammenhængende med de Stovstrækninger, der uden tvivl dengang bedækkede hele den Slette, som strækker sig langt ud fra Odense i Syd og Øst. Derimod tilbød den nordre Aabred i fortrinlig Grad disse Betingelser. Der laae en Landryg bestaaende af tre eller fire sammenhængende Høie, som tildeels endnu, efter at Byen saamange Gange har været ødelagt og er blevet gjenopbyggt, ret vel ere kjendelige, navnlig ved de Fald, der skare sig mellem dem ned til Aaen²⁾; mellem disse Fald skjød Landryggen sig høinende mod Syd frem til Aaen og dannede høie Bredder eller tungformede Høirande, under hvilke Aaen først bøiede af næsten i ret Vinkel mod Øst, derefter gjorde en Bøining for hver, saaledes at dens Løb mod Øst for hver Bøining tog et lidt nordligere Løi. Den hele Landryg fik derved en lang Strækning fra Vest-Sydvest til Nordost, bølgeførmig og udtunget mod Aaen, men jevnt nedgaaende mod Nordfiden, hvor Byens Bæk med Bjentedam afgrændsede den i en Brede af kun omtrent 500 Alen fra det Nord for liggende Tordsmønt. Der var just et Sted for en By, en fast Landryg, omgivet af den store Aa og en Bæk og sumpige Strækninger, og skulde man søge de første Menneskeboliger udenfor den,

1) Jf. om de gamle Navne paa Forsvarspuncter og Høddingehæder, N. N. Petersen, D. S. 3, 401.

2) De ere fra Vest til Øst: Faldet, hvor Vesterport stod (Pile-dammen), Hølsedøie, Munkemøllestræde, Frøentklostrets Søentning og Bjentedam.

maatte det snarere blive paa Holmene og de enkelte Bakker nordenfor Bækken, navnlig om og i Næsbøghoved Sø, end sønden for Laen; men de Beboere, vi kunde tænke os paa deslige Steder, maae dog snarere have været den fjerneste Oldtids Slægt, da Urindvaanerne levede paa Øer og i Bælchuse, end de Slægter, der kunde have anlagt en By, og selv om Odins Helligdom skulde have havt sit Sted der, turde Øen selv neppe tænkes nordligere end paa den beskrevne Landryg.

Man har troet at finde Helligdommens Sted paa en Ø i den anseelig nu forsvundne Næsbøghoved Sø. I dens vestlige inderste Deel laae to Øer, der kaldes store og lille Thorshund, og nordost for dem ligger en liden Ø Biholm; det er, som om Navnet selv her paaviste os Odinsvi!) Men den er saa overmaade lille og lav, at man neppe kan tillægge den en saadan Betydning; er Navnet virkelig et historisk Vidnesbyrd, kunde det betyde den hellige Holm, der hørte til Thors Ø; men det kunde mulig hidrøre fra langt tidligere Tider og blot betegne, at Øen var bevoget med Bjæl, Bidier, eller efter slyngst Udtale: Bier — i saa Fald et Navn af samme Oprindelse som det ofte forekommende „Wimose“. Alligevel er det i sig selv ikke usandsynligt, at Odins Hov eller Tempel kan have ligget nord for Øen paa en Bakke, i en Dal eller paa en Ø, som Snorro synes at sige.²⁾ I midlertid kan der ogsaa findes Plads for det indenfor Øens Kreds, saagodt som paa hver Øi og i hvert Fald ud imod Laen: Tanken falder snarest paa den østlige Bante, hvor den første christne Kirke (Frue Kirke) reiste sig; men det høieste

1) N. M. Petersen D. S. I, 119 og Bedel Sim. Borgruiner. Denne Holm savnes blandt dem, der opregnes 1548 (B. Sim. Odense 2, 2, 52), men den findes endnu i den udtørrede Sø.

2) Ved Næsbøghoved Sø siges det, at man paaviste Odins Grav (Waggesen D. St. Udg. 1840. S. 259), men nu vides Stedet ikke.

Punct af Bassestrøget er det, paa hvilket St. Knuds Kirke staaer, og hvoraaf en Deel endnu bærer Navn af Bjerg (Klingenberg); paa een af dem eller i den bredeste Sænkning imellem disse to kunde Odins af Træer omgivne Helligdom tænkes. I ethvert Tilfælde maae vi forestille os Byen liggende paa disse østligere Dele af Landryggen; thi saasnart Historiens Lys oprinder over den, see vi den langsom ubvide sig fra Øst (ell. Nordost) til Vest, og først jeent imod Nord.

Men dette er ogsaa Alt, hvad vi vide om Byen i Hedenold. Landstabet, hvori den laae, maae vi neppe tænke os saa faare forskjelligt fra det nærværende eller dog fra dette, som det var før dette Aarhundredes Begyndelse.¹⁾ Navnlig tør vi ikke tænke os det dybe og brede Aløb med sine Enge mellem Høilandets Bredder paa begge Sider opfyldt af Vand: disse Jorddannelser høre en langt ældre Periode til. Aaens Løb har i et Aartusinde ikke undergaaet nogen Forandring uden hvad Mennefskaand har forarsaget, og i det nærmest forudgaaende Aartusinde kan det neppe heller antages at have været Tilfældet i nogen betydelig Grad, i alt Fald neppe anderledes end at Vandløbet selv kan have staaet sig dybere ned i Bunden og saaledes være blevet saameget smalere. Den lave Holm øst for Munkemølle, som endnu oversvømmes ved høi Vandstand, var allerede 1336 Gjenstand for Handel²⁾, og denne Mølle, der endnu ligger lavt, var allerede anlagt i det

1) Dette sees navnlig paa Situationskortet af 1717, som findes paa Planché 2. Dette Situationskort viser Vandets Grændser ved Aaret 1798, da Canalen blev paabegyndt, og antyder tillige ved de puncterede Linier de Forandringer, som sees fuldstændigere paa Markkortet.

2) Ved. Sim. I, 2, 32. Den beskrives som den Holm Norden nedenfor Klosterets Løkke og sønden næst op til Aaen, altsaa liggende syd for Aaens Hovedløb og i Berørelse med Marken syd for, gauffe som den sees endnu.

12te Aarh. Men desto mere have Vandene mod Landfiden, som ligge meget høiere end Aaen, dengang beherstet Byens Omgivelser. Sanderum Mose og Koersdam have udgjort vidtstrakte Søer, Bjentedam var en anseelig Sø, og mellem begge har Byens Bæk, vistnok i det mindste bag det senere Graabrødkloster og hvor Pile-dammen laae indtil dette Aarhundrede, (ved Vesterport) dannet betydelige Oversvømmelser, ligesom Nord for disse Næsbyhoved Sø traadte i to Arme nær til Byen, baade ved Maløfkegaard og ved nuværende Toldbod, og med 2 andre Løb ud imod Nordost og umiddelbar forenede sig med Havet i Fjorden.¹⁾ Dens Tilløb, Stavisk Aa, har vistnok ogsaa engang været meget betydeligere, og naar man tænker sig dens lave Dalløb engang opfyldt af Vandet, kan man forstaae, at den ligeoverfor Nord for Ødense liggende Landsby kunde blive kaldt Næsby, som beliggende paa Spidsen af det fra Sønderjø og Særsløv udløbende Høiland. At ogsaa denne Aa og hele Næsbyhoved Sø gav en god Udgang til Byen for Oldtidens Skibsfart, er en Selvfølge.

Ved Siden af Vandet har Skovene uidentivt givet Landstabet dets Character. Hunnerup Skov kan antages at have bredt sig vidt imod Nord og Øst, førend den Mand, som gav Torpen sit Navn, ryddede en Plads i Skoven²⁾, og lignende Rydningsarbejder foretoges Øst for

¹⁾ Dette sees endnu paa Pontoppidans Landkort, som viser Stigejørd og Næsbyhoved Sø som een bred Fjord fra Havet (D. Atl. III).

²⁾ Hunnerup er baade den gamle Form for dette Navn og tillige den, som ene kan forenes med, at samme Navn forekommer andensteds, som Hune Slot (Hundslev) ved Hynkeby (Wed. Sim. I, 2, 23), Hunc, Huneby, Hunetorp i Hjørring Amt (Traps statist. Beskr. Sp. D. 2 Bd. S. 83). Det skrives 1472 Hynborpp (Wed. Sim. I, 2, 177).

den for at vinde Blads for den Gaard, der endnu til de seneste Tider har ført Navn af Røddegaard, forvansket til Røddegaard, (Kragssberg¹). Nærmest ved Odense laae endnu til sildige Tider Krattskov langs Nabredde fra Hunnerup, som det tildeels sees paa Tegningen 1593. Mod Nord var ligeledes vistnok Alt Skov: Bredderne om Næsbyhoved Sø tyde derpaa endnu; Tøllelund har vel Navn af Fyrretræer, og flere Marker have Navne, der henviser til gammel Skov (Ladegaardskov og Fuglesang), ligesom ogsaa endeel Skov endnu staaer om Marienlund. I Næsbyhoved Sø laae store og lille Thorslund, hvis Navne vidne om gammel Skov, og de to andre større Holme (store og lille Brasenholm, som nu ere Bakker i Engdraget) have endnu deres Skov. Mellem Skove og Aaen har Byen søgt sine Marker, væsentligst imod Øst og Vest, hvor Navnene Palles Mark i Øst og store og lille Heden i Vest endnu bære Oldtidens Præg. Den vestlige Mark havde ogsaa engang baaret Skov, „Roerskov“, hvortil den sidste Levning nærved Hedehuset er borttrøddet i Mandes Minde, og Byens store Mose i denne Mark bevarer Sporene af Skovene endnu.

Men om det Liv, der bevægede sig paa disse Steder, høre vi Intet; uagtet Fyen og Konger i Fyen saa ofte forekomme i vor rige Sagnetreds, er der kun en eneste Beretning, der udtrykkelig nævner Odense: Kong Hogni af Ringsted laae efter et Sætog med sin Flaade ved Odense; da kom den norske Prinds Sorle for at byde ham Bod for hans Fader, som han havde fældet: der stod da i Kalbeaen et stort og blodigt Slag, som efterat Sorle var overvunden, endte med Forsoning og Fostbroderstab.²) Men saa usikker er den hedenske Tids Historie, at det ikke

¹) Saaledes Ved. Sim. a. St. 1, 31. En anden Forklaring af dette Navn er dog ogsaa mulig, hvorom i det Følgende.

²) Smtid. I, 28.

kan afgjøres, om det skete i det 3die eller i det 7de Aarhundrede. Smidlertid antyder Sagnet altid, at Odense havde en Havn, hvortil Flaader kunde søge, og at Kalveaaen var dyb og bred nok til den Tids Krigsskibe.¹⁾ Rimeligvis har Byens Beboere ogsaa ad denne Vej drevet baade Søfart og Sørøveri, navnlig tyde endeel Spor paa Vikingstog til England, og for Handelen laae Byen ogsaa fordeelagtig ved den store Fjord og den 9 Mil lange Na, der paa en Tid, da Samsærdfelen tillands var lidet kjendt, satte de største Strækninger af Landet i Forbindelse med den. Den havde heller neppe nogen Medbeiler i denne Henseende; thi om end flere af de andre Søstæder ogsaa dengang vare til (saasom Årsens, Føns ell. Fønsvore, Middelfart og mulig Svendborg), synes Handelen ikke at have givet dem stor Betydning, saasom ingen af dem fik Navn af Rjøbing, og ikke heller synes de at have havt Anseelse nok til at drage Omegnen saaledes til sig, at de kunde danne særlige Herreder om sig, thi Fyen var i den hebenste Tid kun eet Herred, hvori Odense dannede Staden.²⁾ Alligevel var Odenses Handel ikke af en saadan Betydning som Hedeby (Slesvigs) eller Haløres (Helsingør) og andre Samlingssteders og Knudepuncters for Handelen i Norden, ligesom Byen ikke heller, efter Oldtidens Forhold, laae paa nogen befærdet Vej. Dens Handel maa nærmest have havt sin Betydning ved Landets egne Producter og deeldes mulig med en Handelsplads i Landets Indre, hvor

1) Kalveaaens Navn hidledes vel af Sagnet fra den norske Anfører Kalf Arnesen, som i det 11 Aarh. faldt i et Slag i det nordlige Fyen (Bed. Sim. I, 1, 56); men Slaget henlægges ikke til Odense og stod desuden paa Landjorden. Paa Stedet synes Navnet at være aldeles ubekjendt, men kunde have en naturlig Oprindelse af Landsbyen Kaletorp, hvoraf endnu nogle Gaarde ere tilbage. Det forekommer ogsaa i Knyttlinge Saga (c. 53).

2) Petersen a. St. 3, 201.

den nuværende Landsby Herrested synes at have haft en lignende Betydning som Høibjerg i Sjælland i Nærheden af Ringsted¹⁾), eftersom den fra den ældste historiske Tid havde sit særlige Birkething, der stadsræstedes af Kongerne, længe efterat den havde tabt al Betydning som Rjebstad.²⁾ Om Landets Retspleie har havt sit Midtpunct i Odense, vide vi vel ikke, og man kunde med Rimelighed tænke paa Ringe (som beliggende i Midten af Landet som Ringsted) eller Kollsted, hvor saa mange og store Stensætninger findes; men saasnart der bliver Tale om et Thing for Fyens Land, er det i Odense, hvor Kongethinget holdtes 1086³⁾), og Forbindelsen mellem Gudsdyrkelse og Retspleie lader formode, at Odins Helligdom ogsaa gav Byen dette Fortrin, saaat den i alle Henseender var Dens Midtpunct i Kraft af den Guddoms Anseelse, hvis Navn den bar.

Denne Glands udsluffedes vel, men Byen beholdt sin Stilling i den christelige Ordning. Kampen mellem det Gamle og det Nye kjende vi ikke; Byen har rimeligviis holdt fast ved sin gamle Gud og længe afviiet de Forsøg, som enkelte Missionairer muligen gjorde; thi medens en jydsk Green af en fynsk Storslægt tidlig stillede sig i de Christnes Rækker, havde Hedenstabet sin sidste store Fortjæmper af samme Familie i Balne Toke, der havde sit Hjem i Nærheden af Byen og skal være høifat (999—1018) i Slægtens Gravhøi mellem Odense og Masum (Alsheim) — meget betegnende for den, der til det

¹⁾ A. D. Jørgensen, den nordiske Kirkes Grundlæggelse, 1875, S. 244.

²⁾ Privilegierne for Hærrigstathe 1258—1449 i Hist. Tidsft. 4, 602 fgg. Dens Kirke var endnu 1627 regnet blandt de Fjerdingkirker, der benyttedes i Retspleien. Erone Herrested Præstehistorie S. 15. (Kirkh. Saml. 1, 292).

³⁾ Suhm D. S. 4, 721. N. M. Petersen a. St. 3, 261.

Sidste hængte fast ved Odin og de andre Aser.¹⁾ Med Fortjæmperne gik den hedenste Livsfikkelse efterhaanden tilgrunde, og en ny Livsfikkelse udviklede sig under Indvirkning af den nye Tro og de christelige Folks Cultur. Historien fulgte med den, og derfor begynder Odense Byes Historie ogsaa først fra denne Tid, og kan fra hele den hedenste Fortid kun tage Byens berømte Navn i Arv.

Og dog færdebes Mennesker paa de samme Steder i Tusinder af Aar, før den historiske Tid begynder. Tanken søger uvilkaarlig deres Spor. Ikke blot Odins gothiske Stamme havde levet her et Aartusinde; men før dem Relter, og flersfoldige Stifter, Lapper og Finner, havde i uberegnelige Tider afløst eller fortrængt hinanden: de ere alle sporløst forsvundne, uden forsaavidt som Jorden har bevaret et og andet Spor af deres Tilværelse eller dog af deres Død. Der skal forhen have været langt flere Gravhøie i Odenses Omegn, end der er nu²⁾; allerede før en Menneskealder siden var der kun et Par tilbage ved Tollelund, en ved Bulbro, en ved Rullekroen og en ud imod Nafum foruden Palleeshøi og (ifald den hører herhid) Nonnebakken.³⁾ De fleste vare efterhaanden tagne i Brug af de Levende og i alt Fald saavidt jevnede, at de kunde dyrkes; derfor kan det endnu see, som det skete 1862 paa Sømoegaardens Mark, at et hedenst Gravsted kommer tilsynne ved Jordens Bearbejdelse.⁴⁾ Derimod oppløies ikke de Gryder, som paa mange Steder forefindes i stor

¹⁾ Petersen a. St. 2, 174 antager Høien for hans Faders. Ved. Sim. I, 49. Ant. Annal. 2, 193. Forøvrigt indeholder det ovennævnte Skrift af A. D. Jørgensen en heel ny høist interessant Fremstilling af Balne Lokes Historie.

²⁾ Dette siger Bircherod i Knud d. Hell. Historie i Almueenlyttige Samler 28 Bd. S. 231—32.

³⁾ Ved. Sim. Odense 1, 34.

⁴⁾ Byens Stiftstidende 1862 Nr. 124.

Mængde i faa Alens Afstand fra hinanden i vide Stræ-
ninger, uvist endnu om det er Spor af Død eller Liv.
Ei heller er Kjøkkenmøddinger hidtil opdagede og kan vel
ikke heller ventes ved de ferske Vandløb, som idetmindste
nu ere de forherfskende. Mulig er der forefundet Spor af
Bælebygninger i Næsbhoved Sø¹⁾, og enkelte Steen-
redstaber og Bronze=Sager opgraves stundom. Et særdeles
interessant Fund er gjort i denne Vinter i en af Odense
Byes Marker nær Veien til Middelfart: ved Gravning
stødte man paa en stor flad Steen, under hvilken der laac
ikke mindre end 12 Huulmeisler af Flint og en enkelt
ufuldendt Steenspid; samtlige Stykker ere øiensynlig
aldeles ubrugte, idet de have bevaret de fineste Egge og
paa intet Sted have Spor af Slid; derhos fandtes under
dem en stor Mængde Steenflækker, saaledes som de vare
fremkomne ved Huulmeislernes Tilhugning, saaat det er
utvivlsomt, at vi der have Sporene af et Værksted og af
Mesterens Beholdning af det Redskab, som meest fandt An-
vendelse til Arbeide i Træ.²⁾ Som dette, saaledes tilhører
det Meste, af hvad der findes, Steenalderen og Bronze=Alderen;
men hvor ere Sporene af Jernalderen og den odinske lange
Periode? Et anseeligt Fund af Guldsager ved Bolbro
1811, Sølburner 1730 og 1775 og en oval Søbring ved
Ronnebanken, en sleben Glasurne ved Kullerup, to Vaade
af en udhulet Træstamme og Steen=Antere o. desl. ere de
faa Spor af den³⁾; men hvor have de jordiske Levninger
af 1000 Aars Befolkning fundet deres Plads? Fra
Brændaalderen kan de skjule sig i Høiene og i Jorden;

¹⁾ Mundtlig Meddelelse.

²⁾ Det hele Fund vil samlet blive anbragt i Odense Byes Museum
for Oldsager.

³⁾ Trap Agr. Danm. 2 Udg. 2, 59—60. Antiq. Annual. 2, 347,
350. Ved. Sim. a. Sf. S. 34 fgg. Hempels og Jvers.
Aviser 1836 Nr. 72.

men da Jernalderen atter optog Høisætning, og Hedenstabet i den sidste Tid ogsaa havde sællede almindelige Begravelsespladser¹⁾, vender Tanken sig naturlig til Nonnebanken, om hvilken Traditionen vil vide, at den engang bestod af en stor Høi i Midten og en Krands af mindre Høie omkring den, i hvilke Odin og hans Kjemper sagdes at hvile²⁾, og den fortjente mulig en grundig Undersøgelse.³⁾ Men selv om der har været et stort Gravsted paa den fremskudte Spidse af det høie Jordsmon hinsides Aaen, maa der være mange andre Steder, hvor Slægt efter Slægt har fundet Hvile. Overalt trine vi mulig paa fordums Grave: Livet udsletter hurtigt Dødens Spor; selv indenfor den christelige Tid see vi gamle Huse staae paa de Steder, som for 300 Aar siden vare christelige Kirkegaarde. Ogsaa een Person fra hiin forsvundne Oldtid er muligens endnu tilbage i kjendelige og betydelige Levninger: i Aaret 1818 opgroves i Byens Lørdemose en naturlig Mumie af et ungt Fruentimmer, klædt i Faarskind med Ulden paa og sammenshyet med Tarmestrænge; hvormange Aarhundreder det er, siden denne Skikkelse fandt sin Grav der, kan vel ikke bestemmes; men Intet er tilhinder for at tænke paa de Tider, til hvilke Dragten svarer.⁴⁾ Jorden gemmer mulig mangt et andet Spor af den fjerne Fortid; men i Byen selv vil de mulige Levninger ligge dybt; dens Jordsmon er mangfoldig forandret ved Dødelæggelser og Udjevninger. I Aaret 1860 er ved Ombygning af en Gaard paa et af Byens høieste Puncter 20 Alen øst for Raadhuset (Westergade Nr. 4) ved Udgravning i en Dybde af 7 Alen og under fire Lag

1) Worjaa Danm. Oldtid, S. 82.

2) Bed. Sim. a. St. 1, 13.

3) Om det nyeste Fund af Skeletter paa Høiden ved Siden af Nonnebanken s. Saml. t. Byens Hist. og Topogr. 7de Bd.

4) Mumie St. Knuds Kirke S. 300. Levningerne bevares nu i en Egeliste i det waltendorphske Capels Skælder.

Brolægning fundet tydelige Spor af et Vandsted, omfat med Kampesteen og Riisgjerde: hvormange Aarhundreder maae ikke være hengaaede over dette Spor af Menneskers Færd, for at det hele Terrain kunde udfyldes til dets nuværende Høide! Under den tilshneladende fuldkommen tørre Grund har Vandet beholdt sit gamle Stade, og det har været nødvendigt at aflede det med en særlig Drainsledning i en betydelig Dybde til Aaen. Vignende Forhold tør være Aarsag i, at Pilotering har været fornøden paa mange andre Steder, som have et fuldkommen tørt Udseende, og mulig antyder saavel dette som de fleste Brøndes Velliggenhed et Vanddrag i Retningen fra Graabrødre Hospital mod Sydost, der engang har ligget som et aabent Engdrag, men nu kun danner en underjordisk Vandgang. Paa andre Steder forefindes idel Sand og Gruus, saasom i den hele vestlige Deel af Byen og Frue Kirkes Høi: vi have for endeel Aar siden seet en saadan Banke udgrave (i Haven til Mageløs), og paa lignende Maade kan vi tænke os Jordhobningerne udfyldte ved Høidernes Afgravning, saaat vi maa forestille os, at Byens Beboere i Hedenold have haft et ganske anderledes bakket og gjennemstaaret Jordsmon at færdes paa, end vi nu have. Op og ned ad disse Høie og Dale har da den By ligget, som var anseelig og forherliget ved Odins Navn og Helligdom, om den end maa tænkes som en Samling af Træhuse eller dog Huse med Leervægge og Trætæg eller Ræver og Røghuller i Taget. Velstand og Velvære kan ogsaa have fundet Sted inden saadanne Vægge, og Livet kan have affpeilet ogsaa dengang, hvad der var ædelt, skjønt og godt. Men et nyt og høiere Liv oprandt med Christendommen.

Andet Affnit.

Odense i Middelalderen.

1. Nydannelsen

(1019—1250).

Odense gik som en anseelig By over i den christelige Middelalder; den Første, der som Dienvidne har berettet, hvad han saae i Danmark, siger, „at i Fyen er en stor Stad Odansve“¹⁾; og dersom Odins Fald for en Tid havde unddraget den en væsentlig Grundvold for dens Anseelse, vandt den inden et Aarhundredes Forløb en ny Aldkomst til at indtage en af de første Pladser ved at huse den fornemste danske Helgen inden sine Mure, thi om Kong Knud dannede sig en riig og mægtig catholst Kirkeordning i Fyens Hovedstad.

Da Christendommen efter to Hundrede Aars Kamp med Hedenskabets feirede i Danmark, var Fyen uidentvivel kun lidet berørt af dens aandelige Magt. Den sachfiste Mission havde væsentligst arbeidet i Sjælland, og de engelske Missionairer, som i Overgangen fra 10de til 11te Aarh. deeltog i Værket, samlede sig mere i Skaane og det østligere

¹⁾ Adam Brem. de situ D. 4: „Civitas ibi magna Odansve“.

Danmark. Vel seer det ud, som om et Bispedømme allerede var oprettet i Odense i Harald Blaatands Tid, da Keiser Otto 987 udstedte det ovenfor omtalte Befjærmelsesbrev; men ligesom man i det Hele har Grund til at betvivle den store Nidkjærhed, som det kirkelige Sagn senere tillagde denne første døbte Konge, saaledes beviser det keiserlige Brev ikke Andet end den tydske Misjons Hensigt og Ønske om et Bispedømmes Oprettelse i Fyen og den keiserlige Politiks Bestræbelser for at bringe Nabo-stater under keiserlig Høihed ved at beskytte Kirkerne, som oprettedes i dem. Ifald en Biskop har været udnævnt for Fyen i Odense, maa han betragtes som de mange andre, der dengang udsendtes for selv at danne sig et Stift¹⁾, og der er intet Spor til, at det er lykkedes ham at indtage den Plads, hvorefter han kaldtes, eller at han fik nogen Efterfølger i dette Embede.²⁾ Derimod fortælle usikre Sagn om, at den engelske Helgen Albanus's Reliquier 878 og 937 skulde være komne og atter bortdragne fra Odense³⁾, og saavel dette som den store Anseelse, hvori

¹⁾ Adam Brem. hist. eccl. 2, 23.

²⁾ Da det i sig selv er rimeligt, at den tydske Misjon først maatte have sat sig fast i den Egn af Landet, som var Fylland nærmest, fortjener det maaskee Opmærksomhed, at Otto den Stores Biograph Theod. de Niem (elog. Ott. M.) omtaler Stiftelsen af en Otto- eller Odense-Kirke paa Næstet, „ecclesia Ottoniensis in Nissa; den kunde være Føns Kirke, som i et Afsladsbrev af 1478 kaldes OddesundsKirke (Pont. Ann. Eccl. 2, 673) og ligger paa Fønsnæs, hvor der ogsaa er en Odde, der hedder Tønne Odde, Ottonis Odde. Var det mulig her, hans Sønnesøn satte den Biskop, der skulde i Ideen være Odense Biskop? R. M. Petersen (D. S. 2, 97) forkaster hele denne Fortælling som en Fordreielse af det tydske Sagn, at Otto d. Store anlagde Odense; men da Friltagelsen ligesaa let kan bestaae i, at der tillægges Otto den Store, hvad en følgende Otto gjorde, kan Tillæget in Nissa mulig netop antyde det Sted, hvor den tydske Misjon havde sin Kirke og vilde anbringe sin Biskop 987.

³⁾ Ved. Sim. Od. 1, 39—41.

denne Helgen senere stod i Byen, hentyder mulig paa engelske Missionairers Besøg eller danske Bifingers og Kjøbmænds Besøg i England. I ethvert Tilfælde var det ved engelsk Indflydelse, at det christelige Værk først blev sat i Gang med Frugt. Da Knud den Store 1019 kom tilbage til sit Fædrenerige, satte han en Englænder til første Biskop i Odense, og engelske Benedictinermunkene fulgte ham, hvorved en nøie Forbindelse med England blev knyttet, som varede gjennem et heelt Aarhundrede. Det var Frue Kirke paa Byens østlige Høi, hvortil denne Begyndelse knyttede sig, enten den saa allerede forefandt eller først blev anlagt ved de Midler, hvormed Kongen udstyrede sin nye Statskirke. At Kongerne beholdt Retten til at forlehne med denne Kirkes senere betydelige Jordegods, tør være et Bink om dens Oprindelse ved Kongerindens Foranstaltning, paa samme Tid som Kong Knud bestiftede den første Biskop for Fyen. Vi kan imidlertid ikke antage, at det var den nuværende Bygning, som da blev til; thi vel er den meget gammel, opført i en reen Rundbuestil og tildeels af Materialier som de ældste Kirkebygninger; men det var neppe dengang endnu nogen Steenkirke, der blev bygt, og desuden ere Hvælvingerne oprindelige i de nuværende Mure, og Taarnet er bygget sammen med Kirkeskibet, hvilket ikke let kunde være Tilfældet, hvis Bygningen var ældre end det 13de Aarhundrede.¹⁾ Ved Kirken ansattes et Præstefamfund, som tillige vare Benedictinermunkene, med en Provst eller Forstander i Spidsen, og til denne Stiftelse hørte den Gaard, som endnu kaldes Provstegaarden, tæt op til Kirkebakken mod Øst og ned imod Aaen, hvor der i Tidens Løb

¹⁾ Med hvad Grund dens Bygning ansættes til 1186 ell. 1189, (Ved. Sim. I, 1, 124, efter Hoffmanns Fund. V, 217 og D. Atl. 6, 596 og Suhm D. S. 8, 68) er ikke let at forstaa, da ingen historisk Beretning derom haves.

dannede sig et riigt og anseeligt Præbende, Provstiet, med Torder, Tiender, Landsbykirker og Guds, hvilket Kongen beholdt Ret til at bortgive, medens de øvrige Geistlige, der vistnok oprindelig havde boet i et Kloster ved Kirken, tilsidst fik Bolig i Præstegaarden, som ligger Nord for Kirken.¹⁾ De kaldte sig Marianer af Kirken; men deres Munkenavn har vedligeholdt sig i Navnet paa den Mølle, der laae ved Provstegaarden, Bjentemølle, og paa den Port, som i lange Tider kan ansees for Byens østlige Grænde, Bjenteport, Østerport.²⁾ Det var saaledes en Maria Kirke med Marianer til Præster, der her, ligesom i Viborg, dannede den første Stiftskirke, og det er deraf let forklarligt, at dette Præstefamfund stræbte at tilegne sig Bispevalget som et Domcapitel, hvorefter i Tidernes Løb flød mange Kampe med St. Knuds Kirkes Indhaver; ogsaa de første Biskopper maae have betragtet Frue Kirke som deres Domkirke, men senere fik de St. Knuds.³⁾ Men vel maatte den næste Sogneskirke i Byen faae sin Oprindelse eller dog sin Betjening fra denne Moderkirke.

Byens anden Sogneskirke var Albani Kirke paa den østlige Side af den anden Landhøide, omtrent hvor nu Læseforeningens Gaard staaer; det var en stor og anseelig Tærbbygning i Knud den Helliges Tid.⁴⁾ Om den

¹⁾ Denne Præstegaard omtales 1478 (Actst. udg. af F. lit. Selsk. I, 67) og har aabenbart ikke været beregnet paa en enkelt Sognepræst.

²⁾ Det første Navn er hyppigt (Bcd. Sim. 2, 2, 51, 72, 148, 153, 156). Det sidste forekommer kun en enkelt Gang (smstid. 100); men aldrig St. Jørgens Port.

³⁾ Den besønderlige Beretning, der kommer frem i det 17de Aarh., at Frue Kirke oprindelig var indviet til St. Povel (Ar. Berntf. Danm. fr. Herl. 1, 92), finder mulig sin rette Forklaring deri, at den har været en Pal-kirke o: en Cathedralkirke (Bcd. Sim. 1, 48); thi der er ellers i de ældre Tider intet Spor af Navnet Povelkirke.

⁴⁾ I Beliggenhedens Bestemmelse er jeg væsentlig enig med Prof. Pal. Müller (Stolepr. 1846), men skal senere komme tilbage

mulig var ældre end Frue Kirke, bygget af de tidligere Missionairer, eller først blev bygget paa Biskoppens og Brevstiets Foranstaltning, kan ikke siges¹⁾); af Knud den Hellige selv er den ikke opført, som det uden gammel Hjemmel almindelig fortælles²⁾); men det forholder sig

til dette Spørgsmaal, som har mere Interesse ved Kirkens Afdælgelse end ved dens Opførelse.

- 1) Den nyeste Fremstilling af Christendommens Indførelses Historie vil vel tillægge Albani Kirke Aldersfortrinet endog i den Grad, at Frue Kirke ikke skulde have været til før 1180 eller senere, jaat de Marianer, vi hidtil have omtalt, skulde have været Geistligheden ved Albani Kirke, der ogsaa var indviet til vor Frue, og Biskoppen skulde have havt den oprindelig til Domkirke, (M. D. Jørgensen a. Str. S. 238 og Tillæg S. 48). Men medens denne Opfattelse af Forholdene hænger sammen med en heel anden Forestilling om Christendommens Stilling under Harald Blaatand, de saagte Missionairers Virksomhed i Byen, Bispedømmets virkelige Oprettelse før 987 og den hvenske Kirkes Stiftelse fra Slesvig af i Harald Blaatands Tid, skulle vi her indskrænke os til at bemærke, at hvad Spørgsmaalet om Frue Kirke særlig angaaer, synes dens Tilværelse at forudsættes af Wlnoth selv, naar han skriver, at Knud den Hellige „begav sig ind i St. Albani Kirke, der laae ikke langt fra Kongeboligen“; thi han behøvede ikke at nævne Kirken ved Navn eller angive dens Beliggenhed, dersom den havde været den eneste i Byen, og desuden synes den Kirke, som alene blev kaldet Frue Kirke, at maatte være ældre end den, der forbandt dette Navn med et andet.
- 2) Fra L. B. Bircheros Efterretn. om Densse er det gaact over i alle Beretninger; kun Langebek har yttret en besteden Tvivl (S. R. D. 3, 36; Not.). Men naar man betænkter, hvor let denne Tanke kunde opstaae deraf, at Knud bragte Albans Reliquier til Danmark og virkelig vilde bygge en ny Albanikirke, nemlig den nye Steenkirke, er det et afgjørende Beviis mod denne Formening, at Wlnoth, som selv levede paa Stedet og ikke let skulde kunne glemme Noget, der kunde tjene til Knuds Forherligelse, ikke med eet Ord berører, at han havde bygt den Kirke, hvori han blev Martyr, medens han ikke undlader at bemærke, at han havde ført de Reliquier, som forherligede den, over fra Englaud. (S. R. D. 3, 372.)

vistnok saa, at Knud den Hellige viste denne Kirke sin særlige Gunst, da han lod den engelske Helgens Reliquier, efter hvem den var kaldet, overføre fra England 1075 og opstille ved Siden af den hellige Osvalds paa dens Høialter.¹⁾ Den var tillige indviet Jomfru Maria, ligesom Frue Kirke, men kaldes altid St. Albani Kirke, formodentlig fordi den oprindelig var indviet denne Helgen, hvis Navn ogsaa en samtidig Kirke i Lund bar. Dens største Helligdomme var de to engelske Martyrers Reliquier, af hvilke Osvalds skal være kommen dertil i Knud den Stores Tid, og Albanus's, som allerede 878 og 937 skulle have været i Danmark, nylig vare tilbageførte ved Kong Knud den Hellige. Deres Skrin, som kaldes capsulæ, stode paa Altret paa begge Sider af Korset og have formodentlig været mindre Reliquiegemmer, der dog vare kostbart udstyrede og derfor bleve Gjenstand for Plyndring i den Catastrophe, for hvilken Kirken snart blev Stuepladsen.²⁾ Osvalds Navn er ogsaa i Tidens Løb blevet fordunklet og forekommer mere andensheds end i Odense: han var en angelsachsisk Konge, der var nidkjær for sit Folks Omvendelse og blev dræbt 642, æret som en Helgen i sit Fædreland. Albanus's Navn var berømt i videre Kredse: han skal have været en kristen Borger i Byen Verulam, som under Maximians Christenforfølgelse 287 reddede en Geistlig, der var hans Gjæst, idet han

¹⁾ Saugebet (p. 368 not. e.) mener vel, at Osvalds Reliquier, som aldrig nævnes uden ved den ene Leilighed, da Knud var i Albani Kirke, skulde være hidførte tilligemed Albani af Knud; men dette siges bestemt kun om Albani (p. 372), og der skjælnes udtrykkelig mellem de Helligdomme, den nylig havde faaet, og dem, den forlængst havde haft og bevaret (p. 373).

²⁾ Ved. Sim. 1, 38, 41, 82 og af Nilderne især Elog. Can. i S. R. D. 3, 321 og Wlnoth 3, 368 (cl. 323, hvor Skrinene kaldes capsulæ, medens det Helgenskrin, som Kong Knud senere fik, kaldes arca og loculus (p. 385 og 388).

skiftede Klæder med ham og led Pinsler og tilsidst blev halshugget for hans Skyld. Han sagdes ogsaa at have skilt Themsens Bænder som en anden Moses, og omvendt sin Bøddel i sin Død. England regnede ham som sin første Martyr; hans Fødeby kaldte sig efter ham; et berømt Kloster bar hans Navn og indesluttede hans Grav, og det besøgte ofte af Danste. Hans Ky holdt sig derfor i Danmark, og hans Navn er mangfoldig knyttet til Odense, hvor Kirken beholdt det til det Sidste. Den ældste Kirkebygning var en Træbygning og skal have havt mange og store Vinduer; saaledes beskrives den ved det blodige Optrin, som tilbragte sig i den 1086 og maa fortælles, inden vi kunne fremstille dens senere Historie, skjønt det fører til at omtale den tredie Kirkes Anlæggelse i Odense.

Da Knud den Hellige (som anført) lod St. Albans Reliquier føre herover (rimeligviis med de Englændere, som han tillige indfaldte og hvoraf han gjorde En til Biskop¹⁾), anbragte han dem vel i den daværende Kirke, men kun i den Hensigt snart at berede dem en anseeligere Plads. Han lagde nemlig samtidig Grundten til den første Steenkirke i Odense, en ny Albanikirke, tæt ved den ældre og paa samme Sted, som denne Kirke (St. Knuds) staaer endnu, utvivlsomt i den Hensigt, at give Sjæns Stift sin

¹⁾ At Knud personlig skulde have ført Albani Reliquier fra England, er en Misforstaaelse, som har foranlediget mange frugtesløse Forsøg paa at finde Tiden og Leiligheden til dette Foretagende; man har sat det i Faderens Regjeringstid, da Knud deeltog i Expeditionerne til England, eller i Broderens Regjeringstid, da han færdedes som Kriger paa Havet; men Wlnoth synes bestemt at hense til hans egen Regjeringstid, nemlig naar han siger, at det var skeet „fort før“ hans Død. Der læses kun, at Albans Levninger vare „ved ham bragte over til Danmark“, (per eum transvecti, ikke ab eo) og det er da meget rimeligt, at de ere bragte af Subald, Wlnoth selv og andre Englændere, som han kaldte herind 1083 eller 1084.

Domkirke i denne Bygning, ligesom han paa samme Tid doterede Domkirken i Lund med Statsindkomster og Jordegods. Det var imidlertid ikke den Bygning, som nu staaer; men om den var af Granit eller Tuf Kvadersteen¹⁾, som man paa den ældste Beretnings Ord har troet at maatte antage, og fordi man først 100 Aar senere skal have begyndt at bygge med brændte Steen i Danmark²⁾, er dog meget tvivlsomt, og man maa i saa Fald villigen forundre sig over, at ethvert Spor af Knuds Kvadersteenskirke saa ganske er forsvundet. Den nyeste Restauration har navnlig viist, at St. Knuds Kirke er en saa udelukkende Muursteenskirke, at der ikke engang i dens Grundvold er noget Spor af Granit, og kun et Par Tuffsteen ere komne tilsyne i Murene paa nogle af de udgravede Partier i Kirkens Indre. Den Bygning, som staaer nu, er af een Støbning, og Phantasien finder intet Holdpunct for Forestillingen om dens Forhold til den første Bygning. Man kan kun formode, at den har været bygt i Rundbuestiil, og man veed af det, som leilighedsviis berettes, at den havde en crypta, en Kryptkirke eller Gravkirke, som 1094 var færdig, og formodentlig giver Forklaringen af det Særlynd, at en Muursteenskirke i Spidsbuestiil nu staaer med en stor og stjern Kryptkirke, fordi

1) *Insigni lapideo tabulatu erecta*, siger *Wlnoth*, ligesom om *Roeskilde Domkirke*. S. R. D. 3, 378 og 338.

2) *Poiens Afhdl. om Roesk. Domk. i Ny Kirkeh. Saml. 2 Bd. 340*, i hvilket Bind man forresten finder paa eengang tre Fortolkninger af *tabulatus* samlede og de to forvarede som eneste rette: *Tavlegulv*, *Hvelvinger* og *Kvadersteensmuur*. S. 340 og 118, 341. *St. Friis's Afhdl. i Ny Kirkeh. Saml. 5, 583* giver en fjerde, hvorved det gjøres tvivlsomt, om St. Knuds Kirke nogensinde har været bygt af Granit, idet *tabulatus* forklares om fuldt murede Teglsteens Mure. *Jf. Usjing Svar smstid. S. 656* og *Steen Friis affl. Bemærkn. i Kirkeh. Saml. 3 Række 1, 363*.

man nemlig, da den afløste Knuds Bygning, ikke vilde lade den savne Noget af hvad denne tidligere havde havt. Men hvordan end Knuds nye Albani Kirke har været, saa var Arbeidet kun lidet fremskredet, da den gjærende Uvillie over Kongens mange Foranstaltninger til Stats- og Folkelivets Omdannelse efter Tidens kirkelige Grundsætninger gav sig Luft i det blodige Optrin i Albani Kirke den 10de Juli 1086, der tillige blev et Vendepunct i Folkestemningen i Danmark.

Knud var i ualmindelig Grad udrustet med de Egenskaber, der gjøre en stor Regent. Blandt sine mange Sønner havde Svend Estritsen særligen anbefalet ham til at blive hans Eftermand, men istedetfor at naae Kronen, maatte han aflægge den største Prøve paa Selvfornægtelse under Bevidsthed om et stort Kald, da hans ældre svage Broder blev ham foretrukket. Broderens Død kaldte ham dog snart til Thronen, og han besteg den som den, der vilde udføre et stort og helligt Værk. Der var tvende Hovedformaal, der stode for ham; i dem begge havde han sin store Oncle, Knud den Store, til Forbillede, det var ligesom hans Værk, han vilde optage. Det ene var Englands Gjenforening med Danmark, det andet var den christelige Livsorden og Lov, som han vilde gennemføre i sit Rige; men derhos var han personlig gennemtrængt af den christelige Midtjærhed og opfyldt af Bevidstheden om et høiere Kald, langt anderledes end den gamle Knud, der var baade Uergjerrighedens og Lidenstabernes Slave. Det er bekjendt, hvorledes Knud den Hellige i Henseende til det første Formaal kun kom til det Punct, at Forberedelserne vare tilende — da skiltes Flaaden i Viimsfjorden; men havde han ikke i sin Virksomhed for det andet Formaal taget saa haardt paa det frihedsvante Folk, havde neppe selv de haarde Straffebøder, som den fortrønedes Konge paalagde, reist Folkemassen imod ham. Med en bydende Strængthed og en ubøielig Retfærdighed hævdede han en

chrijtelig Statsordens Krav tiltrods for de nedarbejdede Sæd-
 vaner i det nordiske Folkeliv, og han gjorde — siges der —
 et sidste Forsøg i denne Henseende i Anledning af Straffene
 for Flaadens Opløsning, idet han istedetfor Bøderne for-
 drede Underkastelse under den strengeste Tiendelov nemlig den
 i Retsproget saakaldte Personaltidende, at der skulde gives
 Kirken $\frac{1}{10}$ af alt Erhverv efter egen edelig Opgivelse.
 Istedetfor Underkastelse under det, der for ham og Tids-
 alderens Fjere var Guds Lov, for hvilken han selv høiede
 sig med stor Trost, saae han hans eget Folk reise sig
 mod sin Konge. I Odense naaede Oprørerne ham, og da
 han fra Kongsgaarden havde begivet sig hen til „den ikke
 langt fra liggende“ Albani Kirke, saae han sig forraadt
 og omringet af de vilde Stær. En lille Kreds af Helte
 sluttede sig om ham, ikke for at slaa Oprørernes Stær
 tilbage, men for at døe for deres Konge; han selv knælede
 for Alteret, læste, skristede, lod sig berette og tog Afsted
 med Sine; han løstede ikke sin Haand til Forsvar, vistnok
 ikke fordi Mod og Kjødthed skulde have svigtet ham, men
 fordi han saae sit Livs Formaal umuliggjort; det var som
 en Gudsdom, at det ikke skulde være ham, ved hvem det
 skulde opnaaes; han havde da ikke Andet at gjøre end at
 døe for den Sag, der var hans Livs høieste Maal. Han
 blev dræbt for Alteret, og de oprørte Stær traadte ikke
 blot det Hellige, men al Mennesselighed under Fødder; de
 drog Kongens Broder Benedict frem fra et Naboehus og
 sønderflede hans Lemmer. Kirken og Kongsgaarden bleve
 plyndrede; men de Geistlige toge Kongens Liig og begrove
 det tilligemed hans Broders i Kirken og de faldne Heltes
 i det nordvestlige Hjørne af Kirkegaarden¹⁾; om de faldne
 Oprørere tales ikke, men mange vare faldne, og Blodet

¹⁾ I det Hele efter Wlnoth, som var Dienvidne. Atrium kan
 neppe være Andet end Kirkegaarden, som atria naabenbart be-
 tegner foran, og ikke Baabenhuset, som almindelig antages.

flød i Strømme ned ad Kirkegulvet: „jeg tænker“, siger Saxo, „at det uskyldige Blod og Fadermordernes, som flød sammen, randt i deelte Strømme uden al Sammenblanding, paa den ene Side det hellige, paa den anden det forbrøderste“¹⁾ — og virkelig stod her i et sørgeligt Billede Livets største Modsetninger overfor hinanden, og hvor Budstabet om Kongemordet kom hen, maatte det vække Bevidstheden om to Tidens Aand, der her mødtes i et blodigt Sammenstød, hvis Enkeltheder for den rolige Betragtning maatte ligesaa meget dømme den ene Parts vilde Vidensfaber som anbefale den Sag, for hvilken Kongen og hans Mænd vare gaaede i Døden. Omslaget i Tids- og Folke-Aanden fuldbyrdedes ogsaa snart, skjønt Knuds Efterfølger, der blev hyllet paa Odense Thing, ikke begunstigede det; men St. Knud selv medvirkede efter sin Død. Otte Aar efter var Tiden moden til, at Geistligheden kunde samles for at optage hans Lægeme og undersøgte det Jldprøven; det blev da ført til den nye Kirke, hvis Bygning var kommen saavidt, at den kunde modtage Helgenens Lægeme i sin Kryptkirke (eller Gravhælvning under Choret), hvor det blev nedlagt i en Liigtiste af Steen. Kirken kaldes ved denne Leilighed „den søndre Kirke“ — den havde intet Navn, men som den anden Albani Kirke, der skulde afløse den ældre, benævnedes den passende saaledes.²⁾ Men den nye Helgenglands om-

1) Saxo ed. Müll. 2, 591.

2) Hos Enoth, hvem jeg i det Hele her følger, kaldes den „Basilica australis“, hvilket ogsaa med Hensyn til Beliggenheden for Albani Kirke er rigtigt, især da Nordboernes Nord holdtes noget østlig; thi der, hvor de to Kirker kom hinanden nærmest, viste den lodrette Linie mellem dem uden al Tvivl i Syd og Nord, skjønt Albani Kirke i sin hele Udstrækning vistnok laae meget østligere end den nye. Jfr. især Ved. Sim. 1, 1, 76, hvor den Mening forsvares, at der menes et helligt Sted i St: Knuds Kirke, eller at denne kaldes hellig i Forhold til

ittraalede Kirken, saaat den byggedes og begavedes som St. Knuds Kirke, og da Choret var færdigt, førtes han op af Gravhvælvingen og blev med al Tidens fuldeste Pomp den 19de April 1101 canoniseret og i Overværelse af Kongen, en stor Mængde Geistlige og utalligt Folk nedlagt i en Kiste eller et Skrin, som anbragtes over Høialteret, hvorved Kirken blev ikke blot Tomfru Marias og Albani, men ogsaa St. Knuds Kirke, og den nye Helgen gav den dens egentlige Glands som dens Navn. „Jeg faae selv med mine syndige Dine“, siger den gamle Forfatter, „den hellige Martyrs dyrebare Levninger blive lagte i Kisten, hvide som Snee og indviklede i skjønt Silketøi“ — og med saadanne Følelser af hellig Andagt betragtedes Skrinet, som endnu er til, gennem Aarhundreder. Historien omtaler, at hans Broder Benedict paa Kong Eriks Befaling ved samme Leilighed blev opgravet og lagt i en ny Kiste¹⁾, og da der i senere Tider virkelig er forefundet et andet Helgenskrin tilsammen med St. Knuds, er deraf opstaaet den Mening, at dette skulde indeholde Prinds Benedicts Levninger²⁾, endskjønt han hverken vides at være bleven canoniceret af Paven eller dyrket af Folket eller at have havt noget Alter eller Capel.³⁾ Vi skulle i det Følgende

hele Byens Kirker, „den søndre Kirke i Byen“; men just Forholdet til Albani Kirke, i hvis Navn og Sted den skulde indgaae, forklarer bedst denne navnløse Betegnelse af en Forfatter, der meget godt vidste, hvad Navn den siden fik.

- 1) Knytlinge Saga er eneste Kilde for denne Fortælling; den 200 Aar ældre, samtidige Wlnoth omtaler det ikke med et Ord.
- 2) Efter Langebeks Formodning (S. R. D. 3, 369) er denne Mening optaget af Paludan Müller (Nordist Tidssk. f. Oldf. 7, 220), Bedel Sim. (Od. B. Hist. 1, 86), Mummé (St. Kn. Kirke S. 19), Damgaard (i Saml. t. Byens H. og L. 5, 140) og fl. og ogsaa i første Udgave af denne Bog.
- 3) St. Benedict nævnes vistnok oftere ved St. Knuds Kirke; men det er naturligtvis Munkeordenens Stifter Benedict af Nursia, der havde sit eget Capel ved Kirken og fik Del i det, som

nærmere omhandle dette Helgenfrin, der ingenfinde nævnes i Historien, førend det 1696 blev forfundet indmuret tilligemed Kongens i St. Knuds Chorgavl, og her kun bemærke, at Rønninge Saga vel omtaler det Skrin, som Kong Erik lod gjøre til Benedict, i Flugt med Kongens, men nærmere betragtet gjør dog allerede denne eneste Beretning en kjendelig Forstjæl i Fortællingen om Kongens og Prindsens jordiske Levninger: Kongens Levninger kaldes „hellige Reliquier“, Prindsens „hans Liig“; Kongens Skrin blev sat over Alteret, om det andet, hvori Benedict hvilede, siges blot, at det „bevares ogsaa i Odense i Tjen“, og da der ikke omtales, at det blev flyttet fra Albani Kirke, hvor han laae begravet fra 1086 til 1101, tillader Fortællingen ligesaa godt at forestille sig, at den nye Kiste, Kongen lod gjøre 1101, blev staaende i Albani Kirke, som at den skulde være ført til Broderens Kirke.¹⁾

Bisshop Mog. Kræffe stiftede 1468 og indviede til den „hellige Trefoldighed, Jomfru Maria, St. Bent og St. Knud“; selv Ordenen i disse Navne er et afgjørende Beviis for, at der ikke menes Kongens Broder, der ogsaa i alle Legendarier og Ritualer, og selv i det Odense Missale, alene omtales som den heltmodige Baabenbroder og udmærkede Yngling i Spidsen for de andre 17, som lode deres Liv for Kongen, (S. R. D. 3, 320—24 og 403—20), „alle lige delagtige i Martyriets Ære“. I Lighed dermed maa det ogsaa forståes om Benedict af Nursia, naar Erkeb. Ped. Dykke 1419 tog Klosteret i Bøstjærmelse „Gud til Lov og den salige Knud og Benedict til Ære og Hæder“. (Pont. Ann. 2, 527); Klosterreglen var „regula beati Benedicti“ (Doc. i Pont. Ann. 1, 738) og Prinds Benedict havde i ethvert Tilfælde Intet med Klosteret at gjøre.

- ¹⁾ Det Sidste er dog rimeligt, om end den norske Sagafortæller ikke vidste det; thi Kong Baldemar siger i et Bøstjærmelsesbrev af 1180, at Klosters Kirke indeslutter „ærværdige Levninger af Hellige, som han glæder sig ved at regne til sine Slægtninge og nu at have til fromme Talsmænd hos Gud“, (Pont. Ann. eccl. I, 454) hvorved han vel kunde tænke paa Knud og Erik Lam, men vel ogsaa har meent Benedict. Hans Kiste kunde som Erik Lams have havt sin Plads i Kirken, ligesom andre Udbødes.

Kong Knud blev Danmarks jernemste Helgen, og hvilken Anseelse og Fordeel det maatte tilføre Odense at have hans Helligdomme i Børgen, kan man forestille sig, naar man kjender Middelalderens Character, der prægede hele Livet med Religionen. Kun det østlige Danmark var tilbøieligt til at holde Hertug Knud (Lavard) i Ringsted for Sjællands Stytspatron; men ingen anden Helgen i Danmark havde en saa almindelig Anseelse som Martyrkongen; Odense tog hans Billede i sit Vaaben, som fremstiller Kongen i Harnisk med Rigsæblet i den ene Haand og en Fane i den anden, samt en Sphylilie under sig og i Fanen, hvorved betegnes Sphodden, som dræbte ham; og for at antyde, at Helgenens Hvilested er i Byen selv, er ofte tilføjet en Kirke og flere Bygninger paa hver Side. Selv Byens mindre Vaaben har samme Oprindelse; tre gule Lilier i blaa Feldt¹⁾, og vi ville overhoved finde St. Knuds Navn paa de mangfoldigste Maader knyttet til Alt hvad der havde meest Betydning for Byen, ligesom det gav den det Fortrin blandt Danmarks Byer tilbage, som Odins Navn engang havde begrundet. Man kunde derfor ogsaa have ventet, at Odense var blevet bestemt til Erkebispesædet, da dette i Aaret 1104 blev oprettet; men Hensynet til Afcers Person og Lunds bequemmere Beliggenhed for et Erkesæde, som fra først af skulde gjælde de tre nordiske Riger, gjorde Udslaget til Gunst for Lund.

Paa samme Tid som St. Knuds Canonisation fandt

¹⁾ Ved. Sim. I, 1, 87 og de der anførte Skrifter, samt Aagaard descriptio Othinæ 1737 p. 7—8. Ogsaa forekommer een Lilie baade i Segl og i Guldsmedstemplets og andensteds f. Ex. paa Stjorden og paa Thinghuset. Lindormen paa dette Sted og i det literaire Selskabs Segl er Fyens Landmærke. St. Knuds Kloster førte i sit Segl Kongens Billede siddende i Kroningsdragt med Rigsæble og Scepter (Ved. Sim. I, 1, 121), og dette er gaaet over til at være den protestantiske Bistops Embedssegel.

Sted, stiftede Kong Erik Siegod et St. Knuds Kloster ved Siden af Kirken; det var engelske Benedictinermunke, der indkaldtes dertil, ligesom Biskoppen selv var en Engländer. Ved dette Kloster fik den nye Kirke en Præstestand, som fordunklede Byens tidligere Præstestab, der kunde have ventet at gaae over til den nye Kirke, og Biskoppen fik Leilighed til at danne sig et Capitel eller geistligt Raad forskjelligt fra Marianerne, der hidtil havde udgjort Byens Geistlige og hvis Provsti syntes anlagt paa at være Domcapitel. Der maatte derved blive Spørgsmaal, om den gamle Albani Kirke skulde opgives, og om de tidligere Geistlige i Byen med deres Provst i Spidsen skulde regnes for eller til Biskoppens Capitel, eller Munkene skulde udgjøre det alene. Begge Spørgsmaal voldte Rivninger, som tildeels drog lange Følger efter sig, men de løstes saaledes, at Albani Kirke blev staaende og Præsterne ved Frue Kirke beholdt denne Sognekirke, som erkjendtes egentlig at tilhøre St. Knuds Kirke, mod en Løstjøbelse, og at Knudsbrødrene beholdt St. Knuds Kirke og dens Dotation¹⁾ og alene fik et Domcapitels Rettigheder 1139, saa at Byen istedetfor to Kirker, som vistnok Kong Knud alene havde tænkt paa, fik tre, nemlig to Sognekirker og en Domkirke (tillige Klosterkirke) uden Sogn, saaledes som det var almindeligt, at Domkirkerne vare uden Sognemenighed, væsentligst bestemte til Messer, Sjælemesser og Chortjeneste Dag og Nat. Af denne Ordning blev det imidlertid en Folge, at Fyens Stift aldrig fik noget fuldt udformet Domcapitel med Erkebegn, Decanus, Cantor og andre Prælater, samt at Provsten ved Frue Kirke oftere gjorde Forsøg paa at tilegne sig Deel i Bispevalget. Til sidst i de Tider, da Kirken var blevet gennemtrængt af verdslig Herkeslygges Mand, kom det endog engang til den Yder-

¹⁾ Navnlig et Mariekud af Fyen og Jylland og alle Øerne. Ny Kbh. Saml. 5, 187.

lighed, at Munkene i St. Knuds Kloster bleve fortrængte af adelige Chorherrer, saaat Odense for en kort Tid fik et reglementeret Domcapitel (1474—1489), hvori Provstiet og Klosteret smeltede sammen; men Munkene kom tilbage, og ligesom til Gjengjæld satte en følgende Biskop sig i Besiddelse af Provstiet, nedbrød endog Provstegaarden 1504 og syntes ganske at have opløst dette Samfund. Men inden Reformationen vare dog begge komne tilbage i det oprindelige Forhold, et geistligt Samfund med Provsten i Spidsen og et rigt og mægtigt Kloster som Biskoppens Domcapitel med en Prior i Spidsen.¹⁾

St. Knuds Kirkes oprindelige Bygning skal allerede ved Byens Odelæggelse af Sørøverne 1157 have lidt saameget, at de følgende Biskopper da opbygte den som fra Ny af; Choret var færdigt 1162; om det Øvrige erfare vi

¹⁾ See Helweg om de danske Domcapitler S. 17 og Ny Kl. Saml. 6, 504. Man kan uregtelig ogsaa i disse Forhold finde en Støtte for den ovenfor S. 24 omtalte Mening, at Albani Kirke kunde have været den ældste, en fri, af engelske Missionairer stiftet Kirke; thi naar da Knud den Store derefter 1019 stiftede en ny kongelig og biskoppelig Kirke (Frue Kirke) kunde Albani Kirkes Geistlige derved have følt sig tilbidsatte, og Knud den Hellige kunde have antaget sig dem, der havde den historiske Ret, idet han nu ved St. Albani Anseelse vilde føre Forrangen og Bispeembedet over til dem og gjøre deres Kirke til Domkirke. Den Usikkerhed, der er i Bispeækten i Knuds første Aar, og det tilfyneladende Indgreb, han gjorde ved sin nye engelske Biskop, kan ogsaa tale for denne Forestilling, der paa den ene Side saa godt forklarer Provstens ofte gjentagne Forsøg paa at vindicere sig og Sine Deel i Bispevalget, og paa den anden Side forklarer det besønderlige Factum, at Biskop Hubald, som allerede skal være Biskop 1072, først skulde være indviet af Erkebiskop Afser 1104 — maaste nemlig først da endelig anerkjendt. Man kan ellers ikke let forstaa, hvorledes Biskoppen kunde forlade den Kirke og det Samfund, hvortil han ved Bispedømmets Stiftelse af Knud den Store var knyttet; nu hjalp St. Knuds Anseelse til at nedbryde enhver Tvivl om hans Kirkes og Munkes Forret til at være Domkirke og Biskoppens Capitel.

Intet, saalidet som om denne Restaurations Materiale og Stil. Men i Aaret 1247 eller kort før afbrændte den ved en ødelæggende Ildsvaade; og fra denne Tid daterer sig den nuværende Kirke, som stod under Bygning i mere end et halv Aarhundrede. Under de Ulykker og indre Kampe, der dengang lammede alle gode Kræfter i Danmark, standsede det oftere begyndte Arbeide, indtil Gifico 1286 blev Biskop. Han var en Dominikanermunk, som havde været i Rom og med stor Iver antog sig Klosteret, Skolen og Kirken. Efter den almindelige Forestilling var Choret (med Undtagelse af den nuværende Gav, som derhos senere er gjenembrudt) og en liden Deel af Stibet færdig; det bar allerede Spor af forskjellig Plan; navnlig var der beredt Grundlag for et Taarn eller en Kuppel over Korset, idet der paatænkte en Korskirke, og der var gjort Ansats til et Taarn ved Chorets nordlige Side, hvortil da et lignende ved Sydsiden maatte komme. Men Gifico fuldendte Bygningen efter en forandret simplex Plan, som den staaer endnu, i en fri, let og ædel Spidsbuestil i stor Lighed med de engelske Kirker fra det 13de Aarh.; kun de store Binduer i begge Kirkens Gænder og det Taarn, som efter Reformationen blev sat paa Højkirkens Mure, ere følgende Tidens Værk. Gifico saae ikke engang sin Plan ganske fuldført, thi Kirkebygningen fortsattes endnu langt ind i det 14de Aarhundrede, medens han døde 1300—5, og Midlerne, som deels udstreves af Stiftet, deels samledes ved Afslad og Gaver, kom langsomt; men hans Navn er med fuld Ret knyttet til Kirkens stjerne Bygning ved den mærkelige Indskrift, som blev sat i støbte Muursteen rundt om Sidestibets Mure og forkynder, at Gifico 1301 opførte dette Værk, og at det skal opretholdes ved fromme Gaver.¹⁾ Den hele nordlige Side var fri

¹⁾ Denne i sit Slags enestaaende Inscription i latinske, leoninske Bets har naturligtvis ofte været Gjenstand for de Lærdes

for begge de Udbygninger, den i vore Dage har havt¹⁾); men den har uden Tvivl stedse været bestemt til at deles ved et Tværstib eller Taarn og har ogsaa engang havt en Udbygning, som blev nedbrudt 1582 (kaldet det gamle Capel) og stod omtrent hvor Walkendorfs Capel nu staaer. Paa den søndre Side var rimeligviis kun en let Forbindelse med Klostret ved begge Indgangene, indtil Biskop Møg. Kræffe 1468 opbygte et Capel for Trefoldigheden, Jf. Maria, St. Benedict og St. Knud (almindelig kaldet St. Knuds Capel), hvor nu Consistoriet er, og det antages, at der ogsaa paa samme Side mellem disse Indgange var et andet Capel, maaskee det Benedicts Capel, hvortil der blev indsamlet 1357, og virkelig har den sidste Restauration nu fremdraget umistjendelige Spor af hele tre Capeller paa denne Strækning. Nær ved det nuværende Consistorium opdagedes en lille Dør, der var tilmuret baade fra uden og inden; nu er den beholdt som en Udgang, men efter Rhindiges Stjøn viste dens Muurfarm, at den aldrig havde staaet frit; den har altsaa været Indgang til et lidet Capel. I det næste Fag mod Vest har Muren ligeledes Præg af en liden Dør ind til et andet lidet Capel. Og endelig lidt længere mod Vest viser den indre Side af Muren nu de interessante Spor af en dobbelt Buc med en massiv Pille i Midten, der har aabnet sig ud imod et anseeligt Capel. Det lader sig endnu nogenledes

Underjøgelse og Fortolkning, saameget mere som den frembyder store Banskeligheder, da den oienynlig er afbrudt i Midten og mulig engang har omsluttet hele den vestlige Gavl tillige. Det Nyeste derom findes i Paludan Müllers Afhdl. i Mummess St. Kn. K. og Stiftsprovst Damgaard's Afhdl. i Ny Kirkeh. Saml. 6, 795, hvor Resultaterne af den grundige Underjøgelse, som Restaurationsarbejdet gav Leilighed til, ere benyttede og have sikket dens Bevaring for Fremtiden.

¹⁾ Disse sees paa Afbildningen i første Udgave af denne Bog 4de Plandsje.

restituere for Tanken: det har ikke været høit, da dets Tag ikke hindrede Gifcos Indstrift saaledes som det Binduc, der efter dets Nedbrudelse er anbragt paa Stedet; dets Dybde kjendes ikke, men dets Brede har været omtrent 9 Alen. Det maa antages at have havt et ældre Præg end Gifcos Bygning: Bueslagene og Pillen vise hen til ældre Simpelhed, og flere Misforhold til Hvelvingerne og Muurstreberne tyde paa, at det var paa sin Plads, da Gifcos Kirke rejste sig. Det laae midt inde i Klosters Fratergaard og passer godt til at være det St. Benedicts Capel, som var trængende til Reparation 1357; mulig var det den Bygning, som Biskop Hubald 1117 lagde Grunden til¹⁾; thi efter Kirken selv maatte Benedicts Kapel være det næste. Det overlevede Reformationen, men laae nedfaldet 1619, og Resten af Muurstenene blev da bortført.²⁾ De to andre smaa Kapeller ind imod Klostergaarden ere rimeligviis forsvundne 1582—88; det ene af dem skal efter en Tradition, vi ikke kunne forkaste, have huset St. Knuds Helgenstrin fra Reformationen til 1582.³⁾ Naar vi endnu hertil søie, at Munkene havde to Afgange til Kirken fra Klosters vestlige og østlige Bygning, samt en Dør til Choret fra Klosters Abildgaard, som først nu ogsaa er kommen tilsyne, men tilmuret, har vi bestrevet Kirkens Ydre fra begge Sider og skulle kun endnu bemærke, at det ogsaa afveeg fra det Nuværende deri, at Kirken intet Taarn

1) Bed. Sim. 1, 1, 93.

2) Damgaard's Afhdl. i Saml. t. F. S. 5, 123, med hvis Forklaring af St. Knuds Kirkes Capeller jeg iøvrigt ikke kan samstemme.

3) Bircheros mener vel, at det ogsaa i den catholske Tid, naar det ikke brugtes til Processioner, havde havt Plads der bestandig, men naar han siger, at det blev funden 1582 udenfor den lille Dør, hvis Spor dengang endnu vare synlige, er der ingen Grund til at betvivle det. (S. R. D. 3, 389 not. d. og hans Knuds Hist. i Almeenn. Saml. 28 Bd. S. 288 og 306.)

havde, men kun en hoi Gavl i den vestlige Ende, hvis Muurtinder endnu vare synlige i Muren indtil den sidste Reparation og i hvilken en liden Kirkekloffe kan have hængt.¹⁾ Rimeligviis havde den ogsaa et Spiir over Choret. (som det sees 1593). Østgavlen havde naturligviis Muurtinder, rimeligviis det rette Tal 13, da Tagets Reising var betydelig høiere end nu, og ligesaa alle Sidesribenes Gable.²⁾ I sin Heelhed stod den gennem hele Middelalderen som

1) Det er vel den almindelige Mening, at Taarnet skulde være tilkommet i det 15de Aarh., og denne Mening bestyrkes derved, at samtlige øvrige Domkirker i Stiftsstæderne da havde eller fit deres Taarne (s. Ex. Aarhuus, Ribe), hvorved dog vigtig nok kan bemærkes, at St. Knuds Kirke som en Klosterkirke vel desuagtet kunde være uden Taarn (som Borglum Kirke). Imidlertid er der opstaaet grundet Tvivl om Taarnets Oprindelse fra den catholske Tid ved den interessante Opdagelse af et Kongebrev af 19. Nov. 1558 som Cand., nu Sognepræst, Kall Rasmussen velvillig har meddeelt mig, hvori Christian den Tredie i Genhold til et tidligere (desværre ubekendt) Brev paalægger Prior Christen Poulsen at gjøre St. Knuds Kirketaaen færdigt inarest muligt og saa stærkt, at det kunde bære Øhens Stormkloffe tilligemed Kirkens Klokker. Vel er det vanskeligt at sige, om disse Breve have angaaet Opførelsen af et nyt Taarn eller alene en Forhøielse og Indretning af et tidligere tilstedeværende; de Ord, hvormed Indholdet af det første Brev angives: „wy haffue tilforne beffallet etther att skulle lade opbygge sti Knuds kirketorn till at heunge Stormclocken och andre kirkens klocker wdj“, kunne forståes paa begge Maader; men raadspørger man Bygningen selv, vil man snarere finde Spor af en heel ny Paabygning end af en Forhøielse alene. Det er ogsaa rimeligt nok, at det ikke er i de catholske Tider, men efter Reformationen, at man for Taarnets Skyld har saa at sige berøvet Høitirken den vestligste Hvælving ved de Substructure, som skulde bære det svære Klokketaarn.

2) I det Hele henvises til Mummés St. Knuds Kirke 1844 og Høiens og Pal. Müllers Afhandl. i samme og Høiens Skrifter 2. D. Damgaard's anf. Afhdl. i Saml. til F. Hist. og Top. 5 Bd. og J. Lavritsen St. Knuds Kirke 1875 og de ovenfor S. 27 anførte Skrifter.

et architectonisk Værk, hvis Skjønhed og Værd til alle Tider har været erkjendt og priset, og vi kunne ikke her indlade os paa de mange interessante og gaadefulde Spørgsmaal, som dette Mindesmærke baade i det Hele og i det Enkelte frembyder for Kunsthistorikeren, der søger Sporene af Tanker og Tider i Plan og Udførelse.¹⁾

- 1) Da Bygningen bestaaer af tre Stykker, der uden Muurforbinding staae op til hinanden (Choret, Mellempartiet og Gijcos Kirke), er det allerede et Spørgsmaal, i hvilken Orden Værket er udført. Den Forestilling om Gaugen i Bygningsarbeidet, hvortil Architect Lendorf, der har forestaaet Udførelsen af den nu fuldbragte Restauration, er kommen, meddeles her med hans Samtykke. I den Bygning, som staaer nu, er der beghudt med Choret som trestibet Bygning uden Kryptkirke: Pillerne i dette Høichor, der have samme Form som alle Kirkens Piller, have oprindelig reist sig frit til Trisoriets Spide og der baaet et fladt Træloft. De lave Spændbuer mellem dem have mulig baaet et Pulpitur over Sidegangene. Hvor langt man agtede at lade denne Bygning fortsætte sig mod Vest imod den stedse tiltagende Stigning af Terrainet, kan ikke siges; men man forandrede Planen og opgav at bygge videre paa saa lav en Grund, idet man bestemte den øvrige Kirke til at ligge 3 Alen høiere. Da besluttede man at indrette en Kryptkirke i den dybtliggende Deel af Choret og indmurede da dens lave Hvelvinger med deres vienhjullig i Muren indhugne Bærepiller og deres Soilerad i Midten. Da saa den Deel af Kirken, som særlig er Gijcos (det vestlige Parti af de tre Muurstykker) havde naaet sin Fuldbendelse med Trisorium og Hvelvinger, blev Mellemstykket, der bærer Spor af mangfoldige Forandringer i Plan og mulig Forstyrrelse ved Odelæggelse, ogsaa hævet med Trisorium og Hvelving, og endelig fik da Choret samme Fuldbendelse. En anden Kunstkyndig har troet at finde svage Spor af den ældste Kryptkirke i Bueslag, som kunde kjendes paa den vestlige Endemuur af nuværende Kryptkirke, som ogsaa er den meest rimelige Levning af Kong Knuds Bygning og fra hvilken der strækker sig to Sidemure i Flugt med begge Høichorets Sidemure ind under de to første Buer af Midterstibet, altsaa ind under den Deel af Kirken, som danner Mellemstykket af Kirkebygningen. De nuværende Piller hvile paa disse Mure, og det blev derved ikke muligt at underkaste dem den noiagtige Undersøgelse, de havde

I det Indre staaer Kirken nu tilbageført, saavidt Kunst og Videnskab formaae, til den oprindelige Stikkelse, som vi maae tænke os det 14de Aarhundredes Idee udført med det 19de Aarhundredes Kunst, og her bør derfor Historien mere paavise, hvad der har været anderledes i Middelalderens Dage, end beskrive det Nuværende. Først har Kirkens Midterstrib været een Hvalving længere, da intet Taarn gjorde den tunge Underbygning, som nu afsondrer Baabenhuset, fornøden. Dernæst har det øverste Par Sidebuer i Midterstribet (hvor nu Kongestolen er anbragt) været tilmurede, og i en betydelig Høide har de baaret et Pulpitur tværs over Gangen, bestemt til Plads for Sangchoret og for Orgelet, som havde sin Plads der lige til 1753. Opgangen dertil har været over Sidestribenes Loft (Trisoriums-Etagen), og den Dør sees endnu over Kongestolen i den nordre Væg, hvorigjennem man ad en snæver Gang inden i Muren kom ud paa Pulpituret.¹⁾ Det store Vindue i Vestgavlen har altsaa kunnet kaste sit Lys frit ind over det lange Midterstrib. Ved Opgangen til Choret, som har været ligesaa høi som nu, har der rimeligviis staaet en Tværmuur, der har naaet op til Pulpituret og kun paa Midten aabnet sig med Gitterdør eller Abning af samme Høide: Klosterfolkene egen Kirke pleiede altid at være saaledes adskilt fra Folkets. Kryptkirken kan have været lidt lysere end nu, da Kir-

fortjent. Architect Fenger har i et Tillæg til Høyens Skrifter 2 D. og i Kirkeh. Saml. 3 Række 1, 252 fremsat en anden Opfattelse, ifølge hvilken Kirken har haft en Korsstøi mod Nord og det nuværende Chor skulde være jensef opført endog mulig først i Lobet af det 15de Aarh. og fuldendt 1499.

¹⁾ Det nye Pulpitur, som Biskop Mogens Kræffe 1464 itjænkede Kirken, var mulig dette; men da det kaldes pulpitum aditi, var det dog mulig Chorstolene (S. R. D. VII, 260) og kan have staaet i Forbindelse med den da paatænkte Omdannelse af Klosteret til Domcapitel.

tens Vinduer i Choret gif dybere ned; den har sin Brønd til Bievand og Daabsvand, men Intet vides om dens Brug, da der hverken omtales Altene i den, som i Lunds Kryptkirke, eller særlig Tjeneste som i Viborgs. Men i Forening med de store Dmgange i Triforiet og Pulpituret og to Vøntrapper i Kirkens Gavl, kunde den give Plads til lange Processioner og megen Afvevling. Kirketegulvet var uden Stole; men Kirken var derfor ingenlunde tom; thi den største Afvigelse fra det Nuværende tør den Mængde af Altene have bevirket, som vare anbragte allevegne og om hvilke der ligesom dannede sig særlige Kirker: der stode to Altene i den vestlige Ende af begge Sideskibene, et bag Kirkedøren, to nedefor Chorsdøren (det til den nordlige Side var St. Knuds, det til den sydlige St. Annas), et paa den søndre Side af Kirken, et i den østlige Ende af det søndre Sideskib (gamle St. Knuds Alter) og desuden tjendes 6, hvis Sted ikke kan angives, alt foruden Høialteret og alle Capellernes Altene.¹⁾ Paa St. Knuds Alter ved Korsdøren stod et malet Billede af denne Helgen; paa et andet Alter et Steenbillede af Somfru Marie, som en Adelsmand tilegnede sig 1538²⁾, og saaledes havde vel hvert Alter sine Prydelser og alle naturligviis en Mængde vasa sacra, Monstrantser og Kalke og andre Helligdomme, og for dem alle holdtes daglige Tjenester deels af Munkene deels af de Vicarer

¹⁾ Fire af Kirkens Altene vare St. Knuds, desuden nævnes vor Frue Alter, Hellig Kors Alter, Justs, Hellig 3 Kongers, Christi Legems, Laurentii o. fl.; men intet Benedicts Alter. De spredte Notitser ere samlede af Ved. Sim. Od. 1, 1, 121; 2, 95, 127, 152; 2, 1, 10, 13, 125, 137, 149; 2, 6, 8, 160, 175. Da. Mag. 2, 71, 3, 38, 187. Saml. t. Fy. Hist. 5, 158. Ny Kirkeh. Saml. 6, 256 og Christen Poulsens Fortegnelse over Vicarier i Bispe-Arch.

²⁾ Ved. Sim. 1, 2, 95 og 3, 8. Et andet Mariæ Billede omtales 1235 smstb. 1, 1, 151, og et forgyldt Billede af Klobber, Da. Mag. 2, 69.

udenfor Klofret, som vare Præster til de doterede Capeller eller Altene. Munkene toge 1538 et Raadstuevidne paa, at de foruden de 7 horæ canonicæ, da de skulde holde Kirkesang, stadig holdt 7 Messer daglig og stundom 10 for Kirkens Altene¹⁾, og dertil kom endnu 10 Vicariers daglige Tjenester for deres Altene foruden de Messer, der kunde være særlig bestilte, saaat der fuldbragtes Gjerning nok i en saadan Domkirke, kun Skade, at den var forladt af Aanden! Medens der saaledes var Steder i Overflod for det ene Sacrament, omtales Daaben aldrig, saaat vi ikke engang vide Døbefuntens Plads: mulig stod den i et af Capellerne eller i Kryptkirken; men der var da heller ikke megen Brug for Daab i en Kirke, som ikke var Sognkirke. Overst af alle Kirkens Helligdomme stod i den catholste Tid Kirkens store Helgens Levninger og hans Helgenstrin, og dog vide vi ikke heller med Visshed om dette, hvor det havde sin Plads og om det deelte den med et andet Helgenstrin. For Diebliffet ligger det saa nær at tænke sig tvende Helgenstrin i St. Knuds Kirke, da der nu er fundet og opstillet to; men som ovenfor S. 32 er bemærket, kjender Historie og Sagn egentlig kun eet, indtil man 1696 fandt tvende, da man søgte Kong Knuds. Kun dette beskrives af den, som var Vidne til dets første Opstilling, og kun det nævnes en eneste Gang i Catholicismens Dage. Thi naar det almindelig siges, at det ikke omtales fra 1101 til 1582, da det blev indmuret i Chorgavlen, er det overseet, at det nævnes i Aaret 1504, rigtignok paa et Sted, hvor det mindst skulde ventes, i en Regnskabsbog: Dronning Christine lod i dette Aar, paa St. Knuds Dag betale 1 fl for de Bøghs, „der kom til den Procession, der var i Odense med St. Knuds Strin.“²⁾

¹⁾ Smstd. 2, 2, 6 efter Christen Poulsens Regnskabsbog pag. 13, men ikke uden Urigtigheder.

²⁾ Ved. Sim. Bd. 2, 1, 86.

Det førtes altsaa i Procession i eller udenfor Kirken paa den Dag, der endnu drager Saamange af Landbefolkningen til Byen, og paa hvilken det endnu er som en fast Vedtægt for alle at besøge St. Knuds Kirke, og mulig afgav det ogsaa et Glands-punct i Processioner til andre Tider.¹⁾ Men hvor stod det, naar det var i Ro? Maaskee har det engang efter ældre Stik havt sin Plads lige under Høialteret i Kryptkirken; men senere har det uidentviol staaet over Høialteret; thi medens Wlnoth's Text netop er usikker i det Ord, hvormed han omtaler dets første Opstilling i Forhold til Alteret²⁾, saa beretter Rnytlings Saga, at det blev sat over Alteret, hvad der ogsaa var nordisk Stik og navnlig efter Wlnoth's egen Beretning havde været Tilfældet i Albani Kirke, hvor Albani og Osvalds tvende Helgenskrin havde staaet paa Alteret, da Kong Knud blev dræbt.³⁾ Fra dette høie Stade, paa en muret Pille bag Alteret, hvor Ufset trænger ind fra alle Sider, har da det gyldne Skrin funklet de Indtrædende imøde og dobbelt, hvis der stod to, mulig med Korset imellem sig som i den gamle Albani Kirke.

Det andet Helgenskrin har, som sagt, gaaet alle Tider igjennem, uden at nogen Beretning eller noget Sagn vides at have hmytet om dets Tilværelse før 1696, saafom det ikke kan antages at være den Liigliste, i hvilken Kong Erik lod sin Broder Benedict's Legeme nedlægge 1101.⁴⁾ Baade tidligere Undersøgelser have fundet Levninger af

¹⁾ Der omtales saaledes ogsaa St. Knuds Uds, som Borgene efterginge d. 1 Aug. Smst. S. 113.

²⁾ I forskellige Manuskripter læses der: Supponitur eller superponitur (S. R. D. 3, 388—89); men det Rimeligste er dog at læse: superponitur.

³⁾ F. Magnusen om Skrinlæggelse i Norden i Nordisk Tidsskr. f. Oldt. 3, 355—59, Sc. R. Dan. 3, 368 og Helms i Thens Stiftstidende for 1873 Nr. 158.

⁴⁾ Ovenf. S. 31—32.

mere end een Person i dette Helgenstriin, og den nyeste Undersøgelse har udbragt, at der forefindes to smaa Stykker af en hvire Arm og et Brudstykke af en Hjernestål af en anden Person foruden et temmelig fuldstændigt Skelet. Strinet tilhører omtrent samme Tid som St. Knuds og har været udstyret med lignende Prindelser. Har det nu virkelig i sine Velmagtsdage fulgt dette som i de sidste 300 Aar, kan det ikke være tvivlsomt, hvis Helgenstrin det er, selv om de, der uventet saae det komme for Døjet 1696, ikke have haft nogen nu ubekjendt Hjemmel for den Underretning, de have nedlagt ved Strinene, at det ene var St. Knuds, det andet St. Albani.¹⁾ Thi denne Helgens Navn er saa gjennemgaaende knyttet til den hele Institution paa Stedet, at man fremfor alle maa vente ham ved Siden af Kong Knud²⁾; baade i Middelalderens første Tid siger et Document af 1183, hvorved en Prinds erhvervede sig Gravsted i St. Knuds Kirke, at „de hellige Martyrer Knuds og Albani Levninger hvile i den“³⁾, og i Middelalderens sidste Tid spores hans Dyrkelse ved Siden af Knuds, idet Dronning Christines Regnskabsbog viser, at hun gav Bøge til St. Knuds og Albani Dage, fejrede Albani Dag med Offer og Almisse, og 1505 St.

1) Der fandtes nemlig 1833 ved Murens Nabning i et af Strinene en Seddel med et Vers fra 1696, der minder om Kingos altid beredte Muse:

Til Esterkommerne, som disse Kister finde,

Skal dette skrevet staae til et sandfærdigt Minde:

Hiin er Kong Knuds og den St. Albans Bolig blev.

2) Ikke blot Kirken kaldes ogsaa Albani Kirke, som den ogsaa oprindelig skulde have været; men ogsaa Klosteret kaldes Albani Kloster eller fuldstændigst „Sf. Marias og de hellige Martyrers Knuds og Albani Kloster“ og Munterne kaldes Albaner og Domskolens Albani Skole. (Ved. Sim. 1, 1, 112, 144. 2, 135, 201. 3, 38. Pal. Müllers Skoleprogr. 1846 S. 5. Daugaard Da. Kloster S. 289.)

3) Prinds Knuds Gavebrev i Thorøel Dipl. 1, 272.

Knuds Aften offrede til St. Knuds Hoved og St. Albani Arm.¹⁾ Kun Helgenstrinet selv nævnes ikke. Tvivlsommere er det, hvem den anden Helgen i dette Strin skal antages at være; man har (efter Birkerods Exempel) naturligt gjættet paa den hellige Osvald, der ikke blot andensteds i Danmark følger St. Albanus, men navnlig tidlig var bragt til Odense tilligemed ham og havde staaet paa Albani Kirkes Alter, da Knud blev dræbt. Man fandt det rimeligt, at begge den gamle Albani Kirkes Helgene vare blevne samlede i eet Helgenstrin, efterat begge de Strin, i hvilke de før havde staaet paa denne Kirkes Alter, vare blevne ødelagte. Det er ikke nogen væsentlig Indvending mod denne Mening, at man efter den Ødelæggelse, der overgik dem ved St. Knuds Drab, ikke kunde have faa fuldstændig et Skelet af Noget af dem, som det, der nu findes i Strinet; thi om historisk Sandhed og Kritik kan ikke være Tale ved deslige Helligdomme: man havde den hele Albanus i to engelske Klostre og forskjellige Lemmer af ham i Roestilde, Lund, Viborg o. fl. St. og man havde den hele Osvald i Roestilde og forskjellige Lemmer andensteds. Men hvad der gjør det mere tvivlsomt, om han skulde være den anden Helgen i dette Strin, er den Omstændighed, at han aldrig nævnes i Odense efter Katastrophen 1086, og det er ikke rimeligt, at en Helgen skulde staae paa Høialteret med St. Knud uden nogensinde at være nævnt. Tilhøre begge Strin virkelig St. Knuds Kirke, turde det være rimeligt, at der kun var een Helgen, St. Albanus, i det andet²⁾; men det er egentlig ikke saa

¹⁾ Ved. Sim. Od. 2, 1, 85, 96 og 118.

²⁾ Skulde St. Knuds Munk ikke kunne have havt baade hans Arm alene, som en Levning fra det ødelagte Helgenstrin i Albani Kirke, og en fuldstændigere St. Alban, som de havde erhvervet efter den Tid? Det besønderlige Sammentræf af Dronningens Offer til Albani Arm og den foresundne isolerede Arm

ganste afgjort, at de altid have fulgt hinanden, fordi Kong Knuds Skrin 1582 blev indmuret i samme Nische som det andet. Kong Knuds kom dengang fra et Capel, hvor det laae skjult i et Alter; det andet kan have været indmuret i Nischen tidligere og kunde være afgivet til St. Knuds Klosters Prior fra en Kirke, der nedlagdes ved Reformationen, (som Albani Kirke) eller fra en, som gik over til protestantisk Gudsdyrkelse (som Graabrødre og St. Hans Kirke); men i saa Fald vide vi endnu mindre, hvilken Helgen vi skulle gjætte paa. Men i og for sig vare to gyldne Helgen-skrin ikke formeget for en Domkirke: Viborg Domkirke havde baade St. Kjelds og St. Villehads¹⁾; i Odense kunde derfor ogsaa gjerne St. Knuds og St. Albans Skrin i Forening have udgjort Kirkens hypperste Helligdomme og mulig Høialterets Brudelse.²⁾

Medens St. Knuds Kirke saaledes i Tidernes Løb gik frem til at blive den mægtige Domkirke, havde ogsaa de ældre Sognekirker deres Historie, navnlig bleve de ombygte og igjen opførte af Steen. Fruc Kirke antages at være bygt, som den staaer nu i Aarene 1184—89, og dens oprindelige Rundbuestiil passer ganste til Tiden saavel som

i Helgenstrinet opfordrer til en saadan eller lignende Formodning. I Viborg havde man baade St. Villehads Helgenstrin og Stykker af hans Been og hans Klæder blandt Kirkens Reliquier. Urfin Viborg S. 119—20.

- 1) Ved Viborg Domkirkes Indvielse 1876 S. 8—9 og Urfin a. St.
- 2) Om disse interessante Skrin og deres Historie efter Reformationen, hvortil vi senere skulle komme tilbage, handles i Bircherods og Langebeks Noter til Wlnoth i Sc Rer. Dan. 3, 369—85 og Dän. Bibl. 4, 414. Palud. Müller Opdagelsen af Knud den Helliges Reliquier i Nord. Tidsst. f. Oldt. 2, 193 fg. og 363; Becker Knud d. H. Dyrløse i Rom. smst. 3, 339. M u m m e St. Kn. Kirke 258 fgg. Damgaard om Capellerne ved St. Knuds Kirke i Saml. t. Fy. S. 5, 115 fgg. og nu imødesees Beretning om den i 1874 foretagne Undersøgelse af dem.

Materialet, der for største Delen er Qvadersteen; men den Lighed, som Pillerne i denne Kirke have med dem i Dalum Klosterkirke, gjør det dog tvivlsomt, om de kunne hidrøre fra en saa tidlig Tid eller først fra det 13de Aarhundrede.¹⁾ Den blev neppe oprindelig byggt som en Kor kirke, thi Sidefløiene, som endnu kaldes Capeller, adstille sig kjendelig fra Hovedskibet, navnlig det nordlige. Maastee var det sydlige Fløi bestemt til Præsternes Bolig før Præstegaardens Oprettelse, thi det fortælles, at „vor Frue Kloster blev forflyttet og forvandlet til et Capel, som forenedes med Kirken“, og vi kjende intet Andet, som kunde kaldes vor Frue Kloster, end Kirkens Præstefamfund, der, som ovenfor bemærket, skulde have udgjort et Domcapitel og ogsaa kaldes St. Albani Munk og Marianer. Det nordlige Fløi er formodentlig en særlig Stiftelse, fra det 14de Aarhundrede; og det eneste Capel, om hvilket der haves nogen Beretning, (det nuværende Sacristi og Striftestol) tilskrives Provst Urne, (1504) som vilde hvile „sønden i vor Frue Kirke“; i dette Capel fandtes en smukt udskaaret Altertavle, der endnu er til (afleveret til Museet i

¹⁾ Ved senere Betragtning af Kirkens Bygning turde der ogsaa vise sig Spor af gjentagne Ombygninger. Der er saameget hugget Granit tildeels høit op til Taget, at man mulig tør slutte, at den engang har været bygget som en Granitkirke i kortere Maal. Man kan mulig her gjerne finde St. Knuds Qvadersteen, som saa naturlig kunde finde Anvendelse i Byens anden Kirke, da St. Knuds Kirke efter Edelæggesen 1157 opførtes af Muursteen. Senere har den modtaget Udvidelse, hvorved det manglende Materiale erstattedes med Muursteen og Gvelvingerne tilligemed Taarnet tilføiedes saavel som den særdeles smukke Chorgaav med et tredobbelt Vindue, der er Kirkens største architectoniske Prydelse i Harmonie med det Heles rene Rundbuestil. Begge Sidefløiene kunne da være endnu senere Tilbygninger, ved hvilke Materialet af de derved aabnede Sidermure blev benyttet og Stilen udvendig brudt. Det lille Capel ved Choret's Sydside er atter en nyere Tilbygning og staaer udenfor Kirken.

Kjøbenhavn), og et colosfalt Skab til vasa sacra staaer endnu paa Stedet.¹⁾ Der har forhen været en Steen i Frue Kirke, hvorpaa læstes: „1353 ottende Dagen efter Mariæ Himmelfartsdag“ — mulig til Minde om en Reparation eller en sidste Ombygning. 1467 blev en anden Reparation foretaget. Denne Kirke havde en stor Mængde Altene i Forhold til sin Størrelse, dens Sogn var uden Tvivl i den catholske Tid det største, og de anseeteste Borgere søgte der Begravelse.

Albani Kirke har rimeligviis været af en lignende Bygning; den havde idetmindste to Capeller, hvoraf det paa den nordlige Side var nyt 1435²⁾; men den synes ikke at have haft saa mange Altene. Naar den blev ombygget til en Steentirke, vides ikke; men den beholdt ved denne Leilighed sin Plads saa nær op til St. Knuds Kirke, som neppe andetsteds i Danmark to Kirker have ligget ved hverandre — en naturlig Følge af deres oprindelige Bestemmelse, at den ene skulde afløse den anden. Tøvrigt har denne Kirke ingen anden Historie end den, som fremgik af, at den i Stilhed tjente som Sognekirke og modtog Altene og Gaver for Sjælemesser; Sagnet beretter, at en af dens Klokker engang focr ud af Taarnets Byghul med en saadan Fart, at den faldt i Maen, hvor endnu det dybe Hul, hvori den sank, (Klokkedybet) skulde kunne paa-vises, og det hedder, at der høres en lønlig Sang over Stedet, som anklager en Mester Eskild (formodentlig Klokkestøberen) for svigagtig Dmgang med det Sølv, som

1) Jf. min Sognehist. S. 188 fgg. En mærkelig Levning af gamle Dages Overtro gjemmes i dette Skab; et stort Snylke Jern, indlagt i en Trææske, som er fundet mellem Gravene under Kirkens Gulv, formodentlig en Nagle, som Troen henførte til Christi Korsfæstelse. At Strædderlauget skulde have bygget dette Capel og stiftet et Alter der 1470, er neppe Andet end en Forvejling med det, de stiftede i St. Knuds Kirke 1480.

2) Ved. Sim. 1, 2, 119 og 175. Min Sogneh. S. 6—7.

var ham leveret til Støbningen.¹⁾ I vore Dage veed man ikke mere at paavise Klokkedybet.²⁾ At den havde Geistlighed tilfældes med Frue Kirke og gav dens Marianer Navn af Albaner og Albani Munk, er ovenfor berørt.³⁾ Men Albani Reliquier har den mulig maattet afstaae til Domkirken.

Naar Ddenfc fik den tredie Sognekirke, St. Michaels eller St. Hans Kirke, er aldeles ubekjendt; Michaelis Kirke nævnes første Gang 1295 som en Sognekirke, og Sognet kaldes endnu 1485 St. Michaels Sogn; men fra Begyndelsen af 14de Aarhundrede er denne Kirke et stort og anseet Johanniterklosters Kirke tillige, og dens nuværende Bygning er saa udpræget i Johanniternes Stiil, at det er utvivlsomt, at de have bygget den, som den staaer nu, mulig 1330, som er det Aarstal, der uden al Forklaring stod indhugget i en Steen i Kirken. Men det besønderlige Forhold mellem den store og høie Kirke og det lave Taarn paatvinger uvilkaarlig den Tanke, at Taarnet maa være en Levning af en ældre Sognekirke og staaer som en Rest, der næsten er overbygget af den senere Kirke. I ethvert Tilfælde blev St. Hans Kirke baade en Klosterkirke og en Sognekirke. Men det er saameget uheldigere, at man ikke veed, naar den først er bygget, som deraf kunde sluttes, naar Byen havde udvidet sig saavidt, at en Kirke behøvedes paa denne Kant. Man kan vel ikke ganske understrive deres Mening, som betragte hele denne Deel af Byen som

1) Bedel Sim. 1, 1, 63 og Thieles Folkesagn 1, 206 (2den Udg. 2, 29). I førstnævnte Skrift gives en jindrig Forklaring af dette Sagn: at der skulde sigtes til Biskop Eskild, som 1139 erklærede St. Knuds Kloster for Domcapitlet og saaledes berøvede Albani Kirke sin Ret og Væ.

2) Nogle lægge det paa den østlige Spids af Holmen, Andre i det nordre Aaløb. Paa Refens Grundtegning har den lille Gang mellem Husene faaet dette Navn.

3) Bed. Sim. 1, 1, 99, 110, 106.

et vandrigt Uføre, der først i det 13de Aarh. skulde være blevet beboeligt; thi i de sidste 800 Aar have Vandforholdene neppe forandret sig anderledes end ved Menneſte-hænder; men vel er det rimeligt, at Byen oprindelig indſtrænkede sig til Høiderne langs Aaen og at den mod Nord begrænsedes nedenfor Fiſketorvet af en lav og fugtig Strækning, der gennemſtrømmedes af Byens Bæk; thi denne beholdt beſtändig ſit Løb paa dette Sted; 'endog i tre forſkjellige Arme (ſom Grundtegn. 1593 viſer), og kan ligefra Piledammen af, hvor den dannede en Bredning eller Overſvømmelſe, der holdt ſig til dette Aarhundrede, have dannet flere ſaadanne, navnlig bag Graabrødre Hoſpital, i Gravene, i den nuværende Slotshave og tilſidſt i Adamsengen og Pjentedam. Da Byen nu trængte til Udvidelſe og der mulig opſtod Huſe paa det høinende Terrain ved den ſenere Nørreport, har man ſøgt Pladsen for en liden Sognekirke i det mellemliggende Strøg, og da Johanneridderne kom, vare de ikke bange for at bygge paa ſamme Maade, ſom ſaamange Herregaarde ere byggede. Der har imidlertid ſtedſe holdt ſig truende Spaadomme om St. Hans Kirke; men den har dog ligesom de gamle Kloſtermure hidtil beſtjæmmet dem. Om Kloſteret ſkulle vi handle nedenfor, da det hører til de ſilbigere Stiftelſer; men om Kirken maa vi allerede her tilføie, at den tildeels juſt formedelſt ſin Forbindelſe med Kloſteret iſær fra det 14de Aarhundrede af har havt en glimrende Hiſtorie i Middelalderen, ſaafom den fornemſte Adels i Byen og paa Landet ſøgte Begravelſe i den. Derfor tilbygdes ogſaa de mange Capeller, ſom næſten tildækte den halve Deel af den oprindelige Bygning og ved deres Optagelſe i Kirken have gjort Skibet næſten firkantet. Udvendig have de forſtyrret Kirkens rene og lette Stil; men ſaalænge de endnu havde deres færſtilte Gavl, kunne de have givet Bygningen ret ſmukke Sidefaçader; men uheldigviis have i det 18de Aarhundrede oeconomiske Henſyn foranlediget

den Forandring i den gamle Architectur, at tre Capeller paa hver Side ere blevne samlede under eet Tag og overbyggede med de uforholdsmæssige og uftjønne Gavl. Kun Choret er forblevet uforandret og viser, hvorledes denne Kirke har udgjort et smukt Bygningsværk i en eiecdommelig Stil, der ved mange Prydelser i Muren hentyder paa Johanniternes Egenheder. Om dertil kan regnes den Mærkelighed, at den østlige Chorgavl danner skjæve Vinkler med Siderne, vides ikke; maaskee er det blot en Følge af, at man vilde benytte al Pladsen fra det gamle Taarn til Gaden.¹⁾ Om Kirkens Indre er det vanskeligt at gjøre sig nogen Forestilling, efterat de 6 Capeller ere inddragne i den og Løstet fra oven derved endmere udeluftet. Som Choret er nu, har rimeligviis hele Kirken engang været; dog havde Choret et Capel paa nordre Side, som nu er borte, og Kirken havde tilfjeldt en stor Mængde Altaredeels i Capellerne, deels i Skibet: nogle af dem repræsenterede betydelige Godsejendomme, som gik tabt ved Reformationen eller hjemfaldt til Klosteret, saasom Hellig Tre Kongers Alter og Gyldenstjernerne, St. Salvators Alter (som vistnok har eiet et Huus i den lille Gade, som nu er Udtjørnselen til Jernbanen og deraf kan have faaet Navn af Frelserens Krog), St. Andreæ Alter, som Oluf Biørnsen havde stiftet i det af ham selv opførte Capel for Dronning Margrethe og sin egen Familie; Hellig Kors's Alter stod i Bernike Skindels Capel; et dobbelt Capel var stiftet med Gudstjeneste af Claus Rønnow 1464, et St. Anna Alter stod i det søndre Capel, Dorothæe Alter o. fl. Det sidste Alter, der vides at være

¹⁾ Jf. iøvrigt om Kirkens Oprindelse og Historie min Sognehist. S. 14 og 122. Indberetningen af 1755 (paa det St. Skgl. Bibl.) beretter, at der endnu dengang stod endeel catholske Billeder paa de tre søndre Capeller. Kirkens egne Mure have mange Spor af lignende og andre Prydelser, saasom Johannitterkorset, den grønne Sten og Afvevling med lyse Muursteenslag.

stiftet, skildtes Fru Anna Knudsdatter Gyldenstjerne, der døde 1521, og den sidste Gave for Leiersted i den catholske Tid modtog Kirken eller Klosteret af hendes Søn Mogens Wille, der døde 1537.¹⁾ Om Høialteret var indviet til Erkeenglen eller til Johannes den Døber, vides ikke; men den Sidste var Kirkens store Helgen. Et Sagn fortæller, at hans Hoved var afbildet i Muren i Choret's sydøstlige Hjørne, at hans Arme saaes at udbrede sig under den næste Hvelving og hans øvrige Lemmer fremdeles ned ad Skibet. Vist er det, at der gjordes særligt Offer til St. Hans's Hoved, og at ogsaa denne Kirke havde sin aarlige Procession d. 24 Juni og Offring d. 29 Aug.²⁾ Overtroens Altertjeneste forstummede ved Reformationen; men mange skønne Gravstene fra den gamle danske Adels Tid ere omhyggelig bevarede i denne Kirke og minde endnu om dens fordums Glæde under det ridderlige Herreklosters Varetægt.³⁾

Antage vi St. Michaels Kirke for at have været til før Midten af det 13de Aarh., ved hvilket Tidspunct vi ville standse, for at kaste et Blik paa Byens almindelige

-
- 1) Christ. Povlsens Fortegn. paa Vicarier, i Bispe-Arch. Ved. Sim. 1, 2, 176, 116, 113, 101, 174, 156. Dan. Mag. 4 R. 1, 367. Ved. Sim. 2, 2, 3. Jf. isvrigt Pal. Müller St. Hans Klosters Hist. Progr.
 - 2) Dronning Christines Regnskabsb. Ved. Sim. 2, 1, 80, 98, 118, 86 og 98, og 1, 1, 179.
 - 3) Blandt disse Gravstene er den ovennævnte Anna Gyldenstjernes, Knud Henriksen Gyldenstjernes og Hilleborg Skindels Datter, som efter Bircherod er afbildet i Nherups Reise (Skilbr. 4, Till. S. 75) og til hvilken det Sagn har knyttet sig, at hun er fremstillet i Konnedragt, fordi hun skulde have født i Dølgemaal og derfor være blevet henrettet. Dette Sagn har vel ikke fundet Tiltro; men det afgjørende Beviis kan tilføies, at hun ved sin Død 1521 var idetmindste nær 60 Aar gammel, da hendes Forældre bleve gifte kort efter 1450 og Faderen døde 1467.

Billaar, saa have vi fra Middelalderens første Tider tre Sognekirker og Domkirken; derimod have vi kun at nævne eet stort Kloster og eet, som løst berørte Byen. Det store Kloster er St. Knuds, som hurtig hævede sig til Rigdom og Anseelse, saaat endog en Konge, Erik Lam, træt af Livet 1147 indtraadte i Munkenes Tal og lod sig begrave i Kirken indenfor den Dør, som Munkene daglig gif ind ad: det er den nuværende Dør paa Sydsiden nærmest Taarnet, og Graven antages for den samme, i hvilken de kongelige Liig fra Graabrødre Kirke have hvilet fra 1817 til 1874. To andre Prindsler fulgte hans Exempel, og alle berigede naturligviis Klosteret med anseelige Gaver, ligesom Regjeringen med Privilegier og Indkomster. Erik Tiegod var dets egentlige Stifter, da han 1100 lod 12 engelske Benedictinermunke indkalde til dem, der allerede vare der fra Knuds Tid; han anviste dem Bolig i nye Steenhuse ved Kirken. Kong Niels kaldtes dets anden Stifter, og snart opfyldte det sin Bestemmelse at være et Støttepunct for kirkelig Virksomhed, Oplysning og al Kultur, i et Omfang, som man kun kan tænke sig fornødent i Tider, da det, der er Folkenes Civilisation, er i sin første Begyndelse. I det Hele stode Munkene i Forhold til Byen, især da de havde Biskoppen i deres Spids, omtrent som senere Herstaberne til Landboerne. Deres Kirkebygning og Klosterbygninger viste Kunstens Værd, og deres daglige Trostab i gudstjenestlig Gjerning og christelig Ydmyghed og storartede Omfarg for de Fattige og Ulykkelige prædikede den nye Tidsaand. Almisser og Fødevarer som uddeelttes for Klosterporten, billige Boliger (Boder, Arbejderboliger) vare de almindelige Former for Klosters Velgjørenhed. Om den ældste Klosterbygning vides ikke noget Sikker, men efterhaanden udvidede den sig vistnok til tre Fløje, som dannede en Gaard med Halvdelen af Kirkens Sydside som fjerde Fløi, Fratergaarden, der her som i Almindelighed vistnok var omgivet med en Bue-

gang. Denne Omgang, der dog her afbrødes ved Kirken, førte ved begge Ender til Indgange til Kirken; af den vestlige Omgang har været synlige Spor indtil den sidste Restauration i den vestlige Kirkedørs Omgivelse og tør endnu lade sig kjende paa den lave Muur, i en af Klostergaardens Bygninger, der staaer i lige Flugt med denne Dør; paa den østlige Side, hvor Omgangen nu er indbygget i den udvidede Gymnasiebygning, sporedes i Kirkemuren en liden Indgang i Flugt med en Gang, man kan tænke sig indenfor den unbærende Ydermuur.¹⁾ Fratergaarden var tillige Munkenes Kirkegaard. Men til Udsiden kan Klostret have haft flere Bygninger og Gaarde, der ogsaa maatte voxe efter Fornødenheden: der omtales allerede 1287 en St. Benedicts Forgaard, hvor Skolemeesteren og 16 Skoledisciple skulde spise, og 1392 et Capitelshuus, hvori Retsfager foretoges²⁾, og som mulig er et af de større Huse, Grundtegningen af 1593 viser paa Kirkegaarden vest for Kirken. Dog dette skulle vi nærmere betragte ved Middelalderens Slutning. Prior og Munk kunde her leve i stille Ro for de aandelige Interesser, som de efter Ideen skulde tjene, og ligesom den første Skole blev til i Klostret, saaledes have de vistnok udøvet en gavnlig Indflydelse paa hele Samfundet, indtil Manden fordunstede under den mekaniske Gjærnings Overvægt og de Fristelser, som dette Liv medførte. Men udad til udgjorde Prior og Munk et riigt Herstab, som i sit Capitel sthyrede vidtløftige Godser med næsten kongelig Myndighed og ejede en stor Deel af Byens Huse og Gaarde. Capitlet førte sit eget Segl,

1) Derimod er det en Misforstaælse, at Klostret paa dette Sted skulde have haft en Indgang fra anden Etage; thi den Abning, der findes over den nuværende Indgang til Consistorium, er slaaet i senere Tid.

2) Atrium Sti Bened. (i Blochs slyenske Geistligh. Hist. 1, 332) og domus Capitularis apud St. Canutum i Suhms D. Hist. 14, 573.

hvori sees Kong Knuds Billede siddende i Kroningsdragt med Omstrikt: sigillum sti Canuti Regis et Martyris de Othense¹⁾), hvilket nu er Bispeembedets Segl med forandret Omstrikt. Desuden førte Prioeren sit eget, men tilsammen udgjorde de Stiftets Domcapitel, og de lærte tidligere at tage Haandsæstning af den, de valgte, end de verdslige Herrer.

Det andet Kloster var et Nonnekloster, hvis Stiftelse udgik fra St. Knuds. Den gamle Borg, som siden er kaldet Nonneborg og Nonnebjerg, fik engang i det 12te Aarh. den kirkelige Bestemmelse, som dette Navn antyder. Det var Nonner af Augustinerordenen, som mellem 1175—1183 fik et Kloster her; Ordenen var dengang ny og dannede den kvindelige Orden til Dom-Capitlerne, saaat disse Chorfruers Indførelse her rimeligviis stod i Forbindelse med St. Knuds Klosters Bestemmelse til Domcapitel. De kaldtes Nonnerne af Borgen. De bleve her imidlertid ikke længe; thi i det 13de Aarhundrede befindes deres Kloster at være forlagt til Dalum, hvor det udviklede sig til et stort og rigt Nonnekloster, hvis Abbed ogsaa gjorde Fordring paa Deel i Bispevalget. Men deres korte Nærværelse efterlod sig ikke blot Spor i de Grave, som senere ere fundne paa Stedet²⁾), men gjorde et saa stærkt Indtryk paa Byen, at det Navn, de gav den store Høi, der en kort Tid havde huset dem, vedblev uforandret at gaae i Arv fra Slægt til Slægt. Dette Nonnernes korte Ophold ved Odense gjør det ufornuddent at handle vidtløftigt om den underjordiske Gang, som stulde have sat Mandsklostre i hemmelig Forbindelse med dem — et Sagn, der gjentages paa saa mangfoldige Steder, men paa intet Sted nogenfinde er blevet godtgjort ved Opdagelsen af disse Gange, som dog lettelig kunde sees. Her

¹⁾ Ved. Sim. I, 1, 102, 121. Suhm D. S. 8, 690.

²⁾ Smsthd. I, 1, 132.

hedder det almindeligt, at Gangen gik ud fra Graabrødrekloster (hvor man endnu 1811 troede at see Nedgangen¹); men Graabrødrekloster var ikke til, før Nonnerne vare borte! og naar man andensteds f. E. mellem Beldenafs Gaard og Landsstinget, har troet at spore Muren, kan man let forklare det, som er seet: paa det nævnte Sted stod f. E. indtil 1539 eller 1580 en Kirkegaardsport, hvis Grundvold der kan ventes. Netop fra St. Knuds Kloster, hvis Munkke stode i aandeligt Forhold til Borgnonnerne og vare dengang de eneste Munkke, har man allermindst kunnet opspore noget Udgangspunct for den interessante Løngang, og hverken det ene eller det andet af disse Klostre har nogensinde paadraget sig det Banrygte, som den verdslige Aand altid var saa beredvillig til at knytte til Coelibatet.²)

Om andre Bygninger og Anlæg i Odense før 1250 vides Intet og saare Lidet om Byens egen Historie. I det 11te og 12te Aarhundrede antages Byen at have lidt flere Gange under fjendtligt Overfald, navnlig imellem Aarene 1043 og 1064 under de blodige Krige med de norske Konger Magnus og Harald Haarderaade; men naar et Slag antoges leveret 1054 i Odense Na eller i Nærheden, som skal have givet Naen Navn af Kalveaaen, fordi Kalf Arnesen faldt i Slaget, er det et løst norsk Sagn, og det var ikke let tænkeligt, at en fremmed Anfører skulde have givet den gamle Na sit Navn. Sikkrere er det, at Odense i det 12te Aarhundrede hjemføgte af Landets store Plage, de vendiske Sørøvere, og mulig flere Gange blev afbrændt

¹) Bed. Sim. I, 1, 130 fgg.

²) Naar man har villet give denne formeentlige Løngang en militair Betydning, (Bed. Sim. I, 1, 128—29) favner det ogsaa al Rimelighed ved et saa aabent og ubesættet Sted, som Odense, og al Grundvold formedeltst Usikkerheden i Alt hvad der kan vides om Kongeborge her.

mellem 1150 og 1157, navnlig i Biskop Nicolfs Tid, som saae „Byens sørgelige Brand“ og Landets Ødelæggelse af disse Fjender, der lode kun faa Indbyggere tilbage.¹⁾ Men disse Ord ere Alt, hvad der vides om denne Ulykke, som iøvrigt spores i St. Knuds Kirkes Historie og mulig har medført Albani Kirkes Opførelse af Steen. Man har meent, at den nys omtalte Høi paa Aaens Sydside skulde være blevet befæstet i denne Anledning, da det vides, at Svend Grathe anlagde adskillige Fæstninger paa Rysterne imod Bønderne; men man kan ligesaa godt antage, at den da blev ødelagt af Søroverne, og virkelig var den ved sin Beliggenhed lidet stikket til at forsvare Byen. Overhoved spores ingen Fæstning der i den historiske Tid, thi baade Knud den Hellige 1086 og Svend Grathe 1154 havde kun en Kongsgaard (curia regia), ingen Borg, (arx), da de opholdt sig i Odense, ligesom hele Dienvidnets Beretning om Knuds Drab er gjennemtrængt af den Forestilling, at Kongen boede i en aaben Kongsgaard ei langt fra Albani Kirke. Det Æneste, der vidner for, at der engang i Tiden maa have været en Borg paa Nonnebjerg, er Navnet Burgum, som gik over paa Klofret; men hvorlænge den havde ligget øde før Nonnernes Tid, lader sig ikke sige, medens den naturlige Formodning snarest er for den Antagelse, at den krigeriske Bestemmelse laae Aarhundreder tilbage, da man fandt Stedet egnet for de fromme Søstre, eller at Borgen kun har været en hedensk Høvdinges Herresæde.

Byen maa imidlertid have reist sig hurtigen af sin Aske; thi allerede 1159 eller 62 holdt Valdemar den Store Danehof der, og 1189 var den Vidne til en end større Forsamling, der havde intet Mindre til Formaal end at bevirke et Korsstog fra Danmark. Knud den 6te og alle

¹⁾ S. R. D. VII, 220 og Saxo ed. M. p. 706.

Biskopper og Rigets Store vare forsamlede med pavelige Legater og modtog da de Budstaber, som dengang gjennemfore Europa, om Jerusalems Erobring og de Vantroendes Seir over Christenhedens Helte. Alle stode dybt bevægede, og et Tog af 15 Høddinger blev Frugten af Mødet.¹⁾ En anden Aand tør have hersket i den Nationalforsamling, som holdtes i Odense 1245 ogsaa med en pavelig Legat, for at tage Forholdsregler mod Kong Erik Blougpennings Fordringer paa Krigsstyr af Kirken. Men med al kirkelig Glands maa dog Odense endnu 1231 have været blandt de mindre Byer, eftersom Kongens Indtægt af Byen i Valdemars Fordebog kun angives til 150 Mark Penge og senere 167 Mark, hvilket var betydeligt mindre end hvad Helsingborg og Kallundborg gave og omtrent lige med Statten af Aalborg, Randers, Helsingør og Årsens. Dog maa derved bemærkes, at af Odense Midssommergæld var en betydelig Deel eller det Hele tillagt St. Knuds Kirke og Kloster, og man veed ikke, om dette skal tænkes indbefattet eller udelukket i Fordebogens Skyld sætning; antages det udelukket, bliver Odense omtrent lige med de førstnævnte Byer, men staaer endda langt tilbage for Ribe, Roskilde og Lund.²⁾

I Midten af det 13de Aarhundrede led atter Byens Velstand en sørgelig Knæk; i den 8-aarige Krig mellem Brødrene Kong Erik og Hertug Abel blev den i Aaret 1247 skændigen afbrændt af Abels Tropper, (St. Knuds Kirke antages at være brændt kort før ved Vaade.) Det er forgæves at spørge om denne Ødelæggelses Omfang og Virkninger: alt hvad vi vide, ere de anførte saa Ord; men naar man siden, 1279, seer, at Kongen har indkjøbt Grunde omkring det nuværende Graabrødre Kloster, tør man antage,

1) S. R. D. V. 346 sqq.

2) S. R. D. VII, p. 223-24. Ved. Sim. a. St. I, 1, 145.

at idetmindste den vestlige Deel af Byen har været lagt i Aske, ligesom ogsaa mulig Nonneklosters Forflyttelse til Dalum, hvis den ikke allerede var stect, kan staae i Forbindelse med denne Ødelæggelse. Det var saaledes det tredie Aarhundrede, i hvilket Odense var ødelagt ved fjendtligt Overfald, og det blev ogsaa det sidste, hvorimod Byen endnu blev hjemføgt af to store Ildbrande i det 15de og 16de Aarhundrede og oftere plyndret af fjendtlige Skarer, som vi skulle see i det Følgende. At ikke en eneste Borgeres Navn er bevaret fra de 250 Aar, Byens første Historie omfatter, er et Vidnesbyrd om, hvorlidet Borgerstanden, der opelsedes under den christelige Livsordens Indflydelse, endnu var naaet til Selvstændighed og Betydning. Først 1257 forekomme fire Borgeres Navne, som kaldes Senatores, og dette alene paa Grund af en Handel med St. Anuds Kloster.¹⁾ I den Grad er alt, hvad der ikke berører de kirkelige Forhold, indhyllet i Mørke: ikke en Gang en Byfoged nævnes før 1320, skjønt han maa have været altid, ikke som Politimester, men som Optræder af Kongens Sagesald paa Bythinget.

2. Fra 1250 til 1536.

Efter Ødelæggelsen 1247 var Odense 1258 Stuepladsen for en ret mærkelig Begivenhed. Kong Christoffer I udstrev en Forsamling til sin Søn Erik Klippinges Krøning i Odense, men Erkebiskoppen indfandt sig ikke og ei engang Biskop Regnar af Fyen²⁾;

¹⁾ S. R. D. 1, 290 og Suhm D. S. X, 342. De ere Ludo Lyffi (maaskee dog en Adelsmand), Ludo Ostenen, Matth. Brody, Joh. Lorendofs og Ludo Bertaffon. Ved. S. 1, 2, 203

²⁾ Belschow Om Biskop Regner. 1841. S. 12.

og derfor blev der Intet af Kroningen. I Henseende til Byens egen Historie er det Mærkeligste, at den nu fik to store Klostre af det Slags Munk, som dengang nylig havde udbredt sig som en rivende Strøm over Christenheden: Tiggermunkene. Kong Erik Glipping, som i mange Maader antog sig Kjøbstederne og Culturens Fremme, stjænkede 1285 Francistanerne, der i Danmark kaldtes Graabrødre, en kongelig Gaard til et Kloster og indkjøbte Grunde omkring den af de lovlige Besiddere, saaat han gav dem det hele Strøg mellem den almindelige Gade, som gik fra Vest til Øst, (Vestergade) og Byens Bæk, samt mellem den vestlige Gade (nu Graabrødræstrædet) og Henrik Sømærs, forhen Myntmesters, Grund, dog med Undtagelse af to Grunde, som befandtes at tilhøre Albani Kirke og laae i Hjørnet, hvor Gaderne løbe sammen.¹⁾ Dette er den første topographiske Oplysning om Odense, der haves; det maa antages, at H. Sømærs Grund laae omtrent, hvor nu Aahlgaden ligger, eller lidt østligere, thi det er vel muligt, at Klosteret oprindelig havde et større Gebet end senere, da det efterhaanden lod Borgere bygge eller selv byggede Leiehuuse paa Udkanten af sin Grund, saaledes som f. E. en heel Huuslinie opstod mellem Vestergade og Klosters Kirkegaard.²⁾ Det berettes i Munketrøniken, at han gav Munkene sin egen kongelige Gaard med alle dens Bygninger; men Ordene selv (*curia regalis*) byde ikke nødvendig at tænke paa en Kongsgaard (*curia regia*), og et Slot maatte synes mindre egnet for denne Bestemmelse end en Kronens Gaard i

¹⁾ Kongebrev af 1285 i S. R. D. V, 516.

²⁾ Naar Ved. Sim. I, 1, 182 formedelst Ordet Myntmesteren tænker sig Gaden udstrakt til Myntergaarden (bag Mynterstrædet) og altsaa indbefattende Byens gamle Torv og overhoved den halve By, er det vistnok uden al Grund og hænger sammen med den uhyjlede Forestilling, at disse nordligere Strøg laae som et Uføre ubeboede.

Almindelighed, som Ordet nærmest antyder. Klostret fik Navn af den hellige Catharinas Huus.¹⁾ Med et Kloster fulgte naturligviis en Kirke, og saasnart Choret var færdigt, indrettede Kong Erik sig sin Familiebegravelse der, hvori dog kun hans tvende Døttre begroves 1283, da hans Død for Kongemordernes Haand 1286 tilintetgjorde hans egen Bestemmelse i denne Henseende, uagtet han havde ladet den thinglæse. En Altertavle stod som Minde om hans Omhu for denne Helligdom til kort før Reformationen.²⁾ Som Kirkens Chor allerede var færdigt i Eriks Levetid, saaledes bragte de driftige Samlere vistnok ogsaa snart den øvrige Kirke i Stand, og naar det derfor fortælles, at St. Francisci Kirke først 1342 blev indviet og helliget Jf. Maria³⁾, maa det rimeligviis forstaaes om en ny og udvidet Ombygning, hvoraf ogsaa Kirken selv bar Spor, idet det synes kjendeligt, at den først havde været en Kirke uden Sideffibe, men senere havde faaet 3 Skibe ved Gjennembydning af den nordlige Sidevæg og Ombygning af den sydlige, rimeligviis samtidig med Hvelvingernes Anbringelse. Denne Kirke laae syd for Hospitalet og udgjorde fjerde Længe i en liden Klostergaard, Fratergaarden, der var heelt omgiven med lave Buegange under eller foran Husene og Kirken; bag denne laae en

1) Ny Kirkeh. Saml. 1, 571.

2) Disse Kongedøttres Levninger troede man ved Graabrødre Kirkens Udrømmelse 1805 at have fundet under Høialterets Bord i en muret Grav, og de henlagdes derfor i en Kiste, som blev henfat i det walfendorffske Capel i St. Knuds Kirke; (Mumme St. An. K. S. 300) men den i 1874 anstillede Undersøgelse har godtgjort, at de ikke ere Levninger af Dvinder. De maa vel altjaa være to Helgene, som Munkene paa denne Maade have villet beskytte, da de drog bort. Men hvilke der har været denne Kirkens særlige Helgene, kan ikke spores i Dronning Christines Regnskabsbog, da hun der meest betænkte Brødrene med Fødevare og Fattige med Almisse.

3) Ved. Sim. 1, 2, 36. Daugd. Kloster 302.

anden Gaard, nu kaldet Brøndgaarden, og flere af de Bygninger, der staae endnu, tilhøre mulig Klosters første Anlæg. Som det begyndte med Kongegunst, saaledes endte det ogsaa, thi det var dette Kloster, som Kong Hans's Dronning Christine fortrinlig yndede: hun skjænkede det den berømte Altertavle af Claus Berg 1515, havde sin Stol i Kirken og tog selv tillige med sin Mand og sin Søn Frands Hvilested i Kirkens Chor, hvor ogsaa omsider Christian den Anden samlede med sine Forældre. Det var iøvrigt ikke ubestridt, at Kong Hans forblev i denne Klosterkirke; thi de roeskildste Caniker fordrede, at den afdøde Konge efter en tidligere Bestemmelse skulde begraves i Roeskilde Domkirke og truede med at fremtvinge hans Flytning, i alt Fald, naar Dronning Christine ogsaa døde. Denne Dronning maatte derfor erhverve en pavelig Stadfæstelse af det, som var skeet, men opnaaede den først 6 Mar efter.¹⁾

Dominicanerne (Prædikebrødrene) eller Sortebrødrene regnede vel selv allerede 1252 Odense til de Byer, i hvilke de havde et Kloster²⁾; men det har neppe betydet Andet, end at Enkelte af disse vandrende Brødre havde begyndt at søge Ophold i Byen. Et egentlig Kloster fik de omtrent samtidig med Graabrødrene, mulig 1280 ell. 1283, beliggende ligeledes ved Byens Bæk, men aller længst imod Øst, saaledes at Klostræt laae omtrent, hvor den nordlige Huusrække staaer paa nuværende Sortebrødretorv, Kirken omtrent midt for Torvet mod Vest, og Kirkegaarden østligere. Der er intet bekjendt om dets Stiftelse;

¹⁾ Pavebrevet i Ny Kirkeh. Saml. 6, 571. Allen Nord. Hist. 2 Bd. S. 8.

²⁾ Helweg D. Kirkeh. 1, 553 og 558. Andre Angivelser om dets Oprettelse allerede 1227 eller 1221 (Daug. S. 305) stride endnu mere imod det Vidnesbyrd, der haves om, at der 1268 endnu kun var eet Kloster i Odense. Ved. Sim. 1, 1, 165.

men af det Forhold, hvori Adelen stod til dette Kloster, idet den idelig holdt sit Landemøde der¹⁾, og af den Bemærkning paa Grundtegningen 1593, at mange Adelige boede i det seculariserede Kloster, tør mulig sluttes, at adelige Slægter havde været virksomme ved dette Klosters Stiftelse som Kongen ved Graabrødklosters, i ethvert Tilfælde modtog det i Tidens Løb store Gaver af Adelsfolk²⁾ saavel som af Borgere, der kjøbte sig Forsørgelse for Livstid i Klostret, eller Sjælemesser i dets Kirke. Denne var indviet St. Peder, og hele Klostret kaldes ogsaa St. Peders Kloster. Det havde formodentlig et Locale, der var egnet til offentlige Forsamlinger, thi baade Kongerne og Biskoppens Officialer holdt Rætterthing i dets Conventstue³⁾, og der samlede 1538 den første protestantiske Biskop med endeel Adelsmænd for at forberede Kirkens nye Ordning.⁴⁾

Ogsaa disse Tiggerordener førte en Culturstrøm med sig fra Italien, som var deres Hjem. Blandt de første Munke i Odense Sortebrødre Kloster maa Gifco have været, efter som han var Subprior, da han 1286 blev valgt til Biskop; 1263 var han i Rom. Meest henvendte disse Prædikebrødre sig til Folkets lavere Klasser og støttede Paven's Sag i Kampen mellem Konge- og Biskopsmagten, medens de især øvede Folket i daglig Godgjørenhed og virkede ved Prædiken og Legender.

Ved samme Tid spores endelig ogsaa de Johannerbrødre, som samlede sig i det store St. Hans Kloster ved St. Michels Kirke. De optræde saa smaat som muligt, idet de 1280 fik Magistratens Tilladelse til

¹⁾ Saaledes 1458 og 1475. Ved. Sim. I, 2, 148, 149, 178 184.

²⁾ Daugaard om de D. Klostre S. 305.

³⁾ Ved. Sim. I, 1, 164. 2, 1, 79.

⁴⁾ D. Atl. 6, 591.

at lade deres Dvæg græsse i Alaløkken¹⁾); men de endte med at eie den hele Mark og meget Mere af Odenses Omgivelser mod Nord og Øst. Formodentlig har de begyndt som Hospitalsbrødre: der laae et Sygehuus paa St. Hans Kirkegaard, hvormed et Capel var forbundet; det kaldtes St. Hans Hospital og tillige Helliggeisthuset paa St. Hans Kirkegaard.²⁾ Men Historien oplyser ikke, naar og hvorledes Hospitalsbrødrene hævdede sig til St. Michels Kirkes Præstefab og bleve istand til at reise Klostret og Johanniter-Kirken. Det Forhold, hvori de stode til Kongens Lehnsmænd paa Næsbyhoved Slot, som var deres fødte Bærg og Stytsherre, antyder en kongelig Medvirking til denne Overgang; vi vide kun, at Klostret navnlig i det 15de Aarh. hurtig tiltog i Rigdom og Anseelse, begunstiget og søgt af de fornemste Adelsfamilier, som stiftede Sjælemesser, Altare og Capeller i og ved dets Kirke.³⁾ Klostræts Bygninger vare ogsaa anseelige; de dannede ikke som de andre Klostræ en indesluttet Munkebolig, men meget mere som en Herregaard to store aabne Gaarde, omtrent som det sees paa Tegningen af 1593, naar der tænkes bort hvad Klostræts første Omdannelse til Slot dengang havde ført med sig, navnlig de to Trappetaarne og Indkjørselen over Kirkegaarden. Vi maa altsaa forestille os Klostræts Hovedgaard som bestaaende af de tre store Længer med takkede Gable paa begge Side-længerne og aaben mod Nord, hvor en stor Ladegaard optog det Meste af den nuværende Slotshave. Klostræ havde sine Have mod Syd og Vest, og Tilkjørselen til Klostræ var kun gennem Ladegaarden, medens der vel

¹⁾ Bed. Sim. I, 1, 177.

²⁾ Odense Hospitals Historie i Saml. t. Fyens Hist. og Top. 5, 15. Bed. Sim. 2, 1, 92—93, 95.

³⁾ Pal. Müller Om St. Hans Kloster i Odense 1831, og min Sogneh. S, 14—23 og ovenfor S. 53.

nok var en Indgang til Hovedgaarden i den hvælvede Munkegang, der forbandt Klofret med Kirken.

Naar disse Klostre, som vi hidtil have nævnet, nærmest fremtræde som store Stiftelser til Guds Ære og til Fuldbgyrdelse af gode Gjærninger, som kunde tjene dem selv og Andre, medens de tillige paa mange Maader gav-
nede og værnedes om Livets høiere Interesser, saa havde andre Stiftelser mere umiddelbart christelig Kjærligheds-
gjærning til Formaal, og deslige Stiftelser bleve flere, jo mere de store Stiftelser lode Syge- og Fattigpleien træde tilbage. En St. Sjørgens Gaard laae allerede 1295 udenfor Bjentemølle, og den var ikke alene et Hospital for Spedalske, men tillige et Kloster med en anseelig Kirke, som var indviet til St. Laurentius. Denne Stiftelse, hvis Oprindelse er ligesaa ubekjendt som de fleste andre St. Sjørgensgaardes, laae Nord for Gaden, der hvor den ud-
vider sig, og strakte sig rimeligviis mod Vest nær ned til Bjentedam, indbefattende det nuværende Stræppestræde. I den sildigere Tid før Reformationen var det en kongelig Forlehning, der overdroges tilligemed dets Guds mod Forpligtelse at underholde de Syge og opretholde Guds-
tjenesten; om det tillige var Hospital for et Landdistrict, der besøgtes med Hospitalets Bogn, vides ikke, saalidet som om det havde anden Understøttelse af Byen, end at det eiede en Deel af Byjorderne mod Øst.¹⁾

Ende i Byen var derimod et stort selvstændigt Helliggeisthuus, som man oftest kaldte Stiftelser til syge Pilegrimes Pleie og for andre Svage og Fattige, „som ikke kunde gange fra Huus til Huus efter deres Føde“.²⁾ Det laae øst for Fisketorvet og kaldtes derfor Helliggeisthuus ved Bythinget eller øst for Bythinget, som er det

¹⁾ Ved. Sim. I, 1, 197. 1, 2, 166—67. 2, 1, 136, 164, 166.

²⁾ Saaledes betegnes den lignende Stiftelse i Faaborg. Afsft. udg. af lit. S. I, 133.

gamle Navn paa Fiskeforbet. Dets Oprindelse er ubekjendt som de fleste lignende Hospitalers, der overalt i Byerne dannede sig ved velgjørende Foreninger og menneskekjærlige Munkes eller Brødres Samvirken; men det har været til før 1438, da dets Præst og Forstander nævnes i et Thingsvidne¹⁾, og havde mulig da længe været til, som det lignende i Kjøbenhavn allerede forefindes 1298.²⁾ Det bliver først ret bekjendt fra 1478, da det ved Borgernes Omsorg fik en Fornøjelse, der ligner en ny Stiftelse. Det var paa den Tid, at Christian den Første havde seet det romerske Hellig Aands Hospital og taget det til Forbillede ved den Udvidelse og Ordning, han ved Paven's Medvirkning gav det kjøbenhavnske Helliggeisthuus; til de nye Tanker hørte at stille disse Hospitaler paa forskjellige Steder i Forbindelse med hinanden og under klosterlig Regel, og Paven udrustede dem med store Privilegier i Henseende til at uddele Afslad. I Fyen blev just 1477 et stort Kloster stiftet af denne Art i Faaborg, til hvilket Omegnens Adel ydede betydelig Hjælp, og dette Exempel blev nu fulgt i Odense, hvor to Raadmænd, af hvilke den ene var Jesz Mule, bleve Ophavsmænd til en Fornøjelse af Odense Helliggeisthuus „med Paven's Samtykke og med den faaborgske Priors Approbation“, siges der i en gammel Optegnelse, som maa træde i de Documenters Sted, der vistnok engang have været udstedte i denne Anledning og kunde kaste et fuldere Lys over det, der skete.³⁾ Ordene tyde paa en Forbindelse med det større Kloster i Faaborg, der havde en Prior af Duebrødrenes Orden i Spidsen. Som i Kjøbenhavn har formodentlig ogsaa i Odense den fornøjede Stiftelse fundet Velgjørere, og i en kort Tid har

1) Bed. Sim. 1, 2, 123 og Actst. 1, 66, 68.

2) Rørdam Abh. Kirker S. 299.

3) Bed. Sim. 2, I, 1. Documenternes Stjæbne spores vist i det, som fortællers smst. S. 23. Jf. iøvrigt 2, 28, 58.

den udviklet sig til en omfattende kirkelig Velgjørenhedsanstalt, der ved Reformationstiden ejede Gaarde og Grunde i Byen og Gods paa Landet. I Byen selv indtog den det store Rum bag Overgadens Huse fra Tisttorvet og næsten til Sortebrødre Kloster, navnlig den store Strækning, som nu er Apothekets Have, og mange tilgrændsende Byggepladser. Der laac en Kirke, formodentlig helliget St. Gjertrud¹⁾, men almindelig kaldet Helliggeisthuus Kirke, nær ved Torvet (omtrent hvor nu Nr. 5 og 7 ligge) og dens Kirkegaard strakte sig til begge Sider; en Bygning stod nordfor (nu Nr. 9), og længere tilbage laae en Helliggeistes Hovedgaard, hvortil der var Indførsel langs med Kirkemurcn. En liden Gade, Agestræde, løb norden for Stiftelsen fra Nørregade til Sortebrødre (under nuværende Nr. 11).²⁾ I Spidsen for denne Stiftelse stod en Præst og en Forstander, stundom i een Person, som da Peder Mule var det 1509; men senere var hans Broder Borgermester Mikel Mule Forstander og en Anden Præst.³⁾ En saadan Forstander kunde imidlertid kun være Stiftelsens verdslige Bærge, og mange Andre, Præster og Munke, maatte varetage den daglige Forvaltning, Indsamling og Pleie; men det er ganske rimeligt,

¹⁾ Den kaldes St. Gjertruds i Oplysningerne til Grundtegningen af 1593, Bilag 4.

²⁾ Vi erfare egentlig først dette ved Stiftelsens Redlæggelse og Forening med Graabrødre Hospital, men af de paa disse Stykker udstedte Breve er Veligheden utvivlsom, og de gamle Afgifter, som Hospitalet 1540—41 betingede sig, kunne forfølges endnu. Navnlig fik L. Kotte en liden Strimmel af Hellig Geists Jord bag i sin Gaard (Overgaden Nr. 12), Jordans Stald var bygget paa Jord af Hellig Geists, og et Brøndhuus i den indre Have kaldes ogsaa Helliggeistes. Det er derfor en aabenbar Misforstaaelse, naar jeg i første Udg. S. 45 har efter Forgjængeres Anviisning antaget, at Hellig Geisthuus laa i Overgaden Nr. 1.

³⁾ Ved. Sim. 2, 1, 114 og Saml. 1, F. Hist. 6 Bd. S. 16 og Actst. 1, 68.

at den locale Bestyrelse stod under det høiere kirkelige Tilsyn af den samme Munkeordens øverste Forstander, Prioren i Faaborg. I dette Forhold have vi mulig Op-
 løsningen af en hidtil uopløst Gaade: hvad den Gaard er, som er almindelig bekjendt under Navn af Prior-
 gaarden, Hjørnet af Vestergade og Staalstrædet. Den har formodentlig hørt til Helliggeisthuset ved Thinget og været Priorens Residents, naar han besøgte Klostret, og mulig tillige Forstanderens Bolig. Dens Eiendommelighed, som senere mangfoldig Ombygning ikke ganske har udslettet, taler for en saadan halv kirkelig Bestemmelse: paa den nordlige Side sees endnu de Bueslag, som findes paa adskillige Kirker, og flere Helgenbilleder skulle have staaet paa Facaden, men ere nu tildeels anbragte andetsteds. I Faaborg har Prioren efterladt mange Spor, men det er ganske naturligt, at han i Odense, hvor der forresten var to andre Priorer, kun har efterladt dette ene og dunkle, der snæver som et fremmed Element i Byen, ligesom han selv var fremmed her. Maastee har han dog efterladt endnu et Minde i Navnet Priorløkken, som en Mark udenfor Byen i det 17de Aarh. kaldtes, hvis den engang har tilhørt Priorgaarden. Er det saa, at denne Gaard og Mark hørte til Helliggeisthuus, viser det kun desto mere, at om end Godgjørenheden var riig i Catholicismens Tider, saa var Administrationen af Gaverne kostbar. Familien Mule og maastee flere Borgerfamilier have vistnok haft særligt Krav paa Andeel i denne Stiftelses Forvaltning, og man sees derfor, at Christian den Tredie, da han henlagde den til Graabrødre Hospital, fandt det fornødent at afvæbne deres Reclamationsret ved at overlade dem Kirken og Kirkegaarden til Deling.¹⁾ Snart blev Alt bebygget, og ethvert Spor af den gamle Stiftelse er nu udslettet ovenfor Jorden, medens endnu den

¹⁾ Bil. 3.

Dag idag Gravene kunne vidne om, hvor Kirkegaarden har været.

Foruden dette Helliggeisthuus, hvortil St. Gjertruds Navn tillige knytter sig, havde Odense ogsaa et St. Gjertruds Capel udenfor Byen¹⁾, med hvilket man maa formode, at en lignende Omsorg for Nødlidende har været forbundet; men det er ligesaa ubekjendt som det St. Gjertruds Gilde, der allerede nævnes 1343 og ejede Jorder udenfor og Gaarde i Byen.²⁾ Fremdeles var der St. Gjertruds Altare i Frue og Albani Kirke, der naturligvis ogsaa havde Tilliggende og mulig Almisseer at uddele.³⁾ En eller anden af disse Stiftelser er ved en sønderlig Misforstaaelse kommen til at glimre i Klosterhistorien, da det hedder⁴⁾, at Odense havde et St. Gjertruds Kloster, som ejede „det adelige Gods Gjertrudsholm“; men dette Gods indskrænker sig til den lille Ø i Laen ovenfor Odense, som kaldes saaledes og formentlig tilhørte enten et af Fattighusene eller et af de St. Gjertrudsaltare, der vare i flere af Kirkerne.⁵⁾ Endelig havde Byen endnu et Capel paa Heden, kaldet Hellig Kors's Capel og flere i Omegnen⁶⁾, og fik 1522 omfider et Nonnekloster, St. Clara Kloster af Franciscanernes Orden. Dette Kloster blev stiftet 1521 af Dronning Christine af endeel af hendes egen Gaard (nubærende Bispegaard og Tugthus) og stod under kongelig Forlehning tilligemed Dalum Kloster. Vel havde det kun en kort Tilværelse,

1) Ved. Sim. 2, 1, 95. Dronning Christine offrede nemlig engang der.

2) Smstd. 1, 2, 36, 142 og 2, 20, 53.

3) Smstd. 2, 1, 119, 175 og Christen Povlsens Reg. i B. A.

4) Pont. D. Atl. 3, S. 441 og Theatr. Dan. p. 156.

5) Alteret i Albani Kirke ejede et Leiehuus ved Graabrødreklosters Aageport, saaat mulig St. Gjertrudsstrædet har Navn deraf. Ved. Sim. 2, 1, 119, jf. 111, 124.

6) Min Odense Sogehist. S. 25 (i Nyt Hist. Tidssk. 6.)

men dog altid lang nok til baade at give den Gade Navn, der synes at være blevet aabnet for dets Skjld, og til at bevare sig i Folketalen saa længe, at den evangeliske Sognepræst ved Albani Sogn, som fik Bolig i en af disse Bygninger, endnu 30 Aar efter Reformationen blev benævnt „Mester Sorgen til St. Clara“. ¹⁾ I dette Kloster (hvorum skal handles nærmere nedenfor ved Middeldalderens Slutning) skjulte sig formodentlig ogsaa et Capel; og der kan endnu have været flere baade Capeller og Stiftelser, som ikke have efterladt sig Spor; men 6 store Kirker (Vor Frue, Albani, St. Knud, St. Hans, Graabrødre Kirke, St. Peders) og 4 store Klostre tiligemed de nævnte 5—6 Hospitals og andre Capeller samt de Fattigboder eller Hospitaller, der deels bestode særskilt, deels vare forbundne med alle Klostrene, give allerede et stort Billede af Middeldalderens kirkelige Samfundsorden i en By, der dog neppe talte over 3000 Sjale. Man maa vel tænke sig mindst 80 Præster og et Par Hundrede Munk i Byen foruden Vægbrødre og Søstre i Klostrene og Hospitallerne.

I Spidsen for hele denne Orden stod Biskoppen, hvis Embede i Tidernes Løb voxte op til et fyrsteligt Rigsklehn, der omfattede Gaarde og Godser over hele Stiftet. I Odense havde han udentvivl stedsse, idetmindste siden Knud den Helliges Tid, sin Residents øst for St. Knuds og Albani Kirke, hvor nu Frøentklostret er; den kjendes vel først fra omtrent 1420 ²⁾, men der er intet Spor af nogen anden tidligere ³⁾. Mogens Kræffe skal

¹⁾ Ved. Sim. 2, 2, 135. Ogsaa Pladsen foran Bispegaarden kaldes Clarae Plau, og hele Odense Na findes benævnt Clarae Na, ligesom den i det Hele har mange Navne efter de forskellige Steder, den passerer.

²⁾ Actst. 1, 68.

³⁾ Naar der opstilles den Formodning, at Biskoppen først boede paa Frue Kirkegaard, og at Kong Valdemar havde sit Slot

1466 have begyndt at bygge de nyere Bygninger¹⁾); men den store Hovedbygning reistes af Jens Andersen 1504—8 tildeels af Stenene af Provstegaarden, som han tillod sig egenmægtig at nedbrude²⁾). Denne Gaard kaldtes Bispegaarden længe efter Reformationen. En anden anseelig Bispegaard blev bygget af samme Biskop paa den sydlige Side af Flakhaven 1518 og stod der ligetil 1857, da den for Kirkens Skyld blev nedbrudt. Den var bestemt til Bispestolens Cancellie, navnlig som et geistligt Domhuus, men vistnok ogsaa til Forvaltning af Bispestolens Gods og Handel i Forening med al den geistlige Jurisdiction. Bygningen, som kun udgjorde en enkelt Vænge i straa Retning mod Pladsen og Kirken, men var to Etager høi, er formodentlig opført paa St. Knuds Kirkegaard, eftersom denne i Aaret 1504 var bleven udvidet mod Nord, og Biskoppen kan da have fundet det mere hensigtsmæssigt at benytte endeel af det indlagte

paa dette Sted indtil 1247 (Ved. Sim. I, 1. 118), er det aldeles fri Phantasio, og man har neppe nogensteds Exempel paa, at en Bispegaard blev flyttet.

1) D. Mag. 2, 14.

2) Indskriften over Døren, som endnu Birkerød og Aagaard kjendte, meldte dette, samt at 1504 kostede en Tønde Byg 3 f., 1505 kostede den 4 og de andre Aar som sædvanligt, hvilket skal være 8 f. Pall. Müller Jens And. S. 109 og 25. Danske Atl. 3, 451. Mærkeligt er det isørigt, at denne Bygning aldeles savnes paa Grundtegningen 1593, hvor Bispegaarden er tegnet, som om den laae ud imod Gaden, saa at den Muur, der indtil 1872 dannede Porten, dengang var Forsiden af den to Etager høie Bygning, og den havde ogsaa ganske rigtig Spor af Binduer. Det samme er Tilfældet paa Refens Grundtegning 1660. Men man maa antage, at en saadan Hovedbygning hidrører fra den kongelige Ombygning i det 16de Aarh., medens Jens Andersens Bygning laa ligesom den nuværende Hovedbygning, men kun var een Etage høi og havde en Frontispice over Døren, paa hvilken den nu forsvundne Indskrift var anbragt.

Jordsmon til sin egen Tjeneste.¹⁾ En Steen med hans Navn og Værstallet og en anden med hans Vaaben fandtes i Bygningen,²⁾ som isøvrigt var meget solid Grundmuur og havde paa flere Steder smale murede Rør, som Skorstene, fra den øverste Etage til de hvælvede Kjeldere — man mener, at det var Canaler til at kaste Pengene ned i disse Stakkamre eller mulig Varmesør som de fra Biberhuset i Mariagerkloster.³⁾

Et saadant mægtigt Hierarchi i en By maatte naturligviis have den mangfoldigste Indflydelse paa alle offentlige Forhold. Det repræsenterede selv umiddelbart de aandelige Interesser ligesaabel som Fattigforsørgelsen. Det er derfor ogsaa indenfor Kirkens Enemærker, vi maae søge, hvad der skulde give Byen Betydning i Henseende til Videnskab og Skole. St. Knuds Kloster danner i denne Henseende et mærkeligt Punct; thi den første Bog, der er forfattet indenfor Danmarks Grændser, er skrevet indenfor dets Mure, men rigtignok af en Mand, der var født i England, og paa Latin, nemlig Wlnoth, som skrev Knud den Helliges Historie. Han var rimeligviis kommen hertil 1085 og var mulig Abbed eller Prior i Klosteret, da han skrev 1109.⁴⁾ En anden Udlænding, som ogsaa var Munk i et Odense-Kloster, Thomas Ghehmer,

¹⁾ Ved. Sim. 2, 1, 139 og 81. Pal. Müller Jens Anders. 82—83 (2den Udg. S. 104), hvor overhoved en saavidt mulig fuldstændig Skildring af Bispestolens Eiendomme forefindes.

²⁾ De findes nu i Odenses nordiske Museum, og den ene er afbildet i Lauritsens Odense og Omegn. (S. 20.) De vare først i forrige Aarhundrede anbragte, hvor de ved Redbrydelsen faldt (Ved. Sim. 2, 1, 139); men de passede saameget bedre paa Gaarden, som den ubestvivel blev betragtet som Jens Andersens private Eiendom, da den først 1547 blev indkjøbt af Kongen fra Palle Christensen, der var Biskoppens Søsters Sønnesøn og Arving. (Geh. A.)

³⁾ Denne Forklaring skyldes en Meddelelse fra Stiftamtmand Dahl.

⁴⁾ Han kaldes Præst ved St. Albani Kirke (Peteresen Danste Literaturs Historie, I, 26).

har 1436 skrevet sin latinske Danmarks Historie her og dertil benyttet en Odense Borgers, Henrik Düvels, Haand¹⁾. Men snart hentede danske Mænd selv deres lærde Dannelse i Udlandet, og St. Knuds Kloster havde derfor ogsaa Stiftelser, der skulde understøtte deslige Reiser, især af Biskop Peder Bøgh († 1329) og flere private Belgjører²⁾; thi Klostrene vare i mange Tilfælde i Middeltalderen hvad i vore Dage Legat-Bestyrrelser ere, kun at de oftest selv overtog Forpligtelserne som en Byrde ligesom Entreprenører og Forsørgelsesanstalter. I Hjemmet oprettedes den første lærde Skole 1277: St. Knuds eller Albani Skole, hvis Midler Biskop Gísico 1286 forøgede med Penge til Sko og Klæder og Bedrølag for 16 Disciples Føde i Klosters Omgang. Dens eneste bekendte Locale var den gamle Latinske Skole vest for St. Knuds Kirke, hvor Bugestrædets Navn hidrører fra den. Provstiet stiftede en lignende Skole 1308 i den Skolebygning, som endnu ligger (forandret til Liigcapel) paa Frue Kirkegaard³⁾, og den modtog strax en betydelig Gave af Kong Erik Menved, der 1319 stiftede Stipendier til denne Skole for 12 Skolarer. Kongen var Frue Kirkes Patron, og da der intet Kloster var ved Kirken, som kunde underholde Rector og Disciple, maatte han grundlægge Skolen ved Fordegods. Den fik spredte Gaarde tildeels i forskjellige Landstæder, og deriblandt Gamleborg (Gamborg) i Vends Herred, og Biskoppen lagde Fraugde Kirke dertil.⁴⁾ Senere fornyede og forøgede Dronning Margrethe og Erik af Pommern denne Gave, idet de tillagde Provstiet Gamborg Birk

¹⁾ Sc. R. D. 2, 400.

²⁾ Ved. Sim. I, 1, 172 og 2, 33, 44. Sc. R. D. V, 227—29.

³⁾ Ved. Sim. I, 2, 11 og Da. Atl. 6, 601.

⁴⁾ Havens Stadsfæstelsesbrev af 1ste Juli 1319 i Ny Kirkehist. Saml. 3, 798.

paa Vilkaar, at de 12 Disciple daglig skulde synge i Kirken for deres og deres Forældres Sjæle, saaat Sognetirken derved fik et Sangchor som en Dom- eller Klosterkirke.¹⁾ Denne Skoles Bygning tør være en af de ældste i Odense, samtidig med St. Knuds Kirke, navnlig den ældste, der stedse er bevaret i sin Stiil. Den undergik vel 1528 en Reparation, hvorom en Steen med Provsten Anders Glob's og de tvende Kirkebærger's, Michel Mule's og Anders Nielsen's, Navne og Førstnævntes Vaaben vidner; men den beholdt den oprindelige rene Spidsbuestiil fra det 14de Aarh., som endnu staaer urørt i den østlige Ende, efter at Sidemuren og den vestlige Ende er ombygget ved dens Indretning til Liigcapel²⁾. Endelig fulgte St. Hans Kloster Exemplet 1447, og fik Tilladelse til at oprette en Skole, men dog under indskrænkende Vilkaar, navnlig at Ingen maatte optages over 15 Aars Alder, og da Borgermester Hans Mule har underskrevet Oprettelsesdocumentet, er det ikke en usandsynlig Formodning, at Byen (eller idetmindste Sognetirken) har haft Deel i denne Skoles Oprettelse, men en Borger-skole var den ikke derfor³⁾. Alle tre Skoler vare Kirkeskoler, som afgave Sangchor og Degne til Kirkerne, og deres eneste Maal var at danne tilkommende Geistlige; men henimod Reformationstiden havde de berømte Rectorer i Peder

¹⁾ Ved. Sim. 1, 2, 80—81, efter Hvitfeldt, som har anseet denne Fornøjelse for den egentlige Stiftelse af Stipendiet og Chorsangen.

²⁾ Jf. iovr. Myerups antiqv. Reise i Byen 1814. Den af Bedel Simonsen yttrede Formodning, at det skulde være den ældste oprindelige Bispepresidents fra den Tid Frue Kirke var Cathedralkirke, savner al Hjemmel og modsiges ved Bygningsstiilen selv, thi i det 11te Aarh. byggedes i byzantisk Rundbuestiil og ikke af brændte Steen.

³⁾ Ved. Sim. I, 2, 136 og Paludan Müller i St. Hans Kloster.

Palladius, Frants Berg og den Christ. Hansen, som bearbejdede de første danske Comedier.¹⁾)

Af lærde Mænd havde imidlertid Odense ei mange at opvise; Samtiden priste vel Adskillige for deres Lærdom og Indsigt, men de fleste vare vel kun kyndige i Kirkeret og dygtige til Forretninger. En Prior i St. Knuds Kloster havde Tilnavnet Paris, fordi han var Pariserclerk²⁾, og i St. Hans Kloster roses særlig Petrus Danus for sin Lærdom.³⁾ Biskoppen af Thyen var ofte Kongernes Canzler, og flere Klostermænd brugtes i offentlige Hverv tildeels i Udlandet. En Munk, hvem man formodentlig tillagde en større theologisk Lærdom, var Niels Jensen i Graabrødre Kloster; thi han blev 1421 af Paven befuldmægtiget til Storingvistor i Norden⁴⁾ — den eneste som Danmark har havt af denne Slags Embedsmænd — men hans Embedsgjerning har ogsaa holdt sig saa fuldkommen i det Skjulte, at der intet Spor er nogensteds af den „hellige“ Inquisitionens Virksomhed, og Odense kom saaledes ikke til at indtage den Plads, der synes det tiltænkt, som Midtpunct for denne bedrøvelige Art af Kirkeforvaltning. Men stedsse vare der Mange, som yndede og befordrede Videnskaber og boglige Kunster, og man kan neppe betvivle, at denne Interesse idetmindste hos nogle Personer har havt sin Deel i det Forsøg, der blev gjort 1474 paa at forvandle St. Knuds Kloster til et Domcapitel af Domherrer. (S. 35 og 81.) Den fynske Adels beklagede sig over, at der var saaliden Opmuntring for den til at søge høiere videnskabelig Dannelse, eftersom Biskoppen ikke her som andensteds havde et Capitel om sig,

1) S. B. Smith de tre ældste danske Skuespil 1874.

2) Bed. Sim. 1, 244.

3) N. M. Petersen lit. Hist. 1, 82.

4) Pont. Ann. eccl. 2, 530. Grams oratio i Dän. Bibl. VII, 509.

hvortil academiske Studier og Grader alene aabnede Udgang, og hvis Midler kunde afgive passende Underhold for dem, der vilde søge eller anvende baade verdslig og kirkelig Videnskab i Kirkens eller i Statens Tjeneste; Benedictinerne fortærede Klosters Rigdomme i den daglige Kirke- og Klostergjerning, og dengang havde de forlængst tabt den aandelige Overbægt i Samfundet og havde ikke det bedste Ord for streng Orden i deres Levnet. Deres Eiendomme kunde bære bedre Frugt i Andres Hænder, der kunde overlade den daglige Gjerning til leiede Vicarer. I Forening med Provstiets Eiendomme udgjorde de ikke saa liden en Formue, og forsaavidt det endda ikke maatte være tilstrækkeligt, forsøgede flere adelige Prælater netop dengang Domkirkens Midler ved nye Stiftelser.¹⁾ Biskop Carl Rønnow gennemførte Tanken og indsatte med Paven's Tilladelse Domherrer istedetfor Munkene. Men den foretagne Forandring holdt sig kun i 14 Aar, saa at Maalet ikke ganske blev naaet; men der samlede dog i disse Aar endeel Mænd, som havde erhvervet det lærde Stempel paa Udlandets Høiskoler, og om En af dem har Historien opbevaret store Vidnesbyrd om boglige Interesser. Mest. Hans Urne, der som Provst for Marianerne ved Frue Kirke allerede havde det største daværende kirkelige Beneficium i Odense og ved den omtalte Forandring blev Domprovst i det nye Capitel, har baade selv ejet en betydelig Samling af Bøger i flere Videnskaber og tillige ladet trykke en stor Mængde af de hidtil alene affrevne Bøger til Brug baade ved Gudstjenesten og i Skolerne; et Regnskab med hans Bogtrykker (maaskee fra Lübeck) efter hans Død 1504 angik ikke mindre end

¹⁾ Mogens Krasses Capel og Vicarie (ovenf. S. 37) hvilede paa et anseeligt Fordegods; Claus Ulfelds Vicarie 1481 ligeledes D. Mag. 3, 33—38), og senere Provst Hans Urnes, Jens Eggertsens og Biskop Jens Andersen.

2554 K , og hans Testament nævner mange Bøger, som han ejede, og bl. A. en Gave af 200 Skolebøger til fattige Pæblinge i Odense.¹⁾ Ogsaa efterat Benedictinermunkene atter vare blevne Domcapitel, havde Klostret en Mand til Prior, der berømmes for sin Værdom, Vicentiat i den canoniske Ret, Mstr. Sep Hansen,²⁾ og den sidste Prior i Klostret, Christen Povlsen, forærede Kong Frederik den Anden en stor og støn Samling af 500 tegnede Billeder og Adelsvaabener.³⁾ Mod Slutningen af Middelalderen kom Bogtrykkerkunsten, og sjønt Odense naturligtviis i flere Aarhundreder endnu ikke fik noget Bogtrykkerie, saa har dog Tilfældet villet, at den første Bog, som vides at være udgivet i Danmark, netop blev trykt i Odense af en omreisende Bogtrykker 1482, en latinsk Historie om Krigen paa Rhodus.⁴⁾ Man kan ikke Andet end tænke paa Hans Urne som den, der kan have havt Deel deri, og naar det følgende Aar Biskop Carl Rønnow lod Messiebogen for alle Thyens Kirker trykke i Lübeck og gjentagende udgive 1497,⁵⁾ er det Beviser paa, at man i Odense tidlig greb denne Tidens nye Opfindelse. Ogsaa en Bogbinder forekommer i Odense 1496 og 1500,⁶⁾ og nogle af de første danske Skrifter, der kom under Pressen, havde hjemme her, nemlig den danske poetiske Bearbejdelse af trende religiøse Digte, som Præsten ved Albani Kirke Hr. Michael forfattede paa Dronning

1) Dan. Mag. 1, 293—300, og Bruun Aarsb. fra det st. tgl. Bibl. 1, 110. Den nævnte Sum svarer til omtrent 60,000 K efter nuværende Kornpriser.

2) Bed. Sim. 2, 1, 90, 157 Daugaard Klosterh. 297.

3) Bed. Sim. 2, 2, 124.

4) Møller Bogtr. Kunst. Hist. S. 162 og Bruun a. St. S. 10—23. Bogen findes alene i Upsala.

5) Bruuns Aarsberetn. 1, 13—17.

6) Willum Bogbinder var En af de Borgere, som stiftede Mariae Psalters Broderstab, (Actst. 1, 59) og arbejdede 1510 for Dronning Christine (B. S. 2, 1, 117).

Christines Anmodning 1496 og for hvilke han er blevet kaldet „sin Tids Ringo.“ Han døde ei længe efter, og hans Skrifter tjendtes kun i Udgaver i Åbhvn. 1514 og 15; men dersom han, som rimeligt er, selv har udgivet dem første Gang, er han den første Forfatter, der har skrevet danske Bøger for at offentliggjøre dem i Trykken.¹⁾ Det var tillige „Catholicismens Svanesang“, der løb fra Hr. Michels Læber, thi det Næste, der blev skrevet i Odense, tilhørte Reformationskampens Dage.²⁾ Af Bibliotheker findes kun et spagt Spor af et ved Albani Kirke.³⁾

De Fattige vare efter en stjern oldchristelig Talebrug Kirkens Rigdom, og man tænkte sig stedsse endeel af Tienden som bestemt for dem, ligesom det tildeels var i deres Navn og til Almisje, at Kirker og Klostre modtog de Frommes Gaver. I de Tider, da Folket skulde føres

¹⁾ Petersen Danske Lit. Hist. 1, 144—45. Nu udgivne af Molbech 1836. Jf. Helvig D. Kirkeh. 2, 442.

²⁾ Poul Eliesens Skrift mod Hans Michelsen 1526 (s. min Paulus Elie S. 155—57) og Jens Andersens Breve til Åksens og Viborg Borgere, samt Jørgen Sadolin's Oversættelse af Luthers Catechismus og den Augsb. Confession.

³⁾ Ved. Sim. 2, 1, 77. Det er uventet at finde Bibliotheket ved denne Kirke, og man kunde fristes til at troe, at Provst Urne, i hvis Testament det alene nævnes, kunde have meent St. Knuds Kirke dermed. Men da han særligt har betænkt Domkirken og Klostret under Et, maa det vistnok forstaaes om et Bibliothek ved den nævnte Kirke, hvilket ellers ikke spores i Historien. Urne havde ogsaa kun Titlen af Domprovst tilbage tilligemed sin Pension fra det opløste Domcapitel, saaat han maaftoe i det Hele har vendt Domkirken Ryggen og tænkt meest paa det Samsund, i hvis Spids han stod som Provst for Marianerne. Klostret og St. Knuds Kirke kan gjerne derfor have haft et Bibliothek, som han ikke betænkte med nogen Gave, og kort efter Reformationen seer man, at Geistligheden havde et offentligt Bibliothek i eller ved St. Knuds Kirke. (Saml. til F. S. o. L. 4, 146.)

over fra den hedenske Livsform, der ikke kjendte saadan Menneſtefjærligheds Pligt, var det af ſtor Betydning, at Kirken ſamlede paa eengang til Guds Ære og til Vindring af Livets Tryk for den Ulykkelige. Men Forvaltningen var koſtbar, og Kirkens verdslige Glands gjorde ſtore Arav, udenat diſſe derfor altid laae udenfor dens berettigede Formaal (ſ. Ex. at føre Kunſt og Videnskab ind i Livet, at optræde med Pragt og al Culturens Præg), og dobbelt ſvækkedes Kirkens Fattigpleie fra den Tid Paverne i Rom begyndte ſyſtematiſt at udsuge Landenes Kraft gjennem Kirkens Tjenere. Alle ſtore Kloſtre havde deres Hospital eller Fattighuus eller betænkte de Fattige for Kloſtrets Port; men i Kjøbſtederne blev dog dette i Tidens Løb ſaalidet tilſtrækkeligt, at der behøvedes ſærlige Foreninger til dette Formaal, af hvilke Odense ogſaa fik ſine i de allerede nævnte St. Jørgens Hospital, Helliggeiſthuset, St. Gjertudshuſene og mulig flere. I Kirkerne og Kloſtrene ſtiftedes ogſaa ofte ſærlige Meſſer med udtrykkelig Beſtemmeſe om Almiſeuddeling eller Beſpiisning paa viſſe Dage (ofte rigtignok ogſaa om et bedre Maaltid, end det daglige, for Munkene ſelv); men det er en Selvfølge, at Meſſepreſten maatte have ſin Løn forud af den ſamme Gave, thi Givoren havde ogſaa villet ſikre ſig ſelv en evig Sjælemeſſes Beſignelſe. Af ſtørre Stiftelſer af denne Art havde Odense kun een: Biſtop Mogens Kræſſes Almiſſe. Han byggede det ovenomtalte Capel ved St. Knuds Kirke og oprettede ſaavel et heelt Præſteembede derved ſom en Fattigalmiſſe. Han ſkjænkede nemlig det ſtore Steenhuus, paa St. Knuds Kirkegaard, ſom han kjøbte af Peder Marſvin og ſom laae paa den Grund, der nu er Borgerſkolens (Landsthingets) Gaardsplads, til Bolig for Capelpræſten og beſtemte endeel af Veien af de Boder, der hørte til Gaarden, til en Almiſſe¹⁾);

¹⁾ D. Mag. 2, 20.

denne beløb sig vel kun til 15 Mk. aarlig til Odense Byes Fattige, og skulde bruges til Klæder og Sko: men den var ikke faa ringe, som det kunde synes, thi den lille Penge-
sum svarede dengang til over 30 Tønder Byg. Mange mindre Almisse kunne have knyttet sig til de mangfoldige Vicariater eller Altene, hvis Præster havde Embedsboliger rundt om i Byen; men de ere sporløst forsvundne. Forresten var det overladt den private Velvillie at give dem, som gif omkring, og at betænke de Fattige i Fattighusene, i hvilken Henseende Dronning Christine gav det sidste skønne Exempel i Catholicismens Tid; thi man seet af hendes Regnskaber, hvorledes der idelig uddeeltes Gaver til de Fattige paa denne og hiin Kirkegaard og i disse eller hine Boder — ved Siden af anseelige Sendelser til Munkenes Borde. En eiendommelig Kjendsgjerning forekommer i dette Regnskab, naar det hedder: „23 Sk. til Badstumanden i Odense for Sjæle bad;“¹⁾ det bethyder, at Dronningen lod give fri Bad for Fattige i Guds Navn (til sin Sjæls Frelse), og da ogsaa 1503 og 1511 de Fattige betænkes med Badstugang i Anledning af Dødsfald, viser dette, at Byen havde en offentlig Badstue, ligesom vi andensstedes finde, at Dronningen ogsaa selv havde en saadan i sin Gaard.²⁾

Nær beslægtet med denne Fattigpleie var Kirkens Forpligtelse til at antage sig Pilgrimme og Reisende, thi selv de, der kunde betale, vare ei altid istand til at finde Modtagelse. I Odense var der det egne Forhold, at Byens Beliggenhed førte saamange Reisende dertil

¹⁾ Bed. Sim.' 2, 1, 123.

²⁾ Smst. 2, 1, 77, 120. Det synes saaledes aabenbart, at den norske Talebrug, hvorefter Sjælebad skal bethyde det Gæstebud, der gjøres i Baagestuen, (Kørdam Kbh. Kirker S. 378) ikke kan finde Anvendelse i Danmark, hvor dette kaldtes Sjæleøl (Vid. Self. Ordbog S. 198. Ordet Sjælebad fattes.)

navnlig af den høiere Stand, baade dem, som søgte Regjeringen fra Udland og Indland, og dem, som reiste i offentligt Kald. Kong Valdemar den Anden begavede just derfor St. Knuds Kloster med store Privilegier 1203, „eftersom Munkene af Kjærlighedspligt vare forbundne til at beværte næsten alle dem, der reiste gjennem Riget“¹⁾; og uagtet senere Kong Erik Blipping befalede, at der skulde oprettes Kroer i Landet, og forbød at gjæste Klostre og Klærke, beholdt dog Klostret alligevel de givne Privilegier og meente ogsaa senere at have Anledning til at besvære sig over Gjæsteriets Byrde²⁾, thi St. Knuds Kloster vedblev at tjene til Herberg for fornemme Reisende længe efter Reformationen, og af noget andet Herberg end Klostre og Borgers Husc er der ikke Spor i den catholske Tid. Dette Kloster stod da ogsaa som et Slags Herrehuus i Staden, da det fra Begyndelsen af havde den halve Deel af Byfskatten, foruden endeel af den jydsk Stat og Kronens Indkomster af Den Sylt.³⁾

I det Helt stod Kirken som Bærer og Haandthæver af en ny Livsorden: den bisfoppelige Retsplceie skulde gjøre de nye Grundsætninger for Ret og Pligt gjældende i Kraft af den guddommelige Lov, som Folket nu skulde lide, og udrustedes derfor med al den Myndighed og Frihed, som behøvedes til en kraftig og selvstændig Optrædelse. Ved Siden af det Religiøs-Sædelige indsluttede eller medførte den kirkelige Statsorden tillige de mangfoldigste Elementer til en ny Cultur i alle Livets Forhold; som Landklostrene udbredte og hævede Agerbrug, Havedyrkning og Jiskevi, og Kirkerne bevirkede Anlæg af Veie og Broer samt mangfoldigt Samqvem, saaledes havde ogsaa den kirkelige Ordning stor Indflydelse paa Kjøb-

¹⁾ Ved. Sim. 1, 1, 143 og 154.

²⁾ Smstid. S. 165 og 1, 2, 18.

³⁾ Smstid. 1, 1, 91, 97.

stedernes Forhold og det borgerlige Samlivs Udvikling. Vel gif det dermed tilfaldt saaledes, at Kirkens Mænd til-egnede sig Mere af borgerlig Dont, end der tjente det borgerlige Samfund; men i de første Aarhundreder efter Christendommens Indførelse var den gavnlige Paavirkning umistjendelig.

Bed Munkene fik saaledes Odense sine første Møller; thi istedetfor at forhen Trælqvinden malede Kornet paa Huusqværnen, lærte den nye Cultur at benytte Vandkraften, som Naturen frembød. Det er rimeligt, at allerede Knud den Stores Benedictinerpræster anlagde Bjentemølle ved Byens Bæk, hvis Vandmasse var lettest at beherske og havde størst Fald; Navnet ansees for at hidrøre fra disse Benedictiner, skjønt den almindelige danste Form for Benedict er Bent, og Møllens Navn mulig ogsaa kunde betegne den ringe, knappe Vandmasse paa Stedet. I Tidernes Løb kom denne Mølle til at tilhøre Byen, maastec fordi Sognegeistlighedens Eiendom regnedes under Byen.¹⁾ Det store Aaløb benyttede derimod St. Knuds Kloster til Anlæggelse af Munkemølle og formodentlig ogsaa tidlig til Anlæggelse af Siby Mølle; Klofret, betragtede sig som Eier af Aaen og lod sig oftere tilfikkre baade Møllernes Skattefrihed og Fiske retten i Aaen og Aabredderne.²⁾ Disse Møller tjente ikke alene Munkene og Nonnerne paa Nonnebakkens, som 1193 tilkjøbte sig Ret til at lade male en Time om Ugen i Munkemølle³⁾, men ogsaa Byen, og Klofret fik endog 1175 et Mølleprivilegium, at Odense Borgere ikke maatte

¹⁾ Byens Laghævd 1534 Actst. 1, 73, og Jordstylsbogen 1643.

²⁾ Ved. Sim. I, 1, 154 og 188. I Klofrets Eiendomsregister 1548 opføres ogsaa begge Møller, smst. 2, 2, 50.

³⁾ Smst. S. 126. Nonnerne betalte denne Ret dyrt, thi de gave en By for den, hvilken antages for at være Gunnerup By. Jf. 1, 2, 199.

føre deres Korn til andre Møller end Munkenes;¹⁾ man kunde deraf fristes til at formode, at Bjente Mølle først da var blevet anlagt eller da blev erhvervet af Bhen; thi andre Møller i Nærheden eksisterede neppe, saasom Dalum Mølle formodentlig skylder Klostræt sin Anlæggelse, og Næsbyhoved Mølle forudsætter de Inddæmninger, som skete i Baldemar Atterdags Tid, da Regjeringen kraftig antog sig den Sag, der 200 Aar tidligere havde været begyndt af Klosterfolk.²⁾ Af Weirmøller er intet Spor ved Odense, skjønt de allerede forekomme i det 12te Aarh. i Sjælland, og Vandkraften er desuden her saa rigelig, at der indtil de allerfæreste Tider ikke fandtes nogen Weirmølle ved Bhen, førend Munkemølle 1846 for en kort Tid ved den nu atter nedlagte Weirmølle ved Hunnerup Beien, udvidede sin Virksomhed paa denne Maade samtidig med Dampmøllens Anlæggelse. Som Klostrene havde deres Møller, saaledes findes de ogsaa omgivne af Humlegaarde, Abildhaver, Vefehaver, Raalgaarde, Teglgaaarde og hvad andet der hørte til det borgerlige Livs Udvikling.³⁾

I et videre Omfang greb Kirken dannende ind ved de Gilder, som allevegne oprettedes i Kjøbstederne under en eller anden Helgens Beskyttelse og med et religiøst Præg. De betegne det Omslag i Tidsaanden, som Christendommen bevirkede. Det var ikke blot til gjensidig Sikkerhed under en endnu svag Retsorden og til gjensidig Bistand, at Gilderne stiftedes, men ogsaa til Afslæggelse af Hedendommens Sædvaner, saasom Sørøveri, Stratenrøveri, Mord, Drukkenskab og al Raahed, og i det Hele til at bevirke den Sammenlutning imellem Borgerne, som det gamle Folkeliv savnede, og som Christendommen udvidede endog ud over Livet selv; thi Gildesbrødrene skulde ikke blot hjælpe

¹⁾ Bed. Sim. 1, 1, 154.

²⁾ Smstb. 1, 2, 50.

³⁾ Smstb. 2, 1, 44 og 2, 2, 101, 123.

hinanden i Livet, men ogsaa befoste Messer for de Udfødte. Det første og største af alle danske Gilder har hjemme i Odense, Knud Konges Gilde, der var stiftet af Folket allerede før hans Canonisation, stadfæstedes af Kongen 1101; det udbredte sig over hele Danmark fremfor noget af de to andre kongelige Gilder (Hertug Knuds og Kong Eric Blougpennings.)¹⁾ I Odense var dette Gilde saa anseet, at det var en Fordring, der af Lovgivningen selv stilledes til Enhver, der vilde optages i Kjøbmandsgildet, at han først skulde være Medlem af St. Knuds.²⁾ Alligevel er det gaaet saa ubemærket gennem Tiderne, at man næst dets Gildesfrua, som væsentlig gaaer ud paa gjensidig Hjælp og Bistand og derhos har nogen Vighed ved Witterlagsretten, saagodtsom Intet erfarer om det³⁾ og ei engang kan paavise dets Gildeshuus, som det da vistnok har havt⁴⁾, eller noget af dets Gods eller Rente, der fra dets Alter og Vicarie kunde være gaaet over til anden Anvendelse ved Reformationen. Gildets Medlemmer maatte især have samlet sig paa St. Knuds Dag, og da denne Helgens store aarlige Messe ogsaa maatte drage store Starer af Andægtige til Byen, er det naturligt, at ogsaa Verdens Anliggender knyttede sig dertil; det gik her som overalt i Middelalderen, at store Kirkedage bleve

¹⁾ En Gildesfrua er meddeelt af Bircherod i Suhms Saml. 1, 1, 5 og er stemmende med den Udskrift af dets Straa af 1430, som omtales Ved. Sim. 1, 2, 115 og findes i Geheim. Arch.

²⁾ Ved. Sim. 2, 1, 46.

³⁾ Gildets Segl forestillede Kong Knud siddende og har Bogstavene T R O (Suhm a. St. S. 29), hvis det ikke svarer er C R O: Canutus Rex Othiniensis.

⁴⁾ Ved. Sim. (1, 1, 206) gjætter paa Klingenberg; svarere kunde man gjætte paa det store Steenhuus, som paa Tegningen 1593 sees paa den sydlige Side af Vestergade ligefor Indgangen til Graabrødre Kirkegaard.

tillige til store Handelsbøge; Byen fik sit store St. Knuds Marked i Juli Maaned ligesom saamange tydske Byer deres „Messse“; det kaldtes „iaarmarkedet, som er at (ad ved) Knuds Messse“. ¹⁾)

De andre ældste Gilder, hvori de enkelte Corporationer samlede sig til gjensidig Hjælp og Rets og Ordens Opretholdelse indenfor deres Kredse, ere ikke bekjendte fra den Tid, da deres Opkomst havde meest Betydning for Livets nye Udformelse; de kjendes kun af deres senere fornøiede og forandrede Vedtægter (Skraa), hvori de mere fremtræde som Laug til den borgerlige Dønts Baretagelse, Enighed og selftabelig Samvæm; men i dem alle er dog tillige en kirkelig Stiftelse eller Tjeneste vedtaget, hvilken Lauget skal opretholde, og Diet er henvendt paa det Evige ved Forrifter om Begjængelse og Sjælemesser og Forbønner for afdøde Medlemmer, som knyttes dertil; de præge derved sig selv som christelige Haandværker og Laug. Et saadant hed Laurentii Gilde, som havde sit Alter i Frue Kirke og en Gaard, hvis Beliggenhed ikke kjendes; ²⁾) et andet var Hellig Trefoldigheds Gilde eller Skjømændenes Gilde, som havde sit Alter og Præstembede i Albani Kirke, fornøiet 1476 og 1496 og stadfæstet af Kongen ved Meddelelse af Handelstandens Privilegier; ³⁾) andre vare Skræbder- og Overskjærer- (= Manufacturhandler) Gildet, som havde Alter i St. Knuds Kirke, Smedegildet, som havde Alter i Albani Kirke, Stomagergildet, som kaldtes Vor Frue Compagni, ⁴⁾) St. Anna

¹⁾) Actst. 1, 44.

²⁾) Ved. Sim. 2, 1, 175. Actst. 1, 71 og Hofm. Fund VI, 259.

³⁾) Ved. Sim. 1, 2, 186 og 164, og 2, 1, 45 og Actst. 1, 34. Suhms Saml. 1 D. 1 S. 15—29.

⁴⁾) Actst. 1, 38—59 og 2, 66, 71 og Ved. Sim. 2, 1, 136. Bagerne synes ogsaa at have havt et Gildesalter, der dog kun gav 2 Mk. Hofm. Fund. VI, 259.

Gilde, Gjertruds Gilde,¹⁾ og vistnok flere, hvis Vedtægter ikke kjendes, da selv et Svendegilde var oprettet af Stomagerfvendene 1405²⁾. Alle omfattede baade Mændene og deres Koner. Men i den sildigere Middelalder fik Odense tvende andre Gilder af en mere ublandet religiøs Character og derhos lige tilgjængelige for alle Stænder. Det ene var det store Glende Lag eller vor Frue Gilde, som blev stiftet 1435 og havde et stort Steenhuus nord for Albani Kirkegaard (ligefor nuværende Torvestræde). Navnet skulde betegne, at Foreningen havde umiddelbart Fortrængeligheden og Menneskets Overgang fra Udlændigheden til det sande Fædreland for Die, og Hovedbestemmelserne i dens Skraa vare ogsaa næst Oprettelsen af en evig Messetjeneste ved vor Frue Alter i Albani Kirkes nordre Capel en meget anseelig Begjængelse paa fælleds Regning for ethvert Medlem, der afgik ved Døden. Medlemmerne maatte kun udgjøre 30 Par, og efter Tour skulde de bekoste Gildets aarlige Festsmaaltid Mandagen efter Christi Vegemssfest. Det var saaledes kun et Gilde for rige Folk, og man finder ogsaa de fornemste Personer, Biskopper, Præster, Adelsmænd og selv Kong Hans og hans Familie iblandt dets Medlemmer — ligesom den Tids adelige Klub — hvis Medlemmer ogsaa alle tituleres Hr.³⁾ Det var en Skabning af en aristokratisk Tid og

1) Ved. Sim. 3, 1, 190 og ovenfor S. 16.

2) Dets Skraa i Ny D. Mag. 6, 51 fgg. Man seer deri, hvorledes de Gildesvedtægter til Ordens og Sømmeligheds og Sædeligheds Fremme, der ikke findes i Mesterlaugenes senere Laugsakraaer, havde beholdt deres Plads i Svendenes.

3) Ved. Sim. 1, 2, 119 og 175 og Actst. 1, 31—34 og Suhms Saml. 1 Bd. 1 S. 38, hvor en Medlemsliste er aftrykt, der indeholder 300 Navne, formodentlig samtlige afdøde og levende Medlemmer ved omtrent Aar 1510; alle benævnes Hr. undtagen de, som havde en lærd Titel, og kun een Søster er iblandt dem, nemlig Dronning Christine.

staaer rimeligviis i Forbindelse med den tydske Indflydelse, som paa den Tid gjorde sig gjældende i Odense. Gildefraaen er plattydsk, angiver Pengene i lubske Mark og er understrevet med 25 Navne, af hvilke idetmindste 10 aabenbart ere tydske, ligesom det hele Gildes Navn hidrører fra tydsk Sprogblanding. Iøvrigt er Intet bekjendt om dette Gildes Historie i de 100 Aar, det bestod; men ved Reformationen gif dets Indtægt af Leieboder og Jordegods, som beregnedes til ikke mindre end 51 Mark, til Skolepæsenet, og dets Gaard til Kongen.¹⁾ Det yngste Gilde var Mariæ Psalters Broderstab, som stiftedes 1496 og havde ogsaa sit Alter i Albani Kirke.²⁾ Det var egentlig meest en gudelig Forening til Hj. Marias Dyrtelse, og udgif fra Sortebrødrene. Dets Gudstjeneste var den rigeste, thi foruden 4 Gange aarlig stor Amin-delse af de Afsbøde skulde holdes 4 Dage om Ugen Messe og megen Chorsang for Selskabets Regning. Det bestod af Præster og Lægfolk og synes at have søgt sin hele Betydning i Andagt og Aflads Erhvervelse — et Assurance-selskab for Saligheden, som den paa saamange Maader var tilfals for Penge. Af lignende Art maa ogsaa Christi Legems Gilde have været, dersom det iøvrigt i Odense var Andet end et Vicarie ved St. Annas Alter i Albani Kirke; dets Gods i Fyen omtales, og Erik af Bommern skjænkede det Myntergaarden; men et Gilde af dette Navn vides dog kun at have eksisteret i Fyens Stift paa Volland³⁾ — et Gilde, som iøvrigt meget ligner det

¹⁾ Dets Aarsfest minder om den nuværende Skyttelaugsfest (anden Tirsdag efter Pintje). Dets Jordskyld var Hovedindtægten; dog havde det tillige to Bøndergaarde (Hofm. Fund. VI, 259), som svarede 23 R til de Fattige (B. A. Gymnas. Nr. 30).

²⁾ Actst. 1, 59. Helvig D. Kbhjst. 2, 422.

³⁾ Ved. Sim. 1, 2, 74, 106 og 113. 2, 2, 128, 143, 159 (1, 2, 155). Münter Kirchengesch. 2, 903.

Glende Gilde og oprettedes 1388 ved tydske Adelsmænds Indflydelse.¹⁾ Ogaa Geistligheden havde et Gilde, Præste=Calente Gilde, som nævnes i Slutningen af Middelalderen.²⁾

Var Kirkens Indvirkning paa Land og By fra først af en udenlandsk Indflydelse, som bragte andre Folks Cultur ind i Landet, saa var den ikke den eneste af denne Art. Odense har ikke lidet været paavirket af en umiddelbar Forbindelse med det Tydske til to forskjellige Tider. Den første faldt i det 14de Aarhundrede og tør have haft sin Deel i at fremme Kjøbstadforfatningens Udvikling. Fra Midten af 13de Aarh., hvor vi ovenfor slap Byens almindelige Historie ved den store Brand 1247, begyndte Communalforfatningerne at udvikle sig i Danmark's Kjøbsteder ved Borgernes eget Sammenhold og Bedtægter, som bleve Kilden til deres Stadsretter. Foruden Byfogden, Kongens Foged, der her ligesom paa Landet, skulde paasee Kongens Ret ved de Domme, som Thingmændene affagde, begyndte nu Byerne at have valgte Raadmænd (consules), og Borgerne betragtedes fra Kong Abels Tid som en Stand i Staten. Noget særligt Indflydelse af denne Konges korte Regjering, der isøvrigt paatvang Stiftet en Tydske til Biskop, spores vel ikke; men da Byen i det 14de Aarh. som Pant kom under de holfsteenske Grever fra 1317 og Odense navnlig fra 1317 til 1348, begrundedes en varigere Indflydelse. I Grev Geerts Tid nævnes første Gang Odense Borgeres Privilegier som Gjenstand for Regjeringens Stadfæstelse 1335, og det er rimeligt, at de første Privilegier vare givne af

1) Den latinske Skraa hos Pont. Ann. eccl. II, 231. Et andet af samme Navn i Aalborg 1431 s. Nielsen Hefl. Tref. Gilde Bbh. 1833 S. 22.

2) Bed. Sim. 2, 1, 77 og 144. Ny Kirkeh. Saml. 6, 257. Det havde ogsaa sit Alter i Albani Kirke.

den flezvigste Kong Valdemar, der 1327 havde givet Bogenfe Privilegier.¹⁾ Deres Indhold kjendes imidlertid ikke, men paa en Tid, da ingen almindelig Kjøbstadlovgivning var til, maatte de specielle Privilegier begrunde Byernes Rettigheder og bleve derfor i Reglen udvidede ved hver Stadfæstelse. Ogsaa fik Odense paa denne Tid sin Borgemeester, et Embede, der ikke spores saa tidlig i nogen anden By i Kongeriget²⁾, men som udviklede sig ubillkaarlig af Formandskab for Raadmændene, hvorfor Borgemeesteren almindelig kaldes proconsul (For-Raadmand). Den første Borgemeester, der nævnes i Odense, var Albert Grote, som døde 1352³⁾, og i Marts 1374 optræder i et Document „Borgemeester og Raad og ganske Menighed i Odense“.⁴⁾ Men hvor det ældste Raadhuus laae, vides ikke. Et senere Sagn henlægger det til Gaarden ligefor Fisketorvet, nu Hotellet (hvorum nedenfor). Den første Borgemeesters Navn lyder mere tydsk end danskt⁵⁾, og dette er Tilfældet med en Mængde Borgeres fra samme Tid.⁶⁾ Maaskee har ogsaa de tydske Forhold i dette Aarhundrede efterladt sig et Vidnesbyrd i Benævnelsen af Byens ældste Vesterport, Holsterthor, Holzedore; thi om man end gjerne i misforstaaet danskt Talebrug kunde kalde den Port, der viste mod Årsens og Faaborg, Holstensporten, synes dog Endelsen Thor at tyde paa den tydske Tales Magt.⁷⁾ Ogsaa Navnet Kluset kunde hid-

¹⁾ Ved. Sim. 1, 2, 30.

²⁾ De første ere i Malmø 1360, Kjøbenhavn 1385, Randers 1387. (Rosenvinge Retshistorie 1, 103.)

³⁾ Ved. Sim. 1, 2, 49. Civium primus kalder hamselfort ham Sc. Rer. D. I, 308.

⁴⁾ Ved. Sim. 1, 2, 61. Det er et Skjode til Kongen paa en Mark, Kjæthiloffhet, ved Vastebek til Aalhffen.

⁵⁾ Han siges ogsaa at have været fra Lübeck. Smst. S. 48.

⁶⁾ F. E. Hennich Silou, Smale Pinke, Speck, Heinichen Fylaan, som var Borgemeester 1386, Hennichen Westphal, Garlob.

⁷⁾ En anden Forklaring af dette Navn skal omtales nedenfor.

røre fra samme Indflydelse. Endog af tydsk Ret er der for saavidt Spor, som der oftere nævnes keiserlige Notarier.¹⁾ I det Kirkelige gjorde ogsaa de tydske Præster et Forsøg paa at forandre Reglerne for Bispevalget; men de Danske hævede den nedarvede Ret.²⁾

Det var en Eftervirkning af de sørgelige Tider, at de holfstenske Grevers Anhang ligesom til Alfsted kunde i For­ ening med oprørske Jyder erobre og brandstatte Odense 1357.³⁾ Derimod vides intet Særligt om Byens Skjæbne i de Dages store Elendighed, den sorte Død. At Jyen ikke und­ gif denne forfærdelige Landeplage, er vel utvivlsomt; men der er dog kun et enkelt Sted paa Landet, hvor et localt Sagn om den har vedligeholdt sig,⁴⁾ og der er kun Spor af høist et Par Landsbykirkers Nedlæggelse i den Anled­ ning.⁵⁾ Ikke heller i Odenses Historie er der andet Spor af den end det vistnok ikke lidet sigende Factum, at St. Knuds Kloster 1355 tilbød at optage en Mand i Ordenen imod de almindelige Regler „formedelst den Mangel, der var paa Personer efter Pesten“.⁶⁾ Et synligt Mindes­ mærke omtrent fra samme Tid har Odense havt i et mærkeligt Skab, som indtil forrige Aarhundrede har staaet i St. Knuds Kirke og fremstillede St. Knud, Kong Val­ demar med Dronning Helvig og Biskop Niels, der beklædte Bispestolen 1340—63. Det er det ældste Billede af denne Helgen og i flere Henseender et interessant Vid­ nesbyrd om Tidens Kunst og Smag. Det meddeles her

¹⁾ Ved. Sim. 1, 2, 65 og 67.

²⁾ Smstb. 34 og 41.

³⁾ Smstb. 1, 2, 51.

⁴⁾ Hvidtjørnen paa Skamby Kirkegaard. Thiele Folkesagn 2, 54.

⁵⁾ Suhm D. S. 13, 815 nævner 1348 Smalæ, som ikke senere kjendes, og andekstedes omtales, at en By er bleven øde.

⁶⁾ Ny Kirkeh. Saml. 4, 589.

efter Bircherods Kobberstik, da det forlængst, ved den sfaansfælløse Kirkeparation 1753, er gaaet tabt.¹⁾

Efter Baldemar Atterdags Død 1375 var Odense det Sted, hvor Tidens store Spørgsmaal drøvedes: et indenlandsk, et norsk eller et tydsk Kongevalg. Herredagen endte uden Afgjørelse.²⁾ Folketstemningen gjorde Udslaget for det norske, og efter Kong Olufs Død blev Dronning Margrethe hyllet i Odense 1387 i St. Knuds Kirke og paa Fyens Landsting; men da hun lod sin tydske Søsterdatters Søn Erik af Pommern vælge til Konge, aabnedes Danmark i end videre Omfang for en ny Paavirkning fra Tydskland. Det var denne gang meest den tydske Adels, der inddroges i Riget, hvor den udøvede sin Indflydelse paa det adelige Aristocraties Udvikling; navnlig opkom derved det personlige Adelskab istedetfor den gamle danske Lehnsadel, samt Rangforskjellen indenfor Adelsstanden, og Grændsen blev skarpt mellem de Fries Stand og de senere saakaldte Ufrie. Hvad Virkning dette havde for Landbefolkningen, er bekjendt nok af Bornebstabets og Hoveiets Historie (et tydsk Ord, som afløste det danske Dagværk); men for Kjøbstederne turde det idetmindste til en Tid have haft en gavnlig Indflydelse, indtil de adelige Rettigheder traadte i Strid med det Kjøbstederne anviste Erhverv; thi de danske Kjøbsteder bleve nu deelagtige i de Privilegier, som forlængst vare

¹⁾ Indskriften, som ogsaa er trykt i *Marim. Dan.* 1, 216, skal læses: Nicolaus episcopus de Vünen, Rex Valdemar, veneranda Heylevig, Sante Cnuto. Det findes afbildet i *Nyerups og Abildgaards antiqu. Reise* 1808, S. 67, (i *Nyerups Skildr.* 4 Bd.). Da Skabet siges at have været 4—5 Alen høit, maa det Afbildede vistnok kun være det nederste Parti af Forsiden og have staaet under andre Billedskjærreværker paa Dørene. Det blev solgt ved Auction med alt hvad der var i det. *Mumme St. Kn. K.* S. 22.

²⁾ *Qvitfeld* S. 555.

*Hanc cista roburnea (quam Christianus Brandt Officina Ci-
melii instar furtim perfidit) Delineationem regatū ipsius ibi 1763 fecit,
eique Hafniam transmisit, frater Janus Petri Brandt.*

tillagte Kjøbstederne i Udlandet. Det var overhoved først i det 15de Aarhundrede, at Regjeringen ret begyndte at antage sig Kjøbstederne, og den i saamange Henseender miskjendte Kong Erik af Pommern gav et Exempel, som Christopher af Baiern fulgte. Den førstnævnte Konge indførte Laugsvangen, for at fremme Haandværkerne (efter Datidens Begreb), og udstedte det første Forbud mod Haandværker paa Landet; Handelen skulde være Byernes andet Erhverv, og alle de Borgere, der ikke vare Embedsfolk (Haandværker), antoges at leve af „Kjøbmandskab og Olbrygning og anden Kjøbmands Haandtering“. Udelukkende Ret til Handel blev endnu kun enkeltviis tilstaaet nogle Kjøbsteder i deres Provinds; Odense fik den neppe før Christian den Andens almindelige Lov derom 1522; men alleslags Begunstigelser til at lette Kjøbstedborgeres Handel bleve givne. Tillige udviklede sig Byernes Communalforfatning: de større Byer fik to Borgemestre, og ved den paatænkte Ordning af de tre Rigers Kongevalg 1436 skulde Borgerstanden deeltage ved 12 Borgemestre. Disse fik nu ogsaa kongelig Stadfæstelse, dog under Forudsætning af Borgerstabets Valg. Odense havde allerede 1435 to Borgemestre, og 1441 bestemte Kong Christoffer, at Kongen skulde bestikke dem.¹⁾ Raadmændenes Antal var ikke bestemt, rimeligviis 7 eller 8. At der under disse Konger kom mange pommeriske Adelsmænd til Danmark og mange tydske Haandværkere og Kjøbmænd til Kjøbstederne, er bekjendt; og allermest turde dette gjælde Odense, ikke blot fordi saamange tydske Navne forekomme der, endog blandt Raadmænd, Borgemestre og Borgere²⁾, men ogsaa fordi man

¹⁾ Ved. Sim. 1, 2, 120 og 126. (Actst. 1, 24—25.)

²⁾ Robert Richartsen, Otto Fejgshyr, Petrus Hart, Edvard Sasfløv, Otto Smeg, S. Divil, Bclov, Hardenberg, Lodevig de Mezen, van Hagen, Joh. Hahsen, Reinichsen, Wiemann (Ved.

har et uforkasteligt Vidnesbyrd om, at den betydelige Befolkning af Adelige, som senere forefindes i Odense, skal hidrøre fra Erik af Pommerns Foranstaltninger i Anledning af hans Forfæd at sætte sin Fætter Hertug Bugislaus paa den danske Throne. Han overgav nemlig alle Slottene i Jyens Stift i denne Hertugs og pommerste Adelsmænds Bærg og satte fremmede Krigsfolk under deres Befaling; derhos „ansaac han for godt, at Adelen skulde indflytte og boe udi Kjøbstederne, særdeles i Odense, for at holde Hertug Bugislaus det andet Folk til Lydighed.“¹⁾ „Ved denne Veilighed menes det stettinske Huus at bære bygt i Odense“, tilføier Arild Hvitfeld, der selv var Provst i Odense, som om han talte om Noget, der var Alle bekjendt; men uheldigvis ved ingen Tradition nu at paavise dette Huus eller at forklare dets Bestemmelse. Aagaard var for c. 150 Aar siden ligesaa uvidende som vi.²⁾ Man har gjættet paa en Hovedvagt, en Caserne; men rimeligere maa dog tænkes paa et Huus til selskabeligt Samqvem. Et Aarthundrede senere forekommer tilfældig Navnet paa et Huus i Overgaden, som kaldes Herrehuset; men vi skulle nedensfor give en rimeligere Forklaring af dette Navn, end at det skulde være det stettinske. Da Hvitfeld omtaler det som tilværende i hans Tid og bekjendt, turde det være rimeligt, at det stettinske Huus er det nuværende Raadhuus: det forekommer ikke med historisk Visshed før 1480, men dog rigtignok da som alt længe beliggende paa sin Plads; og dets ganske eiendommelige Bygningsstiil (saadan som den idetmindste kjendes i de senere Tider) hentyder unægtelig paa en fremmed Herkomst: det var prydet med

Sim. 1, 2, 102—110. 115—17. 130. 132. 136. 141 og 2, 1 7. 11.)

¹⁾ Hvitfeld S. 792.

²⁾ Han skriver pag. 42, at han ikke har læst Andet derom, end hvad Hvitfeld har antegnet, og han har altsaa Intet hørt.

polerede Granitføiler, som stode paa Gavlenes Muurtinder, to brede og 8 smalle og glatte; en Række af Kvistgable paa Sidemurene havde lignende Prydelser, og den hele Bygning havde et alvorligt mørkt Udseende.¹⁾ Maafee var dette den stettinske Bygningsstil, og Huset kunde let efter de stettinske Herrers Bortgang være blevet Byens Raadhuus (om det ikke fra Begyndelsen af havde været byggt dertil) og have beholdt den selftabelige Bestemmelse, hvortil den øverste Etage ogsaa i de følgende Tider stadig blev brugt. Men det maa tilstaaes, at der ikke er Vished for denne Formodning mere end for andre (f. Ex. Glende Gildes Steenhuus), og at derhos det stettinske Huus kan have været paa et Sted, hvor det intet Spor har efterladt sig. Saaledes er det gaaet de stettinske Herrers private Huse; men en Estervirkning var det, at mange Adelsfamilier vedbleve at have deres Gaarde i Odense, især paa Nørregade, hvor de tildeels endnu kunde sees 1811 og beskrives af et Dienvidne: „disse Huse vare kun 4 Fag brede, anden Etage var bygget længere ud end den første; Herrens og Fruens Vaabener vare udhugne i Bjelken over Døren, og denne, som knap var saa høi, at man kunde gaae opret derigjennem, var lukket med to horizontaltværdelte Dørre, prydede med alstjønns Billedhuggerarbeide og et massivt i Snørtler udstaaret Jernbeslag.“²⁾ Man vil endnu gjenfinde Grundformen i Gaardene Nr. 49, 60, men de kunne ligesaavel hidrøre fra hjemfødte eller nationaliserede Familier (Limbeck, Skindkel, Rönnow o. s. v.) som just fra de stettinske Herrere.

Disse Adelsmænd forsmædede ikke at regnes til Byens Borgere; man finder tidlig Adelsmænd blandt Borgemestere

¹⁾ Hofm. Fund. V, 7, og Bircherøds Manusk. (89).

²⁾ Ved. Cim. 1, 2, 121.

og Raadmænd¹⁾), ligesaa vel fremmede som danske, og de fremmede bleve snart hjemme og daniserede tildeels deres Navne.²⁾ Det er naturligt, at dette kunde tilføre Byen ogsaa et borgerligt Aristocrati, og snart saac man fornemme Borgere begjære Andeel i den nye Værelse at optages i Adelfstanden ved Adelsbreve af den kongelige Naade.³⁾ 1440 blev Borgemeister Hans Mule nobiliteret af Kong Christopher, 1493 Borgemeister Peder Bonde, senere Jørgen Anudsen Seeblad, Michel Pedersen (Akelei). Familien Bang hjembragte sit Adelskab (1517) fra Tydskland. Paa hoesstaaende Liigstene, der have været i Frue og Graabrødre Kirke, sees Mulernes, Bangs og Akeleis Vaabener. Seeblads skal afbildes i det Følgende, og vi skulle ogsaa der see, hvorledes denne Ambition vedligeholdt sig i Byen som den varigste Eftervirkning af de tydske Herrers Tid. I Sprog og Liv blev ikke egentlig større Spor af det Tydske tilbage i Odense end andetsteds i Danmark: Kjøbmændene regnede efter Iybsk Myntfod, man skrev Jahrmart (Aarsmarked) og brugte mange tydske Ord i Haandværkerne, men dog ikke engang saa meget som senere, efter som man endnu kaldte Plattenslagere Bladeslaere. Nogle Egenheder, der tyde paa tydsk Oprindelse, findes i den fynske Dialect, saasom Landeveien efter en By, enten i Spidsen af den spørgende Sætning (enten vil du have dette eller hiint?); men det er vanskeligt at hense dem til nogen bestemt Tid, og Fyens stod ogsaa senere aaben for megen Paavirkning af Tydsk.

Ved Midten af det 15de Aarhundrede leed Odense atter ved et fjendtligt Overfald eller en stor Ildbrand — de historiske Spor ere uklare; og medens den Beretning

¹⁾ Ovenfor S. 90 Note 6 og P. Jens. Marsvin 1403, Tycho Andree 1461, Robert Hardt 1470, Rotte 1473.

²⁾ F. E. Bodebusch, Krabbe, Moltke.

³⁾ Ved. Sim. 1, 2, 132 og 2, 1, 40. Nyerups Ant. Reise i Aarh. Stift. S. 72 (Skildringer 4 Bd. Anhang.)

dømmer sig selv, som fortæller, at Bønderne 1444 sat Byen i Brand¹⁾, er det vist nok, at der har fundet en ødelæggende Ildbrand Sted saalænge før 1480, at der da behøvedes Mænd af den højeste Alder til at bevidne, hvorledes Gaderne havde gaaet før Branden. Af det Thingsvidne, der 1480 blev optaget om en enkelt Gade, der nu ikke er til, men løb langs foran (syd for) den nordlige Husrække paa det store Torv i Flugt med Alderstrædet, erfarer man, at en Brand har ødelagt dette Midterpartie af Byen saa fuldstændigt og for saa lang Tid, at Gadenes Tilværelse kunde glemmes: en Borger byggede sin Port udover Gaden vestlige Ende ved nuværende Stomagerstræde, en Anden hængte et Ved for den østlige, og Gaden kunde 1480 kun mindes af enkelte Oldinge, hvis Husommelse endog gik 60 Aar tilbage.²⁾ Vi tør vel deraf slutte, at Branden har idetmindste omfattet hele Qvarteret mellem Torvet og Overgaden, og dersom den ovennævnte Beretning har nogen Hjemmel, maa man antage, at den ogsaa har strakt sig til St. Knuds Kloster og flere af Byens Kirke, ihvorvel det ikkun svagt spores i Kirkerne's Historie og en saa stor Ødelæggelse vanstelig kunde være forblevet saa lidet omtalt.³⁾ I ethvert Tilfælde spores denne Ildbrand ikke i Byens økonomiske Stilling.

I Communalforfatningen gjorde efterhaanden det aristokratiske Element sig mere gjældende i Odense som i andre Rjebstæder i det 15de Aarhundrede, og dermed aftog Regeringens Indflydelse paa Communcen. Borgemeesterne

1) D. Atl. VI, 589, støttet paa et Manuskript af Birchrod, som var brændt 1728.

2) Dette Thingsvidne er trykt i Actstykk. af J. St. I. S. 1 Saml. S. 68.

3) Frue Kirke skal være restaureret 1467 (Ved. Sim. 1, 2, 167.) St. Knuds K. fik 1464 og 65 af M. Kræffe nyt Pulpitur i Choret, Klosteret ny Bygning (smstd. 160 og 163.) Samme Biskops Bygningsarbejde ved Bispegaarden kunde ogsaa staae i Forbindelse dermed. (Ovenf. S. 71—72.)

skulde vel ifølge Christian den Førstes Brev af 1454 vælges af Kongen, men kun blandt to indstillede Raadmænd, og de skulde forblive i Embedet paa Livstid, med mindre Kongen selv vilde afsætte dem¹⁾. En Borgertvist i Borgemeester Hieronymus Olsens Tid gav Anledning til en indgribende kongelig Forordning af 1495, hvori Kong Hans dels stadfæstede det Bestaaende dels tilføiede flere nye Bestemmelser til Gunst for det aristokratiske Element; saaledes skulde Haandværkerne være udelukkede fra at blive Raadmænd og Borgemeestre, med mindre de vilde opgive deres Haandværk, og endog Raadmænd skulde nu vælges af Borgemeester og Raad efter Indstilling af de 15 Rode-mestere;²⁾ i det Hele fik Magistraten baade ved disse og ved de tidligere Privilegier af 1474³⁾ en mere udstrakt baade administrativ og dømmende Myndighed, endog tilsidst 1525 Befaling aarlig at sætte Priserne for Haandværkernes Vare, samt (efter Korn- og Humleprisen) paa Brød og Öl.⁴⁾ Kjøbstæderne stode i det Hele paa denne Tid paa Høidepunktet af deres Anseelse i Middeltalderen; det var som et Tegn derpaa, at Borgemeestre og Raadmænd 1478 bleve indbudte til Thronarvingens Bryllup,⁵⁾ og at de større Byer 1533 ansaaes for berettiget til at deltage i Kongevalget.⁶⁾ Borgemeesterne vare endnu stedse to, og medens den egentlige Adel drog sig mere og mere tilbage, indtog de nobiliterede Borgerfamilier og andre rige og ikke faa indvandrede Slægter deres Plads. En stor

1) Brevet hos Ved. Sim. 1, 2, 143.

2) Smjtd. 2, 1, 41-43. En Reizning af det almindelige Borgerstabs havde foranlediget dette Kongebrev, men udrettede intet Andet for dem, end at Skatteligningen blev overdraget 30 Rodemestere, men Borgemeestre og Raadmænd skulde være stattefrie. Allen De nord. Rig. Hift. 4, 1, 102-3.

3) Actst. 1. 25-29.

4) Ved. Sim. 2, 1, 162-63.

5) Holberg D. S. 1, 728.

6) Heise Herred. 1533 S. 92, 213. Hift. Tidsst. 4 R. 3 Bd. 8.

Kystelse truede eller berørte den nedarbede Forfatning, da Christian den Andens Kjøbstadlov 1522 forordnede, at der i hver By skulde være en Scultus over Borgemeistrerne, hvem Kongen valgte og udrustede med en Myndighed, der mest lignede en kongelig Statholders, og at der i de større Byer skulde være 4 Borgemeistre og 7 Stiepe (Raadmænd), som skulde sidde Ret med Scultus og alle skifte, hine hvert andet, disse hvert Aar. I Odense traadte denne Lov forsaavidt i Kraft, at Borgemeister Michel Pedersen Akelei blev Scultus, og formodentlig bleve 4 andre Borgemeistre udvalgte; men den tabte sin Gyldighed ved Frederik den Førstes Thronbestigelse og har kun efterladt et svagt Spor af mere end 2 Borgemeistre paa cengang, som gjør Rækken af Borgemeistre usikker.¹⁾ Smidlertid havde endog Christian den Andens Communallov beholdt Haandværkernes Udelukkelse af Byraadet.

Kjøbmændene kom saaledes til at udgjøre den herskende Stand. Deres Røring var lidet bestemt angivet i de ældre Privilegier: „Kjøbmandskab og Brygning og

¹⁾ Rækken af Borgemeistre, saavidt de kjendes, er indtil Reformationen følgende: Albrecht Grote 1352, Johan Scunecinius 1378, Peder Friis 1384, Hennicke Fylau'n 1386, Hennicke Hansen 1389-1418, Robert Richardsen 1400-29, Nicol. Johannis 1405, Johan Vhre 1405, Johan Clementsen 1430-50, Niels Jepsen 1412, Nicol. Hart 1418, Peder Litle 1418, Torsten Jensen 1425, Jens Lauridsen 1430, Johannes Mule 1435, Niels Jensen 1435, Henrik Tønnesen 1437, Knud Mule 1439, Hans Mule 1439-1459, Mstr. Peder Marsviin 1447-1568, Jens Clementsen 1450, Thyge Anderssen (Striver) 1461-1469, Niels Jensen 1474-1483, Robert Hart 1474-1479, Hans Clausen 1486, Hermann eller Hennicke Thygesen 1487, Hieronymus Olai 1487-1497, Peder Bonde 1493-1512, Pove Hsær (1493), Christiern Mule 1496-1505, Michel Pedersen Akelei 1506-1539, Hans Stryg 1512, Gregers Nielsen 1522, Sep Unterkens 1517-1531, Michel Mule 1535.

anden Kjøbmandsgjerning", og da de i Kraft deraf forbøde andre Borgere at brygge Øl til Salg, gjorde disse Andragende til Christian den Første 1461 og forklarede, at Øllet vilde worde bedre ved fri Concurrance. Kongen befandt ogsaa, at det engang berømte Odense Øl var meget „forarget“ (forværret), men istedetfor at give Brygningen fri, paalagde han Magistraten at beskikke nogle til Bryggere her i Byen, som ikke maatte drive anden Næring;¹⁾ Kjøbmændene beholdt deres almindelige Ret til Brygning ved Siden deraf, og tilsidst tillodes det dog ogsaa Borgerne at sælge kandeviis.²⁾ Bryggeriet var den Tids Brændeviisbrænding. Kjøbmandsstanden fik 1496 sine særlige Privilegier i Form af en Kongelig Stadfæstelse af deres Gildeskraa. Det var en Bestemmelse deri, at Ingen maatte være Kjøbmand i Byen uden at henhøre til dette Gilde, men Gildeskraanen tillod kun et Antal af 30 Par (Mænd og Kvinder), saaat dermed Kjøbmændenes Kreds var affluttet. Blandt forskjellige Bestemmelser om deres Kjøbmandskab, findes ogsaa den om deres Levnet, at de ikke maa lade sig finde i deres Gildeshuus længere end til Kl. 10 om Aftenen og ikke der drive Dobbelt eller lege Bartavl. Endelig giver den Forskrift for Markeder (fremmede Kjøbmands Handel), at Marked skal holdes med Tømmer, Træsto, Sold, Kurve, Truge og Ølkar paa Flakhafuen, med Fisk, Sild, Flesk og Kjød fra de øverste Fiskebænte til de nederste; men de, som ikke havde gode Vare, skulde holde ved Helliggeisthuus og ved Thinget (ø: paa Fiskeforvet).³⁾ Markeligt nok, at der ikke tales om Korn og Dvæg og Manufacturvare — maaskee regnedes Sigt ikke til Markedsvarene. H a a n d-

1) Ved. Sim. 1, 2, 154.

2) Smstfd. 2, 1, 46 og 52.

3) Smstfd. 2, 1, 46. Flere Data tale for, at Fiskebæntene have staaet fra Skjolden af Henad Overgade og ikke ere det samme som Fiskeforvet senere, hvilket jeg forudsatte i første Udgave.

værkeres Vilkaar truedes med en stor Forandring ved det Brev, hvori Frederik den Første 1525 formedelst de Uordner, han fandt i Odense, ophævede alle Gilder og Laug undtagen eet for hver Haandværk, og aabnede Udgang til at drive Haandværk for Enhver, der vilde erlægge 1 Gylde til Byen. Men denne Lov, som 1526 gjentoges til andre Byer,¹⁾ kom neppe til Gjennemførelse under de allerede vakkende Samsundsforhold, der bebudede Overgangen til den nye Tid. Hvor fuldstændigt iøvrigt Haandværkerne vare repræsenterede i Odense, er vel ikke nøie bekjendt; men kan man slutte fra Smedelaugget, faaer man et temmelig høit Begreb derom: i dette Laug vare samlede Smede, Kleinsmede, Knivsmede, Kobbersmede, Grydestøbere, Plattenslagere (s: Harniskmagere, Remmesnidere, Sværdsegere, Sadelmagere og Kandestøbere; det er intet Under, at det voldte Bansefælighed at samle alle disse i eet Laug og først lykkedes ved deres tredie Skraa, som skulde forebygge ydermere Manddrab, Slagsmaal og Skade. De kjøbte 1488 en Gaard til Laugshuus, som nu udgjør den sydlige Længde af det store Hôtel paa Torvet.²⁾ Skrædderlauget havde deres Laugshuus i det, som udgjør den vestlige Side af samme Hôtel, indtil de 1544, fik det, som de have endnu, syd for Skoemagerens i samme Gade.³⁾

Men baade Handel og Haandværker leed under mangfoldigt Tryk deels ved de privilegerede Stænders Toldfrihed og Handel, deels ved Herregaardenes Haandværkere og deels ved Capitalernes Overgang i de geistlige Eendomme; ogsaa fra Udlandet trykkedes Handelen ved Hansesæderens endnu store Overvægt og Haandværkerne ved Fremmedes Indvandring og Omreisen.

¹⁾ Allen Nord. S. 4, 128. Ved. Sim. 2, 1, 162.

²⁾ Deres nye Skraa af 1496 i Actst. 1, 42.

³⁾ Actst. 2 Saml. S. 68-70.

⁴⁾ Smst. S. 67 jfr. 69 og Ved. Sim. 2, 2, 30.

Af Bykattten i og for sig skulde man ikke faae For-
 modning om megen Velstand, thi den beløb sig kun til
 300 Mk., som Privilegierne bestemte;¹⁾ men naar man
 feer, at der kun var een By i Danmark, der gav samme
 Bykatt, nemlig Malmø²⁾, og at Odense blev til Krigs-
 rustning ansat til et heelt Skib med 80 Mand, hvilket
 alene paalagdes Kjøbenhavn, Malmø og Ribe, medens
 Årsens og Svendborg i Fyen, og Aarhus og Randers i
 Jylland vare fælleds om eet³⁾, kan man deraf slutte, at
 Odense regnedes lige med Landets 3 største Handelsstæder.
 Flere Kjøbmænd kendes ogsaa, som vare rige og anseete
 i Begyndelsen af det 16de Aarh., Ved. Bønde, Laurids
 og Nis Rotti, Henrich og Tørg. Kræmer, Hen-
 rich Klausen, Michel Clausen, Michel Mule,
 Michel Pedersen (Aktei);⁴⁾ hos denne Sidste ind-
 logerede ikke alene Dronningen sine fornemme Gæster,
 men ogsaa Kong Christian den Anden tog engang
 1517 Bolig hos ham, ligesom han i mange Aar var en
 af Byens Borgemejst. og som Saadan den Æneste, der
 efter Kong Christian den Andens nye Kjøbstadlov
 1522 blev Byens Scultus.⁵⁾ Særligt formaae vi
 Intet at sige om den Handel og Bedrift, hvormed Kjøb-
 mandstanden erhvervede denne Rigdom og Anseelse; men
 at de besad den og benyttede deres Adelskabs Ret, kan

-
- 1) Adels og Geistlige vare fritagne for Paaligning, saavel som Ma-
 gistraten. Se ovenf. S. 98 Note 2.
 2) N. D. Mag. VI, S. 312: Kjøbenhavn gav 280 Mk., og Ar-
 huus, Randers, Ribe og Aalborg hver 200 Mk.
 3) Svitzfeld S. 1356. Ved en tidligere Rustning 1519 stillede
 Odense 22 Ryttere, Svendborg 16, Årsens 12 (B. Sim. 2,
 1, 141).
 4) B. Sim. 2, 1, 93, 94, 103, 104, 117, 123, 131, 133, 137,
 2, 2, 3.
 5) Ved. Sim. 2, 1, 113, 123, 137, 155. Trone en Odense
 Borgemejst. i Saml. t. F. S. 3, 219.

ogjaa sees deraf, at flere af dem kjøbte Jordegods: saaledes nævnes Kotti til Dalby og Eskelund, Akelei ejede Stenninge (Ulriksholm), Korstov og mulig Tisfelholt, Ped. Marsvin Hollufgaard, og Andre enkelte mindre Landeiendomme.¹⁾ Andre stiftede Messer i Kirkerne, og Michel Ped. Akelei gav Peder Palladius Midler til hans Udenlandsreise og sendte sin Søn med ham.²⁾

Det var uidentvivel ikke til ringe Fordeel for Livet og den høiere Kultur i Odense, at der i de sidste Aartier af Middelalderen var Hof i Byen. Ikke blot hndede Kong Hans Ræsbjrhoved Slot saameget, at det blev kaldet Hansborg efter ham;³⁾ men hans Dronning levede deels paa dette Slot deels i Byen i omtrent 20 Aar og regjerede saavel en Tid over en stor Deel af Landet som bestandig over Odense By.⁴⁾ Vistnok er den fromme Christines Navn stærkest knyttet til Livets kirkelige og religiøse Side; men hendes virksomme Omhu strakte sig til alle Anliggender, og selv med en tarvelig Hofholdning fulgte mange Impulser i mange Retninger. Der nævnes i hendes Tid to Læger i Byen;⁵⁾ hun indkaldte den berømte Billedstjærer Claus Berg, som forfærdigede Altertablen til Graabrødre Kirke og andre Kunstværker i sit store Værksted paa Overgaden;⁶⁾ der nævnes Guldsmede, Signetstikkere og Metalkunstnere i hendes Regnskabsbøger, og den lille Begyndelse til boglige Kunster, som spores,

¹⁾ Ved. Sim. 1, 2, 183, 179, 2, 1, 117. Da. Herreg. V, 4 (Ulriksholm) og II, 2 (Hollufgaard). Min Afh. om Brockenhuus i Hist. Tidssk. 4 B. 5, 120.

²⁾ Cronc i Saml. 1. F. S. 3, 233 og Rørdam smjtd. 4, 20.

³⁾ Ved. Sim. Borgruiner S. 35.

⁴⁾ B. S. Odense 2, I, 49 og 177. Hun oppebar Byffatten (300 Mk.) og det kongelige Sagefald (200 Mk.) 2, 1, 159.

⁵⁾ Smjtd. 91 og 110.

⁶⁾ Smjtd. 2, 1, 128.

har ikke savnet hendes Opmuntring.¹⁾ Ogsaa en lettere Udgang til Byen fra Nordfiden tilskrives hende, nemlig den saakaldte Jordbro, der gik fra Nørregade øst om Slotsøen til Dronningebroen (omtrent nu Veien til Tollelund) og derfra længere i Nord, saaat de, som fra Nørresletten vilde søge Byen, ikke længere behøvede at tage vest omkring Næsbøhoved Sø.²⁾ Dronningens sidste Gave var Byens eneste Nonnekloster, Clara Klostret, det sidste Kloster, der blev stiftet i Danmark og som først efter hendes Død 1522 kom istand i den saakaldte Dronningegaard, hvor ogsaa Christian den Anden i Aaret 1523 opholdt sig i længere Tid. Den sidste catholske Kongefamilie tilhører ogsaa Odense i Døden, og har efterladt sine mærkelige Minder i Kirkerne. Dronning Christine lod sin Søn Prinds Frands, som døde 1511, begrave i Graabrødre Kirke foran Høialteret, og lod sætte en i Træ udstaaret Mindetavle, som nu efter Kirkens Redlæggelse findes i St. Knuds Kirke.³⁾ Da Kong Hans døde i Aalborg 1513, blev hans Liig skyndsomst ført til Odense og begravet samme Sted; der sagdes, at det var efter hans egen Bestemmelse; men Kannikerne i Roskilde paastode, at han havde bestemt sit Hvilested i deres Domkirke, og bleve først 1519 ved et Pavebrev nødte til at frafalde deres Fordring.⁴⁾ Ogsaa Dronnin-

¹⁾ Ovenf. S. 78—79.

²⁾ Ved. Sim. Borgruiner S. 37. Andre tilskrive Dronning Margrethe disse Anlæg; men under Historiens Tausked kan man lettere tænke sig, at Christines Bærk blev overført paa denne berømte Dronning end omvendt. Et Mindesmærke viser endnu Dronningebroens gamle Plads, hvor nu Canalen overkryder Veien i Tollelunds Haves nordlige Side.

³⁾ Den forestiller det flæsvigholsteenske Vaaben holdet af Bildmænd og er affildet blandt de 1788 optrykte Bircherods Kobbretavler. Inscriptionen læses i Mummés St. Kn. K. S. 206 og Werlauffs Monument over Kg. Hans 1827 S. 26.

⁴⁾ Ovenf. S. 63.

gen vilde hvile her, og hun lod derfor den pragtfulde Viigsteen udhugge, som blev indsat i Choret i Graabrødre Kirke og nu staaer i St. Knuds, paa hvilken baade hendes og Kongens og deres Søns Billeder ere udhugne og en Mængde Vaabner og andre Prydelser anbragte.¹⁾ Tillige blev Choret i Graabrødre Kirke beklædt med et Paneel, hvori 12 Par Vaabenskjolde vare udstaarne, og to lange latinske Mindetavler over Dronningen og Prindsen anbragte paa Væggen.²⁾ Altertavlen, som Dronning Christine ogsaa lod gjøre, fremstiller som bekendt, den hele kongelige Familie paa Predellen, saaat dette Kirkechor var som et Familiegravsted, i hvilket derfor ogsaa meget passende Christian den Anden 1559 blev stedt til Hvile. De 4 kongelige Liig laac her i 300 Aar, i 4 murede Grave under Viigsteen uden Indskrift, og skjønt de i det første Hundredeaar bleve Gjenstand for et Gravran, der blev strængt straffet,³⁾ befandtes samtlige Skeletter temmelig fuldstændige, da de ved Kirkens Nedlæggelse 1805 paa offentlig Foranstaltning bleve optagne og henflyttede til St. Knuds Kirke, hvor de 1817 bleve nedlagte i nye Trækister og nedsatte i en muret Grav, der ansees for Kong Erik Lam's; tilsidst ere de 1875 ligeledes ved offentlig Foranstaltning og efter en omhyggelig videnskabelig Under-

1) Den findes afbildet flere Steder efter Bircherods Kobbertavler og i Werlauff Monument over Kong Hans og Dronning Christine Kbh. 1827; men mere tro i Mummess a. St. S. 183 og Trap Kr. D. 2den Udg.

2) Vaabnene have iblandt Bircherods Kobber, og Indskifterne, som nu ere forvundne, læses i Suhms Saml. 1, 1, 85-88.

3) Dän. Bibl. 4, 414. Bircherod omtaler dette 1701 som Noget, der var sket i hans Bedsteforældres Tid, og det maa vel antages at høre til Begyndelsen af det 17de Aarh., efterjom man allerede 1623 vidste her paa Stedet, at Kong Hans's Hjerne skal vise tre store Huller, hvilket formodentlig først ved denne Leilighed er blevet opdaget. Hvorledes de skulle forklares, er et Spørgsmaal, der endnu venter paa sin Besvarelse. (Sfr. P. A. Müller i „For Literatur og Critik“ 1, 245.)

følgelse nedlagte i tilloddede Metalkister og nedsatte i Chorcts nordlige Sidegang i murede Grave i samme Orden, som de havde ligget i Graabrødre Kirke, og under 4 Steen, hvorpaa deres Navne ere udhuggede. Sammested har ogsaa den store Gravsteen og Brindsens Table faact Plads. Den gamle Kongefamilie hviler saaledes saavidt muligt i de gamle Omgivelser.¹⁾

Efter Dronning Christines Tid var der vel intet Hof i Odense, men fra 1523 til 27 holdt Kong Frederik den Første næsten aarlig Herredag eller Rigsraadsmøde i Byen, og 1525 var Odense endog bestemt til det Sted, hvor Dronning Sophies Kroning skulde gaae for sig.²⁾ Dette skete imidlertid ikke, men paa Herredagene blev Tidens brændende Spørgsmaal, den geistlige Stands Gods og Rettigheder tilligemed den evangeliske Prædiken, forhandlet, fornemmelig paa Herredagen 1527, paa hvilken den geistlige Jurisdiction blev ophævet og de Evangeliste stillede under Kongens Bestyttelse. Allerede 1528 befalede Kongen Odense Magistrat at overtage Bestyrelsen af Altergods og Kirkegods (Sognekirkerne),³⁾ og de store kirkelige Stiftelser beredte sig ved Contracter og Lavhævd paa en forestaaende Storm mod deres Eiendomme.

Det var et af de Onder, som den Tid alt længe havde følt, at faa betydelige Eiendomme og Capitaler git ved de kirkelige Stiftelser ud af Handel og Omsætning, og selv ved Reformationen lykkedes det ikke Byen at undgaae et føleligt Tab, som strakte sig til mere end Halv-

1) Werlauff a. St. Om det historiske Udbytte af den sidste Undersøgelse, der antages at have godtgjort, at Gullerne i Kong Hans's Hjernefal og trende mindre Støb rimeligst ere bragte den umiddelbar efter Døden, forventes endnu den offentlige Beretning.

2) Allen Nord. Hist. 5, 227. Molbeck Nord. Tidsst. 4, 205.

3) D. Atl. VI, 582.

delen af dens gamle Marker. Det kan ikke betvivles, at Odense Marker oprindelig havde strakt sig over det hele Landskab Øst for Byen til Majumbro og Biskorup, samt over den hele Mark nord for Byen til Næsbøhoved So og Baagø, ligesom og mod Vest til Bulbro og Sanderum Marker. Da Næsbøhoved Slot blev anlagt, afstod Byen en Mark til Kong Valdemar Atterdag, og St. Knuds Kloster Tollelund Skov, som Capitlet vistnok havde faaet fra Byen.¹⁾ Aløkken, som den hele vest for Jordbroen liggende Mark kaldtes, tilhørte endnu 1280 Byen, thi Magistraten gav da Johanniterne den første Tilladelse til at lade deres Dvæg græsse der;²⁾ senere kan man følge, hvorledes større og mindre Stykker af denne Mark, efterat den var bleven udstykket til mange Gieere, kom i Klosters Besiddelse ved Gave, Pantfætning og Kjøb, og tilsidst var Klosteret ene Herre over den saavel som over den øst for liggende Kræmmermark og Dele af de end fjernere Marker.³⁾ Proustiegaarden og St. Jørgens Gaard erhvervede det Meste af de østlige Marker, Pallesmarken o. fl.⁴⁾ og mod Syd eiede St. Knuds Kloster Aaen med Holme og Enge og mange Agre syd for den samt mange spredte Jorder og Haver om Byen.⁵⁾ Bispestolen besad Bispeløkken syd for Aaen og erhvervede Blegpladsen ved samme 1508 ved et Magelæg mod en Byggegrund.⁶⁾ Graabrødre og Sorte-

¹⁾ Ved. Sim. 1, 2, 61. 62.

²⁾ Smstd. 1, 1, 177.

³⁾ Ved. Sim. 1, 2, 54, 100, 146, 173. 174. 2, 1, 32, 34, 68, 73, 83, 105, 185. 189 og samlet 2, 2, 50-52, 198. 100-101. Som Navne paa enkelte Marker forekomme Pleielsløkke, Husekjærsmark, Østermark, Allemosebjerg, Bjørnsløkke, Tillike Heed, Lykkemark, Adjisma, Ellemose, Egetoste Mark, Høngsmark, Medeløkken og Ødeløkken foruden de i Texten nævnte.

⁴⁾ Smstd. 1, 2, 166-67. 2, 2, 198.

⁵⁾ B. Sim. 1, 2, 205, 129 og 45, 159, 183. 203. 2, 2, 138. 52.

⁶⁾ Actst. 1, 70.. Byen klagede 1519 til Kongen over et saadant Kjøb. Allen De nord. Rigers Hist. 4, 1, 96.

brødre Kloster fik, Ager for Ager, de ved sidstnævnte liggende Løkker, der engang hed Tageløkken, senere bar begge Klostrenes Navne,¹⁾ og mange Altere og Vicarier havde Agre og Løkker hist og her omkring Byen, som Hjertudsholm, Albani Kirkeløkke, Frue Kirkes Jord, St. Jørgens o. fl. Vel blev det oftere gjentaget, at Ingen maatte sælge eller pantsætte Bjorder uden til Medborgere,²⁾ og at Alle skulde give Kirken i Penge hvad de vilde give; men Klostre og Kirker fik dog stedse mere Jordeiendom, da de stedse havde Penge til Raadighed, ofte kjøbte for halv Priis, fordi Sælgeren tillige betingede sig Messer, ofte fik Eiendomme til midlertidig Pant for laante Penge, ofte satte saa store rentefrie Laan i Folks Eiendom, at Pantet aldrig blev indløst o. desl. Endelig af disse Jorder udlejedes vel til Borgere, men de store Klostre dreve deres Jorder som Herregaarde og brugte dertil endog Hoverie af deres Bøndergods i Omegnen, hvortil Kongen endnu 1536 stadfæstede St. Knuds Klosters Ret.³⁾ Byens Marker vare derved indsvundne paa alle Kanter undtagen mod Sanderum, hvor Koersdam og Koersskov stedse synes at have tilhørt den. Smidlertid følte formodentlig Byens Borgere mindre denne Afgang af Bjorder i de Tider, og Klostrene bragte i ethvert Tilfælde Udbyttet til Byen, ligesom de Borgere, der havde skattefri Særjord (Guldjord);⁴⁾ men da Reformationen kom, forblev kun en liden Deel af disse Marker hos Byen, nemlig Tiggerklostrenes, Kirkerens, Alterens og tildeels Bispegaardens; de store Herreklostre

¹⁾ B. Sim. 1, 2, 72, 90, 101, 141, 158, 166, 2, 1, 21, 83. En Gang fik Sortebrødre Kloster 3 Agre for 12 Messer aarlig (1390) og en anden Gang 6 Agre i Sjølegave og for Fledføring (1403).

²⁾ Ved. Sim. 1, 2, 189 og 1, 1, 168.

³⁾ Ved. Sim. 2, 1, 205.

⁴⁾ Omtalt i Christian den Førstes Priv. 1454 (Smstb. 1, 2, 142.) Til saadan Jord horte rimeligviis den saatalde 16 Mandes Deel, en Mark, som laae udenfor Nørreport henad Tollelund. (Smstb. 143.)

og Provstiet bleve Krongods og tilsidst privat Eiendom i udenbys Besidderes Eie. Paa den anden Side kan dog ogsaa et af Klostrene og flere af Byens Kirker have bidraget til at udvide Byens eller dog Borgernes Jorder: St. Knuds Kloster har mulig givet den første Anledning til, at Byen fik Jorder sønden for Aaen. Munkemose og Nonnebalken regnedes tidlig til Klostrets Ejendom: Mosen kaldtes engang „Muntegang“ og skal være skjænket Klosteret af Kong Erik; Nonnebjerg med Nonnebjerg Tang og Hunnerup havde det faaet af Kong Knud. Det maagelagde imidlertid de to sidste til Dalum Kloster; men Munkemose blev lagt til Munkemølle, og denne regnedes til indrebys Ejendom, skjønt den forblev udenfor Byens Jurisdiction og laae under Klosteret selv som „Møllen for Herreporten“ og „St. Knuds Mølle.“¹⁾ Fremdeles ejede Klosteret en Løkke ved Siden af Nonnebalken (Skriverløkken), Munkegaard ved Rødegård, og adskillige Jorder og Enge tildeels syd for Østebæk, 16 Haver udenfor Møglebro.²⁾ Albani Kirke havde en Løkke (Kirkeløkken) paa samme Strog og Frue Kirke ligeledes noget Jord; Rødegård eller dog dens Jorder maa ogsaa have tilhørt en Stiftelse i Byen, da den endte under Graabrødre Hospital og bragte Jord af Hunnerup Marker med sig. Alt dette blev leiet eller fæstet til Borgere i Byen,³⁾ og kom

¹⁾ Ved. Sim. 1, 2, 203. 2, 1, 181, 2, 2, 52. Da Herregaarde af Richard og Secher 15 Bd. (Christiansdal) og Jac. Madsens Bistatsbog S. 24. Munte Mølle blev først solgt 1687 til Chr. Gabel, (B. A. Sall. S. 21) og beholdt stedse noget Krav paa Hunnerup og Ret til at tage Jord af Nonnebalken.

²⁾ Ved. Sim. 2, 1, 181; 2, 2, 55. 144.

³⁾ 1530 indeholdt en saadan Fæsters Ejendomsbrev den ogsaa i Kjøbenhavn brugelige Klausul: „og kjender jeg mig for saadan deres Velvillighed at være deres Tjener, dem til Gode, udaf al min Formue, og findes der Andet hos mig, skulle de selv være mine Dominere.“ (Christen Povls. Regnsk. f. 32.) I Kjøbenhavn tilføiedes ofte udtrykkelig Forpligtelsen til at modstaae Lutheriet.

derved efter Reformationen i Borgere's Besiddelse. Men om dette endog gjælder om al Byens Mark syd for Laen,¹⁾ blev det dog kun en ringe Erstatning for de store Marker, der tilfaldt gif tabt med de andre store Klostre og Stiftelser.

For Odense Borgere i det 15de Aarhundrede vare Virkningerne af de geistlige Grunde'rhvervelser indenfor Byen mere følelige. Alene St. Anuds Kloster vides at have eiet 22 Gaarde i Byen, og St. Hans Kloster 13, og da de andre Klostre og geistlige Stiftelser ligeledes samlede mange af Byens Gaarde under Kirken og aldrig nogensinde solgte igjen, var Kirken tilfaldt ved Reformationstiden i Besiddelse af en meget betydelig Deel af Byens Grundeiendomme. De fleste kom vistnok ved fri Gave, enten til et Alters og Vicaries Dyrcttelse (de bleve da Præsteboliger eller Rente-boder stundom med Leieboder til), eller blot for at udvide en Stiftelses Midler og jaac Deel i Munkenes gode Gjeringer; men mange kjøbtes ogsaa af Klostrene, navnlig under Form af Pantfætning, og da Kirken ingen Rente maatte tage, blev Forholdet ofte ordnet paa den Maade, at Gieren tilskjødede Klostret Gaarden imod Ret til mod en ringe Leie at beboe den i sin og Arvingers Tid — et Slags Arvefæste, der var meget almindeligt og mulig dengang frembød andre Fordele, som vi nu ikke kjende, foruden at den ubemidlede Borger paa saadan Maade kunde for godt Kjøb vinde Fortjensste som Kirkens Belgjører.²⁾

¹⁾ Hvorvidt noget Lignende kan være skeet paa den nordlige Side af Markerne, berøer paa, hvad Tillitse Heed er (Bcd. Sim. 1, 2, 145 og 2, 2, 52) og hvorvidt de saakaldte 16 Mænds Jord tæt udenfor Odense Nørre Port oprindelig hørte til Ræsbjoved eller vare Bymarker. (Smstid. 2, 2, 51). Forresten kom endel af Jorderne syd for Laen kun ad en lang Omvei til Byens Borgere, da Regjeringen i det 18de Aarh. udviste dem i Mage-læg til Erstatning for Jorder nord og øst for Byen, som bleve indbragne under Ryttergodset.

²⁾ Exempler fra 1371 til 1530 see Bcd. Sim. 1, 2, 59, 92, 130. 151. 156. 170. 173. 174. 178. 2, 1, 11. 13. 16. 20. 25. 91. 110. 140—141. 174. 182. 183.

Stundom var det vel ogsaa en tvungen Sag, naar man maatte kjøbe Kirkens Fred ved store Offere; dog var det meest Bispestoltnes Gods, der voxede paa den Maade. I alle disse Gaarde, og i mange Leieboder, som Klostrene anlagde, boede en stor Del af Borgerne tilleie hos de Geistlige, og da disse selv beboede store udstrakte Klostre og mangfoldige Vicariegaarde, turde Kirken være nær ved at eie den halve By. Allerede i Aaret 1444 beklagede Borgerne sig for Kongen over Følgen af dette Forhold, nemlig at Grundbesidderne forhøiede Afgiften over hvad den havde været i Kong Baldemars, Dronning Margrethes og Kong Eriks Tid, og Kong Christopher udfærdigede virkelig et Kongebrev, at Ingen maatte forhøie Jordskyld eller Jordleie for Borgerne, for at ikke disse skulde forarmes og ikke skulde kunne svare Kronen deres Statter — en Forordning, som Kong Christian den Første 1459 maatte gjentage.¹⁾ Fra en anden Side klagede Borgemeister og Raad over det Samme 1490, at nemlig de Gaarde og Jorder, som Canniker og Præster kjøbte og pantede af Borgerne, bleve skattefrie, og derfor kjendte Kong Hans og Rigsraadet for Ret, at saadanne Giere skulde svare det Samme som de tidligere, da disse ikke kunde have afhændet dem med mere Ret, end de havde havt.²⁾ Kong Christian den Anden vilde endelig have standset dette hele Onde grundigere, dersom hans Lov, der forbød Geistlige at kjøbe faste Ejendomme, var blevet gjældende; men flere af de endnu bekjendte Ejendoms-erhvervelser tilhøre endog Frederik den Førstes Tid. Reformationen standsede Erhvervelsen, og da Gaardene bleve i Arvefæsternes Besiddelse for den gamle ringe Afgift, eller afhændedes for bestandig for en lignende f. Ex. 4 Mk. aarlig af Stræddernes Laugshuus, tabte Klagen

¹⁾ Ved. Sim. 1, 2, 131 og 148.

²⁾ Smstid. 2, 1, 33-34.

sin Betydning. Det var kun et Spørgsmaal, om Arvefæsterne kunde sælge, og en Tid efter Reformationen, da de begyndte at lade Gaardene gaae i Handel og Wandel uden at adspørge den fordums Grundcier, haandthævede Kong Frederik den Anden 1570 idetmindste St. Knuds Klosters og det borgerlige PatronatsRet, saa at Priorens og Magistratens Samtykke skulde erhverves ved flige Veiligheder;¹⁾ men omsider er ethvert saadant Baand gaaet i glemme, saa at Kirker og Stiftelser have nu kun adskillige høist ubetydelige Jordstyldspenge som et Minde om de Tider, da de eiede Gaarde og Huse.

Naar vi i det Hele see Odense gennem hele Middelalderen blandt Landets første Byer, er det ikke uventet, at dens Navn ogsaa forekommer paa Rigets Mynt. Dette er endog Tilfældet igjennem 5 Aarhundreder. Næst Lund og Roskilde er Odense den By, der kan opvise de ældste Mynter: Svend Alfifæ Søn, som synes at have havt et Slags Statholderstab over Fyen, slog Mynt i Odense i Begyndelsen af det 11te Aarhundrede.²⁾ Senere skete det Samme i Erik Klippings Tid i det 13de og i Erik af Pommerns Tid i det 15de.³⁾ Men om Byen derfor kan antages at have havt nogen Mynteret, er meget tvivlsomt. Den Ret at præge Metallet til Penge tilstodes vel enkelte Kjøbsteder, som igjen tog Afgift af Den, der udøvede dette Haandværk, eller deelte Fordelen med Kongen;⁴⁾ men deraf er intet Spor i Odenses Privilegier

1) Ved. Sim. 2, 2, 151 og 160. Kgb. 16. Novb. 1570 og 15. Juni 1578 i Doc. t. Od. B. S. i Karen Brahes Bibl.

2) Ovenf. S. 7.

3) Mynterne forefindes i det kgl. Myntkabinet, hvis Directeur har velvillig meddeelt mig Underretning. Jf. isvrigt Dän. Bibl. 7, 583 og Ved. Sim. 1, 1. 60. 94. 175. 185. 2. 114. og ovenfor S. 7.

4) Saaledes havde Slesvig den Ret at forestaae Udprägning, Jus slesvic. antq. § 31 i Hofod Anders D. Lovhistorie 1 Bd. Add. p. 9.

eller i en særlig Odense Mynt: Derimod forekomme i det 13de og 14de Aarh. et Par Myntmestere i Odense, vel ikke i Virksomhed, men benævnedes som „forhen Myntmestere i Odense“,¹⁾ saa at man idetmindste maa antage, at de engang have haft Værksted og Arbejde der. Men først i det 15de Aarhundrede forekommer Spor af en offentlig Stiftelse, som kunde kaldes Byens Mynt, Myntergaarden, og eftersom baade Byen og Kongen tilegnede sig Retten til at disponere over den, da den blev nedlagt, tør man vel antage, at ogsaa begge havde haft Deel i dens Oprettelse. Af de meget ufuldstændige Antydninger, der ved Aarene 1420—28 fremkomme, synes at kunne sluttes, at Byen havde udlagt en Gaard, som forhen hed Bulhuus, til Mynt, at Myntmesteren havde bygget paa en Grund, som tilhørte Kongen, samt at Kongen havde tillagt ham Jordegods, som nu regnedes til Gaarden. Men vi vide ikke, naar denne Stiftelse blev til, thi vi erfare først dens Tilværelse ved dens Nedlæggelse i Aaret 1420: da blev den nemlig heel og holden stjænkert til Christi Vegems Alter i St. Knuds Kirke og blev fra den Tid en kirkelig Forlehnning, hvilken Kongerne overdrog til adelige Lehnsmænd. Myntprägning i Odense ophørte fra denne Tid, og om Gaarden selv førtes en langvarig Proces, som det synes, mellem Byen og Regjeringen, da denne angreb det af Byen udstedte Skjøde.²⁾ Men denne Myntergaard har efterladt sig blivende Spor i Navnet paa den Ghyde, som førte ind til den og allerede 1469 kaldes Mynterstrædet,

1) 1285 Henrik Sømær, der ogsaa slog Mynt i Roskilde, og 1359 Folketin. Ved. Sim. 1, 1, 175 og 2, 52; if. ovenfor S. 61.

2) De spredte Notitser findes hos Ved. Sim. 1, 2, 106. 114. 137 og 155 og 2, 1, 172 og 2, 2, 51. 126. Dronning Dorothea belehnede 1448 Eggert Frille med den; men Claus Rønnow paastod at have Skjøde af Byen.

ligesom ogsaa den østligste Deel af Sortebrødretorv 1660 benævnes Myntergaden¹⁾ og endnu 1705, da Pladsen laae øde, kaldes Mynten og Myntegaard.²⁾ I senere Tid har Sagnet forflyttet Navnet til den store Gaard paa Hjørnet af Obergaden og Mynterstrædet eller søgt Forflaringen i det nærmere liggende Factum, at en privat Mand, Oluf Bager, i det 16de Aarh. fik Tilladelse til at slaac Smaamynt. Myntergaarden og Mynterstrædet ere langt ældre end Bagers Tid, og den rette Myntergaard maa have ligget, hvor nu ethvert Spor af den er forsvundet, efter at først Pladsen har været øde, dernæst bebygget med Rytterstalde og endelig nu besat med smaa Privathuse.³⁾

3. Slutning af Middelfalderen.

Som vi her berøre en Enkelthed af Byens Topographie i Middelfalderen, saaledes synes det passende at

-
- 1) Rezens Grundtegnung, men man kunde være tilbøielig til at ansee det for en Trykfeil istedetfor Myntergaarden.
 - 2) I et Kgbr. 7 Sept. 1705 forespurgte Kongen, om ikke de øde Baaninger med Have-Plads, som kaldtes Mynten, kunde benyttes til de Militaires Brug, og i Magistratens Svar betegnes Stedet som de øde Pladser „ved Sortebrødre Kirkegaard og Myntegaard kaldet“. (Orig. i Raadst. Ark.)
 - 3) Det er saaledes uden al historisk Grund, naar man i det store Hjørnehus, som nu stundom kaldes Myntergaarden, i Kjøbenhavn vil efter 450 Aars Forløb finde Spor af Myntværkstedet; Huset er Bindingsværk fra det 17de Aarhundrede, og det maatte være et besønderligt Sammentræs, dersom Oluf Bager skulde have ladet sin Mynt slaac i det gamle Mynterstræde, saameget usandsynligere som denne Gaard ikke findes blandt dem, Oluf Bager eiede 1584. Den haandskrevne Topographia Ottoniensis paa det St. Kgl. Bibl. siger ogsaa udtrykkelig, at Myntergaarden laae paa Sortebrødre Kirkegaard.

slutte dette Afsnit med en Skildring af Byens Udseende ved Udgangen af MiddelaLderen, idet vi derved baade faae Veilighed til at samle, hvad der i det Foregaaende er berørt, og til at tilføie mangt et Træk, der ikke kunde finde Plads i en historisk Oversigt. Vi tænke os derved Byen, som den var omtrent 1529, før den Ildebrand, der paa den Tid ødelagde den nordlige Deel, og før de store Forandringer, som Reformationen drog efter sig og som for endeel fremtræde paa Fugleperspectivet af 1593 (Planche 1). Men idet vi gennemgaae den catholske Stad, skulle vi dog tillige have den protestantiske for Øie og paa et og andet Punct føre det Gamles Historie til Afslutning, hvor denne alene bestod i en hurtig eller langsom Forsvinden. Med disse Tanker ville vi forsøge en Vandring gennem Staden, og tage Afsked med St. Knuds By, for at følge Odense over i den nye Tids Vilkaar.

Komme vi fra Nyborg, nærme vi os Odense, ligesom nu, fra Sydost; men Landeveien gaaer vestligere mellem Rødegaard (Kraggsberg) og Blangstedgaard (Biskoppens Bysted), omtrent hvor den gamle Kraggsbergvei gaaer. Landeveien gif nemlig dengang over Kullerup til Nyborg, da man først senere fik den anden Nyborgvei over Aasum, som sees paa Fugleperspectivet 1593. Naar vi nærme os Byen, dreier Giebstrædet af i østlig Retning, omtrent hvor Brynhusene nu ligge, og denne Gyde var uidentivl Veien til Kjøcteminde.¹⁾ Vi forefinde intet Andet end Marker, Toster og Haver ligetil Odense Aa, og af dette tilhørte Lidet Byen. Byfreden (o: Byens Jurisdiction) begyndte vel ved Østebek, Østerbek, (som løber fra Kraggsberg imod Øst ud i Aaen);²⁾ men Byen eiede lidet mere

¹⁾ At Giebstrædet ikke var en Gade i Byen dengang, men en Veien udenfor, sees af Documentet i Actst. udg. af d. 1. S. 1 Saml. S. 72.

²⁾ Privil. af 1477 i Actst. 1 Saml. S. 25. Østerbekshusene omtales i Matrifken 1776 og kaldes endnu Østebekshusene.

end Veien, thi til begge Sider laae St. Knuds Klosters Marker og Enge og 16 udleiede Haver; til Vst havde tillige Frue Kirke noget Jord, og Cibhymændenes Marker gif her tæt op til Byen, som Hannerup Byes Marker vestligere.¹⁾ Landbeden var allerede da Grændsen.²⁾ Møglebro førte over Aaen, og indenfor den stod Møglebroport; Broen kaldtes saaledes i Modfættning til de flere Smaabroer, som vare slagne over Aaen, ved Bispegaarden (nuværende Frolentkloster) og Munkemølle. Indenfor denne Port var der endnu Jorder mod Vst mellem Frue Kirke og Aaen; dog var der tillige Huse paa cudeel af Jorderne. En særlig Brogade eksisterede ikke; men mod Vest begyndte Nedergades Huusrætte. Vi maae følge den; thi det nuværende Frue Kirkestræde var neppe dengang en aaben Gade, men kun den vestlige Huusrætte paa Frue Kirkegaard.³⁾ Vi maae imidlertid forud bemærke, at naar vi tale om Huusrætter og Gader, maae vi hverken tænke os Huse som de nuværende eller Rækkerne sluttede som nu. De fleste større Huse vendte Gavlen mod Gaden og havde deres Port i Baghuset ud imod en Baggade; de adskiltes fra hinanden ved Leermure eller Plante-

1) Dette og Mere erfares af et Raughævd af 1534 i Actst. 1 Saml. S. 71, samt af Christen Poulsens Register over St. Knuds Klosters Eiendomme og Udkomst. Ved. Sim. 2, 2, 50 fgg.

2) Det nævnes 1534 og 1548 i Christen Poulsens Regnikabs bog blandt Klosters Eiendomme, men kaldes der ogsaa Landbeden. Ved. Sim. 2, 1, 198 og 2, 49.

3) Denne Gade forekommer først og uden Navn 1573 og 1589 (Ved. Sim. 2, 2, 164 og 3, 179) og en Gaard der betegnes endnu 1571 som liggende ved Frue Kirkegaard (Bi. Arch. Høsp. 127); Gaden er formodentlig blevet aabnet efter Reformationen ligesom den norden for St. Knuds Kirke ved at bestjære Kirkegaarden. Huusrættens hele Stilling vidner derom; Kirkegaardsporten har da staaet ligesom den lille Stump af Gade, der førte derind fra Møllebrogaden.

værk eller Gjørder og Haver eller Smøger til Tagdryp, hvilke sidste ofte senere bleve til smaa Guder; de mindre Huse vare Boder, Rækker af Halvtag eller smaa Huse med Siden til Gaden, ofte byggede paa den større Gaards Grund. Ikke heller maae vi tænke os Kjøbstadbygning overalt: Kong Frederik den Første havde vel 1528 tilskrevet Magistraten, at alle Straatage inden Michelsdag skulde aftages samt alle Gjørder afbrødes og bygges Planteværk eller Leergaard istedet;¹⁾ men længe efter behøvede dette Raabud at gjentages, ihvorvel den store Ildbrand 1529 maatte have lært Vigtigheden af Tegstag; Gjørder ud til Adelgaden (Hovedgaden) omtales endnu 50 Aar senere.

Gaae vi altfaa op ad Nedergaden, finde vi til begge Sider Borgerhuse, hvoraf flere svarede Jordstykke til Klostre og Geistlige, og een beboedes af en Adelsmand Peder Algodsen.²⁾ Paa høire Side er imidlertid det Meste uidentivt optaget af Overgadens Baghus eller Porthus. Ved Skjolden, som er et almindeligt Navn for en aaben Plads eller Port, hvor to Gader danne en Spids,³⁾ støder Nedergaden sammen med Overgaden, som dengang begyndte ved Skjolden og derfra gik alene mod Ost, svarende til Nedergaden som dens Overgade: den paa Bakken liggende Gade. Hvad der nu indbefattes under samme Navn, vestlig for Skjolden, hed dengang først Sildeboderne (formodentlig „Adelgaden ved Silde-

¹⁾ Ved. Sim. 2, 1, 172.

²⁾ Biskop Beldenaf folgte den Gaard, Oluf Bertmester beboede, til Byen 1508 (Actst. 1 Saml. S. 70), og St. Knuds Kloster eiede to Jordstue (Ved. Sim. 2, 2, 50). St. Anna Gilde eiede en Gaard der 1532 (Imstd. 2, 1, 190.) og Peder Algodsen 1496 (Bi. Arch.).

³⁾ Det skal komme af det Islandske Skoltr, en Tryne, Snabel, Spids. „Under scollet“, skrives 1643.

boderne") saakaldet af Noget, som enten laae paa den nordlige Side af Gaden eller stod paa den trekantede Torveplads, som Husene dannede. Man kunde i første Tilfælde tænke paa Huse, der kaldtes saaledes, og da Sildeboder har nogen Lighed med Sjæleboder eller Sileboder,¹⁾ som Fattighuse eller milde Stiftelser andetsteds (og i det 17de Aarhundrede ogsaa i Odense) kaldes, kunde man forestille sig en saadan mild Stiftelse paa Gadens Nordside; men der savnes senere ethvert Spor af en saadan paa dette Sted. Derimod turde Navnet snarere forstaaes bogstaveligt om den Plads, hvor der var Udsalg af Sild og Fisk; thi der omtales tillige Fiskebænte og Fiskekamler (de øverste og nederste) paa en aaben Plads eller Gade, som maa være et andet Sted end det saakaldte Fisketorv eller Bythinget, og ikke blot naturligen kunde forventes at være det Sted, der kaldes Sildeboderne, men ogsaa ved mange tilfældige Vink netop betegnes som denne udbudede Gadeplads, der bærer Navn af Skjolden. Der omtales nemlig Huse, som ligge paa Gadens Nordside tvertover lige imod Sildeboderne og mellem begge Fiskekamlerne og paa Sydsiden et Hus ved de nederste Fiskekamler og en Gaard, som laae „ved de nederste Fiskebænte tvertover for Bispegaarden“, hvilket gjælder den Hjørnegård, som engang var indrettet til Fattiggaard, Nr. 19—21 paa Overgade, som netop ligger mellem Skjolden paa den ene Side og den gamle Bispegaard til den anden.²⁾ Fiskekamlerne stode der endnu 1581, men ved den Tid vil ogsaa omtrent dette Udsalg være blevet forlagt til Fisketorvet, ligesom

1) Navnet forklares enten som Scelenhaus af den Menneskekærlighed, som stiftede Boligen for Guds og Sjælens Saligheds Skyld, eller af det danske „sælle“, fordi Huset var bestemt for de Ulykkelige. (Vidensk. Selsk. Ord- og Sproghistor. S. 197.)

2) Ved. Cim. 2, 1, 37. 114 og en Dom i Ny Kirkeh. Saml. 256 og et Skjode af 1581 i Raadstue Arkivet.

det gik i Kjøbenhavn, at Fiskeudsalget først var i den udvidede Deel af Vimmelskafstet, indtil Stranden blev indrettet dertil. Navnet kunde imidlertid endnu en Tid holde sig paa Stedet, og vi finde det derfor endnu paa Tegningen af 1593, men ogsaa viensynlig kun som Navn paa en Deel af Gaden fra Skjolden til Korsgaden.

Lidt længere frem stiftede den Navn og kaldtes Allgaden, maaskee lige til Fladhaven; men blive vi staaende ved den Deel af Gaden, som nu kaldes Dvergaden, og betragte dens enkelte Gaarde, maac vi først bemærke, at paa den nordlige Side vare de Bygninger, som nu ere de ældste (Løveapotheket og Jordan) aldeles ikke til, og den eneste af de gamle Bygninger, der mulig har været seet af de Nulevende, var den gamle Klub, som 1840 blev nedrevet og ombyggt. Just i den eller hvor Apotheket nu staaer, boede ved Aaret 1529 den Kjøbmand Niels Bager, som i Aaret 1522 blev Fader til den berømte Oluf Nielsen Bager.¹⁾ Han havde engang en Proces med Knud Michelsen (Aktei) om Bæregaardsstræde i Odense;²⁾ men da dette Navn ikke ellers forekommer i Historien, vide vi ikke, om det var en Ghyde ved hans Gaard eller skal søges udenfor Byen mellem de Haver, som Borgerne havde der. Eiheller kjendes Familien i Akteis Gaards Beliggenhed. Ost for Niels Bager havde en anden stor Kjøbmandsfamilie sin Gaard: Laurids Nielsen Kotte boede der dengang, senere Tørgen Kotte, og Familien ejede desuden adskillige andre Gaarde og Huse, navnlig ligeoverfor, og forøgede dem ved Erhvervelse af hjemfaldende Kirkegods ved Reformationen. Ost for Kotte samlede Canzler Johan Friis's Søster

¹⁾ Denne Paaastand, som strider imod det hidtil Antagne, berøer paa en rigtigere Opfattelse af Oluf Bagers Laasbrev 1584 end den, som hidtil har været fulgt.

²⁾ Dan. Mag. 4 R. 1, 246.

Fr. Margrethe Friis fort efter Reformationen tre Gaarde, af hvilke een havde tilhørt St. Laurentii Alter i Frue Kirke, men var tilfaldet Canzleren som Arving ved Messernes Ophør; den anden havde tilhørt St. Knuds Kloster, og den tredie, som laae imellem dem, tilhørte Graabrødre Hospital; hendes samlede Eiendom indbefattede de nuværende Nr. 12 og 14.¹⁾ Yderst i den vestlige Ende af denne nordre Huusrække paa Hjørnet af Fiskestræde boede en tredie stor Kjøbmand Henrik Wales, og bag ved den hele Huusrække laae Helliggeisthuset med Kirke, Kirkegaard m. v.

See vi nu paa den sydlige Huusrække, saa møde os først fra Baastestrædet af to Husc, der have Historie. De vare Steenhuse og svare, da begge ere deelte, til Nr. 21, 19, 17 og 15. Det første benævnes 1508 og 1509 Herrehuset, men aldrig før eller senere. Dette paafaldende Navn kan give Anledning til mange Spørgsmaal: skulde det være det stettinske Hus? eller elende Gildes første Gildeshus, før det fik det paa Albani Kirkegaard? Eller skulde det være en Gaard, der udmærkede sig ved Beboere eller Jordtilliggende, saaledes som de Gaarde, der i enkelte andre Kjøbsteder have Navn af Herregaarden.²⁾ Unægtelig har den en Tid været beboet af en adelig Familie

1) Hosp. Copibog 1709. Laurids Rotte skulde svare 8 h. af en Strimmel Jord af Helliggeists Hovedgaard, som laae bagved, og Fr. Margrethes Esterfølgere skulde svare 4 M. af Gaarden. Friisernes Baanden, de 3 Egevn, sad over Porten paa Nr. 12 indtil 1778 og er ogsaa fundet i Grunden for nogle Aar siden. St. Knuds Kloster havde kjøbt sin Gaard 1505 af Severin Væge. (Ved. S. 2, 1, 91.) Den adskiltes fra Nabogaarden ved et Portrum, som nu er optaget i de anderledes fordeelte Byggegrunde.

2) I Bogen se kaldtes en Gaard saaledes, fordi en Adelslægt i flere Led beboede den. (Ved. Sim. Rugaard 1, 2, 104; 2, 1, 60.) I Vroeksjøbing have endnu Herregaardens Markflodder beholdt Navnet og visse Forrettigheder.

Saslow, der nævnes 1423 og 1476, og Joh. eller Jess Eckardsen Saslow eller Sasløff var 1474 blandt de første Domherrer, der dannede det nye Domcapitel.¹⁾ Til ham blev Gaarden udlagt i Sødskende Skifte og beboedes af hans Fader og Sødskende. Men saaledes kunde mange Gaarde i Odense have faaet Navn af Herrehuse. Rime- ligere er det at søge Benøvelsens Oprindelse i Gaardens følgende Historie. Jess Eggertsen havde gjort sin Lykke paa den geistlige Bane; han var 1468 Bistoppens Official og blev, som sagt, Domherre 1474: han stiftede og- faa derfor ikke blot et Vicarie ved St. Knuds Alter i Al- bani Kirke, men ogsaa et lignende i Domkirken, idet han skjænkede sin fædrene Gaard med dens Boder, Huus og Jord til Helligtors Alter og Præstecalentegildet i Dom- kirken.²⁾ Gaarden blev saaledes Grundlag for et Embede i Domcapitlet, og da dets Medlemmer vare mægtige Herre-Geistlige, kunde let den almindelige Talebrug falde den Gaard, der ikke tilhørte noget Kloster eller Hospital, men tilhørte det nye Domcapitel, med Navnet Herrehuset, enten saa Vicaren til Alteret havde sin Residents der eller tog Veien af Gaarden; og det bliver ligesaa let for- klarligt, at Navnet hurtig kunde glemmes, efterat Dom- capitlet igjen var opløst. Gaarden tilkjendtes efter Re- clamationsretten 1546 Sjørgen Kotte, naar den sidste Alterpræst Severin Veth afgik ved Døden, hvilket først skete efter 1560. I Tidens Løb er Steenhuset blevet af- løst af den store Bindingsværksbygning, som først i den sidste Tid atter har givet Plads for tvende grundmurede Huse; men medens den store Bygning stod paa Stedet og

¹⁾ Ved. Sim. 1, 2, 110. 183. 179.

²⁾ Smjtd. 1, 2, 169, og den Dom 1546, som er aftrykt i Ny Kirkeh. Saml. 5, 513 og 6, 256. 282.

Gaarden gik gjennem Manges Hænder,¹⁾ fik den engang en ligesaa kortvarig Bestemmelse som den første, da den 1799 blev kjøbt af Byens Fattigvæsen, og derfor har den Gaard, der engang hed Herrehuset, i mange Aar været almindelig bekendt under Navn af „gamle Fattiggaard.“

Rådhuset var ogsaa 1529 et Steenhuus, nu tvende smaa Huse; Bartholemeus Læge beboede det 1492 og stjødede det 1508 til sin Søn Hans Bartholemeusen Byjoged, der atter folgte det 1509 til tvende Borgere; Sorgen Kotti erhvervede begge Parter, men folgte den østlige til Oluf Bager, der atter 1581 afhændede den.²⁾ Den næste Gaard (Nr. 13) tilhørte Hans Dung, formodentlig en Kjøbmand af en Familie, der allerede nævnes 1474 i Odense;³⁾ Gaarden har havt en Karnap til Gaden og har sin gamle Port ud til Baggaden, som nu er Torvet. Dernæst laae den store Gaard (Nr. 11), hvis østlige Gavl bærer umiskjendeligt Præg af Tiden før Reformationen, saaat den ingenlunde kan regnes til Oluf Bagers Bygninger ligesaa lidt som til hans fædrene Arv. Formodentlig tilhørte den en af de andre store Kjøbmandsfamilier og vel snarest Familien Seeblad, i hvis Eie den i alt Fald senere kom, eller mulig Aelci, da den

¹⁾ Af Eiere eller Beboere efter Sorgen Kottes Tid kunne nævnes Hans Skriver, Laurids Jentkammer 1581, Hans Brodersen 1650, Did. Sachmann 1682, J. Dreyer 1747, Chr. Dreyer 1766, Schou, Provst Winther 1777, Fattigvæsenet. Den gamle Gaard var prydet med Bægmalerier, der lignede dem, der tillægges Oluf Bager; men naar det derfor antages, at ogsaa han skulde have eiet Gaarden, er det uden Grund, da ogsaa Kotte og Andre kunde pryde paa lige Maade, ligesom det strider mod hans Laasbrev rigtig forstaact.

²⁾ Ved. Sim. 2, 1, 37. 111. 114, og det ovennævnte Skjøde i Raadstuen's Arkiv.

³⁾ Smsthd. 1, 2, 180 og i det Skjøde af 1478, som er omtalt i Actst. 1, 67.

synes meest egnet til at modtage Kongen. Den havde dengang kun en Dør til Gaden og sin Port til Baggaden. Om den næste Gaard vides Intet, men det Stræde, som løber ligesfor Apotheket, har dengang neppe været til; Huusrækkerne vare gjerne lange uden Tværgader, og det er formodentlig først i Frederik den Andens Tid, at denne Passage er tilveiebragt, da han i Anledning af Vehnstagelsen 1580 lod store Forandringer foretage, hvilket bestræfs derved, at denne Gade længe efter den Tid vedblev at kaldes „det nye Stræde.“¹⁾)

Vi befinde os aabenbart her i Byens fornemste Borgerkvarter, de store Njebmænds Midtpunct, men dog have de øvrige Gaarde fra Torvestrædet til Skomagerstrædet ingen sikker Historie; der er kun een af dem, om hvilken Sagnet rigtignok vil berette store Ting, men Sandheden forbliver dunkel. Det er det sidste Huus, Hjørnet til Skomagerstrædet, til hvilket Sagnet om Odins eller Keiser Ottos Billede knytter sig. Vi maa dog først bemærke, at naar vi tale om denne Gaard i Mæret 1529, er det ikke det nuværende store Høtel, hvorpaa der skal tænkes; den Side af dette, der vender ud til Skomagerstrædet, var Stræddernes Laugshuus indtil 1544, og den Side, der vender ud til det store Torv, var siden 1488 Smedenes Laugshuus. Det bliver saaledes alene Forhuset ud til Korsgaden, der her spørges om. Den ældre Historie iagtager en fuldkommen Tausshed om denne Bygning, og den er hverken paa Tegningen af 1593 i nogen Maade fremhævet eller i Texten til samme omtalt med et eneste Ord. Men i Mæret 1685, paa en Tid, da Interessens for Oldtidsminder var vaagnet hos flere Lærde, lod Raadmand

1) En anden Anledning kunde der være givet dertil, derved at Landstinget fik sit Thinghuus ligesfor den paa det nuværende Torv.

Niels Mule ved en Reparation af Gaarden opfætte i Gavlen et (ubist, hvor?, forefundet i Træ udstaaret Billede, der viste to Personer, den ene staaende, den anden liggende ved hans Fødder, og dette Fortidsminde forsynede han med en Inscription, hvori han kalder det „Kong Ottos Billede, som han har ladet renovere og igjen paa dette Sted opfætte, hvor dette Huus's første Begyndelse var, da dette Huus bygtes til Odense Raadhuus.“¹⁾ De samtidige Oldgranskere og Samlere af Ravnet Bircherød have ikke omtalt noget Sagn om dette Huus; vi vide derfor ikke, hvad maaskee en Familietradition kan have fortalt om Stedet; og naar vi lade den urimelige Forklaring af Trætavlen falde eller sætte den rimeligere i Stedet, at det har været en Fremstilling af den barmhjertige Samaritan eller i Almindelighed af Omsorgen for de Ulykkelige, til hvis Anbringelse paa Stedet ingen Grund er angivet, bliver der kun det Ene tilbage, at dette Hus engang skulde have været byggt til Odense Raadhuus. Dette Resultat har man ogsaa villet fastholde og dertil føiet den Formening, at det efterat være forladt som Raadhuus, var blevet indrettet til Hospital eller Hellig Geist Huus.²⁾ Men Odense Raadhuus har idetmindste siden 1420 ligget paa det nuværende Sted og Hellig Geisthuset idetmindste siden 1478 paa Fisketorvets østlige Side, saa at det kun blev i den allerældste Tid, at det kunde have været Raadhuus, og en meget kort Tid, at det kunde have været Hospital, og af ingen af Delene er der blevet det allermindste historiske Spor tilbage. Naar da en Mand af Familien Mule, af hvilken flere Andre havde Gaarde paa ganske

¹⁾ Ved. Sim. 1, 1, 21 efter v. Havens Beretning i det 18de Aarh., hvoraf Billedet alene kendes, da det ved en senere Ombygning af Borgemeister Jens Nielsen 1740 er forsvundet.

²⁾ Ved. Sim. a. St. og første Udgave af dette Str. S. 85.

ODINS billede

som det seer ud
for sig.

Samme billede bag til

Stenen paa
Jens Andersens Bispegaard
paa Flakhaugen.

andre Steder i Byen, 1685 opsatte et Hospitalsbillede paa det Huus i Korsgaden, han fik ved Egtefæb med en Rjybmandsenke, kan man ikke Andet end tænke paa denne Families tidligere Forbindelse med Hellig=Geist=Huset og formode, at han har bragt det gamle Billede med sig andetstedsfra, og givet det en Forklaring efter sine Tanker om Husets ældste Historie, saaat der i alt Fald kun bliver det Ene tilbage, at et Sagn meldte om, at det engang havde været Odense Raadhuus, og skjønt han staaer ganske ene med denne Beretning, kan det ikke nægtes, at nogle Kjælderhvelvinger og Spor af Loftshvelvinger ind imod Nabohuset, som kom tilsyne ved den sidste Ombygning i Aaret 1853, stadfæste den Mening, at Huset engang kan have havt en offentlig Bestemmelse, og vi tør derfor ikke ganske benægte Muligheden af, at vi passere et forhenværende gammelt Raadhuus, naar vi gaae dette Hjørnehuus forbi. Beliggenheden ligesom Fiske= eller, som det paa Fugleperspectivet kaldes, Sustitstorvet, paa beraabes til anbefaling for dette Sagn; men Torvets Ravn kan tilstrækkelig forklares af Galgen og Bythinget, som intet har at gjøre med Raadhuset, og dette Torv staaer dog i Velde og Anseelse aabenbart tilbage for Skjolden og Flakhaven.

Naar vi nu staae paa dette Knudepunct af Byen, som vi nu kalde Korsgaden, hvilket Navn har en senere Oprindelse,¹⁾ aabner sig til Venstre Albanistrædet, det nuværende Stomagerstræde; det havde dengang Huse paa begge Sider og næsten ligesaa langt paa den østlige som nu paa den vestlige alene; for Enden lukkede Albani Kirkegaard. Mange af disse Huse tilhørte Klostre og

¹⁾ Dette Navn har nemlig ikke her, som i andre Byer, nogen Forbindelse med Korsbrødre eller catholske Helligdomme; men er opstaaet i det 17de Aarh. af Gadernes Beliggenhed og har været brugt, som vi paa sit Sted skulde see, i en langt videre Betydning end nu.

Kirker, St. Knuds Kloster opførte hele Gaden blandt sine Eiendomme.¹⁾ Blive vi imidlertid paa Øvergaden, see vi til Høire nedad Staalstrædet, som dengang synes at have heddet Grønnegade Sti eller Stræde;²⁾ paa det spidse Hjørne af dette Stræde og Vestergade ligger den Bygning, der kaldes Priorgaarden, og det er Alt hvad vi vide om den; mulig hørte den til Helliggeist's Stiftelse og kan have været Bolig for Prioeren i Faaborg og Forstanderen.³⁾ I saa Fald har Borgemester Mikkel Mule boet der 1530, da han var Stiftelsens Forstander, og Prior Peder Nielsen fra Faaborg fort efter, da han efter 1536 blev en af de kongelige Forstandere for Graabrødre Hospital.⁴⁾

I den smalle Del af Gaden til Fladhaven (enten den nu hed Adelgade eller Vestergade) laae Raadhuset ligesom nu, vistnok engang fritliggende, hvad Gavlene ogsaa forudsætte (S. 95), men allerede før 1529 sammenbygget med Rabohuset, som det er endnu. Andet Huus før det boede Silvester Skriver og 1550 Raadmand Niels Mule;⁵⁾ og nærmest Raadhuset havde en Svigersøn af Gerike Kræmer 1487 bygget den første Bygning paa den Byen tilhørende Grund; ligeoverfor havde St. Knuds

1) Ved. Sim. 2, 2, 51.

2) Navnet forekommer 1528 (Actst. 1 Saml. S. 71), og af et Docum. i Raadst. Arch. af 1548 sees den at ligge ved Graabrødre Muur.

3) S. ovenf. S. 69.

4) Den blev ombygget af Kurrelbaum i forrige Aarhundrede, og de Billeder, som da stode paa Forfiden, bleve indmurede paa andre Steder. Et af dem forestiller en Mand med et Timeglas, og det er uvidt, om andre have været Helgenbilleder. Det skarpe Hjørne blev først bortstaaet 1829, og dengang behøvede Byen Regjeringens Bistand til at afholde Bekostningen!

5) Ved. Sim. 2, 2, 207, 3, 177. Denne Gaard gik indenom Hjørnehuset ud til Albanistrædet.

Kloster flere Gaarde.¹⁾ Fra Flakhaven følge vi Vester-
gade videre frem. Her boede Borgere, men tildeels i
Gaarde, som tilhørte Kirker eller laae paa Grunde, der
engang havde tilhørt Graabrødre Kloster. Dette gjælder
næsten den hele Række af Huse paa Nordsiden langs Graa-
brødre Kirkegaard; to af dem tilhørte Albani Kirke, navn-
lig St. Annas Alter;²⁾ St. Anuds Kloster havde 1320
faaet en af den Borger Peder Marsvin, som var
Stamfader til den berømte Udelslægt af dette Navn.³⁾
Længere mod Vest boede Raadmand Hans Stryg, hvis
Eiendom strakte sig ned til Bækken, altsaa vest for Graa-
brødre Kloster.⁴⁾ Mod den nordlige Side aabnede sig som
nu 3 Sidegader: det østlige Graabrødrestræde (nu
Ahylgaden), som førte om til Klosters Havemuur; den
førte Indgang til Kirkegaardsporten (ved nuværende
Svaneapothek), og det Stræde, der gik til Graabrødre
Klosters Aageport, eller Graabrødre Stæntestræde,
saakaldet, fordi der var den eneste Indførsel til Klosteret
og en Gang derfra over til St. Hans Kloster;⁵⁾ fra
Strædet selv førte en Plads eller Gade, som nu kaldes
St. Gjertrudsstrædet,⁶⁾ ind til Kirkegaarden, der saa-
ledes paa alle Kanter var omfluttet af Baghuse og laae
foran Kirken. Paa Vester-gades Sydside laae mange Bor-

¹⁾ Smstb. 2, 2, 51. 148. 46. og 2, 1, 23.

²⁾ Smstb. 2, 2, 51, 145. Den lille Gade mellem Claregaden og
Smcedejstrædet, som hedder St. Annagade, har udentviil sit
Navn af en anden Gaard, som tilhørte dette Alter og var
Præstens Knud Berthelsens Bolig. Smstb. 2, 1, 198.

³⁾ Smstb. 1, 2, 59. Mads Bager boede der 1532. Peder
Kellebrækker boede i en anden. 2, 1, 182.

⁴⁾ Smstb. 2, 1, 40.

⁵⁾ Smstb. 2, 1, 83 og 198 og 3, 35; der var to Stænter, mellem
hvilke der laae en Gaard. 2, 1, 20.

⁶⁾ Rimeligviis saakaldet, fordi der ved Graabrødre Port laae en
Gaard, der tilhørte St. Gjertruds Alter i Albani Kirke, hvilken
Dronning Christine havde leiet for at lade Fattige boe deri.
Bed. Sim. 2, 1, 119 jf. 111. 124.

gergaard, som tildeels havde deres Porte i Bugestrædet, men mellem dem laae ogsaa Haver og Smaahuse. Mulig laae ogsaa her St. Knuds Gildes Gaard ligesom Graabrødre Stræde.¹⁾ Til denne Side var Clarægaden den eneste Sidegade; dens Navn var nyt eller maastec neppe engang i Brug; det første Stykke til Bugestrædet var vistnok et gammelt Stræde, medens det sidste til Hørfetorvet var nylig aabnet for Claræ-Klosters Skyld, og den hele Gade kaldtes endnu 1568 ikke med noget egentligt Navn.²⁾ Og her endte allerede den gamle By: den store murede Vesterport stod nær ved Clarægaden,³⁾ en colossal Steenbygning, som den sees paa Grundtegningen 1593. Dog var den allerede da ikke Byens yderste Grænse; thi 1489 nævnes allerede en yderste Vesterport, som imidlertid maa have ligget nær ved den murede, omtrent ved nuværende Smedestræde.⁴⁾ Udenfor dette Punct laae Haver ud imod Bjørnsløkke, Piledammen og Bangsbro, saavel som mod Syd ned til Aaen, hvor navnlig St. Knuds Kloster havde flere at leie ud langs med denne. Udenfor disse Haver laae igjen vidtstrakte Bymarker til Syd og Vest, tildeels ogsaa Skov (Køerstov eller Rodt,⁵⁾

¹⁾ Ovenf. S. 85.

²⁾ I et Thingsvidne 1568 i Raadst. Arkiv. kaldes den „det Stræde inden den murede Port ind til Bispens Abildhave.“

³⁾ Ved. Sim. 2, 1, 16 og 2, 50. 3, 170.

⁴⁾ Smst. 2, 1, 30. 53. Vel findes den yderste Vesterport paa Grundtegningen 1593 langt længere mod Vest, hvor den stod til 1805; men af alle Antydninger skjønnes, at Byen indtil 1536 ikke gik længere end omtrent til Mageløs, saaat man neppe kan tænke sig Porten saa langt mod Vest, mellem Haverne; desuden kaldes denne Port 1584 „den yderste nye Vesterport“, (Ved. Sim. 3, 116) saaat man med Grund kan antage, at Odense 1530 havde en yderste Vesterport, og 1580 en anden yderste nye Vesterport, som sees paa Tegningen.

⁵⁾ Saaledes kaldes Byens Skov stadig i gamle Kæmnerregnskaber fra 16de og 17de Aarh. (paa Raadhuset.) og den omtales 1495 som offentlig Eiendom. (Ved. Sim. 2, 1, 42.)

og her havde Byen beholdt sin gamle Eiendom ubeskaaret af Klostrene, saaat Byfreden her gik lige til Clavesbek og Holcbekstet.¹⁾

Ved denne yderste Vesterport løb nu et lidet Stræde mod Syd, Begyndelsen var det nuværende Smedestræde, derefter turde det have bøiet lidt mod Øst (istedetfor at det nu bøier mod Vest) og løbet ned til Aaen lidt østligere end nu, tæt ind under nuværende Bispegaard's Udhuus, hvor nu Skolegaardens (Hirschfeld's) Have er. Det havde intet Navn, thi medens det først i det 17de Aarh. kaldes Smede- eller Smedie-Strædet, efter en eller anden ubekjendt Smed, kaldtes det tidligere blot „det Stræde, som løber ind til Hølsedorestrædet;“²⁾ det hele Stræde (med Indbefattelse af det nuværende Hølsedore) findes endnu 1568 betegnet blot som „det Stræde ved den murede Port og ned til Aaen“, og der førtes Klagemaal over, at Folk flyttede Gjerder og Planteværk ud i det og fyldte det med Ureenhed,³⁾ hvilket ligesom angiver, hvorledes den nederste Deel er blevet forskudt længere mod Vest. Ved disse Stræder finde vi vel ogsaa Hølsedaare eller Hølsedorfstrædet, men ganske anderledes, end det er nu: det var en Tværvei mellem Havenne, som løb parallel med Landeveien (Vestergade) og Aaen, siensynlig en Levning af en gammel Udførsel til Marken eller til Faaborg og Alsens, men som da var aflagt; rimeligviis havde Porten i sin Tid staaet lige for Bugestrædet og St. Annagaden, og da denne sydligere Udførsel blev

1) Privil. 1477 og et Thingsvidne 1471 i Actst. 1 Saml. S. 26 og 68. Det Sidste kaldes her Holcbekstet, og var mulig en Eng eller et Ved, der, hvor endnu Bækken Fulbæk fra Elmelund Mark løber ind i den større Bæk, Hedehuus Bækken, som danner Byens Markstiel mod Sanderum og Dalum Sogne.

2) Ved. Sim. 2, 1, 30-31. 53. Smedenes Laugshuus har aldrig været der.

3) Thingsvidnet 1568 (i Raadst. Arch.) Det kaldes ogsaa 1584 endnu blot „Strædet ved Aaen“ (Ved. Sim. 3, 116.)

aflagt, kunde ret naturlig en Gang eller Markvei mellem Haverne være bleven tilbage, og ligeledes kunde ganske naturlig en ny Wei være bleven lagt fra St. Annagade ind gennem nuværende Mageløs og dens Have til den nordlige Landevei, hvilket endnu synes at spores i det paafaldende Forhold, at den sydlige Huusrække i Vester-gade udenfor Mageløs er saaledes trukket tilbage, som den er (see Grundtegn.) Ved Begyndelsen af det 16de Aarhundrede var Hølsedore, som sagt, kun et Stræde mellem Haverne udenfor Byen og blev tilsidst indlemmet i dem,¹⁾ medens det nuværende Hølsedorestræde var Byens ubehyggede Grændse.²⁾ Her gik ogsaa Byens Havelværk, den gamle Befæstning, som traadte istedetfor Mure og Grave; Havelværket løb langs med det nuværende Smedestræde,³⁾ men vi vide ikke, hvorvidt det var fortsat til Laen eller indskrænkede sig til Portens nærmeste Omgivelse og som Smedestrædet kun „løb ind til Hølsedore Strædet.“

Ved dette besønderlige Stræde, der altsaa løb udenfor Byen som Eibystredet udenfor Møglebroport, kunne vi ikke Andet end optage Spørgsmaalet om dette Navns Betydning og Oprindelse. Det skrives 1489 og 1499, som anført, senere Hølsedaarestredet, Hølsedore, Hølsedaarestredet og Hølsedorestrædet, og engang Hølsedaarestredet

1) Ved. Sim. 2, 1, 150. 2-2. 144. Haverne betegnes „mellem Hølsedore og Laen“. I Byens Jordstylsbog 1649 forekommer ogsaa to Afgifter 2 f. og 1 f. for „Anpart af en gammel Wei til Hølsedore“. fol. 72. (see Bilag 5.)

2) At dette Stræde paa Grundtegningen 1593 er lagt altfor langt sydligt, er en Følge af denne Tegnings hele Anlæg, som udstrækker alle Dimensioner fra Syd til Nord i den nederste Deel af Kortet langt over de rette Grændser.

3) Ved. Sim. 2, 1, 30. Der blev 1489 givet Skjøde paa en Jord udenfor den yderste Vesterport, sønden for Adelgaden langs med det Stræde ved Byens Havelværk, som løber ind til Hølsedore Strædet.

(efter et Document af 1467),¹⁾ og kommer til os med en Forklaring, der idetmindste har *W*ildens *A*nbefaling, idet det paa Grundtegningen af 1593, der ellers er latinsk, kaldes *H*olster *T*hor. *H*olstensporten kunde vel ikke just *S*trædet selv være kaldt fra først af; men *U*dtjørseleu der- til, *B*ypporten paa dette *S*ted, kunde vel have faaet *N*avn af *B*orten ad *H*olsten til, saaledes som *S*t. *J*ørgens *B*ort en *T*id blev kaldt *N*yhborg *B*ort, dengang den nye *V*andvei over *N*asum var blevet *N*yhborgveien,²⁾ og saaledes som *A*magerport og *F*rederiksborggaden i *K*jøbenhavn, *R*ingsted- gaden i *R*oeskilde, m. *A*. *A*lle have ogsaa hidtil istemt denne *F*orklaring, og dog kan man vanstelig forsjone sig med den. *D*er vindes kun lidet ved at forstaae *N*avnets første *D*eel om *S*tov, *H*olt, *H*olq, saaat det blev *S*tovporten, der meentes; thi vel har denne *U*dtjørseleu unegtelig ført til *B*yens *S*tov, *K*oersstov; men det bliver dog en paafaldende tydske *F*orm af *O*rdet, da *H*olq pleier at blive *H*olt (som *S*andholt, *N*avnholt), og *T*hor eller *D*or forklarer ikke den forlængede *E*ndelse *d*ore og *da*are. *M*aaskee var det noget rimeligere, om det skulde forstaaes om *H*olstenernes *B*ort, den *B*ort, *H*olstenerne (altsaa *H*ertugerne fra 1317 til 1348) havde indrettet eller brugt, maaskee en *U*dfaldsport, hvortil *B*e- ligheden mellem *N*aen og *F*æstningsværkerne, som den- gang maa have gaaet til den murede *B*esterport, godt egnede sig; men det tydske *T*hor bliver staaende som et forunderlig fremmed *E*lement. *D*erfor maa det i høi *G*rad interessere, at vor store *S*proglærde, *P*rofessor *N*. *M*. *P*etersen, i sin *T*id har meddeelt mig sin *F*ormodning om dette *N*avns *B*ethydning; han mener, at det skal være *H*olsted=*D*re, og han skriver, „at der har ligget ad den *K*ant en *L*andsby *H*olsted, som nu er forsvunden, men hvis *D*re (*M*ark,

1) *B*ed. *S*im. 2, 1, 30. 53. 159. 2, 2, 93. 99. 142. 144.

2) *J* *A*ret 1735 forekommer denne *B*enævnelse.

Overdreb) kan have strakt sig paa dette Sted ind til Byen.“ Det vilde paa engang forklare baade Navnet og det store Omfang, som Odense Bymark har faaet ad denne Kant, naar Byen havde opslugt en Landsby. Men det volder Betænelighed, at en saadan Landsby, saavidt vides, ikke i nogen Maade spores, og at Udtalen af Navnet ikke havde beholdt saameget Spor af Ordets rette Deling, at man ikke 1593 kunde have gjengivet det ved Holster Thor, naar det lød Holst- eller Holsted-Dre. Opdages Byen, kunne vi ikke være i Tvivl om denne Forklaring's Fortrin.¹⁾

Fra dette yderste Punct imod Vest see vi ud over den vidstrakte Bymark, der tidlig kaldtes Heden²⁾ og paa hvilken der ikke omtales Boliger, men alene et Hellig Kors's Capel, om hvis Beliggenhed og Historie dog Intet er bekjendt.³⁾ Den sydlige Grændse mellem Byens og Dalum Klosters Eiendom betegnede dengang som indtil 1876 den Bæk, der falder i Aaen ved Hedehuset.

Efter at vi saaledes have naaet Byens vestlige Grændse, vende vi tilbage til Byens Midtpunct for at følge Overgaden til Byens Østerport, der ikke heller laae

¹⁾ Maastee er det dog et svagt Spor af denne Byes Navn, at et af de Puncter, hvormed Odense Markgrændse mod Vest bestemtes, kaldes Holbechslid og Holbechslæt, (ovenf. S. 129). Bækken Gulbæk kan paavijes paa Elmelund Mark, og et Boelsted i Nærheden af den hedder Hvolbetsgaard: den samme Dal eller Hulning kunde da ogsaa have givet en Landsby Navn af Holsted, Hulsted, Hvolsted. I Sjælland og Nylland findes Byer af dette Navn (Trap Ager. D. 1, 367 og 2, 989); men i Fyen findes kun det lignende Holse (mellem Bogenje og Middelfart), der forhen hed Holsith eller Hvolsoed (Wed. Sim. Od. 2, 1, 31, 34.)

²⁾ En enkelt Gang nævnes Tillise Heed som en Eiendom, der før 1455 var frakommen St. Knuds Kloster med Uret (Wed. Sim. 1, 2, 145 og 2, 2, 52); men om det var en Deel af denne store Mark eller laae Nord for Odense, vides ikke.

³⁾ Det vides kun, at Dronning Christine lod offre til Hellig Kors Capel paa Heden paa Korsmissø Dag 1506. (Wed. S. 2, 1, 101.)

langt borte. Fra Skjolden, hvor den gamle Dvergade begynder, møder os først paa Gaden's nordlige Side en Gaard med det særlige Navn Kjærufsgaard, som til- ligemed en anden og endeel Bøndergods 1471 var til- skjødet St. Hans Kloster af en Mand for livsvarig Under- holdning i Klostret;¹⁾ dernæst see vi paa det østlige Hjørne af nuværende Overstræde, (hvis Navn ikke forekommer og uidentviul veglede efter en eller anden Beboer) den store gamle grundmurede Gaard, i hvilken Claus Berg havde sit berømte Værksted og som Dronning Christine skjænkede ham.²⁾ Mellemstrædet hed dengang Sortebrødre- klostrets Stræde og førte formodentlig til Klostret's Port; paa Hjørnet laae en stor Gaard, som med Steen- huus og Træhuus og alt Tilliggende strakte sig fra Dver- gaden til Klostret og tilhørte allerede 1433 en Mand af den senere adlede Slægt Mule.³⁾ Op igjennem Myn- terstrædet saae man den store Myntergaard, længst tilbage ned imod Byens Bæk, nu af Kongen forlehnet til Thjelluf Eriksens Enke Fru Mette Skindell, men dog stedse henregnet til St. Knuds Kirkes Gods.⁴⁾ Mynter-

1) Ved. Sim. 1, 2, 174 og 2, 2, 99 og 105. Den sees maastee paa Grundtegningen af 1593: den store Gaard, der vender Gavlen mod Gaden nær ved Skjolden.

2) Af Værkstedet, som var i Sidehuset, er nu intet Spor tilbage, hvad dog endnu var Tilfældet 1811 (Ved. Sim. 2, 1, 129), og Gaardens Grund er meget indskrænket ved Udskykning; men de gamle Mure staae endnu i Forhuset med den gamle rundbuede Luge i Gavlen, og de turde være de ældste Mure i Privathuse her i Byen.

3) Ved. Sim. 1, 2, 117. Ved Siden af Raadmand Hans Mule boede dengang, 1433, Borgemeister Jens Clementsen, og ved hans Port (formodentlig imod Nord, ud imod Klostret) havde Jess Hansen et Byggested.

4) Ovenf. S. 113. Den laae saaledes for Sortebrødre Kirke, at en Plads kunde betegnes som Sydvest for Myntergaarden og Nordost for denne Kirke. (Ved. Sim. 2, 1, 164.) Myntergaarden sees uidentviul som en stor Bygning paa Tegningen 1593 paa

strædet synes at have været lidet bebygget; paa den vestlige Side havde Eiler Eriksen til Kaffeboel og senere Mst. Johan Friis en stor Grund, der strakte sig nord for Overgaden op imellem Myntergaarden og Sortebrødre Kirke,¹⁾ og paa den østlige Side omtales endnu 1469 Jord og Grund og Eng med Ellebuskads.²⁾ I det hele bliver her Bebyggelsen svagere; ind igjennem Præstestrædet sees Frue Præstegaard med Porthuset midt for Gaden, og paa den østlige Side af dette Stræde indtog en stor Eiendom, der kaldtes den røde Gaard, hele Strædet og det Øvrige af Gaden, og strakte sig langs Præstegaarden med sin Have helt ned til Bjentedam.³⁾ Borgemeister Hans Mule ejede den 1450, og den blev i 200 Aar i denne Families Besiddelse, idet dog efterhaanden flere Delinger gav Plads for nye Huse, der mod Øst vare udsatte for at komme i Strid med Byens Eiendomsret til Bolden ved Bjentedam og det Stræde, som gik bag om til Sortebrødre Kloster.⁴⁾ Overgaden kaldes stundom her Østergade,⁵⁾ ligesom ogsaa Navnet Overgade bedst passer for den Deel, som har en tilsvarende Nedergade, altsaa fra Skjolden til Frue Kirke.

det nordøstlige Hjørne af Sortebrødreplads. Naar Kesen fremstiller en Gaard som lukkende for Strædet, maa det være en anden senere Bygning.

¹⁾ Ved. Sim. 2, 1, 164. Udtrykket, at denne Grund vender paa Overgade, som der ganske rigtigt staaer i Registranten, maa forståes om, at den med Siden vender til eller ligger imod Overgades Baghuse. Det er omtrent den Grund, der nu er bebygget med Sortebrødretorvs søndre Hjørnerække.

²⁾ Smst. 1, 2, 171-72. (1469.) Actst. 1 Saml. S. 65.

³⁾ Af et Skjøde 1625 (i Mst. Arch.) sees, at Jens Mule da udsøndrede den midterste Deel af denne Eiendom, Hjørnehuset med en lang Have, som han folgte til Hans Steffensen.

⁴⁾ Actst. 1, 69. Navnet Rødegaard erfares af Skjødet 1625 i Raadst. Arch.

⁵⁾ Ved. Sim. 2, 2, 51. Ogsaa Gaden udenfor Porten kaldes saaledes smst. og 138.

Paa den sydlige Side af Overgade fra Stjolden til Frue Kirke var Alt optaget af Borgerhuse, der dannede den tæt sluttede Trekant mellem Overgade, Nedergade og Frue Kirkegaard; Historien veed Intet at berette om dem i det Enkelte; men man seer endnu, hvorledes de større Gaarde i Overgaden have haft deres Porte og Porthuse ud til Nedergaden som Baggade og efterhaanden have afgivet Byggegrunde til særlige Eiendomme i denne Gade, hvor endnu enkelte findes, der kun have 5 à 6 Alen i Bredden. Udfskillige Gaarde have et stærkt Alderdoms Præg bl. A. ret mærkelige Svaler. Mod Frue Kirkegaard laae en Altergaard til St. Anna, som senere blev Capellanens Embedsbolig. Mange af disse Gaarde svarede en Jordstyk til Kirken. Osten for denne Trekant, som udentvivl var den ældste By, laae nu kun Frue Kirke, den gamle Skole og Provstegaarden, og i den Sænkning, hvor med Byens Høideryg her slutter, laae Bjentemølle og Bjenteport. Dog finde vi Byen allerede i Begreb med at gaae op ad Bakken udenfor Bjentedam: St. Jørgens Hospital for Spedalske med Kirke (St. Laurentii) og Kirkegaard og noget Gods ligger paa Veiens nordlige Side, dengang tilligemed Provstiet forlehnet til Kongens Rentemester Anders Glob¹⁾; paa den sydlige Side havde Hospitals-Præsten sin Residents²⁾, og St. Knuds Kloster eiede ogsaa et Par Gaarde paa denne Vej, ligesom flere andre Huse laae paa Østergade udenfor Bjenteport eller udenfor St. Jørgen.³⁾ Langs Veien laae

¹⁾ Ved. Sim. 2, 1, 164; senere til Timme Lindegaard og Niels Steen 2, 1, 199. 202. Man skulde troe, at Middelfart Commune havde Deel i det ifølge førstnævnte Sted. Fra 1543 var det optaget i Graabrødre Kloster. Saml. til F. Hiji. 5, 18.

²⁾ Smstd. 2, 1, 74. cf. 1, 2, 88,

³⁾ Smstd. 1, 2, 111, 112; 2, 2, 51, 72. (Senere flere: 2, 2, 153, 156 og 1, 2, 141).

flere Damme, hvoraf een, Gummessdam eller Gummestjør, først i vore Dage er udtørret. Sydlig for Veien laae en Eng Østerma, (eller Achismath) hvorover baade Klostret og Byen paastod Eiendomsretten.¹⁾ Landeveien førte meest kun til Provstegaardens og andre Klosters Marker, dog gif „Byfreden“ til Hanebek paa denne Side og indbefattede tillige hele Veien selv, som Byens Skibsvai.²⁾ Det var ikke Landeveien til Kjersteminde, da der endnu ingen Bro var ved Nasum.³⁾

Men vi vende tilbage til Byen. Ved Bjenteport frembød Stedet selv den letteste Befæstning: Mølleaaen gif i et samlet Løb til den store Aa, og Provstegaarden, som vistnok havde Volde og Grave om sin Borggaard indtil 1504, dækkede det lavere Terræn; Mølle-dammen, som endnu i 1700 var bred og strakte sig langt i Nord, var forstærket ved Dæmning eller Jordvold, saa at man neppe kan sige, om det er Vandet eller Volden, der menes i Navnet Bjentedam. Den krigerste Bestemmelse var imidlertid næsten forglemt, og en Række af Borgerhuse trængte sig nær ind paa Jordvolden nordlig for Porten opad til Sortebrødre Kloster, langsmed Frue Præstegaards Have. Der skulde løbe et offentligt Stræde, et Hærstræde, langs Bjentedam; men Byen havde 1495 behøvet at optage Thingsvidne paa, at 5 Borgere her

1) Ved. Sim. 2, 2, 51 og 2, 1, 199; formodentlig regnede Klostret den til Aaen; det tillod Folk at indgjærde Stykker af den: Actst. 1, 66. Nu kaldes den Helteengen, formodentlig efter Dr. Helt, som i det syttende Aarhundrede havde den i Leie.

2) Priv. 1477. Actst. 1 Saml. S. 26. Naar der er trykt Honebek, er det en Feil; vel er Hanebek ei mere til, men „Hanebekshusene“ og Fredstenen selv vise endnu, hvor den har løbet, fra Marken (Paastes Høi) til Aaen ned ved Siby Mølle; nu har Vandet faaet Afløb til Canalen.

3) Paatænkes først 1578. Ved. Sim. 2, 2, 187.

havde bygget ud paa Byens Vold og Grund¹⁾, og selv 1568 lød den samme Klage paa Bythinget.²⁾

Følg vi dette snevre Stræde, som formodentlig endte ved Dominicanerklosters Markport, og fortsætte Vandringen hen ad Byens Befæstning, komme vi forbi Sortebrødreklosters Have og befinde os paa en Mark, Tageløkken, gennem hvilken Byens Bæk har sit Løb, og som strækker sig langs Klosters Frugthave³⁾ vestlig frem imod St. Hans Kirke; den tilhørte deels det nævnte Kloster, deels Franciskanerklostret, som desuden senere arvede hiint; de tvende inderste Stykker kaldtes derfor ogsaa Sortebrødre- og Graabrødre Løkke, medens den østlige Deel udenfor Vandløbet fik Navn af Bangs Løkke.⁴⁾ Men vi standse her foran Baghuse af Nørregade. Disse havde alt længe paa dette Sted udslettet Sporene af de ældste Fæstningsværker, der vistnok engang havde fulgt Bækkens Løb og endnu erindre om sig paa den anden Side af Nørregade, hvor nu en liden Gade bærer Navn af Gravene; det er de gamle Nørre-Graves sidste Spor; bag Graabrødrehospital kan de have fortsat sig videre i vestlig Retning, (og Bækken kaldes der ogsaa Gravene)⁵⁾ indtil Befæstningen maatte opgive Bækken for at bøie ind over Markerne til Vesterports Havelværk. Der var bag Graabrødre et Sted, som kaldtes Djævelsrækken⁶⁾; maaskee staaer Navnet i Forbindelse

1) Actft. 1, 69. Blandt dem var Jesj Eggertsen, som ejede mange Huse.

2) Thingstv. 1568 i Raadst. Ark. Der blev klaget paa „Forfang ved Byens Volde ved Pjente og uden Pjente og paa en Sti ved det Omløb af Pjentedam og hvis af Volden som indhegnet er imod Minde“.

3) Ved. Sim. 1, 2, 72.

4) De to første ere nu bebyggede.

5) Ved. Sim. 3, 35.

6) Ravnens 1534 hos Ved. Sim. 2, 2, 198.

med Fæstningsværter, maaskee er det kun et vanskeligt Gangtræ over Bækken fra Graabrødre Stænter til St. Hans Kloster, maaskee er det uden særlig Betydning.¹⁾

Men den By, hvis Landside vi her ved have omgaaet, var kun den ældste: omtrent fra Aarene 1250—1300 havde en ny By reist sig imod Nord. Til den tage vi vort Udgangspunkt fra nuværende Korsgade, hvor det Huus, Sagnet kaldte det gamle Raadhuus, laae ligesom den Deel af Byen, som strakte sig mod Nord. Mellem de vestlige Huse og Hellig-Geist-Huus uddivede Fiskertorvet sig, dog neppe i en større Bredde end nu²⁾, det kaldtes ogsaa Justitsstorvet; der stod Ragen, som det 1593 synes, i Form af en Statue, maaskee Byens Vartegn tillige; og senere har Pælen med Halsjernet staaet der indtil 1800.³⁾ Maaskee var det den gamle Støtte, der kaldtes Papegøien; thi en saadan Ting blev i det 17de Aarhundrede nedtaget og forøgede Byens Inventarium med endeel Jern.⁴⁾ Ogsaa holdtes Bythinget her under aaben Himmel. For den nordlige Ende af Torvet laae en stor Gaard, over hvis Bagport sees et Aarstal og Bomærke med Jesu Ravn. Ved dens østlige Side gik Gaden videre i Nord. Her boede Raadmand Hans Jensen 1459—1471, efter hvem Strædet

¹⁾ Der findes en Gaard eller en Samling af Huse af Navnet Diævelsrække i Grindsted Sogn i Jylland (Dyvelsrække hos Trap 2, 993) og en By Diævelsrød i Kindertofte Sogn i Sjælland (ogsaa skrevet Devilrød, Trap 1, 934—35), og der var en Mand i Odense der hedte H. Düvel (ovenf. S. 74), ligesom ogsaa Mænd af Familien Trolle kaldes Diævel.

²⁾ Det er en traditionel Forestilling af Oluf Bager skal have bebygget den østlige Side af Fiskertorvet længere ud paa Torvet, end Hellig-Geists Kirkegaard gik; men den er uden Himmel.

³⁾ Galger omtales ikke undtagen en, som blev reist 1564 for dem, som ikke vilde modtage Kongens Klippinge for god Betaling. (Bed. Sim. 2, 2, 132.) Men Galgebakken var udenfor Byen (ved Rugaardsveien), hvor den nu er bebygget med Dampmøllen.

⁴⁾ Bilag 5.

kan være kaldt,¹⁾ og flere Steder tilhørte Slægten Mule, og et bærer Eiler Hardenbergs Baaben. (Nr. 15.) Ogsaa Oluf Bagers Morfader boede der i den Gaard, han senere ombyggede. (Nr. 29.) Her passere vi den gamle Byes Grændse, Bækkens midterste Løb, som formodentlig var Hovedløbet af de trende og nu ene har holdt sig. I en lang Strækning have vi derefter St. Hans Klosters Grund paa den ene Side, med Kirke, Sygehuus o. m.; dog havde den adelige Slægt Bryske havt sin Gaard syd paa St. Hans Kirkegaard, indtil Bert Bryskes Enke 1462 skænkede den til Klosteret.²⁾ Men paa den anden Side er omtrent hele Strækningen fra Hans Jensefs Stræde til Skulkenborg optaget af Adelsgaarde, og om i Skulkenborg selv strakte sig disse Herreboliger.³⁾ Det var Familierne Bjørnsen, Limbek, Frille, Rønno, Daa, Gyldenstjerne, Wille og Skindell, der boede her, og efter 300 Aars Forløb staae endnu sandsynligen flere af disse Gaarde, ligesom Navnet Rønno har vedligeholdt sig der i et af de mindste Huse til vore Dage. Ogsaa den adlede Slægt Mule og Michel Pedersen Akelei havde Eiendomme her;⁴⁾ Raadmand Jes Mule havde en Have, som laae inde i Skulkenborg, netop hvor endnu en Have-muur staaer. Udenfor Skulkenborg vidner i det mindste

1) Smjtd. 1, 2, 143. 175 og 176. Dog menes det snarere at have Navn efter en Kirkeværg og Grydestøber Hans Jensen, som døde 1644. (Bed. Sim. Optegn. og Rugaard 3, 12.)

2) Smjtd. 1, 2, 156. Maaffec sees den eller en Deel af det gamle Baghuus i en af Slottets Gaarde. Hun købte dermed en daglig Messe for Dorothea Alter for sine 3 Mænd og al sin Familie og alle dem, hun vilde have Godt gjort for! (uden at nævne dem).

3) Bed. Sim. 1, 2, 162, 139. 148. 2, 1, 7. 20. 171. 2, 2, 99.

4) Smjtd. 1, 2, 162 og 139. 148. 169. 175 og 2, 1, 182 (S of m. Fund. 5, 183.)

eet Huus, paa den vestlige Side om, at Eiler Rønnow byggede der 1544, ligesom han ogsaa havde en Have ligeoverfor.¹⁾ Forresten var der neppe langt fra Skuldborg til Nørreport: den yderste Nørreport og de yderste Nørregrave omtales sammen allerede 1471²⁾ og befandt sig, hvor Bækkens tredie Løb, nu det lille Vandløb fra Slottets Have, overstjærer Gaden; udenfor var kun Haver og Marker, men ligetil Porten finde vi Spor af Klosters og Kirkers Besiddelser,³⁾ endog stundom udenbys Kirkers.⁴⁾ Fra Nørreport gik Jordbroen i en østlig Bue øst omkring Tøllelund over Dronningebroen til Næsbøhoved Slot, og store Skarer drog ad den, naar det var Tid at besøge Helligdommen i Cluset, hvortil der var stor Sammenstrømning af Folk.⁵⁾ Byens Grund var her allermest begrændset af St. Hans Klosters og Næsbøhoved Slots Eiendomme; allerede tæt udenfor Porten laae en Slotshave, som var forlehnet til Magdalene

1) Bjelken over Porten i Nr. 76 og Ved. Sim. 3, 117.

2) Smstid. 1, 2, 174.

3) Smstid. og 2, 2, 99. Frelserens Krog s. ovenf. S. 52.

4) Hans Baug i Børgense havde 1550 en Gaard i Forlehnning, som tilhørte et Vicarie i Middelfart (Ved. Sim. 3, 76. 80.)

5) Paastriften paa Tegningen af 1593. Denne Helligdom findes kun omtalt een Gang i den catholske Tid, da Dronning Christine offrede der i Blokken 3die Paastedag 1520, med mindre det skulde være det samme som Hellig Trefoldigheds Kapel for Næsbøhoved, hvor hun ogsaa engang offrede. (Ved. Sim. 2, 1, 149 og 112.) Ellers nævnes Cluset først ved sin Nedlæggelse, da Kongen 1545 skænkede det til Deling mellem Graabrødre Hospital „til dets Bygnings Behov“ og Lumby Kirke (Dan. Mag. 4 R. 1, 95.) En Gaard har beholdt Navnet. „Manden i Cluset“ var En af dem, der fæstede Næsbøhoved Slots Mark (Særlevmarken.) I Clusetgaarden bevarede længe en Perle, som tilskreves helbredende Kraft. (Ved. Sim. 2, 1, 143. 2, 201. 3, 26.) Det fremmede Navn, der minder om claustrum, Jndeluffe, har en nærliggende Parallel i Cluerriis, som var et Kapel ved Landeveien udenfor Flensborg, (Jensen Statistif. 3, 894) og skriver sig formodentlig fra Tydskernes Tid.

Drage, Michel Ateleis Hustru. De Steder, der her angave Byfreden, nemlig Iglevad, Rosentilde og Kalevad,¹⁾ kjendes ikke mere; dog findes endnu en Kilde paa Veien til Tollelund, som hørte til Fru Magdalenes Have; Kalevads Navn spores mulig i Benævnelsen af Marken Alaløffen (for Alløffen).²⁾

Fra Nørregade gik, som nu, i Vest Vindegaden, en fort Gade, til Vindegadens Port, som stod nær ved St. Hans Kloster selv, og udenfor løb vel Vindegaden videre, men kun som en Wei mellem Haver³⁾ til Bjørnsløffen og Alaløffen. Gaden var imidlertid lang nok til at forsvare sit Navn, „den krumme Gade“, som man nu har forlagt til et heelt andet Sted, og derimod kaldet den gamle Vindegade Slotsgaden. Vest om Klostret løb et Stræde til Klostrets Hedeport (Markport) og Nørreport, det blev aflagt 1575.⁴⁾

Vi forlade hermed atter St. Hans Sogn, som saaledes vel havde mange af de Fornemste inden sin Kreds, men dog var det mindste og havde, som der blev sagt ved den nye Kirkeordning, „kun liden Almue og ingen Bønder.“⁵⁾ Paa Veien standse vi atter i Korsgaden for at kaste et Blik langs op med Siden af Priorgaarden: her løber Staalstrædet til Graabrødre Kloster og Gravene. Dette Navn forekommer ikke i den ældre Tid; Sagnet vil, at det som i andre Byer skal hidrøre fra Stalde, og man gjætter, at den catholske Biskop Jens

¹⁾ Actst. 1 Saml. S. 69.

²⁾ Dette Navn kan vanstelig hidledes fra Naen, da denne Mark ikke berøres af nogen Na, saaledes som Alaløfegaard i Avnslev Sogn kan have sit Navn af Bindinge Na. Derimod er der paa nuværende Alaløfegaards Mark, nær ved Byen og den Eng, som opstod af den ved Kanalens Anlæggelse udtørrede Sø, et Sted, som kaldes Kalekrog, hvor der endnu om Foraaret ofte samle sig Al. Med dette staaer vistnok Kalevad i Forbindelse.

³⁾ Ved. Sim. 3, 117. 163 og 2, 2, 98.

⁴⁾ Smstid. 2, 2, 173 og 99.

⁵⁾ Erit Krummed. Fundat. (Hofm. VI, 260.)

Underfjen Beldenak her har ladet fede sine Stude; det er muligt, men da Kong Frederik den Anden 1579 befalede, at Byen skulde bygge Stalde til at modtage 2000 Heste,¹⁾ kunde den ogsaa have brugt det til Stalde ved denne Leilighed; Biskoppen havde Herregaarde nok til sine Stude, og endnu flere Anledninger til Stalde skulle vi finde i det Følgende. Strædet hedte endnu senere Grønnegadesti.

Gaae vi fra Rorsgaden atter mod Vest forbi Raadhuset, dreie vi ind paa Flakhaven, Byens ældste Torv. Ravnet, den flade, jevne Indhegning, viser tilbage til de tidligste Forhold, da Byens øvrige Jordsmøen laae som Høider og Sænkninger, og til det oldnordiske Sprog (hagi): det kan være Stedet, hvor Byens Mænd i den hedenske Oldtid havde deres indfredede Samlingsplads. Indtil 1518 var Pladsen kun paa de tre Sider omgivet af Bygninger; men da opførte Biskop Jens Underfjen den nye Bygning paa St. Knuds Kirkegaard²⁾, hvorved den fik den uregelmæssige Form, som vi have seet før denne Bygnings borttagelse 1857. Til Øst var Porten til St. Knuds Kirkegaard, mellem Biskoppens Cancelli og den store Gaard bag Raadhuset. Denne Gaard havde dengang sin Hovedbygning ind imod Kirkegaarden: det var et stort Steenhuus, som engang tilhørte Familien Marsvin, men Biskop Mogens Krasse købte det af Peder Marsvin for at forene det med den gudelige Stiftelse, han knyttede til sit Capel ved St. Knuds Kirke. Vicaren til dette Capel havde det store Steenhuus til Residentz, (den sidste var Sorgen Gyldestjerne † 1551), og i Gaarden vare opførte Leiehuuse, hvis Leie skulde vedligeholde Bygningen og afholde en Almisse.³⁾ Ved Siden af denne Gaard til Øst laae en anden Præstegaard, Vicarens til

¹⁾ Ved. Sim. 3, 1.

²⁾ Ovenf. S. 72.

³⁾ Ved. Sim. 1, 2, 179 og 3, 152. D. Mag. 2, 18-24.

St. Anna Alter i St. Albani Kirke; Mst. Johan Wal-
kendorph havde denne Bolig ved Reformationstiden,
senere Christen Poulsen.¹⁾ Det tredie Huus paa denne
Linie, adskilt ved et Gaardsrum, der nu er særskilt be-
bygget, og tillige Hjørnehuus til Albanistræde, var kjøbt
af St. Knuds Kloster 1405 og beboedes sidst af Dom-
provsten i Viborg Chr. Pedersen, der af Kongen
brugtes meget til Ordningen af Kirkevæsenet i Reforma-
tionsaarene,²⁾ efter hans Død 1544 blev det afhændet
til Skrædderlauget til Laugshuus. Dets Rabo-
huus i Albanistrædet var Stomagernes Laugs-
huus allerede før 1405, et Huus med endeel Boder.
Men nord for dette og bag ved alle disse Byg-
ninger gik et lidet Stræde eller en Gang sønden Raad-
huset ved Raadhuusstegerstet³⁾, hvilket ogsaa var
temmelig fornødent, da Albanistrædet var lukket ved Kirke-
gaarden, og maastee særlig fornødent for Stegerstet; den
østlige Deel af denne Gang blev først i Midten af 16de
Aarh. forenet med en af Gaardene nord for,⁴⁾ men den
vestlige spores endnu i den Abning mellem Raadhuset og
Borgerstolen, som forneden er lukket med Hovedbagten.

I Albanistrædet (nu Stomagerstrædet og Torv) staae
vi paa et Punct, hvor Bygningernes Beliggenhed har
undergaaet allermest Forandring. Albanistrædet havde

¹⁾ Ved. Sim. 2, 2, 69 og Actst. 1, 52 samt Heinrichsen og P.
Müllers Progr. 1846 S. 11.

²⁾ Ved. Sim. 2, 1, 5. 10, 36. Rørdam, Jø. J. Sadol. i Saml.
t. 8. S. 4, 65.

³⁾ Bl. A. sees det af Thingsvidnet 1480 i Actst. 1 Saml. S. 68.

⁴⁾ Ved. Sim. 3, 30. 177. Det var Eieren af Gaarden
næst ved Raadhuset, der 1565 kjøbte dette Stræde med de 4
Laugs Samtykke og fik saaledes Udkjørsel til Albanistrædet.
Man tør endnu finde Spor af Strædet i det Factum, at den
derliggende Gaards ene Fag (Portfaget), som staaer over det
forrige Stræde, er en senere Tilbygning. Ogsaa er denne lille
Gaard Nr. 11 mærkelig derved, at det var den første, som St.
Knuds Kloster solgte 1536. Ved. Sim. 2, 1, 207.

Huse paa den østlige Side, næsten ligesaa langt ned som endnu paa den vestlige, og der gik en Tværgade fra Midten af det mod Øst langs med Overgaden hen til nuværende Torvs østlige Ende eller Adelsstrædet. Denne Gade eller dette Stræde blev hævdet som Hærstræde (=: offentlig Gade) ved et Thingsvidne 1480, fordi en Borger, Henrik Bave, der havde sin Gaard i nuværende Høtels sydlige Længe, efter en Ildbrand omtr. 1420 havde bygget sin Port udover det i Vest og Jens Willumsen sat et Led for det i Øst.²⁾ Det havde vistnok kun Baghuse fra Overgaden paa den ene Side, men paa den sydlige Side havde det idetmindste to anseelige Gaarde. Den ene var det elende Gildes store Steenhuus, der senere er sporløst forsvundet, (omtrent ud for Torvestrædet); den anden kaldtes Krageborg, den stod paa det østlige Gade-Hjørne og boiede ind i det Stræde, der dengang løb langs med Bispegaarden (=: Frøentklostret) ned til Naen eller Holmen, og var tildeels opført paa Albani Kirkegaards Grund 1510—20.³⁾ Denne Gaard fører os saaledes til den østlige Side af nuværende Torv; det Stræde, som løb der mod Syd, havde Bispegaarden paa den østlige Side; den vestlige dannedes af Albani Kirkegaard og nedenfor af St. Knuds Klosters Abildgaardsmuur,⁴⁾ thi Klostrets Have indtog hele Rummet mellem Naen og begge Kirkegaardene. Af disse Stræder har det nordlige, som nu er optaget i Torvet, intet Navn; Adelsstrædet kaldes kun „det Stræde, som ligger til Bispegaarden“, (og vistnok hørte til dens Grund), og ligesaa lidt vides, om Paastestrædet, som vistnok da maatte være til, havde sit Navn; thi dersom det har det efter Byfogden Laurids Paaste, kan det først være opstaaet efter Midten af det 16de Aar-

1) Actst. 2 Saml. S. 68, 69. Ved. Sim. 2, 1, 27 og 35.

2) Samme Thingsvidne i Actst. 1 Saml. S. 68.

3) Ved. Sim. 2, 2, 46. To andre Gaarde kendes ogsaa, da de omtales ved deres Redbrydelse 1580.

4) Smstid. 2, 2, 46.

hundrede.¹⁾ Det Stræde, som løb ned til Aaen, kaldtes „Bispegaardstrædet, som løber til Holmen“,²⁾ og dette svarer til den nuværende Albanigade, kun at det havde en mere vestlig Retning i Flugt med den Muur, hvori Frøentklostrets Port var, før den i 1873 fik den nuværende Retning; thi baade førte Albani Kirkegaardsmuur det saaledes med sig, og tillige vide vi, at det viste mod Holmen, som ligger vestligere i Aaen. Om der dengang var en Bro over Aaen, saaledes som det sees paa Grundtegningen 1593, er meget tvivlsomt; thi der forekommer intet Vink nogenfinde om nogen offentlig Passage her, og den kunde ogsaa kun føre til Bispegaardens Mark;³⁾ men det er vel muligt, at Biskoppen her havde sin Bro til eget Brug, og der var unegtelig engang før 1593 tænkt paa at anlægge en offentlig Bro der.

Albani Kirke og Kirkegaard laae saaledes bag ved Bygninger, som ikke mere ere til, og naar man siger, at det nuværende Torv er Albani Kirkegaard, fordi Kongen ganste rigtig gav Byen denne Kirkegaard til Torv, saa maae vi dog erkjende en stor Forandring af Localiteterne. Vilde vi drage Albani Kirkegaards gamle Grændselinier, falder den vestlige Linie omtrent fra Vinklen mellem det valkendorffske Capel og St. Knuds Kirke til det Punct, hvor nuværende Borgerstole og Rabogaarden støde sammen;⁴⁾

1) Ved. Sim. 3, 30. 36. Ogsaa paa Markerne ere der Steder, som hedde Paastes Krog og Paastes Banke. Mads Paaste levede ogsaa paa samme Tid, Ved. Sim. 3, 117.

2) Smstd. 2, 2, 46. Refens Grundtegnig.

3) Det svage Spor af en Bro, som indeholdes i Biskoppens Magesliste med Byen af 1508 om Møglebro Madt, nuværende Blegghave, (Actst. 1 Saml. S. 70) synes kun at angaae en Bro mellem denne Holm og Bispeløkken, en Forbindelse mellem Engen og Marken paa den sydlige Side af Aaen.

4) Jørgen Gylbensjerne boede paa St. Knuds Kirkegaard, (D. Mag. 2, 24), Christen Poulsen paa St. Albani (Stoleprogr. 1845 S. 51 og Ved. Sim. 2, 2, 144.): nu Nr. 17 og Nr. 15.

den nordlige Linie gaaer fra Stræddernes Laugshuus skraanende tværs over Torvets Længde, næsten parallel med de Huse, som nu danne Torvets Nordside, men i lang Afstand fra dem, omtrent imod Midten af Torvets nuværende Østside, netop hvor i Aarene 1770—77 Grundvolden af en lang Muur blev forefundet;¹⁾ ved Krageborg, som laae lidet ind paa Kirkegaardens nordlige Hjørne (udfor Hjørnegaarden til Adelsstrædet), begyndte den østlige Grændselinie og gik ned imod Naen eller St. Knuds Klosters Abildgaard, formodentlig til Bakkens Rand, hvor St. Knuds Kloster 1547 havde en Gaard;²⁾ den sydlige Side gik da bag ved alle de øvrige nuværende Bygninger paa Torvets Sydside op imod St. Knuds Kirkegaard. Saaledes ligge samtlige disse Bygninger paa den gamle Kirkegaard, medens Torvet indbefatter et stort Stykke, der engang har baaret en Huusrække og udgjort et Stræde. Hvor laae nu Albani Kirke selv? Dersom Grundtegningen 1593 har den, sætter den den nøiagtigt paa den nuværende Læseforenings Grund; men deels mangler baade Choret, som tidlig blev nedbrudt, og Taarnet, deels iagttager denne Tegning ikke Kirkernes solrette Beliggenhed, og der kan ikke være Tvivl om, at Albani Kirke ligesaavel som St. Knuds har ligget i skraa Retning for Torvet ligesom dens hele Kirkegaard efter de nu angivne Linier. Ubentvivl har den ogsaa ligget saa vestlig paa sin Kirkegaard som muligt, da ellers vanskelig St. Knuds Kirke kunde siges at ligge syd for den, og vi kan derfor vel antage, at den har ligget skraa hen over Læseforeningens Grund, saaat det tidlig nedbrudte Chor rakte frem over den Hak, som denne Gaard danner med Nabogaarden, og ind paa den næste Gaards Grund. Saaledes har den havt

¹⁾ Adresf. Cont. Eft.

²⁾ Ved. Sim. 2, 2, 46.

en Rand af Bakken udenfor sig mod Syd, om ikke saa bred som den Deel af Kirkegaarden, der laae Nord for den.

I de Dage, da Kirke og Kirkegaard vare ved Magt, udgjorde de saaledes her Byens sydlige Side, med fri Udsigt over Aa og Land, og til begge Sider sluttede dette Partie sig til lignende kirkelige Anlæg ved Aaen. Mod Vst, ligetil Nedergadens Baghuse, laae Bispegaarden. Den eiede fra gammel Tid den ligeoverfor liggende Mark, Bispe- eller Beseløkken, og Bistopperne havde en Humlehave der.¹⁾ Jens Andersen Beldenaf erhvervede 1508 fra Byen desuden den liden Engplet, som kaldtes Møglebro Madt og nu er Blegpladsen;²⁾ vel regnede St. Knuds Kloster den for sin (som en Holm i Aaen, hvilken desuden Biskop Peder Bagh skulde have stjaenket Klostret 1336), og ved Kongens Hjelp fik Klostret den 1519 for en Tid tilbage;³⁾ men den fulgte senere Bispegaarden. Om Gaardens Udseende i de Tider, er det vanskeligt at gjøre sig en klar Forestilling. Hovedbygningen (Frosen-klostret), som den staaer endnu, er formodentlig for den nederste Etages Vedkommende Jens Andersens Værk⁴⁾, da han i Aarene 1504—8 opførte sin Bispegaard, tildeels af Steen og Tømmer af Provstegaarden, som han egenmægtig nedbrød. Men Omgivelsen maa have været heel forskjellig: Gaarden var befæstet, og Folketobehøvede (siges der) Waade for at komme over og stifte Fld i Porten 1534.⁵⁾ Smidlertid kan man dog umulig finde Plads

¹⁾ Ved. Sim. 2, 2, 120. Jfr. Sommelhuset (i Kjc. 16 Jan. 1733).

²⁾ Actst. 1 S. S. 70.

³⁾ Ved. Sim. 1, 2, 32. 2, 1, 141 og 2, 51. Den maa uidentvivel adstilles fra Møglebroholm eller Holmen, som laae vestligere og ogsaa kaldes Bescholmen.

⁴⁾ Jf. ovenfor S. 72.

⁵⁾ Svitfeldt fortæller dette (S. 1428), og efterføm han selv vistnok ofte har seet Stedet 50 Aar efter, da han havde Provstiet i Forlehnning, maa man saameget mere lide paa hans Ord.

for egentlige Grave; men man kan tænke sig anseelige Befæstninger mod Sydsiden, hvor Aaen kan være ledet ind, og man støder endnu i Haven paa Grundlag af Muur og Taarne, der tyde derpaa; mod Landsiden maa Gaarden vistnok kun have haft stærke Mure, hvilke vi maae tænke os paa de Steder, hvor nu den hele Krands af Bygninger staaer fra Porten i Ringmuren til Paaastestrædets sydlige Ende; den ældste af disse (i Adelsstrædet), som bærer Rosenvingernes Waaben, turde være fra Slutningen af det 16de Aarhundrede,¹⁾ og da var Gaarden i Privates Eie, som kunne have afhændet Grunde til Bebyggelse.²⁾ Men i de catholske Bistoppers Tid stod vistnok Bispegaarden ene paa sin rummelige Plads — det eneste Exempel paa en befæstet Bispegaard i en Stiftsstad, men Jens Andersen var ogsaa en sjelden verdensklog og herskelyg Biskop. Det kan være en af Grundene til, at Kongens Sendebud toge den sidste Herrebiskop til Fange ikke i hans Huus, men som han traadte ud af Albani Kirke.

Fra Bispegaarden gaae vi over Albani og St. Knuds Kirkegaarde, som grænsede sammen. Latinskolen (Albaniskole) laae, hvor dens nu forladte Bygning endnu ligger; kun var den kortere end Borgeriskolen nu, da den i Aaret 1596 blev ombbyggt og forlænget 12 Alen,³⁾ og desuden har den i Tidernes Løb undergaaet store Forandringer.⁴⁾ Skolen havde en stor Have for sin sydlige Ende.

¹⁾ Indskriften over Porten har nemlig Bogstaver fra den Tid.

²⁾ Mads Knivsmed fik 1578 en Byggegrund ved Aaen, (Red. Sim. 2, 2, 182) og naar Mogens Henriksen Rosenvinge allerede nævnes som Rabo til Bispegaarden 1584, (Smstb. 3, 115) er det meget rimeligt, at han ogsaa allerede da havde kjøbt den Jord, hvorpaa den ovennævnte Gaard i Adelsstrædet staaer.

³⁾ Jac. Madsens Bifitatsb. ved Crone p. 26.

⁴⁾ Henriksen i Esterr. om Odense Skole 1846 S. 15.

Men den betydeligste Bygning var her St. Knuds Kirke og Kloster. Kirken er ovenfor omtalt (S. 35 fgg.). Bag Kirken laae St. Knuds Kloster og udbredte sig over det hele Rum langs Aaen fra Klingenberg til den omtalte Abildgaardsmuur ved Bispegaardstrædet. Bygningerne laae nærmest Kirken, og ligesom Gymnasiebygningen (eller Stiftsbibliotheket), der endnu staaer, maa ansees for et af Klosters Fløi¹⁾, saaledes har uidentvild ogsaa et andet Fløi ligeoverfor strakt sig nær henimod Kirken og ved en muret Gang været forbundet med den vestlige Indgangsdør fra Sydsiden. Rummet foran Gymnasiet var saaledes Klosters egentlige Gaard (Fratergaarden), hvori Kirken udgjorde det nordlige Fløi. Men nedenfor denne laae mange flere Bygninger, hvoraf endnu Levninger ere tilbage, og da Klosters Lade i senere Tider stod, hvor Gilschovs Boder nu ligge, og alle Bygninger indtil Munkemølle regnedes til Klosters Grund, er det rimeligt, at dets Bygninger have strakt sig lige til Aaen ved Munkemølle. Der gik en Aagevei²⁾ til denne Mølle langs Klostret og Skolen, altsaa ud fra Fladhaven; det var Byens Møllevei, men vistnok ogsaa Klosters Kjørevei til dets Port, som rimeligviis laae paa samme Sted som nu. Denne Kjørevei gik ikke længere end til Møllen, ingen Byport omtales paa dette Sted; men man kan ikke betvivle, at Klostret havde Udkjørsel til sine Marker. Væien gik tildeels mellem Haver og aabne Grunde; en Have havde Klostret (som sagt) ved dens øverste Deel mellem Indkjørselen og Skolen;³⁾ paa den anden Side

1) Det kaldes „Dingangen“ 1625 og hængte sammen med de øvrige Klosterbygninger (Hofm. Fund. V, 14 og 19); men blev væsentlig ombbyggt 1756.

2) Efterretn. om Od. Skole 1846 S. 13.

3) Ved. Sim. 2, 2, 124. Den tillagdes Christen Povlsen ved hans Afgang 1572.

laae Horsetorvet og Grunde, som tilhorte Klofret og Kronen, men om hvis Bebyggelse og Udseende det er faare vanskeligt at danne sig en sikker Forestilling. Bugestrædet er det eneste Fodfæste; det var Baggaden for Vestergade og havde Navn af Skolen, som laae for den østlige Ende; men hverken den saakaldte Adelgade (nu Kirkestrædet) eller Klaregaden kan skjælnes, for ikke at tale om Wispens Plan, som ved sit Navn røber sin sildigere Oprindelse. Det er det sidste Parti af Byen, vi have at beskrive, og vi ville gjøre et Forsøg.

Vi have gennemgaaet næsten den hele By og intetsteds fundet et Slot eller endog blot en Kongsgaard: skulde da Kongen intet Sted have havt i den hele By, som kunde kaldes hans? var han ganske fortrængt af den om sig gribende Kirke? I Knud den Helliges Dage var der en Kongsgaard, som blev plyndret af Oprøerne og omtales som liggende ikke langt fra Albani Kirke.¹⁾ Vi kan ikke angive, hvor den laae; men ligesaa lidt som den kunde være et befæstet Slot udenfor Byen som Nonnebjerg, ²⁾ ligesaa lidt kan den have været det senere St. Knuds Kloster.³⁾ I det følgende Aarhundrede omtales ogsaa en Kongsgaard, uden at dens Beliggenhed bliver klarere: Svend Grathe samlede Magnaterne 1154 paa „sin Gaard ved Odense“;⁴⁾ men deraf tør ikke sluttes, at den just laae langt borte udenfor Byen eller hiinsides Aaen, thi „ved Odense“ kunde siges om ethvert Sted paa Byens Udkant, og i det 12te Aarhundrede turde Meget,

¹⁾ WInoth, ovenf. S. 24. „Haud longe sita“, siger han.

²⁾ Bedel Simonsens Mening (1, 1, 72).

³⁾ WInoth's Tausshed, som selv skrev i St. Knuds Kloster, er afgjørende Beviis, ligesom hans udsørlige Beretning udelukker Forestillingen om en befæstet Borg, hvilken Saxo tildeels synes at have tænkt sig.

⁴⁾ Bed. Sim. 1, 1, 104-5.

navnlig vestlig for St. Knuds Kirke, kunne kaldes jaaledes, om det end senere er blevet Deel af Byen; til Beviis kan anføres, at St. Knuds Kloster selv i et Kongebrev af 1174 siges at ligge „ved Odense.“¹⁾ Kong Valdemar den Store nævner ogsaa 1180 ligesom sin Gaard som „Odense Kongsgaard“ (propria curia Othiniensis),²⁾ og et Aarhundrede efter synes vi endelig at erfare Kongsgaardens Beliggenhed, da Kong Erik Glipping 1279 skal have skjæntet sin egen kongelige Gaard til Graabrødrene til deri at stifte deres Kloster.³⁾ Skulde nu dette være den samme Kongsgaard, der bestandig har været omtalt? skulde Kongen have givet Slotsbygningen til et Tiggerkloster? Det seer ikke meget rimeligt ud, og naar Ordene tages nøie, staaer der da ikke heller Kongsgaard, curia regia, men curia regalis, en Kongen eller Kronen tilhørende Gaard; hvortil endnu kommer, at man af et andet Actstykke seer, at Kongen maatte udkjøbe en stor Deel Grundeiere omkring den Gaard, han skjæntede til Munkene forat faae tilstrækkelig Plads til Klosteret.⁴⁾ Vi tør deraf slutte, at denne kongelige Gaard ikke just har været en anseelig Kongsgaard. Mon da Kongen havde og beholdt en anden? I næsten 300 Aar derefter forekommer intet Spor af, at Konger have boet paa deres egen Gaard i Odense. Alle Kongerne vare hyppig i Byen og holdt Retterthing i forskjellige Bygninger: St. Hans Kirke, Hellig-Geist-Huus Kirke, Sortebrødre Kloster og Kirke, Bispegaarden, St. Knuds Kloster og Provstegaarden;⁵⁾ ofte boede de paa Næsbyhoved Slot, som var anlagt i det 14de Aarhundrede.⁶⁾

¹⁾ Reg. Diplom. 1, 50.

²⁾ Ved. Sim. 1, 1, 116.

³⁾ S. R. D. V, 515.

⁴⁾ Smstb. V, 516.

⁵⁾ Ved. Sim. 1, 2, 112. 165; 2, 1, 52. 78. 89. 142. Actst. 2, 56. Diplom. Chr. 1. pg. 183. Rosenvinge Gl. Domme, 3, 153.

⁶⁾ Ved. Sim. 2, 1, 25 (28) 183.

Men deres Bopæl i Byen angives aldrig, og i Aaret 1520 kommer det endog frem som en Klagepost over Biskop Jens Andersen, at han ved Provstegaardens Medrivelse havde unddraget Kronen det Sted, hvor Konger i Danmark havde deres Natleier og anden Herlighed¹⁾ — et utvivlsomt Beviis for, at Kongerne i det 15de og 16de Aarhundrede søgte ind til deres geistlige Lehnsmænd. Provsten har dog neppe været den eneste, eftersom de to store Herreklostre, St. Knuds og St. Hans, ligesaa vel kunde modtage Landsherren, og det befindes ogsaa, at Christian den Anden oftere benyttede St. Hans Kloster, selv naar han lod sig holde i Odense af sine Lehnsmænd fra Landet,²⁾ hvad ogsaa var saameget naturligere, som det ridderlige Kloster, der endog stundom kaldtes St. Johannes Gaard, i det Hele stod i nærmere Forhold til Kongen, da hans Lehnsmænd paa Næsbyhoved var dets fødte Værge.³⁾ Derhos logerede i det mindste den samme Kong Christian ogsaa hos en Privatmand 1517,⁴⁾ og Frederik den Første overlod Magistraten 1532 at bestemme hans Logis.⁵⁾ Alt dette beviser dog kun, at Kongerne ikke havde nogen brugbar Gaard i Odense, men ikke, at de ingen havde, og den hele Tid igjennem turde mulig en Kongsgaard have havt sin Plads, hvor den i Overgangen fra 15de til 16de Aarhundrede pludselig kommer tilsyne som Dronningegaarden.

Odense By og Næsbyhoved med flere Lehn var Kong Hans's Dronnings, Christines, Livgeding, og da hun fra 1503 fordetmeste boede her, finde vi hende ikke blot paa Næsbyhoved, men almindeligen boende i Byen paa

¹⁾ Ved. Sim. 2, 1, 145.

²⁾ Smstd. 134 og 136 ff. 167.

³⁾ Smstd. 1, 2, 144-45. 156-159.

⁴⁾ Dvenj. S. 102.

⁵⁾ Ved. Sim. 2, 1, 187.

den Gaard, som blev et Clara Kloster og nu tildeels er Bispegaarden, mellem Munkemølle, Hørsfortorvet og Hølsedøre. Hverken Gaarden eller Benævnelsen tyde paa et nyt Anlæg, hvorved først da en ny Bolig for Dronningen skulde være reist; hun forefandt en ældre Bygning, udvide den ved Indkjøb, søiede selv Nytt til, og saa snart hun var død, kaldte Kongen Gaarden „vor Gaard“, „Odensegaard“, „Kongsgaarden i Odense.“¹⁾ Disse Forhold give andre tidligere, svage Spor Betydning: første Gang Hørsfortorvet nævnes, i det 15de Aarh. 1442, sees det, at ikke blot Klostret og Byen eie Grundene der, men ogsaa Kongen;²⁾ og derhos omtales fra samme Tid en Adelsflægt, som i næsten 100 Aar havde Bolig paa Hørsfortorvet, og flere kom til i det 16de Aarhundrede.

Det er derfor ikke urimeligt at forestille sig en gammel Kongsgaard paa dette Sted, den vestligste af de fremtrædende Landhøider ud imod Aaen; Kongsgaardens Grund kan i ældre Tid have strakt sig vidt ud til alle tre Sider, navnlig ud imod St. Knuds Kloster, og netop den fuldstændige Taushed, der hersker om den hele store Strækning mellem Munkemølle og Hølsedøre er en Anthydning af, at den har været optaget af Noget, som ingen Historie havde.

Endnu i Dronning Christines Tid og overhovedet i Catholicismens sidste Tid maa dette Parti af Byen i det Hele have havt et ganske andet Udseende end nu. Adelsgaden deelte det ikke i to Dele, men fra Bugestrædet til Hørsfortorvet strakte sig de Grunde, som vare bebyggede eller benyttede.³⁾ Som Følge deraf maae vi tænke os

1) Breve af Jan. 1523 i Reg. Dipl. 1, 748. 758-59. Suhms Saml. 2, S. 57 og nye Saml. 1 Bd. 385 og 3 Bd. 158,

2) Ved. Sim. 1, 2, 129.

3) Grunde folgtes efter Angivelse: „fra Bugestrædet til Hørsfortorvet“, (Ved. Sim. 2, 1, 190) og dette er endnu Tilfældet 1574 (Smst. 2, 2, 166).

Horsfeturvet betydelig udvidet i Nord og begrændset mod Syd af Dronningegaardens Omgivelser i en skraa Linie fra Munkemølle til den senere Bispegaards Haves nordlige Hjørne; Horsfeturvets nordlige Huusrække stod formodentlig ikke meget sybligere, end Adelgaden nu ligger. Der var altsaa en anseelig Plads foran Dronningegaarden, over imod St. Knuds Kloster, og Ageveien forbi dette var uidentivl Dronningegaardens eneste Communication med Byen, thi da Dronning Christine ønskede en kortere Wei til Graabrødkloster, maatte hun kjøbe sig en Gjennemgang gennem en Borgers, Peder Bondes, Eiendom,¹⁾ hvor nu Klaregaden gaaer, og denne Gade opstod formodentlig derved.²⁾ Paa Horsfeturvet havde Ridder Johan Bjørnsen 1442 og 43 kjøbt en Gaard af Byen og en Tost og Grund af Kongen,³⁾ hvilke han endnu havde udvidet ved Indkjøb af Nabo-huse;⁴⁾ hans Sønneson Ridder Tiellof Eriksen (Bjørnsen) eiede den i Christines Tid.⁵⁾ Silbigere kjøbte Mogens Gjøe en Gaard af St. Knuds Kloster, og Dronning Dorotheas Hofmesterinde Fru Else fæstede en Grund af samme. En af Byens Borgemestere, som var blevet nobiliteret 1493, den oven-

1) Contract, hvorefter hun svarede aarlig 4 þ. for den — ifølge hendes Regnskabsbog Ved. Sim. 2, 1, 109.

2) Bygningerne i denne Gade vidne endnu om denne Oprindelse, idet det er viensynligt, at nuværende Bispegaards Havemuur, der før to Indflytninger i de senere Aar stod 6 à 8 Alen længere ude i Gaden, har vilst nær imod det nordlige Hjørne af Kirkestrædet og Claregaden og saaledes afsluttet for den øverste Deel af Gaden, der ei heller siges at naae til Aaen.

3) Ved. Sim. 1, 2, 128. 129.

4) Smstb. 138. En Proces med en Borger Malmann om Nabo-grunden 1461 og 62 (Ved. Sim. 1, 2, 152 og 155 og 157) tjener meget til at oplyse Forholdet. Han nævnes isvrigt ogsaa som den, der havde og folgte en Gaard i en anden Gade, maasse Nørregade. (Smstb. 1, 2, 151.)

5) Ved. Sim. 2, 1, 119 og 125. 2, 2, 30. 2, 1, 197. 2, 1, 100. 109 og 125. Om Adelskabet see Birchrods collect. p. 78.

| nævnte Peder Bonde, boede der ogsaa, og ligeledes flere Præster i deres Vicariegaarde.¹⁾ Men saavel der som i Bugestrædet laac betydelige Haver og Grunde, som for største Delen tilhørte Klofret eller Byen. Klofret havde ogsaa Boder, som laae op til Dronningens Gaard og som hun leiede, formodentlig for at øve christelig Velgjørenhed mod Fattige, hvori hun gav et saa skjønt Exempel.²⁾

Men hvad vi ganste favne i denne Deel af Byen, er Klingenberg: Navnet forekommer ikke i de gamle Actstykker, og dog synes oftere Steder at omtales, som maatte ligge paa denne Plads. Det nævnes første Gang 1537 i den Forbindelse, at en Mand siges at have kjøbt Klingenberg, og ligesaa 1656.³⁾ Smidlertid kan det neppe have været Navnet paa en enkelt Gaard; thi det forekommer almindeligt som Navn paa Pladser og Gader, i Lübet, Hamborg, Slesvig, Nabentaa, Haderslev og Christiania. Man har gjettet paa, at det kunde være det Sted, hvor St. Knuds Kirkes Klokker vare ophængte, da Kirken intet Taarn havde, eller at den lille Plads havde sit Navn af den idelige Ringning, som hørtes der, baade fra Kirken og fra Klofret;⁴⁾ men da det samme Navn andetsteds forekommer uden Forbindelse med nogen Ringning og

¹⁾ Hr. Niels Thomsen, Hr. Jep Wormsen o. fl. Ved. Sim. 2, 1, 153, 197. Sehm Saml. 2, 2, 52.

²⁾ Smftd. 2, 1, 89, 101. Hun havde lignende ved St. Hans Kirke S. 108 og mulig flere. S. 119, 124.

³⁾ Smftd. 2, 2, 4. Gjesfing Rubell. 2, 2, 141, 184. Det var den berømte Familie Pontoppidans Stamfader, en Bonde fra S. Broby, som 1537 „kjøbte Klingenberg.“ I Faaborg kaldtes ogsaa en Gaard saaledes. R. Rasmussen Søtkildes Holstenshuus og Raktebølle S. 56. I det 17de Aarh. siges ogsaa at Henrik Gyldestjerne til Skovsbo ejede Klingenberg. Dan. Herreg. 3 (Skovsbo.)

⁴⁾ Saaledes Ved. Sim. 1, 1, 206, som tillige gjætter paa St. Knuds Gildes Gaard med Borgernes Stormkloffe.

derhos i Slesvig skrevet „Klenberg“, turde det vel ikke være umuligt, at det kunde være det samme som Lillebjerget og blot bethyde den lille Bakke i Modsatning til den store Kirkebakke, hvoraf Klingenberg i Odense er en Udfant og Affaldet.¹⁾ Der gif Veien til Dronningegaarden.

Vi kunde ønske at kaste et Blik ind i den Dronningegaard, hvor den fromme Christine færdedes og hvor Christian den Anden dvælede paa sin Flugt efter de jydskes Rigsraaders Opfigelse — hvor forskjellig var denne Konges Komme fra den Tid, da Kong Rnuð kom flygtende mulig til den samme Gaard, ihvorvel det for begge var en ny Tid, der vilde bryde frem! Men det er meget Lidet, hvad der kan siges om denne Kongsgaard, som var i Begreb med at blive et Kloster, det sidste, som blev stiftet i Danmark. Det Meste, vi vide, er allerede sagt, at Dronningen udvidede Gaardens Omfang ved Indtjøb og Leie, og forøgede den med en ny Bygning: dette skete i Aarene 1508—9²⁾ og maa formodentlig forstaaes om den grundmurede Hovedbygning, der indtil 1805 var Biskoppernes Residents og hvoraf endnu to hvælvede Kjældere ere tilbage. Den var to Etager og havde en liden Karnap paa Nordfiden.³⁾ Paa en anden Bygning var der Svale⁴⁾, og de Levninger af Dronningens Regnskabsbog, som ere til-

¹⁾ Dette er en Formodning af Pastor Kall-Rasmussen, der ogsaa har meddelt mig endeel af ovenstaaende Noticer. I Christiania er Klingenberg saaledes ganske tydelig en lille særlig Høide og mulig ligesaa i Slesvig. Cf. Pont. D. Atl. VII, 500, Grundtegn. af Slesvig. I Malmø og i Faaborg er Klingenberg en enkelt Gaard, i Rønne findes Klingegade.

²⁾ Ved. Cim. 2, 1, 113-116.

³⁾ Ifølge en Tegning i Bispe-Arch. Derhos viser Prospecten af Odense i Laundes Byer og Herregaade 1805 meget tydeligt en Chorlignende Udbygning i den østlige Ende af Hovedbygningen, som dog ikke kjendes og mulig kun skal gjælde det Lysthuus, som ligger ved Aaen.

⁴⁾ Ved. Cim. 2, 1, 111, 112.

bage, indeholde mange Enkeltheder, hvoraf man seer, at der var Boliger for Hofmesterinden, Hofdamerne, Fogeden o. A., Humlehaber, Stalde og hvad Mere der er Selvfølge ved en Hofholdning; men de give ingen Oplysning om Bygningernes Veliggenhed eller Udstrækning. Af hvad der senere erfarees om disse Bygningers Brug, sees imidlertid, at der foruden det, der nu er Bispegaarden, laaet et Huus i en Deel af Haven, og tre Huse, hvor nu Tugthuset ligger. Dronning Christine gav disse Bygninger en ny Bestemmelse. Hun vilde, som betjendt, ende sit Liv som Nonne og agtede at omgive sig i sit eget Huus med Nonner af St. Claræ Orden (Graabrødrenes qvindelige Orden);¹⁾ men inden hun blev færdig med Indretningen, som formodentlig blandt Andet krævede de Ringmure, hvoraf der i Grunden findes Levninger til flere Sider omkring Bispegaarden, overraskedes hun af Døden 1521. Gavebrevet var imidlertid udstedt, og der siges, at Nonnerne paa Paven's Befaling bleve indførte d. 21de Septbr. 1522;²⁾ men enten nu dette blot gjælder den pavelige Stadfæstelse af Klosteret, eller Kongen endnu havde Plads nok ved Siden af det nye Kloster, saa tog Christian den Anden endnu Bolig paa sin Gaard i Begyndelsen af Aaret 1523, men ratihaberede tillige sin Moders Bestemmelse ved at paalægge Lehnsmanden over Dalum Kloster tillige at antage sig og vedligeholde Claræklosteret.³⁾ De følgende Konger benyttede ikke Kongsgaarden mere; Nonnerne omtales kun som yderst trængende i Aaret 1527,⁴⁾ hvad ikke kunde ventes anderledes under Tidens forandrede Vilkaar, og dog var der iblandt dem Damer af

¹⁾ S. R. D. V, 516.

²⁾ S. R. D. V, 516.

³⁾ Brev af Jan. 1523 i Suhms Saml. 2, 2, 56-57.

⁴⁾ Et Brev fra deres Skriftefader Broder Anders, i Allen Actst. og Br. 477. Rørdam Kbh. Kirkl. S. 288.

Landets første Familier; de søgte formodentlig til Dalum, da Røden drev dem bort.¹⁾ Det hele Omfang af Bygninger med Humlehave, Raalhave og Aabildgaarde blev under det fælleds Navn af Clarækklostret, men uden Spor af Capel og Kirkegaard, som dog maa have været der, af Christian den Tredie uddeelt til fem Embedsmænd, som der fik Bolig 1538, „efterdi Nonnerne vare bortrømte (o: forflyttede) og Klostret øde“, nemlig Biskoppen, Sognepræsten og Capellanen til Albani Kirke, Læsemesteren og Rectoren, af hvilke kun den førstnævnte er blevet der, medens de Andre Tid efter anden, og senest Sognepræsten i Aaret 1746, forlod disse deres første Boliger.²⁾

Endnu fortjener det at bemærkes, at der i Aaen lidt vestlig for Clarækklostret skal kunne kjendes Levninger af gamle Bæle-Brøer, som have været lagte over begge Aaløbene paa dette Sted; ganske sandsynligt er det ogsaa, at Kongsgaarden har haft en Udkjørsel til den Side; men det gaaer længere tilbage end nogen historisk Kundskab; Marker havde Gaarden neppe der, hvorimod den Eng i Lumby Sogn, som nu tilhører den, (Særsløv- eller Bispeengen) kan være overført fra Næsbyhoved Slot til Dronningegaarden, hvis den ikke er en Levning af tidligere Embedsgods.

Bed denne Gaard have vi atter naaet Byens vestlige Grændse ved Aaen: kun Have laae udenfor, og Kongsgaarden havde mulig engang, ligesom Provstegaarden i Øst, affluttet Byens Befæstning ved en Grav og et Havelværk fra Aaen til Hølsedore.³⁾ Søge vi tilbage til vort

1) Mog. Billes Testament 1537 i Da. Mag. 6, 50. Hans Gave af 1 Pd. Malt, 1 Pd. Meel og 10 Sider Flest tør være kommen for sildig.

2) Jfr. min Sognehistorie S. 73. 75 Not. og Henriksen Odense Skole 1846 S. 31 og 52.

3) Det paafaldende Terrain-Affald fra Bispegaardens Have til Rabohaven, næsten 2 Aen, og dennes ualmindelige Frugtbar-

Udgangspunct, kunne vi følge Aaen. Ved Slusen i Vest var den som nu indledet til Munkemølle, som laae paa den lange Ø og tilhørte St. Knuds Kloster tilligemed Engdraget udenfor, Munkemose.¹⁾ Aaløbet har ogsaa sin Historie, der bedst kan sees paa Grundtegningen 1593, hvis Paalidelighed vi ikke have Grund til at betvivle. Det sydlige Løb forenede sig dengang med Mølleaaen strax bag ved Møllen, og den Deel af Møllens nuværende Terrain, som kaldes Holmen, var saaledes fuldkommen adskilt fra den vestlige Ø og tilhørte St. Knuds Kloster som en Have, hvortil der var Overgang fra Klosters egen Have. Øst for denne laae efter Tegningen 1593 en isoleret liden Holm, som maa antages at være bleven landfast med denne Klosterhave ved den Forandring, det sydlige Aaløb er undergaaet, og maaske er det denne Holm, der har givet den hele Ø østlig for Møllen det Navn, den ogsaa bærer „Beseholmen.“²⁾ Men engang efter 1593 maa der være blevet gravet eller uddybet et nyt sydligt Aaløb fra Langebro til det Sted, hvor nu Mølle vandet forener sig med Aaen, et Arbeide, som mulig ogsaa endnu kan spores i den mere lige Retning, Aaløbet har der, og i den afgravede Landryg, der sees øst for Konnebanken. Den gamle Bredning ved Møllen, hvori begge Løb havde samlet sig, blev da opfyldt til at danne den nuværende Skovø, og det har endnu i Mandes Minde kostet store Masser af Fyldning at tillukke det gamle Løbs Levning, Rattedammen. Men saalidet har Vandstanden forandret sig, at alle disse

hed kunde tyde paa, at den var Kongsgaardens Boldgrav i sin Tid. Ved Gravning i den Deel af Bispegaardens Have, som nu er bebygget med den nye Pigeskole, fandtes kjendelige Spor af Dynd i 5 Aens Dybde.

¹⁾ Ved. Sim. 1, 2, 203.

²⁾ Jf. ovenf. S. 147. En gammel Grundtegnning af Bøen, der bevares i Skolens Bibliothek, viser ligeledes, at de to Løb saaledes tæt bag ved Møllen.

Strækninger endnu kun hæve sig faare lidet over Vandet og oversvømmes ved Høivande. Øst for Holmen laae Møglebromadt, og her staae vi atter ved vort første Udgangspunct, Møglebroport.

Vor Rundgang har ladet os finde Byen 1529—30 omtrent lige saa stor, som den viser sig paa Grundtegningerne af 1660 og 1760, alene med Undtagelse af de to Yderpuncter i Øst og Vest; den næstfølgende Tid kunde nemlig indskrænke sig til at benytte Pladsen paa andre Maader. Ved Reformationen fik man saamange Bygninger til Raadighed og saamange Pladser, hvor Kirker og Klostre og andre Stiftelser havde staaet, at der ikke fattedes Rum endog for en anseelig Tilvæxt i Befolkningen: vi ville følge de vigtigste af disse Forandringer. Endeel Bygninger forbleve, saaledes som Claræklostret, til Kirkens og Stolens Tjeneste, eller overgik senere dertil; Graabrødrekloster blev forvandlet til et almindeligt Hospital for Jyens Land, og dertil henlagdes Sortebrødre Kloster, hvis Kirke blev nedbrudt, og Hellig Geisthuus, St. Jørgens Hospital og flere smaa Stiftelser samt hele Faaborg Kloster. Derved fik Hospitalet en stor Mængde Gaarbe at udleie til Adelige og Borgere. Albani Kirke blev nedlagt og Kirkegaarden skjæntet Byen til et Torv; men det varede 40 Aar, inden denne Tanke udførtes. Fik Byen saaledes Lidet af det kirkelige Bytte, tog Kongen desto mere. Provstiet blev anvendt til Lønningslehn for Rigets og stundom Kongens Kanzler, saa at blandt Andre Arild Hvitfeldt og ligeledes Christen Thomesen Sehested have været Provster i Odense: en ny Provstegaard blev opført, som sees paa Tegningen 1593, og først da de souveraine Konger solgte Kronlehnene, kom Stald- og Officiantbygningerne i Byens Eie. St. Knuds rige Kloster blev 1573 efter Prior Christen Poulsens Afgang Embedslehn for Kongens Kanzler i Forening med Dalumkloster, senere

udlagt til Ryttergods, og gik omsider over i Privates Eie. Hans Kloster blev strax Sædet for Kongens Lehnsmænd efter Næsbyhoveds Fald og tillige Kongernes almindelige Residentis (hvorum Mere nedenfor), og efterat ogsaa dets store med Næsbyhoved Ladegaards forenede Marker havde været udlagte til Ryttergods, ere de komne i privat Eie. Begge den catholiske Biskops Gaarde bleve ogsaa Kongens: den ene paa Torvet tilfaldt Kronen umiddelbart som Bispestolens Eiendom; den stod ubenyttet og blev tilfids 1576 afhændet til Borgere; den anden paa Flakhaven fik Kongen først 1547¹⁾ og gjorde den til Byens første Apothek. Paa lige Maade har Kongen vistnok disponeret over Myntergaarden, som flere Adelige eiede 1562²⁾, og flere Gaarde. Ved Siden af Kongen kunde Adelen gjøre Reclamationsret eller Patronatsret umiddelbar gjeldende for endeel Eiendomme. I Kraft af denne Ret kom Jesper Krasse, senere Mourig Pødebust, i Besiddelse af Biskop Krasses Vicarie-Gaard Syd for Raadhuset.³⁾ Det Legat, for hvilket den dannede Grundlaget, blev vel vedligeholdt, men kun som en Afgift af 15 Mk. aarlig, istedetfor at Stiftelsen engang havde repræsenteret Indtægten af et stort Tordegods. Jfr. Ane Marsvin var blandt de Virksomste, men alle Familier kappedes. Johan Friis forbeholdt sin Søster en Vicarieresidentis paa Overgaden og fik flere Gaarde til.⁴⁾ Ogsaa Borgere kunde gjøre Reclamationer, især de nobilerede Familier: Mulers og Kottis ere omtalte ovenfor (S. 69 og 121) i Anledning af Hellig Geist Huset og Jess Eggertsens Stiftelser; Jens Andersens nye Vicarie beholdt hans

¹⁾ Ovenf. S. 72 (Sch. A. Bost Reg. Nr. 24).

²⁾ Ved. Sim. 2, 2, 126 og Fugleperspectivet af 1593.

³⁾ Kongebr. i Heinrichsens Program S. 51 og flere Data fra Fjsten 1580. Jf. Saml. t. F. S. 7, 259.

⁴⁾ Hofm. Fund. VI, 259. Ovenf. S. 120.

| Søsterføn, indtil Gudsset blev erhvervet af Johan Friis; Michel Akelets Arvinger fik St. Jbs Alters Guds o. f. v.¹⁾ Men for Adel og Borgere tilsammen var det en Binding at faae saa mange Huse og Gaarde til Leje og Cie, som havde tilhørt de kirkelige Stiftelser.

Om andre kirkelige Localer kunne vi kun sige, at Helliggeists Kirke og Kirkegaard blev skjæntet af Kongen til flere Borgere under Cet²⁾, men formodentlig først langsomt indtaget i de Gaarde, der nu ligge fra Klubben til Nørregade; St. Gjertruds Kirke laae længe øde, ligesaa Albani Kirke og St. Jørgens; Smaacapellerne bortfaldt sporløst med de Stiftelser, hvortil de hørte. Priorgaarden blev formodentlig i Forstanderens Besiddelse som Adelsmand. Magistraten fik Patronatet for endel Alterguds, hvilket de forvaltede som Byens og udredede kun den gamle Afgift til de nye Embeder, som den tillagdes, eller til de Fattige.

Det gjør et sørgeligt Indtryk at betragte disse Spor af den Ødelæggelse, der overgik Vidnesbyrdene om Fortidens Tro og stærke Iver; Reformationen vilde kun en Gudsdyrkelse i Sand og Sandhed og Kjærlighedsgjæringer mod de virkelig Nødlidende, Guds sande Fattige. Det skulde nu være andre Kræfter end en udbortes mægtig Kirkeorden, der skulde bære Livet. Men paa eet Punct kom man hurtig til at føle, at Livets Krav maa indbrømme det Hiinsidige ogsaa en Plads i Rummet: ved de mange Kirkegaardes Aflæggelse blev Graabrodre Kirkegaard saa overfyldt, at Kongen 1551 maatte forbyde at begrave Diig der i 10 Aar, og han henviste dem, der onstede Frijord, til St. Jørgens Kirkegaard³⁾; men dette var ikke engang

¹⁾ Ved. Sim. 2, 2, 37, 44 og Chr. Pouls. Regist. i Biske-Arch.

²⁾ Ved. Sim. 3, 164 og Bilag 3.

³⁾ Smstid. 3, 158 Kongebrev af 20de Januar 1551.

nok, saaat Kongen samme Aar maatte overlade Borgerne Sortebrødkirkegaard til en almindelig Begravelse, hvortil han søiede det Vilkaar, at de skulde indhegne den og opføre et Capel paa Stedet.¹⁾ Længe blev dog ingen af disse Kirkegaarde i Brug, men Trangen vedvarede derfor ogsaa, lige indtil Odense fik sin Assistentkirkegaard, udenfor Vesterport 1815.

Ogsaa det stærke Livsrøre, som Kirken havde fremkaldt, maatte nu standse. Den store Sammenstrømning af alle Stænder til St. Knuds Messe havde ligesom i sin sidste Time givet et Beviis for den Betydning, den kunde have for Statssamfundet: i Aaret 1534 var det just denne Fest, der havde samlet saamange Adelsmænd i Byen, at de kunde strax paa Efterretningen om Borgerkrigens Udbrud følge den jydste Adels Exempel, idet de d. 9de Juli i Hjalles Kirke valgte Kong Christian den Tredie,²⁾ med hvem Reformationen fejrede. St. Knuds og de andre Messer forstummede nu, St. Knuds Helgenfriin blev afspillet og stjult, og de mange Samfund, som havde sammentnyttet Individier og Stænder, opløste sig. Dog gif mangan en Levning over i den nye Tid: St. Knuds Marked beholdt sin Plads i Folkelivet, og baade Adel og Borgere samlede sig hver for sig i nye Foreninger; men det maatte vare en Tid, inden det Stød kunde forvindes, som det Gamles Fald førte med sig.

1) Ved. Sim. 2, 2, 75 Rgebr. af 20 Juni 1551, jf. min Sognehist. S. 61.

2) Palud. Müller Gr. Feide 1, 242.

Tredie Afsnit.

Odenses Historie fra Reformationen til Souverainiteten,

eller

fra Ildebranden 1529 til Svenskekrigen 1658.

1. Reformationen og Grevens Feide.

Den religiøse Opvækkelse og Kamp, som betegne Reformationens bevægede Tiaar (1526—1536), tog Odense By ikke nogen mærkelig Deel. Bistnok blev Reformationssagen drøbtet paa flere Rigsdage i Odense, og fra en af dem udgik endog de afgjørende kongelige Forordninger, som begrundede Religionsfriheden 1527; men Borgerne i Odense findes ikke at have gjort deres Villie saaledes gjældende for de nye Grundsætninger, som det skete i adskillige andre Kjøbsteder; maaskee var det catholske Hierarchie i Begyndelsen for mægtigt i Byen, og senere behøvedes Borgernes Medvirkning her mindst, da Odense fik en Bistop, som selv boiede sig for Tidens Krav og traf Foranstaltning til den evangeliske Lærdoms Fremme i Staden og Stiftet. Knud Gyldenstjerne kaldte saaledes 1532 Jørgen Jensen Sadolin til at prædike Evangeliet i St. Knuds Kirke, og da han senere blev den første evangeliske Bistop (dog efter først at have været

Præst i Kjøbenhavn), anmærkede den catholste Prior i St. Knuds Kloster i sine Optegnelser, at „han prædicatede Knud Gyldenstjerne ud af Byens Stift og sig selv ind deri“. Som Biskoppens Vicarius i det Aandelige gav han hele Stiftets Geistlige Undviisning og Belærelse, saaat St. Knuds Kirke blev den første danske Domkirke, i hvilken den forsamlede Geistlighed modtog Paalæg om at prædike den evangeliste Lære, (1532) medens dog den catholste Tjenerste forfattedes uafbrudt af Munkene, og det Gamles Magt var saa stærk, at Sadolin maatte beskyttes mod Vold af den verdslige Øvrighed. I Albani Kirke sluttede Sognepræsten selv sig til de Evangeliste, og Stolen havde en saa nidkjær Rector, at Modstanderne fjernede ham. Men hvad der ikke maatte være udrettet med Ordet, blev snart indhentet i Grebeseidens urolige Dage, da begge krigførende Parter gave Reformationen Magt, hvor de kom frem. Odense var en af de Byer, der oftest stiftede Hærstab i denne ødelæggende Tvedragts Dage, og maatte derfor desto mere føle Trykket af Landets almindelige Nød.

Det er derfor ikke just nogen glædelig Forestilling, man kan danne sig om Byens Tilstand ved Overgangen fra Catholicismen til den nye Tid. Byen havde lidt meget ved en stor Udebrand i Febr. 1529¹⁾; thi vel skal det have været den mindre bebyggede Deel af Byen, omkring ved St. Hans Kloster, der afbrændte; men Ulykken var dog saa stor, at da Kongen maatte fritage de Brandlidte for Bystat, blev denne formindsket med $\frac{1}{3}$.²⁾ Desuden var hele Kong Frederiks Regjering (1523—33) en trykket Tid for Borger- og Bondestanden: Adelen regjerede, Sceptret vakkede i den gamle Konges Haand; de Forventninger,

1) S. R. D. V, 242.

2) Ved. Sim. 2, 1, 183. Branden synes dog ogsaa at have strakt sig til Selligkeistshusets Kirke. Bilag 3.

Christian den Anden havde vakt, vare stufede; Tvedragt og Mistillid herskede i alle Forhold, og det, som kom til Udbrud 1534, gjærede bestandig med tiltagende Styrke. Om endog Odense ikke har været stærkt bevæget af Partikampen, havde dog den fordrevne Konge vistnok sine Tilhængere, og Regjeringen fandt det endog 1525 fornødent at befale, at de, som vare i dette Tilfælde, skulde stille Borgen for deres Tilstedeblivelse. De Fleste have vel holdt sig stille, som man maa antage om Byens eneste Scntus Michel Pedersen Akelei, der indskrænkede sig til at befordre Peder Palladius's og sin Søns Uddannelse i den nye Tids Land (ovenf. S. 103); men en anden riig Kjøbmand Michel Clausen arbejdede saa ivrigt for den fordrevne Konge, at han tilsidst 1531 maatte bøde for sin Trostaa, og hans Gods blev konfiskeret¹). Men Massen kom i Bevægelse, da Grevefeiden gav Signalet. Den første Oprørsstare i Fyen tog Veien lige til Odense, hvor de vistnok fandt Tilhængere, bestød Bispegaarden fra Albani Kirkeetaarn og begik under Anførsel af Skrædderen Henrik Stræp mange blodige Excesser, der sporedes fra Dalum og Næsbyhoved til Ubeløen²). I den paafølgende Krig blev Odense i Løbet af eet Aar plyndret 3 Gange, nemlig to Gange af Kongens og een Gang af Grevens Tropper, der ogsaa udøvede megen blodig Voldsgjerning i Byen. Dens Fæstningsværker vare netop stærke nok til at friste til et Slags Forsvar, hvoraf Følgen kun var den fjendtligste Behandling; men Plyndringen var den ene Gang ogsaa Straf for Trafald. Paa Plyndringerne fulgte endda haarde Brandsfatter og

1) Heise om Bondeopløb i Jylland i N. Hist. Tidssk. 5, 320 og 331. Ved. Sim. 2, 1, 163. Han blev dog senere taget til Raade. D. M. 3 R. 6, 49.

2) Pall. Müller Gr. Feide 1, 247 og D. Mag. 3 R. 6, 32, hvor det sees, at Fjorden Likhov 1536 indstævnedes Odense og Bogense Borgere for Plyndringen af hans Ø Ubelø.

tunge Udskrivninger af Sølvsfat¹⁾). Ved slike Veiligheder kan man let forestille sig, at St. Knuds og Albani Helgenstrin kunde have mistet deres gyldne Metalbeklædning, baade ved Fjendehaand og for at tilfredsstille Magthavernes Fordringer. Efter den anden Plyndring befalede saaledes Grev Christopher St. Knuds Kloster foruden en bethdelig Pengesum at indsende alt Guld, Sølv og andre Aenobier, af hvad Navn nævnes kan, som fandtes i Domkirken, paa 4 Sølvfalte nær, og Kong Christian gjorde snart efter saa store Fordringer, at han endog maatte bemyndige Prioren til at sælge af Klosters Jordegods, for at tilveiebringe de 4000 Lod Sølv, han forlangte²⁾ Ved denne Veilighed skete det, at Prioren indsendte et forghldt Kobberbillede af 30 Lod og endeel Sølv, som Myntmesteren ogsaa erklærede for Kobber. Han erkjendte Billedet for en Feiltagelse og erstattede det; men om Sølvet paastod han, at han havde ladet det prøve af to Guldsmedde, som erklærede det for forghldt Sølv, og naar han da tilføier de mærkelige Ord, at han havde „med Kgl. Maj. Tilladelse ladet det tage af et Skrin heri Kirken“, synes det unegtelig, som om vi deri saae St. Knuds Helgenstrins Skjæbne³⁾. Kun er det paafaldende, om Prioren skulde mene Kirkens største Helligdom med „et Skrin i Kirken“, som der kunde være og var saamange af (Reliquiestrin, Skrin til vasa sacra, til Messeskæder v. m.). Men om Helgenstrinene ikke bleve plyndrede ved denne Veilighed, saa viser dette dog vistnok den Vei, de engang ere gaaede, og det er ikke rimeligt, at de skulde have havt deres hele prægtige Udstryelse, dengang de bleve indmurede paa det Sted, hvor de 50 Aar efter kom

1) Ved. Sim. Gr. Feide S. 111—12 o. fl. St.

2) Christen Poulsens Regnskabsbog i Dan. Mag. 2, 68—69.

3) Dan. Mag. 2, 68—69 og Damgaard i Saml. t. F. Hist. 5, 143. Hvad Metal den forghldte Beklædning paa St. Knuds Skrin har været, er endnu steds et tvivlsomt Spørgsmaal og besvares forskjelligt.

for Dagen, saameget mindre som man i Mellemtiden i Anledning af den nordiske Syvaarskrig randsagede saa skarpt efter skjulte Kirkeskatte endnu i Prior Christen Povlsens Levetid, som ikke var den Mand, der vilde forhynde Regjeringen Noget¹⁾. Paa andre Steder toge Borgerne selv Værdisager i Kirkerne, som f. E. Saxkjøbings Borgere toge Sølvet af St. Jørgens Willede i Bregrup Kirke²⁾; men der spores ikke noget egentlig Kirkeran i Odense, hvor tværtimod den lübeckse Feltherrc anfaae sine Kostbarheder for sikkest bevarede i Prior Christen Povlsens Værgc, da han betroede ham tvende Skrin o. m. kort før Slaget paa Dyrnebjerg³⁾. De grevelige Tropper vare neppe de Værste, skjønt det berettes, at Grev Christopher lod en fornem Borger Hans Høyer henrette; men de hertugelig holstense og jydse Tropper, som mødte væbnet Modstand, „røvede ynkelig Byen og ihjelslog mange af Borgerne“ allerede ved den første Erobring 1534, og værre git det uidentivl, da Hertugens Feltherrer anden Gang gabe den ulykkelige By til Priis (19 Juni 1535) efter Slaget paa Dyrnebjerg⁴⁾. Dette

1) N. Dan. Mag. 6, 43 fgg. Derfom det var paalideligt, hvad Pontanus og Stephanius sige, at St. Knuds Skrin 1582 befandtes i jin fulde Glands, maatte man dømme anderledes; men den første Beretning om Fundet har det ikke, og Bircheros, som følger de nævnte Forfattere, har ogsaa den største Vanskelighed ved at finde en Leilighed, da Tyvehaand kunde have borttaget Prydelserne af de indmurede Kister mellem 1582 og 1696, da de ganske vist foresandtes som nu.

2) Dan. Mag. 3, 88.

3) Ved. Sim. Grevens Feide, S. 104.

4) Chron. Skib. og Rørd. D. S. Kildeff. 1, 371 (og 373 ff. 553). Byen havde hylbet Kongen allerede d. 22 Marts ved en Deputation af Borgemeister Michel Mule og Raadmand Hans Friis (Ved. Sim. Grevens Feide S. 94), men underkastede sig atter Greven. Det Uventede i at see den gamle Borgemeister M. Mule i Spidsen for Deputationen med en Raadmand, der senere fik Bevise paa Kongens Paastjønneise, vækker Mistante

Slag bragte ogsaa den døende Bistop Gustav Trolle, som Greven havde indsat istedetfor Knud Gyldenstierne, til Odense, saavel som de faldne Anførere for de fjendtlige Tropper, Greverne af Hoya og Tecklenborg, som Kongen lod begrave i St. Knuds Kirke¹). Et andet Slag bragte Danmark's Admiral Peder Skram saaret til Byen, hvor han blev helbredet i Jf. Ane Nielsdatters Huus, der var En af Dronning Christines Hofdamer og levede længe i Odense af sin Pension under en Virksomhed, som minder om den ædle Dronnings²). Efter Slaget paa Ørnebjerg kom ogsaa Kong Christian selv til Odense, hvor han dog kun forblev nogle Dage: Seierherrens Bei betegnedes baade med Straffedomme og med Tilsagn af Amnesti for de Vildledte. Henrik Skrap og 3 Medskyldige bleve henrettede ved Dalum; men ellers vides ikke, at nogen Odense Borger blev straffet af Kongen³). Den 3 Juli forkyndte han Amnestien i en Forsamling af Borgernes og Bøndernes Deputerede og modtog Hylningen af disse Stænder for hele Fyens Vedkommende, og den 9 Juli var han allerede i Nyborg, hvorfra han den 19 gik over til Sjælland, for at fuldende Rigets Erobring⁴). Men Krigen's Byrde vedblev endnu et Aar at hvile tungt

om forskjellige Stemninger i Byen. Michel Pedersen og Jep Nukersensvare de virkelige Borgemeistre; Michel Nule, der døde 1537, kaldes ikke Borgemeister 1534 (Actst. udg. af F. St. I. S. 1, 72—73.) Jep Nukersen forsvinder fra denne Tid; skulde Michel Pedersen have holdt sig tilbage fra denne Hyltingsact eller have forladt Byen? Hans Kone fik Protectorium af Kongen ved samme Tid. Da. Mag. 3 R. 5, 112.

- ¹) Mummé a. S. S. 231 og Ved. Sim. 2, 1, 201. Deres Monument, som nu er borte, findes stukket af Bircherød og optrykt i Samlingen, der udkom i Fred. 5 Tid, som Nr. 8.
- ²) N. Dan. Mag. 3 R. 3, 81 og Nørdam Hist. Kildebl. 2, 26. Christian den Anden havde 1522 forlehnnet hende med det laymannske Gods i Baag Herred, 2 Læster Korn. (Suhms N. Saml. 2, 2, 53 og 42.)
- ³) Endel Protectorier udstedtes. D. M. 3 B. 5, 54, 61 og 6, 139.
- ⁴) Daa Bidrag til Danm. Hist. ind. Greves. S. 9. (Korsf. hist. Tidstf.)

paa Land og By, indtil den nye Rigsforfatning af 1536, der ogsaa blev beseglet med Odense Byes Segl, gjorde Ende paa Oplosningens og Tvedragtens Forstyrrelser. Et Par Aar stod Byen dengang under et Slags Statholderstab af en af Kongens Feltherrer Claus Daa og den med St. Hans Kloster forlehnedes Anders Emichsen, og deels ved dem, deels ved andre betroede Mænd og tildeels ogsaa ved sin egen jevnlige Nærværelse i Byen iværksatte Kongen efterhaanden de nye Dispositioner over de kirkelige Efterslæbningsskaber, som ovenfor ere omtalte¹⁾. Odense blev snart igjen det Sted, hvor vigtige Regjeringsforhandlinger foretoges: det Udvalg af Geistlige, som skulde udarbejde den nye Kirkelov, indkaldtes dertil, men forlagdes senere til Haderslev, hvorimod den endelige Vedtagelse af den fandt Sted paa den første store Herredag, Kongen holdt her 1539²⁾. Den nye Ordning udførtes efterhaanden under den første evangeliske Biskops, Jørg. Jens. Sadolins, forstandige Ledelse. I de reformerede Klostre vedblev der at være Munke, baade i St. Knuds og St. Hans Kloster, i henved 30 Aar; men de foranledigede ingen Forstyrrelse, hvorimod det just var i Odense, at et Par unge Mænd i exalteret protestantisk Ridjærhed reiste en Kamp mod Katholicismens Levninger, der førte dem selv ind i Wildfarelser og Sværmerier³⁾. Paa Byens Stilling i Staten havde Reformationen ingen Indflydelse. St. Hans Kloster blev vel Sædet for Lehnsmændene over Næsbjghoved Lehn, men Byen indtog som før en fri Stilling umiddelbar under Konge, Kansler og Rigsraad, hvilket dog ikke ude-

1) S. 160-62. Om den kirkelige Ordning see min „Odense Byes Sognehistorie“ (i N. Hist. Tidsskr. 6 Bd.) og „Graabroders Høspitals Historie“ (i Saml. t. F. Hist. og L. 5 Bd.) og Rørdam J. J. Sadolin (smstd. 4 Bd.)

2) Min Kirke-Ordinantsens Hist. N. Kirkeh. Saml. 2 Bd.

3) Rørdam a. Str. S. 71.

luffede, at Kongen ogsaa stundom kunde beordre Lehns-
mændene til at udføre sin Villie. Byen fik sine Privi-
legier stadfæstede 1537, men rigtignok med det betænkelige
Tillæg, at Kongen forbeholdt sig at forandre, hvad der
kunde være ham eller andre Underfaater til Besvær¹⁾.
Men om end Odense Bye saaledes gik haardt medtaget ud
af Grevefeidens Krisis, reiste den sig dog forholdsviis
hurtigen igjen. Denne gang var det Handelen, der hævede
den, og med Velstanden samvirkede kongelige Befalinger
mere end kongelig Gunst: havde det gamle Odense skyldt
St. Knud og Kirken sin Glands, blev nu Handelen og
Regjeringen de væsentligste Støtter for dets Velmagt.

2 Handel og Søfart.

Uagtet Odense i Oldtiden havde ligget gunstig for
Handel og Skibsfart, var det dog efterhaanden blevet
anderledes, eftersom Skibene bleve større og mulig Grundene
i Fjord og Aa voxte op. Der var ikke længere Skibsfart
lige til Byen; men fra gammel Tid havde den sin Havn
eller sit Skibsted længere borte, ved Ellemose, i Elle-
mose Aa²⁾. Denne Aa er intet Andet end Odense Aa
selv, der kaldtes saaledes fra Dalum til dens Udløb³⁾;
men Ellemose eller Ellemose Eng var et bestemt Sted ved
Aaen, som laae nær ved Korup (Biskorup)⁴⁾, og der er
ingen Tvivl om, at det er det samme, som kaldtes Skibsmå
(Skifsmadt)⁵⁾ og endnu kaldes Skibsmåen. St. Knuds

¹⁾ Krag Ebst. 3. Suppb. 202.

²⁾ Privil. 1477 i Actst. udg. af F. St. lit. Selsk. 1 Saml. S. 26 og 27.

³⁾ Jac. Madf. Bjittatsbog v. Trone S. 24 og 66.

⁴⁾ Ved. Cim. 1, 2, 205. „Østen for Korup op til Aaen.“

⁵⁾ I et Laughævd af 1534 beskrives det som „Diger, Grøtter og Skiel udviser fra søndre Ende og indtil Korcup Skjel.“ Actst. n. St. S. 73.

Kloster havde først regnet denne Eng, som al Aabredde, til sine Eiendomme, men 1288 havde Byen ved et Mage-skifte tilkjøbt sig den mod to andre Marker¹⁾, og fra den Tid, om ikke før, havde Byen der sin Lodse- og Ladeplass. Endnu sees der paa dette yderste Hjørne af Byens gamle Mark en halv Miil fra Byen og ligesaa langt fra Aaens Udløb kjendelige Spor af den tidligere Færd paa dette nu forladte Sted: en Dæmning langs Aaen og et fordybet Engdrag indenfor betegner mulig, at en gammel Bredning er blevet affaaet eller en Havn udgravet. Til dette Sted førte Odense Skibsvei, som gik ud af Bjente Port og et Stykke øst for Byen dreiede mod Nord til Ellemoseeng. Hele Veien var indbefattet i Byens Fred (eller Jurisdiction), der ellers ad denne Side kun gik til Hanebek, hvor Fredstenen endnu staaer²⁾. Fra Ellemose regnedes i vidtløftigere Forstand Odense Havn til Mestkovsgab eller Mesingesund, og Byen var eneberettiget til Handel paa den hele Fjord³⁾, hvorfor den i Aarene 1596 til 1605 førte en vidtløftig Proces med Morten Skindæl til Østrupgaard, da han ved Klintøre eller Klintebjerg og Øvikovsholm udfibede Korn og førte directe Handel med en Kjøbmand i Flensborg⁴⁾. Men denne Søvei tillod kun smaa Skuder med Silb, Tømmer o. A. at komme Byen

1) Ved. Sim. 1, 2, 205, nemlig Essetofte Mark og Hynsmark. Det er mærkeligt, at Klosteret alligevel regnede Ellemose Eng til sine Eiendomme 1534: maaskee det ansaae sig for blot at have affaaet Brugten af Engen, eller gjentog det mulig de mange Lavhævd paa Eiendomme, som vare affaaede, fordi det havde Forpligtelse til at hjemle Kjøberne dem? Man sees Byen og Klosteret paa engang at tage Lavhævd paa eet og det samme 1534, (Ved. Sim. 2, 1, 198), uden at deraf opstod nogen Strid.

2) See ovenfor S. 136.

3) Actst. n. St. S. 73 og 27.

4) Ved. Sim. 3, 58 og 66-67. Nogle dertil hørende Indlæg findes i Raadstuen's Archiv. Paa det gamle Kort af 1698 kaldes Klinteberg alene Klinte.

paa $\frac{1}{2}$ Miil nær. De større Skibe maatte løsse og lade ved Baade, og selv Udgangen for mindre Skibe blev i Aaret 1572 vanskeliggjort ved en stor Vandflod, som tilfattede Aaen med Sand og forshyldte Dybet¹⁾.

Ved Siden af denne Søvei maac Odense Borgere tidlig have søgt Havet over Kjerteminde; thi da Kong Hans 1503 tog den hidstnævnte By i Beskyttelse mod Forvrang, stadfæstede han et Handelsforhold mellem Odense og Kjerteminde Borgere, som fra Arildstid havde fundet Sted²⁾. Maaſtee havde Odense i Oldtiden betjent sig af Kjertingefjord ligesom af Odense Fjord, mulig endog før der reiste sig en By ved dens Minde³⁾; men vist er det, at i det 16de Aarhundrede vendte Odense Byes Handel sig stærkere mod denne Side; der berettes, at Odense Borgere bleve 1539 fritagne for at erlægge Brotoldpenge i Kjerteminde⁴⁾, og i den følgende Tid seer man, at de vare betænkte paa at bane denne Handelsvei ved forskjellige Foranstaltninger. En saadan var det, at de i Aarene 1569—70 forestillede Regjeringen, at de maatte faac Veilighed til at

- 1) Byen ansøgte dette i et Bønnskrift til Peder Oxe om Løttelse i Krigsſkyld i Syvaarskrigen og yttrede, at det vilde blive en stor Bekostning, om de ellers kunde finde Raad og Middel til at gjøre Noget derved. (Concept i Raadstue Arch.)
- 2) Actst. a. a. St. S. 149. Det Folkesagn antyder noget Lignende, som fortæller, at Kjerteminde har faaet sit Navn af den Dom, Odin fældede mellem disse to rivaliserende Byer: „vær du mindre“. (Thiele's Folkes. I, 158.)
- 3) Stedet har givet Byen Navn, efterat Landsbyen Kjerting havde givet Fjorden og Udløbet sit Navn: 1499 førte Byens Segl: Kærtingemendense Sigillum (Pont. Atl. VI, 610). Den forekommer ikke i Baldemars Jordebog, hvorimod Munkebo nævnes der som Kronens Eiendom (Sc. R. D. VII, 523.)
- 4) Ved. Sim. 2, 2, 10 efter Bircherod, i hvis Manuskrift der ved en Misforstaaelse ogsaa nævnes Fritagelse for Told; vistnok menes kun, at de betragtes som Medeiere af Skibsbroen, efterat Broens Anlæg ved Kjerteminde havde gjort Udfibning fra Fjorden selv umulig.

benyttede et nærmere liggende Udfibningssted ved Kjerlinge Fjord: Kong Frederik den Anden paalagde derfor Kjerteminde Borgere at indrette deres Bro til en Vindebro mod at hæve Broforn, og tillod Odense Kjøbmænd at have en fri Havn ved Munketo, til Ind- og Udfibning¹⁾. Da imidlertid Veien til Munketo endnu var lang og besværlig, dobbelt paa den Tid da Veien til Kjerteminde gik gjennem Siby eller endnu sydligere, var det en anden ikke mindre vigtig Foranstaltning, at Odense 1578 begjærede Tilladelse til at slaae en Bro over Odense Aa ved Aasum og lægge Wei over Aasum Marker til den gamle Kjerteminde Wei²⁾ — et Andragende, som formodentlig strax blev bevilget, da Aaen var deres eget frie Hegn, og den nye Landevei spores 1598³⁾, ligesom da ogsaa Broen forefindes endnu og endog drog Nyborg Landevei til sig, saa at St. Jørgens Port en lang Tid (til 1802—5) blev Udførselen baade til Kjerteminde og Nyborg.

Saaledes var Odenses Handel til denne Side deelt mellem Munketo og Kjerteminde; det kunde just ikke være til Fordeel for sidstnævnte By, hvorfor den ogsaa 1588 havde neppe 4 Kjøbmænd, men mange Søfarende og ikke mindre end 40 Skibe og Studer, som maae antages at have faret i Fragt for de Odense Kjøbmænd, af hvilke En, Niels Bager, ogsaa holdt en stor Handel der i Byen⁴⁾. Imidlertid blev Munketo ikke til noget betydeligt Handelssted; det mistede endog 1578 formcdelst det ringe Antal af Beboere sin gamle Virkeret⁵⁾, og Odenses Trafik har saalidet efterladt sig Spor, at man ikke engang kan

1) Ved. Sim. 2, 2, 148-50.

2) Smjtd. 2, 2, 187.

3) Den omtales nemlig ved Strangenettes Mord (Ved. Sim. 3, 66), og Broen sees paa Tegningen 1598.

4) Jac. Maas. Bistatatsbog S. 136. Ogsaa andre Odense Kjøbmænd eiede Huse i Kjerteminde.

5) Hist. Tidst. 4, 599.

paavise Stedet, hvor Ladeplassen har været. Men i det 17de Aarhundrede blev denne Handel stor nok til at bære begge Kjøbstederne, og Kjørteminde hævede sig for en kort Tid til anseelig Velstand i Forening med Odense. I Midten af det 17de Aarh. beskrives Kjørteminde som en Havn, „hvorfra en utrolig Summa af Korn og Landets forskjellige Vare til fremmede Steder udføres, saavel af Byens egne Borgere som og af Odense Borgere, som der deres Kornspiser (Magaziner) og Ladested vedligeholde.“¹⁾

Paa samme Tid nævnes ogsaa Bogenfse som en Havn, der laae Odense Kjøbmænd beleilig;²⁾ men visere er det, at de tillige benyttede deres egen gamle Havn, og da Stibene ikke kunde gaae længere end til Stigestrånd, maatte Varene føres paa Pramme og Aæl. Men Ladestedet var ikke længere i Ellemose Eng; man havde forladt Aaen og foretrukket Bogø Strand, en Vig af Havet, der vest for Aaens Munding star sig ind i Vandet og modtog Næsbj Aa.³⁾ Der omtales 1639 og 1652 en Skibsbro og et Strandhuus og en ny Skibsvei over Ladegaardsmarken, som Kongen 1635 havde bevilget Byen⁴⁾; og da den i Aaret 1656 erhvervede Vikkelsø, der hørte til Dalum Vehn, mod 3 Gaarde⁵⁾, er det rimeligt, at man alt længe tænkte paa at føre Handelsveien over til denne naturligere Retning ogsaa uden den Tilfaldelse, som Aarene

¹⁾ Arent Berntsen Daum. Riges frugt. Herlighed 1, 1, 93. Ogsaa Præsten Boghs Optegnelser om Kjørteminde, der bevares paa Raadhuset, skildre Byens Tilstand som glimrende, saalænge den var Odense Byes Handelsplads.

²⁾ Lyscaenders Fortale i Suhms Saml. 1, 2, 67.

³⁾ Saaledes som det sees paa Videnskaberens Selskabs Kort og paa det ældre Kort af 1717, som er aftrykt paa Pl. 2.

⁴⁾ D. Atl. VI, 584 og Arent Berntj. S. 92 og Docum. i Raadhuus-Archivet. Kgebr. 5 Febr. 1635 og 14de Marts 1639. Strandhuset er den Gaard, som endnu regnes til Odense Grund, og skal være skjænket Byen af Christian den Fjerde; det blev 1652 tilladt, at der maatte boe Folk der. (Ved. Sim. Manusk.)

⁵⁾ D. Atl. VI, 584. Den ene Gaard blev kjøbt for 650 Rdr. som

1658—60 medførte. I disse Krigsjaar blev Kjerterminde nemlig næsten ganske ødelagt, især ved de kongelige Troppers Vandgang 1659, og da derefter Odense, som ogsaa led faare meget, atter reiste sig til ny Handelsbedrift, gif dens Bei ikke mere over denne By.

Hvad der især havde bragt Odense Kjøbmænd til at søge Kjerterminde, var den vanskelige Indseiling i Odense Fjord, som antoges ikke at tilstede større Skibe Udgangen. Det er derfor antegnet som en stor Begivenhed, at i Aaret 1682 blev den Passage først bekendt, hvorigjennem Skibene kan komme noget nær til Odense¹⁾: en hollandsk Skipper skal have gjort Opdagelsen, da han af Storm blev drevet ind i Fjorden; der blev strax anstillet Opmaaling i en heel Sommer, og fra den Tid har Løbet været bekendt til Klintebjerg, som var Byens Winterhavn, og deraf til Stigestrånd, som kaldtes Sommerhavnen; fra dette Sted var der kun omtrent $\frac{1}{2}$ Miil til Landingsstedet ved Baagø Strand, som nu kaldtes Skibhuset.²⁾ Smidlertid paafulgte ingenlunde nogen betydelig Søfart af Byens Egne, saameget mindre som Handelens glimrende Tid var forbi; det var meest Skipperne fra Als og Hollændere, der hentede Ladningerne, og først efterhaanden nedsatte enkelte Skipperne sig i Stige og andre Byer langs Fjordens Bredder; men endnu 1720 vare kun 5 Skipperne i Stige. Ladeplassen beholdt endnu langt ind i det 18de Aarh. det bestedne Navn af Skibhuset (i Enkelttallet), og Handelen trykkes ikke

Peder P. Verdy laante Byen, men for hvilke Byen maatte give Udlæg i en Gaard i Tommerup og en Præstetjeners Gaard i Brylle; den anden købtes af Hospitalet for 600 Rd., tildeels mod andet Jordegods. (Fortegnelse over Byens Gjæld 1660 i Ved. Sim. Rst.)

¹⁾ Bircherods Manusf. Saml. Andetsteds angives 1680.

²⁾ D. Atl. VI, 551 og 584. Det betragtes i Bøghs ovennævnte Beskrivelse som den anden Ulykke, der ødelagde Kjerterminde, at denne Søvei blev fundet.

lidet ved Færdselen paa den nye Skibhuusvei, som stedse havde Ord for at være den fletteste Vei i Landet og ofte ufremkommelig, tildeels fordi den gik igjennem Skove. Derfor var ogsaa Tanken om en Canal til Stigestrand eller til Naens Udløb i Bevægelse gjennem det hele attende Aarhundrede, hvorom mere nedenfor.

Handelens Historie frembyder isvrigt Intet af særlig Interesse; den befordredes og trykkes af de samme Forhold som alle Kjøbsteders Handel dengang. Kjøbmandslauget beholdt sin gamle Gildeslov, og ligesom den havde den indskrænkende Bestemmelse om Antallet af Kjøbmændene, saaledes havde den ogsaa den Betingelse for Optagelsen, at Enhver først skulde være Medlem af St. Knuds Gilde, en Bestemmelse, som vi see anvendt i en daværende Kjøbmands Optegnelser om hans Indgang i begge Gilder¹⁾, og som vi endog finde gjentaget i den autentiske Copie af Kjøbmandslaugets Artikler af Aaret 1631.²⁾ Kjøbmandslauget fik mulig i Midten af 16de Aarhundrede et nyt Laugshuus; thi den samme Kjøbmand betalte Penge til Opførelse af et Huus istedetfor Kosten (Beværringen) for sin Kone; men man veed nu ligesaa lidet, hvor Kjøbmandslaugets, som hvor St. Knuds Gildeshuus laae. I Mangel af nærmere Kundskab maae vi blive staaende ved en almindelig Forestilling om en meget udbredt og omfattende Handel, der uidentivt efter en Standsning i Aarene 1533—50 tog et stort Opsving i det 16de Aarhundrede og i det 17de udfoldede sig i den store Trafik paa Hjerteminde Fjord, som nys er omtalt. Den Mand, som i denne Henseende har indlagt sig det berømteste Navn, var Oluf Nielsen Bager. Han havde navnlig store Forretninger med og for Regjeringen i

¹⁾ Ved. Sim. 3, 78. Suhms Saml. 1, 1, 36—37.

²⁾ Findes i Raadst. Arch. og Mag. Embedsbr. f. 1. Derimod i de nye Privil. af 1724 er det udeladt.

Shvaarskrigen og nød Frederik den Andens vind-
strænkede Tillid. Foruden al almindelig Handel, drev han
Studehandel i et saa stort Omfang, at han sendte
hele Ladninger af fede Stude til Holland. Ogsaa
andre Kjøbmænd drev denne Handel, som ellers meest gif
tillands over Afsens. Hans Mule nævnes som en
Saadan, og kjøbte engang 905 Dyr, og ved Skiftet efter
Borgemeister Otto Knudsen (Seeblad) 1633 udgjorde
een Post 566 Dyr.¹⁾ Dette er en af de Omstændigheder,
der kan forklare de mange Spor af Stalde, der forekomme
i Byen, og det indeholdet ogsaa den naturlige Grund til,
at saamange Odense Kjøbmænd allerede i det 16de Aarh.
kjøbte Landeiendomme eller fæstede Tiender og søgte Be-
lehnning med Krongods.²⁾ En anden Udførselsartikel var
Odense Öl, et berømt Produkt fra ældre Tid. Men i en
paafaldende Grad blomstrede Juvelhandelen og Guld-
smedekunsten i det 16de Aarhundrede i Odense.³⁾ Det er
rimeligt, at de mange Adeliges og Dronning Christines
Ophold i Byen har givet Anledning til dette Opsving, men
det gif fremad i det hele Aarhundrede: Kongen gjorde
Bestillinger i Byen, og Handelen strakte sig langt udenfor
Landets Grændser. Især er Didrik Fiuren eller
Fyring og hans Kone, Bisfop Niels Jespersens
Enke, bekjendte i denne Henseende; de eiede de tvende
Gaarde ved Siden af Raadhuset⁴⁾, og Handelen gif i saa

1) Odense Skifteprotocol i Raadst. Arch.

2) Saaledes havde D. Bager Østerlev, Bikkelsøe, Tollelund, Elle-
gaard o. m. Hans Mule Nislevgaard o. fl. j. ovenf. S. 103.

3) I de saa Documenter, man kjender fra disse Tider, forekomme
i eet Aarhundrede Ravnene paa ikke mindre end 15 Guldsmede
(Wed. Sim. 2, 1, 37, 89, 102, 114; 2, 119, 148, 194. 3. 33.
59. 65. 142. 177. Bloch nyeeste Geistl. 1, 584. Iversens
Almeennytt. Samler 17 B. S. 10. Suhms Saml. 1, 2, 15
og Docum. p. Raadhuset).

4) Wed. Sim. 3, 177-78.

store Maal, at en eneste Regning, som hun udsendte, beløb 14,409 Rd.¹⁾ At mange andre Familier ved Handelen hævede sig til anseelig Velstand, er ligeledes bekjendt; Borgemeister Hans Mule anfaaes endog i Oluf Bagers Tid for Byens rigeste Mand og Flere for at komme ham nær.²⁾ Det blev ikke uden Betydning, at flere af dem havde erhvervet deres Familie Adelskabet; thi de bleve derved istand til at kjøbe Jordegods, og gjøre sig betalte i Adelsmænds Bøndergods, hvad selv Oluf Bager, der ikke var adelig, maatte befinde, at han ikke kunde, da det engang overgif ham, at et saadant Kjøb af 4 Gaarde, som han dog strax igjen havde solgt til Canzler Joh. Friis, blev dømt ugyldigt ved Kongens Rætterthing (1571)³⁾. Dog seer man af hans Søns Historie, at der kunde gjøres Undtagelser fra Loven; thi 1584 fik Niels Bager et Kongebrev om, at han maatte tage Adelsens Gods i brugelig Pant for Gjæld⁴⁾, hvilket da ogsaa var temmelig nødvendigt, dersom Kjøbmanden skulde være sikker paa sin Ret. I disse Kjøbmænds culminerede ogsaa Odenses Handel i de Tider; foruden de Uheld, der kunne bringe store Handelshuse til Falb, hvorpaa Rotti og Ole Bager selv afgave Exempler, indtraadte ugunstige Forhold: Hollænderne afløste Hansestæderne i Nordeuropas Handel, Krige brøde ind, Adelsens Privilegier voksede, og det var

¹⁾ Bed. Sim. 3, 142 efter Bircherods Mstr. Ved en Trykfeil er han paa en Stamtable hos Giesfing (2, 133) kaldet Jubel-lærer istedetfor „Jubiler“ = Juvelerer, og dette gaaer igjen som Historie i Mummess St. Knuds R. S. 123. Hans Hustru bragte Formuen til Dr. Jens (Hansen) Mule.

²⁾ Bed. Sim. 3, 86. Oluf Bager fik 1566 Kongebrev paa, at han ikke maatte sættes høiere i Skat end lige med den tredje i Byen, og H. Mule med den Anden. (Jacobs. om det danske Skattevæsen S. 107).

³⁾ Bed. Sim. 3, 91.

⁴⁾ Smft. S. 111 og 19. Ny D. Mag. 6, 169.

forgjæves, at Christian den Fjerde gjenoptog en ældre Skik, idet han 1604 udstreb et Møde i Bogense af en Borgemester og en Kjøbmand for hver By med kongelige Kommissarier til at raadslaae om Midlerne til Kjøbstedernes Haandterings og Kjøbmandstabs Fremme og 1644 tilslagde alle Provindserne saadanne aarlige Møder.¹⁾

3. Christian den Tredies og Frederik den Andens Forhold til Odense.

Handelens Velmagt i det 16de Aarhundrede maatte have megen Indflydelse ogsaa paa Byens Udseende; men mange kongelige Anordninger og Foranstaltninger samvirkede med den, maastee tildeels fordi Kongerne saa ofte holdt Rigsdage og Høitideligheder i Byen og saamange Fremmedes Bei faldt derigjennem. Kong Christian den Tredie befalede allerede 1542, at Bækken skulde renses²⁾, og 1547 indstjærpede han sin Faders Baalæg fra 1528 om Straatages Afstøffelse og Foranstaltninger til Reenlighed i Byen; de skulde seie alle Gader og Stræder hver Løverdag, og der skulde lægges god Bro paa alle Gader; han gjorde Borgemester og Raadmænd ansvarlige, dersom han fandt det anderledes. Tillige skulde de bygge Staldrum til 500 Heste.³⁾ Fremdeles befalede han 1555, at

¹⁾ Actst. udg. af F. I. S. 1 Saml. S. 11 og 83. Jf. Allen nord. Rigers Hist. 4, 1, 99.

²⁾ Ved. Sim. 2, 2, 23. Senere klagedes især over det sydlige Løbs Tilstopning; det gik fra Hospitalets Havemur ind over Nørregade nær ved Fiskeforvet ved Morten Skriveres Gaard, den første fra Hjørnet til Fiskeforvet, hvor det sees endnu 1593, men er nu forsvundet. (Thingsv. 1568 i Raadst. Arch.) Den kaldes her „Byens Bet“.

³⁾ Ved. Sim. 2, 2, 44. Allen a. St. 4, 1, 114.

der skulde oprettes et Vognmands-laug, som i andre Byer udenlands, efterat hidtil al Rjørsel havde været udført af Borgerne efter kongelig Pas¹⁾, en Foranstaltning, der blev saameget vigtigere, som Kongen dengang ofte holdt Hof i Nyborg.

Den største Forandring, Christian den Tredie havde tiltænkt Byen, blev dog ikke udført i hans Tid: han havde 1542 givet den Albani Kirkegaard til et Torv og Kirken med Undtagelse af Choret, som skulde nedbrudes, til at indrette Leievaaninger i, samt Taarnet til deri at hænge Byens Stormklokke; derhos havde han befaleet, at der skulde affættes en Gade fra Bugestrædet norden om Vatinstolen ind til dette Torv.²⁾ Vi vide ikke, hvad der hindrede Udførelsen af Kongens Villie; men vi kan tænke os, at de friske Grave paa en af Byens meest benyttede Kirkegaarde, uagtet Trangen til et Torv, traadte denne Anvendelse af Pladsen iveien. Taarnet var formodentlig forud Stormklokkens Plads, men dets Vedligeholdelse tør have faldet Byen besværlig, og vi see derfor Kongen efter 20 Aars Forløb behandle det som sit og paa anden Maade vise Byen den Gunst, han dermed havde tiltænkt den. I Marts 1558 befalede han nemlig Prioeren i St. Knuds Kloster Christen Poulsen at opbygge et Taarn paa St. Knuds Kirke, hvori baade Kirkens Klokker og Stormklokken kunde ophænges, og dertil tillod han ham at nedbrude og bruge Albani Taarn, og hvad der blev tilovers

1) Prag Chr. 3. Suppl. S. 132. Alligevel maatte Frederik den Anden 1578 anvise Byen Halvparten af Byffatten i to Aar som Erstatning for Vgternes Hyrde. (j. S. 190).

2) Gavebrevet i Actst. 1 Saml. S. 62. Om Choret virkelig blev nedbrudt, er tvivlsomt, da Christen Poulsen (eller St. Knuds Kloster) 1542 fik det mod Jordskyld til Hospitalet (Wed. S i m. 3, 152.)

deraf, stjænkede han Borgemeester og Raadmænd til Byens Bygnings Behov.¹⁾ Vi have Dieshynets Stadfæstelse paa, at dette er steet; thi St. Knuds Taarn er opført i moderne Muurforbinding (indvendig) og for største Delen af gamle brugte Steen, og Christen Poulsens Omhu og Forsigtighed er kjendelig i Værket. Byen kunde saaledes have faaet sit Bagtaarn frit, paa Klosters Bekostning; men Stormfloffen blev anbragt i Graabrødre Kirke til 1619. Om Byen nedbrød Albani Kirke paa samme Tid, vides vel ikke, men det er dog rimeligt, hvis det ikke allerede var steet, eftersom der 1562 foresandtes en ny privat Bygning sønden paa Albani Kirkegaard, som strakte sig i Vest til Kirkegaardsmuren (3: St. Knuds Kirkegaardsmuur).²⁾ Men Kirkegaarden henlaae fremdeles ubenyttet og indesluttet af Huse paa de tre Sider. Den nordlige og østlige Side er ovenfor bekkrevet³⁾; paa den sydlige vare nu enkelte Bygninger opførte paa Kirkegaardens Strænt, navnlig havde St. Knuds Kloster en Gaard østligst ud til Bispegaardstrædet; næst den boede Niels Bild, og vest for hans Gaard laae den nye nysnævnte Gaard ligetil St. Knuds Kirkegaardsmuur.⁴⁾

Ogsaa en anden Bygning gav Kong Christian en for Byen vigtig Bestemmelse, idet han 1547 kjøbte og 1549 stjænkede Jens Andersens Gaard paa Flakthaven til sin

1) Det ovenfor, S. 39 omtalte Kongebrev af 19 Novbr. 1558. To af Klokkerne bleve solgt 1574 og 1579 til Børninge Kirke. (N. Rh. S. 3 N. 1, 560).

2) Ved. Sim. 2, 126 og 3, 82. Bistnok kunde den staae ved Kirkens sydlige Side, men det falder besønderligt, at den i saa Fald ikke betegnedes efter dens Beliggenhed for Kirken.

3) Side 144-146.

4) Ved. Sim. 2, 2, 46 og 3, 126. Heri kunde man søge Grunden til, at den førstnævnte Gaard (senere Putbusch's Gaard, nu Nr. 4-5) endnu er uden Grundtaxt, som tilhørende St. Knuds Kloster, hvis det ikke snarere hidrører fra, at den 1682 tilhørte Baroniet.

HAGEN & SIRVERTSEN? ETABL. ODENSE

Vivlæge Cornelius v. Hamsforth († 1580) til et Apothek. Hovedstaden og Haderslev alene havde dengang Apotheker, som endog kun ved Kongens særlige Omjorg vare opretholdte, og Odense blev saaledes den næste By, der fik dette Gode¹⁾. Hamsforth opførte her det Laboratorium, som bar Navnstallet 1575, og oprindelig havde staaet isolert, men ved senere Sammenbygning gav denne Gaard den besønderlige spidsvinklede Form, som den havde indtil dens Nedbrudelse. Apotheket forblev efter hans Død i hans Søns († 1627) og Sønnesøns Besiddelse († 1640), der begge havde samme Navn²⁾.

Selv boede Kong Christian paa St. Hans Kloster, naar han opholdt sig i Odense, men han holdt aldrig Hof der i længere Tid, saaledes som i sine sidste Aar paa Nyborg Slot, hvor han i Almindelighed tilbragte 2, à 3 Maanedes af Vinteren. St. Hans Kloster var strax efter den første Lehnsmænd Anders Emichsens Afgang blevet Embedsbolig for Lehnsmændene over Nærbyhoved Lehn, og kaldtes nu „Odensegaard“, og Kongen daterede Breve fra „vor Gaard i Odense“, naar han var der.³⁾ Odense blev ogsaa det Sted, hvor Kong Christians Liig fandt

1) Smstid. 2, 2, 71. Mands om Apothekervæsenets Oprindelse. Ny Hist. Tidsskr. 1 Bd. S. 237 fgg. og Rørdam Hist. Kildeb. 1, 674, og Jørgensen Danmarks Læger og Lægevæsen 1, 131 fgg.

2) Rørdam a. St. S. 690 fgg.

3) Næmligviis holdtes ogsaa Kongens Retterthing der; men hvor mange Domme der end ere affagte, tildeels i hans egen Nærværelse, nævnes dog aldrig Stedet undtagen i en enkelt af Aaret 1555, hvor det hedder, at den er affagt i Domstuen (Rose n. v. gl. D. 2, 147), hvilket Navn dog neppe kan betyde Andet end en dertil bestemt Sal paa Slottet, maasske Stiftslehnsmændens Domstue. Før han tog Slottet i Besiddelse, havde han 1537 holdt Retterthing paa Bispegaard, formodentlig paa Torvet, (N. Hist. Saml. 6, 147), og 1560 holdtes Retterthinget endog i St. Hans Kirke (Wed. Sim. 2, 2, 122).

fit Hvilested i de første 20 Aar. Da han døde under et Ophold paa Roldinghuus 1 Jan. 1559, og mulig Vintertiden ansaaes for en Hindring for hans Begravelse i Roeskilde, hvor han selv havde ønsket at ligge i Hellig Tre Kongers Kapel, blev det besluttet at foretage Begravelsesacten i Odense. Saavel Forberedelserne som Udførelsen gav det imidlertid Udseende af den endelige Begravelse, saa at man kan være i Tvivl, om ikke Frederik den Anden havde tænkt at vælge St. Knuds Kirke til Stedet for de fremtidige Kongegrave. Rigsraad Jørgen Lykke blev sendt til Odense for at udsee Pladsen, og Prioeren i St. Knuds Kloster fik Befaling at forstaffe ham Muurmester, Kalk og Sten og hvad han ellers maatte behøve. Kongen paalagde ogsaa Prioeren at indrette Værelser og Kamre til at modtage de fremmede Fyrster, der ventedes, og til at modtage Kongen selv. Indbydelse udstedtes til udenlandske Hoffer; Rigsraadet og den fornemste Adel i Kongeriget og Fyrstendømmerne tilfagdes til at møde i Rolding for at ledsage det kongelige Liig til Odense og bivaane Begravelsen d. 13 Febr. I Tjen blev hele Adelen tilfagt at møde tilligemed deres Hustruer og Jomfruer, forklædte, for at følge Liiget til Graven. Den 7 eller 8de maa Toget have sat sig i Bevægelse; det drog igjennem Middelfart og Bogense, hvor Liiget stod en Nat i hver Kirke, og kom til Odense d. 11te. Her blev Kongeliget sat i St. Hans Kirke; Mandag d. 13de fandt Begravelsen Sted, en Vigtale holdtes i St. Hans Kirke, hvorefter Processionen gik til St. Knuds, hvor den anden Vigtale holdtes. „Alt var forberedt og foregik paa det Kongeligste“, siger en samtidig Beretning. Intet antydede en paafølgende Forandring af Gravstedet; de Samtidige omtale, hvad der skete, med de almindelige Ord, at han blev begravet og jordet, aldeles som de omtale Christian den Andens Begravelse, der skete ved samme Tid, og Frederik den Anden selv stiller i et Kongebrev af 1 Aug. 1571 sin

Fader sammen med de andre Konger, som havde deres Begravelse i denne Kirke, og for hvis Skyld den skulde vedligeholdes.¹⁾ Hvor og hvorledes Christian den Tredies Hvilested blev indrettet i St. Anuds Kirke, vides ikke nu; der var dengang flere Kapeller, i hvilke Liget kunde være indsat; men en Optegnelse siger, at det blev begravet i Choret. Vi kunne imidlertid ikke antage, at hele Choret blev forvandlet til Gravcapel (som man senere gjorde med Graabrøderkirke), eftersom Altertjeneste omtales ogsaa medens Liget stod der. Snarere turde man antage, at det var Kryptkirken, som Jørgen Lykke udsaae dertil, og det Muurarbejde, som derved omtales, kan da have bestaaet i den Tilmurung af de tre Spændbuer paa begge Sider, som forefandtes til den sidste Tid og ved Arbeidets Bestaendighed syntes at vidne om den sthyndsomme Udførelse. Her henstod da det kongelige Liig i 20 Aar; thi dersom det engang havde været Kong Frederiks Tante at lade denne Kirke blive Kongebegravelse, forandrede han den dog senere; han bestilte 1571 det pragtfulde Monument, som nu staaer i Roeskilde Domkirke, og i Aaret 1578 lod han Liget „uden stor Hvitidelighed“ føre til Roeskilde; dog tilfagde han alle hienste Adelsmænd til at følge det til Nyborg.²⁾

Til Christian den Andens Hvilested var Odense saa at sige forud bestemt, da hans Forældre og Broder laae i Graabrødre Kirke. Han døde 3 Uger efter den regjerende Konge, og Kong Frederik viste den gamle

1) Ved. Sim. 2, 2, 117—19, 154 og 3, 167. Resen Fr. 2. S. 1. 4. Ny Kirkeh. Saml. S. 5, 255—56. Samsført i Nordams Monum. Hist. 1, 709 og 645 og 383. Krag & Steph. p. 461: corpus sepultum est Othinæ.

2) Suhm Saml. 2, 3, 23: han blev begravet og siden optaget o. s. v. Erasmus Vætus er den Første, der i et Skrift af Aaret 1574 omtaler denne Bisættelse som foreløbig. Krag Hist. 3. v. Gram, Fortalen S. 161.

2) Regb. 31 Mai 1578.

Fanges Liig kongelig Vere. Det blev ført til Odense, hvor Kongen med Rigsraadet og en Deel Adel afventede dets Komme, medens Fyrsterne reisste forinden; den 18 Febr. drog han det selv imøde en halv Miil fra Byen med Rigsraadet, Adel og Hoffinder; det blev hensat i Graabrødre Kirke, og Søndagen d. 19 Febr. efter Gudstjeneste i St. Knuds Kirke begav Kongen med Følge sig derhen og lod det af Adelsmænd bære op til den nye Grav, han havde ladet mure ved Siden af Kong Hans's; dog fandt ingen Tale eller videre Ceremonier Sted. Kongen gav 30 Mark til de Fattige.¹⁾ Dagen efter afreisste Kong Frederik, der saaledes paa anden Uge havde holdt Hof i Odense og selv boet paa St. Hans Kloster. Byen havde været Vidne til tvende Kongers Begravelse og huset en stor og fornem Forsamling; men det har dog vel mere gjældt Lehnsmændene end Byen, naar Rentemesteren i de samme Dage skrev til en Ven: „her er fast (o: heelt) udtæret.“

Den nye Konge tog sig ikke mindre end Faderen af Odense By, hvor han 1580 holdt den Forsamling, der blev den meest glimrende i hans Regjeringstid. Allerede da han i sit andet Regjerings-Aar opholdt sig endeel af Sommeren paa Kongsgaarden, stadsfæstede han Byens Privilegier og imødefom Borgernes Klage over de i Odense og flere Kjøbsteder indkvarterede Krigsfolk (Knægte), som især besværede dem med Fordring paa „utallig og uskjellig Drik“ og med at medføre deres Qvinder.²⁾ Senere gjen-

¹⁾ De hidtil usikre Datoer ere nu berigtigede ved et samtidigt Brev og Regnskabs Antegnelser D. Mag. 3 R. 3, 309 og R. K. S. a. St. At Liiget ogsaa blev behandlet efter kongelig Wiis, sees af disse Antegnelser, da en Bunderk fik 10 Daler, „fordi han var paa Kallundborg og opstar gamle Kong Christen.“ Dette kan have bidraget til, at hans mærkelige Skelet fandtes saa vel bevaret 1874. Ogsaa Cornelius Hamsfort var beordret til at overvære Obductionen. (Rørdam Hist. K. 1, 683.)

²⁾ Regb. 24 Juli 1560 hos Ved. S. 2, 2, 119. De skulde nøjes med 1 $\frac{1}{2}$ Stobchen Al.

tog han end skarpere 1562 og 1574 sin Faders Befalinger, om Straatages Afstaffelse og Brolægningens Udbring¹⁾, da han forfarede, „at Steenbroerne i Odense skulde være meget ufærdige, saa der mange Steder ere flemme ufledige (unflätig) Butter og stidne Huller, samt at Sviin løbe om ad Gaderne.“ Han udstrakte ogsaa sin Omsorg til Byens Bygning, idet han 1579 udstedte et Kongebrev af det Indhold, at da der laae mange øde Steder ved Abdegaden, skulde Eierne inden 3 Aar bebygge dem med god Kjøbstedbygning med Tegltag eller afhænde dem til Andre, som vilde bygge, under Straf af Eiendommens Fortabelse.²⁾ Aaret før den store Belehningshøitid bleve disse Tilhold atter gjentagne, og Kongen befalede i denne Anledning at opbygge den forfaldne Vesterport samt at bortføre alle de Møddinger, som laae langs Veien „fast høiere end Steenbroen selv“, som „er baade (siger Kongen) meget usynligt (hæsligt Syn) for dem, som igjennem Byen reiser, og tilmed giver Stank og Lugt“; tillige byder han alle Huuseiere at affstaa alle Tjærngjærder, som endnu vare tilbage, langs Abdegaden.³⁾ Vesterport fik da den Plads, som den havde til 1805. Kort før havde ogsaa Byen faaet Møglenbro over Aaen fornyet, da den i Vinteren 1572 blev aldeles bortrevet af den store Vandflod, hvilket ansløges til en Bekostning af 3 til 400 Rd.⁴⁾

Med samme Tid begyndte en stor Virksomhed i privat Bygning ved den Mand, som i saa mange Henseender indskrev sit Navn i Odense Byes Historie, Oluf Nielsen Bager. Fra ham og fra disse Kongebud udgik Byens nye Skikkelse; Husene vendtes nu mod Gaden, Grundene

1) Bed. Sim. 126. 165.

2) Smstfd. 192.

3) Smstfd. 193-194. Abdegaden er enhver større Gade i Almindelighed.

4) Doc. i Raadst. Arch. Forestill. til Hofmest.

fordeeltes anderledes, og saadanne Særshn forsvandt eller bleve fjeldne som en af de Gaarde, han kjøbte for Grundens Skyld, som var $5\frac{3}{4}$ Alen bred til Gaden, men havde en Udstrækning af 88 Alen i Længden.¹⁾ Men vi ville samle Olf Bagers Bygningsværk under Eet i det Følgende.

Kongen selv tog Deel i Bygningsværket. St. Hans Kloster tilfredsstillede ikke den unge pragtelskende Konge, og da han 1560 atter holdt Hof der, besluttede han at lade en af de andre Gaarde, som vare tilfaldne Kronen, ombanne til et Slot. Han valgte Bispegaarden paa det nye Torv, og skjønt Hovedbygningen endnu laac i Ruiner fra Grevseidens Tid, var der baade en beqvem Plads for en Kongebolig og Materialier til dens Opførelse. Han paalagde derfor 1560 sin Vehnsmænd paa Nyborg Slot, Frands Brockenhuus, der i hans Faders Tid havde forestaaet et stort Bygningsværk i Nyborg, at opbygge Bispegaarden (nuværende Trøekloster) til en kongelig Residens: den kongelige Tømmersmand skulde hentes fra Kjøbenhavn for at hugge Spiret, Entefronningen vilde komme og forordinere, hvorledes Alt skulde indrettes. Ikke blot Kongens Bønder under St. Hans Kloster og Næsbhoved Slot maatte gjøre Vegter og Arbeide, men det blev fornødent at paalægge St. Knuds Klosters Bønder det Samme.²⁾ Der blev ved denne Leilighed opført en ny Bygning med Taarn og Spiir, nye Stalde, m. m., og Nabogaardene paa Sydsiden af Albani Kirkegaard bleve indkjøbte af Kongen og nedbrudte.²⁾ Denne Gaard var i 15 Aar Kongens Slot; men om Kong Frederik benyttede

¹⁾ Den er optaget i hans nye Gaard paa Nørregade Nr. 29. Ved. Sim. 3, 81.

²⁾ Ved. Sim. 3, 168.

²⁾ Ved. Sim. 2, 2, 126 og 3, 82. Den gamle Bispegaard blev saaledes medtaget ved dette Byggarbeide, at det etsted hedder, at den blev nedrevet (Nørddam a. Skr. 1,714); men den nederste Deel staaer dog endnu.

det sønderligt, er uvist; Lehnsmanden boede der en Tid¹⁾; men det tilfredsstillende ikke længe: Kongen befandt, at han havde fast bedre Lejlighed til at holde Hof paa det gamle Kloster, og befalede derfor 1575 Lehnsmanden Erik Rosenkrants at indrette St. Hans Kloster. Han maatte dertil bruge, hvad han kunde, af de nye og gamle Bygninger paa Bispegaarden. Derhos skulde han inddrage alle bortlejede Haver, og Borgemestrene skulde aflægge det Stræde, som løb bag om Klofret, og holde alle Haandværkerne tilrede til denne vistnok meget omfattende Istandsjættelse.²⁾

St. Hans Kloster bestod dengang kun af 3 Fløie; imod Nord (hvor nu Slottets Hovedfløi ligger) var Gaarden aaben, og der laae Ladegaarden ligesaa langt i Nord, som nu Slotshaven rækker. Imellem Hovedgaarden og Ladegaarden eller i denne laae en stor Park (hvoraf nu den lille Havepark er en Levning), hvorigjennem et Vandløb gif fra Vest til Øst. Indfjøselen var eller blev over St. Hans Kirkegaards sydlige Deel, saavel som gjennem Ladegaardens nordøstlige Hjørne fra det Ved, som var paa Nørregade, og der var dengang ingen Port i Hovedbygningens søndre Fløj. Den væsentligste Forandring, der nu blev foretaget idet Ydre, bestod i, at der blev opført to Taarne (med Bindeltrapper) inde i Gaarden til begge Sidefløiene nær den nordlige Ende.³⁾ Om ogsaa et af Fløiene først da blev forhøiet med en Etage, er ikke ganske sikkert; men i det Ydre maatte være Meget at gjøre forat tilfredsstille den pragtelstende Konge. Saaledes fik Odense igjen et kongeligt Slot, som dog endnu i over et Aar-

1) See min Sognehist. S. 162.

2) Ved. Sim. 2, 2, 171-72.

3) De sees paa Refens og senere Tegninger før 1719, og Bindeltrappen omtales 1579 (Ved. Sim. 2, 2, 191.)

hundrede vedblev at kaldes *Odensegaard*¹⁾ og kun blev benyttet paa Keiser. Kong Frederik selv opholdt sig der kun enkelte Dage efter den store Fest 1580.

For Byen selv traf Frederik den Anden adskillige Foranstaltninger med Hensyn til Rejsendes Modtagelse og Befordring, som stedsse blev en tung Byrde for Byen²⁾; men de betydeligste vare dog de, som hængte sammen med den store *Hjldings-Høitidelighed*, som han holdt der 1580, ved hvilken Kongens Brødre og han selv som Hertug skulde ifølge Forliget 1579 modtage Velchningen med deres Dele af Slesvig og Femern af Danmarks Krone.

Foruden de allerede nævnte Breve om Byens Forstjønne og Vesterport tilskrev han i denne Anledning Magistraten, at da han ventede mange udenlandske Herrer til Festen, skulde de lade indrette og bygge Stalde til 2000 Heste i det allermindste; senere lod han sig dog nøie med, at de havde skaffet Plads for 1400, naar de øvrige kunde anbringes omkring i Gaardene; og Tallet var ikke taget for stort, thi da Festen kom, befandtes der over 3000 Heste, og Kongen maatte sende sine egne til Dalum.³⁾ Vi have deri atter (ligesom ovenfor S. 180) en Leilighed, ved hvilken de Stalde kunde være opførte, som have givet *Grønnegadesti* Navn af *Staalstrædet*.

¹⁾ Ved. Sim. 3, 60 og Actst. 2 Saml. 178. I daglig Tale kaldtes det ogsaa Slottet og St. Hans Kloster s. C. *Bircherods* Dagbog ved *Molbeck* S. 116 og 212.

²⁾ Han befalede 1575, at 4—5 formuende Borgere skulde beordres til at modtage Rejsende og udhænge Skilt, da der næsten ingen almindelige Herberger vare (Ved. Sim. 2, 2, 170), og formedelt den store Besvær af *Kjørsels*sægter, som han allerede 1561 havde søgt at indskrænke, skænkede han 1578 Byen den halve *Dyffat* i to Aar til at afholde *Bognleien*, da der ingen *Bognmænd* vare, som i andre Byer, der havde *Jord* og holdt Heste. (Smstd. 183).

³⁾ Ved. Sim. 2, 2, 193-94 og 197 og 3, 102 og 1-14. *Krøyer* Hist. des *Chrentags* zu *Odense* 1580, og *Chr. Brunss* *Optegnelser* i Saml. til *J. Hist.* 7, 258 fgg.

Til Plads for Høitideligheden var udseet Albani gamle Kirkegaard. Men uagtet Christian den Tredie allerede 40 Aar tidligere havde skjænket Byen den til Torv, henlaae den endnu ubenyttet og var vel endog blevet indskænket ved de paa den sydlige Skraent opførte Gaarde og Huse. Mod Nord laae endnu den hele ovenfor omtalte Huusrække, der strakte sig i Flugt med Adelsstrædet til Stomagerstrædet. Det eneste Sted, hvor Pladsen mulig var udvidet, var mod Vest, hvor Albani Kirke rimeligvis allerede var borte; i andet Fald blev den nu nedbrudt, thi den hele Plads kaldes af et Dienvidne „en stor Torveplads foran St. Anuds Kloster“, hvilket ikke let kunde skee, dersom den store Kirke endnu laae foran Klosteret¹⁾, og den hele Act synes at forudsætte fri Benyttelse af hele denne Deel af Pladsen.²⁾ Men ogsaa med denne Udvidelse var Pladsen snever for en Tribune af 80 Fods Længde og 2 à 3000 Ryttere foruden Tilskuere. Kongen greb derfor til det radicale Middell at lade hele den nordre Huusrække borttage: man har endnu flere Actstykker angaaende tvende af disse Gaarde, og de vidne om, at det gik temmelig ilfsomt til dermed. Kongen havde saaledes skrevet til Jørgen Marsviin, at hans Hus i Odense maatte afbrydes for den Plads's Skyld, han vilde have rhyddelig til Hylningen, og da han ikke strax svarede, bød

1) Krøyer anf. Str.: „auf einem großen Marktplatz für St. Anuds Kloster“.

2) Man finder ikke Kirken eller Ruinen nævnt, selv naar Huses Beliggenhed paa selv samme Plads omtales (Bcd. Sim. 3, 82, hvor Gaarden syd paa Albani Kirkegaard længst mod Vest forekommer 1562). Bistnok. seer det ud, som om denne Kirke endnu foresandtes paa Fugleperspectivet 1593 med Indskriften: templum d. Albani, quod præ vetustate corrui; men der tør være god Grund til at antage, at Indskriften skal forstaaes som en historisk Bemærkning om, at den har staaet der, hvorom Mere nedenfor.

Kongen sin Lehnsmænd at lade det vurdere og afbryde; men ikke engang denne Form blev iagttaget, thi Huset blev vel nedbrudt, men først 10 Uger efter Festligheden bød Kongen Magistraten udmelde Mænd, som havde kjendt det, til at vurdere det.¹⁾ Om det var et Huus ved den vestlige Ende, nær Albani Kirke, eller maastee Krageborg ved det nordøstlige Hjørne, vide vi ikke. En anden Gaard i Midten af den Række, som skulde borttages, tilhørte Graabrødre Hospital; den blev nedbrudt før og vurderet Dagen efter Festen til 60 Rd.²⁾ Ost for den laae Glende Gildes store Steenhuus, som 1578 var solgt til Biskop Niels Jespersen; ogsaa det forsvinder fra denne Tid af Historien.³⁾ Kirkegaardsmuren borttoges, saaat kun Grundvolden blev tilbage under Jorden. Saaledes udvidedes Pladsen omtrent til den dobbelte Størrelse; en Afgang blev rimeligvis ogsaa aabnet fra Obergaden igjennem det Stræde, som i 200 Aar derefter endnu kaldtes det Nye Stræde, nu Torvestrædet. Hovedpunktet var Pladsens østlige Ende: her opreistes den lange Tribunc, paa langs i Ost og Vest; men man kunde ogsaa behøve aaben Plads ligetil St. Knuds Kirke, hvor Oluf Bager havde havt en Gaard, der ogsaa blev nedrevet, men senere opført igjen, nærmest op til St. Knuds Kirkegaard⁴⁾.

Da Festen nærmede sig, bleve Gjæsterne fordeelte: de tre Hertuger blev der anvist Logis i tre Borgeres Gaarde: Karen Kottis, Hans Mules og Oluf Bagers, (rimeligvis Obergaden Nr. 12, 40-42 og 8,) andre bleve ind-

1) Rgbr. af 24 Febr. 1850 hos Bed. Sim. 3, 13 og Rgbr. af 21 Juli 1580 i Raadst. Ark.

2) Bed. Sim. 2, 2, 196 og Bloch f. Geistl. 1, 584, hvor Burederingen af 4 Mai 1580 findes.

3) Ovenf. S. 87 og 151. I Teksten til Tegningen 1593 omtales det endnu som det, der har ligget paa Torvets Plads.

4) Bed. Sim. 3, 104-5.

logerede i de Adelsmænds Gaarde, som ikke vare tilfagte til at møde selv.¹⁾ Mourits Bodebusts Gaard (senere Adelsens Gaard, Landstthinget, nu Borgerstolen) blev taget i Brug for Tasselet paa Raadhuset²⁾. Selv var Kongen i Odense den 27de April og drog Søndagen den 1ste Mai Hertugerne imøde med 1500 Heste, saaat der holdtes et Indtog af 3000 Ridende. Den næste Dag bleve Hyltingsacterne vedtagne i St. Knuds Kirke og understrevne paa Slottet, og Tirsdagen den 3die Mai gif Festligheden for sig. Toget ordnede sig udenfor Vesterport, og deelt i tre Afdelinger og tre Mand i Geled drog det ind i Byen over Fladhaven til Torvet. Kongen reed fra sit Logement (sit kongelige Huus, siger Resen) paa en aralisk Hest, iført sort Fløiels guldbroderet Dragt med Krone paa Hovedet, og tog Plads paa Tribunen. Ved Indtoget var indløbet en Feil ved Fanen for Slesvig og under Hyltingen forviklede den sig saaledes om Stangen, at den ikke lod sig udrede — et Varsel, som man allerede da tillagde Betydning. Efter Acten blev Tribunens kostbare Beklædning givet til Priis. Dagen efter Belehningen gjorde Kongen Gjæstebud først paa Slottet, derefter paa Raadhuset. Den hele Fest er ofte bestrevet³⁾ og betragtedes

1) Smstd. 3, 14-15. Man lærer deraf at kjende 8 Adelsfamilier, som havde Gaarde i Byen, medens de tillige eiede Herregaarde i Fyen.

2) Der maatte bygges et Rjølken inde i Gaarden, hvis Hovedbygning dengang laae ud til Pladsen og havde et Taarn, Ved. Sim. 3, 14.

3) Fornemmelig af Resen Fred. d. And. S. 320 og Krøyer Hist. von dem Ehrentage zu Odense. Hamb. 1581 N. S. Wedel panegyricus 1580 og Andersens Program 1768 og Præsten Christen Nielsen Bruuns Optegnelser i Samlinger t. Fyens Hist. 7 Bd. Det Kobber, som Resen har, kan ikke tillægges nogen Paalidelighed, da det er meget sildigere og anlagt paa at gjengive Alt paa eengang, saa at Kongen f. Ex. fremstilles 3 Gange paa samme.

som et Vidunder af kongelig Pragt. En Gjentagelse i mindre Maalestok fandt Sted 1584, da et Pallads blev reist paa samme Sted til Prinds Christians Hylдинг, og Kongen havde da al Adelen til Gjæst paa Raadhuset og var næste Dag dens Gjæst.¹⁾

Paa mange Maader maatte saadanne Forsamlinger være til Gavn for Byen: de Fremmede beklagede sig over deres Regninger²⁾, og Kjøbmændene holdt Binen faa høit, at Kongens Lehnsmænd gjorde Demonstrationer mod at kjøbe og lod den komme fra Kjøbenhavn³⁾; men Haandværkere, Kjøbmænd og Landmænd maatte have megen Fordeel deraf, og det hele Opfving, som Culturen derved fik, og som understøttedes af de Adeliges Ophold i Byen, viste sig i flere Retninger. Odense laae ikke alene som andre Kjøbstæder til Kongens Tadebuur, men har formodentlig været berømt for sin Kunstfærdighed i Anretning; thi Aaret før, da Kongen gjorde nogle Hoffolks Bryllup i Kolding, forlangte han dertil ikke alene 300 Tinsfade, 200 Tintallertener, 20 Bordduge, o. m., hvilket 4 fornemme Borgerster skulde bringe, men ogsaa at Byen skulde bage 5 Væster Rug og 12 Centner Hvedebrød og Aringler, og det følgende Aar, da han holdt Barselgilde paa Koldinghus, befalede han, at en Borgemesters Hustru og 5 fornemme Borgerster skulde komme med det samme Tøi og dække Bordene og ellers tilhjelpe, samt at Byen ligeledes skulde bage Brød og desuden hveranden Dag, saalænge de Fremmede vare i Kolding, sende 2 Tønder Gjær. Til Kroningen 1596 blev endog forlangt en Kof og en Postei-

¹⁾ Ved. Sim. 3, 20 og 21 og Hist. Tidsskr. 4 R. 3, 563.

²⁾ De sagde, at „de bleve ingensteds saaledes beffindede (Haenede) som i Odense“, hvor Borgerne toge 3 fj. Lybft for hvert Maaltid! (Ved. Sim. 2, 2, 195.)

³⁾ Smstid. 3, 14.

bager til Kjøbenhavn.¹⁾ I mindre Maalestof var Byen ogsaa stadig Bidne eller Deeltager ved glimrende Festligheder, da det var almindelig Skik, at Adelen fra hele Landet holdt deres Bryllupper og Taard i St. Knuds Kirke og paa Odense Raadhuus, navnlig efter at dette i Aaret 1551 var blevet restaureret²⁾; allerhyppigst blev denne Skik i Slutningen af det 16de Aarhundrede, og fornemme Borgerfamilier efterlignede Adelen's Exempel, hvorfor ogsaa Stegerfæt udgjorde en væsentlig Deel af Raadhuset³⁾, væsentligere end Viinkjeldereren, eftersom Viinhandelen en gros var fri.

En umiddelbar Virkning af Kongens Besøg vare to offentlige Foranstaltninger, som han traf; den ene var, at han lod anbringe et Uhr i St. Knuds Kirketaarn 1580, hvilket snart 1592 et andet i Graabrødre Kirketaarn fulgte⁴⁾, og inden saa Aar havde Byen 6 Seierværk med Bispegaardens iberegnet.⁵⁾ Den anden Foranstaltning var intet Mindre end Anlæget af den første Vandledning. Indtil den Tid havde Byen kun havt Brønde, og med hvilken Omhyggelighed man aspølede Grændserne mellem Mit og Dit i denne Hensende, sees af Biskop Krassens Stiftelse i den oftomtalte Gaard (Landsthinget); thi de 3 Leiere, som skulde boe i dens Baghuus, skulde have en Brønd, der stod, hvor deres afdeelte Gaardsrum stødte

1) Ved. Sim. 2, 2, 192. 193. 195. 196. Lignende Paalæg 1590 (Smstd. 3, 38) og 1596 (3, 60) og allerede 1545 og 1547 (Da. Mag. 3. R. 1, 99, 277).

2) Ved. Sim. 3, 157. Den almindelige Talemaade er, at Hr. N. N. fik Svar paa Jomfru N. N. i Kirken eller paa Raadhuset; ved Brylluppet drog man i festlig Optog fra Kirken til Raadhuset, og det var almindeligt, at fornemme Høier og Piger „gik for“, d: gjorde Opvartning ved Bordene.

3) Strædet benævntes derefter. Ved. Sim. 3, 30. Jf. iøvrigt ovenfor S. 143.

4) Smstd. 3, 16 og 42.

5) Jac. Madsens Bisfittatsbog S. 23. Intet af dem var paa Raadhuset.

Sammen, men med faste Døre under Laas og Luffe.¹⁾ Men da Kong Frederik 1580 havde været i Odense, befalede han sin Vehnsmænd at lade anlægge en „Vandkunst“, hvortil Vandet indleedes, og som tydelig sees paa Prospektet af 1593 paa de tre Stæder Flathaven, Skjolden og Fisketorvet. Magistraten forpligtede sig til at betale den med 1000 Rdl.²⁾ Hvorledes Borgerne senere drog Nytte af denne Vedning, er ikke nærmere bekjendt, men man frygtede stedse for at give altfor fri Adgang til at indlede Vand i Gaardene³⁾, og først i Slutningen af det 18de Aarh. blev dette Anlæg underkastet den fornødne Udvidelse.

Ogsaa en Virkning af Festligheden i Odense turde det være, at Byen omsider fik det nye Torv, som Christian den Tredie allerede havde tiltænkt den. I Aaret 1581 skrev Kongen til Magistraten, som om hans Faders Gave ikke var til, at han skjæntede Byen den Plads, hvorpaa Festligheden var foregaaet, og Pladsen var da tilbels nu ogsaa bleven en anden. Den nye Gave maatte forstaaes med Undtagelse af den Grund, som Kongen allerede 1580 havde tilbagegivet Oluf Bager, og af de Grunde, som allerede vare Byens i Kraft af ældre Gave, saasom Albani Kirkes Grund; men den omfattede Alt, hvad der fra den Tid er blevet Byens store Torv. Det kaldtes fra denne Tid af ogsaa Kongens Torv eller det nye Torv.⁴⁾ Det halve af det gamle Albani Stræde blev nu Torv, og det øvrige tabte snart sit gamle Navn og blev kaldt efter Stomagernes Laugshuus. Derimod regnede man neppe den best for Hjørnet beliggende Plads til Torvet; Oluf Bager byggede paa dens sydlige Side nærmest

¹⁾ D. Mag. 2, 21. Stedet er imidlertid ikke ganske tydeligt.

²⁾ Ved. Sim. 3, 15. 29. 32.

³⁾ Et Exempel giver det som Bilag 7 aftrykte Brev.

⁴⁾ Grundtegningen 1593 og et Skjøde 1585 Ved. Sim. 3, 177.

St. Knuds Kirke, og Hættet ved Magazingaarden, nu Læseforeningen, betegner Torvets Begyndelse. Det nye Torv blev Byens Hovedtorv, hvor Skafottet fik sin Plads¹⁾, og Kongen regulerede samtidig alt Byens Torvbevægen ved endeel Bestemmelser om Markeder og Torvedage, hvoriblandt den, at da alle Gader og Stræder pleiede at være „forfyldte“ med Gods, Heste, Dyen, Fæ og Dvæg, skulde alt Dvægmarked holdes udenfor Byen, „som i andre velordnede Stæder er brugeligt“. Dette Bud blev ogsaa efterlevet en Tid; thi i det 17de Aarh. nævnes „Horse-torvet“ som en Plads udenfor Vesterport paa Heden. (Mag. Embeds=Bog.)

Men omendog det nye Torv havde eller fik den Tilhjørnel, som Christian den Tredie allerede havde bestemt, fra Bugestrædet mellem Apotheket og St. Knuds Kirkegaard, som sees paa Tegningen 1593, var Afgangen dog ikke beqvem eller let, og det kan derfor ikke være uventet, at den forstandige Konge ogsaa var betænkt paa at aabne en friere og nærmere Afgang fra Landet paa den Maade, som det først er skeet i vore Dage. Efterat dette allerede i flere Aar havde været paatænkt, skrev han under 1 Marts 1585 til Magistraten, at Borgerne maatte lade lægge og gjøre en ny Adelvei sønden Byen og igjennem Bispeløkken over Bispelholmen ind paa det nye Torv, kun at de skulde lægge god Steenbro ind til Byen

1) Det sees af Tegningen 1593, og det der Afbildede kan umulig bethede Tribunen af 1580, som hos Ved. Sim. 3, 52 og i Skoleprog. 1846 S. 14 antages; thi deels er Figuren tydelig nok og vender ikke i samme Retning som Tribunen, deels gjenfindes den ved Herredsthinget paa samme Tegning, og endelig er det historisk bekiendt, at Herrettelser skete der allerede 1583 og ofte senere. Bircherods Dagbog S. 87. Saml. t. F. S. 5, 99. 103 og 7, 272. Mulig var det her, som i Ribe, Borgerne's Forret at halshugges paa Torvet (Ripæ Cimbr. 45) istedetfor paa Heden og Galgebakken.

og en stærkt Fjellebro over Aaen.¹⁾ Dette er meget nær ved den Idee, som i vore Dage er udført, kun skulde Kongens Bro aabenbart ligge noget vestligere, ligesom det daværende Stræde, „som løb til Holmen“, havde en vestligere Retning mod den lille Holm, som nu danner den østlige Spidse af den Munkemølle tilhørende Holm eller Befeholmen. Om den imidlertid blev anlagt, synes tvivlsomt; den Bro, som rigtignot Grundtegningen af 1593 viser, kan neppe anses for Andet end en projecteret Bro; thi den spores aldrig i Historien: Byen havde kun 4 Porte, for hvilke der var Veie, 1643, da man har en officiel Fortegnelse over Kæmmerens Pligter i den Hensende, og Hunderup Bønder klagede 1694 over, at de maatte gaa om ad Møllebro, naar deres Kirkefesti ved Munkemølle ikke kunde passeres.²⁾ Paa alle senere Tegninger søger man ogsaa forgjæves Kongens Bro. Kun paa et Kort af 1717 (som er copieret paa Pl. 2) findes en Wei over Bispeløkken og en Bro over til den fra Bispeholmen, men imellem denne og Byen er kun et Par Smaabroer ind til St. Knuds Klosters Gaard, medens Udgangen til Torvet er spærret ved Huusrækken; disse Broer maae vel altsaa være en særegen Foranstaltning af Eieren af St. Knuds Kloster for hans egen Bequemheds Skyld, og Kongens paatænte Bro er blevet ved Tanken.

Kort efter, i Marts 1588, kom Kong Frederik syg igjennem Odense; han lod prædike for sig paa Slottet, reiste til Antvorskov og døde d. 4 April.³⁾ Men han bør mindes i Odense som en Konge, der har havt store Fortjenester af Byen. Man pleier til disse at regne Communitetets Stiftelse 1572 til 6 Skolelæreres og 30

¹⁾ Ved. Sim. 3, 25.

²⁾ Magistr. Embeds-Copibog 1649 fol. 60 og St. Kn. K. Regnift.

³⁾ Ogsaa i Odense havde man havt et af de Barseler for Kongens Dod, som Vedel omtaler. (Slange Ch. 4 v. Schlegel 2, 67.)

Disciplens Fælleds-Bespiisning paa Graabrødre Hospital; men det er egentlig kun en Forandring, han foretog med den nedarvede Bespiisning, som blev ydet paa St. Knuds og St. Hans Kloster, og den skete ikke engang med nogen stor Omhu for Bevarelsen af den sædbansmæssige Understøttelse.¹⁾ Men hvad der gjorde den til en saa riig Gave for Skolevæsenet, var den Omstændighed, at han udlagde Kongetiender til Hospitalet som Vederlag for Bespiisningen, og disse bleve i følgende Tider til langt Mere, end den oprindelige Forpleining eller de senere indførte Kostpenge beløb sig, saaat det lærde Skolevæsen ved Communitetets Adskillelse fra Hospitalet kunde gaae bort med en stor Formue istedetfor enkelte Personers Jøde; dersom engang Tienderne afløses med Penge, vil det Modsatte skee, efterhaanden som Pengene synke i Værdi.

Til Frederik den Andens Navn knytter sig Oluf Wagers, der var den Borgere, der i hans Tid ikke blot stod høiest i Velstand og Virksomhed, men ogsaa var i mangfoldig nær Forbindelse med Kongen.²⁾ Hans Htkes Sol culminerede ogsaa ved hans Død. Han var født 1522, anseet blandt sine Medborgere, var Raadmand³⁾, men aldrig Borgemester, og lod sig ikke nobilitere, skjøndt han nedstammede fra Adels paa mødrene Side og var gift

¹⁾ I Helsingør skete det Samme med de 6 Degne, der havde faaet Underhold paa Krogen. (Geh. Arch. Marsberetn. 3 Bd. T. 48—49 og 55.) Jf. isvrigt min Sognehist. S. 42 og 100 og Mummets Bidrag til Odense Byes Historie S. 225 fgg.

²⁾ Hans Levnet af Hans: Kong Fred. d. And. og Oluf W., Program 1837, og Ved. Sim. Odenses Hist. 3, 71 fgg.

³⁾ Han blev det senest 1567 (ifølge et Doc. i Raadst. Arch.) og var det tidtmindste til 1584 (Ved. Sim. 3, 111. Rosenv. gl. Dom. 4, 37); men naar det hedder, at han aftraadte, fordi han blev ophøiet til Formand for et kongeligt Commercecollegium, er det uden tvivl en Misforstaaelse (s. nedenfor).

med en adelig Kone af den Familie i Bogenſe, hvis Adelskab blev anfægtet 1553, men af hendes Broder hævdet ved Retskjendelse.¹⁾ Sin ved Handel erhvervede Formue satte han i Bygninger, Jorder og Haver: den Lethed, hvormed Byggepladser kunde have, tildeels for Intet, naar Eieren lod dem ubenyttede, fristede dertil. Allerede før 1562 havde han fat en Bygning paa St. Albani Kirkegaard, men borttog den atter, fordi Kongen ønskede Pladsen; men fra 1576 begyndte han en storartet Virksomhed som Bygherre. Vistnok har Sagnet været altfor beredvilligt til at forøge den, naar det tillægger ham at have bygget samtlige Gaarde fra Klubben paa Obergade til hans mødrene Gaard paa Nørregade (gamle Amtstue Nr. 29) foruden mange andre paa andre Steder, og naar det vil, at han eiede næsten det Halve af Odense By, eller at de fleste store gamle af Grundmur opførte Bygninger have deres Oprindelse fra ham.²⁾ Men han bebyggede mange Pladser og opførte mange anseelige Gaarde. Det er rimeligt, at han tog den hele Hellig Geistes Kirkegaard og Plads i Brug, og det er vist, at han der opførte Klubben, Jordan (som var Byens første Viinkjælder) 1582 og flere Huse paa Fiskeforbet, som tildeels til den seneste Tid have båret hans Mærke (det opadvendte Anker), og det er rimeligt, at han ogsaa byggede det nævrende Løveapothek. Sin mødrene Gaard paa Nørregade udvidede og ombyggede han 1586, som den staaer endnu³⁾, og ligeledes flere Gaarde og Baaninger paa Albani Kirkegaard og langs Laen⁴⁾;

¹⁾ Bed. Sim. Rugaard 1, 112 - 16.

²⁾ Almeen. Saml. 15 Bd. S. 405. Bed. Sim. 3, 119.

³⁾ Foruden Arstallet bærer den en Indskrift over Døren, men dens Hovedprydelse er det Dørparti, som findes afbildet i Lauritsens Odense i Billeder.

⁴⁾ Disse ere ikke mere til, da Brohms Gaard 1836 blev nedbrudt og den anden tidligere afløst af Magazingaarden (Læseforeningens). Jf. Hentzfs. Progr. 1846 S. 35.

desuden er det muligt, at han har ombbygget adskillige af de Gaarde, han eiede paa alle Puncter i Bhen. Den mundtlige Overlevering regner til disse ogsaa det før omtalte Herrehuus (senere gamle Fattiggaard) og Hjørnegården ved Mynterstrædet; men Malerierne i det første ere, ligesaa lidet som Sporene af hans formeentlige Myntværksted i den sidste, tilstrækkelige Beviser. I sin megen Handel med Huse har han (som ovenfor omtalt S. 118) kjøbt Rabohuset til den førstnævnte af Tjorgen Rotte og solgt det 1581 til Raadmand Jacob Jespersen, og saaledes kan han have eiet mange Huse og Gaarde for en Tid. Alle hans egne Bygninger, hvoraf 4 eller 5 vare Steenhuse¹⁾, vende Siden mod Gaden og betegne saaledes den Overgang, hvorved Gaggaderne forvandles til nye Hovedgader, idet Grundene gjøres bredere og kortere. Nogle af dem vare prydede med Steenzirater og Træstjærrerarbejde samt Bomærke og religiøse Indskrifter; men i de førstnævnte bør man ikke søge nogen dyb Betydning, thi de ere kun brændte Steen, som i Mængde forhandlede fra Holland.²⁾ Alle overgif dog ifølge Traditionen Gaarden paa Overgade Nr. 11 i rigt Udstyr, især i det Indre, og i store Dimensioner. Salen var 150 □ Alen stor, 7 Alen høi, Væggene beklædte med høit Ege-Paneel og bibelske Afbildninger; Loftet tavlet med Snitværk, i hvis Fordybning nedhængende forgyldte Granatæbler vare anbragte.³⁾ Udvendig skal den have udmærket sig ved en

1) Naar adskillige flere af hans Gaarde benævnes „murede Huse“, behøver det ikke at forståes om Grundmur, thi man kaldte dengang Bindingsværk med Muursteen „Muur mellem Stænger“. I ethvert Tilfælde siges det ikke, at han har bygget flere end 4 eller 5, om han end eiede flere.

2) De, som indtil 1855 sad paa Løve-Apotheket, forefindes nu i det oldnordiske Museum. Andre sidde endnu paa Jordan, og lignende findes i Vestergade Nr. 24.

3) Af de Afbildninger, som prydede Salen, fandtes endnu nogle 1862 i Kbmnd. Simildes Cie; Loftets Prydelse sees endnu.

mægtig Steentrappe paa Midten med udhugne Steenpiller. Men dens hele Forhold til Oluf Bager er meget uklart og temmelig tvivlsomt. Hans fædrene Gaard kan den ikke være, eftersom denne ifølge Laasebrevet 1584 laae paa paa den nordlige Side af Gaden øst for Jordan. Men da hans Bomærke og Karstallet 1576 stod paa en Stolpe i Muren til Gaarden, kan det vel ikke benægtes, at han dengang kan have eiet den, og at dens Herlighed oprindelig kan skrive sig fra hans Tid.¹⁾ Af hans sikkre Bygninger

¹⁾ Dens Bygning i dens Helhed kan saameget mindre tilskrives ham, som den østlige Gavl baade ved Murskiftet og ved Materialet og sine Mursforzvinger viser sig at tilhøre en langt ældre Tid. Men han kan have delviis ombygget og indrettet den, og eftersom hans Datter Lisbet senere beboede den, falder det saa let at tænke, at han kunde have givet hende den i Medgift, da hun 1593 blev gift med Richard Knudsen Seeblad (som ogsaa Ved. Sim. 3, 129 formoder). Imidlertid savnes den blandt hans Eiendomme 1584 (i hans Laasebrev), og han boede da i sin fædrene Gaard ligeoverfor; Gaarden gif derhos ikke i Arv til Lisbets Børn, men til hendes Mands Broderbørn. Det er derfor rimeligt, at Oluf Bager har solgt den til Familien Seeblad før 1584, og har han boet der, kan det kun være før dette Aar. Det fortælles gjerne, at han boede der, da han modtog Besøget af Kongen; men naar Sagnet ogsaa der vil paavise den Kamin, i hvilken han da varmede med Kancel, er det siensynlig gaaet forvidt; thi den gamle Kamin, som uuegtelig forefandtes indtil vore Dage, bærer de Beboeres Navne og Baaben, som boede der fra 1634, nemlig Borgemeester Thomas B. odersen Riisbrigs og Birgitte Ottosdatter Seeblads, som bleve gifte 1634 og døde 1665 og 1659. (Mumme St. Nu. K. S. 222—23.) De vare ikke i Slægt med Oluf Bager. Ogsaa Salens Løst tilskriver en anden Beretning Borgemeester Riisbrig tilligemed de Gevire, der prydede Forstuen og Steentrappen. (Ved. S. Manuskfr. ved 1636.) Men saameget maa man vel troe af den almindelige Overlevering, at Gaardens Herlighed oprindelig skrev sig fra en Tid, da Oluf Bager eiede den, om den end, endog før 1584, har været i Familien Seeblads Besiddelse; og dog maa det derved betænkes, at Sagnet gjerne vilde tilskrive Oluf Bager alt Herligt og altsaa let kunde medtage hans Datters Bolig i den store Gaard paa Overgaden.

havde Jordan 3 Etager og vistnok ogsaa Apotheket, og de vare i saa Fald de eneste grundmurede af den Hvide i Byen i 200 Aar derefter.¹⁾ Foruden hvad han byggede, eiede han en Mængde Gaarde, Huse og Boder, især ved Siden af sine egne, men ogsaa spredte over hele Byen, ved Vesterport, i Klaregaden, overfor Raadhuset og tilsidst endog den gamle Bispegaard, hvilken han kjøbte 1579 som en forladt Ruin, efterat Kongen havde ladet St. Hans Kloster ombygge ved Hjælp af Materialier fra den.²⁾ Desuden havde han en stor Mængde Have i og omkring hele Byen, deels til Leie, deels til Eie, og blandt dem den kongelige Have, som Magdalene Drage havde været forlehnnet med, og den tilstødende kongelige Skov Tollelund, som rakte lige ud til Næsbjrhoved Slotshave og gav Fisseret i Næsbjrhoved Sø. En Have ved

1) Af hans Bindingsværks Bygninger ere vel mange Bag- og Sidehuse, men ikke mange Forhuse tilbage, efterat den gamle Klub og Læseforeningens Gaard ere ombygte, og den gamle Gaard, som stod vest for sidstnævnte (Brohm's Gaard) 1836 er nedbrudt. Hans Inscription paa denne opbevares i Vester-gade Nr. 108. De sidste i 1867 forandrede ere de to paa Fisketorvet (rimeligvis Apothekets Porthuse) Nr. 5 og 7. Af hans Steenbygninger ere gamle Amtstue og tildeels Jordan i deres oprindelige Skikkelse; hvorimod Løveapotheket har under-gaaet megen Forandring; de store Løndehvælvinger i Kjælderne under mange af Bygningerne ere de mærkeligste Levninger af hans Bygningsmaade.

2) Udtog af Skjødet er mig velwilligen meddeelt fra Hvedholms Arkiv. Det angaaer „det Jordsmon, som Bispegaarden „tilforn“ har itaact paa, med hvis (hvad) gammel Steen i samme Huus findes, og den lille Holm, som derhos ligger, fri Bei til Jords-monnet ad Adelsveien som fra gammel Tid“, og til Holmen skulde Lehnsmanden „forevise (paavise), hvor der skulde lægges en Bro over Jordsmonnet frit for Jordskuld; men af Holmen skulde gives aarlig $\frac{1}{2}$ Daler til St. Hans Kloster“ (o: til Statskassen).

Gjertrudsholm havde han kjøbt af Bhen, og Engen samme-
sted havde han faaet i Betaling af samme. Fremdeles
havde han Konge- og Kirketiender i Fæste, og eiede i
Sanderum Sogn en stor Gaard, Østerlev, som sees paa
Grundtegningen 1593 og innlig er den nuværende Øster-
gaard, og i Peirup Sogn Ellegaard og vistnok flere
Bøndergaarde end de foroven omtalte 4.¹⁾ Brugte han
Eng og Marker i sin Studehandels Tjeneste, saa havde
han Bikkelsø til sit Stutterie.²⁾

Naar man derhos betænkter hans store Handelsbedrift,
(hvorum ovenfor S. 178) har man et Billede af en ligesaa
overordentlig som for Bhen betydningsfuld Virksomhed, og
den Mand, som var Sjælen i alt dette, kunde ikke Andet
end tildrage sig Regjeringens særegne Opmærksomhed. Der
er en Optegnelse, som siger, at Oluf Bager fra Raad-
mand naaede en endnu større Ære som Formand for det
kongelige Handels-Collegium uden- og indenfor Riget³⁾;
men da et saadant Collegium er aldeles ubekjendt, maa det
formodentlig blot forstaaes om den Plads, han indtog i
Kredsen af Landets Kjøbmænd, navnlig vel især om det For-
hold, at Kongen lod ham handle paa sine Vegne med andre
Kjøbmænd, hvilket paadrog ham saa megen Bagtale, at Kongen
1567 maatte tage ham i Beskyttelse imod hans Medborgere
ligesom han modererede hans Ligningsstat paa Grund af,
at endel af hans Handel var til Kronens Fordeel. Derhos er det
ogsaa bekjendt, at han 1580 og maaskee oftere blev sendt i

1) Ovenf. S. 179. Foruden Laasjebrevet 1584 omtales disse Eien-
domme i D. Herregd. 15 Bd. (Christiansdal) og Ved. Sim.
3, 95. 96. Bircherod kalder ham stied Herre til Østerlund!

2) Jac. Madf. Visitatsbog S. 37. 101. 105: „Ole Bager i Odense
haver sin Stod paa“, og Den kaldes endnu Stutteriholmen. Da
den hørte til Dalum Lehn, har han formodentlig kun havt den
tulleie eller i Forlehning.

3) Efter Bircherods inscript. hos Ved. Sim. 3, 122.

Kongens Erinde til Udlandet¹⁾), og vi kunne saameget mindre troe, at han skulde være blevet en Slags Handelsminister, som den samme Mand, der har optegnet det Anførte, et andet Sted indskrænker sig til at sige, at Oluf Bager var Formand for Kongens Handeler „hvad man kalder Factor“²⁾). Men Kongens Tillid og Gunst besad han i høi Grad, og det maa ansees som Vidne derom, at han endog fik en personlig Ret til at slaae Mønt, hvorved Odense blev den sidste Provindsby, der blev Myntested. Man savner vel enhver egentlig historisk Beretning derom, men Oluf Bagers Skillemønt med Odense Lilie fra Aarene 1563 og følgende er Beviis nok³⁾), men ogsaa kun netop Beviis for Sagen selv. Det Nærmere har den mundtlige Beretning ikke undladt at tilføie ved at fortælle, at han havde sin Mynt i Gaarden paa Hjørnet af Mynterstrædet og Overgaden, hvor endog Bærkstedet paavises i Kjaelveren. Men Sagnet røber sin Forvirring, naar det tilføjer, at denne Gaard har Navn af Myntergaarden og at Strædet har sit Navn af Oluf Bagers Mynt; thi Myntergaarden var en anden og havde sit Navn fra langt ældre Tider, og denne Gaard søges forgjæves iblandt Oluf Bagers Eiendomme. Vi vide ikke, hvor han myntede sin Skillemynt, og flere af hans Gaarde kunde dertil være lige egnede.

Paa sin Lykkes højeste Tinde lod Oluf Bager 1584 tage et Laasebrev over en stor Deel af sine Eiendomme, hvoraf mange kunne kjendes⁴⁾), og nogle Aar før satte han

¹⁾ Bed. Sim. 3, 88. 86. 102.

²⁾ Samme Jens Bircheroed i index tertius bag i Resenii bibliotheca: „Ol. B. dominus de Østerlund, Regis Fr. 2 commerciorum præfectus, quem Factorem appellant“. Meddeelt mig af afd. Prof. Kall Rasmussen.

³⁾ Hand a. St. S. 20 og det kongelige Myntcabinet.

⁴⁾ Det findes i Almeent. Saml. 17 D. S. 5—10 og hos Bed. Sim. 3, 112; men Texten er neppe i alle Puncter ganske paa-

en Votivtable i Graabrødrekirke, forestillende ham og hans Kone og alle deres, baade afdøde og levende Børn; den er nu ophængt i St. Hans Kirke og er her gjengivet. Kong Frederik skal engang have logeret hos den rige Kjøbmand formodentlig imellem Aarene 1576 og 80, medens der blev bygget paa St. Hans Kloster¹⁾, og Sagnet har ogsaa her givet en Fortælling Sted, der oftere gjentager sig, at den lykkelige Vært varmede i Kaminen med Kaneel og paa Kongens Bemærkning derom, svarede, at han kunde endnu bruge kostbarere Brændsel, hvorpaa han tog kongelige Obligationer og fastede paa Ilden. Da skal Kongen have udbrudt: „Ole, Ole! see Dig for, hvad Enden vil blive!“ Kongens Ord bleve et betydningssfuldt Varsel; thi som Sagnet er udtømmeligt i at skildre Oluf Bagers Rigdom, saa veed det ogsaa at fortælle det store Beviis paa timelig Gods's Forsængelighed, at han døde fattig som Indsidder hos en af sine Døttre, saa fattig ogsaa paa Kjærlighed, at han, for at finde Pleie, maatte indbilde Sine, at han havde en riig Skat skjult i en stor tung Kiste; da han døde 1602, var Kisten fyldt med Flintesteen. Han skulde have givet sine Børn Alt og fortrudt at have gjort det.²⁾

lidelig, og især gjelder dette sidstnævnte Afskrift, ligesom Forklaringen af det er paa begge Steder forfeilet ved Misforstaelse af den første Gaards Beliggenhed. Den rette Forklaring fører til at antage Apotheket eller den Gaard, der laae paa dets og Klubbens Plads, for hans Fædrenegaard og Bolig 1584.

- 1) Han opholdt sig i Odense fra 24de til 30te Mai 1578 (Reg. Dipl.) og i 1580 i Januar Maaned, da han just udsendte Oluf Bager til Holland.
- 2) Vi ville lade Sagnet staa uanfægtet, hvor uhyggeligt et Lys det end kaster paa hans Børn, der alle synes at have indtaget en anseet Plads i Samsundet. Men som Kritikeren allerede har fremdraget nogle Grunde til at betvivle Sagnet om hans store Armod, saasom at han lod en Søn reise udenlands 1599 og betoftebe en Bog trykt (Ved. Sim. 3, 130 og 133), skal her tilføies, at den ovenansførte Bemærkning om hans Stutterie paa

Han døde i sit 80de Aar, d. 21de Septbr. 1602, maaskee af en da herskende Pest, saasom han allerede blev begravet d. 23de Septbr., et Dødsfald, som Eiler Brockenhuus paa Nakkeshøl fandt mærkeligt nok til at antegne i sin historiske Calendar.¹⁾

Som det efter Sagnet skulde være gaaet Ole Bager, gif det en anden af de store Borgerfamilier, som var af tydske Adel, Rottes, hvis Navn kun er tilbage i nogle Smaahuse udenfor Hjerteport, der endnu steds kaldes Rottchusene; men de fleste andre, som ogsaa Oluf Bagers Søner og Døtre, bevarede deres Rigdom, indtil Arvegang og Tidens Fremstriden nivellerede det Fremragende. En anseelig Stamme af denne „Odense Adel“, som de gamle Adelsflægter gjerne kaldte den, gif over i det 17de Aarhundrede. Især var der en stor Mængde af Navnet Mule, af hvilke dog mange ikke hørte til den lovformelig

Bittelsø hører til Aarene 1589—90, og at han endnu 1595 sees at have staaet i fuld Handelsvirksomhed, da der blev affagt en Dom for Kongens Retterthing mellem „Os Elffelig Oluf B.“ og Kjeld Waad til Skovsbo (Rigens Dombog 15de Juli), og at han endnu 1600 solgte Turup Mølle og en Anpart i Herregaarden Skovgaarde til Oluf Norby. (Gef. Arsh. Klevensf. Saml.) Man kommer maaskee Sandheden nærmest, naar man forestiller sig, at den gamle Pengeemand i sine allerjædste Aar troede sig mere fattig, end han var, og paa en isinesaldende Maade gav sit Liv Præget deraf: det synes, at han boede i Aaret 1600 i det ene af de to smaa Huse, som nu nyelig ere nedrevne for at give Plads til Gaarden Nr. 31 paa Nørregade (ifølge et Skiftebrev hos Ved. Sim. 3, 131); hans Børn boede i alle de store Gaarde i Byen; Datteren Anna boede som Enke i hans store Mødrene-Gaard Nr. 29, medens Faderen sad i det andet Hus derfra som i en Hytte! Folk kunde deraf danne Meget.

¹⁾ Saml. t. F. Hist. og L. 5 Bd. S. 460. Han har antegnet det som ethvert andet Dødsfald i de mange adelige Familier, han kjendte; det er, som om han ikke tænkte sig nogen saa mærkelig Modfætning mellem de sidste og de tidligere Dage.

nobiliterede Gren. Andre vare af udenlandsk Adel (v. der Ammersfort, Fiuren, Brigen, Borchardsen, Sperling o. fl.). Andre hævdede sig ved Dannelsen og Velstand til en lige Anseelse i Samsundet, (Leth, Verke, Birckero, Riisbrig), saa at Grændserne vare temmelig ubestemte, saameget mere som Mand og Kone sjælden begge vare af Adel. Selv i Kongens Sprog var Grændsen ikke sikker: Oluf Bager, som ikke var Adel, kaldes ofte i Breve og Domme „Dø Elskelig“, ligesom ogsaa hans Søn Niels Bager (B. Sim. 3, 19), og Hans Stryg kaldes velbyrdig (see Actst. 1, 72.)

Den første af disse Familier, der aftraadte fra Stuepladsen, var, som sagt, Kottterne, hvis sidste bekendte Mænd ere Tørgen Kotte, der en Tid havde været Borgemeister og døde 1584, og Laurids Kotte, som døde 1602. Oluf Bager købte flere af Tørgen Kottes Eendomme. Et Par Døtre af Familien bragte mulig Levninger af Formuen til Andre, saasom Karen Kotte (1593), hvis Datter var gift med den kongelige Stiftsforfatter Christopher Bang († 1599), der ejede Gaarden paa Hjørnet af Skomagerstrædet og Vestergade, og Mette Kotte, der var gift med Borgemeister Hans Mule til Nislevgaard og kan have bidraget til at gjøre ham til Byens rigeste Mand († 1602). Familien Mule, som i to Aarhundreder havde indtaget en fremragende Plads i Odense Handelsstand, naaede sit Høieste i denne mægtige og myndige Mand. Allerede 1568 klagede han over at blive sat høiere i Stat end nogen Anden, og han fik da Kongens Bestjærmelsesbrev, at han ikke maatte sættes høiere end næst den Rigeste i Byen, medens selv Oluf Bager ved et lignende Kongebud 1566 havde faaet sin Plads andiist lige med den Tredie i Byen¹). Hvem den Mand var,

¹) B. Sim. 3, 86 og Jacobsen Skattevæsenet under Chr. 3 og Fr. 2 S. 105.

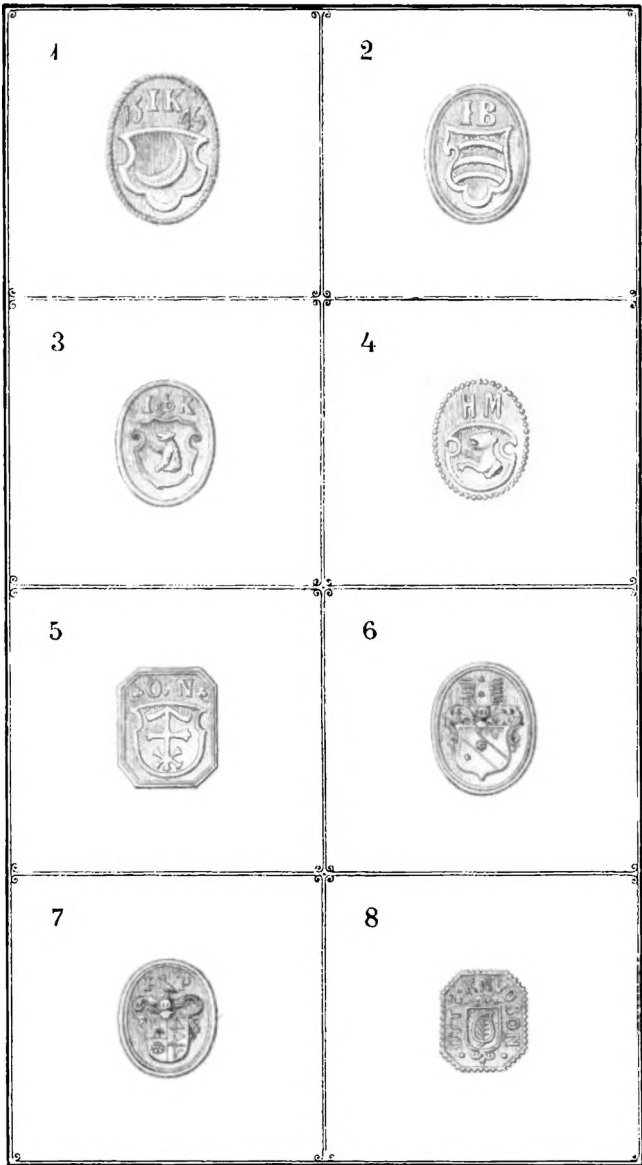
der anfaas for rigere end begge, vides ikke; mulig Knud Førgensen Seeblad eller Diderik Fiuren eller Hermann Walis. Men den muleste Slægts Rigdom culminerede ogsaa med denne Borgemester.¹⁾ Hans 6 Sønner, af hvilke to vare gifte med Døttre af Mogens Henriksen Rosenvinge, deelte Arven med to Søstre, og af de tre, som forbleve i Odense, blev kun to ved Handelen. Førgen Mule var Raadmand og ejede 1608 Oluf Bagers fædrene Gaard (Klubben), hvilken hans Datter tilbragte sin Mand; men Sønnens Handel blev aldeles tilintetgjort i Svenskekrigen. Claus Mule boede paa Overgaden Nr. 26, men 1656 eiede Cai Lykke denne Gaard. Den tredie, Jens Mule, var Dr. med. og indtog vel en meget anseet Plads i Byen; men han folgte allerede 1625 af den fædrene Gaard (den røde Gaard), og Nislevgaard kom fra hans Søn, der kun benævnes Hans Jensen, til den rige H. Vindenovs Godser. En fjerde Broder blev Præst. Som disse to vendte de fleste i de næste Slægtled sig til Videnskab og Embedsstand, og den Raadmand Niels Mule, der senere forefindes (Overgade Nr. 1), var en Præstesøn. Den Familie, der efter Hans Mules Tid i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede indtog den første Plads, var uden tvivl Seeblads i Forbindelse med Oluf Bagers Børn. Richard Knudsen Seeblad († 1625) var gift med Oluf Bagers Datter Lisbet († 1636), og hans Søster Maren Seeblad († 1641) var gift med Raadmand Niels Bager, som døde tidlig, men drev en stor Handel baade i Odense (uden Tvivl i Løve-Apotheket) og i Hjerteminde.²⁾ S Jordan (Nr. 4)

¹⁾ En samtidig Raadmand Niels Mule, som boede ved Byens vestlige Ende, var af en anden Linie, og hans Efterlæggt kendes ikke. Ved. Sim. 2, 2, 157.

²⁾ Jac. Madsens Visitatsbog S. 136. Hans Enke fik en aarlig Aftægt af Efterfølgeren i Løveapotheket.

boede deres Datter Karen Nielsdatter Bager, som var gift med Johan Borchardsen; han døde tidlig, men hun selv fortsatte Handelen og levede som en af de rigeste Enter til 1661, Stammoder til Biskopperne H. Bagger og H. Wandal. To andre af Oluf Bagers Døttre vare ogsaa gifte med Kjøbmænd, Ane med Bruun Kensing (i Bagers mødrene Gaard, Nørregade 29) og Else med Hans Friis; og Niels Bagers Datter Margrethe var gift med Raadmand Claus Bang († 1620). Men ikke i en eneste af disse Familier tog en Søn Handelshuset i Arv; meget mere seer man de Enkelte, som forbleve ved Handelen, at nedlægge sig paa fremmede Steder (Kjøge, Bergen, Stockholm), maaskee tildeels fordi de bestaaende Vedtægter indskrænkede Kjøbmandslauget til 20 Medlemmer. Kun i Seeblads Familie holdt det gamle Handelshuus sig endnu en Stund. Af de to Brødre Richard og Otto Knudsen Seeblad var det især den Sidstnævnte, der maa betragtes som Byens største Kjøbmand i det 17de Aarh., ligesom han tidlig blev Raadmand og var Borgermester til sin Død 1631. Han afløste Niels Bager ogsaa i Henseende til Bolig, thi han fik Løve-Apotheket efter ham, formodentlig ved Søsterens Afstaaelse, og han drev der ikke alene den Landhandel og Dyrenhandel, som ovenfor S. 178 er omtalt, men ogsaa en saa betydelig udenlandsk Handel, at han ved Søstader kunde i eet Aar tabe 5000 Rdl., og at Sønnen 1632 behøvede i Handelsanliggender at rejse til Polen. Smidlertid udsluktedes ogsaa snart denne Stjerne: hans Søn Knud Ottesen fortsatte Handelen saa uheldig, at han døde fattig 1641, og hans Søn endte som Kapitajn 1674 og efterlod kun et Naturalieabinet, som brændte 1676 tilligemed Familiens Adelsbrev.¹⁾ Den gamle Handelsflægt Kræmer spores vel efter Navnet i det

¹⁾ Bircherod Dagb. S. 181.

HAGEN & LARSEN 1888

17de Aarh., da Hans Mikkelsen Kræmer († 1623) og Søren Kræmer 1643 endnu boede i Nærheden af Nørreport, hvor Kræmmergheden og Kræmmermarken har bevaret et Minde om den; men i Matrifikationen 1683 findes Navnet kun for en Bod og i et leiet Locale.

Istedetfor de gamle Familier var det Fremmede, der kom i Besiddelse af Handelen, enten de nu indvandrede fra Udlandet eller kom fra andre Byer; En og Anden kunde ogsaa for en kortere eller længere Tid hæve sig uden dog at grunde Huse af flere Slægtled. Blandt de Fremmede er Willum Lucasen fra Holland, Christen Loe, ogsaa fra Holland, Ammersbach fra Leipzig, Hermann Hahne fra Lübek og Hans Nielsen Rølenbrunn de bekendteste, og den Sidstnævnte, som eiede en af de Gaarde, der bleve nedlagte ved Kongensgades Aabning, indlagde sig megen Fortjeneste af Byen som Borgemeister.¹⁾ Af Andre kunne nævnes Hans Bruun²⁾, Peder Pedersen Verke fra Nyborg, som 1665 var Byens rigeste Borger³⁾, Berthel Wichmann (Fisketorvet Nr. 9) og Søren Wichmann (Vestergade Nr. 32—36) o. fl.

Det eiendommelige Præg, som denne Borgeradel gav Livet, tør have naaet sin fuldeste Udformelse i den første

¹⁾ Det Sagn, at han skulde have ladet sig begrave i en Steenliste og indmure i en Pille i St. Knuds Kirke af Frygt for Mis-handling af sjendtlige Tropper, som han til Fordeel for Byen havde ført bag Løjet, er allerede huusbildt, fordi Krigen ikke naaede Odense i hans Tid, og nu har det ogsaa viist sig, at en saadan Indmuring ikke findes i Kirken.

²⁾ I Listerne over Fattighidrag 1634 forekommer hans Navn med et af de største Bidrag, men han døde allerede 1635. Man kunde tænke paa en Søn af den Bruun Kensing, som var gift med Oluf Bagers Datter Ane og døde 1590. Han var gift med Marine Bang, Christophers Datter.

³⁾ Florentissimus civis kalder Bircherød ham, Dgbg. S. 101. Han var Raadmand og eiede Gaarden paa Overgaden Nr. 7, men flyttede til Rjøbenhavn 1665.

Halvdeel af det 17de Aarhundrede, og forsvandt efterhaanden efter Souverainitetens Indførelse. Mændenes Færd i det offentlige Liv ville vi senere faae Veilighed til at kjende; men det huuslige Liv i disse fornemme Borgers Hjem maatte nærmest skilbe Huusmoderen sit særegne Præg, og tør i Odense særlig være paavirket af det ejendommelige Forhold, at et ikke ubetydeligt aristokratisk Element af aandelig Art sluttede sig til de fornemme Borgers Familier; i Særdeleshed have de mange Videnskabsdyrkere, som Gymnasiet samlede i Byen, ved Ægtefæder mangfoldigen indstnyget sig i dem, ligesom det Samme ogsaa oftere var Tilfældet med Præster og Biskopper. Livet i disse Borgerhuse var præget af Alvor og Tugt, Flid og Orden, i Forening med den gudstnygtige Tone, som i det 17de Aarhundrede var almindelig i alle Familier. Til daglig Brug herstede Tarvelighed, i alt Fald med Undtagelse af Kosten: de boede i smaa Værelser i nederste Etage; men ovenover stod Salen beredt til at udfolde et riigt Billede af Velstand og Overdaadighed ved festlige Veiligheder.¹⁾ Den Pragt, der da udfoldede sig, kan dog have vidnet mere om Rigdom end om Smag. Man kan danne sig et Begreb om den, naar man seer, hvad der fandtes i et godt forsynet Huus: Borgermester Otto Knudsen, som døde 1631, efterlod sig en Garderobe, der bestod i en prikket Silke græsgrøn Klædning, en Fløies Klædning, 3 Klædes Klædninger, en prikket Atlaskes Klædning, 3 Barattes Klædninger, 2 Carmosin Trøier, 5 Reisekapper, hvoraf 1 græsgrøn, 1 foret med Fløiel, 1 med Barret og 1 med Tesevel, foruden Maarskind til endnu en Kappe, og mange flere Klædningsstykker

¹⁾ I sær nævnes ofte Peder Pedersens Sal udimod Torvet, hvor bl. a. en Mængde udenbys og indrebys Bekjendte 1663 vare samlede for at see en Borger blive henrettet, som havde begaaet Mord. I de mindre to Etages Huse stod øverste Etage ofte ubrugt som Loftårum, Pulterkammer o. s. v.

(i Alt 53). Hans Hustru bar en Diamants Ring af 130 Dal. Værdi, og under hendes Varetægt var Sølvstøi af 1700 Lods Vægt, (hvoraf 540 Lod forgholdt) 95 Tinfade, 103 Tintallertener, 52 Par Lagener, 60 Duge, 30 Bænkehwynder eller Sæder meest af flamsk Løi, og en Mængde Taftes Gardiner, Omhæng og Bordtæpper. Den quindelige Dragt kan sees paa de to smukke Monumenter i St. Knuds Kirke, af hvilke det ene viser en Søster til Otto Knudsens Kone, som var gift med Peder Pedersen Lerke, og det andet Otto Knudsens Datter med hendes Mand Th. Brodersen (Risbrig) og deres Børn. I Borgermesterens Bo fandtes ogsaa en Hængevogn og tre andre Vogne, og han havde 10 Personer i sin Tjeneste. Hans Enke Abigael Hasebart beholdt Gaarden (nubærende Løve-Apothek) og levede i 37 Aar som en høit anseet Borgerste, der tegnede sig for det høieste Bidrag i Fattigligningen, og om hvem Børn og Børnebørns Børn samlede sig. Blandt de Sidste var den senere Bisop Jens Bircherod, der i sine Optegnelser har efterladt os mangt et Træk af den ærbærdige Oldmoders Billede og Liv.¹⁾ Hun var Datter af Kongens Livlæge Jacob Hasebart, født 1596, og blev i en Alder af 22 Aar gift med Otto Knudsen; som hans anden Hustru gif hun ind til fire Stedbørn og fødte selv fev, af hvilke de to Sønner gif ind i Embedsstanden. Den første Familiebegivenhed, der er nærmere bleven bekjendt, var hendes Stedsøns Bryllup med Mette Willumsdatter d. 4 Septbr. 1631: efter Tidens Skik gif Brudestaven tilføds til St. Knuds Kirke, i festlig Optog med Musik i Spidsen og under Riming med Kirkeklokkerne, en Skik, der maatte kunne gjøre

¹⁾ Fra de to Huse, som dengang vare Rabohuse (Apotheket og Jordan) og beboedes af 2 Enker, nedstammede saaledes 3 Biskopper (jf. ovenf. S. 210), og en af Abigaels Brødre blev ogsaa Bisop.

et ganske andet Indtryk, end naar i vore Dage Brudestaven enkeltviis samler sig i Kjøbstad-Kirken eller en Bognrække i vild Fart fører den til Landsbykirken: hvor den gamle Skif endnu stundom finder Sted i en stille Landsby, vil den næppe forfeile at gjøre et dybt Indtryk paa Tilskueren. Man pleiede ogsaa i Odense at samles hos Slægt og Venner, hvor Brudestaven skulde passere forbi. Denne Gang gjorde Synet af den unge Brud, Datter af en hollandsk Udvandrer, som havde nedsat sig i Byen, især et dybt Indtryk paa en ung Mand, som tilfældig kom tilstede, saa at han udbrød i høitonende Lovprisning af hendes Skjønhed og den Mandes Lykke, der skulde hjemføre hende. Fra Kirken gik Toget til Raadhuset, hvor Bryllupsfesten holdtes, ved hvilken ogsaa Biskop Hans Michelsen var tilstede, ligesom han i Nov. 1632 stod Fadder til deres første Søn i St. Knuds Kirke. Men hint Optrin ved Brudestaven fik Betydning, thi da den timelige Lykke havde svigtet det unge Par, og den unge Kone som Enke efter 10 Aars Forløb var draget fattig til sit fædrene Hjem, kom nogle Aar efter hin begejstrede Yngling tilbage fra en udenlands Reise og blev da selv den lykkelige Ægtemand og ved hende Fader til Professor Knud Landorff. Af Abigaels to Steddøttre blev den ældste, som var gift med Borgemeister Poul Skinkel i Hjerteminde, tidlig Enke, og da hun atter blev forlovet med Præsten Jacob Jacobsen i Huusby, trolovede Biskoppen dem 1641 i Abigaels Huus og viede dem senere i Hjerteminde. At Enker indgik nyt Ægteskab, var den Tid meget almindeligt i Odense og gjentog sig endog stundom flere Gange.¹⁾ Abigaels

¹⁾ Saaledes var Bedstemoderen til Kingos tredje Hustru, Karen Hansdatter Bruun, først gift med Stifts skriver Peder Rasmussen Balsløv († 1632), derefter 1640 med Professor Jens Winding († 1655) og tilsidst 1657 med Mg. Jørgen Bertelsen Taalov som hans tredje Kone, og da hun døde

egen Datter Birgittc, der efter almindelig Skik bar den første Kones Navn og til hvem hun 1633 fæstede en Plads i St. Knuds Kirke, (da hver Plads i Stolestaderne fæstedes særskilt), blev 1634 gift med T. h. Brodersen (Risbrig), Slots skriver paa St. Hans Kloster og senere Borgemeester. Bryllupet stod atter paa Raadhuset, medens den forhen omtalte Kamin med deres Navne er Vidnesbyrd om, at de etablerede sig i Secbladernes Gaard ligeoverfor Moderen, hvor ogsaa Carl Gustav 1658 boede hos dem; Gaarden gik i Arv til deres Datter Sille, der 1656 i sit 19de Aar blev gift med Professor Jacob Bircherod. Ogsaa dette Bryllup holdtes paa Odense Raadhuus, saavel som Søsteren Karens andet Bryllup med Dr. Christoph. Balsløv 1661, til hvilket ikke alene alle Odenses Musikanter, men ogsaa Stads-Instrumentisterne fra Haderslev vare forskrevne. Det var det sidste i Abigaels Familie, men dog ikke det sidste, ved hvilket hun var i Virksomhed. Det var nemlig sædvanligt, at nogle af de fornemste Borgeres Hustruer gjorde Tjeneste ved Adelens Bryllupsfester paa Raadhuset, maaskee i Lighed med Kongernes Forlangende, som udfikrede Borgerster og Huusgeraad fra Kjøbstederne til Hoffester, eller maaskee i Betragtning af at deres personlige Bistand var indbefattet i Udlaanet af Raadhuset. Allerede Otto Knudsens første Hustru havde gjort saadan Tjeneste som „Førgangskone“, og ved en saadan Leilighed tabt et Armbaad af 70 Rdl. Værdi; Abigael fulgte ikke alene hendes Exempel, men vedblev endog dermed til sin høie Alderdom, da hun endnu i Aaret 1662 assisterede ved tvende Bryllupper i een Uge efter

1662, giftede Taulov sig hjerde Gang ligeledes med en Enke. En af hendes Døttre Kirsten Pedersdatter Balsløv, skal endog være blevet fire Gange gift, men der lader sig dog kun paa vise de tre Mænd: Johan Høne († 1657), Anthøn Ottesen (Abigaels Søn) († 1664) og Borgemeester Willum Jensen Rosenvinge († 1684).

Begjæring af Brudene, Rigsmarsk Anders Willes Døttre. Hun medbragte endog sit eget Sølvtoi, men havde ogsaa det Uheld, at miste en Sølv forgyldt Kande, for hvilken hun aldrig fik Erstatning. Hun fulgte saaledes denne Skik omtrent til Enden; thi efter den Tid spores kun et eneste adeligt Bryllup i Odense, og det vides ikke engang, om Festen dengang blev holdt paa Raadhuset. I den sidste Tid havde Adelen selv ogsaa begyndt at rokke ved den gamle Skik, idet Flere unddrog sig fra Kirkegangen og lode sig vie paa Adelenes egen Gaard eller paa Raadhuset og altsaa holdt Stuebryllup, maaskee for at adskille sig fra de Borgerlige, der da havde optaget Adelenes Skik. Men Souverainiteten og dens Følger vilde allerede have været tilstrækkelig Grund til, at Adelen ophørte med Raadstue-Fester, medens de Borgerslige endnu en Tid vedbleve dermed. I den fornemme Borgerentes daglige Liv aabner det mulig et lidet Indblik, at Abigael havde en Stadsmø i sit Huus i Lighed med de adelige Fruer, som havde Somfruer af den lavere Adel om sig; en saadan Stadsmø, vistnok baade til Selskab og til Tjeneste, omtales hos hende 1663, da hun gjorde hendes Fæstensøl. Ligeledes tyder en Anmodning, som Corfits Ulfeld gjorde til hende 1644, paa en vis Lighed med Herrestandens Leveviis: han bad hende tage hans med Otto Krasse ulykkelig gifte Søster Birgitte i sit Huus; hun skulde have sin Pige med sig, have to Børrelser og forforges med Æl og Mad, fire Retter daglig til hvert Maaltid, enten ved Abigaels Bord eller, om hun foretrak det, paa sit Børrelse; derfor skulde betales 200 Rdl. aarlig, og da der blev Spørgsmaal om Brændsel, lovede Ulfeld, at der aarlig skulde blive sendt 50 Læs Ved. Det stete ogsaa, uvist i hvor mange Aar; Ulfeld besøgte Abigael, den sidste Gang han saae Odense, i taknemlig Erindring derom. I de Breve, man har herom af Ulfeld, kalder han hende ikke Frue, men ligefrem Abigael, og ikke heller ved andre

Leiligheder benævnes hun anderledes, skjønt hendes Mand var utvivlsom af dansk Adel og hun selv rimeligviis af tydsk, da hun førte et Vaaben af samme Art som Mandens (armes parlants) med et Skjæg og en Hare i Skjoldet; men de nobiliterede Borgeres Hustruer fik ikke adelig Titel, medens Mændene dog idetmindste af Medborgere kaldtes Velbyrdig.¹⁾ Abigael Hasebart opnaaede en høi Alder og overlevede alle sine Børn; men to yngre Slægtled omgave hende. Da hendes unge Datterdatter søn en af de sidste Gange sad ved hendes Bord, og en af Gjæsterne førte paa Tale, at en Signekjærling havde viist Noget igjen, fortalte hun til Advarsel, hvad hun havde hørt af sin afdøde Mand at være steet vel 70 Aar før i hans eget Huus, og hvorledes han meente at have klart Beviis for, at den Onde tog klæffeligt Bederlag for sin Hjælp, saaat man ikke skulde holde sig til Andre end til Gud i Modgang og Medgang.²⁾ Saaledes faldt ofte Samtalen i de fornemme Borgeres Huse paa aandelige Ting: And. Bording forærede Abigaels Datter, som var gift med Borgemeester Thomas Brodersen, sine aandelige (utrykte) Biser, og de bevaredes saa tro, at de efter 50 Aar kunde udleveres til den, som samlede Bording's Digte. En Broder til den ovennævnte Mette Willumsdatter var endog selv en heldig Digter, der

1) Dog kunde der ogsaa være dem, der havde Lyst til at uunderkjende Mændenes Adelsbrev, som det fortælles, at Præsten Henric Mikelsen ved St. Hans Kirke havde ifinde at rolle ved Mulerens Adelsbrev 1631, hvilket dog Biskoppen ved Lehnsmændens Hjælp søgte at afværge af Frygt for de Uroligheder, det vilde forvolde. (Saml. t. F. S. 6, 167 og Bloch f. G. 1, 882.)

2) Historien, som angaaer det oven omtalte Urbaand, er ganske simpel og naturlig, og da den allerede er trykt to Gange, (i Ved. Sim. Bd. 3, 68 og Bircheros's Dagb. 109) henvises dertil.

efterlod en poetisk Bearbejdelse af Davids Psalmer.¹⁾ Abigael døde d. 27de Decbr. 1667, og da blev der indtil Begravelsen d. 7 Jan. hver Uften holdt Viigvagt eller Waagestue over hende af de Fornemste i Byen, „efter den Skik, som i fornemme Huse var brugelig“. Naar disse natlige Samlinger i det sørgeklaedte Huus bare Præg af Sorg og et kjært Minde, kunde denne gamle nordiske Skik have sit Værd, og den gjorde ogsaa i Aaret 1659 et levende Indtryk paa de hollandske Officierer, som vare i Odense, da Abigaels Datter, Th. Brodersens Hustru, blev begravet. Men den var i Almindelighed dengang udartet til Sviir og Uystighed, navnlig da Sørgehuset stod aabent for Alle, saaat Lovgivningen endog havde forbudt den i geistlig og borgerlig Stand 1656, eller dog kun tilladt en Vagt af tre Personer. De fornemme Borgere holdt dog fast ved Skikken og tracterede idetmindste med „Sukker og Viin i Overflødighed“. Men Abigaels var mulig ogsaa den sidste Waagestue i et borgerligt Huus i Odense; der spores ingen senere, og 1682 blev Forbudet udstrakt til alle Stænder.²⁾ Hun blev begravet i St. Knuds Kirke, hvor Børnebørnene 1670 fattede hende et smukt Minde, der dog nu efter Restaurationen af 1753 kun kjendes af J. Bircherods Tegning og Afskrift.³⁾ Hendes Navn kunde ikke gjenkomme i hendes Børns Familier, da man dengang ikke opkaldte de Levende; derimod

1) Hans Willumsen forekommer som Borger i Odense fra 1632, og var tilsidst General-Proviantmester i Fyen; han døde Ugift 1671, som den Sidste af denne Familie. Om hans poetiske Værk, der ikke blev trykt, see Rørdam i fyenste Saml. 3, 302.

2) Om denne Skik er Alt samlet i Werlauffs Antegn. til Holbergs Uystspil 1858 S. 347 fgg.

3) Kilderne til de her samlede Træk ere væsentlig Bircherods Dagbog, Byens Skifteprotocol, Bist. Hans Michelsens og Laurids Jacobsens Dagbøger, Mummens St. Kn. Kirke, Wibergs Præsieh. 1, 562. Bloch f. Geistl. 1, 308.

findes det strax efter hendes Død blandt Datterdatterens Børn 1670, men gik ikke i Arv, ligesom ikke heller hendes Mand's Familienavn blev forplantet, da hendes Sønesøn kaldtes Otto Jørgensen Stenløse efter sit Fødested.

Ved den Tid, da dette Borgerhuus saaledes lukkede sig, var der ikke mange Familier, hvis Velstand og Anseelse støttede sig til en længere Fortids Arv, (maaskee neppe andre end Mulers, Rosenvinger og Wichmanner) medens nye Individider havde deres Familie for et Par Slægtled til en Anseelse, der snart igjen tabte sig, og ogsaa mere eller mindre bar Præget af den Forandring, Livet undergik ved samme Tid.¹⁾ Den gamle Typus af et Borgerhuus er klart tegnet i de udførlige Skifteregistreringer, der endnu ere til og gaae i den yderste Detail, indtil „Fingerbjerg“ og Sengehest. Man seer, at en Bibel og en eller flere Bøstiller fandtes i ethvert Huus og stundom flere Opbyggelseskrifter, men sjelden en Psalmebog. Enkelte Mænd havde ogsaa beholdt Bøger fra deres Ungdomsstudier og Reiser og samlet enkelte historiske Skrifter. I Stuerne vilde vi især savne Speile, da der som oftest ikke var mere end eet (oftest lidet, i sort Ramme) i et heelt Huus. Et Stueuhr var ogsaa sjældent (et „Seierværk“ eller en „Biser“), og af Lommeuhre er intet Spor. Derimod var der En og Anden, som havde ikke faa Malerier eller Stilderier, saasom Antonius Ottesen Seeblad, der havde 44. I nogle Huse fandtes et clavicordium, et Ziphani eller et accordium; men intet andet musicalsk Instrument forekommer. Af Meubler vilde vi især savne Stole; en Lehnstol og et Par „Bagstole“ er det Høieste; først mod Slutningen bleve Stole noget talvrigere og kaldes da hollandske Stole; men Børde,

¹⁾ Den Niels Mule, der senere eiede Overgaden Nr. 1, havde kun Navnet i Arv, da han fik sin Gaard og Handel ved Giftermaal med Enken efter en indvandret Hollænder Christen Lauritzen Dec † 1676.

Bænke med Hynder, beslagne Kister og Skabe vare de herskende Meubler; blandt Bordene var et Cantor (Skriverpult) og ofte Malabast- og Steenborde, blandt Skabe ofte „Krogskabe“. En Ufsekrone (altid af Messing) var ingenlunde almindelig; ofte traadte en Ufsearm i dens Sted. Alle Ufsestager vare af Messing, Bær og Bær, ogsaa mange „mageløse“ (o: umage). Naar Bordet dækkedes til Gjæstebud, kunde det straae af gyldne Bær, Sølv og Tin og Messing; men Porcelain og Glas var der ikke. Glas forekommer først en sjelden Gang i et Huus ved Midten af det 17de Aarhundrede og som Handelsvare første Gang 1650 i Peder Gaas's Gaard og senere i Ant. Ottesens Boutik 1663. Dog findes ofte et eller flere Glasfoder, i Almindelighed tomme, dog ogsaa med enkelte Glaster; de have da Tinstrue (for Prop) og hentyde til den Stik at beværte besøgende Damer med Liqueur og krydrede Vine; thi da Kaffe og The var ubekjendt, traadte disse istedet, hvor Wiinpocalen og Olkruset ikke kunde bydes. Den ovenfor omtalte Brud Mette Willumsdatter, der efter sit andet Ægteskab med Hans Brodersen levede som en riig Enke i en stor Landbedrift til 1667 (i Overgaden Nr. 19), er En af de Første, i hvis Bo der foresandtes endel Porcelain og Glas af alle Slags, hvilket maaskee ikke var uden Indflydelse af hendes hollandske Herkomst. Først fra 1677 har Skifterettens Protocoller en Rubrik for Steentøj og Glas, naar Boer registreres. Men hvad vi efter vore Tidens Begreb end mere maatte savne paa Bordet og i Huusgeraadet, er Knive og Gaffler: man veed vel, at Gaffler først seent kom i Brug, og at Enhver bragte sin egen Kniv med sig; men det er dog paafaldende, at der i disse Borgerfamiliers Bo i det hele syttende Aarhundrede aldrig foresandtes Andet end en eller to Kjøfknive og stundom en Kjødgaffel i Kjøkkenet. I Aaret 1634 omtales dog Knive og Gaffler ved Kongens Taffel, men rigtignok endnu kun saaledes, at Marschallen havde to store Bunker af dem

liggende foran sig for at uddele til hvem der ønskede¹⁾, og ved Midten af Aarhundredet forefandtes de ogsaa i Boutiker hos enkelte Kjøbmænd i Odense, vel meest Knive med Knivskeder, (tildeels dobbelte og forgyldte) og Leggekniive (o: Fjeldkniive), men ogsaa engelske og hollandske Knive og undertiden tillige Gasler; men til Borgerfamiliers Bo havde de endnu ikke fundet Veien, saaat Enhver maatte medbringe Kniv eller Spiseetui. Ligeledes synes det mærkeligt, at i Fortegnelsen over Serntøiet, hvor en Trefod til 1½ β ikke mangler, hderst sjældent findes et enkelt Strygjern, saant man maa tro, at Manglebrædtet traadte istedet, som det traadte istedetfor Rullen, der aldrig forefindes. Tobak og Piber høre ogsaa til de Ting, som seent fandt Indgang: der findes ikke en eneste Pibe i nogen Borgers Bo; men enkelte af Kjøbmændene havde dog fra 1653 Tobak og Piber tilfals, navnlig de sidste i saadan Mængde, at En havde 6 Groß, altsaa vistnok hollandske Kridtpiber; andensteds var Tobaksrøgning i fuld Gang, saasom i Ribe ved 1640²⁾, men i Odense maa denne Nydelse dog endnu kun have været i sin første Begyndelse, inden Svenskekrigen gav Stødet til dens almindeligere Udbredelse. Tobaksdaasen spores aldeles ikke; men et Kridthuus kunde man kjøbe sig hos en enkelt Kjøbmand. Dog, dette maa være nok til at antyde de Forhold, under hvilke den fornemme Borger levede i sit Huus; han tituleredes almindelig „ærlige og vel fornemme eller meget fornemme Mand“, eller „velagtbare og vel fornemme Mand“, eller efter 1660, naar han var Raadmand, „ærlig og høiagtbare, viis og velfornemme Mand“. Hustruen kaldtes ved sit Fornavn og „ærlige og gudfrygtige Quinde“, men efter 1660 „ærlige dydige og gudfrygtige

1) Ogiers Beretning om Gesandtflabet til Danmark i Schlegel Samml. 2, 1, 109.

2) Jydske Saml. 6, 73. En Tobakspinder nævnes i Odense allerede 1672.

Matrone". Datteren kunde vel i poetisk Sprog kaldes „ærbearne, dydædle, Gud elskende Møe“, men ellers kun „ærlige og gudfrygtige Pige“; thi Somfrutitelen var forbeholdt den gamle Adel som Frøentitlen Kongedøttrene. Men selv disse borgerlige Titulaturer vare ikke ufortabelige; en Mand af Familien Rosenvinge, der 1677 stiftede med sine Børn og da kaldtes ærlige og fornemme Mand, kaldes 1678, da han døde og Arvingerne fragit Arv og Gjæld, kun simpelthen Willum Henrichsen; thi Velstanden var en væsentlig Betingelse for at regnes til den patriciske Stand.

4. Adels og Videnskab.

Med Siden af denne patriciske Adels stod en talrig Befolkning af den gamle Herrestand, som havde sine Gaarde i Byen og samledes der jævnlig. Uagtet St. Knuds Messe var ophørt, vedblev dog Adelen i Fyen at holde en aarlig Sammentomst i Odense, som kaldtes Vandemøde og holdtes tyvende Dag Juul, 13de Januar.¹⁾ Denne Sammentomst organiseredes yderligere, da Christian den Tredie 1547 stadsfæstede en formelig Selstabs- eller Stands-Lov, den saakaldte „Fyens Bedtægt“²⁾, hvorved den fynske Adels bl. A. forpligtede sig under Muldet til at møde; de kom sammen for at afgjøre optømne Stridigheder, og med „en stor Banquet holdt de en venlig og glædelig Omgjængelse i nogle Dage“, siger en Forfatter, som saae denne Skik i Begyndelsen af det 17de Aarh.³⁾ Men tillige stod ubestridt Landsstingets Afholdelse i

¹⁾ Ved. Sim. 2, 1, 10 og 1 D. 2 S. 149. Dansk. Mag. 4, 14. Kind om Snapsting i Nydske Saml. 1, 77.

²⁾ Smstid. 2, 2, 38. Min Afhdl. om Brockenhuserne i Hist. Tidsst. 4 R. 4 Bd. S. 487.

³⁾ Lyseander i Suhms Saml. 1, 69.

Forbindelse dermed, da dette var Adelens almindelige Værnething og Underret og derhos forvaltedes af en Adelsmand som Landsdommer, der medtog andre „gode Mænd.“ I ethvert Tilfælde var denne Rets ordinaire Afholdelse knyttet til Odense¹⁾ og kunde saameget lettere finde Sted der, som i Reglen baade Landsdommeren og saamange Adelige boede der. Men baade Landemodet og Landstthinget synes at fordre et bestemt Locale, og dog kan intet saadant paavises i de første Tider efter Reformationen. Før denne holdt de, idetmindste oftere, deres Landemode (Standstret) i Sortebrødreloster²⁾, og til deres festsabelige Sammenkomst kan man tænke paa Myntergaarden, idetmindste vides ikke nogen anden Gaard, der kunde kaldes Adelen. Det Rimeligste vilde have været, at de havde søgt til Landstthinget, dersom dette havde haft nogen Gaard; men lige indtil Aaret 1569 holdtes det sjenste Landstthing under aaben Himmel, formodentlig paa en Thingplads, som ogsaa var Byens Thingsted³⁾, hvorfor der i Landstthingsdommene ogsaa ofte forekommer den Formel, at fremgaae og vidne inden 4 Stofte.⁴⁾ Men i Aaret 1569 fik Landstthinget et Domhuus; thi paa Andragende af den menige Adelskjæntede Kongen Ole den Gildes Gaard til et almindeligt Landstthing og Domhuus, „fordi“, hedder det, „der var stor Brøst for en beqvem Plads, hvor Landsdommeren kunde holde Landstthing og den menige Mand, som Landstthing søger, kan udrette deres Sag, og for at deres Breve, som de i Rettergang have fornøden at bruge, i Regn og Ubvair ikke skulde blive fordærvede.“⁵⁾ Dog beholdt Adelen

¹⁾ Ved. Sim. 1, 2, 20, 22, 37.

²⁾ Smstid. 1, 2, 148, 149, 178 og 184.

³⁾ En Gaards Beliggenhed angives 1500 for Landstthinget (Ved. Sim. 2, 1, 68) ganske paa samme Maade som for Thinget (Ved. Sim. 2, 2, 112).

⁴⁾ Smstid. 1, 2, 153, 171, 177. Stofte er Bænte i denne Talebrug.

⁵⁾ Smstid. 2, 2, 146. Gaarden laae (som ovenfor bemærket) i det lille Stræde, som var en Fortsættelse af Adelsstrædet, og optog

ikke længe dette Domhuus, thi de folgte det med Kongens Tilladelse til Biskop Niels Jespersen 1578¹⁾, og nu traf Landsthinget sig ind i Graabrødre Kloster, hvor det havde en Stue, der kaldtes Domstue, i den lave Portbygning, et Locale, som uagtet det var mørkt og fugtigt, blev brugt ligetil 1707, naar ikke Landsthinget undertiden laante Raadhuset.²⁾ Til sine selfabelige Sammentomster vide vi ikke, at de havde nogen Gaard, førend de i Aaret 1634 kjøbte Bodebusk's, den gamle Vicariegaard til Mogens Krasses Capel, (paa nuværende Borgerstoles Plads) og den blev fra den Tid af kaldet Adelen's Gaard, men havde Intet med Landsthinget at gjøre. Den var forlængst prydet med et Taarn, som sees paa Tegningen 1593, og den tjente Adelen til Samlingssted indtil Regjeringsforandringen 1660; senere stod den forladt, indtil den omsider 1705 blev kjøbt for 350 Rdl. og nedrevet for at give Plads til det nye Landsthing, som blev opført paa dens bagerste Grund.³⁾

I det 17de Aarhundrede, da de provindsielle Rigsraader saaoftes samlede og betragtedes som et Slags Stattholdere, der ogsaa ofte kaldte Provindsens Adelskab sammen, var Odense uafsladelig Mødestedet for saadanne Regjerings- og Standsforsamlinger; de holdtes snart paa Raadhuset, snart i Domstuen og snart i Adelen's Gaard⁴⁾,

paa dets sydlige Side, altsaa mellem Strædet og Albani Kirkegaard, en Længde af 50 Alen og en Brede af 27.

1) Smstid. 2, 2, 188, og hermed forsvinder dette Huus, see ovenfor S. 192.

2) Tegningen 1593. Bloch f. Geistl. 1, 158 og Pont. Atl. VI, 577.

3) Pont. Atl. VI, 578. Man sees endnu af de ældre Bygninger en liden Levning i den østre Gavl, som maa antages at hidrøre fra de Leiehuuse, som Mogens Krasse havde bestemt til Grundlag for sin kirkelige Fattigstiftelse. Taarnets Kjeldertrappe ligger endnu under Jorden ved Hjørnet.

4) Jfr. f. E. Jørgen Brahes Levnetsbeskrivelse af Ved. Simon- sen 1845.

og vare saa hyppige, at de maatte bidrage meget til, at Adelen holdt deres egne Bopæle i Odense; og da nu Fyen var saa særdeles stærkt besat med Herregaarde, „at de neppe i saadan Mængde noget andet Sted skal være at finde“, som der siges i den Tids Danmarks Beskrivelse¹⁾, blev det en meget betydelig Befolkning, Odense paa den Maade fik, og en Befolkning, som maatte udøve en mangfoldig Indflydelse paa Fyen. Af saadanne Familiers Gaarde ere ikke saa bekendte. Bodebusk beboede den nævnte store Gaard paa St. Knuds Kirkegaard til 1634, derefter købte han Gaarden paa Torvet (nu Nr. 4-5) 1637, som havde tilhørt Breide Kanzau og Axel Brahe til 1616, senere Erik Urne og tilsidst Chr. Ulr. Ghldeuløve. Claus Brockenhuus købte den gamle Bispegaard, som 1625 beboedes af Moritz Aschersleben og 1630 blev solgt til Førgen Brahe²⁾; ligeledes havde han en stor Eiendom i Nørregade Nr. 11—19. Familien Lykke fra Skovsbo eiede den store Gaard paa Hjørnet af Mynterstrædet, som Falck Gjøe havde 1646 og Oberst U. Dewitz 1681. Frands Brockenhuus havde Deel i Myntergaarden; Fru Karen Bryske (Sver Lunges) opførte 1594 det gamle Steenhuus mellem Graabrødrekirkegaard og Vestergade, som nu er Stiftsbogtrykkeriet og bærer Hempels astronomiske Taarn³⁾; paa Nørregade havde Familien Rønnow en af de ældste Bindingsværks Gaarde (Nr. 76); i Sortebrødre Klosters forskellige Bygninger stulle efter Tegningen 1593 flere Adelsfamilier have haft deres Boliger, som de oprindeligt fæstede af Hospitalet: der kendes And. Emicksen, Jacob Brocken-

¹⁾ Arent Verntsen 1, 99.

²⁾ Efter Oluf Bager eiedes den først af Familien Akelei. Adelen havde tænkt paa at købe den 1625 for 3300 Dal. Spec. Ved. Simonsen J. Brahes Levnet S. 143 og 23 og Da. Herregaarde 12 Bd.

³⁾ Indskriften Ved. Sim. 3, 55. Den tredje Etage er nylig paafat.

huus, Eric Wille, Eiler Bryske o. fl. Ebbe Munk og Eidsel Høeg havde en Gaard paa Torvet (Læseforeningens). Niels Bild havde 1620 en Gaard i Overgaden, Baron Putbusch og Knud Urne i Vester-gade (Nr. 19 og 33), og ligesaa Werner Svale og efter ham Breide Kanzaa 1643; Laurits Krag havde en Gaard paa Nørregade, som Eiler Bryske eiede 1643 (vistnok Ol. Bagers, da den gav samme Jordstykke til Byen); Frisernes Waaben fandtes paa Gaarden i Overgade Nr. 14. Sfr. Margr. Skovgaard's Navn og Waaben jees paa en Portbjelke over en Bagport til Klingenberg; Hans Skindkel til Østrup og Sfr. Ida Skindkel havde en stor Gaard paa Overgade Nr. 34-36. Henrik Gyldestjerne eiede Klingenberg, Kai Dykke ejede flere Gaarde, Laurids Ulfeld Overgaden Nr. 32, og man seer saaledes Adelsgaarde over hele Byen. Naar vi hertil føie dem, der boede i andre ubekjendte Gaarde¹⁾, samt de tre kongelige Lehnsmænd, nemlig Stiftslehnsmanden paa Odenfegaard²⁾, Rigens Cankler paa Provstegaarden og Kongens Cankler

1) Af de Adelsgaarde, som bleve benyttede til Festen 1580 (ovenf. S. 193), tilhørte de 6 andre Familier end de her nævnte, nemlig Frands Urne, Jens Waad, Gabriel Skindkel til Søholm, N. Henrichsen Gyldestjerne, Knud Michelsen Akelei og Joh. Bochholt. Desuden vides Fru Helvig Hardenberg, Hans Nordby (Jac. Madf. Bif. S. 26) Sfr. Mgr. Friis (til Margaard), Eiler Brockenhuus, Fru A. Brockenhuus og Søsteren Rigborg at have haft Gaarde i Byen eller at have boet tillæie. Hedvig Hardenberg tænker man lettest, hvor Hardenbergs og Rønnow's Waaben staae samlede paa Nørregade Nr. 15, da de ere hendes Faders sødrene og modrene Waaben. Senere hørte dette Huus til Claus Brockenhuus's Eiendom.

2) I det 17de Aarh. vare de: Knud Rud 1597-1612, Marqu. Wille til 1618, Christian Knudsen Akelei til 1618, Holger Rosenkrants til 1628, Henning Balkendorph til 1655, (i hans Tid gav Lehnet Statskassen en Indtægt af 2076 Rdl., Bruuns dan. Saml. 6, 331.) Sivert Urne til 1658 og Mogens Høeg til 1661.

paa St. Knuds Kloster, som vare to af Rigets Stordignitarier, havde Odense ogsaa i denne Henseende en stærkt udpræget Character af en Hovedstad, endog uden Hensyn til den nye „Odense Adel“ og den udenlandske, som Fiuren og Sperling. Engang blev Odense endog for en Tid forsaavidt Regjeringens Sæde, som Kongen tillod Christen Thomesen Sehested 1654 at forlægge Cancelliet dertil formedelst en i Kjøbenhavn grasserende Pest, der imidlertid ogsaa naaede til Fyen.¹⁾

Ihvorvel alle de nævnte Adelsfamilier ikke skulle tænkes samtidig at have eiet Gaarde i Odense, give de dog Grund til at antage, at særdeles mange af Byens bedste Gaarde navnlig i det 17de Aarhundrede vare i Adelsens Besiddelse, saameget mere endog, som den lange Række af Navne ikke engang kan gjøre Krav paa Fuldstændighed. Det maa imidlertid ikke forstaaes, som om Adelen havde fortrængt Borgerne; men meget mere tør det antages for det Almindelige, at Adelsgaardene beboedes af Kjøbstadsfolk som Leiere, saaledes som det tilfældig erfares, at Laurids Rotte, som døde 1602, boede i en Gaard, der tilhørte Eiler Brockenhuus til Rikkebøl²⁾, og at Claus Mule boede tilleie i Kai Lykkes ene Gaard paa Overgaden.³⁾ Men vel nærmede det sig da paa en anden Maade til hvad der havde været Tilfældet i Katholicismens Tid, at Byens Gaarde vare ude af Borgerstæbets Eie.

¹⁾ Ved. Sim. Manusk. efter Canc. Registr. Hist. Tidsskr. 3 R. 6, 555.

²⁾ Hans Antegnelser i Saml. t. F. S. 6, 458.

³⁾ Han folgte nemlig 1655 baade den (Nr. 26) og Apostelgaardens (formodentlig Claus Bergs Nr. 28-30) med Sortebrødrelykke til Raadmand Jesper Hansen (Landssth. Protoc. medd. af Skolel. Jørgensen). Det er den eneste Gang, Navnet Apostelgaardens er forekommet mig, og da der ikke kjendes noget Apostlernes Alter eller Vicarie, hvis Gaard det kunde være, tør det formodes, at det er Claus Bergs, som var siret med udskaarne Billeder.

Dog blev der aldrig klaget over dette Forhold, og da det i Midten af det 17de Aarhundrede blev anderledes, var det ingenlunde til Fordeel for Byen.

Blandt de Virkninger, som denne Samling af Adelen i Odense havde, var ogsaa den, at Kirkerne, Skolen og de Fattige bleve betænkte med velgjørende Stiftelser og Legater eller Gaver. De første saadanne Gaver sluttede sig efter det ved Reformationen givne Exempel til den almindelige Fattigstiftelse i Byen, idet Jacob Hardenberg skænkede 5 Gaarde til Graabrødre Hospital 1542, og den ældre Cornelius Hamsfort 1577 oprettede en Plads deri for et forældreløst Barn.¹⁾ Da senere den catholske Sjælegave igjen kom i Brug under Form af en testamentarisk Gave til Kirken og til de Fattige, traadte denne Velgjørenhed nærmere i Forbindelse med det kommunale Fattigvæsen, om end adskillige store Legater sigtede ud over dets Grændser. Vi skulle derfor omhandle dem nedenfor i Forbindelse med Fattigvæsenet, og her kun omtale de to særskilte Fattigstiftelser, som Byen fik i den Periode, vi her have for os. Den ulukkelige Hieron. Thennerss Enke (Hamsforts Datter) byggede 1590 de saakaldte Doctors Boder (hvor nu Huus's Boder staae), som nu ere en Afdeling af Graabrødre Hospital²⁾, og Tomfru Bernille Lykke til Høisgaard stiftede 1617 de saakaldte Sjæleboder i Nynterstrædet, som staae endnu, men hde kun lidet Mere end Bopæl. Hvor ganske anderledes man tænkte sig den christelige Kjærligheds Op-gave i det 17de Aarhundrede, end da man i Catholicismens Dage stiftede Sjælemesser for sig og Sine og i det Høieste fjøiede en liden Almisse-Uddeling dertil, viser ingen Stiftelse

¹⁾ Saml. t. F. S. 5, 19 og 41.

²⁾ Hun købte 1589 en Ladegaard og 5 Boder dertil. Hofm. Fund. V, 180. De tankerige Indskrifter over den gamle Bygnings Dørc læses hos Wedel Simonfen 3, 179-80.

tydeligere end disse Sfr. Pernille Vhffkes Sjaeleboder. Hendes Navn maa ikke lede Tanken hen paa den mægtige Green af denne Familie, hvis Rigdom omtrent paa samme Tid havde naaet sit Høieste, men pludselig blev til Intet ved Cai Vhffkes Fald. Hun hørte til en langt bestednere, dengang næsten udgaaende Green af denne Stamme, som engang havde eiet Skovsbo; hendes Forældre havde Herregaarden Klingstrup i Staarup Sogn, hvilkens en gift Søster ogsaa beholdt i nogle Aar, men i den bevægede Tid i det 17de Aarhundredes første Halvdeel blev den solgt; hendes Broder var „kortvillig Raad“ (o: Hofnar) hos Frederik d. Anden og Christian d. 4de og havde til Vøn et Par Bøndergaarde i Sjælland; en Søster boede som Enke i Espe Sogn paa den lille Gaard Skovsgaard, som kort efter blev lagt ind under Fjellebro; af tre ugifte Søstre var Pernille den længstlevende og eiede i Forening med Broderen den lille Gaard Høisgaard i Haarbhy Sogn, der efter hendes Død (1634) blev indlagt under Logismose, og tillige havde hun beholdt den Gaard i Odense, som formentlig havde tilhørt Familien fra ældre Tid, nemlig Gaarden paa Hjørnet af Mynterstrædet og Overgaden.¹⁾ Her var det, at hun en Tidlang før sin Død (dog vel i en Alder af henved 60 Aar) stiftede de „Sjaeleboder“, som ikke hun selv, men Eftertiden, har givet Navn efter hende; i dem vilde hun efterlade sig ligesom en christelig Huusstand. Det var 18 Fag Huus af Gaardens Sidebygning, hun skjænkede; i de 9 skulde der i den ene Stue boe 3 ærlige trængende Quinder, i den anden to Stoledisciple, som hver Morgen og hver Aften, naar Døren var lukket, skulde synge 3 Psalmer med dem. Den anden Halvdeel af Husets (Sjaeleboderne) skulde udeles, og hvad der indkom derved,

¹⁾ Ved Festen nævnes hendes Stedsfader Johan Hocholts Gaard blandt dem, som Kongen benyttede (ovenf. S. 226), og det har altsaa rimeligviis været denne, Stedbornenes Gaard.

fulde anvendes til Quindernes Bedste og til Husets Bed-
 ligholdelse. Desuden tilveiebragte hun en liden Kapital,
 idet hun og „hendes Venner“ til samme Diemed skjænkede
 200 Rdl.¹⁾ Paa den Raade meente hun at have fikret
 fem fattige Personers Underholdning, „saalænge Verden
 staaer“; trods alle Omstiftelser, som Tiderne har medført,
 bestaaer hendes Stiftelse ogsaa endnu og turde fortjene at
 fremhjælpes af Belgjørerere²⁾.

En anden Virkning af den gamle Adels Kjærlighed
 til deres By tør vi see i den Hurtighed og det forholdsmæssige Held,
 hvormed Christian den Fjerdes Plan
 til Cathedralstolernes Udvidelse ved Gymnasier blev iværksat
 i Odense. Vi maae her kaste et Blik tilbage paa Odense
 Skolehistorie. Ved Reformationen havde Odense tre
 Latinstoler, en i hvert Sogn, naturligtviis tildeels beregnede
 paa at afgive Chorsangere, 12 Degne til hver Sognkirke,
 og derfor nær forbundne med de store kirkelige Stiftelser
 i hvert af Sognene. Kirke-Ordinantsen bød at samle alle
 Latinstoler i een i hver By; St. Hans Klosters Skole er
 ogsaa strax forsvundet; men den daglige Chorsang af
 Skoledisciple vedvarede, hvilke derfor fik Føde paa Kongsgaarden
 til 1572. Provstiets Skole ved Frue Kirke, som
 i Aaret 1528 var bleven istandsat, staaer endnu paa sin
 Plads, omdannet til Viigcapel, og holdt sig som
 Latinskole i 17 Aar efter Reformationen; den daglige
 Chorsang af Provstiets Alumner vedblev til 1572. Til
 Byens eneste Latinskole havde Kong Christian den

¹⁾ Hofm. Fund. V, 320.

²⁾ En lignende Stiftelse med Bolig i Frue Sogn for 3 Rødlidende
 og 1000 Rdl. Kapital omtales i Biskop Hans Michelsens
 Sigprædiken over Fru Mette Urne, Niels Bilds Enke
 1620, men den er sporløst forsvunden, hvis det ikke stulde være
 den samme som Pernille Lykkes; hun var Sødsfendebarn til
 Fru Mette Urne og omtaler Venners Medvirning; men selv
 i saa Fald er dog Kapitalen forsvunden.

Tredie først bestemt, at Prioren i St. Knuds Kloster skulde indrette Albani Kirkes Skib, „til en almindelig Skole“ 1541¹⁾); men dette skete ikke; derimod paalagde han ham 1554 at forlænge den gamle St. Knuds eller Albani Skole, som stod, hvor den endnu forefindes, vest for Domkirken.²⁾ Uagtet Christen Poulsen ikke var den Mand, der lod sig Saadant sige to Gange, og Forlængelsen maatte blive fornøden ved Frue Skoles Overførelse til St. Knuds, synes dog denne Udvidelse ikke at være skeet³⁾ eller at have været utilstrækkelig; thi det er vist, at Skolen i Aaret 1596 blev forlænget 12 Alen paa Lehnsmænd Chrstph. Walkendorfs og Provstiets Bekostning.⁴⁾ Fra den Tid stod Skolens Bygning uidentivl som nu, ihvorvel den skulder Ringo 1696 en grundig Forbedring og Biskop Ramus 1760 en betydelig Ombygning.⁵⁾ Disciplenc vedbleve, og vistnok med Frøie, at betragtes som trængende til al Bistand af Velgjørenhed. Kongens Kost ydedes en Deel af dem paa Kommunitetet, som Kong Frederik den Anden 1572 satte istedetfor Kosten paa de tre forhen kirkelige Stiftelser, og ved Siden af den kunde en Tribolig som Pernille Lykkes og som den, Biskop Hans Michelsen beredte for tvende Skomagersonner i

¹⁾ Ved. Sim. 3, 149. En Afscrift i en Saml. af Docum. til Odenses Hist. i det Kgl. Bibl. (N. Kgl. Saml. Nr. 406.) Da. Mag. 3 Nr. 6, 312.

²⁾ D. Mag. II, 74 og Pal. Müller og Henriksen i Program. 1846. S. 13 og 15.

³⁾ Man tør ikke søge noget Beviis for dens Jværfættelse i en Steen med Aarsallet 1561, hvorom see Anhanget.

⁴⁾ Jac. Madsens Bisitatsbog v. Trone S. 26. Spør af Forlængningen ere kjendelige endnu, netop 12 Alen fra den sydlige Ende, men det kunde hidrøre fra Ombygningen 1760.

⁵⁾ Der skal da være nedbrudt en Deel af Skolen for at ombygges, og den er blevet forhøiet ved samme Leilighed. D. Atl. VI, 605. Den hele Bygning, som 1846 blev Borger-skole, imøde-seer nu sin Redbrydelse, for at Kirken kan komme til at ligge frit.

Boderne mellem Rectorboligen og Laugshuset (hvor nu Gaarden Torvet Nr. 15 staaer), vistnok være en god Hjælp. Men mange Udelige betænkte dem ogsaa fra 1588, da Magd. Emicksdatter stiftede det første Legat til Badmel, og til 1632, da Magd. v. der Hamsfort stiftede et andet til Træsto, ligesom enkelte Borgere fulgte Exemplet.¹⁾ Det kunde vistnok behøves saameget mere, som Skoletiden var saare lang, og Disciplenes Antal meget stort; thi Christian den Tredies Skoleplan forudsatte, at helst alle Drengene skulde forsøge sig i Latinstolen, idet da de, som befandtes ikke at egne sig til at studere, kunde „forvises Skolen og sættes til et Embede“ (∴ et Haandværk, i den Tids Talebrug).²⁾ Denne Belgjørenhed fik nu en ny Virkekreds, da Christian den Fjerde i Aaret 1618 udstedte sin Forordning om Gymnasiers Indretning, hvori Skoleunderviisningen skulde føres videre i Theologi, Mathematik, Logik, Astronomie, Botanik og Anatomie. Kongens Willie blev i Odense mødt med en saadan Medebønhed, at dette Gymnasium allerede kunde oprettes 1621 og indviæs 1623, medens de andre, som bleve oprettede, først stiftedes 1636 og aldrig opnaacde noget ret Liv. Aarsagen dertil maaske væsentlig søges hos den daværende Stiftslehnsmand, den lærde Holger Rosenkrants, og Biskoppen Hans Michelsen, samt den Bistand, som de fandt hos Adelen i Jhen. De havde begge megen Indflydelse hos Kongen, og han anviste betydelige Gehalter af St. Knuds Kloster og Koeskilde Domcapitel samt Vicariegods og Kongetiender i Jhen³⁾; de fornødne Localer fik de i den saakaldte Omgang mellem St. Knuds Kirke og Klosteret med tilliggende Have ned til Naen, hvor Gymnasiebygningen endnu staaer, men dog væsentlig ombyggt i Frederik den Femtes

1) Heinrichsens Progr. 1850 S. 6—15. Af Borgere nævnes Jørgen Friis 1641 og senere flere af Familien Mule.

2) Kirke-Ordinantsen.

3) Hofm. Fund. V, 8, 19, 20, 21, 31, 33, 35.

Lid.¹⁾ Fra Private modtog Stiftelsen til Stipendier af Jørg. Brahe 200 Rdl. in sp., Kirstine Munt 1000, Holger Rosenkrantz 1000 Rdl. in sp., af Corn. Hamsfort 1000 Rdl., af Dr. Eskild Christensen 300 Rdl. in sp., Mar. Bang og Dr. Ole Jacobsen 200 Rdl., Hans Wichmann og H. Bang 100 Rdl. o. fl., hvilket i Forening med successiv tilkomne Donationer²⁾ gav dette Gymnasium en saa fast Grundvold, at det vedblev at bestaae lige indtil Skolevæsenets Reform 1802, da det smeltede sammen med Skolen, uagtet der oftere i det 17de Aarh. var tænkt paa dets Opsøsning og i det 18de paa dets Omdannelse til Realskole,³⁾ medens de andre senere stiftede alle snart gik ind. Bistnok bar det Odense Gymnasium heller aldrig sønderlig Frugt for den lærde Dannelse; men for Byen selv var det ikke uden Betydning, at der ved det samlede en Kreds af lærde Mænd, der dels afgave et Consistorium som geistlig Ret, dels repræsenterede Videnskabeligheden i videre Kreds, og saaledes ogsaa i denne Henseende bidroge til at give Byen Lighed med Hovedstaden. Ved dette Gymnasium var et Bibliothek og et fysisk Cabinet, og academiske Festligheder holdtes,

¹⁾ Hofm. Fund. V, 8, 14 og 19. Bygningens Historie i Henriichsens Program 1846. Udentvivel har denne Bygning fra først af, da den var to Etager og Gymnasiet anbragtes i den øverste, været byggt med en lav Underetage og aaben Buegang ind imod Klostersgaarden (som den eneste Rest af lignende Bygning, der endnu sees i Graabrødre Hospital), og det hele Huus har rakt lidet over St. Knuds Kirkes Sideskib, hvor endnu Gesimsen bærer Spor af Forbindelsen.

²⁾ Smstbd. 9-39 og VI, 279. Bispe-Arch. (St. alm. Br. 134), og Henriichsen om Skolens Stipendier og Legater, Progr. 1850, hvoraf bl. a. sees, at et af disse Legater, Raadmand Peder Pedersen Lerkes og Ane Hasebarts, 1664 har havt den sjældne Stjæbne at være blevet fordoblet ved en Feiltagelse. (S. 20-21).

³⁾ Bircherods Dagbog ved Molbeck S. 249-50. 304, og uedensf. (1793).

navnlig aarlig ved Kongens Fødselsdag fra 1757. Det Spiir, som stod over St. Knuds Kirkes Chor, fik derved en Slags Bestemmelse, thi dets Klokke var Gymnasiets Klokke.

Gymnasiet var ogsaa et af de sidste Fremstridt, som Odense gjorde i denne sin glimrende Periode, idetmindste det meest fremtrædende. Overhovedet er det umistjendeligt, at Betingelserne for Livets Udvikling i den aandelige Retning vare i riigt Maal tilstede i Odense. Den medicinske Videnskab og Kunst, der efter Bartholomæus Læges Bortgang i det 16de Aarhundrede kun repræsenteredes af Bartskjærere og en Wundartz, fik nu Repræsentanter i Lægerne Cornelius Hamsfort den Ældre († 1580) og den Yngre († 1627), som begge tillige havde Apotheket, Dr. Eskild Christensen († 1621), Dr. Jens Mule († 1633), Dr. Ole Jacobsen († 1638), Jørgen Willumsen (1641), Peder Doctor (1630), H. Lohmann (1634), Dr. H. Røster (til 1635), Dr. J. Timmermann († 1648), P. Roth, Dr. Christoph. Schulz († 1652) og Dr. Stephan Ram († 1658), der begge ogsaa havde Apotheket.¹⁾ De kaldes snart Stadslæge (poliater), snart medicus practicus, eller Stadens og Land-Adelens bestalte Dr. Med., eller medicus practicus ordinarius og Provincial Medicus. Da end Regjeringen gav En og Anden et Canonicat eller Vicarie, var det dog fornemmelig Adelen, der fikrede Byen saamange Læger, og der er ogsaa Spor af en formelig Overenskomst, hvorefter flere eller færre Adelsfamilier havde forpligtet sig til et aarligt Honorar²⁾;

¹⁾ Disse Navne, hvoraf kun saa findes i Colds Disp. (Lægevej. under Chr. 4, men de fleste i Jørgenslevs Danmarks Læger og Lægevesen (1, 361), ere samlede af Liigprædiker og tilfældig Dmtale; men de tør ikke gjøre Fordring paa Fuldstændighed.

²⁾ Jørgen Brahes Dagb. v. Ved. Sim. S. 143. 139: Dr. H. Røster beklager sig imidlertid bittert over Adelsens Karrighed. Jørgenslevs Skr. 1, 362.

de tør derfor have havt bedre Vilkaar end den første af Staten bestiftede Landphysikus, der 1724 fik 400 Rdl. aarlig med Forpligtelse at „betjene alle fattige Syge i Fyens Land uden videre Betaling“ (Ref. 24 Marts). Af Odense ældste Læger har den yngre Hamsfort tillige indlagt sig store Fortjenester som historisk Samler, og den ædle Lohmann er bekjendt for sine theologiske Grublerier, der 1634 forvoldte ham megen Fortræd.¹⁾ Flere af dem vare Ud- læendinge og flere fra Slesvig.

Af Theologer havde Byen foruden Bistoppen og en Vector i Theologien, 6 Præster til dens 3 Sognekirker²⁾, foruden endeel andre Personer af Skolens og Gymnasiets Lærere, hvem det paalaae at prædike til visse Tider saavel i disse som i den ledige Graabrødrekirke, saaat der ifølge et Reglement af 1632 foruden de ordinaire tre Gudstjenester i alle Sognekirker blev holdt Tolvprædiken hver Helligdag i Graabrødrekirke, fremdeles Aftentjeneste de tre Helligastener i St. Knuds Kirke, Fasteprædiken i alle Kirkerne, endog 5 Gange ugentlig i Sognekirkerne, fremdeles to Gange Ugeprædiken hele Aaret igjennem i alle Sognekirkerne, særlig Gudstjeneste i Hospitalkirken og endelig daglig Bøn og Bibellæsning i St. Knuds Kirke og fra 1632 en stadig Catechisation med Ungdommen hver Søndag i alle Kirker.³⁾ Og skjønt al denne Tjeneste var anordnet for en Befolkning af lidt over 4000 Menneker, besøgtes den dog stærkt, og det hørte i den Grad til Livets Orden, at ikke blot Byraadets Bedtægt forudsatte stadig Kirkegang, men ogsaa det Reglement for Borgervæbningen, som

1) Pont. Ann. cul. 3, 809 og Biff. S. Michelsens Dagbog i Saml. t. F. S. og T. 7, 74 fgg..

2) Rækken af Præster og andre Geistlige er givet saavel i Blochs fyenske Geistligheds Historie som i min Odense Sognehistorie i N. Hist. Tidsskr. og Wibergs Præstehistorie.

3) Rgbr. 5 Novbr. 1632 i Bispe-Arch. og S. Mich. Dagbog i Saml. 7, 40.

Magistraten forfattede 1634, foreskriver i sin første Paragraph, at Borgerne skulle, førend de møde paa Exerceerpladsen, først om Morgenens til Ugedagsprædiken søge Kirken og høre Guds Ord.¹⁾ Historien kan nævne Enkelte, som særlicg udmærkede sig ved slynlig Andægtighed: den gamle Hans Eblemand, som i 37 Aar var residerende Capellan ved Fruc Kirke († 1684), gik hver Nat, Sommer og Vinter, i sin Kirke og forrettede sin Bøn for Alteret og paa Prædikestolen og paa sit Gravsted, og hver Søndag Morgen i St. Knuds Kirke. En Enke efter en Degn ved Hospitalet, som ernærede sig og sine 3 Børn alene ved anstrængt Arbeide som Syerste, forsømte aldrig nogen Prædiken, end ikke 7 steds Prædikenerne i Graabrødrekirke, og da man ved hendes Dødsleie beklagede de fader- og moderløse Børn, reiste den Døende sig, straffede de Lidetroende og udtalte sin Fortrøstning, at Gud vilde forsørge dem: de to af dem endte ogsaa i Byens største Sognetald, Stiftsprovstiet, den tredie døde tidlig.²⁾ Men om Hjerternes Andagt kan Historien ikke vidne; man kan vel tvivle om, at Oplysning og Sædelighed ganske svarede til de kirkelige Foranstaltninger: Overtroen drev sit Spil med Troldoms-kunster³⁾ og krævede ogsaa her idetmindste eet Offer, en Høx, som blev brændt udenfor Vindegadeport⁴⁾, og en ulykkelig Stomager fra Aalborg forskrev sig efter Fausts Exempel med sit eget Blod til Janden for at opnaae nødtørstige Penge og komme paa Fode: Forfærdningen blev fundet henkastet paa Marken, „lykkeligviis inden den kom i Djævelens Bold“ — siger den geistlige Rets Dom — og Sagen gik fra Bythinget til Consistorium og til de

¹⁾ Gjentaget i Reglement af 12te Septbr. 1641 i Raadstue-Archivet.

²⁾ Bloch sy. Geistfl. S. 672, 684 og 796.

³⁾ Ved. Sim. 3, 69 og 126. Bircherods Dagbog S. 109.

⁴⁾ Smstfd. S. 126 efter et Sagn. Ligeledes er Spor af et Forhør over en Høx 1572 i Rdst. Arch. og 1644 i Landsthinget, og i Omegnen af Byen brændtes 2 i eet Aar (Bircherods Dagb. S. 131-134).

Høilærdes Betænkning, i Henhold til hvilken Synderen er bleven henrettet 1635¹⁾, dersom han ikke har unddraget sig ved Flugten.²⁾ I Henseende til Sædeligheden giver Odense ikke Anledning til at spotte med det 17de Aarhundreds strenge Sædelighedspolitik; særegent turde det alene være, at den honnette Ambition tidlig rørte sig stærkt i Folks Gemytter og allerede 1635 og 1647 paakaldte Regjeringens Afgjørelse til at bestemme Rangsfølgen ved den geistlige Stands og Borgerkabets Samtræde³⁾ — en Retning i Samfundsaanden, som maatte næres ved flere Omstændigheder, navnlig de nobiliterede Borgerfamiliers usikre Afgvænsning og de mange academiske Værdigheder, som samlede sig i Byen.

5. Kommunen.

De kommunale Embeder beklædtes naturligviis af det borgerlige Aristokratie, da den egentlige Adels aldeles havde

-
- 1) Biske-Arch., hvor saavel Retsforhør som Forfærdningen selv forefindes tilligemed et Brev til H. Wallendorph, der — utroligt nok — viser, at Manden baade kjendte Bibelen godt og endog kunde lidt Latin. Han udtaler i dette Brev en oprigtig Anger og Glæde over sin 7 Ugers Arrest, der har ført ham tilbage til sin Gud. Jf. isørigt Peder Syvs danske Voglade og N. M. Petersen Lit. Hist. 3 D. S. 616 og Pont. Ann. Eccl. III, 830 og N. N. Saml. 3, 450, hvor Universitetets Betænkning er meddeelt.
- 2) 1637 tilskrev nemlig Kongen Magistraten om at tiltale og dømme Bysvenden, som lod den Fange, der til Fanden havde sig forskrevet, undløbe. (Wed. Sim. Manuskript.) At en Skolediscipel kunde i det 18de Aarhundrede falde i samme ugudelige Galskab, sees af to kongelige Rescripter af 1720 og 21 i Henriichsens Skoleprogram 1860 S. 31 fgg., men Tidernes Forandring og hans unge Alder lod da Dommen beroe ved Bidst og Bornehuus.
- 3) See min Sognehistorie S. 68.

truffet sig tilbage fra Byens Anliggender. To Borgemeſtre og et Antal Raadmænd, ſom indtil 1567 antages at have været 8, udgjorde Byens Magiſtrat¹⁾, og den synes at have ſtyret mere uanfægtet af den kongelige Lehnsmænd, end det ellers var Tilfældet med de fleſte Byer. Der var ved det almindelige Privilegium for Byens Kjøbſteder af 1546 tilſagt dem, at nogle Rigsraader aarlig ſkulde forſamles med Kjøbſtads mænd i Odense for at overvie deres Interesſer²⁾; men der ſpores ingen Indfyldelse af denne Foranſtaltning. Mulig ſtod Byen nærmest under

1) Borgemeſtrene vare fra 1536 til 1660: Michel Mule † 1537, Michel Pedersen Akelei 1517-39, Jep. Unterken 1531, Hans Friis 1538, † 1551, Oluf Hansen Kammerſvend 1535-1553, Jørgen Kotte 1551-67 († 1584.) Hans Unterken 1553 og 1565, Chriſtopher (Sørensen) Skriver 1567-77, Frands Brixen 1567-72, Chriſten Friis, (?) Mogens Henriksen Roſenvinge 1580-1607, Sivert Pedersen (Seeblad) † 1599, Hans Mule † 1602, Jørgen Nielsen (Skriver) til 1622, Jacob Leth † 1622, Otto Knudsen Seeblad † 1631, Jørgen Mogens Roſenvinge til 1633, Jørgen (Hansen) Mule † 1634, Hans Nielsen (Kölenbrunn) 1633-51, Frederik Ammerbach 1634-41, Thomas Brodersen Riisbrich 1649-1665, Knud Jacobsen 1651-67. Af diſe har Hans Nielsen ſkjænket Byen en særdeles smuk Sølvæſte til at opbevare Raadſtueſeglenc; hans og 7 Raadmænds Navne og Vaabener ſees derpaa. Riisbrich var tilſtede paa Rigsdagen i Kbhvn. 1660, og Knud Jacobsen blev Medlem af den Commiſſion, ſom ſkulde indrette Lovene efter Souverainitetens Medfør (Bircherods Dagbog S. 60 og 66 og Hſc. 12 Aug. 1661.) Om Kölenbrunn og hans Begravelse ſ. ovenf. S. 211 og Bloch f. G. 1, 143. Om flere Andre ſ. Mummé St. Knuds R. Hiſt. og Bircherods Manuſkr. Et latinſk Vredigt til Mog. Henriksen og Sivert Pedersen omtales i Ny Kbhſt. Saml. 5, 636. Den aarlige Begel af Borgemeſter, ſom Rec. 1643-2-3-1 omtaler, ſandt ikke ſted i Odense; men det er ikke klart, om de altid valgtes paa Livstid og hvad Grunden er til, at nogle af dem ſees at være fratraadte før deres Død.

2) Actſt. 1, 3.

Landets Rigsraader eller Hofmesteren; men Kongen kunde gribe ind i Byens Anliggender, naar han vilde og ved hvem han vilde. I Aaret 1567 fandt han det saaledes fornødent at understøtte Magistratens Anseelse, da det var steet, at en Part af Borgerne understod sig med Vaaben og Værge at opgaae paa Raadhuset og undsige og true Borgemestre og Raad; Kongen forbød ikke blot Saadant, men beordrede tre Rigsraader til at beskikke en ny Magistrat, da han erfarede, at Byen ikke var saaledes forsynet, som den burde være: dertil skulde Borgemestre og Raad og Borgere i Byen udvælge 4 af de fornemste og bedste Borgere, af hvilke disse Rigsraader skulde udtage to og sætte dem til Borgemestre, og ligesaa skulde der udvælges 24 af Menigheden, af hvilke Rigsraaderne skulde udtage 12 og ordinere til Raadmænd; baade Borgemestrene og Raadmændene skulde aflægge Eed til Rigsraaderne paa Kongens Vegne. Dette skete midt under den nordiske Syvaarskrig og har formodentlig været foranlediget ved de Krav, som den stillede til Byen, idet de baade kunde have vakt det menige Borgerstabs Utilfredshed og trykket saa haardt paa nogle af Magistratens Medlemmer, at deres Anseelse leed derunder. Den kongelige Stadsfæstelse, som den nye Magistrat da fik, kan have hævdet deres Stilling, og man seer, at Kongen senere kaldte Borgemestre og Raadmænd den i Kongens Sted forordnede Øvrighed¹⁾ og gav det første Exempel paa kongelig Vønning til Magistratspersoner i Dens ved at tillægge Borgemester Mogens Henriksen noget Krongods.²⁾ Men senere var Magistraten selv istand

¹⁾ Rgbr. 10 Jan. 1567 og 24 Oct. 1585 (Wed. Sim. 2, 2, 139. 3, 27.)

²⁾ Rgbr. 19 Juli 1585 og 6 Nov. 1586 (i Rdst. Arch. jf. Wed. Sim. 3, 29.) En af hans Eftermænd, Hans Nielsen, søgte 1646 om det Samme (Rdst. Arch.), men han fik 1650 kun Frihed for borgerlige Lynger (Geh. A.). I Helsingør var det ligeledes Tilfældet 1562 (Geh. Arch. Marsb. 3, Till. 52.)

til at hævde sin Anseelse og møde de demokratiste Høvelser, der ikke heller vare ubekjendte i det 17de Aarh., som vi nedenfor skulle see.

De to Borgemestere havde vistnok en meget anseet Stilling i Byen og udgik i Reglen fra de fornemste Familier; men ikke sjelden opnaaede ogsaa Udlændinge en Plads i Raadet, der kunde føre til dette Kærestrin, og den dygtigste Borgemester i denne Periode, som endog en Tid var ene Borgemester, var en saadan.¹⁾ Den Løn, der var Embedet tillagt, bestod kun i ubetydelige Emolumenter. Foruden Raadstuekjælberens Wiinhandel, hvis Udbytte dog skulde deles med Raadmændene og neppe var betydeligt²⁾, havde Borgemestrene Herligheden af Landbeden og af Byens Fæstegods, Indtægten af Borgemesterjorden, Fisteret i Moersdam, 24 Læs Ved af Sloven til hver og ubiisfc Sportler³⁾; men de havde en let Udgang til at leie

¹⁾ Hans Nielsen † 1651, om hvem nedenfor skal handles. Ligesom han, havde ogsaa Willum Jensen begyndt som Ridesoged i et Amt og Th. Brodersen som Slotsfriver.

²⁾ En Handel fra Raadstuekjælberens spores i Odense allerede for Reformationen; Dronning Christine kjøbte der 1504 baade Emser Öl og Wiin (Ved. Sim. 2, 1, 88 og 101); men 1540 gav Christian den Tredie Magistraten Eneret til at udsælge Wiin Potteviis, mod at de skulde holde et almindeligt (offentligt) Wiinhuis i Raadstuekjælberens og sælge og udtappe god Wiin til skjellig Værd. (Smstd. 2, 2, 12 og Krag Khst. 3 Suppl. 306). I senere Tid tog Christian den Fjerde dog ikke meget Hensyn til dette Privilegium (som vi skulle see i det Følgende), og Raadstuekjælberens har aldrig spillet nogen stor Rolle i Byen, endog en saa ringe, at man ikke veed, naar Udsalget ophørte. 1763 blev Kjælberens udleiet med Igl. Tilladelse (Str. 26 Marts i Raadst. Arch.). Da Raadstuens Hovedbygning ikke har eller har havt nogen Kjælder, har Wiinkjælberens formodentlig været i Sidebygningen til Flakhaven, og Stjæbnen har i saa Fald villet, at den samme Kjælder i sildigere Tider er bleven brugt til dem, som skulde sidde paa Vand og Brød!

³⁾ Hofm. Fund. V, 186. Matrill. 1688. Landbeden er solgt fra Byen 1819 for 863 Rdl. Borgemesterjorden er 1766 indlagt under Kragberg og svarer 70 Rdl. (Matrill. over Byjorderne

eller fæste Byens Haver og Vøkker, som ogsaa flere Borgemeſtre (navnlig Tho. Broderſen) ſees at have benyttet. Deres Stilling kunde, iſær i den ældre Tid, have ſine ſæregne Vanſkeligheder; thi foruden hvad Sagens Natur medførte, kunde det ſtee, at Regjeringen udfærdigede Mandſtab til Land- og Sotjeneste med Tilføjende, at en Borgemeſter eller en Raadmand og ſtundom begge ſkulde føre Mandſtabet ikke blot til Krigshæren, men ſom Befalingsmænd i Krigen ſelv¹⁾ — en Pligt, ſom dog Magiſtraterne almindelig vidſte at unddrage ſig f. Ex. ved at udnævne en ny dertil egnet Perſon til Raadmand. Men ogsaa i Fredſtid kunde de indvies i Vanſkeligheder; thi det hørte til deres Embede at dømme ſom Formænd i Raadstueretten og paa Bythinget, naar Byfogden begjærede det, og efter den Tids Retsforhold ſtete en Doms Appel under Form af Indſtævning af Dommeren til at lide for uret Kjendelse eller vel endog efter jus talionis.²⁾ Formodenlig laae en ſaadan Retsſag til Grund for den Ulykke, hvori Borgemeſter Tørgen Kotte var faldet, da han 1565 maatte kjøbe ſin Fred af Kongen³⁾, og Anſvaret blev neppe formindſtet ved den Forandring, der 1649 ſtete i

1797 Nr. 91.) Acciſe af Viin og Øl, Veierpenge og Andet, ſom andenſteds tilkom Borgemeſter og Raad, forekommer ikke i Odense; men før 1454 havde de efter gammel Sædvane oppebaaret et halv Stykke Leift (hollandſt Lærred), formodentlig ſom en Slags Indførelſtold; men denne Ret ophævede Kongen mod den Fritagelse for Byſkat (den aarlige Stat), ſom ſamme Kongebrev tillagde dem.

- ¹⁾ Saaledes 1566, Actſt. 1 Saml. S. 80. Jf. Jacobsen om de danſke Kjøbſteders Borgervæbning i N. Hiſt. Tidſſk. 1 Bd. S. 183. fgg.
- ²⁾ Saaledes blev engang en Herredsfoged og 14 Meddomsmænd dømt til at tagſtryges, fordi de havde dømt en Kone dertil, men Kongen benaadede dem (Hoſeuv. gl. Dom. 3, 15).
- ³⁾ Ved. Sim. 2. 2. 136. En Raadſtueretsdom af 1627 i Lamme-Heines Sag, ſom for en ſtor Deel ageredes i Odense, findes trykt i Da. Mag. 3 R. 5, 218.

Maadstuerettens Stilling, at den af Kong Frederik den Tredie blev ophøjet til Overret for alle Borgernes Bythingsfager og stillet umiddelbar under Rigens Høiesteret, Konge og Rigsraad.¹⁾ Dette skete ifølge et Andragende, som af den fortjente Borgemester Hans Nielsen (Kølenbrun) under 12te Novbr. 1648 blev indgivet til Rigsraadet, og hvori det siges, at denne Retsorden allerede af fremfarne Konger var indført i en af Kjøbstæderne i hver af de tre andre Provindser Sjælland, Skaane og Jylland, og det fremhæves, at Odense ogsaa er Metropolis i en Provinds og en af de ældste Byer og paa en nær høist taxeret efter de tre, samt i den første Krig havde baaret den tungeste Byrde og villigst deeltaget i Landets Forsvar.²⁾ Kongen udtalte sin Anerkjendelse af Byens Trostaa og Forhold under Krigen, „baade uden og inden Byen“, som Motiv til at tilstaae den ansøgte Forandring, der væsentlig stillede Borgerne ligesom Adelen som en Stand umiddelbar under Rigens høieste Ret.³⁾ Det var det sidste Fremskridt, Odense By gjorde før Regeringsforandringen.

Kaadmændene, af hvis Midte Borgemesteren udgik, tilhørte i Reglen ogsaa de samme patriciske Familier, skjønt en Haandværker ogsaa kunde optages i Raadet, naar han opgav sit Haandværk. De kunde ogsaa have et temmelig majsomt Hverv, og vare tildeels udsatte for de samme Fare, som Borgemesteren. Deres Antal blev, som nys anført, pludselig af Kong Frederik den Anden 1567 forhøiet til 12, og der nævnes endnu 11 i Aaret 1630; men senere sank det i Praxis ned til det Sædvantlige,

1) Kgl. Privilegium af 29de Juni 1649, i Actstykk. 1, 29 og Byfogdens Embedsbog.

2) Dette interessante Actstykke er nylig forefundet i Scheime-Archivet, og derfra velvilligen meddeelt mig. Vi skulle nedenfor omtale det i en anden Henseende.

3) Andre Byer fik efterhaanden samme Ret, og danste Lov 1-6-9 stadfæstede den, saaat den bestod til Kjc. 1 Juni 1791.

og der forekomme fjelden mere end 6 eller 7 Raadmænd paa eengang. Ved den samme Leilighed fandt ogsaa Raadet selv fornødent at regulere sin Forretningsorden ved en Vedtægt af 1567, som endnu have. Efter denne skulde Raadmændene under Mulct hver Mandag og hver Fredag søge Raadhuset for at holde Ret Kl. 8 (om Morgenen) og desuden saaoft Borgemester vilde tilfige. Ingen Raadmand maatte forlade Raadhuset uden hans Tilladelse, ei heller forlade Byen uden Anmeldelse under 1 Dalers Mulct for hver Gang, „thi“, hedder det i Vedtægten, „den Ene er ikke pligtig sig at forsjømme og vove sin Boesklod mere end den Anden.“ Samme Vedtægt giver ogsaa et Indblik i den Tids Dannelselse og Krav til en Magistratsperson: Borgemestrene skal, naar Ret og Forsamling holdes, tale hverandre høffseligen og vel til og ikke forhaste sig med nogen hastig eller uqvems Ord, Pukken eller Banden mod hverandre, ei heller tale nogen Raadmand ubeqvemmelig til med Pukken, Banden eller andre hastige onde Ord; ikke heller skal nogen Raadmand tage Borgemesteren ilde til eller svare ham hastelig med trodsige onde Ord, Pukken eller Banden, eller foragte ham. Hvis nogen Borger tillod sig at komme paa Raadhuset med „unyttige Ord og Tale, Pukken eller Banden“, skulde to Andre, som ikke tiltales eller overpuffes, forsvare sin Medbroder etc. Ogsaa Vedtægtens Underskrift er betegnende for Tiden: „Til Vidnesbyrd trykke vi, som ikke skrive kunne, vor Besegling her nedenfor, og vi, som skrive kunne, sætte vor Haandskrift paa dette vort aabne Brev“. Det er dog kun to, der vare i det første Tilfælde; begge Borgemestre og 8 Raadmænd have underskrevet med egen Haand, deriblandt Oluf Bager, Christiern og Niels Mule og Michel Hansen.¹⁾ Dengang vare deslige Vedtægter

¹⁾ Denne Vedtægt, dateret 3die Decbr. 1567, findes i Raadstue-Archivet. Den lyder egentlig kun paa eet Aar fra 1ste Jan.

vistnok fornødne; men om de afværgede det, de skulde, bliver tvivlsomt, naar man seer, at en senere Raadmand, der endog selv skal være blevet Borgemeister, Hans Mule, 1580 brugte saadanne Uquemordsord mod den daværende Borgemeister, at Kongen maatte lade Sagen undersøge, og 1585 satte sig op imod Lehnsmanden og hele Magistraten.¹⁾ En anden Tids Aand træder os imøde 80 Aar senere, da en anden Vedtægt blev oprettet. Alle kunde strive. De ordentlige Møder skulde holdes (Onsdag og Fredag), naar Prædiken var ude; alle forpligtede sig til at indfinde sig ved Prædikejtenesten, Søgne- og Søndag, i Magistratens Stolestader i St. Knuds Kirke og gaae samlede ud, for at det strax kunde erfares, om der var Noget at forhandle. Nu rettedes Forbudet kun mod at tage til orde i Utide eller tale indbyrdes under Forhandlinger; Straffen var øjeblikkelig Erlæggelse af 8 ß. Nu var Raadstuefagerne Hæmmeligheder: de forpligtede sig til ikke at tale om Byens Velighed eller Anliggender i Andres Høyr o. m.²⁾ Iøvrigt sees af denne Vedtægt, at Raadmændene dengang ogsaa havde nogen ringe Fællesindtægt, af hvilken Mulcterne kunde indholdes, saavidt den strakte til; maastee den hidrørte fra en ubetydelig Græsningsret, som omtales ved Piledam, tilligemed Fisteret i denne Dam, foruden Viinkjælden.

Det almindelige Borgerskabs Tilfaldelse til Andeel i Byens Styrelse spores meget lidet og var i

til 31. Dec. 1568, og maatte altsaa fornyes hvert Aar. Da den kun er vedtaget af 10 Raadmænd, istedetfor de da befalede 12, man det vel antages, at to vare fraværende eller endnu ikke valgte. Det ene Segl har Bogstaverne H L og betegner vel altsaa den Hans Lauridsen, der forekommer som Raadmand baade før og efter 1567.

¹⁾ Ved. Sim. 2, 152 og 3, 27. Han var dog vistnok ogsaa et sjældent Exempel paa lidensfabelig og overmodig Raahed og Boldsomhed, som ofte bragte ham i Kollision med Loven.

²⁾ Vedtægt af 1ste Decbr. 1654, Byfogdens Embedsbog. Nr. Br. Bibl. N. 282 S. 104—9. Gudstjenesten skulde være sluttet kl. 10 ifølge Rgbr. 9de Febr. 1580.

ethvert Tilfælde ikke reguleret ved nogen positiv Forstrift eller fast Sædvane. I det 16de Aarh. befindes det, at Magistraten 1565 tilfaldte de 4 største Laug, da den folgte det ovenfor (S. 143) omtalte Stræde til Raadmand Niels Mule; men til andre Tider pantsatte og afhændede den Byens Eiendomme uden Samraad med Borgerstabet.¹⁾ Vel vare menige Borgere i Aaret 1567 ved Magistratens Fornælse af Kongen (ovenf. S. 239) kaldte til en Deeltagelse i Valget af Magistraten, som maatte synes at medføre en betydeligere Indflydelse paa Byens Anliggender; men der er ikke Spor af, at denne exceptionelle Foranstaltning har baaret nogen varig Frugt, ikke engang for de fremtidige Valg, og det er næppe uden Betydning, at Christian d. Førstes Brev af 1454, hvorefter Raadet skulde supplere sig selv og vælge Borgemestre, er det eneste, der er optaget i de Samlinger af Love, som blev foranstaltet i det 17de Aarh.²⁾ saaat man synes ganske at have glemt baade Kong Hans's Forordning af 1495 og Frederik den Andens af 1567. Magistraten indrømmede ikke engang menige Borgere nogen Deeltagelse i Præstevalg; thi da Sognekaldet ved Graabrødre Kirke 1603 havde staaet ledigt i et Aar, sees det, at 24 Borgere af dette Sogn henvendte sig til Magistraten med et ydmygt Bønsskrift, hvori de allerydmygeligst og venligen begjærede af deres fjære Dyrighed, Borgemestre og Raad, at de vil velgjøre for Guds Skyld og forhjælpe dem, at de maatte faae en Sognepræst, hvortil de navnlig helst ønskede deres Capellan.³⁾ Men fra Aaret 1633 bemærkes en Forandring, idet man da sees, at Magistraten tilfaldte baade menige Borgerstabet og endeel Borgere som Repræsentanter, dog vistnok inest

¹⁾ Saaledes allerede 1571 (Brd. Sim. 2, 2, 156) og ofte i det 17de Aarh.

²⁾ Den staaer ene i Byfogdens Embedsbog i Kar. Br. Bibl. Nr. 282.

³⁾ Bloch f. Geistl. 1, 610.

i faadanne Sager, der umiddelbar berørte den Eufeltes Interesser og Forhold og derfor fandt deres Afslutning i en Slags Forening eller Vedtægt. Om denne Forandring havde sin Grund i en Reisning af menige Borgere, som fandt Sted 1633, eller i en ny Tids Aand, der kom til Sthrelsen og krævede klare og faste Bestemmelser for alle Sthrelsens Grene, kan nu vanskelig siges, og mulig samvirkede begge Grunde til det, som skete. I Aaret 1633 gave de dengang begyndte Indtegninger eller Vigninger til Fattigstat Anledning til en højrøstet Indsigelse fra menige Borgeres Side, og det gik saa vidt, at de under Anførsel af Gregers Guldsmed antog en truende Holdning mod Magistratens Personer; selve deres Fordring var ikke just betydelig: de vilde, at Laugene selv skulde fordele Staten og hver give hvad han selv vilde. Men Stiftslehnsmanden anfaae dog denne „Opsætsighed“ for stor nok til, at han meente at burde paatalde Kongens Bistand imod den.¹⁾ Ved et Kongebrev blev det imidlertid kun paabudt, at Lehnsmanden og Bistoppen skulde samle Geistlighed og Magistrat og Borgerstabet til en fælleds Forhandling, og deraf fremgik den Ordning af Fattigvæsenet, som betegnes som gjort „med den fleste Deel af Borgerne.“²⁾ Stridsspørgsmaalet selv omtales ikke i den, men det sees, at nogle af Laugene i de følgende Aar indbetalte deres Fattigstat særskilt; ikke heller spores nogen egentlig Borgertvist derefter, men et Exempel var altid givet, som kunde fremkalde Efterligning³⁾.

1) H. Walkendorfs Brev af 19de Juni 1633, som findes i Sch.-Arch., er den eneste kilde.

2) Kongebrev af 15de Juli omtales i den saakaldte „Orden anlangende de Fattige i Odense“ af 20de Novbr. 1633, i Bysfogdens Embedsbog S. 17.

3) Man sees kun, at Aaret vedblev at være uroligt; thi Biskop Hans Michelsen har under 24de Decbr. 1633 og 3die Jan. 1634 antegnet, at der fandt „ikke ringe Tumulter“, tildeels blodige, Sted om Natten, hvilke dog hidrørte fra Ungdommen. (Fyenske Saml. 7, 81—82).

I det næste Foraar vedtoges allerede en Anordning om Heden (Bymarken) under den nye Form, at den siges forfattet af Borgemeſter og Raad „med underſkrevne Borgere paa Menighedens Vegne“¹⁾); hvormange og hvorledes de vare valgte, ſiges ikke. Paa ſamme Tid nedlagde den ene af de gamle Borgemeſtre ſit Embede 1633, og den anden, ſom 3 Aar tidligere var forfremmet fra ældſte Raadmand til denne Vreſpoſt, døde 1634. Iſtedetfor nu at følge gammel Skik, blev en af de yngſte Raadmænd førſte Borgemeſter, Hans Nielsen (Kølenbrun); den anden Plads blev beſat med en lidet ældre Raadmand, Fred. Ammerbach, der var indvandret fra Leipzig. Hans Niensens Valg var viſtnok det betydningſfuldeſte, og da Ammerbach allerede 1638 eller 1641 trak ſig tilbage („for Gjæld og andre Omſtændigheder“ ſiges der), blev Hans Nielsen endog en Tid lang (1641—48) eneſte Borgemeſter. Denne Mand var viſtnok ogſaa en Udlænding; han var Ridefoged paa St. Hans Kloſter 1619 og havde nu i 4 a 5 Aar været Raadmand.²⁾ Han tiltraadte med det Forſæt at bringe Orden i alle Forhold, og en Række af Vedtægter og andre Foranſtaltninger vidne om hans ſtore Virkſomhed.³⁾ Her ſkulle vi kun fremhæve, at to Vedtægter om Bagthold i Byen 1634 og Bygjerning (Pligtarbejde) 1635 blev udfærdiget af Borgemeſter og Raad „og menige Borgereſtab“, en Vedtægt om Slagterne udfærdiget 1635 af Borgemeſtre og Raad „med 24 agte Borgere“, en om Gadernes Reenholdſe ratificeret

¹⁾ Den findes i Ræmmerens Embedsbog (i Rdt-Arch.) dat. 9de Mai 1634.

²⁾ Man kunde næſten friſtes til at troe, at han blev beſtillet iſølge kongelig Ordre, ſom det vides at være ſket med hans Eſtermand Knud Jacobsen 1651.

³⁾ Iſr. Damgaard i Saml. t. F. S. 4, 188 og ovenf. S. 242. Saa vel de Lovſamlinger, der have endnu i de oftnævnte Embedsbøger, ſom mange af de ſgl. Anordninger for Odense, turde være fremkaldte af ham.

af Borgemeſter og Raad og „de 24 Mænd, dertil udmeldt og fuldmægtiget.“¹⁾ Om han nu heri optog en gammel Skif eller han indførte en ny Orden, ſom ganſke ſtemmer med hvad der fandt Sted i andre Kjøbsteder²⁾, vides ikke, ſaalidet ſom, om det ſkete iſølge et Tryk fra menige Borgerſkabs Side; ikke heller, hvorledes Repræſentanterne valgtes. Men om den myndige Borgemeſter juſt indrømmede menige Borgerſkab nogen almindelig eller ſtadig Indflydelse, kan betvivles; thi han lod Kongen afgjøre mange Ting paa Borgemeſter og Raads Andragende alene, og da det ſees, at Magiſtraten omtrent ved ſamme Tid kunde betragte Raadſtueſager ſom fuldkommen hemmelige Ting (ovenfor S. 244), kan det neppe antages, at man var ſig nogen bethdelig Medvirkning af menige Borgerſkab bevidſt. Derimod fandt almindelige Raadſtuemøder altid Sted, men kun 1635 vides et ſaadant at have foranlediget en Forhandling og en Vedtægt, ſkjønt det kun var indvarslet for at høre et kongeligt Budſkab; thi det var naturligtviis det Almindelige, at Raadſtuemøder holdtes i ſaadan Anledning i. Ex. 1644, da Kongen havde eftergivet 3 Aars Skat, og 1683, da menige Borgerſkab d. 14de Mai var opvaret paa Raadhuſet, for at høre oplæſt og forkyndt, hvorledes hver Mands Eiendom var taxeret til Skat i den nye Grundtægt. Naar Magiſtraten ſelv ønskede at give et Andragende i Byens Navn den ſtørſt mulige Vægt, benyttede den en anden Form, ſom minder om den ældre Tids Skif: da nemlig Hans Nielfen tilligemed Raadmændene i Maret 1648 indgav det ovenomtalte Andragende til Rigsraadet om Raadſtuerettens Ophøiſe til Overret, blev det forſeglet med 8 Laugs Segl foruden Raadſtueſeglet til

¹⁾ Diſſe Vedtægter vilſe blive omtalte nedenfor.

²⁾ I Horsens vare 24 Mænd en ſtaaende Repræſentation, der holdt ſig lige til det 18de Aarh., da den aſtoſtes af de 6 gode Borgere, ſom Raadſtueretten udmeldte. Fabricius Horsens Kjøbstads Beſkrivelse og Hiſt. S. 232 ſgg. Om andre Byer ſee Reſcriptſamf. Reg. 1, 826 ſgg.

Stadfæstelse af Underkriften: „Borgemeſter og Raad og ganſte Borgerſtands Menighed.“¹⁾ Paa lige Maade havde Magiſtraten i 1565 tilkaldt Laugene, dengang dog kun de fire, ſom endnu ſtaaede forreſt (dog i en anden Orden); nu tilkaldte den 8, et Vidnesbyrd om den ſtørre Betydning, Haandværkerne havde vundet og ſom kom Byen tilgode i de paafølgende onde Tider. I den kongelige Bevilling bemærkes det ogſaa, at der var anſøgt af Borgemeſtre og Raad ſamt „alle Ampterne med menige Borgerſkab“. Formen ſelv vides ikke at være anvendt ved andre Leiligheder.

Forinden vi forlade Magiſtraten, ſtulle vi endnu bemærke, at dens Medlemmer her, ligesom allerede tidligere i Kjøbenhavn²⁾, udgjorde et Laug, forſaavidt ſom de havde mange Beſtemmelſer for deres indbyrdes Forhold og ved en udtrykkelig Vedtægt forbandt ſig til at drage Omſorg for hverandres Efterladte efter bedſte Evne.³⁾ De ſtode ogſaa i Samfundet ſom en ſærlig Borgerklaſſe, der var fri for Byſkat, men gav deſto høiere Fattigſkat, og ſelv deres Enter vedbleve ofte at opføres paa Ligningerne i Raadets Klaſſe, thi paa alle Ligningsliſter iagttoges en ſtræng Orden: Adel, Geiſtlig Stand, Borgemeſtre (ogſaa de afgaaede), Raadmænd og endelig Borgere efter deres Bopæl i Byen.

1) Laugene ere: Kjøbmands-, Smede-, Stræbder- og Stomager-
Laugene i første Række, og Suedter- og Tømmer-, Bager-, Muur-
meſter- og Bøvær-Lauget i anden Række. Mærkeligt ere Kjøb-
mands-laugets og Stomagerlaugets Segl: det første viſer Kristus
paa Korſet (hellig Trefoldigheds Gilde), det ſidſte en Nagle med
Omſkrift: Sigill. conventus St. Petri Otton. Bagerens er
Christus med en Verdensfane; de øvrige ere moderne Sindbilleder,
Bøvær-laugets er tre Skjotter. Alle Seglene ere ſædeles vel
bevarede paa Originalen i Geheime-Archivet.

2) D. Nielsen Kbhvn. i Middelalderen S. 80.

3) Vedtægten af 1654 § 10 (i Byfogd. Embedsbyg S. 109).

Byfogden var Kongens Embedsmand, en Borger, som dertil bestiftedes, maaskee paa Borgerstabets Indstilling; derfor handlede Kongen ogsaa friere med denne Embedsstilling. Saaledes befalede Frederik den Anden 1572 Lehnsmanden at affatte en nyelig bestiftet Byfoged, da han havde erfaret, „at han var ung og udi Ketten fast usorfaren og til den Bestilling uduelig“; i hans Sted skulde han tilstikke en anden Borger, „som dertil tilforn var tilnævnt“, og det følgende Aar findes en Tredie, Jens Grydestøber, i Embedet. Han klagede over, at Borgemeister og Raadmænd ikke vilde sidde i Dom med ham og ikke, i hans Forfald, træde i hans Sted, hvorfor Kongen 1573 befalede Borgemeister og Raadmænd i vigtige Sager, som Liv og Ære anrøre, at affige Dom med Byfogden og paa hans Udmeldelse at sidde i hans Sted i Sager, han ikke selv maatte paadømme.¹⁾ Den samme Klage kunde vendes mod Borgerne i Almindelighed, der holdt sig tilbage fra at søge Thinget, saa at Kongen i Aaret 1575 paalagde sin Lehnsmænd i Forening med Magistraten, at dele Byen i fire Fjerdinge og befale een Fjerding hver Uge under Faldsmaal at søge Thing og være i Dom med Fogden.²⁾ En Dommers Stilling var efter den Tids Retsformer meget vanskelig; det hændtes ogsaa En af Byfogderne, Laurids Paaske, at han 1595 maatte købe sit Mandheld og Fred af Kongen, efterat han var dømt fra sin Ære (til Mand desværre) for en Dom, han havde affagt om et Plankeværk og en Brønd³⁾, og i det 17de Aarh. vare 14 Borgere, hvoriblandt flere, der senere bleve Raadmænd, i den ubehageligste Stilling, da de 1627 som Rævninge paa Bythinget havde dømt den af Kongen forfulgte

1) Ved. Sim. 2, 2, 159 og 163.

2) Ved. Sim. S. 175 og Jacobsen a. St. i Hist. Tidssk. 5 Bd. S. 55.

3) Ved. Sim. 3, 56.

Lamme-Heine til Døden for Trolddom, og denne Dom blev undertjendt af Landsdommeren; Kongen fritog dem dog for den Tiltale, som deraf egentlig maatte have fulgt.¹⁾ For Byfogden haves fra det 17de Aarh. en Instruy for, hvad han havde at gjøre paa Byens Vegne: foruden alt hvad der henhører til Politie, Skifteret og Overholdelse af alle Statens Love og Byens Vedtægter, paalægges ham at være tilstede paa Raadhuset hver Dag og blive der, saalænge Retten holdes, at indstaffe alle Skatter og exsequere Gjældsdomme over 2 Rdl., at holde sit eget Fængsel til Misdædere, at tilfige de Borgere, der efter Tour skulde sidde Dom med ham, og anklage de udblivende for Magistraten o. m.²⁾ I en af Byfogdernes Historie omtales tilfældigviis en egen Forretning, som Sædvane paalagde ham: han skulde paa Retterstedet lyse Fred over hver ny Starpretter, naar han første Gang skulde til at udføre sin Haandtering.³⁾ Men hele Byfogdens Gjerning var saa stor, at det er utroligt, at nogen Borger frivillig vilde paatage sig dette borgerlige Ombud, dersom det ikke har været anderledes lønnet, end det synes, efterdi den eneste Indtægt, der omtales, er Arrestleie; og den var kun 4 þ for en Borgers Thy og 8 þ for en udenbys Mand's Thy.⁴⁾ Derfor blev det ogsaa i Almindelighed kun en kort Tid, Nogen fungerede; det var som et Særstyk, at Jacob Jesperjen († 1582) havde været Byfoged i 18 Aar, og derfor er det vel ogsaa, at det var ansøgt paa hans Liigsteen⁵⁾; han blev tilsidst Raadmand, men ikke

¹⁾ Da. Mag. 3 R. 3, 181. Jf. ovenf. S. 241 Not. 2.

²⁾ Byfogd. Embedsbog S. 1. (Kar. Br. Bibl. 282).

³⁾ Bircherods Dagb. S. 86.

⁴⁾ Han maatte ogsaa modtage fremmede Delinquenter, naar Kongen stillede dem for Dødsret, som Lamme-Heine, der sad der idetmindste et Aar. (Da. Mag. a. St. S. 176.) Byfogden boede dengang paa Overgade, mulig Nr. 28; en senere Byfoged boede i Priorgaard, og saaledes kan der have været mange Arrestkjædere i Byen.

⁵⁾ Ved. Sim. 2, 2, 205.

engang denne Belønning synes at være falden i de fleste Byfogders Lod.¹⁾ Som Kongens Embedsmand har han dog mulig haft bedre Vilkaar: han skulde oppebære Kongens Sagesald; thi der er ikke Spor af nogen Slots- eller Ride-Foged, der kunde have haft dette Hverv i Odense. Paa Bythinget var han i Byens og Kongens Tjeneste paa cengang; en Raadmand og en af Ræmnerne skulde vel være tilstede, men han var Rettens Formand. Saaofte end Bythinget nævnes, saa angives dog aldrig det Sted, hvor det blev holdt; men forsaavidt som man har søgt efter en Bygning, der skulde være Byens Thinghuus²⁾, har man jaget efter en Skygge. Thi som det nu er oplyst om andre Byer, Faaborg, Randers og Helsingør³⁾, saaledes har det rimeligviis været i alle Byer, at Thinget holdtes under aaben Himmel ligesom paa Landet. Man lagde en særlig Betydning i, at Vidnerne til Thinget fremstode under den blaa Himmel, med aabne Hoveder og oprakte Arme. Bythinget var derfor ogsaa en Plads mellem Husene, der kunde bruges til Byggeplads, naar Thinget flyttedes, hvilket f. Ex. vides at være skeet i Helsingør, hvor det gamle

¹⁾ Det vides kun om to andre, før 1660, nemlig den Christen Friis, som Kongen affatte 1572 (ovenf. S. 250) og Jens Ansharis († 1634). De saa bekendte Byfogder ere: Hans Kruse 1546, Jacob Jesperjen 1551 og 54, Lasse Wendelbo 1555, Christen Friis 1571, Peder Jbsen 1572, Jens Grydestøber 1573, Laurids Paaftje 1585-94, Hans Jpsen 1604, Jens Ansharis 1627, Laurids Nielsen 1633, Erit Nieljen 1642, Anthoni Ottesen 1663, Jens Willumsen 1664, Jens Christensen 1683. De to Sidste bleve tilsidst Borgemeistre, men da vare Tiderne ogsaa forandrede.

²⁾ Overleveringen har villet paavise Overgaden Nr. 1 som de Thinghuus, Christian den Tredie skulde have stænkent Byen.

³⁾ Jacobsen om det danske Hjøstadvæsen i Hist. Tidssk. 5 Bd. S. 130 fgg. For Ribes Bedkommende synes noget lignende at have fundet Sted i Thinggaarden, som var forskjellig fra Raadhuset Terpager Rip. Cimbr. p. 45.

Thingsted blev folgt som en Grund, der var 36 Alen lang og 30 Alen bred.¹⁾ I Odense, hvor Landstthinget til 1569 holdtes under aaben Himmel, har man Grund til at antage, at det har forholdt sig paa lige Maade med Bythinget; ogsaa der aflagdes Vidnesbyrd inden 4 Stofke, og Thingstedet synes stundom at have skiftet Plads. Bythinget omtales endnu 1643 som saa bevægeligt, at man ikke kan tænke paa anden Bygning end de 4 Bænke eller Stofke og høist et Bræddeskuur, hvorunder Byfogden og Bykriveren kunde have Tilflugt for Regn. Kongen skrev nemlig da til Magistraten, at da Fru Sidsel Høeg havde ifinde at foretage en Forandring paa sin Gaard, som Bythinget var lagt og byggt nær op til, vilde Kongen, at „de skulde lade Odense Bything forflytte og paa et andet beqvemt Sted der i Byen hensejtte“.²⁾ Det havde fra gammel Tid sin Plads paa Fisketorvet, som derfor paa Tegningen af 1593 ogsaa kaldes Justitsstorvet; det omtales der 1478 og 1497, og det Hellig Geisthuus, som laae der, kaldes stedsse Hellig Geisthuset østen Bythinget, ligesom Oluf Bagers Gaard 1584 siges at strække sig ud til Bythinget med sin Bagport. I Maret 1654 forefindes det ligeledes paa det samme Sted navnlig paa den nederste, nordlige Deel af Pladsen³⁾, og dersom det for en Tid 1643 har

1) Jacobsen a. St. S. 131. Et gammelt Thingsted ligger endnu urørt i Nærheden af Næsbyhoved i Lumbj Sogn.

2) Dette Brev af 29de April 1643 i Rdst. Arch. findes som Bilag 6.

3) En Bevilling (Rdst. Arch.) tillader Knud Knudsen at flytte en Post til sin Gaard „norden Thinget“ fra den Gaard, han ciede straaß over for, og denne Gaard norden Thinget er Hjørnegården mellem Dandsstrædet og Nørregade, hvor hans Enke endnu boede 1690. (Bevillingen meddeles som Bilag 7). Der bliver saaledes ingen Anledning til at drøfte det i første Udgave S. 175 omhandlede Spørgsmaal, om Bythinget og Hellig-Geisthuset nogenfinde havde været i Overgaden Nr. 1, som alene berøer paa Misforstaaelser (S. 124.)

været flyttet til det store Torv, hvad det anførte Kongebrev unegtelig synes at forudsætte, saasom Fru Sidsel Høgs Gaard laae paa dette Torv Nr. 1, maa det være flyttet tilbage igjen før 1654.¹⁾ Omfider søgte ogsaa Bythinget Huus og optoges i Raadhusets nederste Etage. Paa Refens Grundtegning, der er omtrent fra 1660—70, staaer det antegnet, at Raadhuset tillige var Bything — ligesom et Vink om, at dette da nylig var blevet Tilfældet, mulig som Følge af Raadstuerettens Ophøielse til Overret. Bythinget holdtes hver Mandag, Raadstueretten hver Onsdag²⁾; de tvende Retsinstanser førte hver sit Retssegel: Bythinget alene en Lilie, Raadstueretten St. Knud.³⁾

Byskriveren omtales meget sjældent, og ingen Instrux findes for ham. Den første, der nævnes 1540, var tillige Raadmand, Peder Madsen, senere Matz Lauritzen 1557⁴⁾; i det 17de Aarh. Henrik Torkelsen, 1627⁵⁾, der var en af Byens største Rjøbmænd, da han døde 1658, og 1648 Henrik Tørgensen (senere Raadmand † 1674); paa den Tid havde han med en for hvert Aar værlende Raadmand Byens Fattigvæsen, som de Fattiges Forsvar, og aflagde det aarlige Regnskab.

Af Ræmnerne havde Byen allerede 1571 to, og deres Gjerning var meget omfattende. Ifølge en Instrux, som endnu findes⁶⁾, skulde de foruden alt Byens Skatte- og Regnskabsvæsen drage Omfarg for Vedligeholdelse af

1) Man seer af Jordfjhlbsbogen (meddeelt Bilag 5), at baade Fru Sidsels og en anden Gaard paa Torvet siges at ligge ved Bythinget.

2) Danske Atl. VI, 582.

3) Aagaard hist. descriptio Othinæ p. 7—8. D. Atl. III, 434 og VI, 609. Der angives vel tre gule Lilier i blaa Felt; men det ofte forekommende Retssegel har kun 1 Lilie.

4) Rosenvinge Gl. Domme 1, 57 og 2, 178.

5) Da. Mag. 3 R. 5, 180.

6) I den oftnævnte Einbedsbog i Raadstuen's Archiv S. 1.

Byens Bygninger, Broer og Veie udenfor alle fire Porte af Brønne og Vandledning, af Brandredskaber, Segn og Tugtesteder; de skulde have Tilsyn med Byens Marker, med Maal og Vægt og al Byens Inventarium, forestaae Indquartering, være tilstede ved Byens Arbeiders Udførelse, og i alle Byens Wrinder gjøre hvad Borgemeister maatte paalægge dem. En af dem skulde hver Raadhussdag være tilstede paa Raadhuset, og En sidde Thing med Byfogden og besegle hvad der passerede, og han maatte ikke lade nogen Sag afdringe ringere, end Loven tilsteder, uden Øvrigheds Tilladelse. Med al denne Gjerning var kun en ringe Løn forbunden, navnlig Jordskylden af Gjertrudsholm (8 Rdl.), saaat det er intet Under, at Borgerne ønskede at unddrage sig dette (som det synes, aarlige) Ombud, for hvilket ogsaa en Kopsætter 1638 af Kongen blev fritaget imod at erlægge en Afgift til Byen.¹⁾

Al Betjente havde Byen kun to Byhøvede, en Mestermand og en Ratter²⁾, og derhos nævnes stundom Dragere. Vægtene havde man ikke, men Vagttjenesten om Natten, som naturligviis ingen større Bye kunde undvære, synes indtil 1634 at være forrettet som borgerligt Ombud; men da det derved naturligviis maatte falde paa de lavere Klasser alene (under en Raadmands Tilsyn), var det en af de Fordringer, der ved Aaret 1633 blev gjort af menige Borgere, at denue Byrde skulde ligeligen fordeles. Der blev da forfattet og af Kongen stadfæstet en Vedtægt om Vagtholdet, ifølge hvilken der skulde være en lønnet Vagtmester (24 Rdl. aarl.) og 10 af Raadet valgte stærke Karle, som Enhver, der ikke personlig eller ved egen Karl kunde eller vilde gjøre sin Vagttjeneste, kunde leie for sig, og derhos fastsat en Slags Vægterstat efter Bystættens

¹⁾ Ved. Sim. Nrfr. Kongebrev til Lehnsmanden.

²⁾ For Ratteren haves en Tagt af 1646, hvori bestemmes, hvad han skulde have for at seie Skorstene, udslæbe Bæster og holde Fængsler og Raadhussgaarden rene. (Kæmnerens Embedsbog.)

Vigning; Ligeligheden blev saa strengt iagttaget, at hverken Enfer eller stattefrie Personer af Borgerstanden undtoges fra den almindelige Forpligtelse, men kun nogle udtryffeligt nævnte Personer.¹⁾ Leien for en Nattevagt var kun 5 sk om Vinteren og 4 om Sommeren, saaat de antagne Bægtere vel snart bleve de eneste, der gjorde Tjenesten, og man sees af Biskop Hans Michelsens Dagbog, at en stærk Nattevagt ogsaa behøvedes, da der endog hyppig indtraf Sammenstød mellem den borgerlige og den geistlige Jurisdiction paa Grund af natlige Optøier.

Udveks forskjellig fra dette Vagthold var Borgermilitisen, der samlede alle Borgerklasser under Borgemeisterens og Borgercapitainens Commando.²⁾ Skjønt den maa være oprettet 1598 som i andre Byer, erfares dog først Noget om den, da ogsaa den i Aaret 1634 fik en fornyet Ordning ved et Reglement, der gjentoges 1641 og er omtalt ovenfor S. 236.³⁾ Under Historiens Tauskhed have vi Kongens Vidnesbyrd om de Odense Borgeres Forhold i den første Svenskekrig (ovenf. S. 242), og i den anden vides de at have deeltaget i den Modstand, der blev gjort Tjenden ved lille Belt; men Landets Erobring udelukkede ethvert Forsøg paa at forsvare den naabne By, og senere ere de Odense Borgeres Vaaben ikke blevne prøvede i Krig, om de end oftere have været beredte dertil.

I Fredens Gjærning toge Communens tvende Borgerklassers Raar en modsat Retning i det 17de Aarhundrede,

1) Den findes i Mag. Embedsbog 1649 og i Byfogdens Embedsbog S. 28. De Undtagne vare: Borgemeistre og Raadmænd, Byfoged, Bykriver, Ræmner, Overformynder, Byens Procurator, Organister, Capitain, Lieutenant og Fændrik, den danske Skolemester og Trommeslaaere. Forresten omtales tillige, at En af „Dragerne“ skulde være hos Vagtmesteren hver Nat, og en af Raadmændene ugentlig paa Tour hver Aften inspicere Vagten. Men jeg veed ikke, hvad der menes med Dragerne, mulig Byvendene?

2) Cf. en historisk Oversigt i Fyens Stiftstidende 1871 Nr. 247.

3) De findes i Magist. Embedsbog i Afdst. Arch.

Handelen gif tilbage, Haandværkerne gif frem. Handelen leed i det syttende Aarhundrede i hele Landet under en kjendelig Tilbagegang, hvilken Regjeringen ikke kunde afværge, saameget mindre, som den valkede mellem at give og ophæve Monopoler og Privilegier. Odense Historie frembyder et ret mærkeligt Exempel derpaa fra Christian den Fjerdes sidste Tid. Han havde paa en Besværing af Borgerskabet ophævet Borgemester Hans Nielsens Monopol paa at skjænke Rhinsviiin overeensstemmende med Landcommisfariernes Betænkning, at ingen Monopoler burde existere. Men snart maatte han erfare, at Følgen var bleven, at ingen „oprigtig“ (ægte) Rhinsviiin var at faae i Odense, og „da mangan ærlig Mand ikke kunde taale fransk Viiin“, skrev han under 20de Mai 1646 til Rigsraad Otto Rrag, at dersom Commisfairerne ikke kunde forsikre ham, at man kunde faae en Drik Rhinsviiin i Odense, skulde Borgemesterens Monopol renoveres. Tre Dage derefter afgjorde han imidlertid Sagen paa en anden Maade, idet han rescriberede til Lehnsmanden Henning Walkendorf, at han skulde forordne to eller tre i Odense, som kunde holde god og uforsalfstet Rhinsviiin tilfals for en billig Priis, og paalægge Magistraten at have Indseende med, at ingen Underslæb eller Falskhed dermed blev begaaet.¹⁾ Paa lignende Maade meente Raadet at maatte værne om de Handlendes Interesse: Magistraten og 24 Borgere vedtog skarpe Bestemmelser om Forprang: ingen maatte kjøbe Kul eller Ved udenfor Byen, inden det var kommen indenfor Møglebro eller vester Port, og hvo som kjøbte Høns, Vg, Fiff og Andet udenfor Portene, eller for det kom paa Torvet, skulde staae i Gabestokken en halv

¹⁾ Begge Breve findes i Byfogd. Embedsb. i K. A. B. r. Bibl. S. 51. Man seer ogsaa af Byfogdens Instruy (ovenf. S. 251), at det var vedtaget i Odense, at ingen Kjøbmand maatte handle baade med Rhinsviiin og med fransk Viiin.

Dag eller erlægge 12 Ƴ til Byen.¹⁾ I Henhold til et kongeligt Mandat af 8de Octbr. 1636 bestemte en anden Vedtægt om Kjødhandelen, at Slagterne, som kun maatte være 8 i Tal, ikke maatte sælge Kjød andensteds end i Kjødstranken (Slagterboden), som var opført dertil (et Sted i Vesterqvarter), og navnlig ikke løbe om og salbyde det i Husene, og paa en Klage af Borgemeister og Raad udstedte Kongen en Forordning af 19de Mai 1636, at Haandværkerne i Odense ikke maatte drive nogen Handel uden med hvad der hørte til deres Haandværk, og navnlig intet Ulsalg.²⁾ Ved slige Leiligheder var der i Almindelighed sat Præmie for Angiveren, saaat der kunde flyde mere speidende Control deraf end Fordeel for Byens Handel. Et lidet Fremskridt var dog det ugentlige Hestemarked i Fasten, som Kongen bevilgede 1649.

Derimod synes Haandværkerne at have hævet sig paa samme Tid. Lauges Historie er vel kun lidet bekjendt; men efterat Christian den Tredie 1549 væsentlig havde ophævet de gamle Gilber, idet han affstafede deres Jurisdiction over Gildesbrødrene³⁾, fik de efterhaanden nye Laugsstraaer deels i det 16de Aarhundrede⁴⁾, deels efter de almindelige Grundsætninger i Christian den Fjerdes Laugsanordning af 10de Decbr. 1621, alle vedtagne af Magistraten.⁵⁾ De gik ud paa saavel at ordne Laugets

¹⁾ En udateret Vedtægt i Ræmmerens og Byfogdens Embedsbog.

²⁾ Smsteds. I Vedtægten om Slagterne var ogsaa fastsat, at de ikke maatte tage mere end 10 Ƴ for den bedste Lammefferding under Straf at bøde 3 Ƴ og have Slagteriet forbrudt; samt at de skulde holde Kjød tilsal i det mindste hver Kjøddag.

³⁾ Actst. 1 Saml. S. 54-55.

⁴⁾ Bødkernes af 1551, Actst. Saml. S. 55 og Stræddernes hvs Ved. Sim. 2, 2, 77.

⁵⁾ Saaledes have Laugsartikler for Smedene, Stomagerne, Strædderne og Bøverne af 1623, for Bagerne, Muurmeistrene og Vognmændene 1631 og 1639, Badstjæverne 1647 og Slagterne 1650. Guldsmedenes af 1608 var den almindelige Lov for hele Landet.

indre Forhold som at bestemme dets Rettigheder bl. A. ved Forbud mod Bønhæser. Smedelaugget beholdt sit gamle Laugshuus paa Torvet til efter 1683 og har 1760 haft et paa Nørregade (Nr. 19); det har bevaret endel gamle Documenter, og som et Minde om gamle Skikke kan dets mægtige Drifkekar af 1598 i det nordiske Museum betragtes. Dette Laug sees af de nye Laugsartikler af 1623 at være blevet forøget med Bøssemagere og Seiermagere (Uhrmagere), og i det 17de Aarh. var der dem i Laugget, som endog forstode at støbe Kirkeklokker, thi adskillige Klokker fra Midten af 17de Aarh., som ere støbte i Odense, forefindes i Kirkerne paa Landet.¹⁾ Navnet „Kothgjesker“ i Matriflen 1683 maa betegne slige store Metalarbejdere. Imidlertid synes Skomagelaugget at have indtaget den første Plads; dets mærkelige Segl er omtalt ovenfor (S. 249), dets Laugshuus havde smukke Minder i 7 Ruder af Glasmalerie og Levninger af flere, som rimeligviis vare givne af Olof Niemann mellem 1561 og 1641, hvis Boemærker og tildeels Navne de fremvise; fra en senere Tid er en Tavle, der giver Aarstallet 1729 ved Sammenlægning paa alle Ved.²⁾ Og dog var dette Laug i Aaret 1609 givet til Priis for en Concurrance, der kunde synes ligesaa farlig,

¹⁾ Saaledes i Stamby og Uggerålev af Lars Jensen 1653. I det 16de Aarh. støbtes Klokkerne meest i Lübeck eller i Kjøbenhavn, og tidligere af omreisende Klokkestøbere. Derfor Klokken i Roerslev (hvorom s. Fenger Klokke-Indskrifter i Kirkeh. Saml. 2, 84) virkelig er støbt i Odense 1403, maa det rimeligviis være skeet ved en Saadan; men snarere er den fra 1603. Om der havde været Klokkestøbere i Odense i det 15de Aarh., er uvist, skjønt Byen i Aarene 1493—96 fik 4 nye Klokker; men endnu 1597 støbte Jens Hanssen i Søby Odense Byes Stormklokke. (Ved. Sim. 2, 1, 38. 39. 47 og 3, 64). Om de ældre s. Ved. Sim. 1, 2, 81 og 17. 144 og 2, 2, 129, hvor de første jættes til 1399 og 1410, medens dog Andre læse den ene Indskrift for 1300, jf. Illustr. Tid. 1876, 17 Bd. S. 335.

²⁾ Jf. Lauritsen Odense i Billeder S. 34. Glasruderne forventes erhvervede for Musæet.

som den var uden Exempel. Kong Christian den Fjerde udstedte nemlig i dette Aar et aabent Brev, at saasom Skomagerne i Odense fordriftede sig til at sælge deres Arbejde for en meget ulidelig og ubillig Priis, stulde indtil videre enhver indenlandsk eller udenlandsk Skomager, hvor han end boede i Riget eller udenfor, have Lov at falshyde Skomagerarbejde hver Onsdag og Løverdage paa Odense Torv — en Bestemmelse, som endog er optaget i de nye Laugsartikler af 1623.¹⁾ Alene Bagerne vare underkastede en lignende Concurrence af Landbrugere, som dog 1631 indskrænkedes til Lørdagene og søgtes begrændset ved den Bestemmelse, at Landbrød til 4 ß stulde veie $\frac{1}{2}$ Ø . mere end Bagerens. Grovbrødsbagning var fri saavel som et Brødsudsalg paa Korsgaden. Det er rimeligt, at Priserne holdtes temmelig høie af de Odense Haandværkere, og man havde i Reglen intet andet Værn derimod end at forbyde Aftaler i denne Henseende og at sætte Taxter, over hvilke Byfogden stulde vaage. Det sidste Middel kunde dog kun anvendes med betydelig Indskrænkning; men det giver et ret interessant Indblik i den Tids Forhold at see de Priser, Magistraten 1649 satte. For et Par Hestestø maatte tages 24 ß , for et Par fortinnede Hofmandspjorer 3 Mk. , en Sadel 5 Dal. , en Tønde Öl 9 Mk. , feedt Dyrkjød pr. Pd. 2 ß , røget Flesk 4 ß . 2 Alb. , 1 Pd. Smør 9 ß , et 8 Lods Hvedebrød 1 ß , et 2 Punds Grovbrød 4 ß , for et Par Sko maatte tages 3 Mk. , for et Par Støvler 17—19 Mk. , men for Kunstarbejde som et Par Støvler af rødt, hvidt eller guult Rhyklæder 6 Sl. Dal. ; Skradderløn for en Kjøle var 28 ß . og med to Rader Knapper 2 Mk. , for et Par Buger 1 Mk. , et Snørlov 8 ß , en Raabe uden Falder 3 Mk. , en Samarie 6 Mk. ²⁾ Man

¹⁾ Originalen af 28de Octbr. 1609 i Raadst. Arch. Samme Brev udstedtes til Aarhus (Hübertz Actst. 2, 17) og i Rec. 1615 § 38 indeholdes det Samme.

²⁾ Findes i Magistratens Embedsbog af 1649. En Tønde Byg

fulde ikke troe, at disse Priser kunde afgive et rigeligt Erhverv og nære Ambitionen, og dog sagde Rygtet, at Odense Stræddere engang begjærte af Magistraten, at de maatte kaldes Klædemagere.¹⁾

For de Fattiges Forsørgelse medførte Reformationen stor Forsthyrelse, og det varede vel et Aarhundrede, inden den atter naaede en regelmæssig Ordning. I den Misstemning, Tiggermuntene havde vaakt, blev det i Begyndelsen endog under Livsstraf forbudt at tigge; men da man snart saae, at man ikke kunde forsørge Alle i Hospitalerne og med de Gaver, der indkom i Tavler og ved Middelsofferet, gav man dem, som behøvede det, et Tegn, som berettigede dem til at betle, og for de Huusarme, som ikke kunde gaae saaledes om at søge Opholdet, blev da de kirkelige Gaver og den private Velgjørenhed paaregnet. I Odense er det det første Spør af borgerligt Fattigvæsen, som forekommer, at der 1578 blev uddeelt Korn af Kongens Lehnsmænd til de Huusarme²⁾, og det næste, at man allerede før 1601 havde en Stodderkonge³⁾, hvorved forstaaes den Fattige, som skulde paasee Orden iblandt Betslerne og agte paa deres Liv og bl. A. føre dem i Kirke. Men til en egentlig Organisation af Fattigvæsenet kom det først 1633, efterat private Velgjørere fra 1626 af havde aabnet den lange Række af legatariske Gaver til de Fattige, og der i nogle Aar var indsamlet Bidrag af Byens Beboere til en ugentlig Almisse. Paa Kongens Befaling blev der under 20de Nov. 1633 gjort en Bedtægt af Magistraten, Biskoppen og Lehnsmændene efter Forhandling med

fostede i de samme Aar 8 a 10 Mk. og en Tønde Rug 11–14 Mk.

- 1) Werlauff hist. Antegn. til Holbergs Lystspil 1858 S. 507.
- 2) Bed. Sim. 2, 2, 188. Ligeledes fik de Fattige i Helsingør 1562 Julerente (Fødevarer) af Krogen. Geh. Arch. Aarsberetn. 3 Till. 49.
- 3) Da. Mag. 2, 202.

Borgerne, at der skulde hver Fredag i St. Knuds Kirke uddeles 186½ Dal. til 38 Fattige, 10 Børn og 50 Skolebørn og to Stodderkonger, og disse Penge skulde tilveiebringes ved frivillig tegnede Bidrag; derfor maatte Ingen mere tigge i Husene („husene“) under Straf at miste en Uges Afmisse eller udjages. Andre Huusarme skulde hjælpes af de stiftede Legater, hvis Fundatser vare hos Biskoppen, og af Mikkelsofferet og Tavlepengene. Sognepræsterne skulde aflægge Regnskab for disse Beskøttede, men Fattigskriveren for de Andre.¹⁾ Man sees her Opvindingen til den eiendommelige Deling af de Fattige i Odense, i Fulefattige og Fredagsfattige, skjønt den vistnok senere ikke blev saaledes anvendt. Paa dette Grundlag hvilede Fattigpleien i Odense indtil 1708; men i Tidens Løb fik Fattigvæsenet særlig og meget betydelig Formue, tildeels vel ved mange adelige Embedsmænds Gaver, men ogsaa ved mange Bidrag af Adel, Borgere og Borgerfæter. Blandt de første findes de med St. Knuds Kloster belehnede Canzlere og et Par Lehnsmænd paa Odensegaard, blandt Borgerne et Par Udlændinge og en Datter af Oluf Bager.²⁾ Men foruden egentlige Legater gave Mange større og mindre Summer til de Fattige i deres Testament, ofte i Forbindelse med en Gave til Sognekirken, da det i det 17de Aarh. atter var blevet almindelig Skik at betænke de Fattige under denne Form, som for medelst den catholiske Kirkes Misbrug var blevet opgivet ved Reformationen. Ogsaa kunde de Adelsmænd, som boede i Byen, have særlig Opfordring til at betænke de

¹⁾ Dette Actstykke findes i Magistratens Embedsbog (S. 81) og Originalen i Bispe-Arch. (Nr. 9) og Uddrag i Mummés Bidr. til Odense Byes Hist. S. 69.

²⁾ Den fuldstændige Fortegnelse paa disse Givere er at see i Stiftsprovst Damgaards Afhdl. om forsvundne Legater i Odense i Saml. t. F. Hist. 4, 185 fgg. og Mummé a. St. S. 64-66 og 95 og Hofm. Fund. 5.

Fattige ved deres Død, eftersom de ikke medtoges i den nysevnnte Ligning; thi kun undtagelsesviis findes Stiftsamtmanden tegnet paa Ligningslisten, og enkelte Adelsmænd og Damer sees at have sendt Gaver til de Fattige, medens den egentlige Ligning alene omfattede Kirkens og Skolens Embedsmænd og Borgerne. Samtlige Kilder fløde imidlertid sparsomt, og navnlig gav Ligningen og Tavler ikke i Tidernes Løb det forventede Udbytte: allerede 1640 findes mange af de samme Personer opførte for mindre end 1634, og efter 1650 føres Mere og Mere til Restance; det er som en Gjenspeiling af den nedgaaende Velstand, indtil Krigen 1658 bragte Ligningen ganske til at standse, og da samtidig Renterne af Fattigvæsenets Capitaler udebleve, befandt Fattigpleien sig ved Aaret 1660 i den fuldstændigste Opløsning.

Om Byens Velstand eller Fattigdom som Commune i det 16de og 17de Aarhundredes første Deel er det saameget vanskeliggere at danne sig en sikker Forestilling, som Tilstanden maatte være forskjellig til forskjellige Tider og navnlig pludseligen kunde forvandles ved extraordinaire Krav, som Krigstider førte over den. Allerede den første store Krig, den nordiske Syvaarskrig 1563—70, udtømte Byens Kræfter i den Grad, at den ikke kunde betale Raadmand Niels Mule et Udlæg af 84 R 1 S . 1 Alb ., men maatte pantsætte ham to Torder ved Udkanten af Byen med Ret til at beholde dem for den gamle Jordskuld 7 R 9 S ., naar Gjælden blev betalt¹⁾: de findes ikke i senere Tid blandt Byens Activer, saaat Pantet formodentlig gik over til Eiendom. For en By, hvis almindelig Skat udgjorde 300 Mark, og som ved den tidligere Rust-

¹⁾ Ved. Sim. 2, 2, 156-57. Den ene laac paa Vesterbørgs Sydside (ved den murede Vesterport) og den anden ved Byens Bæk, hvis vulgare Navn forekommer ved denne Leilighed i Magistratens Brev, ligesom ogsaa 1494 i et Stjøde. (Smstd. 2, 1, 40.)

ning 1545 kun havde udredet 500 Daler¹⁾, var det ogsaa enorme Fordringer, der stillede, naar Kongen hvert Aar udstrev Contributioner, snart i Jødebare, snart i Penge (2000 Dal.) og Kobber, snart i udrustet Mandstabs (40 til 50 Mand), og en Gang maatte Byen laane ham 6000 Dal., en anden Gang alle de Klippinge, de eiede, og derhos cavere for 53,700 Dal.²⁾ Penge maatte blive knappe i saadanne Aar; man seer Christen Povlsen udlaane Hospitalets Penge i utrolig smaa Summer og tildeels paa haandsaaet Pant, selv Borgemestres og Raadmænd laante af ham³⁾; man forstaaer, at Kongen da kunde tillade Oluf Bager at slaae Mynt. De nye Klippinge, som Regjeringen dengang lod slaae, modtoges med Ubillie, hvorfor Kongen 1564 befalede at reise en Galge paa Torvet og uden al Undskyldning (o: Forhør og Dom) hænge Enhver, som vragede dem.⁴⁾ Da imidlertid Krigen kun førtes i Fjendens Land eller paa Grændsen, udelukkede det ikke, at Handelen kunde gaae sin Gang og endog tage et Opsving, ved hvilket Enkelte samlede stor Formue.⁵⁾ Men Magistraten kunde med Grund opløste høie Klageraab

1) D. Mag. 4 R. 1, 99 og 135. I Aaret 1557 stulde Byen i Forening med flere stille et udrustet og bemandet Skib. Ved. Sim. 2, 2, 92.

2) De enkelte Fordringer ere vanskelige at udrede, og det hører ogsaa meest til Krigens Historie; men de findes hos Ved. Sim. 2, 2, 129—149 og 3, 171 fgg. og Jacobsen det danske Skattevæsen.

3) Doc. i B. Arkj. 127. Oluf Bager laante 300 r , Jørgen Kotte havde laant 54 Dal. paa Solvøi og Menodier og 4 r paa en Solvøstee; Hans Unterkens 8 r paa et Belte.

4) Ved. Sim. 2, 2, 132. Det er mulig den, der sees paa Tegningen 1593 paa Flakhaven.

5) Kun een Kjøbmand, Hans Verche, vides at være gaaet tilgrunde (Smstb. S. 155); et Par andre synes dog at nævnes under lige Vilkaar (S. 161), og Kotternes Velstand fik vist da sit Banefaar.

til Hofmesteren Peder Oxe, saavel over Contributionerne som over den Byrde, der paaførtes Byen ved svenske Fanger og ved Indquartering, især af Skotter under en Capitain Armstrong.¹⁾ Under slige Omstændigheder er det let forklarligt, at Byen greb til sine Activer for at reise Penge: Piilholm, som paa Tegningen 1593 udgjør en anseelig Have, blev pantst at til Canzler Johan Friis for 50 Dal. og aldrig indløst; en Have norden for Biørnsløkken (altsaa i Vindegaden) blev pantst at til Oluf Baggers Moder; Oluf Bager selv fik et Engfang ved Gjertrudsholm i Betaling af Byen; den lange Have sammested kjøbte han af Byen²⁾, og mange Handeler kunne have fundet Sted uden at kjendes nu. Dog gif de trange Tider tilende med Krigen: Broer, Bandleddinger o. n. tyde snart efter paa bedre Tilstande. Men i det 17de Aarhundrede brød langt haardere Tider ind over Landet. Calmarfrigen 1611—12 foranledigede en almindelig Skatteforhøielse, som blev staaende og i Forbindelse med senere Begivenheder efterhaanden forvandlede Odenses gamle Bystat, 300 Rdl. , der regnedes for 100 Rdl. , først til 552 Rdl. (som den var i Aarene 1626—32), og tilsidst til 1144 Rdl. (som den var 1635—1656).³⁾ Dog var det ikke saameget de faste Byrder, der trykkede, som de Krav, de uhykkelige Krige 1626 og 1643 gjorde. Under den

1) Breve i Raadstue-Arch. (jfr. ovenf. S. 187 Note 4). Senere fik Byen alligevel 1576 Kongens Bøsseskytter og Baadsmænd i Borgleie. (Bcd. Sim. 2, 2, 177.)

2) En Anmærkning i Byens Fordebog fra 1665 indeholder det Første, Oluf Baggers Laasebrev (Bcd. S. 3, 117) det Sidste. Paa Piilholm stode 1683 to Baaninger, men Grundtagten var 60 Rdl.

3) Mange Dvitteringer i Raadstue-Archivet og Bcd. Sim. Mstpt. Den sidste Stat benævnes stadig Unionsstat, men indbefattede dog vistnok Bykatten, der nu udrededes efter en Taxation af Taxationsmænd, Rec. 1643 2—3—3.

første stulde samtlige Kjøbstæder holde en Rustning, der var beregnet til 81120 Rbd. sp. aarlig¹⁾, og da de Keiserlige holdt hele Halvøen besat i to Aar, maatte det øvrige Land naturligvis udrede desto mere. Odenses gamle Fæstningsværker forsøgte Kongen ogsaa at fornye 1628; men de bleve heldigviis ikke prøvede og vare ogsaa saa ringe, at Sporene hurtigt udslettedes. I Krigen 1643—45 vare Forholdene de samme, da Fjenden strax besatte Sylland²⁾; Landets Kræfter vare udtømte, og Odense geraadede i en saadan Forfatning, at Kong Frederik den Tredie 1654 tilskrev Rigsraadet om at træffe Foranstaltninger til Byens Ophjælpning, „da den formedelst sidste Svenske Krig var kommen saa meget til Agters, at den ikke kunde betale sine resterende Skatter“.³⁾ Om dette Kongebud havde nogen Virkning, er ubekjendt; mulig skete det ved denne Leilighed, at Kongen 1656 tilkjøbte Byen Bikkelsø mod to dertil indkjøbte Bøndergaarde.⁴⁾ Strax efter udbrød den nye Krig, der nødte Byen til fremdeles at tage sin Tilflugt til Activerne, som meest bestode i enkelte Bøndergaarde, der formodentlig havde været Altergods, og Byens Marker, Haver og Grunde.⁵⁾ Men disse Virkninger af Krigen høre til den følgende Periode.

¹⁾ Schlegel Hjt. 4de 3, 255. Der var regnet paa 7 fj. pr. Mand, men allerede 1626 reviderede Kongen til Odense, at der maatte udredes 9 fj. pr. Mand om Dagen. I Aaret 1627 var Byens Krigsstyr 2288 Rbd. og 2 pCt. af alle Rentpenge (Beb. Sim. Nrfr.).

²⁾ Odense har rimeligviis strax maattet udrede henved 3000 Rbd., da Aarhus blev ansat for 2400. (Actst. 2, 117.)

³⁾ Beb. Sim. Nrfr. efter Canc. Reg. I Aaret 1656 var Byens Stat 2141 Rbd.

⁴⁾ Ovenf. S. 175. Til at købe den ene Gaard laante Byen 650 Rbd. af Raadmand Peder Pedersen Lercke, som derfor jif Pant i den halve Bikkelsø. Til den anden laante Byen 600 Rbd. af Hospitalet. Den aarlige Indtægt af Den var 66 Rbd. Den anden Halvdeel blev pantfat 1660.

⁵⁾ Foruden Tidens Tryk kunde ogsaa Kongebud bevirke Salg, som da Christian 4de 1647²⁾ befalede at sælge to Haver til Hans Willumsen. (Rbft. Rsc. 1, 392.)

Hvorledes Byens største Activ, Bymarken, blev brugt under fredelige Forhold i det syttende Aarhundrede, sees af den Vedtægt om Heden og dens Græsbed, som blev oprettet 1634 af Magistrat og endeel Borgere (paa Menighedens Begne). Græsningen ansloges til 200 Røer paa den sydlige Deel (Kohave) og 150 paa den nordlige Deel; Enhver, som vilde have Røer græsfe, skulde vedligeholde et tilsvarende Stykke af Mellem-Hegnet fra Byen til Kverdsdam og derhos betale 10 fl. pr. Rø. Udgangen til denne Ret afmaalttes efter Enhvers Skattepligt, saaat den, som udredede 1 fl. , havde Ret til en Rø, og de, som udredede mindre, kunde kjøbe Overredernes Ret. Kun paa den nordre Deel af Heden maatte Heste, Kalve, Faar og Sviin græsfe og beregnedes i Forhold til Røer, saaat 1 Hest (som aldrig maatte være under 24 Rdl. værd) gjaldt 2 Røer, 2 Kalve og 3 Faar eller Sviin 1 Rø; men Gjæs maatte aldeles ikke tilstedes.¹⁾ Af særlige Markstykker omtales Bognmandsløkken, som blev pantsat 1660, Albani Kirkes Løkke, som blev solgt 1625, Galgeheden (ved Vindegade) og fl. En stor Mængde Haver og Løkker forekomme som udleiede eller pantsatte i Byens Jordstjldsbog af 1643²⁾, og mange af dem gik efterhaanden over i privat Eie. Kun de to Klostre og Provstegaarden dreve betydelige Agerbrug.

Uagtet Byen saaledes ofte led under følelige Savn og Tryk og ligesom andre Kjøbsteder maatte lide under Adelens Privilegier, finder man dog ikke Odense Borgere blandt Ordførerne for Borgerstandens politiske Rettigheder eller for den hele Agitation mod Adelen, hvorved Regjeringsforandringen forberedtes, og dette er saameget mærkeligere, som netop de Rigsdage, paa hvilke der var bedst Anledning til at udtale og nære flige Stemninger, bleve saa hyppigen

¹⁾ Ræmnerens Instrux-Samling i Raadst. Arch. (4to i Pergament).

²⁾ Magistratens Embedsbog 1649 og Ræmnerens Embedsbog.

holdte i Byen selv. Odense vedblev til det Sidste at være den By, hvori Kongerne oftest sammenkaldte Rigsraad, Herrestænder og Rigens Stænder, saaledes i det 16de Aarhundrede 1526, 1527, 1539, 1560, 1567 og i det 17de 1604, 1619, 1623, 1627, 1629, 1632, 1635, 1638, 1639, 1645, 1654 og 1657. Ved flige Leiligheder vide vi, at Raadhuset blev brugt: det blev 1551 istandsat paa Byens Beføstning, da Kongen havde fundet det meget forfaldent; og vi have ovenfor omtalt, hvorledes det blev brugt til offentlige Festsigheder 1580 og 1584. Om den sidste Rigsdag, paa hvilken den uheldsvangre Beslutning blev taget, har man et Dienviðnes (en svensk Speiders) Beretning: Kongen kom Dagen forud og blev modtaget udenfor Byen af en stor ridderlig adelig Skare; Borgerstabet stod i Gevær fra Porten (Pjenteport) til Slottet. Da Rigsdagen skulde aabnes, hjørte Kongen i en forgyldt Carosse til Raadhuset; Ridderstab, Adel og høie Officerer gik tilføds foran, og efter ham gik alle Rigsraaderne. I Raadhuusfalen stod Kongen midt for Caminen, vendt imod Almuen; Ridderstab og Adels paa hans høire Side, geistlige og og verdslige Stænder paa Venstre. Canzleren holdt Throntalen, hvorefter Kongen tog bort, atter ledsaget af Adelen tilføds; men hans høie Embedsmænd bade Stænderne træde sammen i særskilte Møder om Eftermiddagen Kl. 1 for at vælge deres Befuldmægtigede, de Geistlige i St. Knuds Kirke, Ridderstabet og Adelsstabet paa Raadhuset.¹⁾ Med den næste Rigsdag i Kjøbenhavn 1660 begyndte en ny Tid i Danmark.

¹⁾ Bøder Saml. til Danm. Hist. I, 166-67. En anden Notits om Universitetets Deputerede, som logerede hos Sognepræsten Mg. Sperling, s. Bircherød Dagb. ved Rolbedt S. 4.

6. Byens Udseende.

Ville vi slutte dette Afsnit med et samlet Blik paa Byens Bygningsforhold, er det en velkommen Omstændighed, at vi have tvende mærkelige Billeder af Odense at henvise til, det ene fra Midten af dette Tidsrum, 1593, da Byen just havde modtaget de betydeligste Forandringer, det andet omtrent fra Periødens Slutning eller kort derefter. Det første er optrykt paa den første Blanche; det andet er af Kefens Atlas og er optrykt paa Blanche 2 og i flere ngerø Værker.¹⁾ Begge ere Fugleperspektiver, der fordum traadte istedetfor Grundtegninger; det første er i sig selv mærkverdigt som den ældste Afbildning, der haves af nogen By i Danmark, 60 Aar ældre end den ældste Afbildning af Kjøbenhavn. Det findes kobberstuffed i Brauns theatrum urbium. Amst. 1612—18, paa den indre Side af to Folio-Blade, hvis Bagside er brugt til Bogens Text og indeholder Beskrivelse og historiske Oplysninger til Kobberet. Et Exemplar af dette Blad (med tydsf Text) hænger i Glas og Ramme paa Odense Raadhuus og er Originalen for det her meddeelte Steentryk. Den nævnte Text til Billedet haves i Brauns Værk baade paa Latin og paa Tydsf i forskjellige Udgaver af Bogen, medens Kobberet er det samme. Men den tydsfe Text fortjener ingen Tiltro som en Oversættelse, der er skrevet baade med stor Skjødesløshed og med paafaldende Uvidenhed²⁾: den siger saaledes, „at Odense er med Mure og Grave

¹⁾ Navnlig i første Udgate af nærværende Skrift og af Traps Kongeriget Danmark.

²⁾ Ved. Simonsen har kun kjendt den tydsfe Text, som findes paa det Originalkobber, som hænger paa Raadhuuset. Han undrer sig derfor med Røje over adskillige Ting i denne Beskrivelse (3, 53).

vel befæstet", medens Latinen siger, at den formedelst sine offentlige og private Bygninger er mere en smuk end en med Mure og Volde befæstet By; den kalder Fyen „Finland“ og Beboerne Finlænder; den siger, at Kongen har sit „Slot og kongelige Raadhuus“ paa St. Hans Kloster, i Latinen staaer blot regia curia. Den latinske Text, hvis væsentligste Indhold meddeles som Bilag 4, viser sig i det Hele meget paalidelig og forsaavidt paalideligere end Tegningen, som den ikke henlægger Latinskolen til Graabrødkloster, men kun Communitetet. Den sees at være skrevet efter Frederik den Andens Død og før Christian den Fjerdes Kroning, altsaa mellem 1588 og 1596, og da Robberet er stiftet 1593, er det rimeligt, at Texten ogsaa var skrevet ved samme Tid eller lidet tidligere. Men af hvem den er skrevet, er et Spørgsmaal, som vi forgjæves optaste; blandt Odenses Beboere er det rimeligst at søge Forfatteren, og i saa Fald føres Tanken lettest hen paa Corn. v. Hamsfort den Yngre, som var en ja stor Under af historisk Videnskab og en ziirlig latinsk Stilist.¹⁾

Tegningen eller Juleperspektivet, hvortil denne Text er føiet, maa ansees for ældre. Det sthldes den lærde Henrich Ranzau, Statholder i Holsten og Herre til Ranzauholm (nu Bræhetrolleborg) i Fyen. Man kunde formode, at Lehnstagelsen 1580 havde foranlediget denne Tegnings Optagelse; men den er dog nogle Aar yngre, efter som den opviser ikke blot den Vandledning, som blev anlagt efter Festligheden, men ogsaa den Bro og Wei, som først 1585 bleve paatænkte. Men nærmere kan man ikke heller bestemme dens Tid, og det vilde ogsaa have mindre

¹⁾ Se de nu af Dr. Rørdam (i Mon. hist. 1) offentliggjorte historiske Antegnelser for Aarene 1545—61, der hidrøre fra den Hamsfortske Familie, læses (S. 103—4) en liden Beskrivelse af Odense, som vel ikke directe røber Slægtskab med denne, men dog beskriver denne Tanke, forsaavidt som den har et lignende Anlæg.

Interesse, faasom Overskriften selv antyder, at det ikke egentlig er en Afbildning af Byen til nogen nøie bestemt Tid, men „saadan som den var i det Seculum“, saa at Tegningen vel kan opføre Et og Andet, som endnu kun var paatænkt, eller som havde været, men dengang allerede var borte.

Det er mærkeligt ved denne Tegning, at den mangler adskillige Bygninger, som man skulde vente, og derimod har andre, som Historien ikke kan forklare. Saaledes savnes besønderligen enhver Antydning af de Gaarde, som Oluf Bager havde opbyggt: hans Mødrenegaard (gamle Amtstue) paa Nørregade kan mangle, fordi den først blev byggt 1586; men den Gaard paa Overgade Nr. 11, som havde Aarstallet 1576, det nuværende Løve-Apothek 1577, Jordan 1582, og den nu nedbrudte Gaard tæt op til St. Knuds Kirke 1581 savnes alle. Hans Bygninger have altsaa ikke tiltrukket sig Tegnerens Opmærksomhed, som maaskee var meest henvendt paa det Gamle. Ligeledes mangler Antydning af den store Bygning i den catholske Bispegaard (Frøentklostret), og den, som findes, vender Siden mod Torvet. (Sf. ovenf. S. 72.) Derimod findes mellem Vestergade og Bugestrædet et stort Steenhuus med Gavlen til Gaden og paa Overgaden ved Skjolden et lignende, om hvilke vi Intet vide; skulde et af dem mulig være St. Knuds Gildes Gaard? eller det paa Overgaden liggende Kjærufsgaard? Af nye Bygninger er Latinskolen noget mistænkelig: den har aldeles samme Udseende som efter Ombygningen eller Udvidelsen 1596, da den blev forlænget 12 Alen efter den Ordre, som allerede var givet 1554: skulde Tegneren her have givet det Fremtidige? eller skulde mulig Skolen blot være tegnet noget længere, end den var, inden de 12 Alens Forlængning kom til¹⁾? Men det allermest Tvivlsomme er den hele

¹⁾ Sf. ovenf. S. 231.

Række af Huse paa Torvets Sydside fra St. Knuds Kirke til Bispegaardsstrædet (nu Albani Gade). De have alle saa at sige et kirkeligt Udseende, og da det østligste tillige strækker sig over to (nu tre) Grunde, er det umuligt at finde en Tid, paa hvilken disse Bygninger kunne passé. Derhos er Tegningen selv ikke ganske klar. Om Albani Kirke enten staaer der eller ikke staaer der, er allerede et vanskeligt Spørgsmaal. At den, isald den er afbildet, mangler Taarn og Chor, er i sin Orden, da vi nu vide, at Taarnet var nedbrudt 1558 og Choret allerede 1541; men paa en Plads nærmest til St. Knuds Kirkegaardsmur, der maa antages at have været eller have indbefattet Taarnets Plads, havde Oluf Bager 1581 byggt den nu nedbrudte Gaard, og den findes ikke paa Tegningen, dersom det, der staaer der, skulde være Kirken. Desuden omtales Kirkeruinen selv ikke med et Ord i Tzsten, medens den dog nævner baade St. Gjertruds og St. Jørgens Kirkes Levninger. Fremdeles have vi ovenfor seet, at ved Festsigheden 1580 spørges ikke det Ringeste til den store Kirkeruin. Jeg kan derfor ikke forstaae Tegningen anderledes, end at Vedtegningen ved dette Sted skal alene bethede, at der har den forrige Albani Kirke staaet, „som er faldet sammen af Elde“, saaat Levningerne af den kunne tænkes at være borttagne ligesaagodt 1558 som først 1580. Skulde det da være nye Privathuse, som ere afbildede? navnlig det vestligste være Oluf Bagers 1581 opførte Gaard? Det kan ikke heller antages; den hele Række af Bygninger har (med Undtagelse af den midterste) aldeles ikke Lighed med dem, der senere stode der. Det forekommer mig derfor rimeligst, at da Pladsen efter 1580 blev udlagt til Bebyggelse, har Tegneren her givet Phantasiabygninger, for at ikke Forgrunden af Billedet skulde være tom; og Pladsen selv kan være Grunden til, at han (eller mulig endog først den udenlandste Udgiver eller Kobberstifter) kan have givet disse Bygninger et saa fornemt og imponerende Udseende.

Kesens Tegning af 1660 (Pl. 2) viser da først, hvorledes den tomme Plads virkelig blev bebygget.¹⁾

Endeel andre Ufuldkommenheder ved denne Tegning maae betragtes som Følger af Projectionen selv, der bl. A. medfører store Misforhold i Længdemaalene paa de forskjellige Dele af Prospecten, og derhos er den viensynlig ikke anlagt paa at angive alle Detailler, saaat man derefter skulde kunne tælle og maale Husene, men paa nogle Steder findes flere, paa andre færre, end der rimeligviis har været. Men dens Nøiagtighed i at gjengive enkelte af Bygningernes Udseende, navnlig Kirkerne og Raadhusets, er umistjendelig og giver den en høi Grad af Interessse.

Kesens Juggleperspectiv staaer i denne og flere Henseender meget tilbage for den, ligesom da ogsaa den mindre Maalestof tildeels førte det saaledes med sig. Smidlertid har det Krav paa al Paalidelighed i det Større. Det træder egentlig kun i tvende Puncter i nogen Strid med

¹⁾ Ved Siden af disse Bemærkninger om Albani Kirkes Skjæbne skal jeg ikke undlade at fremdrage to andre Puncter, der mulig kunne tjene til Støtte for en modsat Formening eller i ethvert Tilfælde til nærmere Undersøgelse. I Bircherods Manuskript anføres, blandt Raadstue Archivets Indhold, et Brev, som Dr. Estild sit paa „Albani Kirkes Sted“ 1598, og paa samme Tid omtales, at Døbefonten af Albani Kirke foresandtes i St. Jørgensgaards Kirke, som da blev restaureret (Jac. Madj. Bistatsbog S. 217): man kunde altsaa formode, at Kirken først da blev nedbrudt. Men deels staaer i en anden Afskrift af Bircherods Manuskript: „Albani Kirkes Jord“, og en Albani Kirkes Løfte kendes ogsaa andensteds fra (Wed. Sim. 2, 2, 52), deels kunde Pladsen have været ryddet tidligere, end den blev afhændet, og have henligget ubebygget til 1598; og om Døbefonten netop kom 1598 eller allerede tidligere var i St. Jørgensgaards Kirke, siges ikke. Et halvt Aarhundrede senere (1643) stode formodentlig to Gaarde paa Kirkens Plads, thi Fru Sidse Høeg og Mg. Svend Pedersens Enke udredede af to Nabo-gaarde der paa Torvet 1; Bd. til Byen i Jordskuld (Embedsbogen 1649 Fol. 74). S. Bilag 5.

det Bekjendte, idet det ogsaa viser Aløbet udeelt, og dernæst har sat Navnet „Myntergaden,, paa den Plads, hvor Myntergaarden laae: man kunde næsten formode en Skrivfeil paa dette Sted. Men i Henseende til Byens Grændser er det paa det Nærmeste stemmende med *Portoppidans* Grundtegning, som ligelædes er aftrykt paa *Planche 2. Gadernes Navne* etc det Vigtigste paa *Refens Tegning*, og de stemme væsentlig med de nuværende; hvor de afvige, skulle vi særlig bemærke det.¹⁾

Betragte vi begge disse Tegninger under Æt, sees det, dels at Byen i Perioden 1536—1660 ikke udvidede sig betydeligt over de Grændser, den allerede havde 1536, dels at de væsentligste Forandringer i dens Indre allerede vare fuldbrugte i det 16de Aarh. Vi tage derfor den ældste Tegning til Udgangspunkt for en Oversigt over Byens Enkeltheder og forudsætte Gadernes Navne bekjendte, i alt Fald som bekjendte af Grundtegningen af 1877 (*Planche 5.*)

I Byens Indre var (som ovenfor S. 192 berettet) det hele *Qvarteer*, der laae paa *Albani Kirkegaards* eller *Torvets*

¹⁾ Stjout *Refens* Grundtegning følger med denne Udgave, vil jeg her anføre de Gadenavne, den indeholder: *St. Jørgens Stræde*, indenfor *St. Jørgen*, *Overgade*, *Gibj Stræde*, *Nedergade*, *Mørkestrædet*, *Lauris Paasfis Stræde*, *Torvestræde*, *Ny Stræde*, *Kolkerdybet*, *Bispegaardstrædet*, *Smedestrædet* (*Stomagerstrædet*), *Kirkestræde*, *Pugestræde*, *Strædet fra mured Port til Clara Kloster*, *Holsterdor*, *Vestergade*, *Graabrødrestræde*, *Stalstræde*, *Kaarsgaden*, den store *Gade*, paa *Graverne ved Byens Bæk*, *Nørragade*, *Stoldenborg*, *Bindelgade*, *Claus Møllers Stræde*, *Mellemstræde*, *Myntergade*, *Mynterstræde*. Der fattes saaledes Navnene: *Stomagerstrædet*, *Bangs Boder*, *Ramshered*, *Skrappestrædet*, *Horsetorvet*, det nuværende *Smedestræde*, *St. Annegade*, *St. Gjertruds Stræde*, *Hans Jensen's Stræde*, *Dandsenstrædet*, *Munkemøllestrædet* og *Brogaden*; men alle Gaderne ere affatte paa Tegningen, saaat samtlige Gader indenfor de daværende Porte forefindes, ligesom de ere nu. Kun af *Ramshered* er intet Spor hos *Refen*.

Nordside med sit Stræde parallel med Overgaden, forsvundet. Paa Kirkegaardens sydlige Side havde der været Huse, som atter borttoges 1580 eller tidligere: næst den Gaard, som St. Knuds Kloster havde paa det østligste Hjørne 1547, laae nemlig en, som tilhørte Niels Bild; vest for den havde Oluf Bager bygget; men da Kongen indrettede sit Slot paa Bispegaarden, lod han Oluf Bager 1562 borttage sin Gaard og købte den anden af Peder Bild¹⁾, og rimeligviis tog han ogsaa Klosters Gaard, enten det nu skete for at nedbryde dem og gjøre Pladsen fri eller for at benytte dem til kongeligt Brug. Men da han atter opgav dette Slot, og i alt Fald da Festligheden skulde holdes 1580, maa han antages at have ladet nedbryde, hvad der mulig stod. Paa samme Tid forsvandt da ligeledes Albani Kirke, hvorved ogsaa Albani-strædets Navn fortrængtes af det, som Stomagernes Laugshuus gav denne Gade. Torvet havde 1593 faaet sin hele nuværende Skikkelse; Bispegaardsstrædet indskrænktes derved til en liden Stump, og et nyt Stræde fra Overgaden til Torvet (nuværende Torvestræde) dannedes, og blev kaldet det nye Stræde eller Nystræde, hvilket Navn det længe beholdt. Torvestrædets Navn fik tværtimod da det gamle Stræde fra Baastestrædet til Torvet, som før intet egentligt Navn havde og nu hedder Adelsstrædet.²⁾ Paa Torvets sydlige Side kan man tænke sig Albani Kirkeplads saaledes benyttet, at Oluf Bager

¹⁾ Ved. Sim. 2, 2, 126.

²⁾ Jf. ovenf. S. 144. Man seer deraf, hvor lidet man kan bygge paa Navnet Adelsstrædet, hvoraf man har villet gjøre den Slutning, at Byens Hovedgade engang i de ældste Tider gik i Retningen af Adelsstrædet og Adelsgaden: St. Knuds Kirkestræde. (Ved. Sim. 1, 1, 81.) Allgade eller Adelsgade kan betyde to Ting: baade den første store Gade og tillige de mindste Smaagader, hvis Berettigelse som altsat Gade man derved har villet hævde.

først byggede paa den bestligste Deel 1581, navnlig den nu nedbrudte Gaard, og mulig samtidig Gaarden Nr. 2, dernæst at han eller en Anden (Dr. Eskild? jf. S. 273 Note) byggede paa Kirkestibets og de tvende Capellers Grund, hvorved denne Bygning (Magazingaarden, nu Læseforeningen) fik sin nærværende Retning, som vistnok afviger fra den, hvori Kirken selv havde ligget, men naturlig fremkommer ved Indtagelse af det nordlige Side-Capels Grund. Om de østligere Gaardes Opførelse kan Intet siges; i den østligste (Putbuschs Gaard) boede 1658 en formuende Slomager Nærraa (Bod. Sim. Mstr.), hvis det ikke snarere gjælder Nabogaarden.

I den sydvestlige Deel af Byen, mellem Bugestrædet og Horsetorvet, havde Husene allerede 1593 adskilt sig til at danne St. Knuds Kirkestræde, der oprindeligt rimeligvis var Baggade baade for Bugestrædet og for Horsetorvet og mulig derfra har det andet Navn Udelgaden for at stemplees som aaben alfar Gade; Navnet Kirkestræde har det allerede i det 17de Aarhundrede. Clarægaden var ogsaa snart blevet aaben Gade eller Vei, men endnu 1572 var Navnet ikke current, da den i et Document kun beskrives som det Stræde, der løber ind til Claræ Kloster¹⁾; og endnu paa Resens Tegning anføres den snarere med en Beskrivelse end med et Navn.²⁾ Den gamle murede Vester-Port, som endnu stod 1593, er borte 1660.³⁾ Hølfedore er blevet Navn paa Strædet indenfor Byen, indens den Tværvei, der kaldtes saaledes tidligere, er optaget af Haverne. Den Vesterport, som blev sat 1580, „den yderste nye Vesterport“, er nu den eneste, og Huusrækken naaer til den. Gaae vi fra Vesterport gennem Hovedgaden til Raadhuset, finde vi, at Vestergade op-

¹⁾ Et Fæstebrev paa en Grund, som tilhørte Glænde Gilde i Vestergade, i Rdst. Archiv. Jf. et Thingsvidne 1568 ovenf. S. 129.

²⁾ „Stræde fra murede Port til Klaræ Kloster“.

³⁾ Dens Grundsteen er foresunden ved Opførelsen af Gaarden Nr. 49 og findes nu paa Høstberg.

hører ved Fladhaven; paa to Huse i denne Gade (Nr. 76 og 24) hængte to Værker, som hørte til Byens Inventarium¹⁾: formodentlig Gabestofte. Fra Raadhuset hedder Alt til Skjolden den store Gade (altsaa hvad der før hed Allgade og Sildeboderne); kun møder os nu Navnet Korsgade som en særlig Betegnelse af et enkelt Partie i den vestlige Ende, og man finder ligeledes det særlige Navn Bredegaden brugt om det østlige Partie af denne Gade²⁾; men ogsaa hele denne Gadestækning benævnes Korsgaden (i sildigere Tid mere correct „Overtorsgade“.) Dette centrale Parti af Byen beholdt indtil 1660 det samme Præg, som det allerede havde ved Reformationstiden, at være en Samlingsplads for de fornemste Borgerfamilier. Vilde vi gjøre en Rundgang paa denne Odense „Bredgade“, ville vi omtrent 1650 træffe lutter bekendte Navne. I Hjørnegården Korsgaden Nr. 1 (nuværende Hôtels Forhuus) boede ved 1631 Raadmand Augustinus Ebel, gift med en Datterdatter af Oluf Bager, senere en stor Rjøbmand Christen Lauridsen Lee († 1679), hvis Enke bragte Gaarden til Raadmand Niels Mule. I Rabohuset Nr. 3 boede rimeligviis 1640—45 Christopher Jacobsen, som havde Apothekerprivilegiet, senere tilhørte det Jens Schultz, Ridesfoged paa St. Hans Kloster. I Nr. 5 boede Raadmand Willum Lucassens Enke, Barbara Willums († 1643), og hendes Sønner, navnlig Hans Willumsen († 1671), der var Generalproviantsmester og forenede Rabogaarden Nr. 7 dermed.³⁾ I

¹⁾ Bilag 5.

²⁾ Huset Nr. 15 siges 1681 at ligge paa Bredegaden i Stiftet efter Lorents Bremer, Farver.

³⁾ I Nr. 5 forefindes endnu noget smukt Træsfjæverarbejde, som mulig har hørt til et Skab og turde hidrøre fra den nederlandske Familys Hjemstavn. Det er afbildet i Lauridsens Odense i Billeder S. 45 og er nu anbragte paa et Sted, hvor det vil blive bevaret.

denne Nr. 7, boede tidligere Knud Lauridsen († 1640), der var gift med Abigael Hasebarts Søster og stiftede det Fattiglegat, som bærer hans Navn, senere Raadmand Peder Pedersen Lerche. I Nr. 9, som strakte sig gennem hele Strædet til Torvet, boede Raadmand Dines Jensen, gift med Borgemester Tørgen Mules Datter, og senere Borgemester Jens Madsen Rosenberg. Nr. 11 tilhørte først Raadmand Richard Knudsen (Seebled) † 1625, gift med Oluf Bagers Datter, senere fra 1636 Thomas Brodersen (Risbrig), der døde som Borgemester 1665. I Nr. 13 boede Kjøbmand Anthonius Svitser og hans Enke til 1667. Nr. 15 havde flere lidet bekendte Beboere, af hvilke mulig En har sat sig et Minde i en Indskrift over Porten til Adelsstrædet.¹⁾ Nr. 17 tilhørte Raadmand Henrik Clausen († 1655), og i Nr. 19 og 21, som vare anderledes deelte end nu og stundom samlede, boede Hans Brodersen med Mette Willumsdatter, og i den østlige Deel 1667 Diderich Sachmann, som 1683 eiede flere Gaarde i Nærheden. Paa den nordlige Side boede i Nr. 18 og 20 Raadmand Tørgen Wichmann († 1680). Nr. 16 var 1683 endnu en Adelsgaard, som tilhørte Henrik Lange til Røgaard, men beboedes af en Guldsmed. De nuværende Nr. 12—14 udgjorde dengang tre Gaarde, af hvilke den midterste 1683 tilhørte Postmester Søren Bolt, den vestligste Cancelliraad Scheel til Broholm;

¹⁾ Derfom denne Portbjelke ligger paa sit oprindelige Sted, maas Bogstaverne HP og MD antages at henvise til Hans Pedersen, som boede der omtrent 1650, og hvis efterlevende Hustrues Navn var Mette. (Skifteprotoc. 1655 fol. 395.) Den latinske Indskrift: spes mea Christus, passer bedre til det 17de Aarh. end til Catholicismens Tid (Lauritsen a. St. S. 32). Men iøvrigt turde Udskilligt hentyde paa en anden Oprindelse af dette Mindesmærke; Bogstaverne ere simpelt indhuggede, medens Bomærkerne ere smukt udskaarne i Relief, og netop Navnebogstaverne ere aubragte paa usædvanlige Steder og i knebne Rum. Af Aarstal er intet Spor.

men det synes, at de tidligere have tilhørt de sidste Arvinger af den gamle Familie Røtte, navnlig Raadmand Claus Bang († 1620) og hans Enke Margrethe Seeblad († 1638) og Raadmand Hans Brunn († 1635), som var gift med Maren Bang. I Nr. 10 boede efter Ole Bagers Tid Borgemester Søren Mule († 1634) og hans Svigersøn Raadmand Hermann Hahne († 1660), hvorefter Gaarden blev Apothek i J. G. Beckers Eie. I Nr. 8 (nubærende Løveapothek) havde først Raadmand Niels Bager boet, og hans Enke Karen Seeblad vedblev at oppebære livsvarig Huusleie af de følgende Eiere, som vi kjende af det Foregaaende (S. 212 fgg.), nemlig Borgemester Otto Knudsen (Seeblad) og Abigael Haschbart; efter hendes Død tilhørte Gaarden tilligemed Nabostedet Nr. 6 Tolder Christen Westesen, der var Borgemester til 1688. I Nr. 4 (Jordan) boede Oluf Bagers Datter Karen, som efter sin Mand, Johan Borchhardsens tidlige Død sad i en stor Handelsbedrift til 1661. I Kjelderens drevs Wiinhandel af forskjellige Wiintappere.¹⁾ Endelig i Hjørnegaarden Nr. 2 boede Kjøbmand Frederik Gummerbaek til 1669 og senere Byfoged Jens Christensen, der ogsaa eiede det hosliggende Huus paa Fiskertorvet Nr. 1. Vi finde saaledes det borgerlige Aristokratie tæt sluttet i denne hele Gade, og kaste vi et Blik ned ad Fiskertorvet, møde vi der i den store Gaard Nr. 9 Berthel Wichmann og hans Enke Karen Veths datter og senere Raadmand Christen Hansen, og i den vidstrakte Gaard mellem Nørregade og Dandsstrædet, Nr. 14, Borgemester Knud Knudsen († 1677), og endelig, for at fuldende

¹⁾ At Raadets Wiinhandel skulde have haft sit Locale i denne fortrinlige Kjelder, er der ikke Grund til at antage, da dette Udjaal 1506 og 1540 udtrykkelig kaldes Raadstuekjelderens (Wed. Sim. 2, 1, 101 og 2, 13), og Raadstuekjelderens senere blev udleiet til samme Brug.

Rundgangen, i Priorgaarden ved Staalstrædet Kjøbmand Johan Høhne og efter ham Byfoged Anthonius Ottesen (Seeblad), begge gifte med Kirsten Pedersdatter (Balsløv).¹⁾ I den øvrige By boede de store Borgere langt mere spredt, og kun den lærde Verden holdt sig (dog i langt mindre Omfang) samlet i den Række af Gaarde, der strakte sig fra Klokkedybet til den gamle Latinske, hvoraf nu de to største paa St. Knuds Kirkegaard (Brohms og Jens Underfens) ere borttagne, og paa Flakhaven (ligeoverfor sidstnævnte) eiede Mg. Olf Bager og Mg. Jørg. B. Taulov de to Gaarde Vestergade Nr. 13 og Nr. 9.

Gaae vi videre i Betragtning af Byen efter de tvende Tegninger og andre Oplysninger, see vi Albani- eller Skomagerstrædet kaldet Smedestrædet (hvis det ikke er en Feiltagelse paa Resens Tegning); Smedenes Laugshuus laae dengang i samme Gade som Skomagernes, da det var den sydlige Vænge af nuværende Hotel, og det kunde altsaa have givet Gaden dette Navn, som da senere atter har maattet vige for det Laug, der blev paa Stedet. Ved Skjolden har det første Stykke af Baastestrædet paa Resens Tegning Navnet Mørkestrædet, hvoraf vi maastee erfare det gamle Navn, som var ældre end Laurids Baastes Tid og endnu en Tidlang blev tilbage for den øverste Deel af Baastestrædet. I Nedergaden havde Byen atter en Vænte hængende paa et Baghuus fra Overgaden, og den kaldes udtrykkelig Gabestof. Paa Fiskertorvet stod „Ragit“, paa Torvet Skafottet, og en Galge var reist paa Flakhaven, maastee tillige en Træhest, som Resens Tegning viser, saa at Rettens Haandhævelse var eftertrykkelig betegnet selv for den, som ikke

¹⁾ De senere Beboere kunne sees i den interessante Oversigt over Byens Gaarde i Lauridsens Odense i Billeder S. 122 fgg., og vi skulle ogsaa endnu engang komme tilbage til disse Gaarde.

vidste, at Starprefteren havde sin Bopæl ovenover Vesterport.¹⁾ Overgaden, som først begynder ved Skjolden, gik til Bjenteport. Fra den havde nu Byen forlængst faaet Sidegaden vest for Frue Kirke: den kaldes paa Kjösens Tegning Eibysstræde, et Navn, der intet andet Sted er forekommet mig, og som forhen og senere tilhørte Weien eller Gyden udenfor Møglebroport; Gaden havde intet Navn 1589²⁾, men kaldes stedsse siden Frue Kirkestræde. Blandt de mindre Gader i Byen findes det nuværende Overstræde kaldet Claus Møllers Stræde³⁾; det kaldtes derefter Mst. Niels's Stræde, efter Beboeren af Gaarden Nr. 26. Mellemstrædet er nu blevet Navnet paa det gamle Sortebrødre Stræde. Af Graabrødrestræderne er kun eet navngivet. Gyden fra Torvet til Laen kaldes Klokkerdybet (hvis ikke Navnet paa Kjösens Tegning kun skal gjælde Klokkedybet i Laen); det andet Stræde til Laen kaldtes endnu Bispegårdstrædet. Staalstrædet forekommer endelig nu; det var Baggade for to Gader og kunde saaledes let faa sit Navn af Stalde, som kunde ligge der; en Staldgaard og Have af betydeligt Areal tilhørte Borgemeister Jens Madsen 1683; men i det 16de Aarh. havde Gaden endnu heddet Grønnegadestie og Grønnegadestræde.⁴⁾ Hans Jensens Stræde regnes af Kjösen til Gravene

1) Det var ingenlunde tomme Strækketbilleder i den Tids haarde Justits: i Aaret 1584 blev saaledes den 3 Febr. en Guldsmedsvend henrettet i Svendborg, d. 5te Febr. en Kjøbmandsvend i Odense, og d. 6te Febr. en Urostifter i Nyborg. (Saml. t. F. Hist. 7, 272), for ikke at tale om Tyve og Hæve.

2) Ved. Sim. 3, 179 „det Stræde Vesten op til Frue Kirke“.

3) Det er nemlig kun en Trykfeil paa Kjösens Tegning, at der staaer Claus Møllers Stræde, jfr. Bil. 5.

4) Saaledes 1528 (Actst. 1 Saml. S. 71) og i et Bythingsvidne af 1548 (i Raadst. Arch.), hvoraf det sees at være Staalstrædet, da Sagen angik Havgjærder, som Huuscierne i Vestergade satte for langt ud i „det Stræde, som løb til Graabrødremuur“.

og kaldtes 1668 ogsaa „det Stræde ved Dr. Lujas Gaard“; men Navnet Hans Jensen's Stræde var allerede i Brug 1643.¹⁾ Andre Smaagader forekomme vel ikke ved Navn; men ligesom de sees paa Tegningerne, saaledes spores de ogsaa allerede tidligere og bleve oftest benævnte efter Beboere. I det Hele var der i den gamle By mange smaa Gyder og Passager mellem Husene, der efterhaanden lukkedes, saaledes som vi ovenfor have seet Strædet bag Raadhuset forsvinde (S. 143). Nogle af dem kendes kun af Navn og kunne vanskelig nok anvises deres Plads²⁾; andre have efterladt sig Spor i Gjennemgange eller i Bygningsforhold.³⁾ Kun et Par lukkede

¹⁾ Bilag 5.

²⁾ Ane Per Perjens Stræde, hvor der 1643 hængte nogle af Byens Brandredskaber, kan neppe være Andet end Torvestrædet, hvor Ane Hasebart boede, da hun 1642 blev gift med Peder Pedersen Lerke, skjøndt det er paafaldende, at Gaden kaldes efter Konen istedetfor Manden; maaske var det, fordi hun havde boet der længe før med sin første Mand, Knud Lauridsen. Tre Stræder i Overgaden ved Nr. 12 - 14 og 18 og omtrent ved Nr. 45 ere ganske udslættede; det sidste nævnes i Bilag 5 og skal have udmundet, hvor nu Lahus Stiftelse har samlet flere mindre Huse (Laurids. a. St. S. 44). Udenfor Byen, formodentlig mellem Haverne, nævnes Bangsbrostræde, Skjogestrædet og Pæregaardsstrædet, men ere kun Beir.

³⁾ Passager ere blevne tilbage i Vestergade Nr. 39, hvor det mulig var af Bigtighed at passere til Graabrødre Kirke eller Kirkegaard, og Nr. 22, hvor der er Spor af, at Smøgen engang havde Navn af Smedegangen (Aldr. Cont. Est. 1774 Nr. 20). Af størst Betydning var „Strædet ved Karen Bertel Widmanns“, en Passage fra Fiskeforvet til Sortebrødre Torv mellem Gaardene Nr. 9 og 13, senere forlagt til Porten i Nr. 9; den skal have været aaben endnu i dette Aarhundrede og er formodentlig Aarsag til det Fremspring, som Gaarden Nr. 11 har, ligesom det er Tilfældet med den nedlagte Gang bag Raadhuset, at Nr. 11 i Skomagerstrædet springer frem for Rabohuset. Mulig kan den samme Uregelmæssighed i Vestergade Nr. 53-55, hvor den Gaard, der kaldtes Krogen, laae, hentyde paa et gammelt Stræde, som ellers ikke kendes, men som synes at være

Smøger har holdt sig, Nyensted, bag ved St. Hans Kirke¹⁾, og Gangen i Dandsstrædet.²⁾ Præstestrædet var oprindeligt kun Indkjørsel mellem den røde Gaard og Nr. 60 paa Overgade.

Vi finde overhoved 1660 alle Gader i den gamle By indenfor de daværende Porte, om end Udfanterne vare svagt bebyggede, som navnlig Kamsherred, der gik ud i Sortebrødre Løkke og endnu meest var Haver. Den største Forskjel mellem 1660 og den gamle Byes Stikfælse i vor Tid bemærke vi i Egnen af Sortebrødre Kloster, hvor hele Pladsen kaldtes „ved Sortebrødre Kirkegaard“³⁾; og ligeledes vise de tvende Tegninger ogsaa en stor Forskjel her mellem 1593 og 1660. Allerede paa førstnævnte Tegning er Sortebrødre Kirke borte; thi omendstjunt tvende Bygninger gjerne kunde anses for Kirken, erfare vi af Teksten, at den var nedbrudt strax efter Munkens Bortgang.⁴⁾ Kong Christian den Tredie havde 1551 stænkent Byen Kirkegaarden til en almindelig Begravelse med Paalæg at opføre et Capel⁵⁾, og Tegningen 1593

betegnet i et Stifte af 1667, hvor „det Stræde nord for Smedestrædet“ omtales, hvilket ellers er aldeles ubekjendt. Mulig spores det ogsaa i en liden Jordstyk paa Nr. 49. At Hugget i Hølsedøre kan have en lignende Oprindelse, er bemærket nedenfor om Gaarden Mageløs (S. 295.)

- 1) Det spores allerede 1542 (Bød. Sim. 3, 151) og kaldes i det 17de Aarh. „det Stræde nord for St. Hans Præstegaard“. Navnet forefindes ogsaa i Nyborg (Hofm. Fund. V, 437 og 496 og fynske Saml. 7, 248. 285.)
- 2) Navnet „den luffede Larm“ er neppe Andet end en Betegnelse i daglig Tale, som Falken, der bruges om den senere opstaaede Gylde eller Gang ved Vesterbro Nr. 12.
- 3) Byens Jordstyklsbog 1643 (i Mag. Copibog 1649 Fol. 73b.)
- 4) Den har uden tvivl ligget omtrent midt for Pladsen, lidt østlig bag ved den nuværende nordlige Huusrække: „hvor Håndstemager Hans Petersen og Jal. Poul Smeders boe“, siger Præsteforbereetningen 1755, og hvor 1811 Smeder Valentin boede. (Bød. Sim. 1, 1. 181.)
- 5) S. min Sognehistorie S. 61. En lignende Assistentkirkegaard blev indviist Ribe By 1548. Da. Mag. 4 R. 2, 81

vifer, at det ogsaa skete. En Levning af Klostret, et stort Steenhuus, laae paa Kirkegaarden indtil 1607, da Graabrødre Hospital, til hvilket dette Kloster var skjenket, med Kongens Tilladelse lod det nedbryde¹⁾; om det har været et af de Huse, der udleiedes til Adelsmænd, eller et Fattighuus, vide vi ikke, ei heller hvorkænge de Adelige, som havde Klosters Gaarde og Myntergaarden i Besiddelse, bleve der; maaskee fordrev Kirkegaarden dem. Snart fulgte den selv efter, thi 1660 er ethvert Spor af det Alt forsvundet: der ligger et stort aabent Torv, og kun Smaahuse havde begyndt at reise sig paa Stedet. Ved Pladsens syddøstlige Hjørne er paa Kefens Tegning Mynterstrædet overbygget med en Port; Myntergaarden synes at være borte: i ethvert Tilfælde varede det ikke længe, inden den blev forladt, saaat der 1704 laae en aaben Tomte, som ingen Eier havde havt i 40 Aar. Vestlig var der bygget mange smaa Huse — nu efter en senere Eier kaldte Bangs Boder²⁾ —

¹⁾ Hofm. Fund. V, 172 og 169.

²⁾ Om dette Navns Oprindelse er Intet historisk bekjendt. Det er først forekommet mig 1772 (Aar. Cont. Efterr. Nr. 41) og i Grundtægten 1776, hvor det indbefatter en Samling af Smaahuse, af hvilke de paa den vestlige Side have lige Grundtægt (2 Rdl.), som om de vare opstaaede ved Udstyling af en større Eiendom eller oprindelig skuldsatte under Et, tilsammen 14 Rdl. Nu forefindes i Grundtægten 1683 flere Grupper af Boder paa dette Strøg, som ere skuldsatte under Et og benævnedes efter Eieren af hver Gruppe, og blandt dem er opført: 4 Boder og en øde Plads som tilhørende Hr. Hans i Særsløv og skuldsat for 15 Rdl. Men Sognepræsten i Særsløv var just da Hans Nielsen Bang, Søn af Biskop Bang, og det bliver da rimeligviis efter ham, at Gaden har faaet Navn, saameget rimeligere som Historien ikke nævner nogen anden bekjendt Mand af dette Navn i det 17de Aarh. efter Raadmand Claus Bang, der døde 1620 og hvis to Børn (Christopher og Kirstine) allerede forsvinde af Historien. Forøvrigt nævnes ogsaa i det 17de Aarh. en „Bangsgaard“ i Stræppestrædet, og i Matricken 1688 opføres en „Bangs Løtte“, som 1720 blev inddraget i Nyttedistriktet og vederlagt med Beslækten. Disse Benævnelser kunde have samme

og mod Nord udbredte Husene sig over den Plads, som en ubekendt stor Herstabsgaard 1593 havde indtaget, (maaſkee ogsaa en Levning af Kloſtrets Bygninger), og der dannede sig da Rams herred, hvis Begyndelse (fra Torvet til Hans Jensenſ Stræde) man først i vore Dage har kaldet Sortebrødreſtræde. Rams herred, som ikke heller nævnes af Reſen, er et beſønderligt Navn, men gjentommer i mange danſke Byer (Åſſenſ, Kjerteminde, Abenraa, Neſtved o. fl.); det betegner viſnok et Landdiſtrict i Modſætning til Byen, da Ordet Herred ligefrem er „Landet, Oplandet“; men hvad Navnets første Deel betegner, kan være tvivlsomme.¹⁾ I Odense var der vel i det 17de Aarh. en anſeet Familie Ram²⁾, som kunde have bygget Boder i Sortebrødreſtræde; men juſt Navnets Almindelighed forbyder at tænke paa denne Forklaring. Traditionen heſter et Bibegreb af Ringhed og Armod dertil, og da Ordet ramp i Plattiſk og Hollandſk betyder Armod og Elendighed, er det viſnok retteſt at forklare Navnet deraf, ſaa at det maa hidrøre fra den Tid, da det kun var Fattigboder, der reiſte ſig paa Tomten mellem Hans Jensenſ Stræde og

Opriindelse, da Biſkop Bang, ſom var gift med Borgemeſter Kølſenbrunſ Datter, eiede endeel Gaarde i Byen (bl. A. Mageløſ og Veſtergade Nr. 17 og en ſtor Blegghave); men diſſe Benævnelſer kunne ogsaa hidrøre fra den Tid, da Chriſtopher Bang († 1599) var en mægtig Mand ſom Stiftsſkriver i Oluf Bagerſ Dage, (Ved. Sim. 3, 46) eller da hans Søn Claus Bang var Raadmand og riig Kjøbmand i Byen (S. ovenf. S. 279). Den Mand, ſom fornyede Familien Bang i Odense og 1790–1800 eiede den ſtore Gaard paa Overgaden Nr. 26 og mulig ogsaa har eiet Boderne bag ved den, kan ikke have givet diſſe Navn, da de havde det før hans Tid.

- 1) Ramsbjerg forefindes ved Skjælfvær, Ramsø er en By i Sjælland, i ældre Dage Ramsø og Ramscherred.
- 2) Navnlig Dr. Stephan Ram, hvis Enke blev gift med Dr. Nijsſenſ Balſløv og Moder til Ringøſ tredje Kone. En Datter af Ram var gift med Apotheker Veſter. (Ved. Sim. 3, 107 og Bloch f. Geiſt. 1, 171-72.)

Skultenborg, forhen Sortebrødre Løkke. Navnet forekommer ikke før i det 18de Aarh.

Udåd til var dog Byen ogsaa begyndt at vøxe i tvende Retninger. Da Kong Frederik den Anden 1579 befalede at ombygge den nye Vesterport, som da var meget forfalden, er det rimeligt, at man benyttede Leiligheden til at flytte den længere ud til det Sted, hvor den sees paa Tegningen 1593, og hvor den stod indtil 1805, indenfor Piledammen. Saalangt maae da vel ogsaa Husene snart have naact, især da der allerede før laae Huse udenfor Porten. I det 17de Aarh. laae her anseelige Gaarde paa Gaden's nordlige Side, fornemmelig de to, gennem hvilke nu Kongens Gade er aabnet; den vestlige tilhørte Borgemeister Hans Nielsen (og Præsten i Dalum) og efter ham Borgemeister Jens Erichsen, den østlige tilhørte Raadmand Niels Gorm 1683. Udenfor Porten havde endog en Kjøbmand, Otto Pagedarm († 1662) en særdeles stor Boutikshandel, men i et ringe Huus. Medens disse Gaarde vare byggede paa rummelige Grunde og de paa den sydlige Side havde anseelige Haver, der overførte det gamle Hølsedorestræde, ligesom enkelte paa den nordlige Side havde store Haver ud i Bjørnsløkken, der 1537 af St. Hans Kloster var afstaaet til Bymænd¹⁾, reiste sig derimod ved Byens Østerport en stor Mængde mindre Boliger, St. Jørgens Forstad, ud imod de saakaldte Blæsenborg Huse, der laae paa St. Hans Klosters Grund. Her laae St. Jørgens Kirke og Hospital nordlig for Gaden. Kirken skal længe være bleven brugt til Tiendelade, og St. Jørgensgaard omtales endnu 1636²⁾; de tilhørte fra 1543 Graabrødre Hospital. Kirkegaarden havde engang været anvist Byen til Fattigkirkegaard³⁾;

¹⁾ Ved. Sim. Odense 2, 1, 189.

²⁾ Pont. D. Al. VI, 607; men ved St. Jørgensgaard kan ogsaa forstaaes de Bøndergaardene, der opstode af Hospitalens Marker.

³⁾ Odenf. S. 162 og min Sogneh. S. 61.

men blev neppe benyttet, og efterhaanden tog de Levende Pladsen i Brug. Af Kirken vare endnu Ruiner synlige (1709¹⁾); men allerede i Midten af 17de Aarhundrede var der et Stræde, som gik mod Nord ind over Kirkegaarden og kaldtes St. Jørgens Stræde.²⁾ Det er det samme, som nu kaldes Skræppestrædet — atter et besønderligt Navn; men naar man i Matriklen 1683 finder 7 Boder udenfor Bjenteport, som tilhørte en Mand ved Navn Jens Skræp, har man deri en naturlig Forklaring af denne Benævnelse, som man kun af Mangel paa anden har villet udlæde af den berøgtede Strædder Henrik Skræp i Greveseidens Tid.³⁾ Men muligt er det ogsaa og vel endog rimeligst, at baade denne Jens Skræp og Strædderen Henrik Skræp have faaet deres Tilnavn efter Stedet, og at dette er benævnet efter en frodig Bevogning af Stræpper, omkring det engang ene liggende Pæsthus, St. Jørgens Hospital; thi Alting paa dette Strøg har Navn efter denne Art; den største Gaard, som i senere Tid hørte til Graabrødre Hospitals Gods, hed Skræppegaarden⁴⁾, Gaden Skræppegaden osv. St. Jørgens Navn blev da fremtidig forbeholdt Gaden, men gjælder alene den Deel, som ligger udenfor Bjentebam; indtil Bjentebam hed Byens Gade Østergade eller Øvergade. Den eneste Tilbagegang bemærkes i Skulkenborg, hvor Refens Tegning kun har een Huusrække. Det var et Punct, hvor Land og Stad berørte hinanden: det kaldes paa Grundtegningen 1593 vicus Schulkenborch, og i Aaret

¹⁾ Bed. Sim. 1, 1, 197.

²⁾ Hofm Fund. V, 178 og Refens Grundtegning.

³⁾ Bed. Sim. Jyens Vilkår i Grevesf. p. 23-24. Man satte det paa forskjellig Maade i Forbindelse med hans Navn: han boede der, eller begik en Ugjerning der, eller blev steilet der. Thieles Folkesagn 1, 157. Bed. Sim. Odense, 2, 1, 196.

⁴⁾ 1780 er den udflyttet og kaldes Gillestedgaarden. Fæsteren var 1700 Piere Jensens Skræp.

1464 sagde man „paa Skulkenborg“ og havde et Skulkenborgstræde.¹⁾ Det har derfor formodentlig været et Sted, en Samling af Huse, der havde dette Navn, som Blæsenborg Huse udenfor St. Jørgens; men allerede i det 15de Aarhundrede var det fuldstændig indtaget i Byen, om det endog en Tid kan have beholdt sit landlige Udseende. Det er ganske rimeligt, at Usgangen i Huse kunde vise sig meest paa et saadant Sted, hvor de gamle Hytter opgaves, og Ingen byggede Kjøbstadhuse i Stedet. Nørregades nye Navn Kongensgade (1593) trængte ikke igjennem.

Man kan saaledes see, at Meget blev bygget efter 1593; men de nye private Bygninger, som kom til efter Oluf Bagers Tid, have vistnok i Almindelighed været ringe og Bindingsværk; man veed ikke, at Adelen opførte nye Gaarde (med Undtagelse af Karen Bryskes²⁾), om de end prydede enkelte³⁾; og hvad Borgerne byggede, kan sees af Mogens Henriksen Rosenvinges Gaard i Adelsstrædet, der bærer hans Naaben, og de flere andre, ofte dog to Etager høie, som staae fra det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, saasom Vestergade Nr. 82 og 62, Overgaden 43—46 og 50, Hjørnet af Fiskertorvet og Dandsstrædet (1648) og den ældste af dem alle og fuldkommen uforandrede fra 1541 Nørregade Nr. 76⁴⁾, De sidste inden 1660 vare en stor Bindingsværks Gaard Nørregade Nr. 22, som blev bygget 1651, men forlængst er ombygget⁵⁾, og Nedergaden Nr. 37, som var bygget

1) Ved. Sim. 1, 2, 162.

2) Ovenfor S. 225.

3) Saasom Mouritz Pødebusk (Adelens Gaard); J. Brahe (Klostret); og Falk Bille Gaarden paa Overgade Nr. 50. Ovenf. S. 225 og nedenf. S. 290.

4) Lauritsen Odense i Billeder S. 27.

5) Lauritsen a. St. S. 129. Om Hans Eggertsen og Ellen Nielsdatter, hvis Navne staae paa et endnu bevaret Dørstykke, kan oplyses, at Hans Eggertsen var en velhavende Borger,

1655 og endnu har Levninger af den gamle Bygning i Gaarden. Nogle af disse i Konsolstilen opførte Gaarde fortjene nærmere Omtale, thiønt ingen af dem kan stilles ved Siden af de rigt prydede og store Bygninger, som findes i flere jydste Byer: deres væsentligste Prydelse bestaaer i Bjællehoveder og de vifteformige Blade i Muurkvadraternes Hjørner. Et smukt Billede af et saadant Huus er nu fremstillet ved den Restauration, som den nuværende Eier af Gaarden Nr. 82 paa Vestergade har underkastet den, hvorved den med Undtagelse af nogen Sænkning af Binduerne nu gjengiver den i 1631 opførte Bygning i den oprindelige Skikkelse og viser, hvorledes mangfoldige Huse faae ud i hine Dage, dog vistnok med Variationer i Farverne. Overkriften over Porten, der indeholder en latinsk Betsignelse, Aarsstal, Navne og Bomærker, kan ikke blot vise, hvem der har bygget Gaarden, men lader os tillige i den see en af de ikke faa Gaarde, som Landsbypræster dengang opførte eller kjøbte i Byen, et Forhold, der vistnok ikke havde sin Grund i Præsternes Velstand, men snarere deri, at mange af dem vare Sønner af Odense Borgere eller hentede deres Hustruer fra Odense Borgerhuse.¹⁾ Den

som boede der fra 1640 og døde 1651. I kort Tid havde den tre Gange stiftet Eier: Hans Clausen boede der 1630, Hans Rasmussen 1634—39 og derefter Hans Eggertsen; men da allerede Hans Clausens Enke 1631 var Ellen ligesom Hans Eggertsens, er det rimeligt, at hun har bragt Gaarden til sine tre Mænd. Hun døde selv 1652 eller folgte Gaarden til Christen Pedersen, der boede der endnu 1668 og var kongelig Generaljiscal. Den tilhørte 1770—1804 Maler Casper Fred. Wegener og var da endnu en Bindingsværks Gaard med Karnap.

¹⁾ Gaarden er afbildet hos Lauritsen S. 16 og omtalt S. 126. At Bogstaverne for Mandens Navn C. R. betegne Christen Rasmussen, Sognepræst i Nørre Lyndelse † 1649, sluttes deraf, at denne Gaard i Aaret 1660 tilhørte denne Mand's Arvinger (Stifteprotocol paa Raadstue Arch.), og hans Hustru hed ogsaa Johanne, som Bogstaverne for Konens Navn I N D ogsaa angive: Johanne Nielsdatter. (Wiberg Præsteh. 1, 337 efter

store Hjørnegaard paa Overgaden Nr. 50, som har beholdt en Deel af sin Brydelse især ud til Mynterstrædet, har været et rigere og mægtigere Værk af den samme Bygningsstil og viser sig allerede som ældre derved, at Porten er anbragt udenfor Huset. Den fremkommer som en Adelsgaard fra Begyndelsen af, og er mulig Johan Buchholts Gaard, der omtales 1580, saasom han var gift med Peder Lykkes Enke til Klingstrup, og Gaarden senere tilhørte Sf. Pernille Lykke, som var en af hendes Døttre. Sf. Pernilles Navn er knyttet til Gaarden ved den Stiftelse, som ovenfor S. 229 er omtalt. En Deel følgende Tiere have sat sig Minder i de Tavler, som endnu findes inde i Gaarden og mulig tidligere have været anbragte over Indtjørnselen. En viser Gjørnes og Willernes Baaben med Aaret 1646 og med Bogstaver, som skulle læses: Fald Gjøe, Henriks Søn, og Karen Wille, Marcus's Datter, og sig, at Fald Gjøe til Hvidkilde († 1653) og Hustru Fru Karen Wille († 1670) dengang boede her, ligesom Fru Karen Wille havde den som Enke endnu 1665.

Bloch f. G. 2, 89, hvor hun imidlertid ved en hyppig Feiltagelse kaldes Joh. Hansdatter.) At Gaarden hidrører fra en Præst, stemmer ogsaa godt med den latinske Indskrift, der ikke blot indeholder Jesu Navn, men ogsaa Ritualets Indgangsord til Daabshandlingen efter Psal. 126, 8, og Bemærkerne have en noget aandelig Character (et Hjerte med en Stjerne over og Slangen i Orten). At Præster saaledes vare Gaardeiere i Byen, var ikke sjældent dengang; det vides om Hr. Povel i Dalum, Hr. Bernt i Heszefager, Hr. Rasmus i Silby, Hr. Jørgen i Tommerup, Hr. Hans i Særsløv o. fl., og Borgerfabet fandt det allerede 1640 saa betænkeligt for Byen, at Magistraten da paatænkte at føre Proces „med nogle Præster for de Huse, de havde opført eller kjøbt i Byen“ (Bist. S. Mich. Dagb. i Saml. t. F. Dist. 7, 162-63), formodentlig fordi de vilde gjøre Geistlighedens Privilegier gjældende for dem. Hr. Christens Gaard beboedes i det 18de Aarh. længe af Skomager Matthias Olenksläger og hans Enke, og alle Beboere have staaet meget af det Gamle ogsaa i det Indre.

Efter hende har Gaarden tilhørt Oberst Ulr. v. Dewitz og Hustru Elsebet Hahn, hvis Vaaben og Navne med Aarstæl 1681 ere anbragte paa en Table, ligesom hendes fædrene og mødrene Vaaben ere anbragte paa en anden med Aarstallet 1667. Denne Oberst Dewitz var Commandant paa Kronborg, da han 1678 blev gift med Elsebet Hahn, og blev senere Commandant i Fredericia og Frederiksort, men havde 1666 været Chef for et Regiment i Odense¹⁾, og her maa han tilsidst have boet, da han er begravet i Frue Kirke 1680. Enken eiede Gaarden 1683 og opføres i Grundtægten som „Hr. Oberstinde v. Dewitz“, da man ikke endnu var vant til Titulaturer. Hun døde 1693, og Gaarden vurderedes da kun til 650 Rdl.²⁾ Senere kom den i Borgers Eie og salbødes 1772 af Kjøbmand Mogens Faber som en af de bedste Gaarde i Byen og fuldt indrettet til Kjøbmandsbrug.³⁾ Foruden

1) Baupel Hærens Hist. I, 731 og 600.

2) Ogsaa denne Gaard er afbildet hos Lauritsen S. 48 og omtalt S. 122. Den sidstnævnte Tavles Forklaring er ikke saa sikker som de andre: Vaabnene ere en Hane og en skraatliggende Nøgle og kunne være hendes Faders og Moders. Hun var Søster til Geheimeraad Vincents Hahn; selvfølgelig kunde Vaabnene ogsaa være hans. Men naar Tavlen tillige har Aarstallet 1667, som er 8 Aar før hun blev gift med Dewitz, maa den enten have siddet et andet Sted eller antyde, at Jf. Elsebet eiede Gaarden før sit Ægteskab og havde prydet den med det Vaaben, hun da kunde føre; eller skulde hendes Broder have eiet den først? Denne Oberstinde Dewitz maa ikke, som det er skeet a. St., forveksles med Generalinde Dewitz, født Lewetzow, der 40 Aar senere boede paa St. Knuds Kloster og stiftede et betydeligt Legat. Oberstinden købte sig Familiebegraveljen i Frue Kirkes Sacristi og gav en Bondegaard til dens Vedligeholdelse, og denne Gaard er ingenlunde, som det siges, hemmelig forkommen, thi den blev solgt under Jagttagelse af den fuldeste Form efter kongelig Ref. 5 Novbr. 1714, da Ingen dengang vilde tage den i Fæste, fordi der skulde svares 12 Rdl. aarlig Landgilde! (Sjfm. Fund. 6, 298 og Doc. i Bijspe-Arch.)

3) Aldr. Cont. Est. 1772, Nr. 51. I dette Aarhundrede boede Stiftsphysicus Guldbrand der, og senere har engang Lynilden

disse har endeel andre gamle Gaarde bevaret Levninger af samme Udsmykning (saasom Skomagerstrædet Nr. 11, Nøbergade Nr. 1, Baastestrædet Nr. 21).

Men den rigeste og meest udførte Decoration af denne Art findes i Overgaden Nr. 18, nu anbragt i en Sidebygning i Gaarden og særdeles smukt bevaret i hele sin oprindelige Skjønhed og rige Udsjæring. Den viser, at Odense idetmindste har havt en Gaard, til hvis ydre Udsmykning den bedste Træsfjærerkunst med en riig fantastisk Composition har været anvendt. Men hvor det Kunstværk, hvoraf nu kun et Brudstykke er tilbage, oprindeligt har havt sin Plads, vides nu ikke; to grundmurede Forhuse udfyldte den Plads, som engang (1680) paa dette Sted optoges af Raadmand Jørgen Wichmanns og Mette Knudsatters Blanchesborgs Hovedgaard (Nr. 18—20); af disse har det mulig prydet den ældre Bygning, hvor nuværende Nr. 18 staaer, da Nr. 20 har været ældgammel Muur med mægtige hvelvede Kjældere. Nu kan man kun ønske, at denne smukke Levning maa blive bevaret, indtil den mulig kan finde den Plads, den fortjener, paa et Museum som Vidnesbyrd om de Odense Billedsfjæreres (Bildhuggeres) Kunstfærdighed i det 17de Aarhundredes første Deel. Et andet Mindesmærke, som kommer dette nær, er den Porthammer, der nu findes over Porten Nr. 60 paa Klingenberg'); den bærer Margrethe Skovgaard's fædrene og mødrene Naaben (Skovgaard's Orn og Urnernes Orneklo) og beretter, at hun 1600 lod hugge og reise dette Huus den 28de April. Da det nu er en Bagport fra Bugestrædet, over hvilken Bjælken er anbragt, maa den før

slaaet ned i denne Gaard, dog uden at tænde. Det er ikke saa Lynnedslag, som mindes i dette Aarhundrede: 1804 i Munkemøllers Bolig og 1806 i St. Knuds Laarn, kort efter i Frue Præstegaard, senere paa Nørregade Nr. 53 og 1875 paa Flakhaven Nr. 11, alle ligeledes uden at tænde.

¹⁾ Omtalt af Lauritsen a. St. og afbildet S. 25.

have fiddet et andet Sted paa et anseeligt Huus, enten nu dette skal søges i Forhuset til Bugestrædet eller paa Klingenberg selv eller andensteds i Byen. Der mangler ethvert Spor af en større Eiendom der; vel var der 1659 en Hans Nielsen Skoufgaard, der boede i Bugestrædet, men hans Gaard vurderedes kun til 250 Rdl., og den adelige Familie var uddød 1612.

Om adskillige andre Huse, der nu ere af almindelig Bygning, kan der vel oplyses Noget angaaende deres Oprindelse og Beboere; men vi indskrænke os til dem, som have bevaret Minder fra deres Fortid. I Vestergade Nr. 62 findes en særdeles smuk Borthammer med Årstallet 1627¹⁾; Bogstaverne M H henviser til Mads Hansen, som 1630 boede der, var en velhavende Borger, blev Raadmand 1634 og døde 1665.²⁾ I Frue Kirkestræde Nr. 5 forefindes et Stykke af en Bjælke, der har Årstallet 1559 og Navnet Peder Tøjsen, hvilket kun kan siges at vise, at her stod en af de første Bygninger, efterat Kirkegaarden var bleven Gade; Jens Tøjsen var Raadmand 1567, men Peder Tøjsen kendes ikke. I Rabohuset Nr. 3 findes en gammel Dørbjælke med en Inscription, der lyder paa Matthias Diderichsen og Anne Hansdatter med et Årstal, som er ukjendeligt, men rimeligviis er 1610—30. Mandens Navn er vel betjendt saavel som hans Enke Ane Matth. Diderichsens; han var en formuende Borger 1632, blev Raadmand 1634 og døde 1635; men han boede 1632 i Vestergade, senere i Overgaden (mellem Nr. 16 og 26), saaat det maa være hans første Bolig, paa hvilken hans Navn har faaet sin Plads.³⁾ Paa Nørregade

¹⁾ Lauritsen a. S. S. 124.

²⁾ Fattigliquinger i Bispe-Ård. og Skifteprotocollen.

³⁾ Hos Lauritsen S. 43 er Læsningen urigtig, da de 4 Linier ere læste som to; der staer:

Matthias Dirichsen Anne Hansdatter Anno Dom...

Nr. 70 har den ældre Bygning, som før Kellinghusen tilhørte Jarver Kølšner, efterladt sig Spor i en Tavle, som sidder paa Baghuset og beretter, at Jesper Frisen og Maren Nisbatter i Aaret 1595 opførte den¹⁾; men de ere ikke bekjendte. Paa Torvet Nr. 9 og 10 findes flere Gange Aarstallet 1639, som viser, at Knud Lauridsen maa have bygget her og navnlig reist den Bygning, hvori Peder Pedersen Verke, der fik hans Enke, havde sin Sal ud til Torvet; men den nuværende Bygning er dog neppe hans, om end Materialierne ere de samme.²⁾ I Nedergaden Nr. 37 findes Bogstaverne L F S og S L D med Aarstallet 1655 og angive formodentlig Faderen og Moderen til den Jarver Jørgen Lauritzen, som boede i denne Gade 1683.³⁾ I Nr. 35 staaer et Tankesprog med Aarstallet 1624; det er latinsk og eienommeligt: „forlad dig paa Gud, see til, hvem du forlader dig paa af Menneſker“⁴⁾; men vi vide ikke, hvilken Philosoph, der har sat det paa sit Huus. De fleste af deslige Indskrifter ere ellers af religiøst Indhold og befale Huset eller Beboerne i Guds Varetægt; de samme Tanker og Bibelsprog gjentomme oftere, ingen dog oftere end den allerede af Olf Bager paa flere Steder anbragte Tanke, „at Gud vil give os her saaledes at boe, at vi kunne fange den evige Ro“, — vistnok ogsaa den indholdsrigeste Bøn, vi kunne gjøre over vor timelige Bolig.

Endnu skulle vi omtale et Par Gaarde uden Mindesmærker. Naar Mageløse (Vestergade Nr. 72) blev bygget, vides ikke, saalidet som Grunden til dens Navn, der forekommer 1685: den nuværende Bygning er fra dette

1) Lauritsen S. 27. 1683 var der to Gaarde, og den ene boedes 1747 af Niels Jarvers Enke.

2) S. ovenf. S. 278. Om Porthjælpen i Adelsstrædet see ovenf. S. 276.

3) Formodningen stadfæstes af Skattelisten, hvori Laurids Jørgensen „Feldbereder“ findes i Nedergaden fra 1646.

4) Deo Fide Cui Mortalium Vide.

Aarhundrede og har nylig faaet sin tredie Etage.¹⁾ En anden Gaard hed Krogen, det fencere Stadt Lübet (Vestergade Nr. 51-53); men i det Hele har Odense meget faa Gaarde med særlige Navne eller som have beholdt et faadant.²⁾

I alt talte Byen fort efter denne Periodes Udløb, nemlig i Aaret 1683, da den ældste Grundtært blev optaget, 200 Gaarde, 233 Waaninger og 360 Boder; men da dengang endeel Grunde vare blevne øde, kan man vel for Aarene 1657 og 58 antage, at Byen har haft over 800 Gaarde og Huse; og vil man deraf slutte til Befolkningen og regner det for 900 Beboelser, kan man antage, at Byen har haft omtrent 4500 Indbyggere; og dog er deri ikke indbefattet de tre Klostre og Provstegaarden med alt, hvad der laae paa deres Grund. Vi kunne ved at medregne disse komme nær til 5000 Indbyggere; og ifølge hvad der vides om andre Kjøbsteders Befolkning paa samme Tid, indtog Odense saaledes den anden Plads iblandt Kongeriget

¹⁾ Den i Aaret 1805 nedbrudte gamle Bygning havde intet Mærkværdigt; den var engang Byens Posthus (S. nedenfor), men beboedes 1683 af Entebispinde Bang. Den laae oprindelig ene, og endnu 1643 havde den anden Gaard udenfor den været et Hjørnehuus „ved Posten“, (Jordfyldbogen 1643 i Bilag 5). Maaſtee kunde Navnet hidrøre derafra; den var i ſaa Fald en Anfats til ſamme Bebygningſform, ſom Skjolden og Priorgaarden indviſe; men her blev den opgivet, da Nabohuſene ſluttede ſig til den, og den derved optaacede trekantede Plads kaldtes Krogen, hvorfor den derboende Bager kaldes baade i Stiftsbogen og i Kirkebogen „Hans Bager i Krogen.“ Men den har vel ſit Navn ſom i andre Byer ſ. Ex. i Viborg af ſin Størrelſe og kaldes ogſaa 1667 Poſtmeſterens ſtore murede Gaard.

²⁾ Vi kunne nemlig ikke dertil regne Benævnelſer, ſom nogle Gaarde formedelt tilfældige Forhold kunde have faaet for en Tid, ſom (i nyere Tid) Snurren i Staalſtrædet, Smedetroen og Mølle-troen i Nedergade, Magaſingaarden paa Torvet, Sukkergaarden ved Frederiksbroen, gamle Fattiggaard og Jødekirken paa Overgaden o. ſl. Ogſaa Apoſtelgaarden hører vel til dette Slags Navne S. 227. De gamle Navne paa Gaarde (ovenf. S. 113, 121, 133, 134) ere ganſke glemte.

Rjøbsteder, idet nu Aalborg alene havde over 4000.¹⁾ Rangen kan være tvivlsom mellem disse tvende Byer, naar man ser, at Aalborg 1655 blev sat for en Baadsmandsstat af 120 Rdl. og Odense kun for 110 Rdl.; begge ere ogsaa i dette Tilfælde Rjøbenhavn (1150 Rdl.) nærmest, cfter dem følge Malmø og Ribe med 100 Rdl.²⁾ Men at tillægge Aalborg et lidt større Antal Indbyggere af denne Grund, er neppe nødvendigt, naar man betænkter, hvor mange skattefrie Personer der boede i Odenses Adelsgaarde og kongelige Lehnsgaarde: dersom derfor Aalborg kun havde lidt over 4000 Indbyggere, fordi det svarede 120 Rdl., kan Odense vel have haft flere, uagtet det svarede en $\frac{1}{2}$ Decl mindre. Men i ethvert Tilfælde var Odense ved Slutningen af denne Periode baade i Folketal og i Velstand sprunget de tvende Byer forbi, med hvilke den i Slutningen af Middelalderen stod lige, Malmø og Ribe³⁾, og Beboerne af denne Provinds-Hovedstad ventede ligesaa lidet som det øvrige Land det pludselige Fald, som den uheldige Krig,

1) Hammerich Bidrag til Belysning af den danske Stats Folkemængde o. s. v. i Hist. Tidsskt. 3 Række, 2 Bd. S. 54. Vel udbringes her kun 4000 for begge, Aalborg lidt over, Odense endog lidt under; men det, som her er oplyst om Beboelseseftellighederne, synes afgjørende for Odenses Betskommende, fremfor hvad der kan sluttes af Stattebeløbene.

2) Meddeelt smsted. S. 52. Det synes, at Odense Magistrat 1648 selv ansaae Aalborg for at have Overvægten. (Ovensf. S. 242).

3) Ovenfor S. 102. I Overgangen fra Middelalderen kunde Statteforholdet 1548 og i Syvaarskrigen 1567-70 vel endnu synes at hævde ikke blot Malmø, men baade Ribe og Aalborg Forrangen for Odense; thi Malmø udredede næsten det dobbelte Krigsstyr, Ribe og Aalborg omtrent $\frac{1}{2}$ mere end Odense (Da. Mag. 4 R. 2, 71 og Jacobsen om det Danske Stattevesen S. 118-20); men da Madskatter og Rustninger ikke tillige kjendes, bliver Stattepaalæget i Penge altid en tvivlsom Maalestof, og netop hvad der vides om Odenses Krigsstyr i Fetaille og Mandstab, lader ser svære Udredelser (ovenfor S. 264).

der blev besluttet paa Rigsdagen 1657, skulde føre over den ikke alene ved de tvende Krigsaars Øbelæggelser, men ogsaa ved de lange Eftervirkninger af Krigen og den dermed forbundne Statsforandring 1660. Det er derfor nødvendigt, at vi med dette Omfving begynde en ny Periode i Odenses Historie.

Fjerde Afsnit.

Odenses Historie fra Souverainitetens Indførelse til 1790.

Paa den glimrende Periode, Odense havde haft i det 16de og i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, fulgte en lang Tid af Tilbagegang, Tryk og Nød, og begyndte end denne Tilstand i Løbet af det 18de Aarhundrede at vige for en ny Opkomst og en indholdsrigere Livsudvikling, som den fremskridende Tid medførte, er det dog først henimod Slutningen af Aarhundredet, at en ny Periode i Byens Historie egentlig indtræder; og da den foruden andre medvirkende Grunde ikke lidet skyldes en Mand, som 1789 kom i Spidsen for Stiftets og Byens Anliggender, vil det være passende at sætte den til Aarct 1790, og vi tage derfor ogsaa her omtrent 130 Aar som et Afsnit for sig.

1. Svenskekrigen og Regjeringsforandringen.

Da Krigen i Sommeren 1657 var begyndt med Tjendens uforudseete Indfald i Sjælland, og Fredericia var

faldet, gjaldt det om at forsvare Fyen. Den Høifstcom-
manderende laac syg i Odense, og der havdes kun fiere
spredte Smaacorps, som vare posterede fra Strib til
Afsens. Til disse sendte Odense (den 27 Octbr) 100
Borgere, som altsaa deelte Skjæbne med Tropperne og
deels bleve spredte deels fangne, efter at Carl Gustav
i Jan. 1658 havde iværksat Overgangen over Fsen ved
Iversnæs og Tybrind, og dette var Odenses eneste active
Decltagelse i Krigen.¹⁾ Da Fjendens Hovedquarteer havde
naaet Rjæng, blev Odense i Stilhed og uden Modstand d.
30 Jan. besat af en liden Trop Ryttere (150 Mand), saa
stille, at det fortælles, at Præsten ved Fruc Kirke først
tre Dage efter erfarede, at Byen var i Fjendens Vold.
Den næste Dag, som var en Søndag, aflagde Carl
Gustav selv et Besøg i Byen fra Dalum, og han blev
da modtaget udenfor Porten af Magistraten med Biskop
Laurids Jacobsen i Spidsen. De fem Rigsraader,
som vare tilstede, meldte sig som Fanger. Den 3die Fe-
bruar forlagde han Hovedquarteeret til Odense og holdt
sit Indtog i Byen paa en Slæde. Han tog Bolig i
Borgemeister Thom. Brodersens Gaard, og man for-
tæller, at som han sad i den store Sal og grundede paa
at benytte Tisbroen for at berøve Kong Frederik hans
Rige, faldt et af Granatæblerne ned og traf hans Næse,
hvilket naturligviis ansaaes for et Varfel.²⁾ Her modtog

1) Paa en Oversigt over Byens Gjæld 1661 stod endnu en liden
Sum, som Byen havde optaget hos en Enke, der havde den paa
Rente: til Fangernes Konzonerung (64 Dal.) og til deres
Afhentelse (16 D.). Denne interessante Oversigt er vedføiet
Bcd. Sim. Manuskrpt. (i det oldn. Museums Archiv).

2) Han selv skal spøgende have sagt: „Skide alle danske Rugler saa
vis som den, saa maa Fanden være Svensken“, eller efter en
anden Version: „havde de Danske truffet saa vel, sad jeg ikke
her“. (Bcd. Sim. Manuskr.) At dette Uble skulde være
blevet forgyldt fremfor de andre (Thieles Folkesagn 1, 27),
befindes ikke.

han Underretningen om, at den vovelige Marsch var mulig, og allerede om Aftenen den 4 Febr. drog han til Nyborg og derfra til Svendborg for at marschere til Sjælland. Uagtet han havde lovet Odense en naadig Behandling, paalagde han dog Byen en Brandstat af 15000 Rdl., hvoraf 6000 blev udredet d. 25 Febr., hvorimod man ved Bestikkelse vandt Henstand med det Øvrige og trak det ud, indtil den første Fred var sluttet; men alligevel maatte Byen dog i Sommeren 1658 (d. 2 Juni) udrede det Hele med Fradrag af 1500 Rdl. for præsteret Arbeide til den svenske Armee. Carl Gustav vedblev nemlig efter Freden til Roestilde at holde Odense besat og fikrede sig den endog fra Søiden; thi fra denne Sommer hidrøre formodentlig de Skandsjer, der endnu sees ved Indløbet til Odense Fjord paa Hals eller Enebærødden: saalidet meente han det allerede da med Freden. Under svenske Vaaben var det saaledes, at Christine Munks og hendes Datters Liig bleve bisatte paa den meest glimrende Maade i St. Knuds Kirke; den svenske Feltpræst holdt en tydsk Tale, og den svenske Adel kunde efter Freden ikke nægte den ufseldtske Familie sin Deeltagelse.¹⁾ Saa snart den usikre Fred atter i August 1658 var gaaet over til Krig, blev Byen igjen belagt med svære Contributioner og Indqvarteringer; men da Krigen kun førtes omkring den beleirede Hovedstad, herskede der forsaavidt Ro i Odense, som det var muligt under en fjendtlig Occupation; den varede uafbrudt fem Hjerdingaar og maatte naturligen medføre Forstyrrelse i alle Forhold og hensynsløse Re-

¹⁾ L. Jacobsens Dagbog (i B. A.) har Begravelsen antegnet under 23 Juli. Traditionen berettede, at de bleve henstaaende i det wallendorffske Capel og senere nedsatte i Kjælderen, og skjønt der reises Tvivl om Christine Munks Kiste (Trap, Aqr. D. 2den Udg. 2, 289), ansaaes de dog for gjenfundne 1847, da Christine Munks Kiste blev restaureret. (Pal. Müller i Tidsskr. for Lit. og Kirk. 5, 166—79.)

quisitioner, om end de Befalende gjorde sig Umage for at vinde Befolkningen for det svenske Herredømme, som de ventede at skulle blive Krigens Udgang.¹⁾ Først da i Efteraaret 1659 danske Tropper nærmede sig, blev Thyen Krigens Skueplads, og Odense kom da i den meest critiske Situation 6—8 Nov., efterat de to danske Armee-corps havde gjort Landgang ved Middelfart og ved Hjerteminde. De svenske Tropper gjorde Skridt til at forhindre de to Corpsers Forening ved Odense; med en bethdelig Styrke droge de fra Nyborg og Aasum gennem Thyen d. 6 Nov. for at møde de fra Middelfart fremrykkende Tropper, og mod Aften udbredte sig det Rygte, at de havde besluttet at plyndre og afbrænde Thyen, hvilket i sig selv syntes troligt, baade fordi de paa andre Steder i de samme Dage plyndrede ved deres Opbrud, og fordi det kunde være af strategisk Bigtighed for Dieblicket. Særlig truede en enkelt svensk Officier Thyen med sit Corps; i alle Huse herskede Forfærdelse, man skjulte sine kostbareste Giendele og tilbragte Natten i den yderligste Angst med Klage- og Bede-Besalmer.²⁾ Thyen blev dog skaanet³⁾;

¹⁾ Som et enkelt Træk af Forholdene mellem de hiere Stillede kan det anføres, at Raadmand Peder Pedersen engang, da han var i et Selskab med endeel svenske Officierer, pludselig blev arresteret, fordi en Krubbtønde sprang i Luften og antoges at være tændt af hans Folk; men han blev snart efter løsladt. (Optegn. i Geh. Arch. gen. Saml.) Andre Træk frembyde sig i den hensynsløse Behandling af Stovene omkring Thyen, fra hvilke de hentede Træer til nye Bomme for Thyen og andre Befæstningsværker, og i den skaanseløse Behandling af offentlige Bygninger, som næsten ruinerede St. Hans Kloster.

²⁾ Bircherods Dagb. S. 44.

³⁾ Den Høistbefalende, General Bødicker, skal have reddet den (efter Bircherods Beretning); men der er ogsaa Spor af en Gave eller Løsesum til den svenske Generaladjutant og den Officier, som havde truet mest; Thyen laante nemlig de dertil fornødne Penge af den svenske Overcommisair selv! (Bcd. Sim. Msfr.).

og efter et i Marken afholdt Krigsraad traf hele den svenske Armee sig tilbage til Nyborg og forlod for sidste Gang Odense d. 8de. Borgervæbningen holdt da Vagt den følgende Nat og havde endog faaet et Brev paa, at de maatte sætte væbnet Modstand mod svenske Streispartier, hvad dog ikke blev fornødent. Den 9de Nov. kom Feltmarskalk Schach med danske og hollandske Tropper, og den 11te Feltmarskalk Eberstein med polske Hjelptropper; begge droge i Forening til Nyborg, hvor de slog Fjenden i det blodige Slag ved Hjulby d. 14de Nov., erobrede Nyborg og befriede Byen. Der blev nu en almindelig Randsagning efter Svenske og svensk Gods over hele Landet, og i den Anledning blev der klaget over Odense, at Rogle holdt svensk Eiendom skjult, ligesom over at Borgerne vare efterladende med hvad de skulde præstere til de kongelige Tropper, „som om de havde forglemmt deres Tro og Pligt“.) Under dette kjæft udførte Felttog, som man i Odense kaldte „det fynske Schachspil“, fik Byen vel ogsaa Besøg af de vilde Stæder af Polakker og Tartarer, som man her kaldte Moscoviter, og som Traditionen stiller som Mennestehedens Affrum; men da de blot passerede Byen, var der ikke Leilighed for dem til at øve deres grusomme Gjerninger, som de saa sørgelig gjorde paa Landet. Odense fik strax danske og hollandske Tropper i Qvarteer.

Blev end Byen saaledes ikke egentlig plyndret, var det dog en tung Stjæbne at være næsten to Aar i Fjendevold, og de raa, tildeels leiede, Stæder kunde tillade sig Meget: hverken offentlig eller privat Eiendom kunde være sikker; man troede end ikke Kirkerne og Gravene unddragne deres Randsagelse, og uden egentlig Krigsvold kunde mangen en Voldsgjerning blive begaaet, hvorom ogsaa et

1) Alt efter Bircherods Dagbog ved Molbech S. 44—49, 192 og Ved. Sim. Mstr.

og andet Sagn, om hvad der skete inden Døre, har bevaret sig, ligesom ogsaa Kirkebøgerne vidne om enkelte blodige Gjerninger. Brutalitet og Raadhed characterisere dog meest, hvad der saaledes berettes; men stærkt maa det Indtryk have været, som de efterløde sig, naar Sagnet kunde hense på til Svenskernes Tid den Historie, som er bekjendt under Navn af Jomfruspringet: der siges, at en ærbar Pige blev forfulgt af faade Soldater og for at redde sin Ære flogtede op i St. Knuds Kirkeetaarn, og da de fulgte efter hende, styrte hun sig ud af de øverste Luger og fandt sin Død, hvor hendes Jodtrin endnu sees i Stenen (paa Klingenberg foran Porten til St. Knuds Kloster). Det er ikke let at tænke sig denne Begivenhed som historisk og passeret i det 17de Aarhundrede, efter som ingen Kundskab om hendes Navn og Grav og ingen Op- tegnelse er kommen til Eftertiden i de mange samtidige Dagbøger og Beretninger; men at det løse Folkesagn, der mulig kan være ældre, har hæftet sig til Svenskernes Tid, er altid et Vidnesbyrd om det Minde, Krigens Aar efter- lode sig paa Stedet.¹⁾ Hvad Indtryk Ænen gjorde paa de Svenske, vides ikke; men da den efter deres For drivelse fik endeel af de hollandske Hjelptropper i Qvarteer, var der blandt dem en Officier, som har ført en Dagbog, hvori han ogsaa omtaler Odense. Han skriver, at han blev

¹⁾ Paa denne Tid falder ogsaa en Mistanke om, at Helgenstrinene i St. Knuds Kirke kunne være blevne plyndrede, saameget mere, som Sagnet bl. A. omtaler, at en Pige, som saae Lys i St. Knuds Kirkes Gravhvelving, meente, at Svenskerne vare derinde for at pille Sølvet af Liggisterne. (Ved. Sim. Mstr.) Ligeledes sees det, at man fandt det tilraadeligt at bringe Værbisager af Liggisterne i Sikkerhed ved at tage dem af, thi dette skete med Kirstine Munks og hendes Datters Kister i de samme Dage; den ulfeldige Familie lod baade Sølvpladerne og selv Fløjelet pille af disse Kister og nedpakkede det i Kasser for at redde det. Jf. Saml. t. J. Hift. 7de Bd. 4 S.

færdeles godt indqvarteret hos Raadmand Peder Pedersen (Verke), og siger, at Odense var en vel bygget By, men ikke befæstet, uden forsaavidt et ældre Hornværk ved Laen tjente til Forsvar; Kongsgaarden var ødelagt, og Staden i det Hele stærkt medtaget af de Svenske. Men det Interessanteste er, at han beretter, at Odense havde Ord for at have de skønneste Qvinder i hele Danmark, stjønt han dog ikke selv (i de 4 Uger, han var der), havde seet Noget, der fortjente dette Ry.¹⁾

Wisfelig var Byen stærkt medtaget ved Krigen's Slutning, især ved de Udskrivninger af Penge, Vare og Fødemidler, der næsten stadig gjentog sig, og den Indqvartering, der uafslædig paalagdes Borgerne; engang maatte man udtage alt Klæde i Byen og endog tage mere paa Credit fra Hamborg og Lübeck. Byens Indtægt sank ned til 43 Mk.; Ligningerne til Fattigvæsenet ophørte ganske, medens man til den uundgaelige Uddeling laante fra Hospitalet og af Private og fordeelte fattige Børn blandt Borgerne; ja formelig Hungerens nød maatte tilsidst dagviis afværges ved Korn fra Regjeringen, saaat Odense med Føie kunde allerede i Juni 1660 indgive et Bønnskrift om Lettelse i Indqvarteringen's store Byrde „som den By, der af alle havde lidt meest under Krigen“.²⁾ Og dog var Indqvarteringen's Byrde ikke tilende med Krigen. Kort efter Fredsslutningen, som blev forkyndt her den 3die Juni paa Dansk og Hollandsk, blev i August Maaned 1660 et dansk Rytterregiment indlagt i Odense, „den ganske By til Ruin,“ siger Biskop Laurids Jacobsen i sine Antegnelser.³⁾ I Marts 1660 havde Byen en Gjæld af

¹⁾ Krarup Meddel. af Joh. de Beverens Dagbog i Hist. Tidssk. 4de R. 3, 657.

²⁾ Det findes i Actst. 1 Saml. S. 84 og de anførte Data ere tagne deraf og af Ved. Sim. Mstr. og Fattigregnskaber i B. N. og Bircherød Dagb. S. 73.

³⁾ Hans Dagbog i Bisppe-Arch. under 12te Aug.

14,395 Rdl. og liden Udsigt til at hæve sig igjen under den almindelige Udtømmelse og Armod, om endog nogen Krigsskades Erstatning, som det synes, blev den tildeel. En Kommission til at ordne Byens forvirrede Bengevæsen spores 1667¹⁾, men havde vel nærmest til Formaal at fikre de offentlige Midler; de private vare ødelagte. En Mand fra Odense bemærker i sin Dagbog om disse Tider: „førend denne Krig med vore Naboer angik, var det kommet paa det Høieste med Folks Overdaadighed, særdeles i Spise og Drikke. I min Fødeby vare de til en umaadelig Graadsen fornemmelig hengivne, men Svenssten bragte vores Diæt til en meget stikkelig Reduction.“ Og den samme Mand maatte igjennem hele 40 Aar jevnlig erfare, hvorledes Næringsløshed og Armod vedbleve at herske i Byen.²⁾

Saa vel Krigen som den paafølgende Statsforandring maatte have den største Indflydelse paa en By, der saa væsentlig havde laant sin Glands fra Forhold, der knyttede sig til den gamle Statsforfatning. Den gamle rige Adels Tid var nu forbi. Ifke blot Rigsraads- og Stenderforsamlinger ophørte; men selv Adelsens nærlige Landemøde faldt bort, og endog det Marked, der hidtil havde været forbundet dermed, 20de Dag Juul, holdtes sidste Gang 1671.³⁾ En enkelt Mand af den gamle Adel blev endnu 1660, 1661 og 1668 begravet fra sin Gaard i Odense⁴⁾, og en enkelt Familie gjorde endnu Bryllup i den gamle Stil paa Raadhuset 1662.⁵⁾ Ellers forsvandt Adelen ligesom med eet Slag fra Byen, og da Matriklen 1683 blev optaget,

1) Nf. 22de Aug. 1667 i Registret til Resc. Saml. 1, 355.

2) Bircherød Dagbog S. 14, 192, 378.

3) Bircherød Dagbog S. 131. Rosenv. Bl. D. 1, 296.

4) Anders Bilde, Jørgen Brahe, Henrik Gjøe. Bircherød aaf. St. S. 63, 68, 119.

5) Smstf. S. 77. (Ovensf. S. 216.) Borgerne vedbleve endnu en Tid med denne Stil (smstf. S. 73, 107), men benyttede senere ogsaa en Privatgaard (hvorom fg. S.).

befandt^s kun 7 Gaarde i gamle Adelsfamiliers Besiddelse, og af dem var kun en eneste beboet af Gierinden.¹⁾ Adelen^s Gaard, som endnu var Byens Nr. 1, stod dengang næsten til Skamme; den blev 1682 for Gjæld og Statter udlagt ved Dom til en Maler, som atter maatte gaae fra den, og omsider kjøbt til Redrivelse.²⁾ Private Gaarde lod Adelen mulig staae tomme og falde sammen, forsaavidtsom de ikke allerede vare ødelagte i Krigsaarene. Paa denne Maade blev formodentlig Mhyntergaarden til den herreløse Tomte, som den var 1704. En Mf. Jens Schulk, som havde været Stiftamtmandens Fuldmægtig og Ridesfoged ved Hospitalet, forlod Odense 1684, reiste til Kjøbenhavn, hvor han forblev i 20 Aar, og lod Gaard og Meubler efter sig: „Meublerne bleve bortstjaalne og Gaarden brugt til hver Mand^s Bryllup“, siges der³⁾: Meningen er formodentlig, at man istedetfor Raadhusets Sal benyttede denne Gaard til Bryllupsfester.⁴⁾ Det var Huset i Overgaden Nr. 3. Den nye Adels drog til Kjøbenhavn, og det Samme var Tilfældet med endeel af den Odense Adels selv, saaat det vistnok kun kunde være i Kraft af gammel Tradition, at en Reisebeskriver endnu 1671 kunde antegne, at Odense var berømt for de to Ting: sin Adels og sine Knive.⁵⁾

Desuden tabte Odense de tvende store Statsembedsmænd, der havde havt Provstiet og St. Anuds Kloster i

¹⁾ Jda Skindels i Overgaden Nr. 34—38.

²⁾ Pont. D. Atl. VI. 578. Dens. S. 224.

³⁾ Af Vircherods Noticer i Suhms Saml. 1, 2, 26.

⁴⁾ Saaledes var allerede 1573 i Helsingør en særegen Bygning opført i Raadhuset til Brug ved menig Mand^s Bryllupsfest, (Brudehus), naar man ikke vilde bruge Raadhuset, (der formodentlig kostede mere). Jacobsens Afhdl. om det danske Kjøbstedvæsen i Hist. Tidssk. V, 123.

⁵⁾ Holger Jacobsens Reisejournal i Suhms Nye Saml. 1, 2, 188.

Forlehning; deres Embeder gif ind. Provstegaarden blev bortforpagtet og Jorderne senere udlagte til Rytterfobler og tilsidst folgte, medens Staldbygningerne bleve brugte til Rytterbaraqver og omfider bleve kjøbte af Byen for at bruges til Caserne.¹⁾ St. Knuds Kloster blev i Forbindelse med Dalumkloster anvist Landsdommer Jens Lassen²⁾, senere beboedes det som Privateiendom af forskjellige Familier og af Stiftamtmand efter 1720, medens Jorderne lagdes til Rytterdistrictet. Det tredje Embede vedblev vel, forsaavidt som Stiftsbefalingsmanden afløste Lehnsmænd paa Odensegaard, og han beholdt St. Hans Kloster til Vønning; men Bygningen var næsten ruineret af Fjenden³⁾, og efter nogen Tid blev ogsaa dets vidtløftige Marker, hvortil Levingerne af Næsbjghoved Slots Marker og endeel af Byens Løkker fœiedes, udlagte til Ryttergods og tilsidst afhændede til Privateiendom. Saaledes tabte Byen fuldstændig Fordelen af disse gamle store Bymarker, og selv Klostergaardene i Byen bleve med alt, hvad der laae paa deres Grund, holdte udenfor Byen som udenbyes Eiendom uden Consumtionspligt og andre Byes Byrder: derved er det skeet, at Gaarde og Huse endog midt i Byen stundom ere uden Grundtaxt og forterede længe under Amtstuen og særlige Jurisdictioner.⁴⁾

De Stores Exempel turde ogsaa mange Fattige have fulgt, og det er vist, at Magistraten ikke uden Sandhed kunde sige, at mange Huse stode tomme eller faldefærdige. To offentlige Bygninger gif ved denne Leilighed fuldstændig

1) D. Atl. VI, 592.

2) Smst. S. 580. Han døde Krumstrup og døde 1706 (III, 568.)

3) Den holl. Officiers Beretn. ovenf. S. 304.

4) Dog er ogsaa dette skeet af andre Grunde, som naar en Gaard indbefattedes under et Brevstabs Hovedgaardstaxt (Lorvet 4—5), eller nye Huse bleve opførte paa Grunde, der allerede vare indbefattede under en tidligere Skyldsetning, som en stor Deel af Vesterbro, eller slet ikke hørte til dem, som vare satte i Grundtaxt 1683 f. Ex. hele Beskloften.

tilgrunde: Capellanboligen til Albani Sogn og Vectorboligen, deres Grunde bleve optagne i Nabogaardene (Bispegaarden og Tugthuset.¹⁾ Endnu efter 20 Aars Forløb finder man i Grundtæxen af 1683 ikke mindre end 23 andre Steder, som laae ubebyggede, hvoraf endog de tre midt paa Vestergade havde ligget saalænge, at Ingen vidste Grændsestjellene; tre Gaarde stode ubeboede, som nu udgjøre Nr. 41 paa Overgaden og Vestergade Nr. 39, og 44 Boder ligesaa, og mange flere Boder laae nedfaldne eller stode faldsfærdige. De fleste øde Byggepladser fandtes i Fruc Sogn.

Derimod fik Byen en ny Befolkning i den staaende Militse, som nu blev oprettet og hvoraf det svenfke Rytterregiment fik sit Standquarteer i Odense. De havde dengang Hovedvagten i en Gaard i Overgaden, som tilhørte Vidr. Sachmann og indbefattede nuværende Nr. 23 og 25.²⁾ Denne Gaard laac nærmest ved det Huus, der kaldes Skjolden og tilhørte samme Mand, saaat det vel er muligt, at dette har været benyttet til Vagthuus, hvortil det i alle Maader synes at ligge saa beqvemt. 3 ældre Tider stode 3 Lindetræer foran dette Huus; men om ogsaa Odense Lilie (som nu) har havt sin Plads paa dets Dvist, (hvilket da vilde være et Beviis for dets Brug til Hovedvagt) er meget tvivlsomt, da Ingen nu kan mindes, hvad der har været, før en derboende Uhrmager anbragte et Uhr, i hvis Sted nu Lilien er malet. Den Indquartering, som fulgte med det nye Militaire, var en forøget Byrde for Byen og blev idelig Gjenstand for Klager, og den gav ogsaa stundom Anledning til blodige Optrin.³⁾ Tillige vorte Statens

¹⁾ Hofm. Fund, V 35, samt nedensfor S. 327.

²⁾ Grundtæxen 1683. Gaardens Grundtæxt var kun 16 Rd., Bygningens Tæxt 100, hvilket ikke er Meget over hvad en Haandværkers Bod tages for.

³⁾ Saaledes foresaldt 1668 et blodigt Opløb ved Vesterport, i hvilket Skarpretteren, Natmanden og 3 andre Personer bleve ihjelslagne,

Krav: Odense var strax ligesom de andre Kjøbsteder blevet underkastet en Taxation 1661, som foretoges af Bysfogden og 12 Borgere¹⁾, men 1683 efterfulgtes af den fuldkomnere, hvori Grunden og Bygningerne ere taxerede hver for sig. Den blev udført ved Stiftamtmandens Foranstaltning af 8 dertil eedfæstede Borgere, forkyndt for menige Borgerstab paa Raadhuset d. 14de Mai 1683, og gjælder endnu til denne Dag for Grundtægtens Vedkommende.²⁾ Bysfatten var 1663 ansat til 4439 Rdl., men Byen fik i 1665 med de andre Kjøbsteder Nedsættelse til 4096 Rdl., og i Maren 1684—94 udrededes endog kun mellem 2000 og 3500 Rdl.; men enhver Forøgelse, som i Krigen 1675 og 1700, følte nu anderledes haardt end de langt større i tidligere Dage. I den første Krig var der 1677 stor Frygt for en fjendtlig Landgang, og Odense Borgere drog i Bevæhr til Nyborg; ikke mindre frygtede man for de münsteriske Hjelpetropper, som bleve indkvarterede i Byen. I den anden Krig var Byen sat for 6500 Rdl. og trueedes med militair Execution.³⁾ „Det er ved det Gamle“, skrev en Mand fra Odense 1686, „med store Skatter og Indkvartering belagt, saa der er stor Elendighed paa Landet og i Kjøbstederne“, og endnu 1700 beklages Byens „overmaade slette Tilstand formedelst de idelige Stattepressurer og Næringens mærkelige Aftagelse blandt Folk.“⁴⁾ Af de gamle rige Borgerfamilier gif de fleste tilgrunde; som Exempel kan anføres, at Sorgen

og 1682 en alvorlig Gadeløp mellem Landmaalerne og Militairet. (Bircherods Dagb. S. 118 og 219.)

1) Den forefindes i Geh. Archivet.

2) Det originale Actstykke findes ikke mere; men en Afskrift er indført i Magistratens Embedsbog og Rescriptsaml. 2 Bd., og flere private haves.

3) Ved. Sim. Manusk. og endeel Stattequitt. af Christian den Femte (i Rdh. Arch.) samt adskillige Supplikker om Eftergivelse af Restancer, Udsættelse af Fortificationsfatten 1691 o. m.

4) Bircherods Dagb. S. 186 - 87, 197, 239 og 378. Hans Moder maatte laane Regjeringen 300 Rdl.

Wichmann, som ved et Skifte efter sin første Kones Død 1661 havde Sølvtsøi for 1200 Rdl. og i det Hele eiede 9222 Rdl., ved sin Død i Maret 1680 efterlod sig næsten alt sit Sølvtsøi pantsat, og hans hele Bo ansloges til 884 Rdl., indbefattet hans store Gaard (Overgade Nr. 18—20) og en Bondegaard. Raadmand Jens Mogensens Enke i Rosenvingernes Gaard paa Torvet efterlod sig 1662 kun et Bo af 68 Rdl. Værdi; andre efterlodde kun Gjæld.¹⁾ Landboernes Vilkaar vare ikke bedre, og det var ikke Odense alene, men alle Kjøbsteder i Provindserne, der leed under det almindelige Tryk. I disse Tider folgte Byen den halve Part af Wittelsø 1669, forinden det nye Indløb til denne Havneplads var opdaget; den betalte dermed en Raadmands Udlæg; senere maa den ogsaa have folgt den anden Halvpart, thi omsider tilhørte hele Den Ulriksholm.²⁾ Ogsaa af Byens Forder bleve nogle pantsatte og afhændede og mulig allerede da ogsaa Pjente-mølle. Utilfredsheden avlede Klager over Magistraten, i hvilken Anledning en Commission afgav Relation 1665—66 og Førestillinger til Kongen om Byens Tilbagegang.³⁾

Til disse Forhold svarede det saaledes ret godt, at Byens Magistrat blev betydelig indskrænket ved Forord. af 28 Jan. 1682, der bestemte, at der kun skulde være 3 Raadmænd i Kjøbstedernes Magistrat; den modtoges i Odense med liden Glæde „særdeles blandt dem, der befrygtede deres egen Afgang“⁴⁾, og der var mange anseete Familier, der ligesom med Arveret havde beklædt disse Haderspøster

1) Af vedkommende Aars Skifteprotocol i Raadstue Arch.

2) Pont. D. Atl. VI, 584 og 550.

3) I Geh. Arch. findes vidtløstige Acter om disse Aars Klager og Forhandlinger, (Canc. Arch. 9 St. 200) og en Højesteretsdom 1666.

4) Bircherods Dagb. S. 215. To, som denne Skjæbne traf, vides: Hans Wichmann († 1683) og Jørg. Borchhusen († 1702).

i Byen. De Sviler, der stode paa Raadhuset, anfaaes som et Minde om forrige Tidens Herlighed, da de sagdes at betegne den gamle Magistrats Personale.¹⁾ Reductionen, som Landsdommer Riisbrig blev beordret til at foretage, antydede isvrigt ogsaa den Indskrænkning i den communale Selvstændighed i flere Henseender, som blev en Følge af Souverainitetens Indførelse, og som maastee Odense mere end nogen anden By maatte føle, da den stedse havde været meget uafhængig af den kongelige Lehnsmænd, og der i et og andet Forhold havde dannet sig Sædvaner, som den nye Stiftsbefalingsmand og Biskop i Egenstaa af Stiftsøvrighed ikke fandt svarende til Tiden og deres Embedskald. Istædetfor Lehnsmænd af den hjemlige Adel, og endog engang af den Odense Adel, fik Byen nu en Række af Stiftamtmand, tildeels tydske af Herkomst og Dannelsse, som lidet agtede nedarvede Sædvaner²⁾, og Biskop Kingo (1676—1703) var ligeledes den Mand, der trodsede enhver Modstand, hvor han meente at burde opretholde den souveraine Statsmagt eller at kunne udrette noget Godt ved Paakaldelse af den absolute Villie. Der udviklede sig deraf en Række af Sammenstød og Kamp, der meest angik Kirkerne og Hospitalet, og de give os derfor Veilighed til at efterhente, hvad der er at sige om disse siden Reformationstiden.

1) Bircherods Manusk. p. 89. (Ovenfor S. 95).

2) Mogens Høeg 1658—61, Henrik Lindenow † 1673, Erik Banner 1670—79, Baron Winterfeld, Friherre af Winterborg † 1694, Did. Schult † 1704, Joach. Britsbuer til 1712, J. Øjedde † 1717, Chr. Lente til 1721, Chr. Schefted † 1740, Chr. Rantzov til 1761, Carl Zuel † 1767, J. Wille (1788 kaldet Wille-Brach) † 1789.

2. Ringo. Bircherod. Kirker og Lærdom.

Ved Ordningen efter Reformationen var Odense deelt i de tre Sogne, som allerede tidligere bestode, St. Albani, Fruc Sogn og St. Hans's, og til disse var kommet en Hospitalspræst, som tillige var Sognepræst i Paarup. St. Albani Menighed havde imidlertid ikke beholdt sin Kirke, men havde af Christian den Tredie 1539 faaet Graabrødre Kirke til Sognekirke, idet Albani Kirkes Eiendomme og Tienster overførtes til denne Klosterkirke, der fuldstændigen blev skilt fra det Kloster, af hvilket den var bygget og vedligeholdtes. Hvorfor Kongen traf denne Foranstaltning, veed man egentlig ikke; thi det er kun en Formodning, at Albani Kirke var for liden, og det synes, som om Menigheden ikke just har sat Priis paa den nye Gave. Men deels laae Albani Kirke uheldigt lige ved Siden af St. Knuds, deels maatte Graabrøderkirke have en Anvendelse. Den kunde nemlig ikke dele Skjæbne med andre Klosterkirker at nedbrydes, efterdi den nylig afdøde Konge og Dronning laae begravne der — den sidste Konge af den Linie, som Frederik den Første havde fortrængt — og til Hospitalskirke for et Fattighuus var den altfor stor og for kostbar at vedligeholde, da den Intet eiede. Den kunde kun reddes ved at faae en Menighed og en Sognekirkes Indtægter, og den traadte derfor ind i Albani Kirkes Rettigheder, som blev nedlagt. Det var en stor og anseelig Kirke, nærmest i Rundbuestiil; Skibet var tredelt, men dog havde Midterskibet ikke Vinduer i Høikirken, men Taget gik i Et (kun med et Knæk, der antydede, at Sideskibenes Tag engang havde haft et andet Fald) fra Tagryggen til Sideskibenes Vinduer. Den havde derfor uvendig et tungt og mørkt Udseende indtil den østlige Ende, hvor Choret hævede sig i Et fra Grunden til Høikirkens Høide

med lange Binduer og endte med affaarne Hjørner i Form af en halv Sextant. Ved Siden af Choret paa dets nordlige Side tæt op til Hospitalets ene Fløi stod et høit smalt Taarn, som bar et anseeligt Spiir, der fappedes med St. Knuds Taarnspiir i Anseelse. Indvendig var Choret, der mere nærmede sig Spidsbuestilen, prydet med den mesterlige Altetable, som nu staaer i Frue Kirke, og med de Mindesmærker over Kong Hans og hans Familie, som nu ere anbragte i St. Knuds Kirke. (En Afbildning er givet paa Planché 2 i første Udgave af denne Bog og i Lauritsens Odense i Billeder.)

Imdens Albani Menighed benyttede denne Kirke og forøgede dens Mærkelighed med en stor Mængde Gravminder, stod St. Knuds Kirke som en catholsk Domkirke, kun saare lidet brugt, efterat den catholske Tjeneste var ophørt. Latinskolens daglige Chorsang og latinske Prædikener, Præste-Ordinationer og Skolens Altergang var dens væsentligste Brug; de Adeliges Brudevielser og særlige Solenniteter, som Christian den Tredies Bisættelse, kunde afgive en extraordinair Brug af denne store og skønne Bygning, som ogsaa ligesom Graabrødre Kirke egentlig var en Klosterkirke uden særlig Eiendom eller Tiende. Saalænge St. Knuds Kloster var i en geistlig Mands Bærge som Christen Poulsen, der havde det paa Regnskab, var der ingen Vanskelighed for Vedligeholdelsen af Klosters Kirke; endog den nye Taarnbygning blev foretaget uden Vanskelighed¹⁾; men da Kongens Sætzler Niels Raas 1573 blev forlehnet med Klosters quit og frit som Embedsløn, indtraadte andre Tider for

¹⁾ Ovenf. S. 39 og 182. Det fortjener at bemærkes, at jeg nu har seet St. Knuds Kirke uden Taarn tegnet paa en Prospect af Odense, som den yngre Hansfort har ridset med Pen i et af sine Haandskrifter. (Kongens Bibl. Nr. K S. 668. Jf. Nordam Hist. Kildebr. 1, 691).

Kirken, efterdi det blev forsømt udtryffeligt at fikke den sine Fornødenheder af Lehnet. I denne Canzlers Tid foranstaltedes vel en stor Reparation, som omtales 1582 og hvorom Karstallet 1588 i Choret vidnede; men det skete ved Baalæg paa samtlige Kirker i Stiftet. Det var ved denne Leilighed, at Kong Knuds Skrin, som hidtil skal have ligget indmuret i et lidet Capel, der nu nedbrødes¹⁾, blev fundet og indmuret i den østlige Gavl, hvor det forblev til 1833. Ogsaa var det denne Lehnsmand, som 1586 skjænkede Geistligheden den Bygning til Conjistorium, som endnu anvendes dertil: det var Mogens Kraffes Capel og mulig tillige endeel af Omgangen fra Klostret til Kirken; Kaas lod det restaurere, men overlod Geistligheden at befoste dets indre Indretning²⁾; det skiltes fra Klosteret ved en muret Gavl 1620, men er senere uvendig blevet sammenbyggt med Gymnasiet, som det nu er. Kanzleren befriede derved Lehnet fra dets Bedligholdelse. Rimeligviis var det ogsaa ved denne Leilighed, at Kryptkirken blev nedlagt og Tværpulpituret nedtaget. Men om endog nogen Indtægt kunde ventes af Begravelser³⁾, var dog Kirken blottet for Subsjstensmidler og savnede stundom det Allerfornødteste, saaat man maatte imødesee de største Vanstelaheder ved fremtidig Brøstfældighed. I denne Forlegenhed optog man Tanken om at forlægge en Menighed til den, og der synes først at have været tænkt paa at flytte Fruc Kirkes Midler og Menighed derhen, hvorved da denne Kirke vilde være blevet nedlagt; men omsider bestemte Christian den

1) Ovenf. 38 og 47. Zi. en Undersøgelse i Saml. t. F. Hift. 7 Bd.

2) Bloch sjenste Geistl. 1, 46. Dan. Mag. 2, 13 Not. x.

3) Greve Dohna var den Første, som blev begravet i et af de Gravsteder, hvormed efterhaanden Kryptkirkens Plads blev opfyldt, 1584. Tværpulpituret foran Choret, som i den catholske Tid skal have baaret Orgelet, spores ikke efter Reformationen, og var borte før 1618, da et gammelt Orgel fandtes paa samme Plads, som det nye fik 1626. (Saaledes berigtiges, hvad der S. 41 er anført om dette Pulpitur efter Mummé.)

Fjerde 1618, at Albani Menighed skulde have den til Sognekirke, samt at det Meste af Graabrødrekirkens Eiendom, og al Sognets Tiende skulde tilligemed Menigheden overgaae til den. Graabrødre Kirke skulde alligevel ikke nedlægges, Kongegravene vare endnu istand til at holde paa den, men den skulde benyttes til enkelte Ugeprædikener og Fasteprædikener, og Hospitalsmesteren skulde vedligeholde den for den Indtægt, man lod den beholde. Da imidlertid denne var aldeles utilstrækkelig, og Kirken mindre og mindre blev brugt, kunde man forudsæe, at den gif sin Undergang imøde, og havde den engang været en medvirkende Aarsag til Albani Kirkes Fald, kunde man nu sige, at den selv var opoffret for at redde St. Knuds Kirke, dersom der ikke paa uforudseelig Maade skulde blive Brug for den. Den stod i henved 200 Aar, opretholdt tildeels ved kunstige Midler og Hospitalets til andre Diemed bestemte Penge.

Saa skjønt et Gudshuus St. Knuds Kirke end var, synes dog Menigheden at have havt Betænelighed ved Byttet, og Kongen udstedte, to Maaneder efter, et andet Kongebrev, hvori han tilfagde Menigheden Ret til at vælge Præsterne (som formedelt Canzlerens Patronat kunde synes tvivlsomt) og lovede at lade Kirken aflevere i repareret Stand, hvorimod de da havde at vedligeholde den fremtidig af dens egne Midler. Ved Kongens Hjælp blev den nu atter istandsat, og et Baabenhuus, som bar hans Navn og dækkede over den nordre Kirkedør, tilkom ved denne Leilighed. Bekostningen afholdtes af Stiftskirkerne og foranledigede en Gjæld, som i flere Aar paahvilede disse. Menigheden fik Kirken til Brug 1619¹⁾ og stiftede nu atter Navn; den

¹⁾ Det berettes vel, at Kingos Svigerfader C. Balslov, født 1628, var det første Barn, der blev døbt i St. Knuds Kirke (Blodh f. Geistl. S. 171); men Kirken var taget i Brug 1619 og Døbefonten har Aarskallet 1620. Orgelet blev færdigt 1626. (Saml. t. F. S. T. 5, 156 fgg., 390 og Kirkenes Regnskaber.)

blev nu St. Knuds Menighed, og Knud den Helliges første Tanke med Kirken blev omsider til Virkelighed, idet den traadte i Albani Kirkes Sted.¹⁾

Siden den Tid forblev Kirken imidlertid ikke uforandret: Menigheden prydede den 1630 med en stor Vykroner, og den mægtige Altertavle blev skjænket af Henrik Gylde=stjerne til Skovsbo og Lisbeth Bodebusk 1649, den afløste en, der bar Niels Raas's Navn og Vaaben, og der har vistnok været Trang til en ny, thi det fortælles, at Magistraten engang havde betænkt at føre Altertavlen fra Graabrødrekirke over til denne, men opgav dette Forsæt, da man ved Arbejds Begyndelse foresandt et indlagt Forbandelseskæp over den, som vovede at flytte denne Helligdom.²⁾ Ligeledes blev Kirken efterhaanden prydet med mange Mindesmærker, over hvilke imidlertid en uskaansom Restauration i Aaret 1753 holdt beklagelig Dom. I det Ydre blev Kirken derimod ikke meget forandret: det vakkendorffte Capel blev tilbyggt 1631—34 og retsfærdiggjør ved sin fiirlige nye Gothik ret vel sin Mod= sætning til Kirkens rene Stil, saameget mere som det afbryder dens Nordsides lange Perspektiv. 1685 blev det store Vindue i Gavlens tilmuret. I Aaret 1694 nedstyrtede Taarnspirets Spids, men den blev ved Kingos Omsorg gjenopsat som forhen paa det gamle Spiir, der stod mellem

¹⁾ Det Hele er nærmere oplyst i min Odense Byes Sognehistorie, (i N. Hist. Tidsskr. 6 Bd.) S. 38—50 og 85—87 og i Damgaard's Afhdl. i Saml. t. F. S. 5, 153 fgg. samt i Lauritsens St. Knuds Kirke 1875 S. 15. Orgelet fik sin Plads i Taarnet, hvor det store Vindue blev beklædt og 1685 tilmuret; et Pulpitur i den vestlige Ende af Kirken var anviist dem, der ikke sættede Pladsen i Stolene, som alle vare paa Gulvet. Daaben stod under Pulpituret, rimeligviis (som senere) indenfor den store Kirkevær, som vel blev istandsat, men dog kaldes den forlorne Dør 1695.

²⁾ Myerups antiqu. Reise i Fyen 1805. Bcd. Sin. 2, 2, 203.

4 smaa paa Murens 4 Hjørner, og da Kirken endnu havde Muurtinder paa Gavlene og et Spiir over Choret, som endnu sees paa Prospecten i Pont. d. Atlas fra 1750, var den en særdeles smuk Bygning.¹⁾ Den Maade, hvorpaa den var kommen til Menigheden, medførte, at dens Bestyrelse mere end andre Kjøbstedkirkers var i Magistratens Hænder, og deraf udviklede sig en Strid mellem denne og Biskop Kingo, da Bistoppen fordrøede, at dens Regnskaber skulde efter de nye Grundfættninger aflægges for Stiftsøvrigheden, og ogsaa ellers tiltog sig en uvant Myndighed; men uagtet Kingo udvirkede Kongebud derom, blev dog Kirken ligetil 1814 i en særegen Stilling under Magistratens Forsvar. Ligeledes vilde Magistraten, tiltrods for den nye Lov om Præstetalsbelse, haandthæve sin Ret til at kalde Præst paa Grund af det særlige kongelige Tilsagn, den meente at have; men i denne Henseende maatte den give tabt imod Souverainitetens Conseqventer.

Den første indvendige Restauration under Magistratens Bestyrelse fandt ogsaa Sted i Kingos Tid 1694 og gif vel meest ud paa at pryde Kirken med Maling²⁾; men den er mærkelig derved, at den foranledigede Fremdragelsen af de siden 1582 i Chorgavlen indmurede Helgenstriin. Allerede engang før havde der været Tale om dem: man finder en kongelig Befaling udstedt af Storcanzleren Ahlefeldt d. 13de August 1678 til Biskop Kingo, at

1) I det Helt henvises til Mummæs Bestr. af St. Knuds Kirke. Odense 1844, og Lauritsens a. St.

2) Den barokke Smag krævede stærke Farver, som vi kjende dem fra mange Landsbykirkers Altartavler: Choret blev stofferet bag Alteret og paa Siderne, Paneelet brunt Olier med sorte Lister, graa Gardiner paa Muren, Rækværket om Alteret mønierodt og flere Farver; røde Gardiner paa Pillerne, tillige med Grillehoveder igjennem hele Kirken; ved Daaben bleve to runde Søiler fleerfarvede, Gitteret spanskgrønt og Loftet over Daaben prydet med Sol, Maane og Stjerner. (Kirkens Regnsk. 1694).

naar Legaten fra Biskoppen af Münster, Bismis, kom gjennem Odense, skulde han forevise ham St. Knuds og de andre Helgeners Reliquier og lade ham faae med sig, hvad han kunde have Vist til deraf.¹⁾ Men der er neppe gjort nogen Brug af denne kongelige Tilladelse; ikke alene er der ikke det ringeste Spor deraf i Kirkens Regnskaber saalidet som i Biske-Archivet; men det forblev fuldkommen ubekjendt i Odense, hvorledes St. Knuds Skrin faae ud; thi da Helgenstrinene 18 Aar efter kom for Dagen, bleve Alle overraskede ved deres plyndrede Tilstand, og søgte den mulige Grund dertil langt længere tilbage i Tiden, saaat man aabenbar Intet vidste om en Abning af Skrinene 1678. Ringo var ligesaa uvidende om nogen Undersøgelse i Aaret 1678 som Borgemeister Blanchenborg, der dengang var Raadmand og deltog i Kirkens Bestyrelse. Desuden vedblev det indtil 1696 at være kun et gammelt Sagn, at Kong Knud's Reliquier befandt sig i den Muur, og man maa derfor antage, enten at Gesandten ikke er kommen til Odense eller at man har afviist ham med Uvidenhed om disse Helligdommes Gjenmested.²⁾ Men 1696 bemærkede Arbejderne Duun og Fjeder gennem et lille Hul paa Muren, og da sluttede man deraf, „at St. Knuds Levninger maatte findes der“. Ringo indhentede Kongens mundtlige Tilladelse til at anstille nærmere Undersøgelse, da just Christian den 5te samme Aar (i Septbr.) passerede Odense. Det skete i Overværelse af Stiftsøvrigheden, hele Magistraten og flere Lærde, af

1) Meddeelt mig fra Geh. Arch. ff. (Ved. Sim. 1, 1, 90 og S. R. D. II, 387.)

2) Brevet forefindes i Original i Geh. Arch., og derfor paatrænger sig ogsaa det Spørgsmaal, om det virkelig har været afgivet til Gesandten; mulig er det forblevet i Kongens Cabinet. Gesandten var ogsaa endnu i Nov. i Kjøbenhavn (Bircherods Dagb. S. 196.) De münsterste Ryttere laae isvrigt dette Aar i Winterkvarteer i Odense. (Smstd.)

hvilke Rectoren Th. Bircherod forestod Undersøgelsen. Uheldigviis blev ingen formelig Beretning opsat eller er kommen til vor Kundskab; men Bircherod har ved andre Leiligheder fortalt saa meget, at man seer, at det var til almindelig Overraskelse, at man fandt to Skrin i den udplyndrede Tilstand, som vi endnu have dem. Det ene meentes tydelig at vise sig at være Kong Knuds med Spor af en Plafond paa Midten, som Bircherods Tegning gjorde til en Klode med Kongekrone; det manglede endeel af Vaaget samt Epitaphiet og den historiske Beretning om de Faldne, som 1582 havde været der. Det andet ansaae de for Albani og Osvalds. Efter Undersøgelsen bleve de indmurede igjen, efterat Knuds var forsynet med en Trætaske udenom.¹⁾ Siden efter kom de endnu engang tilfældig for Dagen, og Kong Frederik den Femte tog dem i Diesyn²⁾; men først 1833 bleve de, som bekjendt, for stedse udtagne af deres Skjul (hvorum senere).

1) Bircherods Kong Knuds Historie (i Almeenn. Saml. 28de Bd. S. 307—8) og i Sc. Rer. D. III, p. 386. At Aarstallet 1696 er det rigtige, følger allerede af, at Kongen kun i det Aar passerede Odense, og konstateres hyderligere ved St. Knuds Kirkes Regnskab, hvori der under 21de Septbr. er opsørt Kalk og Steen, som „blev forbrugt til det Gul bag Alteret, som Kisten blev indsat igjen.“

2) Prof. Munchersen fortæller det i sit Program 1768 (om St. Knuds Gilde) uden at nævne Aaret, men det kan naturligviis tænkes at være skeet enten 1747, da denne Konge paa sin Hyldingsreise til Norge opholdt sig flere Dage i Odense og besøgte St. Knuds Kirke, eller ogsaa senere, da han 1757 var i Byen. Ved denne Leilighed kan iøvrigt den omtalte Paktkasse ogsaa være lagt om Knuds Skrin, og mulig kan ogsaa da Indholdet af begge Skrin være blevet noget forblandet, som det er befundet 1833 og 74, saameget mere som Munchersens Ord derom ikke udelukke en temmelig fri Afgang til disse tilfældig fremkomne Mærkværdigheder. Han skriver nemlig: *complures abhinc annos, facta apertura, forte laxata hic laterculorum compage, hanc ipsam areulam ipse cum aliis sum contemplatus; sed inveni pristino omni suo ornatu spoliatam; quam quoque rex noster Fredericus V, cum eodem tempore adesset, visere dignatus est.*

Samme Konges første Besøg blev ogsaa Udgangspunctet for den største Forandring, Kirken undergik under Magistratens Værgemaal: han fandt den i den Grad trængende til en Restauration af det Indre, at han under 27de Mai 1748 opfordrede til at foretage det store Restaurationsarbejde, som gav den den Skikkelse, som den havde til 1875. Naar man betænker, at den dengang havde et tungt Træværk for Choret med to store Døre, var malet med de grelle Farver fra 1694 og med mørke Gardiner, kan man let forstaae, at Kongen maatte finde den ufsjøn; dertil kom, at Pladsen var meget indskrænket for Menigheden, da der med Undtagelse af to Pulpiturstole ikke var andre Stole end de paa Gulvet, hvoraf de to øverste vare Kongens. Magistraten gik ogsaa med Villighed ind paa en omfattende Omdannelse, hvorved Kirken da blev udvidet ved store Pulpiturstole, Vinduerne med deres murde Sprodsler afløste af Jernvinduer, Gulvet belagt med flade Stene o. s. fr.¹⁾, og det geraader ikke den locale Styrelse til Banaere, at den efter Tidens Smag lod gennemføre en riig, men farveløs Decoration i den Rococco Stiil, som dengang herskede. Man følte ikke det Modsigende i at anbringe den i en Bygning af udpræget Spidsbuestiil, men fuldbragte en Heelhed af Decoration, der fortjente som saadan al Anerkjendelse.²⁾ Derimod blev der handlet uforsvarligt med Mindesmærker og Gravsteder, og Meget forsvandt og forvanskedes til Skade for de historiske Minder. Det Hele medtog 7 Aar (1750—57)

1) Blandt de Træk, der vise, hvormeget man lagde an paa at forsøge Siddepladserne, fortjener det at mindes, at der ud for hver Stol blev anbragt Klapper, der kunde staaes ned af dem, som havde Nøglen til dem. Dog var der allerede enkelte saadanne i det 17de Aarh.

2) Den sees ret godt paa de tvende Steentryk af Ringe, som ere almindelig bekendte, og beskrives i Lauritsens St. Knuds Kirke S. 17—18.

og paadrog Kirken en Gjæld, som nær havde kostet den dens ydre Pryddelse i det høie Spiir, som vi senere skulle omtale. Fra denne Restauration stod Kirkens Indre væsentlig uforandret til 1873; kun Prædikestolen og Døbefuntens Omgivelser bleve senere ved en veldædig Gave forgyldte og decorerede i Harmoni med det Øvrige¹⁾. Om Kirken havde vundet eller tabt i akustisk Henseende ved den store Omdannelse, er ikke historisk betjendt; men at Pulpiturstolene ogsaa i denne Henseende gjorde Gavn, har nu Erfaringen lært.

St. Knuds Kirkegaard har undergaaet megen Forandring; den blev indskrænket mod Nord ved en Gades Udlæggelse, som allerede var bestemt 1539; men paa den anden Side blev den udvidet 1634 ved et Stykke Jord, som vandtes fra St. Knuds Kloster og hvorpaa dets Borgstue havde staaet.²⁾ Den var omgivet af en Ringmuur indtil 1857, forsaavidt som den ikke var indsluttet af Bygninger, hvilket var Tilfældet i den østlige Side til 1836, da Oluf Bagers Gaard af Omhu for Kirkens Sikkerhed blev kjøbt og nedbrudt af Kammerherre J. Benzøn, og paa den nordlige til 1857, da Jens Andersens Gaard paa Flathaven kjøbtes til Nedbrudelse ved Sammenstød og Kirkens Midler, for at den skønne Kirke kunde vise sig frit.

De to andre Sognekirker i Byen havde den Skjæbne, at de ikke kom ind under Kjøbstadkirkers almindelige Wilkaar før efter Souverainitetens Indførelse; thi indtil

¹⁾ Munne a. St. S. 31 og Gottschalchs Bestr. af Odense i Laides Danmarks Kjøbsteder og Slotte 4 Hefte.

²⁾ D. Atl. VI, 583. Formodentlig nedbrødes ved denne Leilighed den Bygning, som strakte sig fra Klosteret over imod Kirken ligeoverfor Gymnasiet, altsaa den vestlige Længde af Fratergaardens, og derpaa tyder formodentlig det Marstal 1631, der sees paa Gavlens af den gamle Klosterbygning, som blev staaende.

den Tid betragtedes de som Patronatskirker under de tvende Statsembedsmænd, som vare forlehnedes med Provstiet og Odenfegaard. Frue Kirke¹⁾ stod sig ret godt ved denne Stilling, da den som Deel af en geistlig Stiftelse havde beholdt sin Tiende, sine Torder og Tordstald; det betydeligste Tab, den leed, tilhører endog en sildigere Tid, da en kongel. Resolution 1692 perpetuerede dens Korntiende for en ringe Afgift til Hollufgaard. Den havde endog Formue til at understøtte Latinstolen 1596 og til at ombygge Præstegaarden 1633. Kirkens Bygning er i Tidens Løb ikke blevet meget forandret: den er 1593 tegnet med et Spiir over Choret, om hvis Anbringelse og Borttagelse Intet er bekjendt; Taarnet havde ikke noget tilsvarende, og dets forrige sveifede Gavle syntes at tilhøre det 16de Aarhundredes Slutning. Indvendig maa derimod Kirkens Skikkelse være meget forandret fra den Tid, da den havde 11 Altare; de store Sidesløie til begge Sider, som nu gjøre den til en Korv kirke og endnu kaldes Capeller, bleve indrettede til Menighedens Brug, og et andet Capel paa den søndre Side, hvor en mærkelig Altartable var anbragt, er nu Sacristi. Sin smukke Prædikestol fik Kirken 1603 af Zomfruene Skinkel til Østrup og flere Ujsekroner af andre Menighedsmedlemmer; men den herlige Altartable, som den nu har, men som mindre passer til Kirkens Stil og Størrelse, fik den først 1806, da den overførtes dertil fra Graabrødre Kirke. Frue Kirkegaard har været betydelig større til de tre Sider og var indtil 1852 indesluttet af en Muur, som gjorde baade Kirkestrædet og Overgaden til snævre Gader, og paa det sydlige Hjørne stod et Huus (en Skole, senere Catechetbolig), som nu er nedbrudt; senere (1854) er den indskrænket og omgivet med det nuværende Gitter, som 1860 er draget ud over Bladsen, hvor den nu til Biigcapel indrettede gamle Skole staaer.

¹⁾ Min Sognehist. S. 188 til 201.

St. Hans Kirke¹⁾ var meget nær i samme Stilling som St. Knuds; den var væsentlig en Klosterkirke og havde kun meget lidet Tiende som Sognkirke, da det meste Jord i Sagnet tilhørte Klostret og Christian den Tredie kun befalede sine Lehns mænd at svare Tiende til Præsten, efter som Klostret selv vedligeholdt Kirken. Det er kun et reent Tilfælde, at en enkelt Eiendom blev bevaret for Kirken, medens ellers alt det meget, der i den catholiske Tid blev givet for Begravelse og deslige, gik til Klostrets Masse. Det saae derfor ogsaa meget betænkeligt ud for Kirken i det 17de Aarh., da Lehnsmanden nødvendig anvendte Lehnsindtægten til den, og endnu værre, efterat Lehnet var ophævet og den næsten eiendomsløse Kirke overgaves Menigheden og Stiftsøvrigheden. Man hjalp sig først med at rive ned, hvad der ikke kunde staae; senere erhvervede Kingo, der først ordnede denne Kirkes Bestyrelse, en fast Indtægt paa den nye Maade, som da var kommen i Brug, af de Bøder, som idømtes ved Hjemthing og Landsthing i Fyen og Langeland. Men denne Kilde var dog i Tiden saa utilstrækkelig, at man 1749 greb til et Lotterie i Anledning af den store Reparation, som den undergik 1749—50. 3 Huseende til Bygningen har denne Kirke vel ogsaa et Spiir over Chøret paa Tegningen 1593, som allerede er borte 1660; men i det Hele har den sjønt bevaret Hovedbygningens rene Stil; Taarnets Muurtinder og mange architectoniske Minder om Johanniterne ere de meest characteristiske Levninger, hvorimod de flere Capeller paa begge Sider, som indvendig ere optagne i Kirkeskibet, have undergaaet uheldige Forandringer, navnlig derved, at de ere bragte under eet Tag og samlede i den ene uformelige Gavl og derhos ligesom hele Kirken have mistet Muurtinderne. Kirkegaarden, hvis sydlige Deel blev Indkjørsel til Kongsgaarden 1575 ligesom den nordlige senere

¹⁾ Min Sognehist. S. 107—127 og ovenf. S. 52—53.

til Slotshaven, har forhen havt en Ringmuur mod Gaden, som dog en tidlang var borttaget for den søndre Deel, saa at denne var en aaben Vhplads fra Slutningen af forrige Aarhundrede til 1823; i 1857 er Muren endelig afløst af det nuværende Jerngitter. Ogsaa denne Kirke har faaet et Liigcapel i den første Hvelving i Communicationsbygningen mellem Slottet og Kirken, hvor forhen Hovedindgangen var og nu atter agtes restitueret.

Ved Siden af Kirkerne var Graabrødre Hospital en Gjenstand for Ringes virksomme Omhu.¹⁾ Denne Stiftelse havde uden nogen egentlig Fundats været bestyret af Christen Poulsen som kongelig Hospitalsforstander i Forening med to andre og Hospitalspræsten, og ved hans Afgang beklædte Kongen to Borgere til Hospitalsforstandere 1575 og tillagde dem 1578 Løn for at haandthæve Hospitalets Ret til Thinge; tillige befalede han 1576 Biskoppen med Hospitalsforstanderne og Sognepræsterne at indrette det med Spiisning og desl. efter det kjøbenhavnske Hospitals Mønster og anvise en Stue til Hittébørn.²⁾ Saadanne Forstandere, der mere ere at ansee som Styrtsherrer end for den Forstander, Kirke-Ordinantsen bød at sætte i hvert Hospital til at besørge de Fattiges Pleie, antyde et andet Forhold til Byen end de andre almindelige Hospitalets, og under en fuldstændig Mangel paa nærmere Regler for Hospitalets Bestyrelse, stete det derfor, at dette mere og mere kom under Borgerskabets Varetægt, uagtet Kongerne ogsaa ved Bud havde de Lehnsmændens og Biskoppens Inspectionsret og lod deres Befalinger udgaae igjennem dem.³⁾ Det er rimeligt, at

1) I det Hele kan her henvises til Mummæs Bidrag til Odense Byes Historie S. 150 fgg. og Heiberg Th. Ringo S. 146 fgg. og min Afhdl. om dette Hospital i Saml. t. F. Hift. 5 Bd.

2) Ved. Sim. 2, 80. 174. 189. Rgbr. 16 Dec. 1576 (i B. Ark. Nr. 69.)

3) Saaledes Kongebrev 17 Juni 1619, som bød, at Lehnsmændene

Hospitalets Forvaltning var vanstelig og kostbar: det havde sin Spisemester, sin Ridefoged med Udrider og Fuldmægtig, og stundom blev hele Forvaltningen overdraget en enkelt Mand, en Borgemester, en Præst, endog en Stiftamtmand, og der fulgte gjerne Strid og Proces af en Saadans Bestyrelse¹⁾; Regnskaberne's Afsluttelse var forbundet med store Vansteligheder og fandt tildeels ikke Sted i en Række af Aar. Betæneligere blev endnu denne Tilstand, da Godssets Forarmelse i de ulukkelige Tider gjorde Hovedindtægten usikker og ringe, og der fandt en aarlig Underballance Sted. Ringo satte sig derfor det Maal at fravriste Borgerskabet dets nedarvede Bestyrelse og hævde Stiftsøvrighedens eller Biskoppens Overbestyrelse efter Communitets-Fundatsens Ord, samt at ophjælpe Stiftelsen ved sparsommere Forvaltning. Gjennem lange og bitre Kampe naaede han sit Maal ved Ksc. 5 Dec. 1685, som indsatte Biskoppen og Præsterne til Directeurer, saa at de selv skulde bestikke den, som skulde forestaae Hospitalets Regnskab, og alene skulde have Bistand, naar de sønskede, af de andre Directeurer.²⁾ I Kraft af denne Ordning, som gjorde Biskoppen til kongelig Hospitalsdirecteur, men ogsaa kun bestod indtil 1709, traf Ringo vistnok mange heldige Foranstaltninger; men han kunde dog kun redde Stiftelsen fra Undergang og berede Fremtiden en Grundvold at bygge paa. Lemmernes Antal maatte nedsættes

og Biskoppen skulde føre Inspection og forhøre Regnskaberne; Kgl. 16 Mai 1635, som befalede Lehnsmanden at udmelde to Borgere til Hospitalsforstandere paa aarlig Ombud og uden Løn; samt de mange Rescripter om Magelæg af Hospitalets Gods.

1) S. m. Sognehist. S. 132 og Blodh s. Geistl. 1, 821 (hvor Lehnsmanden og Magistraten 1630 ene siges at have antaget Præsten ved St. Hans Kirke til Hospitalets Bestyrer). Stiftamtmand Erik Banner bestyrede det til 1675.

2) Kothes Hist. 5 Ksc. S. 548-49.

til 40, og i Aaret 1714 maatte al Forsørgelsen in natura ophæves. For Bygningerne drog Ringo ogsaa Omfjerg; han restaurerede dem saavel som Graabrødretirke og fik kongelig Tilladelse til at nedbryde endeel gamle. Dengang vare Bygningerne vel de samme som endnu, med Undtagelse af at det nordlige Fløi kun var een Etage, men indvendig vare Dvinde-Stuerne end større, thi den hele østlige Fløi, som nu indbefatter Kirken og mange Stuer, var i Eet; Alteret stod, hvor det endnu staaer, Prædikestolen ligesom Indgangen ved Karlehufsets Væg, og langs begge Vægge laae Lemmer i deres Senge, medens der stod Bænke i Midten paa Gulvet. Vjs kom kun ind fra de øverste Vinduer, da idetmindste langs nuværende Kirke en Munkegang liig den, der nu alene findes under Doctors Boder, strakte sig fra denne til Graabrødretirke. Man kaldte det „at prædike i Sygestuen“, naar Gudstjenesten holdtes her. I den Fløi, som nu er Doctors Boder, var ligeledes hele nederste Etage een Etue, med Vinduer alene ud til Brøndgaarden. Ovenover boede Hospitalsforstanderen. Hvad der i Klosters Tid var Fratergaarden, laae endnu som et firkantet Rum mellem Graabrødre Kirke og Hospitalet, mod Vest begrændset af en Munkegang fra Indgangsdøren til Huset ligeoverfor, hvor den bøiede om til den Levning, som staaer endnu; men denne Gaard var Lemmernes Kirkegaard, thi den store Kirkegaard Syd for Graabrødre Kirke var Menighedens.¹⁾ I den nu nedbrudte Fortbygning

¹⁾ Naar saaledes Fratergaarden havde Buegange paa de tre Sider (hvilket var Tilfældet ligetil 1793), bliver det rimeligt, at det ogsaa har været Tilfældet paa den fjerde Side: mod Graabrødretirke, og at det ogsaa i en fjern Fortid har været saaledes, kunde sees paa den lave Ringmuur, som var en Levning af Klosterkirkens Nordside og blev staaende som Hegnsmuur, da Kirken blev nedbrudt 1817. Man saae nemlig lave Buer og Vinduer som Munkegangen under Doctors Boder, og de Stræbere, som vare tilsatte formedelt Kirkehvælvingerne, stode

havde, som ovenfor er anført, Landstthinget sin Domstue, i hvilken ogsaa Hospitalsdirectionen samlede. Den eneste Indtjorsel var gennem Strædet, Aagestrædet, til den Gaard og de Udhuse, som skulde tjene Afskribten paa Hospitalets egne Marker og Blangstedgaard. Præsteboligen var paa det samme Sted som nu.

Af Bispegaarden har Ringo den Fortjeneste at have uddiget Haven 1679 ved Erhvervelse af Capellan- gaarden, der laae nedfalden siden 1660, og ligesom hans uforgjængelige Psalmeværk blev til i den, saaledes turde maastee ogsaa hans Bogtrykkerie have haft Plads i den, mulig i den isolerede Portbygning, der staaer endnu.

Ringo skuldes det første Bogtrykkerie i Odense, men det er ikke ganske klart, i hvilket Forhold han stod til det. Rytget fortalte 1680, at Bistoppen tænkte paa at oprette et Bogtrykkerie i sit eget Huus og dertil endog at anlægge en Papiirmølle, hvortil han havde udseet Siby Mølle¹⁾, og den første Deel af Rytget stadfæstede sig forsaavidt, som han i Aaret 1682 virkelig fik kongeligt Privilegium til at „indrette et Bogtrykkerie i Odense for sine og Andres Skrifter“ paa Vilkaar omtrent som Universitetsbogtrykkeriet, at den Bogtrykker og Bogbinder, som han derved antog, skulde høre under geistlig Jurisdiction og nyde lige Frihed med Geistlige i Henseende til Byens

tildeels midt for disse gamle Binduer, saa at Muren engang, før Stræberne kom til, havde haft en anden Bestemmelse; og hvilken anden kan det have været end at danne en aaben Omgang langs Kirken? Senere vilde man give Kirken en Sidegang og byggede da den nordlige Sidemuur ovenpaa Omgangens Yder- muur. Hvilken Velde maa da ikke denne gamle Muur have haft? maastee hidrørte den fra den ældste Klosterbygning 1279, saant man læste Aarhundreders Historie paa den. (Jf. min Afhdl. om Biskop Hansen og Graabrødre Kirkes Medbrydelse, i N. Th. Tidsskr. 9 Bd. S. 356-72.)

¹⁾ Bircherods Dagbog S. 201.

Thnge.¹⁾ Han lod Typerne komme fra Lübek og antog Jørgen Schrøder til Bogtrykker. Derjom Trykkeriet strax er blevet sat i Gang, maa det rigtignok have været indenfor Bispegaardens egne Mure, saasom intet Spor deraf forekommer i Grundtagten 1683; men den første Bog, som kjendes, udgik først 1686, og senere maa Schrøder idetmindste have haft Bolig og Udsalg et Sted i Byen, rimeligvis ved St. Jørgens Port. Og saa den Maade, hvorpaa dette Trykkerie modtoges af den lærde Verden, lader nærmest deri see et almindeligt Bogtrykkerie; det hilfedes som Noget, der vilde blive til Gavn baade for Byen og Thyland²⁾, og det benyttedes strax af flere Jorfattere, medens Ringo selv endnu stundom lod trykke i Kjøbenhavn. I kort Tid (1686 til 1704) var dets Virksomhed ikke ringe: Vitus Bering's store Værk er dets typographiske Mesterværk, og Ringo's Psalmebog (1689 og 1699) og Gradual 1699 og endeel Smaaskrifter af ham og Andre udgik i store Oplag, og i sig selv var det altid et stort Fremskridt, at Odense havde „et kongelig privilegeret Trykkerie“, som Schrøder benævner det paa de for Andre trykte Skrifter; i denne Henseende var Sorø og Helsingør de eneste Provindsbyer, der havde et lignende Gode. Det synes, at Ringo alligevel var den egentlige Eier af Trykkeriet, thi det kaldes endnu 1704 Bispindens og nævnes 1706 som bestyret af hendes Bogtrykker. Men hvorlænge det derefter bestod, hvad endelig Skjæbne det havde, vides ikke; thi i mere end 29 Aar derefter findes Intet trykt i Odense, og dets smukke Typer spores ikke i det næste Bogtrykkerie.³⁾

¹⁾ Kjc. 28 Jan. 1682.

²⁾ Af L. Pontoppidans Brev til Bircherod i Heibergs Ringo S. 172.

³⁾ Heiberg a. Skr. S. 172 og 230, og J. Lauritsen den fjerde Bogtrykkerpresens Historie i Saml. t. J. Hist. og L. 5 B. S. 218 fgg. De tre Bogtrykkere, der nævnes i disse Aar, ere

I de Tider stod overhoved alt Bogvæsen meget tilbage; Odense havde to Bogbindere, men ingen Boghandling; den første Bogauktion forekom 1685 og betragtedes som et Vidunder. Bøger vare dengang Markedsbære, som Bogførere bragte. En kjøbenhavnst Boghandler pleiede aarlig ved Julemarkedet og andre Markeder at udstille sine Bøger i St. Knuds Kirke, hvor da Kjøberne gik hen og toge dem i Diehjn (ligesom i Frue Kirke i Kjøbenhavn). En af Bogbinderne gjorde rigtignok ogsaa et Forsøg med en Commissionsboghandel 1680 og oprettede den første Boglade paa Hjørnet af Korsgaden og Staalstrædet; men efter 1½ Aars Forløb maatte han opgive den igjen, da han baade blev sat i høiere Skat og havde liden Affætning.¹⁾ Selv Aviser vare sjældne: i de Tider hjalp man sig med mundtlige og skrevne Efterretninger; den eneste Provindsbh, der havde en Avis fra 1676, var Helsingør, men den var paa Tydsk; kun Hovedstaden havde tvende fra 1673. At holde Aviser i en Provindsbh var derfor meget dyrt²⁾. I Krigsaarene under Christian den Femte fortæller Bircherød 1677, at han gik paa Posthuset, „hvor man pleier at høre adskilligt Nytt; nogle Officierer, som sadde derinde med andre deres Compagnons, havde en og anden skreven Avis imellem sig; men Postmesteren Søfren Bolt vidste selv

Jørgen Schrøder, der tidligere havde trykket for Biskop Winstrup i Lund, (Nyrop Boghandelens Historie I, 158) og Christian Schrøder og 1705 Claus Madsen Brandt. Den første trykkede her endnu i Aug. 1690 (B. A. har et Bryllupsvers af L. Lech trykt af Jørg. Schrøder). Iøvrigt var der ogsaa en Mand af det samme Navn, der 1682 var Klokker ved St. Knuds Kirke (i Grundtaxten), og en Morten Schrøder havde et Huus ved St. Jørgens Port 1679 og senere.

¹⁾ Alt af Bircherøds Dagbog S. 236. 131. 183. 202. 205. 215. Cassuben og Joh. Liebe gav 1 Rbd. 2 $\frac{1}{2}$ for Stedet i Kirken (Kirkens Regnsk.).

²⁾ Man seer, at Biskop Laur. Jac. 1657 betalte 11 Rbd. for Aviser til sin Svigerinde. Dagb. i B. A.

flur flere at trykke og at binde os allehaande paa Hermet." 1) Posthuset var dengang paa Overgaden andet Sted fra Klubben, men det har ellers været paa forskjellige Steder efter Postmesterens Bopæl, og Odense var efter den Tids Maade heldig stillet i Henseende til Postgang; to Gange om Ugen kom den kjøbenhavnst-hamborgste ridende Post, medens Nørrejyllands Bjer kun fik eengang Post. 2)

I Ringøs Dage blomstrede i Odense den lærde Familie Bircherod. Tre Brødre, Sønner af Professor ved Gymnasiet Dr. Jac. Bircherod († 1688), have paa forskjellig Maade indlagt sig Fortjenester af deres Fædrenehj og Videnskaben. Jens Bircherod, der blev Professor ved Universitetet og Biskop i Aalborg († 1708)³⁾, og hans Broder Jacob Bircherod, der døde i en ung Alder paa en Udenlandsreise 1687, samlede i deres Ungdom Monumenter og Inscriptioner i deres paa Saadant saa rige Fædrenehj, hvis Skjæbne dengang vendte Diet til de forbigangne Dages Glands. Jens affrev, hvad der forefandt, Jacob tegnede Monumenter og stak dem deels selv i Kobber, deels lod han dem stifte. Ved hans Død tog Jens Bircherod Pladerne til sig; men Værtet udfom aldrig; dog bleve endeel Plader aftrykte og forefindes i mange Samlinger; ligesom ogsaa Afskrifterne og de tilhørende Oplysninger have i Manuskript under Navn af

1) Dagbogen S. 182. Om skrevne Aviser endog i Kbhvn. 1759 i Holst Skildring af Kbh. i Dansk Maanedsskr. 2 Række 1 Bd. S. 266, og i Bergen havde man dem endnu langt senere, s. Breve til Nyerup Christiania 1861.

2) Forordn. 30 Nov. 1653. Den første bekendte Postmester var Otto v. Ossade, som ved Kgebr. 19 Aug. 1653 formedelst denne Tjeneste blev fritaget for borgerlige og Byens Lyngder og var i Tjenesten til sin Død 1674. Han boede i Vestergade Nr. 72 (Mageløse), senere var Posthuset paa Hjørnet af Overgaden og Fiskertorvet (Meelby), i Priorgaarden (Kurrelbaum) og fra 1793 til 1867 i Overgaden Nr. 54 næst ved Postgaarden.

3) Hans Levnet af Molbech i Fortalen til hans Dagbog, S. VIII.

Monumenta Oth. ell. inscriptiones Othinienses, tilligemed den Dagbog, Jens Bircherod havde ført, og som vi saa ofte i denne Historie have haft Leilighed til at benytte. Den tredie Broder var Thomas Broder Bircherod, Rector i Odense fra 1694, d. 1731, berømt af sin clasfiste Lærdom og sit store Bibliothek og som Antiquar og Forfatter ogsaa af historiske Skrifter.¹⁾ Hans Søn var Jacob Bircherod (den Yngre), Landsdommer og Justitsraad († 1737), og ham er det, vi skyldte de mange Samlinger til Odenses Historie, vi ogsaa oftere have anført; nogle ere trykte (i Suhms Saml. til den danske Hist.), andre haves kun i Uffkrift, tildeels i Form af et Theatrum Danicæ og Samlinger til Odenses Historic, og med senere Tillæg²⁾, men tildeels ogsaa fuldt udførte Bearbejdelser af det Stof, han kjendte til Odenses ældre Historie.³⁾ Med disse Mænd uddøde denne Odense Linie, som var beslægtet med mange af de anseeteste Borgerfamilier; men Biskop Jens Bircherod lever endnu i taknemligt Minde i Stiftet ved det Bartholin-bircherodske Legat, og Brodrenes Kobbere imødesee en end fuldstændigere Bekjendtgjørelse end den, der skyldes Nyerup, da flere hidtil ubenyttede Kobberplader ere i Universitetetsbibliothekets Besiddelse og kan ventes aftrykte.⁴⁾

1) Navnlige Noterne til Wlnoth's Can. hist. og Knud den Helliges Historie og den haandskrevne Samling om Kirker og Mærkværdigheder i Byen, som findes paa det Kgl. Bibl. og her i Cathedralsfolens.

2) Dit. Lex. og Nyerup og Abildgd. antiq. Reise, Anhang til Nyerups Skildr. 4 Deel S. 60-62 og Ved. Sim. Manuskr. Jf. Kragh Fortegn. ov. Odense Cathedr. Skoles Bogsamling 1859 S. 501-2. Nr. 18 og 20.

3) De to vigtigste ere de, af hvilke den ene findes paa Universitetetsbibliotheket, af Aar 1730, den anden paa Kongens Bibl. og her i Byen i 2 Uffskrifter, lidt senere forfattet.

4) J Nyerups Skildr. 4 Bd. Anhang S. 55. 1788 paatænkttes en Udgave efter nye Kobberstik af Proft (Zversf. Av. Nr. 28),

Derfom man vilde fge at danne fig en Foreftilling om det Liv, fom dengang en anfeet og velhavende Familie førte i Odense, og om den hele Tone og Tilftand i Byen, vilde den bircherodfke Familie førlig egne fig til at afgive Grundbold for en faadan Skildring formedelst de riig- holdige Antegnelfer i Bifkop Bircherods Dagbog; men idet jeg henvifer Læseren til, hvad jeg har meddeelt (ovenf. S. 212 fgg.), ftal jeg her tilføie nogle Bidrag af Grundtarten 1683. Jacob Bircherod (den Ældre) boede i Overgaden Nr. 11, men havde en betydelig Have udenfor Vefterport (nu til Nr. 108), Sveltekrog kaldet, hvor Familien gif ud og fiftede. Ligeledes havde Afkesfor Dr. Balsløv, fom boede i Veftergade næft ved Raadhuset, Broder Landorph, fom eiede mange Boder rundt om i Byen, og Landsdommer Povel Mathiefen Haver udenfor samme Port; en kaldtes Piilholm. Iftedetfor offentlige Spadseregange havde hver Familie fit Maal at gaae til! Andre ftørre Haver omkring Byen tilhørte Urtegaardsmænd. Blandt de ftørste Grundeiere vare Apotheker Becker, der eiede Klubben og flere Gaarde og mange Boder, Lægen Dr. Chr. Luja, der blandt andre Gaarde eiede to paa Torvet, af hvilke han felv boede i Nr. 1 og Lægen Dr. Frg. Hahn i Nr. 2. Nuværende Løveapothek eiede dengang Tolder Chr. Weftesen, men den ftore Have hørte meeft til Klubben; derimod eiede han tillige Ny Møllegaard udenfor Byen (15 Td. Hartk.).

Da Taxationen af 1683 indeholder førlig Vurdering af Grund og af Bygning, kan den bidrage til at gibe en Foreftilling om Bygningernes Strrelfe og Anfeelighed: den hift vurderede Gaard var nuværende Løve-Apothek (1010 RdL.), de næfte, fom vi dog her opføre efter Beliggenheden, vare: Klubben (750), Jordan (600), Byfoged

hvoraf ogsaa en Deel ere udkomne, viftnok i pynteligere Form end Bircherods Stif, men ogsaa vilkaarlig behandlede.

Jens Christensens (Oberg. Nr. 2, 560), Doctor Balsløvs (700), Oberstinde Matlaus (Vestergade Nr. 1, 600), Bispegaarden paa Flakhaven (600), Adelens Gaard (500), Klingenberg (300), Mg. Søren Berthelsens (Flak. Nr. 11, 950), Jac. Brochmanns (Vestergade Nr. 15, 300), Haffencffers (Vestergade Nr. 20, 400), Baron Putbuschs (f. G. Nr. 19, 500), Knud Urnes (Svaneapoth., 250), Henrich Sjørgensens (Nr. 26, 400), Mageløs (Bispinde Bangs, 380), Hans Wichmanns (Nr. 63, 570), Borgemeester Jens Eriksens (som var den ene af de to store Gaarde, der 1847 bleve udlagte til at danne Kongensgade, 850), Dr. Lujas (Nørregd. Nr. 29, 520), Raadmand Christen Hansens (Fisfetorvet Nr. 9, 680), Søren Wichmanns Enkes (Overgade Nr. 18—20, 500), Jf. Ida Skindels (f. G. Nr. 34—36, 750), Oberst Demiks (Nr. 50, 700), Stifts-
 sftiver Hans Brodersens (Nr. 19, 500), Professor Jac. Bircherods (Nr. 11, 500), Borgemeester Jens Madsens (Nr. 9, 700), Matth. Bolts (Nr. 5—7, 800), Ms. Jens Schulz's (Nr. 3, 530), Raadmand N. Mühles (Nr. 1, 520), Raadmand Willum Jensens (Adelstræde, 450), Preb. Brahes (Klostret, 745), beboet af Jens Rosenkrants, Dr. Lujas (Læseforen., 630), Rect. Elias Mours (den nu nedbrudte Rabogaard, 480).
 Fleertallet af de store Gaarde var saaledes allerede dengang i Embedsmænds, Borgeres og Læreres Hænder, nogle faa endnu i Adelens; af Byens Kjøbmandsstand sadde et Par Enter med anseelige Eiendomme, Knud Knudsens og Wichmanns, men de opløstes snart, og ingen af de nye Kjøbmænd grundede noget Handelshuus af Betydning.

Af Læger nævner Matriklen, som allerede anført, de tre, Christ. Balsløv † 1693, der eiede Fraugdegaard, Chr. H. Luja † 1709, der kjøbte Herregaarden Tøistrup, og Søren Hahn † 1699, og derhos endnu en fjerde, Dr. Unsenius † 1695, der boede i Overgaden Nr. 48,

men ellers ikke er betjendt.¹⁾ Da disse Navne betegne hele Lægestanden i Byen i næsten et halvt Aarhundrede og Hahn endog først begyndte sin Virksomhed henved 1680, giver det et mærkeligt Modstykke til den Rigtigdom af Læger, vi (ovenfor S. 234) forefinde i Odense i den første Halvdeel af Aarhundredet: det var, som om Lægestanden var bortgaaet med Adelen, og dog blev dette Savn endnu stærkere, da Hahn fra 1692 til 1697 lod sig ansætte andensteds og kort efter døde. Ved hans Død var der kun en ung Mand, Peder Deichmann, der practiserede, og han døde tidlig; 1705 kom Barth. Hannemann hertil, men døde ogsaa allerede 1709, og i 7 Aar menes da Odense at have været uden Læge, indtil Regjeringen 1716 ansatte og lønede Carl Musæus som Provincialmedicus for Fyen og Vangeland. Han var en Ungar af Fødsel og levede til 1754.²⁾ Smidlertid kan dog nævnes et Par samtidige Læger, nemlig Dr. P. Helt ved 1693 og Dr. Martini, som 1716 og 17 endog kaldes Landphysicus.³⁾ Badstjærere maae forøvrigt have afhjulpet dette mærkelige Savn⁴⁾, som dog blev mindre ved de Regimentsfeltstjærere, som fulgte med Garnisonen. Men i hele det 18de Aarhundrede forekommer kun en enkelt practiserende Læge ad Gangen (Lincke, Søren Hec, P. v. Westen, Ritter) ved Siden af de to Mænd, der opfyldte hele Aarhundredet som Stiftsphysici, Musæus † 1754 og Joh. Eichel † 1805. Byen havde en Stadschirurg, men ingen Stadslæge. — Apotheket var paa Matritklens Tid ikke længere paa Flakhaven: efter Hamsforterne havde Christopher Jacobsen 1636 faaet Privilegiet;

¹⁾ Jørgensen Danmarks Læger og Lægevesen 2, 63, hvor nærmere angives den usikre Række af Landphysici.

²⁾ Anf. Str. 2, 203.

³⁾ Bloch f. Geistl. 1, 665 og Skiftet efter Fru Dewig.

⁴⁾ De to Læger, Graabrødre Hospital havde 1711, Meinertsen og Debbel, maae vistnok høre til denne Klasse.

han boede paa Nørregade og i Overgade Nr. 3 og har mulig flyttet Apotheket med sig; men han tilfredsstillede Byens Behov saa flet, at man forebragte Regjeringen Iydelige Klager over Mangel paa Medikamenter, og mulig var Apotheket ganske nedlagt.¹⁾ 1645 fik Dr. Christoph. Schnlø Privilegiet og indrettede Apotheket i sin egen Gaard ved Raadhuset (Vestergade Nr. 4 og 6), som han havde faaet med Dr. Jens Mules Enke, der ogsaa drev Apotheket efter hans Død til 1652. Efter hende købte en Apotheker Vilhart det; men 1654 fik Dr. Stephan Ram Privilegiet, som efter hans Død (1658) gik med hans Enke 1661 over til Dr. Christoph. Balsløv, der atter 1664 folgte det til Apotheker Jac. G. Becker († 1707). En af de Sidstnævnte har flyttet det til Overgaden Nr. 10 (Klubben Gaard), som Balsløv allerede eiede og folgte til Becker. Dennes og Kones Baaben var ogsaa 1684 anbragt paa dette Huus og findes nu efter dets Ombygning i Vestergade Nr. 108 over en Port. Hans Svigersøn P. v. Westen flyttede da endelig Apotheket ind i Rabogaarden, hvor det befindes endnu og gik fra hans Familie 1773 over til Holm og Søn, og 1799 til Blumensaaf, 1804 til Andersen (som kaldte det Løveapotheket) og 1852 til Løge.²⁾

¹⁾ Man kan næsten betvivle, at Chr. Jacobsen har været Apotheker i samme Forstand som de Andre: han kaldes aldrig saaledes i Stattelisterne 1633-1646, og hans Privilegium forefindes i Original i Raadstuen's Archiv. Mulig har han kun benyttet Apothekerprivilegiet til den Handel med Vin og Specerier, som det indbefattede, og maaskee tilsidst afleveret det til Magistraten. Gaarden paa Flakhaven forblev en Tid lang i Familien Hamsfort's Besiddelse og beholdt Navn af Apotheket, længe efter at det var flyttet; 1651 nævnes „Catharina v. d. H. paa Apotheket“, men senere tilhørte Gaarden Mg. Ludvig Hansen († 1652) og hans Enke Lisbet Mule († 1678).

²⁾ B. Becker Noticer om Apotheker i Danm. Arch. f. Pharmacie 20 Bd. og Jngerslev Danm. Læger og Lægeværden 1, 432 og

3. Stemninger og Tilstande.

Vende vi tilbage til Byens Tilstand i den første Tid efter Souverainitetens Indførelse, kunne vi vel ikke vente at see nogen væsentlig Indflydelse af Regeringsforandringen paa Borgernes Vilkaar og Livet i Borgerstanden; men dog begyndte i det skjulte en stille Overgang til de nye Livsformer, som characterisere det 18de Aarhundrede. Byen fik ikke blot som ovenfor bemærket (S. 308) en ny Befolkning i de Militaire, men ogsaa, og tildeels i Forbindelse dermed, en ny Klasse af Medborgere i nye kongelige Embedsmænd og Rangspersoner. Foruden Officiererne, som naturligvis medbragte Rangs-Distinction, vare to af Odenses Læger blandt de Første, der udmærkedes paa denne Maade; Landsdommerne og Andre fulgte efter, og ved det 18de Aarhundredes Begyndelse havde Byen endog en Stiftsprovst, som af Kongen havde faaet Assessor's Titel og benævnedes med den fremfor hans geistlige Embedes. Det er rimeligt, at denne Udsæd maatte finde en frugtbar Jordbund i en By, hvor allerede tidligere Rangspørgsmaal havde vakt Strid og Splid, og i det 18de Aarh. saaes ogsaa Borgere at søge Vre ad denne Vej. Samtidig foregik en Forandring i Navne og Benævnelser i de borgerlige Familier. I den ældste Tid havde den simple Borger ladet sig nøie med sit Fornavn, saaat man endnu paa Skattelisterne fra 1630-57 f. Ex. finder dem opførte som Jacob Skomager, Jens Grovsmed, Claus Guldsmed, Tørgen Hattemager etc.,

578. Naar der tillige i Odense nævnes en Apotheker Jesper Simonson † 1602 (Munke St. Kn. S. 319) og en Tørgen Apotheker 1634-47 (i Signingslisten), maa det forstaaes om underordnede Personer eller Provisorer, der bestyrede Apotheket, naar det var i Enters Cie eller i Hstph. Jacobsens Tid.

medens de høiere Stillede benævnedes med deres Fædre-
navne tillige, som Knud Lauridsen, Peder Rasmussen,
Dines Jensen. Kun nogle, tildeels afledte Familier,
som Mule, Bang, Bager, Friis, Wichmann, Drejer, Gaas,
brugte deres Slægtenavne istedetfor Fædrenavnet, hvor-
imod mange Andre, som havde et saadant, ingen Brug
gjorde af det, men kaldte sig f. Ex. Knud Ottesen og
Mogens Henriksen, istedetfor Seeblad og Rosenvinge;
selv indvandrede Familier lode oftest endog de Slægtenavne
ubrugt, som de kunde have ført andensteds, som Christen
Lauridsen (See), Hans Nielsen (Rølenbrun). Først
naar en Person af disse Slægter blev Student eller Em-
bedsmand, fremdroges Navnet, og det blev endog selv da i
daglig Tale oftest udeladt, som naar f. Ex. Biskop Bang
kaldes „Dr. Niels“ og Professor Thaulow „Mstr.
Jørg. Berthelsen“. Men efter 1660 indtraadte i
denne Henseende en kjendelig Forandring. Ikke blot i
Krigerstanden sees strax Knud Ottesens Søn som
Officier at hedde Ottho Seeblad¹⁾; men ogsaa i Bor-
gerstanden skete det Samme. Overgangen ligger klar i et
Par bekjendte Familier: Borgemeister Knud Jacobsen
(† 1677) førte aldrig andet Navn; men hans Søn kaldte sig
allerede i Faderens Levetid Peder Blanchenborg og
aldrig Andet, enten han nu antog Navnet efter eget Valg
eller kun fremdrog et allerede antaget. Ligeledes hed
Stifts skriver Peder Rasmussens Døtre ligefrem
Kirsten Pedersdatter og Ingeborg Pederdatter,
men hans Søn Professor Christopher Balsløv,
Dr. med., Herre til Fraugdegaard. Paa samme Maade
gik det tidligere eller sildigere i alle fornemme Borger-
familier, og man kan tildeels deraf slutte, hvilke der holdt
længst fast ved den gamle borgerlige Leveviis. Rang og

¹⁾ M u m m e St. Kn. N. 311.

Titler krævede naturligviis et fast Tilnavn, og ved Siden af det udelodes da ethvert Fornavn, saa at man skrev f. Ex. 1698 Hr. Borgemeſter Blanchenborg og 1719 Hr. Borgemeſter Møller. Andre kaldtes Seigneur. De ſimple Borgere fulgte efter, idetmindſte ſaavidt, at deres Fædrenenavne nu tilføiedes Fornavnet og eſterhaanden blev faſtholdt ſom Familienavn, eller ogſaa antog de et fritvalgt Eſternavn ſom de fornemme Medborgere, men bibeholdt altid Fornavnet tilligemed det¹⁾. Deſlige Navneforandringer gjøre det ofte vanſkeligt at gjentjende de ſildigere Slægtled af en og ſamme Familie; man falder ſaaledes ikke let paa f. Ex. at Kjøbmand Daniel Schabſtiansen, ſom boede i Nørregade 1690, var Fader til Cancellie-Aſſeſſor Andreas von Bergen, ſom blev Borgemeſter 1719. Han var den førſte Borgemeſter, der havde Rang; kort efter ham var en anden Borgemeſter Kommerceraad, nemlig Ch. Ul. Bleſſ, († 1751), og ſaa vel Navnene ſom diſſe Rangtitler viſe hen til en anden Tids Aand, end den, ſom herſkede i de gamle patriciſke Borgemeſtres Dage.²⁾

- ¹⁾ Af de mange Familienavne, ſom ſaaledes opſtode i alle Borgerklaſſer, ſkulle vi her foruden de leilighedsviis nævnte anføre nogle, ſom forekomme i det 17de Aarh., dog uden at det er afgjort, at de Familier, ſom nu bære dem, juſt nedſtamme fra dem, ſom bære dem dengang: Leth, Witt, Juell, Frithoff, Svarrer, Schroder, Borch, Wibe, Sviker, Blom, Pelt, Hannerup, Faaborg, From, Torp, Tøchſen, Kaare, Hvid, Flensborg, Gorin, Lindgaard, Harbo, Dyr, Gilſkow, Fugl, Krag, Koch, Høhne, og i det 18de Aarh.: Kylling, Baidtlow, Riber, Langhoff, Aagaard, Springer, Sibbern, Froſt, Dorch (Hattemager i Frue Kirkeſtræde), Grunne-
mann, Faber, Niſſen, Starup, Eidovf, Fiſch, Pinke, Döder, Hetting, Greve, Brandt, Dieckbye. Af udenlandſke kunne nævnes i det 17de Aarh.: Olenſchläger, Lucht, Bachhauſen, Haſſenreffer, Raſhon, Sachmann, Werkmeſter, og i det 18de Aarh.: Altona, Keller, Schönberg, Sourbrön, Bräutigam, Han, Kurrelbaum, Kelling-
huſen, Hamann, Voigt, Ejerschettel, Slengerich, Aſmand, o. ſt.
- ²⁾ Med Huſtruers og Dottres Venøvelſer gif Forandringer lang-

Den patriciske Adel fra Fortiden gif fuldstændig tilgrunde i de haarde Tider, som fulgte efter Svenskekrigen og strakte sig ind i det 18de Aarhundrede. Det gjør et pinligt Indtryk at see af Skifteprotokollerne, hvorledes de sidste Led af den „fornemme“ Familie uden egentlig Opbud fristede Livet ved Levningerne fra Velmagts Dage og ved Gaan. Udlicie af Bøvelser og af Boder til Rytter-

sommere for sig. Grundtæxten 1683 opfører saaledes en Gaard under Navn af sal. Lurcretias, og betegner dermed en Borger Tropmanns Enke, som døde 1682 i Vestergade Nr. 45 (St. N. Kirkeegnst.), og selv Bispinde Bang hedder i Grundtæxten kun Aue sal. Dr. Niels Bangs. Skiftebøgerne titulere „Matrone“ og „Pige“ langt ned i det 18de Aarh. ved Siden af „Madame“. Man bemærker en Væksen i Henseende til den nye Titels Forbindelse med Mandens Navn; thi man havde naturligvis Valget imellem den gamle danske Skik at forbinde Madam med Konens eget Familienavn, som den gamle danske Adels havde pleiet, og den nyeste Skik at benævne Konen med Mandens Esternavn. Man skrev saaledes „Madam Mette Blancheborg“ om Borgemeesterens gifte Datter og „Madam Anne og Karen Gorm“ om Raadmand Gorms Døtre, eller fuldstændigere „Madam Margrethe Best, sal. Borgemeester Jens Erichsens“, og „Madam Aue Mule, sal. Prof. Thomas Bircherods.“ Men snart fik den nyeste Skik Overhaand, for en Deel vel ogsaa, fordi Titel og Rang, der hæftede ved Mandens Navn, skulde oversføres paa Konen; man finder 1725 „Fru Borgemeesterinde Jens Erichsens“ om den samme Margr. Best, og henimod Midten af det 18de Aarh. kaldte man almindeligvis Enkerne med Mandens Navn: Madam Hamann, Madam Sahne, Madam Bircherod o. s. v., medens man dog ogsaa 1753 kan finde „Madam Anders Laurssen“ for Eilshovs Enke. Jomfrutitlen tør være kommen endnu sildigere i Gang, maaske fordi Adelen fastholdt den længere; man finder 1725 Mademoiselle Maren Hansdatter i en Borgemeesters Hus, men Jomfru i Rangspersoners Familie; men tilsidst blev Jomfrutitlen saa nødvendigt et Tillæg, at man endog ved Beretning om Vielser i Avisen anbragte den to Gange, naar det hedder: „Bruden var Jomfru N. N., en Jomfru Datter af N. N. (Aldr. Kont. Eft. 1772 Nr. 3. 45.)

baraqver synes at have været et Nødbanker for dem, som havde Huus og Gaard, ved hvilke de hængte til det Sidste. Borgemester Knud Knudsen, som eiede mange Gaarde, efterlod sig ved sin Død 1677 kun en tvivlsom Ballance, og da hans Enke døde 1690, frasagde Arvingerne sig Arv og Gjæld. Raadmand Hans Wichmann døde 1685 med stor Gjæld, og Jørgen Wichmann, hvis Bo 1661 ansloges til 9222 Rd., havde pantsat alt sit Guld og Sølvtøi, da han døde 1680. To andre Raadmænd, en Byfoged, en Overformhynder og mange Kjøbmænd døde under lignende Vilkaar¹⁾; selv i det 18de Aarh. var Raadmand Niels Gorms Bo i samme Tilstand 1710, og Borgemester Ped. Blandenburgs Enke maatte 1714 ansøge Kongen om Eftergivelse af en Statterestance paa 13 Rd.²⁾ Eiendommernes Værdi svarede til disse Forhold.³⁾ Haandværkerne klagede over, at de ikke kunde faae

1) Skifteprotokollerne i Raadstue Archivet. Om Rosenvinge see ovenf. S. 222. Af de gamle Familier var ingen Bang og kun een Mule i Handelsstanden, og denne, Raadm. Niels Mule, støttede sig til en god Arv efter den hollandske Kjøbmand Christen Lauridsen (Lec), hvis Enke han havde ægtet.

2) Rgl. Ref. i Raadstue Archivet.

3) Som Exempler skulle vi anføre nogle, af hvilke flere endnu ere, som de vare: Borgemester Knud Knudsens Gaard paa Fiske-
torvets Nordside, som 1677 var vurderet for 1600 Rd., solgtes 1690 for 440; Raadmand Christen Hansens Gaard paa samme Torv Nr. 9 vurderedes i Skifte 1688 for 600 Rd. Raadmand Erik Nielsens Gaard, Nørregade Nr. 45, blev 1675 vurderet til 1400 Sldl., men 1688 kun til 533 Rd. Nødergaden Nr. 1—3, som var en stor Kjøbmandsgaard, blev 1692 solgt for 513 Rd. Gaarden i Overgade Nr. 17 for 200 Rd., Fru Døwig, Gaard, Overgaden Nr. 50, blev vurderet til 650, Raadmand Jørg. Wichmans paa samme Gade Nr. 18-20 for 600, Raadmand Niels Mules j. G. Nr. 1 1691 for 530; Jac Brodmanns ligesor Flakhaven Nr. 15, som 1683 var taget for 360, blev solgt 1700 for 166 Rd. 4 Mk.; Raadmand Jørgen Barthausens Gaard, Vestergade Nr. 41, vurderedes 1702

Arbejde, da de Fornemme og alle Andre „intet videre lode forarbejde end hvad de knap og nap kunde behøve“, siger en Samtidig 1678, og alle følte Trykket af de store Fordringer, Regjeringen desuagtet stillede til Statteborgerne. Tyve Aar senere lød samme Klage over „Byens overmaade slette Tilstand formedelt de idelige Stattepressurer og Næringens mærkelige Aftagelse iblandt Folk.“¹⁾

Denne sørgelige Tilstand havde sine sædvanlige Følger at vække Tvedragt og Mistillid, og Spirerne dertil vare ei lidet befrugtede ved de ovenfor (S. 317 og 325) omtalte Tvistigheder, ligesom denne Aand vistnok ogsaa næredes ved det Udbrud, den gav sig i det stygge Forsøg paa at plette Kingos Minde, som medførte vidtløstige Forhandlinger af tre Commissioner, der medtog 14 Aar, inden Højesteret gjorde fuldstændig Ende paa Bagvadskelsen.²⁾ Medens denne Sag endnu var i sin Begyndelse, „var der“ — skriver J. Bircherod — „en underlig Færd og Væsen i Odense formedelt hine saavel geistlige som verdslige Hoveders forargelige Riv og Uenighed og publici (det Offentliges) onde Administration i mange Maader“³⁾, og inden dens Ende blev til Regjeringen 1716 i Borgernes Navn indgivet en anonym Klage over den hele Magistrat. Borgemeesterembedet kom nemlig efter Souverainitetens Indførelse oftere end før i Fremmedes Hænder⁴⁾; allerede

til 120 Rd.; Nabogaarden Nr. 39 (Laurids Gaas's) stod ledig 1683. I tidligere Tider var Bærdien anderledes: det lille Hus Nr. 13 paa Flakhaven blev 1660 vurderet til 320 Rd. og Jørgen Wichmanns i Krigen ødelagte Gaard paa Vestergade Nr. 30-34 til 1300 Rd. De senere Vurderinger tilsvare derfor ogsaa som oftest: „efter nuværende Tiders Heilighed“

¹⁾ Bircherods Dagbog S. 192 og 378.

²⁾ Heibergs Kingo S. 234 fg. og Højesteretsd. af 10 Marts 1718. (Bircherod Dagb. 534.)

³⁾ Bircherods Dagbog S. 484.

⁴⁾ Borgemeestrene (see forau S. 238) efter 1660 vare T. H. Broder-

1665 blev dette Embede overdraget en Mand, der hidtil havde været Borgemeſter i Nyborg¹⁾; en Anden, Jens Chriſtenuſen, var fra Thyland, og han anſaaes efter Peder Blanckenborgs Død 1711 for at beherſke hele Magiſtraten, ligesom han ogſaa havde Byfogden til Svi-gerſøn. Mod ham rettede ſig iſær den anonymt Klage; den beſtyldte ham for ene at have ſin egen Fordeel for Die, for Tyrannie og Underflaet, ſaa at han beholdt Kon-gens Skatter og forødt Byens Eiendom og Capitaler, — Alt dog i ſaa almindelige og ſvævende Ord, at det Hele meget ligner et Udbrud af den ſimple Mandſ Miſtro til de høiere Stillede.²⁾ Imidlertid naaede dog denne Klage ſit Maal, Redſættelſen af en Commiſſion — det var den-gang Commiſſionernes gyltne Tid, og Regjeringen ſelv var miſtroift. Ved Reſcript af 4 Sept. 1716 befalede Kongen Amtmanden over Svendborg Amt Roſenfrank og

ſen † 1665, Knud Jacobsen til 1667, Jens Madſen Ro-
jenberg 1665-82, Knud Knudſen 1667-77, Jens Chriſtenuſen
til Hølluſgaard og Dallund og Margaard og tillige Amtſforvalter
1678-89, Billum Jenſen Roſenvinge 1682-84, Chriſten
Beſteſen 1684-88 (ſom blev Raadmand i Kjøbenhavn), Peder
Blanckenborg 1688-1711, Jens Chriſtenuſen (Skoubø)
1689-1719, Jacob Møller 1711-17, Jørgen Riis 1717-18,
Andr. v. Bergen 1719-1743, Birkedommer Thor Hauſen
1728-31, B. Simouſen 1732-1751 Chriſt. Ulr. Bles eller
Bleſje til 1749, M. Martfeldt 1751 (førſt Viceborgemeſter), Wol-
rad Holm † 1766 (ſom havde været Fiſcal,) og J. Nielsen 1760,
hvorefter Byen ved Kſc. 14 Marts 1766 fik kun een Borgemeſter
og to Raadmænd med Løn. M. Seidelin 1772-81, (J. Ro-
fod 1782, L. Bendt 1782-88), M. Seidelin 1788-1792, L.
Bendt 1793-96, Lindved 1798-1816, L. Bendt 1816-24,
Reimuth 1824-46, C. Eſtrup 1847-60, L. Mourier 1862-77.

1) Bircherøds Dagbog S. 104.

2) Denne Klage er opbevaret i en Samling af curioſa i Latin-
ſkolens Bibliothek (Nr. 34) og har maatte meſt Interæſe for-
medelſt den Gildning, den giver af flere Perſonligheder; Raad-
mand Hahne var den Eneste, ſom daandede Oppoſitionen til
Borgerneſ Fordeel. (Seſr. Mummie St. Kn. K. S. 135.)

Landsdommer Vandorff at inquirere nøie i Anledning af denne Klage og indgive Relation. Kort efter spores en saakaldet stor Commissiön, i hvilken end flere Medlemmer vare tilforordnede; men Frugten blev neppe stor; thi foruden en vidtløftig Høiesteretsdom af 1728, er det Æneste, der er forekommet mig som Frugt af disse Undersøgelser, det Forflag at indløse 6 Marklodder, som vare pantsatte for 1000 Rd., og samle Heden til een Græsmark, hvis Udbytte (af Græspenge) skulde fordeles efter Grundtaxten, forat Fattige og Rige kunde have lige Fordeel af Marken.¹⁾ Ved den nævnte Høiesteretsdom blev en Mand, som fra Bager var bleven Borgemester, Jørg. Friis, dømt fra sit Embede, uagtet han ikke var blandt dem, der var klaget over, thi de vare begge døde; maaffec var det En af Klagerne selv? Han blev dømt, bl. A. fordi han havde oprørt Borgerfabet mod Øvrigheden. Alle maatte udrede betydelige Bøder, og tilsidst skulde Generalfiscalen have 600 Rd. af Borgemesteren, 500 af hver af Raadmændene Hahn og Mortensen og 400 af de eligerede Mænd²⁾! Splidagtighed og Bagvadsfelse kunde næres ved deslige Commissiöner, af hvilke Odense endog paa samme Tid fik endnu en, som blev nedfat over Biskop Muus tilligemed alle Byens Præster, men dog faldt bort ved hans Død.³⁾ Splidagtigheden forplantede sig baade i verdslige og geistlige Samfund og formindstedes ikke ved de første Paa- virkninger af den pietetistiske Landsretning, som ved den ædle Biskop Lødberg (1718—31) kom til Odense: han

¹⁾ Dette erfares af en Process med Bispinde Muus om Helteengen i Rdst. Arch. En følgende Tids Critik har oplyst, at hvad en Borger paa den Maade opnaaede, var en Indtægt af 12 til 28 R. aarlig! og Byen havde ingen Fordeel af Marken.

²⁾ Dommen findes i Raadst. Arch. i Saml. af Refe. 2 Bd. 1169.

³⁾ En Mand var reist efter Biskop Muus fra Ribe for at forfølge ham ogsaa i hans nye Embede; Commissiönnen blev nedfat 1717 men Biskoppen døde samme Aar. Bloch f. G. 1, 192.

havde i sin Catechismus uden Indskrænkning regnet Ridefogeder blandt Thyve, og Odense havde to, i Hospitalet og paa St. Hans Kloster. I Præsternes Prædicationer var man meget tilbøielig til at finde personlige Angreb og at klage derover. Ungdommen greb endog til Vaaben: mellem Skoledisciplene og Haandværksvendene blev omtrent 1729 aftalt at levere en afgjørende Bataille paa Graabrødre Kirkegaard; de mødtes med blanke Vaaben og adfilttes først ved Rytteriets Mellemkomst.¹⁾ En anden Stemning maa have været fremkaldt i Byen ved Kong Frederik den 4des Død paa Odense Slot, 12 Oct. 1730; han var meget elsket i Odense, hvor han i den sidste Tid saa gjerne opholdt sig; nu blev Byen Vidne til den kongelige Begravelse, da Liget henstod der i tvende Maaneder deels paa Slottet, deels i 10 Dage paa det pragtfulde castrum doloris i St. Hans Kirke.²⁾ Tvedragts onde Mand havde, som bekjendt, ogsaa forlængst hersket ved Hoffet, og den Klageprædiken, som i alle Kirker blev holdt den 12 Decbr., da det kongelige Liig blev ført fra Odense, gav Anledning til meget ulige Udtalelser; om Biskop Lodbjergs i St. Knuds Kirke berettes, at han ikke fuldførte den efter Ønske, men efter hvis Ønske siges ikke, og det var umuligt at tilfredsstille baade Thronarvingens og den gamle Konges Parti. Større Samklang synes at have været i den rigtignok selv vakkende Stemning, som i Maret 1732 satte Odense By i en mægtig Bevægelse. Der var 1731 af en ung Præstekone i Kjørteminde og hendes tidligere Veiler øvet et hæsligt Mord paa hendes Egtemand, og da omfider Entens Sag var kommen for Landstthinget, og senere en Commission nedsat til at dømme hendes Elsker, kom begge i Arrest i

1) Fortalt af Bagger, alm. Saml. 22, 355 og Personal. S. 44. Ved den paafølgende Retsundersøgelse bleve tre relegerede.

2) Et Greminde for ham findes i et Hus i Nøberggade til vore Dage med en Indskrift, som læses i Lauritsens Odense i Bill. (jf. nedenf. S. 352.)

Odense, hvor deres Sag vakte den største Opsigt: „Frøer og Frøener indsendt sig ved de offentlige Forhør“, siger den samtidige Beretning, og den gruelige Gjerning, som efterhaanden droges for Dagen i alle sine Enkeltheder, maatte gribe Gemhytterne saameget stærkere, som samtidig en Kone og en Rytter paa Landet begik den selvsamme Forbrydelse, for hvilken nu tre Skyldige ligeledes bleve stillede for Raadstueretten i Odense. Men havde man fra Begyndelsen af fulgt Sagen med Gru, saa traadte snart Medlidenhed med de Ulykkelige og en levende Interesse for de to førstes Personlighed i Stedet, og det kan ikke nægtes, at disse Følelser fandt mange Støttepuncter i den unge 20aarige Kones tidligere Forhold og i Studentens, Mørchs, aandelige Begavelse saavel som i begges aabne Bekjendelse, Anger og Omvendelse. Saasnart deres Dom var fældet af Commissionen, blev der holdt offentlig Gudstjeneste for dem, og man saa Damer og Herrer søge Raadhuset som en Kirke, ligesom man greb efter enhver Meddelelse om og fra deres Fængsel. Bogtrykkerpressen kom pludselig til live i Odense ved denne Leilighed, saaat man bl. A. har det Afstedsdigt, som Mørch efterlod sig, trykt i flere Op- lag 1732. Medens Sagen stod for Høiesteret, fastholdtes endnu Haabet om Benaadning for hende, og selv efterat Dommen var stadfæstet, mentes almindelig, at hun egentlig kun savnede Venner, der kunde bede for hende, da det blev hende selv afflaaet at drage til Kongen. Dommen blev fuldbjrdet den 4 Decbr.; hun halshugget paa Torvet, hvor Skafottet var omgivet af Ryttere; han skulde henrettes paa Heden, og da han var svag og ingen Vogn kunde faaes tilleie dertil, sendte en af Byens fornemste Damer, Generalinde Derwik, der boede paa St. Knuds Kloster, ham sin luffede Vogn; paa Ketterstedet talede han til Alles Opbyggelse indtil Taarer, og rørende Træt af den sværmeriske Kjærligheds Magt, der knyttede dem til hinanden, fortalte til deres sidste Dieblit og udtalte sig i Sagnet, at de efter

Døden mødtes ved Byens Port og gik Haand i Haand ned til Aaen. „Var han død i et catholisk Land“, skriver en af Dommerne, der dog ikke saae med gunstige Øine paa Folkestemningen, „var han bleven erklæret for en Helgen.“¹⁾ Paa hendes Grav (paa St. Anuds Kirkegaard) lagde den samme Dame en liden Gravsteen (uden Indskrift), og længe efter fandtes den ofte prydet med Blomsterkrands; hans Liig blev bortstjaalet fra Steilen. Iaa Dage efter paafulgte Henrettelsen af de tre andre Forbrydere paa de samme to Steder; en saadan Execution havde Odense aldrig seet før, eller siden. Retten maatte skee fyldest: de uklare Stemninger fordunstede efterhaanden, og den følgende Tids Historie har et glædeligere Præg.

Naar det ovenfor blev bemærket, at Byen i det Hele var trykket og fattig ved det 18de Aarhundredes Begyndelse, udelukker denne almindelige Tilstand dog ikke, at enkelte Familier kunde have endog betydelig Velstand. Dette gjaldt f. Ex. de to Borgemestre, over hvilke den nysnævnte Klage blev indgivet: Jacob Møller siges at have eiet henved 40 Huse og de skønneste Herligheder af Byens Torde. Ogsaa kunde En og Anden af den tidligere Tids Kjøbmænd heldigen have undgaaet den almindelige Skjæbne og i stille Virksomhed føre en fordelagtig Bedrift. En enkelt Saadan er især bekjendt (Vestergade Nr. 71) og danner ligesom et Forbindelsesled med den senere Fornælse af Handelsstandens Glæde: Hiere Jespersen, hvis Søn som Præst kaldte sig Sucl, havde lykkelig bestaaet

¹⁾ J. Birchers den yngre, hvis udførlige Beretning om den hele høist interessante Retssag er lagt til Grund for den fuldstændige Fremstilling af M. Jacobsen i Saml. til J. Hist. v. T. 5 Bds. S. 63—114, til hvilken vi her maa henvisse Læseren, og skal kun tilføje, at de store Omkostninger ved den gave Anledning til den første Bestemmelse om, at Kjøbstæderne i Stiftet skulde udrede Delinquentomkostninger. Af. 10 Mai 1734 og 1 Oct. j. A. og 23 Sept. 1735.

de haarde Tider. Han havde været Overformynder, men blev neppe Raadmand; han efterlod sig ved sin Død 1692 et Bo og Lager af 6294 Rdl. Værdi. I hans Tjeneste stod i 10 Aar en Bondesøn fra Landsbyen Gilskov, Anders Lavridsen, der efter hans og Konens Død 1693, købte Gaarden for 1000 Rdl. og fortsatte Handelen saa heldig, at han ved sin Død 1738 ejede omtrent 10,000 Rdl., som imidlertid maatte deles mellem 14 Børn; men blandt disse var Peter Gilskov, der overtog Gaard og Handel og blev den rige Gilskov, som stedsse vil mindes som Byens og de Trængendes Velgjører.¹⁾ Andre satte deres Formue i Tordegods, som nu var blevet tilgængeligt for alle Stænder: ikke blot Møllegaard og Rødegaard indenfor Byens Gennemærker, men ogsaa Margaard, Dallund, Høllusgaard og Fraugdegaard tilhørte saaledes Borgere, og de to sidstnævnte gif ved Ægteskab med Borgerdøttre over til Bisfopperne Bang og Ringo. En stor Deel saadanne Eiendomme samledes i eller gif igjennem den rige Familie v. Westens Besiddelse, der næsten i et Aarhundrede eiede Odense Apothek. Allerede Apotheker og Raadmand Jac. Gottf. Becker († 1707), som havde kjøbt Apotheket 1664, eiede Ringstedgaard (ved S. Næraa) og Lammehave, og hans Svigersøn P. v. Westen fra Volland forenede dermed Fraugdegaard; hans Søn eiede Krumstrup og Løitved, og hans Sønnesøn Mg. Peter v. Westen Selleberg, som han kjøbte 1770 for 34000 Rdl.²⁾ Grøstebjerg og Kragsberg foruden betydelige Eiendomme i Byen (Apotheket, Klubben og Part i Sulferrafinaderiet). Sagnet fortæller om den første v. Westen, der rimeligviis endnu dengang boede i Klubbens Gaard, hvortil nuværende Løve-Apotheks Have laac, at da Peter Bar engang kom til Odense, blev han

1) Stamtavlen over Slægten Gilskov af P. Gilskov 1869 og sy. Saml. 5, 322 og Skifteprotocollen.

2) Danst. Atl. VI, 635.

indlogeret hos Apothekeren mod Tilfagn, at Regjeringen skulde godtgjøre for hans Modtagelse; v. Westen modtog ham da paa det Prægtigste og afbrændte et Fyrværkerie i sin Have, som kostede 4000 Rd. Dette vilde imidlertid Kong Frederik ikke betale, og da v. Westen henvendte sig til Zaren, vilde han ligesaa lidet; Folkevisen sagde da, „at dengang blev Peter von Westen smidt af Peter von Osten.“¹⁾ Familicus Welstand tog imidlertid en sørgelig Ende med den ovennævnte fidske Pet. v. Westen, som var designeret Professor ved Gymnasiet, Læge, Apotheker og en meget frugtbar Skribent: 1773 maatte han gjøre Opbud, og da blev Selleberg, Kraggsberg, Apotheket, hans Bibliothek og Kunstsamlinger, Alt solgt ved Auction; dog bar han sin Skjæbne freidig og i ny Virksomhed, og endte som Toldforvalter og Avisudgiver i Fredericia 1789.²⁾ Samtidig var Fraugdegaard ved Giftermaal gaaet over til Borgemeister Blesf, Hæberg tilhørte ogsaa en Odense Familie, ligesaa Ferstrup og Raschenberg (Zuelsberg), og naar vi hertil føie, at Marienlund og Aløffe-gaard kjøbtes af Borgere 1763, see vi næsten hele Omegnens Jordegods i Borgeres Besiddelse i Løbet af et Aarhundrede; men det var ikke til Byens Fordel, at Capitalerne søgte den Wei, og Aaret 1773 var særdeles skjæbnesvanger med en stor Mængde Opbud.

Et fremtrædende Træk i Tilstanden i det 18de Aarhundredes første Deel udgjør den Stilling, hvori det Tydske dengang satte sig i den danske By. Til alle Tider og ikke mindst igjennem det hele syttende Aarhundrede var der indvandret Mange fra Udlandet, især fra Holland og Tydskland, og havde nedsat sig i Odense, tildeels vistnok ogsaa til Byens ei ringe Fremtarv; men da de i A-

¹⁾ Ved. Sim. 3, 122. ²⁾ Bloch f. G. 1, 567 og Liter. Lex. S. 654. Hans characteristiske Gravskrift (Mumme St. Knuds Kirke S. 274) bestaaer i en Henviisning til Worms Lexicon og Næraas (Bloch) fjerde Geistligheds Historie.

mindelighed giftede sig ind i de danske Familier, sluttede de sig hurtig til Landets Nationalitet: saaledes vare de fleste af de ovennævnte Læger Udlændinge og ikke faa af Byens større Borgere. Men efter Souverainitetens Indførelse havde en Bestræbelse for at bevare og endog udbrede tydsk Sprog og Skik mere og mere gjort sig gjældende hos de Indvandrede, og den fremtraadte ogsaa i Odense i kjendelige Træk. Allerede den nye Militie førte med sig, at en stor Deel tydske Underofficerer og Spillemand kom til Byen, og de fleste Officerer vare ogsaa Tydske eller tydstalende. Mange danske Officerer fulgte Moden; den sidste Mand af den gamle Odense Slægt Seeblad kaldte sig Ottho Seeblad og Stindel fra Gjerftov blev Schinchel. De, som virkelig vare tydske, dannede en særegen tydsk Menighed, og da de begjærte en af Byens Kirker, fik de ved kongeligt Rescript 1700 Lov at lade en tydsk Feltpræst prædike i Graabrødre Kirke, som tydsk Garnisonspræst. Men foruden de Militaire var der ogsaa Andre, som indvandrede fra Tydskland, og de fandt ikke liden Støtte fra oven. Blandt de første Stiftamtmande vare to Meklenborgere af Fødsel, Winterfeldt, Friherre af Winterborg († 1694), og fra 1705 Joach. v. Britsbuer von Wosfenstirn: Biskoppen modtog ham i Landemødet med en latinsk Tale, og han svarede med en zirlig Taksigelse ligeledes paa Latin.¹⁾ Endog paa Kingos Bispestoel sad dengang en Mand, der ikke var det danske Sprog mægtig, Dr. C. R. Müller (1705—12), en tydsk Felt- og Hofpræst fra Kjøbenhavn. Ved St. Knuds Kirke var en Capellan, som ogsaa var en tydsk Slesviger, der havde studeret i Kiel og Wittenberg. Da han i Aaret

¹⁾ Bircherød Dagb. 486. Winterfeldt forstod ikke engang Dansk, og det ansaaes ved Christian 5tes Hof for en ligefrem Sag, at det ikke heller var nødvendigt for en Embedsmand i Danmark (sec Secher Danm.).

1706 blev Sognepræst til St. Hans Kirke, greb Stiftsamtmand og Biskop Veiligheden og indgik til Regjeringen med et Andragende om en ugentlig tydsk Prædiken i St. Hans Kirke, samt at denne Præst maatte være Sjælesørger for dem, der vare „af tydsk Nation og opholdt sig her i Odense.“ Biskoppen selv aabnede den nye Prædiketjeneste saa Dage efter den kongelige Resolutions Modtagelse, og den blev holdt i mere end to Menneskealdere; dog/blev den i Tidens Løb betragtet som en Tjeneste for Garnisonen, efterat Sognepræsten til St. Hans Kirke i Aaret 1722 var blevet Garnisonspræst; men fra Begyndelsen af var den ikke motiveret ved dette Hensyn, men den var Sideskytke til den tydske Prædiken i Thisted, som det 1701 blev tilladt Præsten „undertiden at holde Amtmanden og hans Frue til Behag.“¹⁾ Det var Hoffets Sprog, som man overalt aabnede Indgang. Odense havde endog 1716 to tydske Gudstjenester, da en tydsk Feltpræst fik Tilladelse til at bruge Graabrødrekirke. Dog kom det aldrig her saavidt, som i Ribe, at Magistraten fik tydske Skrivelser fra Stiftamtet, eller i Kjøbenhavn, hvor Tydsk var Sproget ved Smedkerfvendenes Behøvlings.²⁾ Den hele fremmede Plante gik tilsidst ud, de Indvandrede sluttede sig til Folket, og den tydske Prædiken forstummede uden Lovbud efter 1778³⁾, medens det Tydske satte sig fast paa et andet Punct af det sociale Liv, som det vil sees i det næste Afsnit.

Medens det Tydske ei lidet maatte styrkes i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede ved Frederik den Fjerdes tydstalende Hof, havde ogsaa i andre Henseender

¹⁾ Bircherød Dagbog S. 391.

²⁾ Ablers om Ribe 6 Saul. p. 75. Ric. 4 Juli 1758. Noget Tydsk blev dog ogsaa bevaret i Laugsformularer i Odense, saasom aaben Lade, behøvet Svend v. desl.

³⁾ Om disse kirkelige Forhold handles i min Sognehistorie S. 135 fgg.

denne Konges Forhold til Odense sin store Betydning. Siden Rigsdagens Ophør havde Odense i 40 Aar kun faare sjelden seet Landets Konger: Christian den Femte var der kun engang i flere Dage for at modtage et udenlandsk Besøg 1681¹⁾; men fra Begyndelsen af det 18de Aarh. blev det en Tid ganske anderledes, da Frederik den Fjerde meget ofte opholdt sig i Odense, dels for de militaire Inspectioners Skyld, dels fordi han og Dronning Anna Sophie yndede Stedet. Han inspicerede her saavel de spanske Dragoner, der laae her, som ogsaa Landmilitiæns to Batailloner.²⁾ Det var ham, der i Aarene 1719—20 ombogte og indrettede St. Hans Kloster, til det Slot, som staaer endnu. I Almindelighed siges det, at han nedbrød Klostret for at sætte Slottet i Stedet; men de tre Længder bære aabenbar Præg af større Ælde, og man kan heller ikke antage, at Kongen skulde have givet en ny Gaard de skjæve Vinkler, som denne Slotsgaard har; mulig omboggedes Noget af den øverste Etage paa de gamle Længder, og Taarnene inde i Gaarden bleve borttagne. Derimod blev den nordre Længde nu opført og bærer ganske hans Bygningers Præg; Ladegaarden blev borttaget — saameget lettere, som Torterne vare udlagte til Rytterkobler — og paa Ladegaardens Plads blev Slotshaven anlagt. Indfjøselen blev ikke længere over Kirkegaarden, men Porten anbragtes i den søndre Længde med Indfjøselse gjennem Staldgaarden fra Nørregade. Til dette Arbeide skulle Materialier være benyttede fra Nyborg

1) Bircherods Dagbog S. 211 fgg. Om Søndagen var Herflabet og hele Hoffet baade til Spimesje og til Aftenfang i St. Hans Kirke, og for de Fremmede blev der prædikeret Tydsk paa St. Hans Kloster.

2) En saadan Revu 1702 beskrives af den udenlandske Diplomat, som har skrevet relation d'un voyage en Danemarck. Rotterd. 1706, p. 352-53.

Slot, hvis Levinger da bleve nedtagne.¹⁾ Siden viste Kongen sin Gunst mod Slottets Kirke ved at gjøre den til Garnisonskirke; men ellers opholdt han sig ikke meget der efter Ombygningen. 1730 kom han syg dertil og døde paa Slottet.²⁾ Fra den Tid stod det ubenyttet af Herfskabet, men blev 1789 atter for en Tid Embedsbolig for Stiftamtmanden og Locale for Amtstuen, senere benyttet af kongelige Personer og tilsidst Gouverneurens Residens. Nu er det Statsdomaine og udleies.

4. Skolevæsenet.

En Konges Exempel og Interesse har faa megen Indflydelse, at man ikke kan betvivle, at ogsaa Frederik den Fjerdes nidjære Omsorg for Almueskolevæsenet har havt sin, om end kun middelbare, Deel i det, som i hans Tid skete for den danske Skole i Odense. Medens Regjeringen, som vi ovenfor have seet, tidlig antog sig det lærde Skolevæsen i Odense og indrettede det efter den videste Plan, var Borgerstolen ganske overladt til Borgerfskabet's egen Forsorg. I Kirke-Ordinansen af 1539 hed det derom: „Skriveriskoler, som man kalder det, for Drengene og Piger og andre de, der ikke due til at lære Latin, maan Dvrigheden forsjørge.“ I Henhold dertil havde Odense og-

1) Dette gamle Slot stod med forstuede Mure fra Svenskekrigen, da den engelske Gesandt 1702 passerede Nyborg; ovenanf. Relation, p. 68-69.

2) Denne Konge var udentvivel meget elsket i Odense, ligesom han ogsaa paa flere Maader, som vi nedenfor skulle see, viste Borgerne sin Gunst. Endnu forefindes i Nedergade Nr. 37 et privat Minde for ham, et stort Sculpturarbejde med hans Bystbillede og en lang Indskrift (trykt i Lauritsens Odense i Billeder S. 46), ligesom ogsaa J. Th. Vircherod tog Anledning af hans Død til at udarbejde sine historiske Optegnelser om Byen, hvilke han overgav til en Grev Kanpau (s. ovenfor S. 331.)

faa en Borgerstole, almindelig kaldet den danske Skole, og til den blev 1637 af Borgermester Hans Rielsen opført et lidet Skolehuus, tæt op til den latinske Skoles sydvestlige Hjørne¹⁾, hvor det stod indtil de sidste Aar, medens det ikke vides, hvor Skolen tidligere havde været (rimeligviis i Nærheden af Graabrødre Hospital). Det første Spor af den danske Skole er det, at Skolemesteren ved samme i Aaret 1635 blev fritaget for at deeltage i det daglige Bagthold²⁾; men kort efter maa den have været temmelig stor, thi 1642 var det paalagt Skolemesteren at holde en Medhjælper³⁾, og 1660 omtales endog Skolemesteren tilligemed den øverste Hører, saaat der altsaa dengang har været idetmindste 3 Lærere. Paa den Tid skænkede nemlig Raadmand Peder Pedersen Verke 100 Rd. til Forbedring af de tvende Læreres Løn⁴⁾; det Øvrige udrededes af Byen, som ogsaa betalte Skolepenge for fattige Børn.⁵⁾ Nogle af Børnene fik Understøttelse af Canzler Friis's Legat.⁶⁾ Hvad Omfang Underviisningen havde i denne danske Skole, vides ikke, og derfor ikke heller om en Underviisning i Tydsk, som Odense umulig kunde undvære, skal tænkes optaget i dens Plan. Hans Hebbe, som engang havde været Klokker ved St. Knuds Kirke († 1679), kaldes „den tydske Skolemester i Odense“; men

1) Biskop H. Mich. Dagbog i Saml. til F. Hift. 7, 111.

2) Bødtægten af 29de April 1635. Ovenf. S. 256.

3) En Klage af Skolemest. Michel Jacobsen af 15 Juni 1642 i Raadst. Arch. Han beklager sig over dette Paalæg samt over Winkelskolernes og Bugeskolernes Indgreb i hans Næring og over Ungdommens Gjenstridighed.

4) Hofm. Fund. V, 144. At der ogsaa vare andre Legater til den, sees af Fund. af 5 Marts 1720 (smstd. V, 201), men de kjendes ikke nu.

5) f. Ex. Fattigreguff. 1653 i Raadst. Fattigbog.

6) Fy. Saml. 4, 204.

han kan have havt Skolen i sin egen Gaard (Vestergade Nr. 39—41), ligesom senere en Mand, der 1776 oprettede en tydsk Skole.¹⁾ I den danske Skoles Bygning var Rummet allerede jævret nok for Elementarklasser, der skulde modtage Børn fra hele Byen. Men i Frederik den Fjerdes Tid skete et stort Fremskridt i Skolevæsenet: en Privatmand af Familien Mule stiftede ikke mindre end tre nye Borger-skoler, hvilke Andre af Familien efterhaanden yderligere doterede, og Fundatsen for disse blev til en almindelig Skolcanordning for Byen. Det var en i Udlandet afdød Secretair R. Mule, der grundede dette Værk ved et Testament, hvorved han iøvrigt havde tiltænkt Gymnasiet en Andeel i sin Gave til det medicinske Studiums Fremme; men det var overdraget hans Fætter Højesteretsassessor og Professor ved Gymnasiet Erik Mule at forfatte Fundatsen; han gav Almue-skolen Fortrinet, da ogsaa just dengang den nye Biskop, Lodberg, klagede over den Tilstand, i hvilken han forefandt Ungdommens christelige Dplærelse.²⁾ Fundatsen blev udarbejdet med Biskoppens Raad og fik kongelig Stadfæstelse 1720, saaat den kunde omfatte hele Byens Borger-skolevæsen. Grundtrækkene i den ere, at der foruden den danske Skole, som forefandtes, skulde oprettes tre andre, en i hvert Sogn, hvori Ungdommen (Drenge og Piger) skulde lære at læse, skrive og regne, undervises i Dansk og Tydsk og i Catechismus. Hver af Lærerne skulde have 50 Rd. aarlig og derfor informere 20 fattige Børn gratis, hvorimod de skulde have særlig Betaling for et større Antal, saavel som af dem, der ei vare fattige; derhos skulde enhver af Lærerne være Catechet i sit Sogns Kirke og der holde Catechisation hver Søndag og stundom prædike; de

¹⁾ Ahr. Cont. Eft. Nr. 6.

²⁾ Ahr. Cont. Eft. 1773 Nr. 24.

fulde nyde Privilegier efter den fgl. Forordn. for Kjøbenhavn af 12 Juni 1716 og have Kongens Tilfagn om Befordring til Præstekald efter 5 à 6 Aars Tjeneste. Til at bestyre disse Skoler og tillige den allerede bestaaende danske Skole indfættes et Collegium med Bistoppen og en Familiepatron i Spidsen.¹⁾ Efter 20 Aars Forløb lagde Erik Mule selv 4 og hans Søster Anne Mule 3 Bøndergaardte til de samme Skoler, for at Lærerne endnu fulde modtage 10 fattige Børn, medens det Oversthydende fulde uddelses til de fattigste og flittigste Skolebørn.²⁾ Saaledes var paa eengang, foruden Bystolen, beredet fri Skolegang for 90 Børn og tilbudt rigelig Afgang til Underviisning for dem, som kunde betale, og det har uden tvivl været en af de meest velgjørende Stiftelser, nogen By har at opvise, indtil det Offentlige omfider 1814 antog sig Skolevæsenet til ny fornøden Ordning. Ved denne bleve de mulefke Skoler bevarede som en Bencævnelse; men den betydeligste Deel af deres Indtægter tilflød Skolevæsenets almindelige Kasse, saaat kun Tilidsbelønningerne bleve tilbage som et Minde om de ædle Velgjørere.³⁾ Men ved Fæsteforholdets Afsløsning er det i vore Dage blevet muligt at oprette en særskilt Realskole, der bærer Navn af den mulefke, som øverste Led i Borgerstolevæsenet.⁴⁾

Det bestemtes ogsaa i Muleernes Fundats, at der ikke maatte være flere end disse 4 publice Skoler i Odense; men vel maatte en eller tvende adstadige Qvinder sætte sig ned for at lære og agte paa de smaa Børn: de maatte kun have Drengte til det 6te Aar, men vel ældre

¹⁾ Den hele smutt affattede Fundats af 7 Juni (5 Marts) 1720 findes i Hofm. Fund. V, 197—208.

²⁾ Fund. af 14 Jan. og 26 Juli 1740 smstid. 209 og 212.

³⁾ Resol. 27 Aug. 1831. De trende catechetiske Skoler i Odense udg. af Bestyrelsen 1840.

⁴⁾ Jf. Lauritsen Odense i Billedeer S. 109—10, og nedensf.

Bigebørn, dog ikke saa, at de holdt dem fra af rette Skolemestere at blive informerede. Men ikke desto mindre klagede Lærerne snart over Afbræk i deres Erhverv ved private Skoler, og Tiden lod sig ikke binde ved slige Begrændsninger. En anden stor Skolestiftelse skulle vi omhandle nedenfor, den Lahnske, der gaar ud over en Skoles Idee; men det er vel værd at lægge Mærke til, at Møllernes Stiftelse var af bestemmende Indflydelse paa denne end større Gave af Kjærlighed til Medmennesker. Og saa et Legat af Fruen Holsten optog Ideen at understøtte fattige Skolebørn.¹⁾

De tre Muleste Skoler, som først kaldtes de danske, senere de danske catechetiske og tilsidst de catechetiske, have haft deres Locale paa forskjellige Steder, i de tre Sogne: Skolen i Frue Sogn fik allerede 1727 en ny Bygning paa Frue Kirkegaards sydvestlige Hjørne, ved Sognepræsten J. C. v. Havens Gave; senere drog den ind i den fordums Latinske skole paa samme Kirkegaard, som dengang var Klokkerresidents; v. Havens Bygning blev da Embedsbolig, senere for den ordinerede Catechet, og er nedbrudt 1856; men Skolen forlod ogsaa det gamle Skolehuus, som nu er restaureret og indrettet til Liighuus, og blev ligesom de andre to Skoler anbragt i Byens almindelige Skolebygninger, navnlig den forrige Latinske skole paa St. Knuds Kirkegaard og Nr. 66 i Øvergaden.

5. Byens Opkomst.

Det almindelige borgerlige Liv tog ogsaa omsider et nyt Opsving fra Frederik den Fjerdes Tid. Maaske kan det betragtes som et lidet Tegn derpaa, at Borgerne i Maret 1704 anholdt om og fik kongelig Tilladelse til at oprette et Skytte Laug „efter det kjøbenhavnskes Mønster“;

¹⁾ Schack Fund. S. 5 Bd. S. 18.

havde Adelen forhen angivet Tønen i Byen, maatte nu Borgerne selv holde sammen; og Kongen doterede Foreningen med en Jordlod. Marskthjeningen blev en almindelig Byfest, en Friheds og Ligheds Ffest, der ender med et Gilde, som nu holdes paa Raadhussalen lige som de forrige Tidens store Højtider.¹⁾ Et andet lidet Træk viser i samme Retning. Magistraten udfærdigede i Aaret 1704 et Privilegie- og Beskikkelſes-Brev for en Badstueemand, at han maatte indrette en dygtig Badstue til Byens Borgerſtab og Indvaanere.²⁾ Betydeligere var det, at Laugenens Antal forøgedes med et Bødkerlaug og et Bottemagerlaug³⁾, og at Rjøbmandscompagniet fik nye Laugsartikler af 1724, som endnu ere gjældende; thi

1) Kſc. 26 Febr. 1704. Den Jord, der er ſkjæntet til dette Laug, menes at være givet 1720, ihvorvel den i Chriſtian den Sjettes Tid omtales i Byens Avis 1735 ſom givet af denne Konge; det hedder der: „Den 7de Juni ſidſtledeſen diverterede ædle og velviſe Magiſtrat udi Odense ſig tilligemed det ſmukke og fornemme Borgerſtab, i at ſkyde efter den dertil af Borgerſtabet indrettede Skive, hvor de ikke aleneſte haver 3 Gevinſter, men endogſaa ſkjønne Tractementer af adſkillige rare Retter Mad, Wiin, Brændeviin, Ol, Piber og Tobak, ſaaog fuld Muſik af Stadsmuſicanter, og derhos haver de en ſønderlig Raade og Frihed af vores Allernaad. Herre og Konge, idet at han haver givet et viſt og ſtort Stykke Jordegods dette Skjøttelav til Gavn og Bedſte.“ Et Aftengilde omtales ikke dengang, men ſenere blev det holdt paa en Gæſtigvergaard, navnlig Kyhns (den øſtliche Deel af Klubben) ſtundom to Dage efter hinanden ſ. A. d. 1772 Nr. 25 og 1777 Nr. 25. Skjøtteløkken lod Byen ſig tilſlaae ved Auction 1798 mod en aarlig Afgift til Skjøttelavets Kaſe. Om dette Skjøttelag ſtaeer i uogen Forbindelſe med et ældre Gilde i Odense, er ubekjendt; men Dagen for dets Marsfest (Tirsdag foran Chriſti Legemſfest) kunde unægtelig ſyde derpaa.

2) Det uſtedtes for Balſh. Gottl. Kretſchmar og blev kongelig confirmeret 13 Dec. 1704 (i Kdſt. Arch.)

3) Kſc. 27 Marts 1719 og Artikl. 10 Septbr. 1742.

det var Handel og Industri, der skulde hæve Byen, og det blev især den sidstnævnte, der gjorde det først. Handelen tiltog, men kun langsomt i det 18de Aarhundrede;') Byen

1) Som et talende Tegn paa den Forandring, der var foregaaet i Løbet af et Aarhundrede, kan fremdrages, hvorledes den gamle Handelsstand nu var fortrængt fra Byens Midtpunct, hvor den i Aarhundreder havde haft sit Hovedsæde. Man seer det ved at sammenligne den Fortegnelse paa Beboerne af Overgaardens brede Deel (Overkorsgaden), som er meddeelt ovenfor S. 277, med følgende Liste over Beboerne ved Midten af det 18de Aarh. I Nr. 1, Høtallet, boede vel Borgermester Jens Nielsen 1750 og havde samlet det Meste af den Grund, som Gaarden nu har; men efter ham tilhørte den Justitsraad Amtsforsvalter Buschmann. Nr. 3 tilhørte Organist Math. Sibbern og hans Son Professor Sibbern; Nr. 5 Professor Søren Ancherfen, som var Rector ved Latinskolen; Nr. 7 Madam Lange; Nr. 9 Raadstue skriver, senere Borgermester Martfeldt; Nr. 11 Tolder Nørager og efter ham Tolder Lindam. (Som et Minde om fordums Glands laae der to Steenløver udenfor Døren ved den store Steentrappe, som endnu stod der 1811 (Ved. Sim. 3, 96), og den første Kjøbmand, der igjen fik denne Gaard, E. Nissen, undlod heller ikke at henvise til dette Kjødemærke paa hans nye Boutik. Afd. Cont. Eft. 1776 Nr. 13.) I Nr. 13 boede Professor Melchior Ramus, som var Conrector ved Latinskolen; Nr. 15 Handskemager Laurids Lauridsen Braad. I Nr. 17 boede Parykmager Joh. F. Hermann. Nr. 19 og 21 tilhørte Cancelliraad Jens Dreher, Herre til Raschenborg, Ellegaard o. m. Paa Nord-siden boede i Nr. 16 Controllcur Carsten Christensen, i Nr. 14 Christ. Hamans Enke og Landsdommer Bønde Simonsen; i Nr. 12 Gæstgiver Schousbo; i Nr. 10, som var delt i to, Etatsraad Hans Simonsen, Amtmand over Næsens og Hingabls Amter, (senere Klyn) og Professor Søren Hee ved Gymnasiet. Apotheket tilhørte Agent von Westen, Nr. 6 Provstinde Block; Nr. 4 Bihinhandler Everschettel, men beboedes tillige af en Ritmester; Hjørnehuset Nr. 2 tilhørte Postmester H. C. MeeLby. Først senere vendte et Par af disse Gaarde tilbage i handlende Borgeres Besiddelse, (Nr. 11 Nissen, Nr. 12—14 Rising og Nr. 7 Riøfte), indtil det i nyere Tid er blevet Tilfældet med flere og Boutikernes Tal tilsidst er blevet større end Gaardenes.

talte kun 5 Skipper i Havene 1710—20, og for fremmede Skibe var Fjorden et hindrende Farvand. End mere søltes den Hindring, som Landtransporten fra Stige lagde i Veien; derfor var Tanken om en Canal tidlig i Bevægelse og har uidentvivel foranlediget Optagelsen af det smukke Kort af 1717, hvoraf en formindstet Copi (med enkelte historiske Tilføielser) gives paa Planché 2; men hverken Frederik 4 eller Frederik 5, hvem den blev indstændig anbefalet¹⁾, antog sig den. Med Undtagelse af Kjøbenhavns Handel gjorde Regjeringen overhovedet Lidet for denne Velstandskilde, medens den netop ved Forbud og Told stræbte at fremtvinge Manufacturer og Fabrikker, og derhos var Odenses Handel, som meest bestod i hvad man kalder Handel med grove Vare, bestandig meget trykket ved Bispefræmmere og Landprang, hvorover bitter Klager førtes.²⁾ Dog var Handelen stadig i nogen Fremgang: Odense havde altid været blandt de Byer, som havde Ret til directe Handel paa Udlandet, og allerede 1735 fore Odense Skipper jevnlig paa Lübeck og Norge; Byens Handelsflaade voxede efterhaanden, saaat den i 1769 udgjorde 19 Skibe, dog maaſtee alle Sagter.³⁾ I Marts 1755 talte Kjøbmandscompagniet 36 Medlemmer, 1769 kun 34, men 1779 endog 38. Som en særlig Hin-

1) En latinſt Tale og Project af v. Haven med to Landfort og flere trykte Bilag til Festsigheden ved Frederik d. Femtes Fødselsdag 1759 findes paa Skolebibliotheket. Det ene Kort er tegnet 1700, det andet af Dalin 1759 og giver en særdeles nøiagtig Grundtegning af Byen, der maa antages at være nogle Aar ſildigere end Pontoppidans, med hvilken den iøvrigt væsentlig ſtemmer.

2) Pont. Atl. III, 433 og VI, 609—10 og 576 og 550. Jf. en Meddelelse om Langes Bctænkninger 1747 i Stiftstidenden 1877 Nr. 179.

3) Lauritsen Søveiene til Odense 1873. S. 67. Dog hedder det 1774 andetſteds, Pont. d. Atl. VI, 550, at de 15 af dem vare Galeaser.

bring for Byens Handel nævnes stedse den besværlige Landtransport og den flette Bei til Skibhuset, som det paalaac Kjøbmændene at vedligeholde, og dertil kom ogsaa Savnet af en Toldbod, da Varene maatte kjøres til Toldforvalterens Bolig i Byen, aflæses der og atter hentes; en Tid var dette Fortoldningssted i Raadhusets nederste Etage, en Tid i Claus Bergs Gaard paa Overgaden.¹⁾ Med smaa Midler lykkedes det dog Udskillige at arbejde sig op til Velstand; Dominicus Brandt, Kising, Mog. Faber, Østrup, Nissen nævnes blandt Saadanne, og vi ville nedensfor finde Fleres Navne blandt Byens Velgjørere, saasom P. Eilshou, Lahn, S. Møller; men de Flestes Handel gik i det Smaa, meest med det daglige Livs almindelige Fornødenheder²⁾ og Luxusartikler, i hvilke sidste især de Kjøbmænd speculerede, som kaldtes „Chincjiskhandlere.“³⁾ De, som bragte det til noget Betydeligt, dreve enten Kornhandel i det Store som Eilshou, eller støttede sig til Haandværkstandens og Industriens Productioner som i Særdeleshed Lahn.

Næst det Ddense Øl, som en udenlandst Rejsende 1702 sætter ved Siden af det bedste engelske⁴⁾, vare de Ddense Haandværkere's Arbejder berømte i det attende Mar-

1) Jverj. Av. 1780 Nr. 71 og D. All. VI, 582.

2) Selv de største Kjøbmænd forsmaaede ikke smaa Erhverv: H. Kising havde Lottericollection og salbød en Under-Essents; P. Eilshou havde Stemplets Papiers Udsalg, og hans Kone salbød i Alvisen Hamborger oplagt Mælk for 6 ð Portionen og Fløde for 12 ð Potten. (Udr. Cont. Est. 1774 Nr. 22.)

3) To Saadanne forekomme i Grundtægten 1776 og en Tredie senere. De salbøde: Snusstobak, The, Porcellain, velslugtende Bænde o. s. v.

4) Den ovennævnte engelske Gesandts Relation p. 68: „det Ddense Øl er fortrinligt; det er i Smag og Qvalitet meget ligt Derby- eller Nottingham-Øllet, af samme Farve eller lysere, og gjælder for det bedste Øl i hele Danmark.“

hundrede: de Odense Knive omtales allerede i det syttende, men i Almindelighed hedder det i Danmarks Beskrivelse 1760, „at der intetsteds udenfor Kjøbenhavn findes af alle Slags Haandværksmestere flere eller bedre end i Odense, hvorfor deres Arbeide har god Aftræk baade i og udenfor Provindsen, ja tildeels i fremmede Lande.“ Om denne gunstige Tilstand var frembragt ved stræng Overholdelse af Laugsartikler og Laugsrettigheder eller ved en god Skole og en god Mand i Laugene selv, er ikke let at afgjøre. Der mangler ikke Exempler paa, at Laugene paafaldte Regjeringens Beskyttelse mod Bønhasere og Fuskere¹⁾, og at der toges Hensyn til at afværge Overtal i Næringsdrifterne, saaat endog Kongen selv, da han 1708 gav en skibbrudten Mand Privilegium paa at være den fjerde Farver i Odense, skjønt der kun maatte være tre, tilføiede den Indskrænkning, at det første Farveri, hvis Besidder døde, skulde nedlægges.²⁾ Men der spores dog ingenlunde nogen særlig Begunstigelse af Odense Haandværkere, saa at deres egen Orden og Dygtighed væsentlig maa have været Grundvolden for deres gode Lov. Særlig nævnes alt Slags Læderarbeide, Sadelmager- og Skomagerarbeide, som gik over alle Sjællands Markeder og til Armeens Brug, og Mcubelarbeide og Boestab; men fornemmelig den for Odense og Randers egne Handskeproduction. I Odense er denne Green af Industrien allerede at spore i det 17de Aarhundrede, da der i Grundtaxten 1683 forekommer det ikke ubetydelige Antal 11 Handskemagere; men

¹⁾ Resc. 24 Decb. 1686. Resc. 3 Septb. 1715. Resc. 18 Ap. 1744.

²⁾ Resol. af 26 Oct. 1708 til Marcus Sørensen i Rdt. Rjc. Saml. 1, 17. Det falder dog utroligt, at dette Kongebud kan være blevet efterlevet, isald en af de gamle Farvere døde først Baade 1747 og 1769 var der ogsaa fire, men 1776 og 1778 rigtignok kun tre, idet et Farveri i Bestergade (omtr. Nr. 76) da var nedlagt. Senere nedlagdes Farveriet i Bestergade Nr. 19, men mange nye opstode.

i 1755—60 var der 39 Handsfemagere og 10 Aar senere endog 46, hvorefter Antallet igjen 1799 var dalet til 30. Det var et meget efterspurgt Product; thi de Odense Handsker havde en egen Lugt ligesom de Randershandsker, formeentlig som Virkning af Vandet, hvori Skindet be-
redtes. De bleve en vigtig eller vel endog en Tid den vigtigste Exportgjenstand for Byen og gik i mange Tusind Dufin aarlig ligetil Frankrig, Tydskland, Rusland o. a. Lande.¹⁾ At den indvandrende tydske Befolkning havde Indflydelse paa at fremme saavel den Odense In-
dustrie i Almindelighed som særlig Handskeindustrien, der kan sætte saa mangfoldige Hænder i Virksomhed, er rimelig, og vi have i Handskehandelen Beviser paa, at de forstode at benytte gunstige Conjunctioner. En Trompeter Wolmer, der var gift med en Kone fra Hamborg af en riig Slægt, som forskjød hende, levede her i Begyndelsen af det attende Aarhundrede i trange Aaar; men Manden tog sig for at informere i Musik og Konen at sye Handsker;

¹⁾ Pont. Danske Atl. III, 436 og VI, 576. I en Sachsers Reise-Journal 1787 (som findes i Almeenn. Sam. 15 Bd.) siges der om Odense: „Byens Handel er af ingen Betydelighed, men adskillige, især Læderprofessionister, florere desmere. De Odense Sadelmagere og Stomagere holdes for at være de bedste i hele Danmark og have Regimentsleverancer baade for Danmark og Holsten. De barke og tilberede selv deres Guder, som er dem en betydelig Fordeel. De Odense Handsker søges med Begjærlighed over hele Europa og ernære mange Familier, som have een eneste Mandts Patriotisme at takke for, at de kunne vedligeholde og fortsætte deres Næring.“ (S. 407.) Denne Mand er formodentlig ham, vi strax skulle omtale. Gaaftte samstemmende hermed skildres Tilstanden i Jverf. Avis 1780 Nr. 70, 71, 77, og med den samme Nøes omtales den enkelte Handskehandlers Patriotisme og velgjørende Handelsdrift. Regjeringen understøttede denne Industri kun ved den Tilladelse, der gaves baade for Odense og Randers og Aarhus, at Handskemagerne maatte selv drage om paa Landet og købe Skind. Nsc. 17 Nov. 1778 og 13 Apr. 1787.

saasnart de havde sammenspavet 50 Rbd., beghyndte de at kjøbe Handster; de seilede med dem til Kiel og gif tilføds ved Siden af Fragtvognen til Hamborg; snart knyttede de faste Handelsforbindelser paa denne By, og tilsidst eiede de deres egen Gaard i Nedergade og døde som rige og anseelige Borgerfolk.¹⁾ De havde ingen Børn, men havde antaget sig en Søstersøn af Konen, som havde været et faderløst forladt Barn i Hamborg og mulig med sin Stiffader, som ogsaa var Trompeter, var kommen til Odense. Denne var Joh. Mathias Lahn, født 1728; først oplært i Musik og en tidlang selv Trompeter ved Regimentet, gif han ind i Pleieforældrenes Handel og styrede den med en saadan Trofskab, at han ved Moderens Død kom i Besiddelse af 20,000 Rbd. samt Gaarden og Handelen. Han fortsatte denne med Kraft og Dygtighed og udduede sit Marked over Livorno og Triest; man faaer en Forestilling om dens Omfang, naar man hører, at der ved hans Død 1803 laae 16,000 Par Handster i Oplag og en contant Beholdning af 15,000 Rbd. til de daglige Udgifter og Forskud til Mestere og Kvinder, som levede af hans Arbeide. Med ham culminerede ogsaa denne Handelsgreen; men han satte sig et andet Minde, som vi skulle betragte paa et andet Sted.²⁾

Af andre Enkeltheder kan anføres, at der allerede 1680 forekommer en Bøsssemyntmager, og at Byen 1683 havde en Karretmager, som nævnes i Grundtægten, ligesom 1735 en Anden anmeldte sig i Avisen som „en Coredmager, som gjør alle Slags curiøse Arbeit af Careder, Chaisser, Cabrioler, Post-, Fragt- og andre Vogner, som han Enhver til Fornøielse, alt for en billig og civil Priis,

¹⁾ Gaarden var en Deel af nuværende Lahns Stiftelse, men kun 39 rd. Grundtægt af den.

²⁾ Om Lahn findes nærmere Oplysninger i min Biographie af ham i „Jubelfesten i Lahns Stiftelse 1854“.

kan betjene.“¹⁾ En Barytmager havde ogsaa etableret sig i Odense før 1683; men han fandt intet Marked for den endnu ubekjendte Brydelse, og maatte forat leve lade sig enrollere til Soldat og opgav Haandværket.²⁾ I Begyndelsen af det attende Aarhundrede fandt imidlertid Barytstatten 1710 ogsaa Anvendelse paa Odense, og inden dets Udløb talte man 6 Barytmagere.³⁾ I Aaret 1772 havde Byen en Kunstfjedder, som forfærdigede „Panthalon eller Forto Piano“⁴⁾, men en Kurvemager fik den først efter 1790.

Derimod var Industrien under Form af Fabrikdrift ubekjendt i Odense indtil Midten af det 18de Aarhundrede, da Regjeringen selv tog Initiativet til det første Anlæg, Odense Tugt- og Manufactur-Huus. Mere end hundrede Aar tidligere havde Christian den Fjerde gjort Begyndelsen med deslige Anlæg ved at stifte Børnehuset i Kjøbenhavn, hvortil han oftere befalede Dyrigheden i Kjøbstæderne at indsende et bestemt Antal Dreng og arbejdsløse Personer, — en Fordring, som dog ikke vides at være bleven gjort til Odense eller nogen hysk Kjøbstad. De følgende Konger havde oprettet Børne-, Tugt- og Manufacturhuse paa flere Steder i Danmark og Norge, og omfjeder stiftede Kong Frederik den Femte det sidste i Odense 1749—52. Her havde heller ingen af de udenlandske Ufferriddere og Speculanter, som andensteds i Danmark forsøgte sig under de souveraine Kongers Privilegier, gjort noget Forsøg paa at oprette Fabriker af nogen Slags: den eneste, Fyen havde havt, var Rigsmarsk Anders Willes Geværfabrik i Brobyværk, som Svenske-

1) Prov. Notif. Liste Nr. 25. Han boede i Hollænderhuset udenfor Nørreport.

2) Skifteprot. 1683.

3) Se nedenf. S. 369.

4) Abrf. Cont. Est. 1772 Nr. 24 navnlig Joh. Lov. Petersen.

trigen ødelagde 1658, og det mulig paatænte Anlæg af en Papirfabrik i Siby Mølle var ikke blevet iværksat.¹⁾ Regjeringen mente nu, at der var Trang til at staffe den arbejdsløse og fattige Befolkning Arbejde med eller imod dens Villie; Tanken fandt beredvillig Understøttelse af Godsseiere over hele Provindsen og frembares af Regjeringen ved mangehaande Paalæg og Begunstigelser. Under Stiftsøvrighedens Direction som Fattigvæsenets Overbestyrelse blev Planen efterhaanden iværksat: man valgte i Valget af Stedet mellem Brohøværk, Christiansdal og Odense, men bestemte sig dog for Byen, hvor den forrige Præsteresidents til St. Knuds Kirke i Clarægaden blev indkjøbt 1747 og indrettet til at være „Odense Tugthuus“, som den endnu kaldes; Fundatsen af 25de Mai 1752 afsluttede Stiftelsen og giver det fuldstændigste Indblik i disse eiendommelige Stiftelsers Idee.²⁾ Formedelst de mangfoldige Diemed, som skulde opnaaes ved disse Tugthuse, høre de paa engang til Fattigvæsenets, Sædelighedspolitiets, Straffeanstalternes og Industriens Historie, og det Odense Tugthuus's indre Historie frembyder ikke faa interessante Bidrag til Tidernes Belysning fra alle disse Sider for den, som vil gennemgaae dets lidet lystelige Acter; men her skulle vi kun betragte det fra Industriens Side. Som Manufacturhuus blev det udrustet med Væve og andre Maskiner til Tilvirkning af Klædningsstoffer; det havde sin egen Farver, sin Overskjærer, Vævermester og flere Mestere; det stod aabent for frie Arbeidere, men havde dog sin egentlige Befolkning af Betlere og Andre, som indsattes til Rettelse, Straf eller Oplærelse. I Begyndelsen ventede man Meget af denne Fabrik og den Oplærelse, Børn og Ungdommen der skulde

¹⁾ Ovenf. S. 327.

²⁾ Oplysninger om Odense Tugthuus's Historie ere givne i Biskop Fabers „Tale ved Indvielsen af dets Kirke.“ Odense 1839.

faae; men Udbyttet blev ringe, Anstalten maatte opholdes ved yderligere Tilflugt af Stiftet, og efterhaanden gif den over til at blive alene en Strafanstalt i den almindelige Retspleies Tjeneste. Exemplet havde imidlertid altid sin Virkning: et Bomulds-spinderie blev sat i Gang af Andre, men efter faa Aar forlagt til Taasing, hvor det dog heller ikke kunde holde sig, saaat dets Arbeidere (tildeels thjste Familier) efterhaanden En for En meldte sig til Arbeide i Tugthuset 1757-1759. Der maa derfor vistnok tillige var tænkt paa den huslige Industri, som navnlig repræsenteredes af 8—12 Vævere, naar det i den oeconomiske Ballance 1762 hedder: „i Odense væves Klæde, Sars (Sirts), Flonel, Stof og allehaande uldne Varc.“¹⁾ Først 1789 anlagdes den første egentlige Klædefabrik af tvende Udlændinge, Brødrene Otto, men uagtet den endnu bestod 1794 (paa Graabrøderkirkegaard Nr. 6), hedder det dog 1798 om den, „at hvor god den end var, maatte den to Gange forlade Byen formedelt Mangel paa arbejdskraftne Fattige“²⁾, og kun en lavere Art af Uld-spinderie, som anlagdes af S. Riær 1788, vedligeholdte sig langt ind i det 19de Aarhundrede.³⁾ Bedre Billaar havde det i Aaret 1751 anlagte Sukkerraffinaderie, hvortil den endnu saakaldte Sukkergaards ældre Bygninger blebe opførte: det havde Privilegium paa at forsyne ikke blot Høns Stift, men ogsaa hele Ribe Stift, og holdt sig længe efter denne Begunstigelses Dphør. Et Sæbe-

1) Holberg Da. og No. geistlige og verdslige Stat. 1762. S. 634. Jf. Danm. Handelspeil.

2) Gottschalks Beskriv. af Odense S. 18 (hvorum nedenfor).

3) Jberf. Avis 1788 Nr. 92. Det begyndte i Overgaden, senere i Nedergaden Nr. 23. Den næste egentlige Klædefabrik, Schrøders i Gaarden paa Torvet Nr. 4—5, anlagdes efter 1790. Spindeskolen for Børn og Fattige (Smstd. 1789 Nr. 10 og Msc. 25 Juli 1789) stod i Forbindelse med de nye Foranstaltninger til Betleriets Afstæffelse, hvorum nedenfor.

syderie, anlagt paa Actier 1755 (Overgaden Nr. 58), havde stadigen større Søgning, end det kunde tilfredsstille, og bestaaer endnu.¹⁾ Fremdeles anlagdes en Viimfabrik udenfor Byen, og 1779—80 en Edike Fabrik (Hønning-Edike) af Carethmager Rue, der havde lagt særlig Bind paa Biaul.²⁾ Et stort Opsving tog det Farverie og Trykkerie som P. E. Kellinghusen anlagde 1780, (Nørregade 70), fra hvilket især udgik det farvede og trykkede uldne Stof, som længe var en meget søgt Vare i hele Byen; dets Blomstringstid falder dog mest i det følgende Tidsaffnit, ligesom Driftsherren i en heel Menneskealder af samme vedblev at indtage en hæderlig Plads blandt Byens første Borgere til sin Død 1820.³⁾ Til Oversigt skulle vi fremstille den Angivelse om Næringsbrugere, som haves for Aaret 1769 og viser, hvor fuldstændigen navnlig Haandværkernes Fag vare repræsenterede. Ved Siden tilføies, hvad der er bekjendt for en lidt tidligere og en 30 Aar tidligere Tid; men idet Tabellen er formet efter

1) D. Alt. VII, 437 og VI, 607. Gottsch. a. S. S. 16. Sulferraffinaderiet anlagdes af et Interessentskab, (Resc. 16 Marts 1751 og 21 Mai 1753) eiedes 1776 af Agent Appleby, senere af Gen. Krigscommissair Brown og tilsidst af Grev Roepstorff, og er først nedlagt 1835. I dets Bygninger jaaes endnu 1862 Hvelvinger, der baaes af to fritstaaende slanke høie Granitsøiler, som rimeligviis hidrørte fra en eller anden kirkelig Bygning. Sæbesyderiet tilhørte Abmd. Eilshou 1780 og bestaaer endnu.

2) Jverf. Av. 1780 Nr. 70.

3) Aldr. Cont. Eft. Nr. 9. Kellinghusen afgav et smukt Exempel paa, hvorledes en ung Mand uden Formue i en fremmed By kunde ved Dygtighed, Flid og Handelsaand skabe sig et rigt Erhverv og en anseet Stilling: han eiede en Deel af Tollelund og af Hedevigslund, var Chef for det ridende Corps og fra 1816 Stadthauptmand; derhos fra 1793 Medlem af Borgerrepræsentationen og fra 1804 af Stolecommissjonen, og i det Hele en for Byens Interesser virksom Borger ved Siden af Jverf. og S. Hempel.

den fuldstændigste Fortegnelse for 1769, vil Læseren let forstaae, at de tomme Bladser i de andre Aars Rubrikker ikke betyde, at der ingen saadanne Næringsdrivende vare, men kun, at de ikke ere fundne angivne.¹⁾

	1755	1764	1769	1778	1799
Kjøbmænd	36	—	34	—	38
Apotheker	1	—	1	—	1
Bagere	17	13	13	11	—
Barberer	—	—	2	2	—
Bildhugger	—	—	1	1	—
Blikkenslager	—	—	1	1	—
Blytæfcer	—	—	1	1	—
Bogbindere	—	2	2	2	—
Bogtrykkere	—	—	2	—	2
Brolæggere	—	—	2	—	—
Bundtmager	—	—	1	1	—
Bødfere	11	10	10	8	—
Dreiere	—	4	4	3	—
Beendreiere	—	—	—	4	—
Farvere	—	—	4	3	—
Felddberedere	10	10	12	10	11
Garvere	—	—	1	2	—
Glarimestre	—	—	4	2	—
Guldsmede	—	5	6	5	—
Gjørtlere	—	—	2	4	—
Handskemagere	39	42	46	30	30
Hattemagere	—	4	4	4	—
Hjul- og Kærtmagere	—	—	3	2	—
Kammager	—	—	1	—	—
Kandestøbere	—	—	2	3	—
Knapmagere	—	—	5	2	—
Kobbersmede	—	—	4	3	—
Malere	—	2	2	2	—
Muurmestere	—	6	6	5	11

¹⁾ Billederne ere for 1755 og 1769 Pontopp. Danske Atl. III, 436 og VI, 576, for 1764 og 1778 originale Specificationer over Haandværksslugene, og for 1799 Gottschalchs Beskrivelse af Odense i Rahdes og Myerups danske Kjøbsteder 5 P.

	1755	1764	1769	1778	1799
Møller	1	—	1	1	1
Barfmagere ¹⁾	—	4	5	6	—
Bottmagere.....	11	9	9	9	9
Reebslagere	—	2	4	2	—
Sadelmagere	—	4	9	7	—
Skomagere	73	58	70	52	80
Storsteensfeier.....	—	—	1	1	—
Skreddere	33	28	33	28	52
Slagtere.....	11	8	11	—	—
Smede og Sværdsegere	28	22	18	11	—
Snedkere	13	11	15	16	24
Stølemagere.....	—	—	2	2	—
Tobaksspindere	—	—	1	1	—
Tømmermestere	—	3	3	3	8
Uhrmagere	—	—	3	2	—
Vognmænd	—	14	16	—	—
Vævere.....	—	8	8	12	12
Værtshuusholdere	—	—	43	—	36

Desuden kan bemærkes, at i Maret 1778 angiver den her benyttede Specification over Haandværkerne som Resultat 269 Mestere, 229 Evende og 219 Dreng, samt at Opgivendet om Skomagere i 1799 kan suppleres med, at de opførte 80 Mestere kun havde 60 Evende. Ogsaa kan tilføies, at en Børstenbinder nævnes 1783 og en Kurvemager 1798. (Aldr. C. Cf.)

Men een Næringsbrug savnes paa alle Fortegnelser, maaskee fordi den vanskelig kunde angives med Tal: Brændeviinsbrænding var i Midten af det 18de Aarhundrede et vigtigt Kjøbstaderhverv og saa almindelig

¹⁾ Dette Haandværk fandt nu bedre Tider end 1683 (ovenf. S. 364), thi selv en ung Hører ved Latinskolen, som 1744 har optegnet, hvad han eiede, havde 4 Barfker: 1 Bungparf, 1 Abeparf og 1 do. (s: Abbedparf) og 1 Loffed Parf, og desuden en Puderpung, en Puderpuster, en Parfkblok og en Parfkæste. Til sin øvrige Paaklædning havde han Sølv Stoe- og Knæspænder, en Sølvfaarde, en Messingfaarde og en Sørgfaarde, en engelsk Hat, Støvletraver, tre sorte Sørgfapper, en sort Kappe, en Rochelot, en graa Bjørnemuffe og en Kjepe med Knap.

som Udbrygning fordum. „Siden det allernaadigst blev forbudet at brænde Brændeviin paa Landet“, siger en Oversigt over Flid og Uflid i Odense 1780¹⁾, „har Odenses Indbyggere særdeles lagt sig efter denne Næringsgreen, saaat det vist er een af Byens betydeligste Næringsveie; men da nu næsten hver anden Mand i Byen brænder, bliver dog Næringen for hver fun smaat.“ Dertil knyttes Ønstet om den Indskrænkning i denne Bedrift, som allerede begyndte ved Ksc. 28 Oct. 1786; men særlig for Odense er den Betragtning, at denne almindelige Brænding var betænkkelig med Hensyn til Vandforsyningen, „da Odense saa tit fattes Vand, og dette koster Byen saa mange Penge.“ Det var et Savn, der med den tiltagende Folkmængde blev stedse større, men først blev afhjulpet i det næste Tidzaffnit.

En vigtig Kilde til Ernæring og Communalvelstand flød sparsomt for Odense, efterat den havde mistet sine engang saa store Marker ved Klosterss Bortgang. Samtidig med Grundtaxten for Byen, bleve ogsaa Byens Jorder skuldsatte i Matriklen. Grændserne for de to Slags Skuldsætning ere ikke meget klare, idet mange Haver bleve medtagne i Grundtaxten og andre i Matriklen, og Arealer, der laae lige op til Byen som Biørnsløkken, der tildeels udgjorde Haver til Vestergades Gaarde, bleve matriculevede, hvoraf er fulgt, at mange Eiendomme senere baade have Grundtaxt og Hartkorn. De to store Mølle-gaarde paa den østlige Mark og Rødegaard paa den sydlige bleve naturligviis satte for Hartkorn og findes ikke heller i den første Grundtaxt; men senere fik de tillige denne Skuldsætning.²⁾ Nord for Byen i Tollelund ligge

¹⁾ Jversf. Av. 1780 Nr. 77.

²⁾ Det er neppe rigtigt at betragte Rødegaard som en gammel Bondegaard, der endog skulde have sit Navn fra den ældgamle Tid, da Stoven blev ryddet (Bed. Sim. 1, 1, 31). Den omtales aldrig før det 17de Aarhundrede, og de Marker, hvoraf

Stykker med Grundtaxt og med Hartkorn mellem hinanden paa Grund af særegne Forhold, der fandt Sted paa dette Strøg. Men hvad der 1688 blev matriculeret som By-mark, er ikke engang alt forblevet ved Byen. Ved Rytter-districtets Oprettelse 1720 lod Regjeringen udlægge om-trent 14 Tdr. Hartkorn af Byens Jorder, som derved senere, da Ryttergodset folgtes, gik bort fra Byen; paa denne Maade gik Graabrødeløkke tabt, saaog den ældre Vognmandsløkke og flere mindre Arealer paa den nordlige Side af Byen; men for en Deel blev der dog ogsaa givet Vederlag i Jorder, der tilhørte St. Knuds Kloster, paa den sydlige Side af Byen, Giby Løkke, Befeløkken og Rødegaardsløkken, paa det samme Strøg, hvor Kongen allerede havde skjænket Borgerne Skytteagrene¹⁾. Det var søleligt for Byen, at dens ene Græsmark, Galge-Heden, derved blev beskaaret ikke lidet, og den taalte det saameget mindre, som man i 17de Aarh. havde oprettet 3 Bønder-

den bestaaer, synes at være samlede af St. Knuds Kloster og bleve af det leiede til forskjellige Borgere, uden at nogenfinde Gaard og Huns nævnes. En af de sidste Familier, der havde den, var Mulernes, (B. S. 2, 1, 181 og 2, 160) og da samme Familie eiede den røde Gaard i Overgaden, opstaaer der en Formodning for, at det kunde være En af dem, der har bygget Huns paa disse fjerne Jorder, som forud kunde kaldes Rødegaardsløkker, fordi de tilhørte Rødegaard i Byen. I Begyndelsen af det 17de Aarh. kaldes Gaarden ogsaa steds „Rødegaard udenfor Byen“, som til Adskillelse fra Rødegaard i Byen. Den tilhørte Dr. Jens Mules Enke († 1652), siden Peder Hansen Samsing og Lisbet Mule, der folgte den 1661 til Willum Jensen, (Thingbog) derefter Morten Skindell til 1691 (Hofm. Fund. V, 177) og Niels Knudsen, indtil Apoth. v. Vesten gav den Navn af „Kragssberg“ og udvidede Eiendommen 1750. Senere beboddes den af Grev Raunkjær Ascheberg og hans Enke.

¹⁾ Disse Agre findes ikke skildfattede under Byens Areal og have formodentlig hørt til St. Knuds Klosters Eiendomme. Byen kjøbte dem 1798 s. ovenf. S. 357.

gaarde i dens vestlige Deel paa tilfammen 8 Edr. Hartkorn, af hvilke Byen vel havde Landgilden, men Borgermesteren Herligheden: Marken selv blev reduceret til lidt over 1 Ede. Hartkorn. Den anden Græsmark, Kkeheden, var kun 8 Edr. Hartkorn, da den blev styldsat. Men Græsmarken var ogsaa den mindste Deel af Byens Jorder ved Slutningen af det 17de Aarh.; thi foruden Hospitalet og Latinstolen vare mange Familier i Besiddelse af Stykker af Byjorderne som Panthavere og Leiere fra de Tider, da Byen maatte reise Penge paa sine Eiendomme, og det var denne Ulempe, der bidrog væsentlig til at vække den Utilfredshed, som gav sig Luft i Borgerskabets Klage 1716. (Ovnf. S. 343)¹⁾. Den nedsatte Commission tog ogsaa den Beslutning, at de afhændede Jorder skulde søges indløste, og i Løbet af de næste 20 Aar bleve virkelig omtrent 24 Edr. Hartkorn indløste og lagte til Græsmarken; medens dog en langt større Deel forblev i de private Eieres Hænder. Ifølge Forordn. 14 Aug. 1741 maatte Magistraten aarlig indsende Beviis for, at al Jorden blev drevet af Kjøbstadsfolk; men der er ikke Spor af, at man efterkom den anden Befaling at bruge $\frac{1}{4}$ aarlig til Hauge og Hørfros eller Tobaksavl.²⁾ Havedyrkning og smaa Avlsbrug vedblev at være den almindelige Form for de private Jorders Brug, og det synes tvivlsomt, om Ksc. 19 Juni 1782 med Grund klagede over Afhændelse af Kjøbstadsjord til Uberettigede, medens det vistnok med Føie beklagede, at Byens Fælledeer ikke ydede tilstrækkelig Græsgang. Bymarken var og blev liden, omtrent 786 Edr.

1) De Misfornøiede klagede 1718 navnlig over, at Byen havde afhændet Jord til Hospitalet til at betale et Laan af 2000 Rd., som den havde gjort i Svenskekrigen. Ogsaa gjorde de 1720 et forgjæves Forsøg paa at reclamere Bikkelsø, som da tilhørte Ulrichsholm.

2) Kun nogle private Leiere dyrkede Tobak i Grønløkken 1777, blandt hvilke Dominicus Brandt var den betydeligste.

Land (170 Tdr. Hartk.)¹⁾ Paa Udskiftningens Tid førtes en stor Strid om Fællesmarkens rette Anvendelse, efter som den hidtil var brugt til Græsgang mod en Betaling af 11 $\frac{1}{2}$ pr. Kv. og Græspengene fordeeltes paa Alle efter deres Grundtaxt indtil 1776. Den af sin Enkefæsse bekyndte Sigvart Möller stred for selve Markens Udskiftning og Fordeling efter Gaardenes Grundtaxt; men Landcommisfair Hans Dreher forsvarede den nedarvede Brug²⁾, som ogsaa Cancelliet alene vilde tilstede. Dog indførtes nu omsider den Forandring, at nogle Stykker af Græsmarken aarlig bleve udleiede til Besaaning og saaledes Græsværten forbedret med Kløver. Denne Begyndelse til en forstandigere Brug fortsattes efter 1790, og de udfilte Fæstejorder bleve da ogsaa omsider indbragne igjen. (Nsc. 12 Apr. 1793.) Men det var til ubodelig Skade for Byen, at de Marker, som engang i Fortiden havde været Bymarker, ikke bleve erhvervede, da Leiligheden tilbød sig 1764: Regjeringen lod nemlig da Ryttergodset sælge, og Byen maatte see paa, at de Jorder, som stode umiddelbar op til Husene, gik ved Auction over i privat Eie til at danne de to Herregaarde, Aløkkegaard og Marienlund. En af Byens Borgemestre, (Holm) og en Kjøbmand (Gilschou) købte dem³⁾, men de gik snart til udenbyes Eiere.

6. Bylivet.

Smidlertid er der i det oven Anførte Grund nok til at antage, at Odense ved Midten af det 18de Aarhundrede

1) Aarhus havde 1760 og Ribe 2200 Tdr. Land; Randers og Viborg 192 og 210 Tdr. Hartkorn.

2) Akr. Cont. Efterretn. 1772 Nr. 22, 24 og 25.

3) Om Byen havde gjort Stridt til at købe dem (som et Rytte jagde), er uoplyst. (Auctionen j. Alm. Saml. 22 B. S. 99).

atter havde naaet et Standpunct, der begrundede Tilfredshed og berettigede til at vente en lykkelig Fremtid. Thi vel klagedes der 1746 over Næringsløshed og Kornmangel, som ofte indtraadte (1758, 1772, 1785-86) og krævede overordentlige Foranstaltninger;¹⁾ men Frederik den Femtes Dage udbredte ogsaa her deres glade Vys over Folkelivet. Allerede før hans Thronbestigelse var der i Odense oprettet det ridende grønne Corps eller Compagni, som blev stiftet i Anledning af Dronning Louises Ankomst til Landet 1743, Byens fornemme Borgervæbning og Skydefelskab, som bestod til vore Dage.²⁾ Det paraderede, da Kongen paa sin Hyltingsreise 1747 besøgte Byen og blev modtaget med uendelig Jubel.³⁾ Til Parade og Væresvagt indskrænkede sig ogsaa Corpsets Anvendelse, da det aldrig kom til at bruge sine Vaaben mod Fjenden; dog gjorde det i sidste Dieblik før dets Opløsning 1848-50 en god Staffettjeneste mellem Odense og Strib. Til den aarlige Skyttefest (paa Heden, senere ved Tollelund) droge de ud fra Torvet, og den endte med et Gilde i Postgaarden (Martini) eller hos Ryhjn. Uniformen var ved denne Leilighed: sølvtræsset Hat,

¹⁾ Om Hungerensnød i Odense i Fyens Stiftstidende 1877 Nr. 213 og 226 jf. nedenf. S. 398.

²⁾ Denne Oprindelse tillægges dette Corps i Jversens Avis 1785 Nr. 61. Dets aarlige Skyttefester omtales i Aviserne ligesom det andet Skyttelaug; men egentlig var det Borgerskabets nobili-Garde, som bestod af de unge Rjømænd, der udrustede sig selv og førtes af en Chef af deres egen Midte, kaldet Ritmester; men 1816 blev dette Corps samlet under een Commando med den øvrige Borgervæbning, idet dets Chef blev Byens første Stadshauptmand.

³⁾ Fra denne Kongens Reise hidrører det Kobberstik, som er optaget som det ene Prospect af Odense i Pontoppidans Danske Atlas. Byen er der taget fra St. Jørgens Forstad, thi der igjennem holdt han sit Indtog, som er afbildet paa det oprindelige Kobber, men udeladt af Pontoppidan. Det findes med to andre Prospecter af Odense i et stort Kobberværk, som i Ni-

stiv Bidst, grøn Kjole, hvide Underklæder, Støvler og Sporer.¹⁾ Den fuldstændige Udrustning med fort eller bruun Hest og megen Sølvprydelse var kostbar. Medlemmernes Antal naaede derfor ikke heller over 60. Et Minde om Corpset er den Pocal, hvortil Arveprinds Frederiks Gave blev anvendt 1792 og som nu er overgivet til det borgerlige Styttelaug.²⁾ Et andet Borgercorps „de unge Karles“, et Styttcorps tilføds, skal være opstaaet ved samme Tid; det omtales 1747, sit Høvehrer (250) af Regjeringen 1786 og paraderede ved Kronprindsens første Besøg 1787; ogsaa de holdt deres særlige Festligheder. Ved Borgervæbningens Ordning 1802 danuede de tilligemed det ridende Corps den anden Afdeling, som skulde bruges i Felten; men de kom lige saa lidt som dette til at bruge deres Vaaben.³⁾ Foruden disse Corpsers Oprettelse er Kong Frederik den Femtes Navn knyttet til mange offentlige Foranstaltninger i Byen: Gymnasiets Fornyelse, St. Knuds og St. Hans Kirkes

ledning af denne Reise blev udgivet og velvillig har været mig laant af Hr. Geheim-Statsraad Trap. De to andre Kobberer fremstille Kongens Indkjørsel paa Slottet og en Revu paa Heden. Ved det første og det sidste er den Mærkelighed, at der viser sig et Spiir mellem Frue Kirke og St. Knuds Kirke, hvis Beliggenhed — saafremt begge Prospecter ere lige paalidelige — maa falde i Nedergade; men Historien kjender intet Spiir der, og den kjender heller ikke noget andet, som der kunde være meent dermed; thi M. Podebusks Spiir paa Adelens Gaard var forlængst borte, og Familiens anden Gaard paa Torvet vides ikke at have havt Spiir; men da det paa en Grundteguing af 1759 sees, at den havde Karnap paa Midten af Façaden, kan denne mulig have baaret et Spiir.

1) Akr. Cont. Est. 1773 Nr. 28 og 1772 Nr. 29.

2) En fuldstændig Oversigt over Corpsets Historie er givet i Fyens Stiftstidende 1871 Nr. 247. Det var en Jarversvend Gundersmann, som havde nedskudt den Gevinst for Arveprindsen, som foranledigede hans Gave. (Akr. C. Est. 1772 Nr. 29.)

3) Smtid. Nr. 250.

Reparation foruden de ovennævnte industrielle Anlæg; den sidste var Postgaarden, som oprettedes paa Regjeringsens Bekostning (Nf. 16 Sept. 1763) og skulde afhjælpe det store Savn af et tidsvarende Herberg, der føltes dobbelt paa en Tid, da der blev gjort Saameget for Reisende.¹⁾ Det er vel i Erkjendelse af den hele Tidernes Forandring, at man har prydet Raadhussalen med hans og hans tvende Dronningers Billeder i Legemstørrelse. Ved et Ophold hos Stiftamtmanden paa St. Anuds Kloster i Mai 1748 blev han hilset med et Digt i høieste Jubeltone af Hedegaard, som er astrykt i Stiftstidenden 1876 Nr. 37 og er meest mærkeligt derved, at det bebuder den nye Kronprinds's Fødsel, der først blev født 8 Maanedere derefter, og kalder ham allerede Christian den Syvende. I denne Konges Tid faldt ogsaa den første Oprettelse af Enke- og Forsørgelsestæsker, Sigv. Møllers 1747 og Køhlers 1748, af hvilke dog, uagtet begges kongelige Confirmation, kun den sidste holdt sig igjennem Tiderne og under de anseetste Kjøbmænds Styrelse (Østrup, Eilshov og Faber) endte med en Capital af 8000 Rd., som 1825 blev Grundlaget for det nuværende Communefond.²⁾ Endelig voxte Odenses Befolkning i denne Konges Tid, idet Adelen atter begyndte at søge til Byen: Baron Putbusch var den eneste, der havde beholdt sin Gaard 1728³⁾; nu byggede H. Wille 1747 Gaarden paa

1) Bognmændene eller deres Heste havde ikke heller holdt Stridt med Tiden, da det stete to Gange (1727 og 1759), at de vægrede sig ved at befordre udenlandske Diplomaters Karosjer med 4 Heste, hvilket forarsagede baade blodig Slagsmaal og diplomatisk Forhandlinger, da de satte 6 Heste for og kun sit Betaling for 4; see Fyens Stiftstidende 1877 Nr. 206.

2) Schous Forordn. 29 Juli og 12 Aug. 1748 og Nf. 7 Jan. 1825.

3) Et Manusk. paa Kgl. B'bl. bemærker dette, uden dog at angive, hvilken Gaard det var. Baron N. N. Putbusch fik 1660

Vestergade Nr. 63, og 1769 regnede man allerede 15 fornemme Familier i Byen foruden Embedsmændene, hvoriblandt Amtmændene over Svendborg og Årsens Amt, og 2 Regimenters Stab og Officierer og de adelige Damer i det 1716 oprettede Frøkenkloster.¹⁾

Under slige Forhold kunde I ndbyggernes Antal snart naae det tidligere Standpunct og voxte endog efterhaanden op over det. Den første Gang det findes opgivet, 1769, talte Byen 5209 Sjæle foruden den indkvarterede Garnison²⁾; og den næste Folketælling 1801 gav 5782, vistnok ogsaa uden Garnisonen, da den samtidige Beskrivelse af Byen beregner I ndbyggerne til 7000.³⁾ Blandt disse var, som ovenfor bemærket, adskillige Adelsfamilier og en stor Deel Embedsmænd, ikke alene de, som høre til enhver Stiftsstad (Stiftsøvrighed, Physikus ell. Dr. medicinæ, siden 1725, Amtsforvalter) og enhver Kjøbstad (Magistrat, Toldembedsmænd, Veier og Maaler, Postmester og Chirurgi); men Odense havde desuden en talrig Geistlighed (4 Sognepræster og tre residierende Capellaner) og en talrig Lærerstand (det 1754 fornyede Gymnasiums 5 Professorer, Skolens 6 Lærere og 3 Catecheter) samt Landsoverrettens Embedsmænd og Procuratorer, Birkedommere og Herredsfogderne i Landjurisdictionerne.⁴⁾ Desuden var der det ade-

den paa Vestergade (Nr. 19); men den ældre Broder M. Putbusch eiede Gaarden paa Torvet (Nr. 4-5), som var kjøbt af Heinrich Putbusch 1637.

¹⁾ Danske Atlas VI, 516.

²⁾ D. Atlas VI, 576 (Sj. Trav stat. top. Beskr. 2 D. S. 569, hvor mulig Tallet 5801 er grundet paa, at de Militaire ere indbefattede.) I Aaret 1771 fødtes 189 og døde 206, men i Aaret 1773 fødtes kun 175 og døde 170. (Aldr. Cont. Est. for 1772.)

³⁾ Gottsch. a. S. S. 10. (Bergsjøe Statistisk 1, S. 405 forstaaer derfor ubentvivl det for 1801 angivne Tal uretigt, naar deri indbefattes Garnisonen.)

⁴⁾ D. Atl. VI, 576. Kjc. 11 Febr 1785.

lige Frøentklosters Beboere, St. Knuds Klosters Besidder, fornemme Militaire og Enfer efter dem og andre adelige.

Det er muligt, at disse Forhold kunne have bidraget til at opfrue Fordringerne til Livets Fornødenheder, (som det i Christian den Sjettes Tid var begyndt i Kjøbenhavn); men mulig have ogsaa ubekjendte Forhold i Benge- og Handelsverdenen øvet en skadelig Indflydelse tilligemed den Næringsløshed, hvorover der jevnlige førtes Klager: vist er det, at mellem Aarene 1760 og 80 kom en beklagelig Usundhed i Bengeforholdene for Dagen i Odense; jaavel hvad private som hvad offentlige Benge angaaer. Det er ovenfor (S. 348.) berørt, at Aaret 1773 var særlig betegnet ved flere store Huses Fald, og lignende Tilfælde gjentog sig i de følgende Aar; Byens Bengevæsen var allerede 1760 i uvederhæftige Stænder, 1767 gjorde Tolderen (Cancelliraad Lindam) sig usynlig med Toldkassen, 1773 blev Amtsforvalterens (Distrups) Eiendom sequestreret, og 1781 blev den hele Magistrat suspenderet for Kassemangel, som nedenfor skal omtales; men dermed sluttede ogsaa Rækken af disse Misligheder.

Den store Samling af Samfundets Dannede gav naturligen Byen i den sidste Deel af det 18de Aarhundrede en betydelig Selvfabskreds og Væfeskreds, eller rettere kunde man sige med Hensyn til den første, at der var flere Selvfabskredse. Den reisende Sachser, hvis Journal vi ovenfor have benyttet, og som i det Hele var lidet gunstig stemt mod Odense eller fik sine Meddelelser fra en criticerende Referent, bemærker, at Byen „som kaldtes det lille Kjøbenhavn“, i Henseende til Selvfabelighed og Sammenhold baade var for liden og for stor; han spotter over den indgroede Sondring mellem Stænderne, de offentlige Forlystelser og musikalste Præstationer, Gymnasiet, som havde 6 Professorer og 1 eller 2 Gymnasiafter, Klubben o. m. Han fortæller iøvrigt, at Slottet var indrømmet Noblessen

til deres Vinterdivertissements, og at Odense Borgere søgte om Sommeren Kragssbergs Skov.¹⁾

Hans Beretning stadfæstes dog i Henseende til dens historiske Indhold ogsaa fra andre Sider. Allerede 1772 var der ugentlige Concerter af Byens Mufici og reisende Kunstnere hos Gjæstgiver Ryhn (fra Nr. 5 til 8) og senere var der et Selskab, som kaldte sig Klubben, og holdtes i samme Gaard (nu optaget i Overgaden Nr. 10); men denne Klub, som var stiftet 1783, blev pludselig forladt ved Udgangen af Aaret 1785 og neppe alene paa Grund af Værtindens da indtrufne Dødsfald. Kort efter fik Adelen Tilladelse til at benytte Odense Slot, som da stod ubeboet, til selskabelige Sammentømter: „det sluttede Asemblee for den høje Noblesse i Byen paa Odense Slot“ holdtes i de 4 Vintermaaneder to Gange ugentlig, i flere Aar; men da Slottet 1789 blev indrømmet Stiftamtmanden, vendte den adelige Kreds tilbage til Klubben, der førte Navn efter Værterne, og ogsaa (i Begyndelsen) kaldte sig „Odense Klub“ (i Ryhns forrige Gaard),²⁾ medens en Borgerklub i Overgaden Nr. 11 samlede en anden Kreds og kaldtes „den røde Kro.“ Et dramatisk Selskab, som havde Locale paa forskjellige Steder, var stiftet af Borgere, (navnlig af Chr. Tversen) og vi skulle i det følgende Afsnit see, hvorledes Adelen ogsaa forskaffede sig denne Nydelse.

I Læsekredsen vare derimod alle forenede, og da Odense tillige havde en stor Deel Lærde, der kunde skrive Bøger, er det naturligt, at der faldt en større Virksomhed

¹⁾ Almennytt. Saml. 15 Bd. S. 402-8.

²⁾ Overgaden Nr. 10; men dengang var det endnu den gamle Bindingsværkshyggning fra Oluf Bagers og Beders Tider, som den beskrives i Ved. Sim. Odense 3, 106, hvor ogsaa alle dens Ciere anføres; dog var den dengang deelt imellem to Ciere og havde to Numere.

for Pressen end andetsted. Efter Kingos Tid findes vel i næsten 30 Aar intet Spor af noget Bogtrykkerie i Byen; hvad der blev skrevet, blev enten trykt i Kjøbenhavn eller slet ikke¹⁾; men fra Aaret 1730 havde Byen atter et Bogtrykkerie, og denne gang aabenbart som en offentlig borgerlig Næring. En forhenværende kjøbenhavnsk Bogtrykker Joh. Chr. Brandt havde nemlig da et Officin, som han kalder „Hs. Kgl. Maj. forordnede Bogtrykkerie i Odense.“ Vi vide ikke, om det hidrører fra en særlig kongelig Foranstaltning, som kunde hænge sammen med Frederik den Fjerdes Ophold i Byen, eller om det var en privat Entreprise som de andre Trykkerier, der nogle Aar sildigere oprettedes i Viborg (1737) og Aalborg (1745).²⁾ Ei heller er det bekjendt, om det stod i Forbindelse med Kingos eller Schrøders; men de uskjønne Typer, hvormed det arbejdede, lade ikke just formode, at Kingos Trykkerie skulde være gaaet over i dette, og det maa ogsaa anses for rimeligst, at Kingos Bogtrykkerie endte i Kjøbenhavn; thi der bestyrede en Claus Brandt 1710 det Bogtrykkerie, som tilhørte Bockenhofers Enke³⁾, og da han rimeligviis var den samme som „Bispindens Bogtrykker“ i Odense, har han vel bragt de kingoske Typer med sig, hvis de ikke paa anden Maade ere afhændede af Kingos Enke og hendes nye Mand, som var Capitain og Herremand paa Landet. Den J. C. Brandt, som oprettede det nye Trykkerie i Odense, havde allerede en Tid lang været Bogtrykker i Kjøbenhavn (1717-22), og hans Trykkerie havde der ikke just det

1) Saaledes lod L. Luja 1724 og 1726 trykke i Kjøbenhavn; Thom. Brod. Virkerod ligesaa 1723.

2) Det kaldtes mulig „forordnet“, fordi Privilegiet kan have lydt paa et Adressercontoir under Betingelse, at han skulde oprette et Bogtrykkerie, saaledes som flere senere.

3) Nyrop den danske Boghandels Hist. I, 229 og Verlauff det Kgl. Bibl. Hist. S. 110.

bedste Ord paa sig, da forargelige Viser udgik derfra, hvorfor han 1721 fik Paalæg fra Consistorium om Intet at trykke uden Censur.¹⁾ Han skal være flyttet til Odense 1730, hvor ogsaa det første Spor af Trykkeriet (et Lotteri) forekommer 1731, og det er efter denne Fortid let forklarligt, at han greb Dieblikkets Stemning i 1732 til at udsende en Mængde Viser og andre Flyveblade i Anledning af de interessante Arrestanter i Byen (ovenf. S. 345), men ligesaa forklarligt, at videnskabelige Forfattere vedbleve at lade trykke paa andre Steder.²⁾ Ved Brandt blev imidlertid Odense den første By i Danmark, næst Kjøbenhavn, hvori der blev gjort Forsøg med en trykt Avertisements-tidende, vistnok i meget indskrænket Maal, men dog tillige en Art Avis med enkelte indenbyses og indenlandske Efterretninger. Fra April 1735 udgav han nemlig „Ugentlige Provincial Notifications Lister“, $\frac{1}{4}$ eller $\frac{1}{2}$ Ark i Octav, prydet med en Vignette, der indeholder baade Odenses 3 Viler og Landets Lindorm, og Bladet blev ogsaa benyttet fra Naboløbsstederne og af Øvrigheden. Man veed ikke, hvorlænge dette Blad bestod, da den eneste Levning af det er 41 Numere, som findes i Kaven Brahes og det store tgl. Bibliothek. Det holdt sig dog endnu 1741, men gif formodentlig snart ind ligesom de kjøbenhavnske Udræs- og Notifications Rela-

1) Smstd. S. 230 og Verlauff Hist. Antegn. til Holbergs Comd. S. 113, hvor den rette Forklaring gives af „Brandts Viser, som sjunges med Fiol i Paradis“, (Holbergs Satire 3) hvilke Andre have misforstaaet om den gudelige Digter F. Brandts Sange! (den danske Psalmesigtning.) Paradis var et berhygtet Huus i Kjøbenhavn.

2) Et Par Folkekrifter om de salzburgske Emigranter ere de første bekendte 1731 (paa Kaven Brahes Biblioth.) og 1735 en Skolebog o. fl. Jf. Lauritsen Udsigt over Presens Hist. i Saml. t. F. S. 5, 223-32, der indeholder mange Oplysninger om Familien og om hele denne Gjenstand.

tions¹⁾, og det var saa ganske glemmt paa Stedet selv, at det ikke nævnedes af en Mand, der 1780 skrev om alle danske Adressaaviser.²⁾ Skrifter vides ikke heller at være trykte senere i dette Bogtrykkerie, omendstjont Udgiveren aabenbart forudsatte dette, da han tilbød Subscription paa Alt, hvad han vilde udgive, for 1 Rd. aarlig, medens Bladet kun kostede 3 Mk. Han døde i Armod; men Bogtrykkeriet vedblev dog at være til; thi 1747 eiedes det af P. B. Brandt, som var en velhavende Mand († 1778). Ogsaa han trykkede en Avis 1747 fgg.: „den moralske Vandløber“, hvoraf et enkelt Nummer er bevaret og som antages redigeret af Hedegaard, og deshos enkelte Bøger.³⁾ Han eiede den samme Gaard som Jorgjængerens udenfor Bjentendam⁴⁾, og hans Trykkerie blev 1779 solgt til Christian Tversen.

Ved Gymnasiets Fornyelse 1755—57 begyndte en mærkelig Productivitet i Byens lærde Kredse: der udgaves Programmer til de aarlige Feste, Taler og andre Lejligheds skrifter, og snart fulgte andre Skrifter af religiøs, filosofisk og videnskabeligt Indhold, endog i en saadan Mængde, at der i Løbet af omtrent en Snees Aar udkom over 200 originale Skrifter af Professorene ved Gymnasiet, Lærerne ved Skolen, Præsterne i Odense By og

¹⁾ Man kan ikke lægge stor Vægt paa, at en senere Fyenssk Avis 1792 sagde sig at være en Fortsættelse af den da 56 Aar tidligere begyndte Adressaavis (Tversens Avis f. 1792 Nr. 17); thi det er notorisk, at Udgivelsen havde hvilet i lange Tider før 1780.

²⁾ P. v. Westen Adressacontoirers Natur o. s. v. Od. 1780. Det er Fyens Stiftstidende af 7 Mai 1861, der først har henledet Opmærksomheden paa de ovennævnte Numere af denne Avis.

³⁾ Fyens Stiftstidende 1876 Nr. 37.

⁴⁾ Afd. Cont. Eft. 1772 Nr. 25 falsklyder han den, men eiede den endnu 1776.

andre Embedsmænd. Gymnasiet selv uddøde vel tilsidst ved Vacancer; men den Professor, som tilsidst stod ene, (Sibbern † 1804) vedblev til det Sidste at holde den aarlige Fest paa Kongens Fødselsdag med Program og Tale. Værdom stod i Være, og Mange arbejdede i Fred ved Siden af hinanden.¹⁾ I Førstningen blev ikke Meget trykt i Byen selv (stundom i Sorø, oftest i Kjøbenhavn); men fra den Tid Byen fik sit andet Bogtrykkerie, udgaves Alt paa Stedet selv. Dette skete 1771 i Forbindelse med Grundlæggelsen af et Adresscontoirt og Byens første egentlige Avis. En Degnesøn fra Hjallese, Student Christ. Gorms. Biering, som havde arbejdet paa Adresscontoiret i Kjøbenhavn, fik under 8 Febr. 1771 Privilegium paa at anlægge et Adresscontoirt og Bogtrykkerie „til Brug og Bequemmelighed for dem i Byens Stift, som sig deraf vilde betjene“, hvorfor han skulde være forpligtet at indrette og vedligeholde et godt og forsvarligt Bogtrykkerie.²⁾ Dette blev da Byens betydeligste Trykkerie og en frugtbar Presse for Bogmarkedet; det begyndte med Udgivelse af Bierings eget Tidsskrift „Argus“, hvoraf 1ste Deel var udgivet i Kjøbenhavn; og fra Nytaar 1772 udkom derfra den første hvenske Avis cengang ugentlig i 8vo under Navn af „Adresscontoirets Efterretninger“, prydet med Odense Vaaben — den samme, som nu er Stiftstidenden. Den var anlagt som et Tidsskrift tillige, bestemt til at optage theologiske, oeconomiske, juridiske og historiske Artikler, eller, som Planen udtrykte sig: „alle Afhandlinger, Opdagelser og Forslag, som kan sigte til det Almindeliges Vel at fremme“, og ved Siden deraf

¹⁾ Disse Forfattere vare: P. Holm, Rønnestad, Andersen, Pedegaard, C. Ramus, N. S. Bøgh, v. Westen, Tauber, Sibbern, Seydlig, Gottschalk, Aachen, See, Seidelin, Bygø, Pingel, Bunkeslod, Jversen.

²⁾ Dette Privilegium er aftrykt i v. Westens ans. Skr. om Adresscontoirers Natur S. 92.

Uvertissementer og politiske Nyheder.¹⁾ Den vorte snart fra $\frac{1}{2}$ til et heelt Ark ugentlig og udgaves efter Bierings Død 1776 af hans Enke til 1779 og derefter af praktiserende Læge, forhen Apotheker, Professor design. P. v. Westen, der selv var en meget frugtbar Skribent, (1779—82) og efter flere Eierstifter fra 1797 af Søren Hempel.²⁾

Men allerede 8 Aar efterat denne Avis var grundlagt, var Odense istand til at bære to. Der var ved samme Tid kommen en ung Boghandler fra Lübeck, Christian Henrik Sversen, til Odense og 1779 erhvervede han Privilegium paa at drive Bogtrykkerie;³⁾ han kjøbte det brandtske Trykkerie og forbedrede det ikke alene ved to nye Presser, men anskaffede endog en Kobbertrykkerpresse, som var den eneste i Danmark og Norge udenfor Kjøbenhavn.⁴⁾ Den sidste blev vel ikke brugt til meget Andet end de enkelte Portraiter, hvormed hans egne Skrifter udfyredes, men Bogtrykkerpressen blev desto mere brugt. Han begyndte strax 1780 paa eengang at udgive en Avis to Gange ugentlig i 4to, kaldet „Fyens Stifts Journal

1) Adressercontouret var først paa Nørregade Nr. 29, derefter 1773 i v. Bergens Gaard paa Flakhaven, den nu nedbrudte Realskole, derefter paa forskellige Steder i Overgade og Vestergade, indtil det kom til Nr. 25. Efter Bierings Død 1776 folgte hans Enke 1779 Privilegiet og Trykkeriet til Prof. v. Westen. Jf. Lauritsen Tilbageblik paa Fyens Stiftstidendes første Aarh. Odense 1872. 4to.

2) Mellem dem eiedes Trykkeriet og Privilegiet af F. Seidelin (1783-91) og L. N. Faber (1792-96), der midlertidig gav Avisen deres Navne, ligesom den ogsaa i daglig Tale kaldtes Hempels Avis, nu Fyens Stiftstidende.

3) Han var født i Kjøbenhavn 1748 og havde lært Boghandelen i Lübeck, og endnu efterat han havde begyndt at handle med Bøger i Odense, kaldte han sig 1772 „Boghandler i Lübeck“. (Abr. Cont. Eft. Nr. 34.)

4) Sversens Avis 1780 Nr. 79 og Hempels Avis 1797 Nr. 96.

og Efterretninger fra begge Belterne" (senere „Iversens hvenske Aviser" og fra 1792 „Ivens Avertissemets Tidende", senest „Ivens Avis" til 1868¹⁾) og tillige et maanedligt Hestefkrift „Almennyttige Samlinger", som udkom i 20 Aar og udgjør ifk. mindre end 40 Bind (1780—99). Begge havde oprindelig eet Hovedoie med, at belære og fornøie Almeenheten; men Journalen indeholdt dog ogsaa Avertissemeter, ikke uden heftig og bitter Indsigelse fra v. Westens Side, og alle tre Skrifter indeholdt tillige literaire og critiske Artikler.²⁾ Allerede 1772 var ogsaa den Tanke i Bevægelse i Odense at stabe et særligt Organ for videnskabelige Discussioner; et Forsøg blev gjort af Biering i „Theologen"; men det var først den driftige Iversen, der ogsaa satte dette i Værk 1781 i et literairhistorisk critisk Tidsskrift i tvangsfrie Blade, under Titel af „Danmarks literariske Progresser" — et mærkeligt Vidnesbyrd om de Kræfter, der her vare samlede, og det eneste lærde Tidsskrift udenfor Hovedstaden³⁾ — til hvilket endog for en kort Tid kom et andet, theologisk, Tidsskrift, udgivet af Biskop T. Bloch.⁴⁾ Blandt de Smaaskrifter, der udkom, var ogsaa i Odense som i Kjøbenhavn Udtog eller Indhold af Præsternes Prædikener, der udgaves til Veiledning for Til-

1) Ogsaa efter Ciere kaldet *Ove Thomsens Avis* og *Milos Avis*.

2) Man vil blandt Andet der finde en Deel historiske Oplysninger om Odenses Fortid (som dog ikke ere meget critiske eller indholdsrige), og mange Levnetsbeskrivelser af de Mænd, som have havt Betydning for eller Fortjeneste af Odense By. Ligeledes blev Ivens Fortid paa samme Tid oplyst ved den rige Samling af geistlige og lærde Mænds Biographier, som den i Odense fødte Biskop Bloch i Ribe efterlod sig, og som blev udgivet af Næraa 1787-90 paa Adresscontoirets Bogtrykkeries Forlag, den oftnævnte Ivens Geistligheds Historie 1 Bd. og 2 Bd. 1 H.

3) Der udkom 4 Bind 1781-89.

4) „Theologen". Odense 1791. I Aaret 1795 vilde man endog vide i Odense, at der i Kjøbenhavn var Tale om Universitetets Forlæggelse dertil. (Abr. C. Eft. Nr. 62.)

hørerne, før Prædikerne holdtes, og tvende Catechismer, af hvilke den ene 1772 fremfaldte Angreb fra den kirkelige Orthodoxie, og den anden 1777 (i et Dplag af 1000 Exp.) endog blev beslaglagt af Biskop Ramus, hvad Generalkirkeinspectionscollegiet stadfæstede. Men isvrigt laae det i Tidens almindelige Retning, at Opmærksomheden var meest henvendt paa det, som hørte til den nyttige Oplysning eller tiltalte den nationale Sands, ligesom det laae i en Provindsbyes Forhold, at det Byes Ordførere hverken i religiøs eller i politisk Henseende gif til saadanne Uderligheder som i Hovedstadens Presse; idetmindste ffete det kun en enkelt Gang 1784.¹⁾ Fra en af Gymnasiets Lærere udgif det første Stød til Danmarks nye Opmaalning²⁾, Andre behandlede Njebstedernes Vilkaar, Udftiftningen, Veivæsenet, Fattigvæsenet, Dvæghygen og Naturvidenskabene; det Sidste var især v. Westens Fortjeneste, som bl. A. skrev om en botanisk Have, hvormed der endog ved Gymnasiet paatæntes et practist Forsøg i den øst for liggende Haveplads.³⁾ Ogsaa Samlinger af Oldsager og Kunstværker anlagdes af Enkelte i Byen, men adspittedes snart⁴⁾, og efter 1790 lagde Livets practistiske Krav saaledes Beslag paa alle Tanker, at det veent videnskabelige Livsrøre igjen gif til Hvile. Et Tidsskrift, som

1) Jversf. Av. 5 Mai fgg. som jatte flere Penne i Bevægelse. N. M. Petersens Lit. Hist. 5, 270.

2) P. Kosod ifølge N. M. Petersen Lit. Hist. V. 2 Udg. S. 16. En Niveaumaaling af Byen selv udførte han ogsaa 1773, ifølge hvilken Korsgaden fandtes at være Byens høieste Punct, 12 Tom. høiere end St. Knuds Kirketaarns Grund, og Hospitalet 36 Tom., Slottet 45 og Frue Kirke 67 lavere end dette Taarns Grund. (Aldr. Cont. Est. 1773 Nr. 22.)

3) Efterretning med Plan og Kort til en botanisk Have 1782. 4to, if. Henri chsens Progr. 1846 S. 46.

4) v. Haven, Landsbd. v. Bergen 1779 og P. v. Westen 1772. Allerede 1735 havde Rbmd. C. I. Nissen efterladt sig et Mønt- og Antiquitetscabinet. (Avijen f. 1735 Nr. 16.)

den unge videnskabelig dannede Søren Hempel 1799 begyndte („Mennesket“), blev ved den første Begyndelse. Men de practiske Spørgsmaal drøftedes i Journalartikler (endog af Stiftamtmand Buchwald selv) og i de mange Taler, der holdtes ved alle Leiligheder for alle forskjellige Samfundsklasser, altid i den loyaleste Aand.¹⁾

I Boghandelen gjorde den nysnævnte Chr. Iversen ogsaa en ny Epoche: han, som selv havde forestaaet en Boghandel i Lübeck, oprettede den første egentlige Boghandel i Odense omtrent 1770; den var paa Torvet i nuværende Nr. 3, senere (1776) paa Nørregade i Oluf Bagers Gaard (Nr. 29) og fra 1786 i hans egen Gaard i Vestergade Nr. 57. Samtidig forhandlede ogsaa Bøger i Adressercontoiret, som stadig salbød i et Omfang, der giver høie Forestillinger om Rjøbelysten, og derhos af Bogbinderne, især af Milo i Vestergade Nr. 49.²⁾ Fremdeles oprettede Iversen et stort Leiebibliothek, og endelig skylbes det ogsaa denne utrættelig virksomme Mand, at Odense fik det første lærde Selskab udenfor Hovedstaden, Thens typographiske Selskab, som ved et anerkjendende Kongebrev af 26 Febr. 1783 fik Navn af „det Kongelige lærde og typographiske Selskab“ og Tilladelse til at udsætte Præmier for Skrifter til Oplysningens Fremme. Foredrag og Taler holdtes der over lærde og nyttige Gjenstande, og bleve stundom udgivne; det havde til Maal at fremme Fædrelandets Litteratur paa enhver

¹⁾ Saaledes holdt Bøsten i Stadt Lübeck (J. Holst) Taler for Borgerne paa Kongens Fødselsdag 1785 og 86. Lauritsen Odense i Bill. S. 123 og Litt. Lex. S. 265.

²⁾ I Aaret 1748 kom Joh. Fr. Milo (som da skrev sig Milou) fra Königsberg til Odense og begyndte som Bogbindersevend hos P. Junge i den Gaard, Familien siden har eiet og hvori en stor Boghandel og Bogtrykkeriet er drevet. Sf. 125aarigt Minde-
skrift 1873.

Maade og uddeelte Skrifter blandt Medlemmerne. Men uagtet det blomstrede hurtigen op, var det dog efter faa Aars Forløb (1787) hensyngnet af Mangel paa Medlemmer. Det førte Lindormen i sit Segl. Selv vedblev Iversen paa mange Maader at gavne og oplyse med sin flittige og dygtige Pen og indtog en hæderlig Plads blandt Byens oplyste Borgere til sin Død 1824; og i samme Retning virkede i den sidste Deel af hans Tid fra 1796 den langt yngre Udgiver af den anden Avis, Søren Hempel († 1844), baade ved Skrift, Tale og Gjærning for Alt, hvad der kunde tjene Byen og Medmennesker til Gode. Hans Liv tilhører vel egentlig det næste Tidsaffnit; men de to Navne ere uadskillig forbundne i Odenses Historie, og det maatte have ikke liden Indflydelse, at Byen havde to saadanne Førere og Organer for den offentlige Meningsytring, begge i liberal og patriotisk Aand; Odense var den eneste By, der var i Besiddelse af dette Fortrin, som den beholdt, efterat det mere videnskabelige Livsrøre var traadt tilbage. De førte mange practiske Tanker frem, der først seent bleve til Virkelighed, som f. Ex. Arbeidsanstalter, et offentligt Hospital, Realskoler.

7. Kommunen.

Alligevel var Byen som Commune betragtet endnu bestandig under trange Kaar; den maatte for at faae Raadhuset istandsat 1769 lye til et Lotterie¹⁾, og en særdeles vigtig offentlig Foranstaltning blev kun til ved Privates Dpoffrelser. Paa saadan Maade fik nemlig Byen sin første Gadebelysning 1762, ved frie Bidrag af endeel formuende Indbyggere; den bestod i 80 Bygter, og

¹⁾ D. Atl. VI, 582 og Hofm. Fund. V, 7.

til deres Brug blev det tilladt at ligne 2 à 300 Rbd. paa Communen.¹⁾ For Byens Reenlighed gav den nye Politie-Anordning af 1789 (Rfc. 18 Dec.) Forstrifter, som opstillede saa ringe Fordringer, at dersom dette skulde være et Fremskridt, maatte man ansee de gamle Bud fra Frederik d. Andens Tid for at have været heelt forglemte; thi det forordnedes kun, at Gaderne skulde scies eengang om Ugen, alle paa en Dag, og 4 Vogne anstaffes til al Kjørsel med Snee og Feiestavn. Anordningen indeholder en anden ret mærkelig Bestemmelse, der ophævede Virkningen af gamle Dages Forhold, idet den lægger alle de Gaarde og Huse, som befindes indenfor Byen eller Byfredens Linie, under Politiet, efterat de hidtil havde været regnede til særliche Jurisdictioner, fordi de laae paa udenbyes (oftest gammel kirkelig) Grund, og disse vare bl. A. hele Slottet, Graabrødrehospital, St. Knuds Kloster, Munkemølle og Forstæderne. Af samme Grund vare mange Gaarde endog midt inde i Byen consumptionsfrie og ere endnu uden Grundtaxt.

Byens communa le Bestyrelse undergik en væsentlig Forandring ved den almindelige Lovgivning for Kjøbstederne. Vi have ovenfor (S. 310) seet, at Raadmændenes Antal 1682 blev indskrænket til tre, saaat to Borgemestre og tre Raadmænd fra den Tid skulde udgjøre den borgerlige Øvrighed. Om endog Odense en Tid, som det synes, beholdt 4 Raadmænd²⁾, bevirkede dog naturligen selv den mindre Kreds, at Borgemester- og Raadmands-

¹⁾ Rfc. 29 Jan. 1763. Traditionen fortæller, at en Officiers brutale Udfærd mod Agent v. Westen gav Anledning til dette (endnu sjeldne) Gode for Byen, da v. Westen bestemte Mulcten, 300 Rbd., dertil. (B. S.) Lygtesfattens senere Historie findes i Odense Communalbestyrelses Forhandl. 1862 S. 32 fgg.

²⁾ Byens Magistrat bestod 1683 af de to Borgemestre Jens

Embedet kom nærmere sammen¹⁾, og de fem Personer vare ikke i samme Grad som det gamle Raad med to Borgemestere i Spidsen for 8 à 10 Raadmænd, istand til at hævde Forestillingen om den borgerlige Intelligents's og Almeen-Vands Repræsentation i deres Forsamling. En høiere Sol laante den nye Magistrat dens Glands: den souveraine Konge tillagde de nye Raadmænd i Odense „Rang udi Sæde og Gang“ med Capellanerne i Kjøbstæder og Sognepræster paa Landet, som ikke vare Provster eller Magistre, altsaa med kongelige Embedsmænd, som ikke vare i Rangforordningen.²⁾ Borgemeesterembedet nærmede sig ogsaa mere og mere til at blive en kongelig Bestilling. Allerede 1661 befalede et tgl. Rescript (23 Febr.), at naar et Borgemeesterembede blev ledigt, skulde den ældste Raadmand personlig indstille sig „for at fornemme Kongens Willie om det at betjene“, og den første Gang Tilfældet indtraadte i Odense 1665, fik Byen en Mand, som var Borgemeester et andet Sted, og da Kong Frederik den Fjerde laae i Leiren for Stralsund 1711, indhentede han Stifamtmand *Brißbucrs* Erklæring, om hvem af de to Ansøgere *Niels Mule* og *Jac. Møller*, begge Raadmænd, han ansaae for meest capabel til det ledige Embede.³⁾ De følgende Borgemestere have vistnok ogsaa

Erichsen og Willum Jensen og fire Raadmænd: Christen Hansen, Christen Westesen, Peder Blanchenburg og Niels Gorm, og da Chr. Westesen blev Borgemeester 1684, blev Niels Mule fjerde Raadmand.

1) De skulde dele alle Embedernes forrige Indtægter, saaledes at Borgemestrene toge det Halve og Raadmændene deelte den anden Halvdeel Rsc. 11 Sept. 1688.

2) Ab. Br. 25 Febr. 1682. I Kjøbenhavn valgte Kongen Raadmændene (Rsc. 4 Oct. 1728), og de havde Rang med Commerce-raader, men i Odense synes de dog at være valgte af Magistraten selv, idetmindste indtil 1745.

3) Rsc. Saml. i Rdst. Arch. 3, 40. Niels Mule var 59 Aar, Jac. Møller blev Borgemeester og døde 1717.

mere eller mindre directe skyldt Kongens Raade deres Stilling, og Magistratens Selvstændighed maatte end mere undergraves, da den ved Rfc. 14 Marts 1766 blev reduceret til 3 Personer: der skulde indtil videre kun være en Borgemeister og to Raadmænd, og ved den næste Forandring 1792 blev endog Borgemeisterembedet forenet med Byfogedembedet, hvilket varede til 1816.

Alligevel skulde Byens Magistrat, selv af Kongen, tituleres: Os elskelige ærlig og velvise Borgemeister og Raad¹⁾); men det faldt den naturligviis banstelig at hævede den Stilling, som Borgerstandens Privilegier af 24 Juni tilfagde Byerne, navnlig at alle kongelige Befalinger skulde umiddelbar udgaae til Borgemeister og Raad og „ikke gennem Kongens Ombudsmand (som tilforn) expederes“, og at deres Andragender til Kongen ikke skulde paaskrives af Noget. Det blev kun Kjøbenhavn, der beholdt denne Stilling i Staten²⁾); de øvrige Byer tabte den tidligere eller sildigere. Det laac nær, at Stiftamtmandene, der fik alle Stiftets Kjøbstæder under deres Tilhyn, ogsaa maatte blive Regjeringens Organ og Medlem, allerede derved, at mange Resolutioner og Raad kunde omfatte flere eller alle Kjøbstæder i Stiftet paa cengang, og derhos skulde Stiftamtmanden agte paa alle kongelige Befalingers Efterlevelse; ogsaa fik han selv mange Befalinger om sit Forhold til Kjøbstæderne f. Ex. at virke til Manufactureres Fremme og haandhæve Kjøbstædernes og Laugenes Rettigheder; Jurisdiction og Fattigvæsen, Indquarterings- og Sessions- og Brandvæsen o. m. A. bragte ham ogsaa i en saadan Forbindelse med Byerne, at han nødvendig maatte inddrages i deres Forvaltning; de, som

1) Rfc. 25 Apr. 1693.

2) Endog imod kongelige Indgreb gjorde dens Magistrat Indsigelse, og den støttedes af de 32 Mænd. Rfc. 10 Jan. 1727.

meente sig forurettede, klagede til ham, og Regjeringen selv henviste som en Selvfølge opstaaede Stridsspørgsmaal til hans Mægling. (Rsc. 14 Aug. 1737.) For Odenses Bedkommende varede det imidlertid længe, inden Regjeringen fraveg den lobbestemte Form i andre Tilfælde end hvor Sagens Bestaaffenhed særlig førte det med sig¹⁾; men i Marts 1738 besvarede Regjeringen et Andragende fra Kroholderne i Odense med et Rsc. (af 7 Marts) til Stiftamtmanden, og fra den Tid af blev det stedse hyppigere, at Byens Anliggender forhandlede gennem denne Embedsmand.²⁾ I Marts 1745 paalagde derfor ogsaa Regjeringen (Rsc. 15 Jan.) alle Stiftamtmandene ikke blot at indberette, naar noget Magistratsembede blev ledigt, men ogsaa at bringe Kongen nogle af de bedste og vederhæftigste Borgere i Forslag, „da Kongen efter Omstændighederne derpaa vil reflectere;“ det begrundedes ved Embedernes ringe Indtægt, som forudsatte egne Midler; men det tyder paa den Overgang, hvorved ogsaa Raadmandsembedet forvandlede til en kongelig Betjening, saaledes som man sees samtlige Magistrater i Sjællands Stift benævnes „Betjente.“ (Rsc. 4 Apr. 1755). I denne Betragtning kunde det mindre Antal være tilstrækkeligt, hvorfor Rsc. 14 Marts 1766 befalede Stiftamtmanden at reducere Odense Magistrat til den ene Borgemeester og to Raadmænd.

Den eneste Levning af en Repræsentation, der nu var tilbage, vare de 24 Borgere, som Magistraten tilkaldte især ved Spørgsmaal om Byens Marker og Egenomme. De have imidlertid forholdt sig saa stille, at

¹⁾ Det siges endog, at det danske Cancelli aldrig er fraveget den før 1802, (Fogtmanns Refc. 1, 47), og ovenfor S. 311 er det anført, at Magistratens Reduction 1682 ikke blev udført ved Stiftamtmanden.

²⁾ Rsc. 29 Jan. 1740 om Bognmandslaugets Elbermand o. fl. fgg.

man næsten kunde tvivle om deres Tilværelse, dersom de ikke vare blevne inddragne i den store Proces 1718—28 og der dømte i Mulet for deres Uttringer mod Kongens Haand — formodentlig Klage over den af Kongen foretagne Inddragelse af Bys-Jorder under Ryttergodset.¹⁾ Om de valgtes af menige Borgere eller af Magistraten selv, og om de tillige valgtes til at revidere Ræmnerregnskabet²⁾, eller de væsentlig blot skulde staae Magistraten bi ved Bestyrelsen af Markvæsenet og Fattigvæsenet, vides ikke.³⁾ De fremtræde ikke ved nogen vigtigere Anledning, førte ikke nogen Forhandlingsprotocol, og dannede formodentlig en udgaaende Institution⁴⁾, indtil Stiftamtmand, Henrik Bille, 1776 fremdrog dem til nyt Liv. Anledningen gav Byens Finantser. Kort efter Midten af det 18de Aarhundrede var nemlig Byens Pengevæsen geraadet i en betænkkelig Forvirring, deels paa Grund af en flet Bestyrelse, deels paa Grund af den tiltagende Armod, der foranledigede voxende Restancer. Borgemester Aug. Martfeldts Bestyrelse af de Summer, der uden Control eller ordentligt Regnskab forbrugtes til St. Knuds Kirkes Restauration, er det store Exempel paa den Slaphed i Forvaltningen, der ogsaa fandt Sted med Byens Pengevæsen; Ræmner-Regnskabernes Afsluttelse udfattes efter Restancer, som ikke kunde erholdes; Indqvarteringsregnskabet gik ligeledes uafsluttet fra Aar til Aar; Byen

1) Endeel af Magistraten og af de 24 Borgere fik allerede 1718 en Frettesættelse for Opsættighed gjennem den kongelige Commission og truedes med Fiscalens Tiltale, fordi de ikke imødetom Commissionens Underøgelse. (Rsc. Rdt. 3, 73).

2) Saaledes som nogle Borgere i de sjællandske Kjøbsteder Rsc. 15 Jan. 1745.

3) Et Par af dem medtoges ved Uddelingen af Fattiglegaterne.

4) 3 Aar. Cont. Efterr. omtales de kun een gang, da de foranstaltede en stor Festlighed paa Raadhuset i Anledning af Indfødsretten. (1776 Nr. 6).

gjorde Laan til aarlige Udgifter og indfrieede Laan med nye Laan; Regnstabssførerne stode ofte i Forstud, thi om Underflæb var der dog ikke Tale; men Borgemeistrerne sad inde med Summer, uden at gjøre Rede for dem. Tilfaldt blev der nedfat en Commissiön til at klare Byens Status; men da de sidste Borgemeistre, Martfeldt og Jens Nielsen, kun efterlod sig lidet, forøgede den kostbare Commissiön kun Byens Gjæld.¹⁾ Da var det, at H. Wille, som 1768 fra Landsdommer var blevet Stiftamtmand, foretog sig at tilveiebringe en ny Orden ved Regjeringens Bistand. Hans Forslag til en „Instrux for Odense Byes Magistrat og eligerede Mænd“ blev approberet under 3die Juli 1776 og strax iværksat, idet Stiftamtmanden selv den 22 Juli samlede Magistraten og de 24 Borgere paa Raadhuset og bekendtgjorde den nye Ordning. Efter den skulde der fremtidig kun være 16 eligerede Mænd (efter Kobernes Antal), og Magistraten skulde foreslaae for Stiftamtmanden, hvem af de 24 der skulde afgaae eller blive, og fremtidig indstille til de ledige Pladser en god og forstandig Borger, som da skulde bestikkes af Stiftamtmanden. De skulde være vidende om alle Skatter og Udgifter, have Ret til at prøve Taxeerborgernes Vigning og dectage i at estergive Skatte-Rescancer; Magistraten maatte ingen extraordinaire eller betydelige Udgifter paalægge Byen uden deres Samtykke; men naar de vare uenige med Magistraten, skulde det indstilles til Stiftamtmandens Resolution, og i ethvert Tilfælde skulde hans Approbation indhentes ved enhver Sag af Betydning. De aarlige Regnskaber skulde forelægges de eligerede Mænd til Revision, førend de afgaves til Decision. Særlig paalagde Instruxen Magistrat og Borgere i Forening at finde

¹⁾ I Mangel af de Acter, som kunde oplyse disse Forhold, er det her Anførte hentet fra, hvad der Leilighedsvis er fremdraget i de paafølgende Forhandlinger.

Udvei til Byens Gjælds Afbetaling og aarlig at forelægge Stifamtmanden en Ballance, hvoraf Byens Status til enhver Tid kunde sees.¹⁾ Denne Instrux er paa den ene Side den consequente Gjennemførelse af den nye Praxis, der lagde Byens Anliggender under Stifamtmandens Styrelse; men paa den anden Side syntes den at fornøye en borgerlig Deeltagelse i Byens Styrelse, hvorfor den ogsaa kalder de eligerede Mænd „Repræsentanter for Borgerstabet og øvrige Byens Indvaanere.“ Dog var det langt fra den gamle Repræsentation i „Borgemestre og Raad“, som indsluttede Borgerstabets intelligenteste og meest formaacnde Kræfter; den nye Repræsentation var $\frac{2}{3}$ af de gamle Ordførere for det menige Borgerstap, som Borgemester og Raad havde hørt i fornøden Fald, naar der maatte tages særlig Hensyn til denne Deel af Borgerstabet. Nu stod denne Borgerrepræsentation overfor en kongelig Embedsstand, som endog selv valgte den og stedse valgte den ud af menige Borgeres Midte; der var ingen af Byens større Rjebmænd iblandt de 24 Borgere, og der kom heller ingen ind iblandt de eligerede Mænd i det attende Aarhundrede: den historiske Tradition førte det saaledes med sig, og Erfaring kunde ikke heller vække Øhsten til dette Kalb. Thi dersom den nye Borgerrepræsentation har troet at besidde en selvstændig Magt, maatte den snart erfare det Modsatte: i Aaret 1782 opstod en Conflict, da Magistraten havde fornøyet et Leiemaal af Grønløkken til en Tobaksdrift paa Vilkkaar, der syntes de eligerede Borgere for ringe; de indgave samtlig deres Affedsbegjæring til Stifamtmanden. Men istedetfor at bevilge den, bebreidede han dem Egenraadighed og Opsætighed og foreholdt dem, at de ingen Magt havde til at foreskrive og decidere, men

¹⁾ Instruxen, som ikke er trykt i Rescriptsamlingen, findes indført i de eligerede Mænds (Borgerrepræsentanternes?) Forhandlingsprotocol, som først er anlagt ved denne Leilighed.

kun til at foreslaae, da Stiftamtmanden afgjorde Sagen, naar Magistrat og Borgere vare af ulige Mening. Men et Gode tilførte den nye Ordning Bhen: Gjælden blev opredet, og bestemte Indtægter henlagte til dens Afbetaling¹). Regnskaberne's Afslutning kom i Orden, og Bhen gjorde neppes Naan igjen før 1816. Hvad Nytte de eligerede Borgere gjorde ved Regnskaberne's Eftersyn, vides ikke i det Enkelte; det skete i et samlet Møde; dog kunde Fremlæggelsen selv have sin Betydning. Men i Tidens Løb bleve deres Forsamlinger mere og mere indholdsløse (idetmindste efter Protocollen) og angik fra 1790 næsten kun Bhen's Græsmark, Tyre og Tørvestjær. Det faldt tilsidst vanskeligt baade at faae Møder istand og at faae en Formand, og flere Pladser forbleve ubesatte. I Aaret 1793 var der kun 7 istedetfor 16 eligerede Mænd, og da Bhofoged og Borgemester Bemandz forestillede Stiftamtmanden, at 11 kunde være nok, og indstillede 4 nye, bifaldt Stiftamtmanden strax dette Forslag og bestiftede 1 Kjøbmand, 1 Farver og 2 Haandværkere som til et borgerlig Ombud.²) Kort efter bleve de dog atter 16, og Valgretten gif da omfider 1797 over til Borgerne selv (Ksc. 24 Marts), hvorved idetmindste Veien aabnedes til at give denne Repre-

1) Den var kun 8000 Rd., og dertil henlagdes en Ligning paa 600 Rd., Afgiften af den Marklod, der blev taget under Dyrløning, og Indbrændingspengene, som indtil da havde været fordeelte efter Grundtaxten.

2) De øvrige vare 1 Kjøbmand, 4 Haandværkere og 2 Værtshuusholdere. Den, som de valgte til Formand, (en Handskemager), indførte følgende Erklæring i Protocollen: „da mig ikke er betinget noget skriftlig for at være Formand for de Herrer eligerede Mænd, Strabacen og Forsømmelse er saa megen, at jeg ikke kan holde det ud for intet; min Formand vilde ei heller antage 20 Rd. Tillæg og blive i Forretningen; saa ville de eligerede Mænd see sig om et nyt Valg til 1 April eller med mig derom skriftlig forinden at accordere.“ Han blev imidlertid i Embedet.

sentation en ny Betydning, hvilket dog tilhører den næste Periode. Her skulde vi kun bemærke, at paa samme Tid som de eligerede Mænds Tal var blevet nedfat til 11, var det, at samme Stiftamtmand ogsaa bevirkede Borgemeesterembedets Nedlæggelse, forsaavidt som det ved Kjc. 1 Juni 1792 blev forenet med Byfogdens Embede, saaledes som Tilfældet var i de smaa „Kjøbsteder, som ingen Magistrat havde.“ Byen var imidlertid ikke ilde tjent med den hele „Bestyrelse“ (som den kaldes af Lovgivningen selv), aldenstund vi endog have al Grund til at begynde en ny Epoche i dens Historie med en af disse Stiftamtmands Embedstiltrædelse 1790.

Som en Episode i Magistratens Historie i det 18de Aarh. skulde vi endnu tilføie, at Byen 1781-88 havde en constitueret Magistrat, bestaaende af en Landsdommer og Byfoged og en Landsvæfenscommissair, som forenede Magistraturen med deres egne Embeder. Det skete nemlig efter Ordningen af 1776, at ogsaa den daværende Magistrat, befandtes at skyldte Byen ret anseelige Summer og derfor 1781 blev suspenderet; men Borgemeesteren var saa afholdt i Byen, at Borgerne efterhaanden sammenstjødte de skyldige Beløb, og paa det almindelige Ønske bevirkede Stiftamtmanden, at en kongelig Resolution af 15 Juli 1788 gjenindsatte de Suspenderede, dog paa Vilkaar, at al Penge-Oppebørstel og Ansvar skulde overtages af de eligerede Mænd — et smukt Vidnesbyrd om en Stemning, der gjør alle Parter Verc, og om det milde Hjerte hos den unge Kronprinds, som 4 Aar før havde overtaget Regjeringen.

Den Sparksomhed, som Communalforfatningen af 1776 skulde sikke, var vistnok ogsaa fornøden, naar man seer, at de eligerede Borgere dengang fandt det nødvendigt at tilraade de gamle Restancers Udskættelse paa Grund af den trykkende Armod, der havde medført, at „mange Huse stode tomme og Beboerne vare bortdragne“. De fandt det tungt

at gjøre et Paalæg af 600 Rbd. paa Grund og Næring, efterat der i mange Aar ikke havde fundet Skatteforhøielse (Dplæg) Stcd. Det var allerede dyre Tider og blev det endnu mere 1785-86, da formedelst Misværet Rugmangel truede faa stærkt, at Byen gjentagende maatte bede Regeringen om 1000 Tdr. Rug af det kongelige Magazin, hvilket den ogsaa opnaaede igjennem Stiftamtmanden for 4 Rbd. pr. Td. Der kunde derfor ikke let være Tante om Noget, der gif udenfor det Allernødvendigste; de eligerede Mænd selv kunde kun med Vanskelighed faae deres eget Bud, som skulde have 10 Rbd. i Løn, og selv dertil udfordredes et Cancellipromemoria! (3 Novbr. 1787.) Smidlertid blev Byens Gjæld betalt, og Ræmnerkassen havde et lidet Overskud; de eligerede Mænd mindede allerede om, at Græspengene igjen skulde komme til Deling mellem Borgerne, men den høiere Bestyrelse fæstede Diet paa større Formaal, efterat Buchwald havde tiltraadt Overbestyrelsen.

Byens trange Wilkaar deelte ogsaa Kirkerne. Vi have ovenfor seet, hvorledes St. Hans Kirke maatte hjælpes med et Lotterie; Graabrødre Kirke maatte repareres paa Hospitalets Bekostning; St. Knuds Kirke bestred vel den store Restauration 1750—57 ved gjentagne heldige Collecter over begge Kongeriger og egne Midler, men disse udtømmtes ogsaa saaledes, at da Spirene baade paa Kirken og paa Taarnet faa Aar efter befandtes skrøbelige, faae man sig nødt til at erhverve kongelig Tilladelse til at nedtage dem alle og sætte en Kuppel (en Halvtugle) paa Taarnets Muurværf. Allerede averteredes Spirets Nedtagelse til Licitation i Aviserne 1780; men denne Vandalisme blev dog nogenledes afværget ved een Borgers Kjærlighed til Byens Hovedkirke: Kjøbmand Peter Eilshou og Hustru skænkede 8000 Rbd. til et nyt Taarnspirr, og dette blev 1783 opsat saaledes som det staaer nu, medens de 4 smaa Spiir paa Taarnet og det større over Choret (som sees paa Tegningen Pl. 1) nu borttoges. Nogle Aar efter

blev Kirketaget omlagt og fænkst 3 Alen; formodentlig mistede Gavlene ved denne Leilighed deres Muurtinder.¹⁾

De samme Belgjørerere gave ogsaa Byen en Stiftelse, hvorved en gammel kirkelig Grund vendte tilbage til velgjørende Anvendelse: Eilshou kjøbte St. Knuds Klosters Ladebygning, da denne Kroneiendom blev solgt, og opførte derpaa 1776-81 de 6 Boliger for Enter og Trængende, som kaldes Eilshous Boliger.²⁾ Men om disse Belgjørereres andre Stiftelser skal handles i næste Afsnit, i hvilket vi ville faae en storartet Godgjørenhed at fremstille, medens den hele Periode 1660 til 1780 kun har Lidet at opvise af Gaver til de Fattige: det var, som om Svenskekrigen havde lamslaaet Haanden og Organisationen af det tvungne Fattigvæsen havde lukket Hjertet for denne christelige Idræt. Dog stiftedes endnu 1701 det glorupfke Fattiglegat (8000 Rd.), men de fleste andre Gaver før 1780 vare ikke betydelige³⁾; Tidsaanden henviste mere til Skolerne, som vi have seet ovenfor (S. 353). Kun Kirkerne fik stadig endeel Gaver og Prydelser.⁴⁾

¹⁾ Mummé St. N. N. S. 30 og 51 og Gottjhalch Bstr. S. 3.

²⁾ Fundats 20 Marts 1781 (Sched 5 Bd. S. 82.)

³⁾ Søster Bartholin's Legat (2000 Rd.) 1713, Ane Mules Legat (1000 Rd.) 1754 og Sus. Svigers Legat (2000 Rd.) 1763 vare nærmest Familielegater. De endnu tilværende opregnes i L. Borchs Odense Legater og Stiftelser S. 26 fgg. Der kunde tilføies adskillige, som Frederik Gummerbachs, Th. Frithofs 1693, Jesper Hansens o. fl., der dels ere givne uden Fundats, dels forsvundne i den almindelige Capital-Formue.

⁴⁾ De betydeligste vare en Bondegaard paa 8 Td. Hartk., som Stiftsfriver Rasmus Andersen (Balsløv) skjænkede St. Knuds Kirke 1674 og som 1760 blev afhændet for 1084 Rd. (Borch Odense Legater S. 7), og det glorupfke Legat 1701 til samme Kirke. (Smstb. hvor ogsaa de øvrige findes omtalte.) En anden Bondegaard, som Hans Willumsen skjænkede samme Kirke, blev 1681 udlagt til Ryttergaard (Hvsm. Fund. V, 96), og Sidsel Lauridsdatters 100 Rd. anvendt til en Stormfloffe. (Smstb.) Om Dewig's Gaard see ovenf. S. 291.

8. Locale Forhold.

Byens udvortes Stikkelse kunde i det hele Tidsløb fra 1660 til 1790 ikke undergaae megen Forandring hverken i Henseende til Omfang og Udstrækning eller ved store pludselige Ombygninger; thi deels krævede den langsomt voksende Befolkning ikke nye Boliger, deels indtraf ingen Ildebrande eller andre Odelæggelser, som kunde foranledige omfattende Ombygninger. Men i det Enkelte er det naturligt, at mange Forandringer bleve Følge af den fremskridende Tid, og mod Slutningen af dette Tidsaffnit begyndte ogsaa en ny Bevægelse i Huusbygningens Historie. I Almindelighed kan det bemærkes, at „Boderne“ bleve Smaahuse, og at en ny Art af Boliger opstod i de saakaldte Rytterbarakker, som mange Borgere byggede eller indrettede for det indquarterede Militairs Skyld. De vare snart Smaaboliger i Baggader og Stræder, hvor de gifte Ryttere boede, snart Staldbygninger i Gaardene, af hvilke flere endnu ere tilbage.

Det Første maatte efter 1660 være, at man tog de øde Huse og Byggepladser i Brug igjen; men det skete imidlertid ikke hurtigt, ligesaa lidt som med dem alle.¹⁾ Ikke alene laae endnu 1704 den østlige Deel af Sortebrødretorv øde (den gamle Rhyntergaard), da den blev bebygget med Rytterstalde²⁾; men endnu i en Afskrift af Grundtægten af 1776 forekomme endeel øde Grunde, endog en, som laae ved Frøstentloftet³⁾, og adskillige ledige Smaaboliger.⁴⁾ Det Andet maatte være at ombygge og

1) Ovenfor S. 308.

2) Ovenf. S. 284 og 113.

3) De andre paa Sortebrødre Kirkegaard, i Nedergade, Hølsedore, ved Pjenteport og Faaborgveien.

4) Jf. S. 397. Naar det berettes, at Jordan stod forladt i Slutningen af forrige Aarhundrede, hænger det ikke sammen med disse Spor af ældre Tidens Skjæbner, men havde sin Grund i, at Eieren

forbedre de gamle Huse og Gaarde, i hvilken Henscende naturligviis en stadig Virksomhed fandt Sted og medførte mange Forandringer i Grundenes Fordeling og Bebyggelse, men ofte kun liden Forandring i Bygningernes Udseende, saaat man ofte kan være i Tvivl, om de gamle Gaarde ere ombyggede efter 1660. En, som endnu staaer usforandret og rimeligviis er bygget 1575, hvilket Aarstal sees paa Confolerne under Langbjælken tilligemed nogle ukjendelige Bogstaver, nemlig Gaarden paa Hjørnet af Nedergaden Nr. 1, (senere kaldet Smedekroen af en tilfældig Næringsbrug), kan vise, hvorledes en velhavende Kjøbmand boede i Slutningen af det 17de Aarhundrede. Her boede nemlig Tørgen Hansen 1683 og her døde han 1692 som en af Byens største Kjøbmænd og Eier af flere Gaarde og mange Boder. Foruden Hovedbygningen (Hjørnehuset selv) indbefattede Eiendommen dengang de tilgrændsende Boder i begge Gader med i alt en Grundtært af 100 Rd., (nu opløst i 4 Numere) hvoraf endeel kaldes fri Guldjord; han efterlod sig 9000 Rd. paa en Tid, da de fleste Andre kun efterlodde Gjæld.¹⁾ Ogsaa Borgemeister Knud Knudsen († 1677) boede i en Gaard, som de fleste endnu ville mindes som en liden lav Bygning paa Fisketorvets Nordside, af hvilken endnu en Rest er tilbage ud imod Dandsestrædet²⁾; to Værelser i denne Gaard vare prydede med kunstmalede Tapeter, og Værelsernes Udthyrelse vidnede om en velhavende Beboer, som det ogsaa sømmede sig for en Borgermester, der endog

havde maattet opgive den. 1794 blev den solgt for 812 Rd., men 1799 afsurevet for 4000. (Meddeelt af Just. Schouheyder, hvem flere interessante Meddelelser skyldes.)

¹⁾ Stiftsprotocollen for 1692. Om Guldjord see Bilag 8.

²⁾ Saa som han eiede den fra 1643, (efter Tørgen Friis), maa den Portbjælke, der bærer Aarstallet 1648, hidrøre fra ham og fremstille hans og Kones (Ting er Schæffers) Bmærke. Jf. Bil. 7.

iede den hele Grund paa Nørregades østlige Side fra Nr. 11 til Nr. 25 (Claus Brockenhuus's forrige Gaard). Men Gaardens Ydre viser ligesom Tørgen Hansens, hvad man dengang regnede for godt.¹⁾ Men i Almindelighed bleve de gamle Gaarde efterhaanden ombyggede. I dette Tilfælde er en Ombygning med de gamle Materialer og blot med Indrykning af øverste Etage og Sæntning af Winduerne det Almindeligste, saaledes som det skete med Huset i Overgaden Nr. 15, hvor Tieren har anbragt sit og Kones Navne med et frontt Dnste²⁾, og i 1810 med en Gaard fra 1559 i Frue Kirkestræde Nr. 5.

1) Den i første Udgave omtalte Gaard, Vestergade Nr. 22-24, i hvilken Borgemeistrerne Knud Jacobsen og Peder (Knudsen) Blanchenborg boede fra 1649 til 1713, kan ikke mere paa-vises som et Exempel, da der nu staaer to nye Bygninger paa Stedet. Ombygningen har dog staaet de Spor af endnu reldre Beboere, som findes i to Tavler med smukke Indskrifter og Navne, som pryde Gaarden, tilligemed et Billede af brændt Leer som de paa Jordan og Løveapoteket. (Lauritsen Odense i Bill. S. 123.) Navnene vise hen til bekendte Personer, som 1568 have opført og beboet Gaarden: Raadmand Michel Hansen og hans Hustru Maren Hansdatter, der altsaa maatte hedde Maren Michels, som der staaer paa den ene Tavle. Han nævnes som Borger fra 1562, blev Raadmand 1567 (s. ovenf. S. 243), var Kirkeverge for Graabrødre Kirke 1575 og døde 1578; han kaldes snart Michel Hansen, snart Michel Bager. (Wed. Sim. 2, 2, 128, 166, 176, 178, 189.) I sit Segl førte han det opadvendte Anker ligesom Oluf Bager, (som det sees paa et Thingsvidne af 1578 i Raadst. Arch.), saaat han uden tvivl har været af samme Familie, mulig Søn af en Broder til Olufs Fader, Niels Bager.

2) Lauritsen Odense i Bill. S. 122. Bogstaverne L L S B svare nøiagtig til Handskemager Laurids Lauridsen Braads Navn, som boede der dengang, og de øvrige E E D B tør antages at betegne hans Kones Navn (mulig Else Eriksdatter Braad.) Han var isøvrigt den sidste Handskemager paa Stedet, da en Sadelmager boede der 1761 og Proustinde Westergaard 1776. Om Indskriften paa Gaardens Porthuus i Adelsstrædet see ovenf. S. 278.

med Vestergade Nr. 17 og mange andre. Den almindelige Rybgyning var ogsaa indtil 1760 endnu Bindingsværk, men oftest to Etager høit, og disse holdt man nu i opstigende Linie (uden fremtrædende Bjælkehoveder), og begge Etagers Winduer bleve større og eens anbragte, hvorhos nu ogsaa ofte Façaden blev dækket med Puds. Som Exempler kan nævnes Overgaden Nr. 15, Vestergade Nr. 57 (opført 1746 af Birkedommer Erik Christensen) og Magazingaarden (Væseforeningen), hvor Amtsforsvalter Østrup 1766 opbygte den nuværende Gaard istedet for Oluf Bagers gamle Gaard, som dengang var øde.¹⁾ Med disse samstemme andre Gyngninger fra det 18de Aarh. (Overgaden Nr. 9, store Graabrødrestredes Karnapgaard o. fl.), og selv de to Adelsgaarde, der bleve byggede, da Adelen igjen begyndte at søge til Byen, vare ikke væsentlig anderledes: H. Billes Gaard af 1747 (Vestergade Nr. 63) og Grev Putbusch's Gaard paa Torvet (Nr. 4 og 5); den første har over Porten Landsdommer, senere Stiftamtmand Henrik Billes og hans Frues Christiane Juels Baaben, som er for stedse fredlyst ved hans Legat til de Fattige²⁾; den anden, som blev bygt omtrent 1760, havde ualmindelige Dimensioner og anfaaes med Tøje for en mærkelig Gaard: Tømmeret skal være hentet tilhugget fra Pommern.³⁾

¹⁾ Jf. Heinrichsens Progr. 1846 S. 35.

²⁾ Schack Fund. 5, 92.

³⁾ Putbusch's Gaard hørte til Barouiet 1675, men da den efter en Grundtegn. 1759 havde en stor Karnap, maa den nuværende Bygning være yngre (jf. S. 375.) Den blev solgt 1769 til Juell til Hverring og senere beboet af Grev Ahlefeldt, Kammerh. Wind, o. fl. Andre borde i lignende Gaarde: 1776 beboede Generalinde Levechau Gaarden Nr. 17 i Claregaden (senere Rantkaus og Hirschfeldt's, for største Delen nu nedbrudt), Amtmand Holstein boede paa Nørregade Nr. 45, Kmh. Driberg i Nødergade Nr. 19.

I en anden Stiil vides kun ganske enkelte Gaarde at være bygget i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. Sagnet tillægger Apotheker P. v. Westen († 1727) Opførelsen af Løve-Apotheket; men da dette uden tvivl hidrører fra Oluf Bager, kan man kun tilskrive ham en Ombygning, hvorved der skal være bleven aabnet en Port midt igjennem Gaarden, der dog snart igjen blev aflagt. Det var Byens anden Tre-Etages Gaard, og den og de tilstødende (Nr. 4 og 2) vare mulig de eneste til henimod Slutningen af det 18de Aarhundrede, idetmindste til 1790¹⁾

Det er ogsaa ved denne Tid eller mulig allerede i Slutningen af det 17de Aarhundrede, at en væsentlig Forandring maa antages at være foregaaet med den gamle catholske Bispegaard, nuværende Frøstentloster, som dengang tilhørte Familien Brahe til Hvedholm. Der er oftere i det Foregaaende berørt Omstændigheder, som vække grundet Tvivl om, at det nuværende Frøstentlosters to Etager høie Bygning kan have staaet saaledes fra Jens Andersens Tid eller endog blot fra Frederik den Andens Slotsbygning, efterfom det tværtimod synes at fremgaae af de tvende Tegninger af 1593 og 1660, at Hovedbygningen i Kong Frederiks Tid laae ud imod Torvet.²⁾ Og dog ere de mægtige Mure og de store

¹⁾ Naar Avertissementer stundom nævne tre Etages Huse, menes saadanne som Overgades Nr. 15, 17, der have en Mansuretage under Taget. Gaarden paa Hjørnet af Overgaden (Overgade Nr. 2), hvis øverste Etage blev nedtaget 1821, var den eneste Bindingsværksbygning af denne Høide, hvoraf Kjøbenhavn har havt og endnu har mange. Dens ualmindelig rige Lømmerværk tyder paa ældgammel Bygning og passer godt til Sagnet, som tillægger Oluf Bager den. Naar en anden af hans Bygninger, Fiskekorvet Nr. 9, fik sin nuværende Høide, har jeg ikke fundet; den tilhørte i Midten af 18de Aarh. Kbm. Joh. N. Kurrelbaum og hans Eule.

²⁾ See S. 72. 188. 271.

hvælvede Kjældere i det nuværende Kloster saabelsom den Indskrift, der stod paa samme endnu i Bircherods Tid, et uforkasteligt Vidnesbyrd om Bygningens Ælde. Men naar man seer noiere til, tør den selv under Historiens Taushed give en rimelig Forklaring. De tvende Etager have forskjellig Oprindelse: ikke alene er Binduernes Stilling og Størrelse aldeles forskjellig, men man seer tydeligen paa Muren, at den øverste Etage er paabygget, med andre Steen, i nyere Tids Stifte, og dens Mure ere meget mindre colossale end den nederstes. Der er Spor af, at den nederste Etage har havt en Frontespice over den store Indgangsdør, paa hvilken den nu forsvundne Indskrift kan have været anbragt. Kort sagt, Alt tyder paa, at den gamle Bispegaard kun har været een Etage høi, som og-
jaa passede bedst for en befæstet Gaard, og heller ikke var uden Exempel, da navnlig den catholske Bispegaard i Kjøbenhavn var ligedan. Paasættelsen af den anden Etage kan ikke tilskrives Frederik den Anden, thi han fulgte den som en Ruin, og den sees ikke paa de omtalte Tegninger; selv da Grundtaxten af 1683 blev forfattet, var den endnu neppe nogen anseelig Bygning, saasom den kun ansattes til 745 Rd., medens Løveapotheket blev an-
sat til 1010. Men paa Grundtegningen af 1717 (Pl. 4) staaer den nuværende Bygning, medens Kong Frederiks Bygning ud til Gaden er borte. Altsaa maa enten Preben Brahe († 1708) eller Karen Brahe selv, for at vinde Plads til Klosterfrøkenerne, have paabygget den øverste Etage og givet Gaarden dens nuværende Stikkelse.¹⁾ Hun beholdt Waabnene, som nu sees over Indgangen (Brahe og Gyldenstjerne) og maa høre til den tidligere Tid, da Søren Brahe og Anna Gyldenstjerne

¹⁾ J. Pontopp. theatr. Dan. S. 159 siges ogsaa: die Stifterinn hat es trefflich verhalten und erweitern lassen.

eiiede den; men Jens Andersens latinske Indskrift fra 1508 (jf. ovenf. S. 72) forsvandt formodentlig ved denne Ombygning. Denne Gaard med alle de omliggende Leieboliger var det, Karen Brahe i Aaret 1716 skænkede til et Kloster for 8 adelige Jomfruer og en Priorinde¹⁾; hun selv grundlagde tre Pladser, idet Fundatsen iøvrigt tilbød Adelen at oprette flere enten for bestandigt eller for eens eller for Tvendes Levetid. Den ædle Mand, der gaaer igjennem den af hende forfattede Fundats, betegner sig ogsaa i den Gave; hun tilføiede, i sin kostelige Bogsamling af ældre dansk Literatur og Haandskrifter, som hun anbetroede sit Kloster at bevare og forøge. Hun gav deri Odense en Stat af videnskabeligt Værd, til hvilken kun Hovedstaden har Sideslykker, der endog selv behøve at fuldstændiggjøres ved „Karen Brahes Bibliothek.“²⁾ Klosters Fremtidsudsigter vare imidlertid mindre betryggede, da der var forudsat, at en Plads kunde bestaae ved Renten af 3000 Rd., og det indkjøbte Tordegods ikke blev bevaret; men flere Velgjørere betænkte det, og især har den Adelsflægt, fra hvilken det var udgaaet, ikke ladet det fjerne sin kraftige Bistand. Saaledes skænkede den første Patronesse Fru Susanne Hein født Brahe det 1760 foruden en Kapital den Gaard, hun havde beboet, som er bygget paa Klosters Grund (nuværende catholske Kirke) til en Patronatsbolig³⁾, og senere Patroner have ydet betydelige Tilskud, hvorved Stiftelsen er bleven opretholdt⁴⁾ og nu, efterat have afhændet Patronatsboligen og alle de omliggende Leiehuse, som strakte sig paa begge

1) Fundats af 8 Nov. 1716 i Hofm. Fund. 1, 329.

2) Lind Fortegnelse over K. B. Bibl. 1725 og Vogelvang Fortegnelse over Haandskrifter i K. B. Bibl. 1857. Kalkar om Odense Bibliotheker 1836.

3) Gavebrev af 9 Jan. 1760. Schaft Fundatsf. 5, 119.

4) Ravnlig 1812 og 1856 (Nf. 11 Febr. 1812 og 23 Mars 1856.)

Sider ned til Aaen, vil være istand til at opfylde sin velgjørende Bestemmelse under den nu vedtagne Form.¹⁾

Disse Bygninger i Forening med de ovennævnte industrielle Anlægs Gaarde og enkelte andre Privatgaarde, saasom Karnappaarden Vestergade Nr. 20, der byggedes i en eiendommelig Stil 1763 (dog kun 2 Etager med en Mansuretage²⁾), Kjøbmand Østrups Nørregade Nr. 75, der tildeels byggedes af Stenene af Næsbhoved Slots Ruin 1764³⁾, og Overgaden Nr. 60, der byggedes 1764⁴⁾, betegne Begyndelsen til den større Virksomhed for Byens Forstjønne, som bemærkes i Slutningen af dette Tidsrum og strakte sig ind i det næste.

En Beskrivelse af Odense fra Aaret 1798, som vi i det Følgende ofte ville benytte, beretter, at Byens Bygninger da vare blevne bethdelig forbedrede, og nævner særlig tvende Mænd, der tilhøre dette Tidsaffnit, som dem, der eiede og forbedrede mange: Chinesehändler Sigv. Møller († 1775) og Kjøbmand Sør. Møller († 1787). Af den Førstes Bygninger kjende vi imidlertid ingen andre end det nuværende Svancapothek, som blev byggt paa trende Grunde og nu (1878) underkastes en Ombygning, som vil

¹⁾ Ref. 2 Oct. 1868 (Departementslid. S. 1075.)

²⁾ Den beskrives i Mr. Cont. Est. 1774 Nr. 20 og jages bygget i italiensk Stil. Et smukt Prospect, som er taget fra Graabrødre Kloster 1848, lader den see i dens oprindelige Skikkelse. Det viser en stor blaa Gaard med riig Steendecoration, navnlig en bred Indfatning om Vinduerne og flade Piller med Rundbue omkring Porten. Taget er blaa Sten og deles ved en Mansuretage i to Delc, af hvilke den nederste løber udenom Karnappen, og det øverste Tag løber fra alle fire Sider sammen i en Spids, hvor den eneste Skorsteen er aubragt som Top. Sin nuværende Skikkelse fik Gaarden 1850. Om Inscriptionen s. Lauritsen Odense i Bill. S. 123.

³⁾ Ved. Sim. Borgruiner S. 53.

⁴⁾ Denne er bygget af Næbslager og Kjøbmand Leopold, der var af de eligerede Borgere til 1776. Jf. Lauritsen a. St. S. 22.

tilføre den en heel anden Character; han selv boede ved Flakhaven Nr. 17, der ogsaa nylig er ombygget og forhøiet. Kjøbmand Møller derimod byggede Nøbergaden Nr. 25, den nu i to deelte Gaard paa Fiskertorvet Nr. 2 og 4, Overgaden Nr. 66, i hvilken han boede; hans Bygninger ansaaes for de smukkeste i Byen. En anden, ældre, Beretning tilføier Kjøbmand Rising og From Bager, maaskee som dem, der byggede Overgaden Nr. 12 og Vestergade Nr. 9¹⁾ Ved disse Bygninger fortattes, hvad der allerede var begyndt, Overgangen til to Stages Grundmuur, og man vil ikke finde andet Spor af nogen særlig Bygningsstiil end den Decoration med flade Piller, der vistnok efter Landsthingets Forbillede gjentommer paa flere af de nævnte Bygninger og Klosters Patronatsbygning, og tilbøiels ogsaa senere og da ogsaa mere rigt udført.²⁾ Dog begyndte nu ogsaa Enkelte at pryde Bygningerne ved en Deling af Fladerne og Anbringelse af Guirlander i Steen under Vinduerne og desl., saaledes Froms nævnte Gaard, Kellinghusens 1789 (Nørregade 70), Thomas Sørensens 1784 (s. G. Nr. 72) og St. Knuds Kloster. Af tre Stagers Høide vare endnu til 1790 meget faa³⁾, og det Nye dannede den mindre Deel, saaat det endnu længe kunde gjælde, hvad den omtalte reisende Sachser 1787 bemærkede i sin Dagbog, at „Odense havde adskillige nye smukke Bygninger, dog ikke mange ved Siden af de ældre“, som han kalder „hæslige.“ Det sidste Fremskridt, Byen gjorde i den udbortes Orden i dette Tidsaffnit, var den

¹⁾ Gottschalds Beskriv. af Odense S. 14 og 17 og Jversens Avis 1780 Nr. 79. De Frisers Baaben stod forhen paa den af Rising ombygte Gaard. Jfr. S. 120.

²⁾ Overgaden 66, 60, Fiskertorvet 2 og 4; desuden i Uspudsningen af den ældre Gaard Overgade Nr. 9, og senere Theatret og den 1806 af samme Bygherre opførte Gaard Vestergade Nr. 108 v. fl.

³⁾ Ovenf. S. 404. Til de der nævnte kom nu Froms og ved Baabygning, Rabogaarden Nr. 11.

første Numerering paa Husene, som skete 1789, maastee som et første Tegn paa den hele nye Tingenes Orden, som da tog sin Begyndelse.¹⁾

Ved disse Ombygninger bleve tillige de Fordringer paaagtede, som Hensyn til det Offentlige krævede: Huuslinien blev reguleret, Hjørner affumpede, Karnapper affjaffede; de gamle Kjalderhalse og Steentrapper med Bislag forsvandt, og i Gaardenes Indre bortfaldt Svaler og udvendige Dpgange. Dog skete det langsomt og tilhører for en stor Deel det følgende Tidsaffnit, og da Byen forstaaedes for ødelæggende Ildebrande, medførte Overgangen de mangfoldige Irregulariteter, som de fleste Gader frembyde Exempler paa, ligesom de mange smaa trekantede Pladser hist og her i Byen bleve tilbage som Minder om gamle Dages planløse Byggemaade. Endnu er 6 Karnapper tilbage, af hvilke een er privilegeret ved et egl. Rescript (af 15de Decbr. 1786), og i adskillige Gaarde sees endnu de gamle Svaler, Nørregade Nr. 72 og Overgade Nr. 43 og 41, og enkelte udvendige Dpgange, som Vestergade Nr. 6 og Klingenberg.

Uf nye Gader opstod ingen i hele denne Periode, og

¹⁾ Det var Assurancenummerne i fortløbende Række efter Quartereene, fra Korsgaden Nr. 1 (engang Amtstuen). I Grundtægten af 1683 begyndte Optællingen fra Adelens Gaard (Landsthinget), og i Matrillen af 1776 er der tillige Spor af en anden Numerering efter Gader fortløbende fra Hjørnet af Stomagerstrædet og Vestergade. I disse Grundtægter forefindes foruden de 4 Quartere (Over-, Nørre-, Vester- og Nedre-Quartere) ogsaa to Afdelinger efter Roder, men som ere forskjellige baade i Tal (15 og 16) og i Orden og Omfang. Jf. Ksc. 8 Oct. 1791. De nuværende Numere, som ere de, der ere benyttede i denne Beskrivelse, hidrøre fra den nyeste Tid, ligesom de ere ordnede efter den nyeste Tids Princip at lægge alle de lige Tal paa den ene Side og de ulige paa den anden. Ved den idelige Gjen-tagelse af de lave Tal gjør imidlertid denne Numerering det meget vanskeligt at erindre Numere og vil derfor hidrage til at styrke den provincielle Raade at benævne Husene efter Gierne.

ei heller kunde Navnene undergaae s nderlig Forandring. Dog giver Grundtarten af 1776 Anledning til at bemærke, at Navnet Korsgaden dengang toges i en heel anden Betydning end nu, idet man betragtede de fire Gader, der ligge i Korsform, som indbefattede under det, nemlig Stomagerstrædet, Vestergade til Flakhaven, Fiske­torvet og Overgaden til Stjolden; samtlige disse mangle derfor i denne Matrikels Fortegnelse paa Gaderne, og endnu senere finder man Apotheket, Raadhuset og Gaardene paa Fiske­torvet benævnedes som liggende i Korsgaden, stundom Over-, Vester- og Nørre-Korsgade. Derimod forekommer nu Dandsenstrædet, Adelsstrædet, Frue Kirkestræde, Stræppestrædet (ogsaa Stræppehujene), Klingenberg som en Plads¹⁾, Hørfetorvet, Overstrædet, Rasm herred, Bangs Boder, St. Jørgens Gade, 4 Kottehuse, M llebrogade, Adelsstræde for St. Knuds Kirkestræde; men endnu har Torvestrædet ikke andet Navn end Nystræde eller Strædet ligesom Apotheket; Graabr drestræderne benævnes saaledes, at det østlige (Alylgaden) kaldes Graabrødre Overstræde, det mellemste Gr. Lille Stræde og det vestlige Gr. Store Stræde. Tillige opføres her Graabrødre Kirkegaard som en Plads, der navnlig paa den vestlige Side havde endeel Boere. De mindste Smaagader nævnes ikke, idet de indbefattes i de nærmestliggende større: saaledes f bnes allerede igjen det af Resens Tegning alene bekjendte M rkestræde (s. S. 280), ligesaa Smedestrædet, St. Anna Stræde, St. Gjertruds Stræde, Munte-

¹⁾ Men ogsaa den ene store Gaard kaldes endnu 1747 Klingenberg, (i Brandbogen), hvilket bemærkes med Hensyn til det, som S. 155 er anført om dette Navn. Den var 1663 een stor Grund (60 Rd. Grundtugt) og tilhørte S. Gyldestjernes Arvinger; senere blev den udstykket i 3 Huse og 1 Gaard, som beboedes 1747 af Souver forvalter Bang og 1776 af Asfesor Langsted.

møllegade, Nyenstedt, Frelserens Krog o. fl. Gaasertorvet, som Pladsen bag Skolen dengang kaldtes,¹⁾ nævnes ikke heller i Grundtaxten. At ogsaa Eibhstrædet faaves, skal jeg kun bemærke for at sthyde denne Misforstaelse af Niesen hyderligere ud af Byen; dens Tilværelse reddes ikke ved det besynderlige Tilfælde, at Eibhgaden unægtelig nævnes i Rsc. 18 Dec. 1789 § 22 som en Gade indenfor Møllebroport; thi Enhver vil see, at det er en Trykfeil, at der læses „indenfor“ istedetfor „udenfor“, eftersom Rescriptet handler om de udenbyes Strækninger, som skulle inddrages under Byens Jurisdiction: det er saaledes netop den gamle Vei til Eibh, der menes, ligesom det var den, der i Aaret 1534 kaldtes Eibhstræde.²⁾

Pontoppidans Grundtegning, som er aftrykt paa Blanche 4, svarer paa det Nærmeste til denne Grundtaxts Opgivelser ligesom de 39 Gader, han opregner i Byen: han tager ligelædes 4 under Eet i Korsgaden, men han har St. Knuds Kirkestræde for Adelgaden og medtager udenbyes Steder under Gadernes Navne. Det har sin Betydning, at begge Fortegnelser opføre Frue Kirkegaard; thi der laae dengang Beboelseshuse paa den sydlige Side bag Liigcapellet. Begge mangle Bispens Plan, der formodentlig kun er Folkebenævnelsen for den nederste Deel af Clareregaden, maastee ældre end denne Gades egen; thi den omtales i Anledning af et Høivande 1673, da der siges, at Aaen gif ind i Husene ved Munkemølle og „høit op paa Claræ Plan, der som Bispens og Sognepresten boe“ (s: mellem den nuværende Bispegaard og Tugthuset).³⁾

1) Ndr. Cont. Eft. 1774 Nr. 20.

2) Ovenf. S. 115.

3) Bircherods Dagb. S. 141. I Aviserne bruges Navnet om Huse, der ligge baade i Clareregaden (Bispens Stræde) og paa Høretorvet. Da Bispegaardens Port indtil 1787 stod 15 Alen nærmere ved Hovedbygningen, laa der unægtelig en aaben Plads

Men naar disse Beskrivelser kun føre til en indskrænket Forestilling, om Byens Tilvæxt indenfor de gamle Grændser, fornemmelig ved Huses Opførelse paa Sortebrødre Kirkegaard, saa befindes det dog, at Byen i Tidernes Løb ogsaa havde udvidet sig noget ved de fire Porte. Ved Møglebroport vare tvende Huusrækker søndenfor Aaen, og en Grundtegning af Byen, som er nogle Aar yngre end Pontoppidans, har endog Huse sønden for Eibystrædet eller „Eibygghden“, hvorimod en anden Grundtegning af 1700 ikke har nogen Bygning der¹⁾; vi slutte altsaa, at Bebyggelsen her begyndte ved Midten af Aarhundredet, da ogsaa Sukkerraffinaderiet blev anlagt og eiede et Hus, som hedte Grynhuset, ligesom det ovennævnte Ksc. 18 Dec. 1789, hvori Eibystrædet omtales, lader her formode en yderligere Væxt, som optog Landbeden og tildeels foregik paa udenbyes Grund, (Eiby Mark.) Ved Bjenteport var Byen tiltaget saameget, at Porten blev forlagt til et østligere Sted²⁾ og nu kaldet St. Jørgensport og (1735) Nyborg Port. I Grundtægten 1776 kaldes Gaden fra Bjentendam til Porten St. Jørgens Gade, og der omtales Huse udenfor St. Jørgen og ved Gummes Dam eller Gummefjær foruden de gamle og nye Blæsenborg huse, Hanebæks Husene, Schjønningss Husene, Kottehuset og røde Hus. Mod Nord var Tilvæxten neppe stor:

foran Bispegaarden, som mulig kan have bidraget til at holde paa Navnet Bispens Plan; men det kan dog ikke være den, der menes ved Overfømmelsen 1673.

- 1) Begge i Festsacten for Kongens Fodselsdag 1759 i Cathedralskolens Bibliothek.
- 2) Her nævnes Hjulmandshuset, Østerbæks husene og Humlehuset (Sf. ovenf. S. 147.) Derimod forekommer Skrædderhuset ikke før 1800, og Steenhuggerhuset (ved Hunderupveien) ikke heller.
- 3) Retop ved de hervede Huse paa Pontoppidans Grundtegning.

Rjøbmand Østrups Gaard laae udenfor Porten, der endnu til 1820—30 stod paa det gamle Sted ved Vandløbet indenfor Frelserens Krog; den var dog nu kun en Statitport. Bag Nørregade mod Øst laae endnu dengang Sortebrødrelokke mellem Skulkenborg og Bækken, og østligere en lav Eng og Oversvømmelse, Udamssengen kaldet, formodentlig Levningen af det tredie, det nordligste Løb, som Bækken forhen havde havt; den er først udtørret i vore Dage. Udenfor Nørreport laae Magdalene-lokken (omtrent hvor nu Henriettehøst ligger) og Høllænderhuset „paa fgl. Maj. Frihed“ (s: paa Slottets Grund) og Jandens Krog, hvis Beliggenhed maa søges ved Canalen mellem Marienlund og Tollelund, o. fl.¹⁾ Paa dette Strøg havde ogsaa Byens Beboere de første bekjendte Landsteder, navnlig Tollelund, som var deelt mellem Kellinghusen, Biskop Bloch, C. Jversen og Bendtz, og Hedevigshøst, som tilhørte Vager From, og østligere Hans Rifings Gaard.

Ved Vesterport havde Byens Huusrækker efter Pontoppidans Tegning naaet Bogns- eller Bangsbro, med Forbigaaelse af Piledammen. Paa det senere Kort ligge allerede flere, dog spredte, Huse lidt længere ud til og forbi Vindegaden, saavel som sydligere mod nuværende Kirkegaards nordvestlige Hjørne og nordlige Side; Søndergades vestlige Side, som allerede tidligere var bebygget (1593), er sluttet næsten ligesaa langt som nu. Grundtægten (1776) kalder Gaden udenfor Vesterport Bangsbrogaden og har 11 Huse paa søndre Side og 23 paa den nordre,

¹⁾ (M. m. Saml. 32 Bd. S. 72). En Mand indbød til Skivefjrdning om et Par fede Lam i denne Krog (Fv. Nv. 1788 Nr. 45). Og saa findes Huse der, som kaldes Kræmmerhuset, Koffehuset, Aftehuset, Høstkovsted, Paradiis, Helvede o. m. Sidstnævnte er sørgelig blevet bekjendt ved et Modermord i den nyeste Tid (1869), den sidste af de to Henrettelser, der i Mandens Minde er efterfulget ved Odense, begge under Herredsjurisdictionen.

og den har flere ikke ganske klare Benaevnelser paa disse Partier af Huse, af hvilke „Gaden til den store Heed“ synes at være Betegnelsen for Søndergade, der endnu kun havde Beboere paa den vestlige Side, medens den hele østlige var Have. Pontoppidan har tilbeels andre Navne, „Heeden“ og „Strædet uden Vesterport“, og netop det Navn, som mindes endnu, forekommer ikke, nemlig Falen, som skal gjælde Pladsen ved Kirkegaardens nordlige Side og have sin Oprindelse af, at der var Byens Fold.¹⁾ I de større Gaarde paa dette Strøg boede Borgere, der benaevnes Avlsmand, hvilket ellers intetsteds forekommer i Byen, og tvende Gaarde vare Værtshuse. Munkemølle Port laae ikke ved Broen, men lidt syd for Hjørnet til Horsetorvet, hvor Huuslinien endnu viser Stedet.²⁾

¹⁾ Maaskee er dette allerede antydet paa Grundtegningen 1593, hvor det dog mere ligner Have. Falen nævnes allerede i Magist. Jordskylsbog 1643 og omtales i Jversens Avis 1794 Nr. 79, ogsaa kaldet Falden snstid. 1796 Nr. 81. Aagaards-huset, der ogsaa laae paa dette Strøg (solgt 1867), forekommer naturligvis ikke, efter som dette Navn blot hidrører fra den Mand's Navn, af hvem Communen kjøbte det. Ligesaa Prags husene. Alle disse Huse ere nu af Byen nedrevne 1876, og Navnet Falen er forlagt til en liden Gang ved Vesterbro Nr. 12-20. Altonahuset forekommer vel ikke, men dog Altonapladsen, og der var Mænd i Byen fra 1740, som havde Tilnavn Altona, af hvilke Jacob Altona ogsaa boede udenfor Byen imod Dalum. Men der nævnes ogsaa 1778 en Løkke, der kaldes Alternach, paa samme Strøg (Aldr. Cont. Eft. Nr. 35), saaat Navnet mulig kunde hidrøre fra en Omdannelse af det. Heedehuset derimod forekommer tidligt (1643), ligesaa Snapind (i ældre Tid Snape) og Snapenborggaard; Gaarden blev inddraget 1835 og Snapindhuset solgt 1867. Stomagerhuset nævnes 1643; Cancellihuset (solgt 1866) var forhen Byens Hyrdehuus.

²⁾ Ved Munkemølle selv foregik den Forandring, at det nordligste Vandløb bag Møllehjulene, som gif lige ud igjennem St. Knuds Klosters Have, hvor Sporene sees endnu, i Stiftamt-

Af offentlige Bygninger fik Byen i hele dette Tidsrum meget faa; thi naar vi bortsee fra de Ombygninger, der fandt Sted ved Slottet, Latinstolen (1696 og 1760), Gymnasiet 1755, samt alle Kirkerne, er den eneste betydelige Forøgelse af de offentlige Bygninger Landstingshuset, som blev opført i Aaret 1705. Endeel af Adelen gjorde Udlæget dertil, og det blev ei uden Banseflighed omsider betalt af Retsbøder og Gebhyrer. Det er ovenfor fortalt, at man kjøbte Adelenes forrige Gaard til Nedbrydelse, og bagerst paa Grunden opførtes et nyt een Stages Hus, hvis Façade var prydet med flade Søiler og en Frontespice, hvorpaa saaes Frederik den Fjerdes Brystbillede omgivet af krigeriske Emblemer. Det blev opført af Kongens Muurmester fra Kjøbenhavn og kostede 3500 Rbd. Pladsen foran Huset blev indhegnet med Stakit, ved hvilket 9 Lindetræer vare plantede. Det roses meget og har uden tvivl ogsaa ved en ædel Simpeltid og dog nogen Bygningsstil fortjent det. Da Odense mistede sin Overret ved Landstingets Ophævelse 1805, blev Gaarden kjøbt af Skolevæsenet og stamferet ved Paabygning, og det er rimeligt, at det Brystbillede af Kongen, som da blev nedtaget fra Landstinget, er det, som er opsat paa Raadhusestets vestlige Gavl. En mindre offentlig Bygning, Hovedvagten, fik Plads under Raadhusestets Sidefløi og aflukkede den gamle, forlængst aflagte, Passage mellem Raadhuset og Landstinget; dens Stil synes at henviser den til Frederik den Femtes Tid; i Aaret 1735 var Hovedvagten allerede flyttet fra det tidligere Sted paa Stjolden eller i Overgaden til Bestergade.¹⁾ Endelig

mand Willees Tid blev aflagt og høiet om til det mellemste Løb, enten nu denne Kende skal anses for det allerældste Afløb fra Mollethjulet eller ifølge Tegning 1593 for et senere Anlæg som det sydlige Aløb. (Jf. ovenf. 159.)

¹⁾ Ugentl. Provincial-Notif. Nr. 22: en Gaard betegnes der „strax

kan de forhen omtalte Gilstoues Boder, som opførtes 1781, nævnes som en tredie offentlig Bygning. Derimod gik nogle offentlige Bygninger tabte: Capellanresidenten til St. Knuds Kirke og Lectorboligen bleve ikke gjenopførte efter Krigen 1658, og Rectorresidenten, som fra Christen Poulsens Død 1575 havde været i den af ham beboede Gaard, (nu Torvet Nr. 15) blev 1726 solgt som ubrugelig.¹⁾ Ogsaa Sognepræsten ved St. Knuds Kirke ophørte at have Embedsbolig 1746, men den blev omdannet til Tugthuset.

Af den oftnævnte Grundtaxt 1776 sees, at Byen dengang havde omtrent 920 private Beboelses-Huse foruden St. Knuds Kloster.²⁾ De deles ikke længere i Gaarde, Huse, Boliger og Boder; men en stor Mængde kaldes Baraquer og Rytterbaraquer, sjønt de egentlig militære Bygninger (som Provstegaarden og Staldene) ikke medregnes. Betragte vi disse Baraquer som de forrige Boder, befindes, at Byen saaledes havde omtrent 120 Huse flere end i Aaret 1683, og det er utvivlsomt, at nogle endnu kom til i Aarene 1776—90. De vare asjurerede i Aaret 1760 (dog indbefattet de offentlige Bygninger) for 524,000 Rd.³⁾, under 754 Asjuranccenumere. Vilde vi derfra slutte til Folkemængden, maae vi først bemærke, at der nu oftere boede to Familier i de større Gaarde end forhen — hvad ogsaa Grundtaxten selv viser ved at nævne Logerende paa mange Steder —, og vi kunne derfor anslaae det til

ved Hovedvagten næst op til S. Casp. Heppe Strædder", som boede i Nr. 18, hvilket dog er saa nær ved Hovedvagtens nuværende Sted, at der mulig ikke skal tænkes paa noget andet end Fladhaven.

¹⁾ Henriksens Program 1856 S. 33.

²⁾ Pontoppidan angiver 933 (som netop er Grundtaxtens Tal), men deri ere indbefattede nogle offentlige og endeel udenbys Bygninger, der ikke i historisk Forstand kunne regnes til Byen.

³⁾ Pont. D. Atl. VI, 576.

omtrent 1050 Beboelser. Dette vil da ogsaa give et Folketal, der godt svarer til det, som angives for samme Tid, 5200 Personer. Der kunde nu ingen By i Kongeriget gjøre Odense Pladsen stridig som den næste efter Hovedstaden, Helsingør var nu den tredie.¹⁾

Man har bemærket, at Odenses Consumption var stor i Forhold til dette Folketal. Afgiften var i Aaret 1769 vel kun 15000 Rd., 1772 endog kun 12510 Rd.; men den steg i de næste 20 Aar til over 33000 Rd., og det var en almindelig Klage, at Livsfornödenhederne vare dyre uagtet den rigelige Tilførsel fra et frugtbart Opland.²⁾ Det forklarede deels af de høiere Fordringer, som den almindelige Livsfod stillede, deels af de mange Familier af Embedsstanden og Adelen, som opholdt sig der, og havde mulig ogsaa en Grund i den kostbarere Handelsvei, ad hvilken Haandværkerne's Materialier og udenlandske Producter maatte hentes.³⁾ Men desuagtet viste den nærmeste Tid, at Byen var istand til at tage et betydeligt Opfving.

1) Aalborg havde 4000, Aarhus 4500, Helsingør 5000 Indbyggere, efter Pont. D. Atl. VI.

2) Pont. D. Atl. III, 432 og Gottschalchs Beskriv. S. 13. 14 og 10. I Forhold til Folkemængden giver det første Tal vel kun 28 Rd. for hver 10 Personer, medens andre Byers Forholdstal var 26 Rd.; men det sidste Tal vil give et meget større Forhold.

3) Gottschalch a. St. S. 13.

Femte Afsnit.

Odenses Historie fra 1790—1847.

Obergangen fra det 18de til det 19de Aarhundrede er for Odense betegnet ved saamange mærkelige Forandringer, at vi billigen dermed begynde en ny Tidsafdeling, der omtrent strækker sig til 1847 og væsentlig deler sig i de tvende Epocher, Stiftamtmand Buchwalds Embedstid (1789—1798) og Gouvernementets Tid (1815—48).

1. Foranstaltninger og Byliv i Buchwalds Tid.

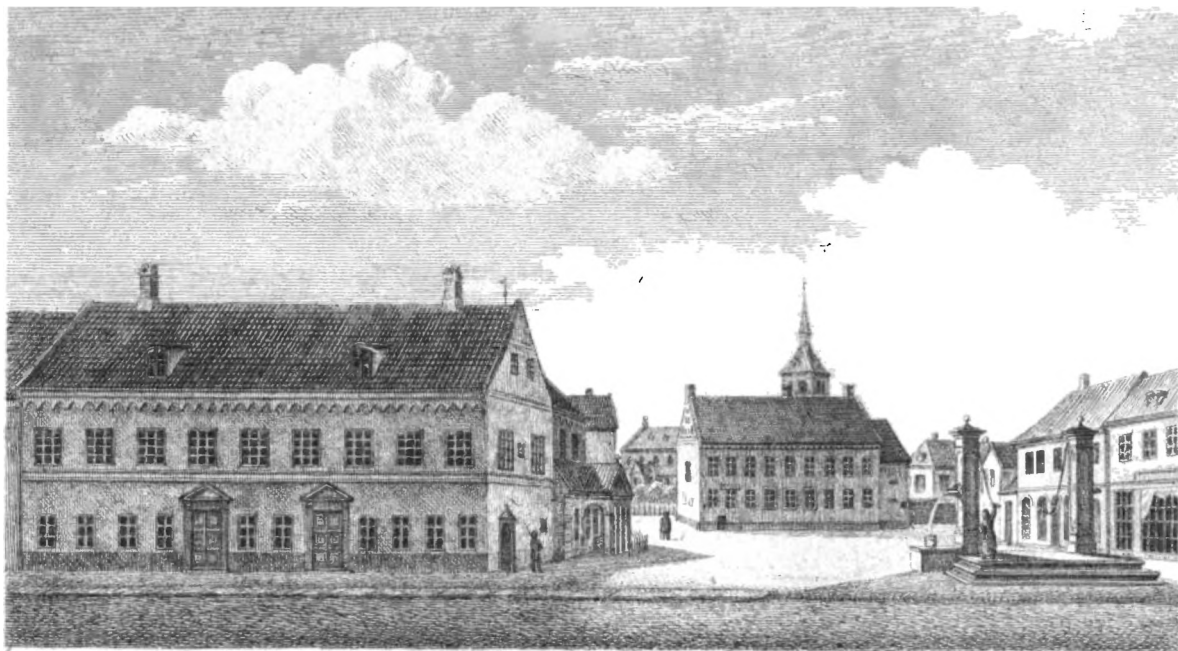
Den nævnte Embedsmand har, uagtet al Egenraadighed og Herkeshge, besiddet en ualmindelig Kraft og udfoldet en ualmindelig Virksomhed for Byen.¹⁾ Man

¹⁾ Buchwalds (f. 1747, død 1814) meget omstiftelige Livsførelse og mangesidige Dannelse og Begavelse kan skjønnes af de Noticer, der meddeles i Nyerups Litteraturlæxicon S. 103; hans mærkelige Foretagender paa hans eget Gods, Gudumlund, ere beskrevne af ham selv i Jversens Alm. Saml. 20-22 Bd. og af Begtrup om Agerdykn. 2, 246. Bergsøe Gr. Reventlow 1, 314. Trap Agr. Danm. 2, 201.

maatte nægte Forfatteren af Odenses første danske Beskrivelse af Tiltro, dersom man vilde tvivle om denne Mand's Fortjenester; thi den anonyme Beskrivelse af Byen¹⁾, som er forfattet af Sognepr. Gottschaldy (1798—1800), er saa at sige en uafbrudt Lovtale over denne Embedsmand, og hans Roes forkyndes ogsaa af hans Gjeringers Frugt, om end Diebliffets Forhold kunne have deres Indflydelse paa Tonen i hiin Fremstilling; thi vist er det, at Byen i det korte Tidrum af en halv Sneses Aar fik mange vigtige Goder. Den nævnte Beskrivelse tillader at anføre dem i Korthed: et nyt Kendlag (1794) og en Udvidelse af dette Værk til rigeligere Vandforsyning, hvortil Kjøbmand Gilschous Enke gav 5000 Rbd., Brolægning i flere af de ydre Smaagader og Pladser (den franske Brolægning paa Torvet 1798), en Opmaalning af samtlige Grundeierdomme 1797, (Rsc. 15 Decbr.), det første offentlige Hospital, nemlig den saakaldte Syge-Indretning i Graabrødre Hospital 1795—97, det andet Apothek i Byen 1800, Raadhufets Restauration til nuværende Stand og dets Arresters Forbedring, Graabrødre Hospitals Ombygning og Udvidelse 1795, Doctors Boders Optagelse i Hospitalet 1798, Forbedringer i Brandvæsenet (den engelske Brandsprøite), fremdeles Bymarkerne's Inddeling for at sikkre Græsningen, Udlæggelse af Assistentkirkegaarden, Exerceerpladsen og Markedspladsen (1793), murde Slagterboder i den Gade, som kaldes Gravene, Slotshavens og Landstingsgaardens Forstjønning, og fremfor Alt Canalen, som blev begyndt 1797 og færdig 1804. Desuden anlagdes en Træskole for Frugttræer i den Deel af Slotshaven, som kaldes Smedehaven, og fore-

1) J „Danmarks Kjøbsteder og Slotte i Kobber af Sander, Nyerup og Lahde 4 Hefte. 1805.“

toges en stor Forbedring af St. Hans Kirkes Grund og Omgivelse, indrettedes et Kidehuus (1795), paa-tænktes et Laanecontoir (Assistentshuus) og et større Arbeidsfattighuus (hvortil Magazingaarden, nu Væseforeningen, blev leiet 1799), oprettedes 1797 et Selskab for fortabte Medborgeres Frelse, hvorved man agtede at benytte Graabrødrekirke, der stod forfalden og ubrugt, til et Provindsialfængsel o. m. Buchwald selv tilskriver Dr. Eichel Fortjenesten af Ideen til Syge-Indretningen, og i det sidstnævnte Selskab var den senere af Byen saa fortjente Kammerherre Jens Benzon egentlig Sjælen; Borgemeister Bendz (1792-98), Major Schiern, v. Heinen og Byens tvende Avisredactører havde ligeledes deres Deel i Meget af dette; men det var allerde en Fortjeneste at optage forstandige Mænds Ideer, og med stor Energie greb Buchwald fat paa Alt, hvorved han rigtignok ikke altid tog Pengemidlerne tilstrækkelig i Betragtning og derhos ofte egenraadig handlede bag Medbestyreres Ryg — en Kilde til de heftigste Stridigheder. Ogsaa om Foretagenderne selv vare Meningerne ei altid lige, og end mindre dømte Eftertiden altid som Samtiden. Den nævnte Beskrivelse af Byen priser f. Ex. Raadhufsets Ombygning med den Bemærkning, „at det vel var ærbærdigt formedelst Størrelse og Velde, men vakte Modbydelighed ved sin gothiske Smag, hvorimod det nu var forvandelt til en af de smukkeste og anseeligste Bygninger“; men dersom man havde ladet det beholde sine gamle Steenspøiler ovenpaa de takkede Gavl, skulde en følgende Tid snarere have ydet sit Bifald. Man afglattede Alt og lod formodentlig den store Gavl ganske tom og bar; thi Frederik den Ades Billede, som nu er anbragt der, kunde i det Tidligste 1805 komme fra Landsthinget, og Uhrer er opsat 1856. Ved denne Leilighed blev Salen udvidet til hele Bygningens Længde, og de nye store Vinduer lode ikke engang Plads tilbage for den gamle Rude, paa hvilken

S. 480.

Flakhaugen 1836-50.

BACIA & SIVENSEN LITH. BIFAZ.

Byens Waaben var malet i et godt Glasmalerie, som nu skal findes i oldnordiskt Museum¹⁾, ligesaa lidt som andre Fortidsminder blebe staaende.²⁾

Slagterboderne have haft en lignende Skjæbne at blive dømt af Eftertiden; de blebe atter opgivne 1840, ligesom det var gaaet med de ældre.³⁾ Med Assistentkirkegaarden er det omvendt; den ansaaes fra Begyndelsen af uforføden og laae hen uagtet Biskop Hansens Bestræbelser for at faae den taget i Brug, indtil Gouverneuren 1817 lod den bringe i Orden; men den har viist sig saa forføden, at den, efter den første Udvidelse i 1835, nu er udstrakt over det femdobbelte Areal.

Brandvæsenet havde endnu i det syttende Aarhundrede været i en meget primitiv Tilstand: i Byens Inventarium af 1643 nævnes kun Læderspande, Stiger og Brandhager, som vare ophængte deels i Raadhuusgangen deels i Gader og Stræder, og først 1650 havde Byen en

1) Hvorledes det er kommet der, see Ved. Sim. 1, 1, 87 og Antiqu. Annal. 2, 335.

2) Ifølge Bircherods Optegnelser fandtes der en Dør, paa hvilken var malet en Konge, som slog en Mand til Ridder med de Ord: donec justa fecero, hoc gladio pro me utaris, si injusta, contra me. Ligeledes stod der et Skab med Indskrift: ne quid res publica detrimenti capiat, og Aarstallet 1581. Begge Dele ere nu borte. Om den hele Restauration vil Sagnet vide, at den udgik fra Borgerne som en Opposition mod Adelen's Brug af Raadhuset til Skuespil, (hvorom nedenfor S. 429); men de eligerede Mænds Forhandlingsprocol viser, at der 1793 først forelagdes dem en Plan fra Magistraten, hvilken de fandt for kostbar, og den samtidige Beskrivelse af Byen regner denne Restauration blandt Buchwalds Fortjenester. 1816 blev der foretaget en Forlæggelse af Indgangen, som var i Gavlen, og af Udgangen til Salen, og 1832 blev en Thingstue indrettet i samme Ende af Bygningen. Raadets Forsamlingsstue var i det nuværende Archiv. Levningerne af Archivet vare henvisne til Loftet.

3) Ovenf. S. 258.

„Vandspruds“ eller Sprøite¹⁾). Den Tids Brandsprøiter vare endnu uden Slange, men allerede 1706 fik Odense denne nye Opfindelse²⁾, og 1718 fik Byen en særlig Brandordning, den første efter Kjøbenhavns, ved hvilken Brand- og Vandkassen oprettedes og en Raadmand blev ansat som Brandinspecteur. (Rsc. 4 Nov.) En senere Brandordning for de nyeste Kjøbsteder af 1737 blev ansæet for saa god, at den blev anbefalet alle andre Stifter til Efterligning.³⁾ Det blev ved disse Ordninger paalagt Grundeierne at anstaffe de forhen offentlig udhængte Brandredskaber, og ved et Brandslyn 1761 befandtes det endog, at 39 Grundeiere tillige havde Sprøiter, vistnok kun smaa Haandsprøiter. Men paa samme Tid havde Byen ophørt at holde Brandsprøite, og man mente at have nok i de 4, som de offentlige Stiftelser holdt, nemlig Slottet, Graabrødre Hospital og to af Sognetirkerne.⁴⁾ Da nu Buchwald kom, fandt han denne Tilstand aldeles utilfredsstillende, og paa hans Forestilling erklærede ogsaa de eligerede Borgere sig 1794 for Anskaffelse af en Sprøite til Middelpriis (400 Rd.) fra Kjøbenhavn. Men Buchwald forskrev en engelsk Sprøite til den tredobbelte Priis og anbragte den i et Rum i Raadstuen vestlige Gavl, hvor den stod til 1832, da dette Locale indrettedes til Thingstue og Byen endelig fik sit Sprøitehuus paa Graabrødretorv, hvor det 1873 ved Klosters Opførelse blev afløst

1) Trykt som Bilag 5.

2) Man benyttede dengang en Legatcapital til at anstaffe den nye Slange (Mumme Bidrag t. D. B. S. S. 78), men restituerede den dog igjen ifølge den Højesteretsdom, som paakjendte Magistratens Embedsførelse 1728.

3) Rsc. 22 Febr. 1737 og 11 Septbr. 1750.

4) Det maa være disse, der menes, naar Pontopp. (Atl. VI, 582) siger, at Byen havde tre Sprøiter og Slottet een. De gjorde deres Tjeneste ved en Ildbrand 1774, som blev indskrænket til et Baghuus — den eneste Ildbrand i det 18de Aarh. jeg har fundet omtalt. A. d. C. Eft. 1774 Nr. 1.

af den nyværende smukke og rummelige Bygning. Men Buchwalds dyre Indkjøb voldte Banfelighed og gjorde den engelske Sprøite til en lidet populair Erhvervelse, medens den dog tillige var Gjenstand for almindelig Beundring, og der var dermed gjort en god Begyndelse til de Foranstaltninger, som i Gouvernementets Tid fra 1816 bragte dette Communal-Anliggende i tidsvarende Stand i Odense som i alle Stiftets Kjøbsteder.¹⁾

I Graabrødre Hospital blev det Gamle ligesaa lidet skaanet som paa Raadhuset; de to Sider og en Del af den tredie af den Munkegang, som omgav Fratergaarden mellem Graabrødre Kirke og Klosteret, blev borttaget, og flere Forandringer gjorde, hvilke unegtelig i det Indre vare meget hensigtsmæssige; Hospitalet blev beregnet paa 240 Personer. Men Beføstningen oversteeg Stiftelsens Evne; saameget mere maatte den befries fra den store Klosterkirke, der paahvilede den; dog opnaaedes dette ikke endnu i Buchwalds Tid. Men han benyttede det overflødige Rum til den offentlige Sygeindretning i en Deel af Hospitalets Bygninger, som var Byens første Hospital, hvorlænge der end havde været talt om Oprettelsen af et saadant, og den har med sit indskrænkede Omfang til 1863 været Byens eneste²⁾. Dermed var Oprettelsen af Byens nye Apothek (Hospitalapotheket) forbundet, hvilket dog først kom istand 1800;³⁾ det antog senere Navnet Svaneapotheket, og det ældre kaldte sig da Løveapotheket.

1) Jf. Lauritsen Odense i Bill. S. 122.

2) Jf. om den hele Forandring i Hospitalet Saml. t. F. Hift. 5, 195—2. B. En Daareliste omtales i det 16de Aarh., men hvor den laa, vides ikke. Senere indrettedes den i Graabrødre Hospital.

3) Dets Eiere vare Mau, Hartmann, Kryger, Petersen. Jf. S. 259.

Ogsaa Bymarkens Benyttelse fik nu sin længe omstridte Ordning. (Ksc. 12 Apr. 1793). Ved denne Leilighed bleve Navnene paa de 8 Marker, hvori den deelttes, vedtagne 1794, som de tildeels bruges endnu,¹⁾ og foruden Agerlandets Dyrkning blev der fra 1784 i Roerskov brevet et betydeligt Tørveskjær, som aarlig ansattes til 2000 Læs Tørv, men siden dog sank ned til 500 Læs og nu neppe giver 20 Læs²⁾.

1) Borgerrepr. Forhdl. Protoc. 6 Aug. 1794, fol. 60. Hvad der nu kaldes Kløvermosen, kaldtes da „Indhegningen“, og Natmandsløffen kaldtes „den lille Hed.“ Men ved sidste bemærkes, at Natmandshuset laae i den. Dette Huus var Byens Eiendom og blev solgt til Redbrydelse 1830, efterat Bestillingen var bleven nedlagt og Renovationen bortliciteret. Men i tidligere Tider havde Byen vistnok været bejnt af en Familie eller Colonie af den særegne Kaste, som opflog sine Boliger udenfor Kjøbsteder og Bondebyer, og som Regjeringen antog sig, da den (i Ksc. 12 Marts 1698) befalede Magistratspersoner og Borgere samt deres Hustruer at assistere ved deres Børnedaab og Begravelser og i det Hele være dem til Hjælp, for at de ikke skulde nødes til med stor Bekostning at forskrive Folk af deres Wilkaar andenstedesfra. I Odense har de dog ikke som i flere andre Byer foranlediget saadanne Collisioner. Jf. ovenf. S. 308 Not. 4.

2) Af den Rigdom, man heri meente at have opdaget, blev 1802 tillagt de tvende Raadmænd hver „en Snes Læs“ (Smstb. fol. 79). Det skete med Stiftamtmandens Approbation alene, men sank efterhaanden ned til en Ubetydelighed, som En af de sidste Raadmænd (1850—62) skjænkede til de Fattige. En anden Mose i den saakaldte Doctorjord i Lumbj Sogn vilde Borgerne 1795 have opskaaet heelt og derefter solgt; men Cancelliet bød at sælge Jorden, som den var. Den blev kjøbt af Næsbyhoved Møllens Eier og paavises endnu under Navn af Doctorhuset. Den ligger ved Særsløv- eller Klufethuset Nord for Bispeembedets Eng og har vistnok hørt til det gamle Klufets Tilliggende, men tilhørte indtil 1796 den danske Skole i Odense. Navnet kan hidrøre fra, at den første Gang blev matriculeret under Et med Bispeengen som Dr. Thomas Ringos Gods; men det kunde ogsaa

Mest omstridt før og senere var Canalens Retning. Det er Buchwalds store Fortjeneste, at han optog paa ny de Forhandlinger, der i næsten 100 Aar forjæves vare drevne om en Canal, og som dengang vare i Begreb med at indskrænke sig til at tilveiebringe et seilbart Løb mellem Klintebjerg Havn og Skibhusene samt en bedre Wei til disse. Han havde selv anlagt en Canal ved sin jydsk Herregaard og satte nu igjennem, at Odense fik en fuldstændig Canal, den første offentlige i Danmark, dog ikke efter v. Havens ældre Idee. Havnebasinet blev lagt i Næsbyhoved Sø, der ved denne Veilighed blev inddæmmt, og det hele Terrain nord for Odense blev ved Weicns Forlægelse over den gamle Søbund og den ene af Brasenholmene saaledes omdannet, at Dronning Christines Jordbro ophørte at være Landevei og blev til en liden Skovvei. Andre havde holdt paa den lige Linie over høiere og fast Terrain, og Tiderne have lært baade at føle Virkningerne af de store Vøininger og at foretrække den tørre og faste Jord, selv om det i Diebliffet koster mere.¹⁾ Overslaget var beregnet til 75,000 Rbd.; men der medgif 169,000; Regjeringen udførte Anlægget og vedblev at eie og bestyre Canalen til 1858.²⁾ Ved dette Anlæg maatte ikke blot Næsbyhoved Sø afgive Enge og Byggegrund; men ogsaa Baagø Strand, som Canalen berører, er

tænkes at staae i Forbindelse med de Underfure, som Klufemanden meentes at gjøre med den gamle Perle, ovenf. S. 140. I senere Matricler betegnes denne Mark som Magistratens Gods og er formodentlig kommet under dens Bestyrelse med noget af det Altergods, som ved Reformationen underlagdes den.

- ¹⁾ Canalens Løb er puncteret paa det ældre Kort af 1717, som gives paa Blanch. 3; dens Begyndelse sees ogsaa paa Mark- og Situationskortet, Bl. 6, som, naar det sammenholdes med det første, ogsaa viser de væsentligste Forandringer i Vandforholdene. Jf. isvrigt Hebe 1800, 2 Dv. S. 36 og Alm. Saml. 32 Bd. og 39 Bd. 435.
- ²⁾ Jf. Lauritsen Odense Søveie 1873. S. 28.

fommen under Udtørring, idet Canalens første Afdeling udmunder ikke i Stranden, men i Odense Na og fører denne gennem sin anden Afdeling ud over Grundene gennem Stigestrand og Lumby Strand. Naens Udløb er derved ogsaa forandret, og Holme ere blevne Fastland ved dens Munding; Stavis eller Næsby Na gaaer ikke mere til Havet gennem Baagø Strand, men optages tidligere i Canalen. Dette var dog ikke den sidste Forandring af Vandene nord for Odense: hele Næsbyhoved Sø er bleven fuldstændig udtørret og forvandlet til frugtbare Enge. Ligesaa er Baagø Strand under fortsat Udtørring.

Hvilket Opsving Handelen, uagtet alle Klager over høie Canalafgifter, der allerede strax lode sig høre, kunde tage ved denne nye Søvei, har den fencste Tid viist i sin Fylde, efterat de Tryk, som længe hvilede paa al Handel, hævedes henimod Midten af dette Aarhundrede. Man fortsatte Forberedelserne. Ved Havnebasinet blev (1830) opført en Toldbod, som ved Udvidelse og Forandring i 1847 nu er en smuk Bygning i italiensk Stiil og uden alt Spor af den successive Tilblivelse. Det gamle Skibhuus, hvortil Veien blev grundig forbedret 1795, er blevet en anseelig By, med Skibsværfter og mange Indbyggere; og ved den gamle Vinterhavn, hvortil Canalen næsten rækker ud, har reist sig anseelige Pakhuse og Anlæg, paa Klintebjerg.

Hvorledes Haandværkerne i Slutningen af Aarhundredet toge til i Antal og Styrke, kan sees af den ovenfor (S. 368) meddeelte Oversigt, hvis sidste Rubrik gjælder omtrent for Aaret 1799; dog maa dertil endnu føies, at der da vare 30 Brændeviinsbrændere, at efter Opfordring i Byens Avis en Kurvemager nedsatte sig i Byen 1798, og at der ogsaa da var idetmindste 1 Naalemager og 3 Gjørtlere i Byen.

Ved Siden af Handel og Haandværker gjenvandt Odense ogsaa ved Aarene 1789—1790 den Fordeel at

være det Sted, hvor Rige og Fornemme samlede sig. De Adelsfamilier, der allerede havde begyndt at søge Odense igjen, bleve stedsse flere, saaat det fra 1789 hørte til det Almindelige, at de Familier, som beboede Herresæderne i Fyen og paa de dertil hørende Der, tilbragte Vinteren i Odense, for der at nyde den Aarstids selskabelige Glæder. Deres Vintersaisons bleve endog besøgte fra Sjælland og af mange Tilreisende, selv fra Kjøbenhavn. Der udfoldede sig derved et riigt Billede af Pragt og Livsnydelse i Odense paa en Tid, da Tidsaanden i Hovedstaden og Forholdene ved Hoffet mindre indbød til at søge Saadant i Kjøbenhavn, medens en Provindsby anderledes tillod Herstaberne selv ene at angive Tønen. Stiftamtmanden, som nu fik Bolig paa Slottet, kappedes med Landets Lehnsefiddere. Traditionen taler endnu om, hvorledes de høie Herstaber saaes at færdes i Ekvipager med 4 og 6 Heste og kjøre i Optog med Løbere foran baade til Kirke og til Skuespil; om Aftenen kjørte de med Fakler, indtil Politiet ved Cancelliets Hjælp fik det forbudt i Gaderne¹⁾; et glimrende Tjenerskab opfyldte Byen; Rideknægte førte Haandhestene ud til det nys anlagte Ridehuus (i Provstegaarden) eller fulgte deres ridende Herstaber. Pragt og Yppighed smykkede baade Husenes Indre og de Kredse, som samlede sig i de dog tildeels tarvelige og for største Delen gamle Gaarde, som disse Herstaber leiede eller kjøbte. En Modehandler, directe fra Paris, besøgte aarlig Byen; en Stadskof forekommer nu ogsaa²⁾ — kort, Alt, hvad der hørte til Livets Glands forefandtes nu i Wintermaaneberne i Odense. Man fornam strax, at Grundeiendommene steg i Værdi, og ligesaa umistkjendelige maatte Virkningerne være af det store Forbrug, som derved fremkom. Ogsaa de Fattige nøde Godt af de Riges Nærværelse: engang

1) Jv. Avis 1796 Nr. 13. Canc. Str. af 23 Jan.

2) Aalborg havde allerede en saadan 1685, (Jydsk Saml. 1, 192.)

maanedlig eller oftere, siges der, lod en Familie en udsmykket Dye føre gennem Byen og derpaa slagte og uddelte til de Fattige. I sin Glands strakte denne aristokratiske Epoche, som naaede sit Høieste ved Aarene 1795—1800, sig dog ikke langt ind i det nye Aarhundrede, og forsvaavidt som noget Dignende, efter snævrere Maalestof, gjentog sig omkring det Hof, som Odense senere (1815—1848) fik, eller vedligeholdte sig som en Levning af en forsvunden Tid, havde det en anden, mindre udpræget Character, idet Hoffet selv bidrog til at udjævne Afstanden mellem Stænderne.

I een Sag samlede sig dog ogsaa alle Stænder allerede i Buchwalds Dage, da Christiansborg 1794 var blevet et Klov for Luerne, og Kongehuset midlertidig var huusvild: fra Odense indsendtes 8000 Rbd.¹⁾, og Communcen agtede at tilføie 2000 Rbd.; en kongelig Taksigelse blev forkyndt Borgerstabet den 6 Aug. for Bidrag til „Slottets Gjenopførelse og Flaadens Udrustning.“ En jublende Patriotisme og Kjærligheden til Kongehuset gik igjennem alle Stænder, og de alle deeltog i det Opsving, som Livet tog i det hele Folk under Tilfredsshed med Nutid og glad Fortrøstning til Fremtiden.

Blandt de mange Virkninger, som den store Samling af Landets Magnater maatte have, var ogsaa den, at Odense fik Stuespil og et Theater²⁾. Kun meget sjældent forekommer i tidligere Tider Spor af dramatiske Forestillinger³⁾, og det sidste, man mindedes i Odense,

¹⁾ Lauritsen Odense S. 21.

²⁾ I det Hele henvises til Lauritsens Afhbl. i Saml. til F. S. 6 Bd. S. 248 fgg.

³⁾ Jeg har kun enkelte Gange fundet Stuespil omtalte, saaledes 1661, da „nogle Comediantspillere begyndte paa Raadhuset at agere“, (Bircherods Dagbog S. 73) og 1735, da et tydsk Marionetteater og et Liniedandserselskab besøgte Byen. (Avisen for dette Aar i Kar. Br. Bibl.)

var, at i Aarene mellem 1750—55 havde et reisende tydskt Skuespillerelskab med gode Kræfter givet Forestillinger, som søgtes fra Landet og Byen, indtil et fornærmeligt Dyd i Privatlivet saarede Nationalspølelsen og opbragte Folkestemningen i den Grad, at Selskabet opløstes paa Stedet¹). Da nu Saamange fra 1788 søgte Udspredelse i Odense, og der endnu kun var en Klub, gjorde den forhen omtalte Bogtrykker Iversen et Forsøg paa at oprette et dramatisk Selskab, som kom istand 1789 og roses meget for sin Organisation og sine Præstationer: det samlede Adelige og Borgerlige baade som Tilskuere og som Spillende, men standsede sin Virksomhed fra 1791 formedelst de offentlige Forestillinger, som da begyndte, og opløstes 1794.²) Dette Selskab skal have draget Mange til Byen; men der var dog dem, der ikke vare tilfredse, tilbeels, hedder det, fordi ikke Alle kunde faae Deel i Selskabet. Adelen gjorde et Forsøg paa at drage Prinds Carls Hoffskuespillere herind, og da det ikke lykkedes, indbøde de en reisende tydskt Troup, som 1791 begyndte sine Forestillinger i Raadhusets Sal.³) Saaledes fik Odense tydskt Skuespil og i en Sal, i hvilken Abonnenterne selv indrettede og smykkede deres Loger: de aabnedes ved Prindsesøse Lovise Augustas Nærværelse; men de bestode kun ved kunstige Midler. Allerede ved den tredie Forestilling var der tomt, og Adelen maatte opretholde Foretagendet med

-
- 1) Ivers. Avis 1791 Nr. 83. Directeuren var Gunniger. Et andet Selskab af Liniebandsere skal have været her 1759.
- 2) Det havde sidst Locale i Overgaden Nr. 60 i Scopolds Gaard. Dets Historie (som har været Overflod ubekjendt) kan findes i den nævnte Avis 1791 og 1794 Nr. 13-14 og Alm. Saml. 23 Bd. 130 og i Lauritsjens a. Sk. -
- 3) Hermed begynder først Overflods Beretning om Odense Theaterhistorie i „Den danske Skueplads“ 3 Deel S. 708-11, hvortil jeg kan henbise de Læsere, som ønske nærmere Underretning. (Jf. Nsc. 26 Nov. 1791.) Directeuren var Friebach.

store Omkostninger, skjønt Selskabet var af de bedste og den nationale Side af Sagen ikke just blev fremdraget af Theatercritiken.¹⁾ Selskabet spille to Vintere. Efter 1 Mars Forløb kom en anden tydsk Directeur til Odense 1794, og da Raadhuset dengang var under Reparation og Magistraten forbød ham at spille i det danske dramatiske Selskabs Locale, gav dette Anledning til, at Odense fik et Theater, som ikke blot var det første i Provindsferne, men i sig selv et anseeligt, smukt og vel indrettet Skuespilhuus. To virksomme Borgere erholdt kongelig Tilbedelse til at opføre det paa den vestlige Deel af Sortebrødretorv, som dengang endnu laae øde, og her aabnede da Selskabet sine tydske Forestillinger 1795²⁾. Den ene Vinter var imidlertid tilstrækkelig til at overbevise det om, at det ikke kunde bestaae ved at spille for dem, som forstode det fremmede Sprog. Da besluttede Directeuren, skjønt selv Tydsk, at forsøge sig med danske Kræfter: han afskedigede sine Skuespillere og engagerede danske, og med disse aabnede han 1796 „det Odense danske Nationaltheater.“ I Begyndelsen fandt dette første danske Privatelskab meget Bisald, dog ikke saamegen Understøttelse af Adelen som de tydske³⁾; men ved den anden Vinters Begyndelse opløstes det alligevel. Men nu havde ikke alene Byen faaet sit Theater, men de danske Forestillinger havde ogsaa aabnet Synet for dets Betydning som Forstole for det kongelige Theater. Fra Kjøbenhavn opfordredes til at opretholde Foretagendet, og i Vinteren 1797—98 stillede

1) Salen kostede 150 Rd. for 3 Maaneder. En livlig Critik udtalte sig i Alm. Saml. 23 Bd. 291 og 24de Bd.

2) Hsc. 24 Dec. 1794. Alm. Saml. 35 Bd. 1. Directeuren var Heußfer.

3) En Fortegnelse og Bedømmelse over Personalet kan læses i Alm. Saml. 35 Bd. S. 2. Iøvrigt Jversens Avis Nr. 94. 96. 100, som slutter med at opgive al Theatercritik i Avisen. Af samme Aviser sees, at to Adelsmænd overtog Directionen.

en af Byens Godseiere sig som Directeur i Spidsen, Grev Trampe til Løgismose, og Skuespiller Schwarz fra det tgl. Theater antog sig selv de unge Kræfters Dannelse. I fire Aar (1798—1802) gif denne Entreprise, og selv derefter var der 1804—6 endnu dansk Comedie i Odense under Baron Wedell Farsbergs Direction, og derhos endog saa stor Interesse for den, at et særligt Theaterblad blev udgivet¹⁾. Formodentlig standsede først Krigen 1807 disse Foretagender, og efter den Tid bemægtigede tyske Troupper sig igjen den ledige Plads, saaat det 1813 kunde omtales som et Uvæsen, der var i fuld Gang og havde været det i mange Aar, „at man om Vinteren spillede tyske Comedier til Nøst og Gammen for den fyenste Adel og de hæderlige Borgere i Odense.“²⁾ Siden afveylede tyske og danske Selskaber indtil 1842, stundom kom ogsaa en Afdeling af det kongelige Theaters Personale, indtil omsider fra 1845 Odense fik et Selskab, som knyttede sig fastere til Byen, om det end besøgte andre Stæder. Theatret er nu at ansee for Byens Eiendom og er udrustet med et fortrinligt scenisk Apparat; men det er nu ikke en-

¹⁾ Overskov (a. St.) kjender ikke Mere end til 1802 og henfører Theaterbladet til den tidligere Tid. Men jeg har selv dette Blad for Jan-Febr. 1805 (udgivet af S. Hempel), som udviser, at et Selskab dengang spillede, som opførte bl. A. Dyveke og et originalt dansk Skuespil: „Hans Madsen eller Kjærlighed til Fædrelandet.“ Ligeledes omtalt i Jversk. Avis f. 1806 Nr. 2 o. fl. Af Theaterbladet udkom 20 Numere. Ogsaa 1799 havde allerede S. Hempel beghndt en staaende Theatercritik i det nye Tidsskrift Menneket. (ovenf. S. 387.)

²⁾ Molbeck Ungdomsvandring 2 Deel S. 123. Ogsaa H. C. Ardersen omtaler i sit Levnet (S. 12) den tyske Comedie af Francs Selskab 1809—15 og nævner netop det samme Stykke som Molbeck, „Das Donauweibchen“, der var Byens Indlingsstykke. Men man seer ogsaa deraf, at hvorlidet han end dengang kom paa Forestillingerne, var det dog ikke uden Betydning for hans digteriske Aand, at der var Comedie i Byen.

gang det eneste, da en Privatmand 1860 har bygget endnu et Theater, paa hvilket reisende Selskaber samtidig kunne spille, Panth:ons Theater, nu Folketheatret.

De Adelige, hvem denne Parallel med Hovedstaden oprindeligt skyldes, tilførte naturligen ogsaa Byen andre Fordele i Henseende til Livets høiere Udvikling. Der var allerede (1783) stiftet en Klub i Byen, og efterat Adelen's Assemblies paa Slottet (S. 379) vare ophørte, organiseredes den mere og mere som en Forening, hvori det adelige Element havde Overvægt. Derfor dannede sig ved Siden af den en anden Klub „Enigheden“ og senere „Borgerklubben“ og, oftest benævnte efter Værterne, mange mindre Selskaber¹⁾, medens den „ældste Klub“ — som hiin kaldte sig — vedblev at bestaae og benyttede for en Deel og senere heelt den Gaard, som den tilsidst 1799 kjøbte selv og 1840 har ombygget²⁾. Den var dengang paa den aristocratiske Lands Høidepunkt og kaldtes i daglig Tale „Odense adelige Klub“; men i det 19de Aarhundrede udjevnedes Tidsaanden og et Hof's Optrædelse i Byen Kløften mellem Stænderne, faaat den blev Byens almindelige Klub og ene beholdt Navnet af Odense Klub ved Siden af mange særlige Foreninger, som ved-

1) I 1793 forekomme „Enigheden“ og Lemels Klub (Vestergade Nr. 37), senere „Borgerklubben“ og Patermanns, Risens Strøms, Vardrams o. fl.

2) Denne Gaard giver et Exempel paa Kjøbstadgrundenes Foranderlighed: Dens Grund, som egentlig kun rækker til den vestlige Port, der tilhørte Apotheket, var 1683 bebygget med Oluf Bagers og J. G. Beckers Gaard alene; senere (inden 1747) er den bleven deelt i to og fik to Numere; Pohn og derefter Petersen havde Gæstgiverie og Klubben tillige i den østlige alene, indtil Petersen 1788 ogsaa tilkjøbte sig den vestlige, og saaledes atter samlede de to gamle Huse i Eet. Fra Klubvært Sør. Olsen Maarch gik de endelig samlede over i Klubbens Eie, og har nu atter kun eet Numer. Jfr. Gaardens Historie i Ved. Sim. Odense Byes Hist. 3 D. S. 106.

bleve at bestaae som mindre Selskabskredse f. Ex. 24 Tallet.

Naar hertil føies, at Byen fik ved Tilskyndelse fra samme Side et stort Læsefælleskab og et physicalisk Selskab 1796 (ved v. Heinen til Fraugdegaard) og desuden havde mange andre Foreninger samt to meget anseete Aviser, to Boghandlinger med to Leiebibliotheker og to Bogtrykkerier og de flere Tidsskrifter, som ovenfor (S. 387) ere nævnte, giver dette Alt Billedet af et bevæget og kraftigt Livsrøre som udbredt over Samsfundet ved Aarhundredets Udgang, og selv de Ønsker, hvormed den omtvænte Beskrivelse slutter, vidne om den opadstræbende Retning, hvori man befandt sig, naar der blandt disse særlig nævnes en Realskole ved Siden af den fortrinlige Latinskole og de fem Almueskoler (den danske, de 3 catechetiske og en militair Skole 1793) samt et forbedret Fattigvæsen.

2. Skole- og Fattigvæsen.

Oplysningens Tidkalder fæstede især sit Øie paa Skolen og Afhjælpelse af uforstyldt Nød; den var Kirken fjendsk eller stillede den dog langt tilbage for Skolen; derfor er der ved Siden af de store Fremstrid i saa mange Retninger en mærkvaerdig Tilbagegang i det kirkelige Liv. Vel havde allerede Christian den Sjette 1739 affattet en stor Mængde af de Prædikejenester, som i det 17de Aarh. forordnedes (ovenf. S. 235); men dette var skeet i selve Gjæringens Interesse, forat Præsterne maatte kunne give den, der blev tilbage, et desto fyldigere Indhold; derimod 1774 var det i den verdslige Interesse, at Struensee endvidere affattede en Deel Helligdage. Dog havde Odense indtil 1784 beholdt tre Gange Gudstjeneste hver Søndag i St. Knuds og Frue Kirke og to Gange i

St. Hans, Fredagsprædiken i alle 3 Kirker og 5 ugentlige Fasteprædikener. Men i Aaret 1784 affstafedes Søndagens Froprædiken, som særlig havde været beregnet paa Tjenestetjendet, og den beholdtes kun paa almindelig Bededag og de 3 Festers første Helligdag; 1805 indskrænkedes Fasteprædikenerne til 2 i hver Kirke; 1813 afløstes den ugentlige Fredagsprædiken af een Maanedes-Prædiken paa den første Onsdag i hver Maaned, og Fasteprædikenerne indskrænkedes endog til een ugentlig i St. Knuds Kirke alene. Ved Siden deraf gif Nedlæggelsen af de to residerende Capellanier ved Frue og St. Hans Kirke, hvormed fulgte Affstafelsen af al Froprædiken og al Aftensangstjeneste i disse Kirker, saaat der fra 1813 til 1874 kun var en eneste Kirke, i hvilken de, som ikke kunde forlade Hjemmet Søndag Formiddag, kunde høre Guds Ord og indtil 1858 stedse af en og samme Prædicant.¹⁾ Embedernes Nedlæggelse skete i Skolevæsenets Interesse, skjønt Udbyttet af de nedlagte Embeder ikke blev stort i Forhold til en stor Communes Krav²⁾); for Menighedernes religiøse Savn havde den Tid ikke Die. Skolevæsenet var desto mere Gjenstand baade for Regjeringens og for Privatmænds levende Interesse. Regjeringen tog sig imidlertid endnu til 1814 meest kun af det lærde Skolevæsen, i hvis almindelige Reform Odense Skole blev den første, ved hvilken den nye Orden blev prøvet og indført udenfor Hovedstaden, 1802. En Privatmand derimod gav allerede 1804 et stort Bidrag til Borgerstolen. Den Mand, der som et hjælpeløst Barn var kommen fra Hamborg til Odense og døde som den rige Handskhandler Joh. Matth. Lahns³⁾, bestemte

1) Resc. 1 Mai 1739, 11 Juni 1784, 22 Febr. 1805, 18 Juni 1813 og 30 Septb. 1803.

2) Jf. min Odense Bys Sognehistorie i Ny Hist. Tidsskr. 6, 150 og 180.

3) S. ovenf. S. 363.

hele sin Formue til velgjørende Diemed og særlig sin Gaard og 50,000 Rbd. til en Stiftelse for hjælpeløse Børn. De, som forfattede Fundatsen for denne, gav Oplærelsen af Drengene og Piger Overvægten over Forsørgelsen, og Drengeskolen blev meget nær det samme som den senere Lovgivnings Realclasser i Borgerstolen; fra 1804 har i denne Stiftelse et stort Antal Børn modtaget en Dannelse, hvorved Flere ere blevne anseete Haandværkere og Kjøbmænd. Paa samme Tid arbejdedes for det almindelige Skolevæsens Forbedring i en paa Biskop Hansens Forslag i 1804 nedsat Commission, som bestod af Stiftsøvrigheden, Borgemeesteren, Sognepræsterne og en Borger af hvert Sogn (hvoriblandt S. Hempel og Kellinghusen.) Omfiden og efter mange Afbrydelser bragte Biskop Plum det 1812 til en factisk Begyndelse efter en Skoleplan, der omtrent svarede til den paafølgende almindelige Skolelov 1814, og gjennem mange Forandringer i det Enkelte har Communen, der begyndte med at regne 700 skolepligtige Børn, indrettet sit offentlige Skolevæsen til at modtage 1700 foruden de 110, som undervises i Lahns Stiftelse, og de mange, der søge private Skoler (1200.) Til dette Diemed blev allerede 1805 Landstingets Gaard (Adelens gamle Gaard) indkjøbt for 1725 Rbd. og ligeledes (efterat et paatænkt Kjøb af St. Knuds Kloster var opgivet) 1846 Latinstolens gamle Locale paa St. Knuds Kirkegaard saavel som adskillige private Gaarde¹⁾, af hvilke den ene i Klaragaden nu er afløst af en stor og fortrinlig Skolebygning, for samtlige Pigeskoler (800 Børn) og den anden paa Overgaden Nr. 66 er bleven anvendt til den Realskole, som efter den sidste Skoleplan afflutter Byens offentlige Skolevæsen og bevarer Mindet om de gamle Velgjørere, hvis Gave for største Delen bærer

¹⁾ Jf. om det Nærmere i Mummens indholdsrige „Bidrag til Dønske Byes Historie“ S. 22-56.

denne „Møllernes Legatsskole“, (jf. ovenf. S. 354) ved hvilken der fra 1877 er afholdt den saakaldte mindre Præliminæreexamen. Men da Kravet voxer med Befolkningen og Tiden, opføres der nu en stor, ny Skolebygning for samtlige Drengeskoler paa en dertil indkjøbt Grund mellem Rosenbækken og den gamle Vindegade (nu Slotsgaden), hvorved en længe savnet Gjenembrydelse af Graabrødre Hospitals langstrakte Grund i Byens Midte er bleven iværksat. For Tiden undervises over 1600 Børn i de kommunale Skoler; der ere 14 Lærere og 16 Lærerinder og den aarlige Udgift er steget til 57,880 *M*, (foruden hvad der afholdes af de muleste Skolers Indtægt, omtrent 7,500 *M*), og deraf tilveiebringes de 50,000 *M* ved Ligning. Men foruden Skolernes 1600 Børn, undervises 110 i Lahns Stiftelse og omtrent 1200 i private Instituter, hvoraf Byen har 7 større og flere mindre. Ni Realskoler har været oprettet flere private, som deels vare samtidige, deels smeltede sammen til een; den første (Brohm's) havde sit Locale i Ole Bagers Gaard ved St. Knuds Kirke, som 1836 blev nedbrudt; den næste (Lassens) i Biskop J. Andersens store Gaard paa Flathaven, der nu ogsaa er nedbrudt; ved dens Ophør foregik Cathedralskolens Udvidelse med Realklasser 1856 — en Forandring, hvorpaa der allerede 1793 havde været gjort Forandring i endnu videre Omfang, idet man ønskede Gynnasiet og Communitetet anvendte dertil.¹⁾ Dette kunde faameget lettere udføres her, som denne Skole i Aaret 1846 havde faaet et anseeligt og skjønt Locale i den nye

¹⁾ Alm. S. 27 Bd. 438 Fabers Avis Nr. 134. Ogsaa et andet Fremtids Skolespørgsmaal var tidlig under Forhandling her, da Overlærer Trojel 1804 udgav et Program: „om Disciplinerne i den reformerede Latinskole anstrængtes over deres Kræfter.“

Skolebygning, der fik Plads paa Graabrødretorv og er en af Landets smukkeste Skoler.¹⁾ Men ogsaa efter Cathedral skolens Udvidelse blomstrer ikke desto mindre en stor privat Realskole efter de videste Maal og med alle Præliminæreksaminer (i Søndergade), og flere Forberedelsesskoler findes.

Til Fattigvæsenets Forbedring var der den største Opfordring, ikke saameget i den Nød, der virkelig trykkede de Enkelte, som meget mere i det overhaandtagende Betlerie, der ikke ved tidligere Foranstaltninger havde ladet sig afværge, og som i Odense skal have naaet en ualmindelig Grad, enten dette nu hidrørte fra en mere gavmild end klog Godgjørenhed eller fra særlige Forhold. Det gamle Fattigvæsen var selv sunket ned til Almisseuddelingens Standpunct: efterat Fattigligningen (som ovenfor berettet S. 304) var ophørt 1658, havde Fattigvæsenets Virksomhed indskrænket sig til at uddele Renten af de Legatcapitaler, der tidligere var tilflydte de Fattige, tilligemed de faa tilfældige Indtægter, og da dette skete uden Hensyn til de særlige Fundatser, udstykkede man denne Understøttelse efter Tidernes Krav i særdeles smaa Summer. I Maret 1721 var saaledes Indtægten kun 600 Rd. og den blev uddeelt til 192 Personer. Den Ligning eller Fattigskat, som Forordn. af 24 Sept. 1708 indførte, fandt først efter Fordringens Indstjærpelse Anvendelse i Odense 1732 og forhøjede vel Indtægten til 1027 Rd.; men baade Rentefoden og Ligningen sank efterhaanden, og den store Forvirring, hvori Byens Pengevæsen geraadede fra 1749 og som bl. A. viste sig i, at intet Fattigregnskab blev revideret og decideret fra 1744

¹⁾ See Heinrichsens Progr. ved dens Indvielse 1846. Bygmesteren var Statsraad Kof. Fra 1802 til 1846 havde Magazingaarden været Rectorresidentens.

til 1761, tilførte Fattigvæsenet Tab, saaat dets hele Indtægt ved Aaret 1788 kun beløb sig til 600 Rbd., hvoraf uddeelttes hver 14de Dag et Beløb af omtrent 14 Rbd. formodentlig til 200 Personer! de meest begünstigede fik 18 f.¹⁾ Det var at henvise til den private Godgjørenhed, især i en By, hvor saamange Magnater optraadte med Rigdoms Glænde. Derhos vare de stedlige Forhold indbydende for Betleri. I Byens nærmeste Omegn kunde Løsgjængere finde Tilhold i de mange Boliger, der laae udenfor Byens Jurisdiction, hvilket var en Hovedgrund til Rfc. af 18 Dec. 1789; men Byens egne Betlere gjorde ogsaa Landet rigelig Gjengjæld. Man faae dem om Morgenens udrustede med Pose og Kjev at begive sig paa Vandring som til et almindeligt Dagværk; Andre bleve i Byen, og foruden dem, der daglig enkeltviis hjemføjte Husene eller gik om og sang for Dørene o. desl., faae man Starer af Betlere to Dage om Ugen drage Byen igjennem under Anførsel af Stodderkongen selv.²⁾ Det var den naturlige Følge af det Princip, der gik gjennem hele den ældre Tids Fattigvæsen, da man alene uddeelte Gaver uden at drage Omfarg for de Fattige og deres Børn, og for dem, som vilde give, syntes det at være en kortere Vej at give Gaven selv end at anbetroe den til Fattigforstanderen. Uheldige Klager lode sig høre over dette fordærvelige Uvæsen, saameget mere som man mente, at man havde Midler nok til at afhjælpe den sande Trang, naar kun de Arbeidsføre vilde arbejde. En anonym Op-

1) Jf. Mummæs Bidrag til Odense Byes Historie S. 96 fgg. og Damgaard om forsvundne Legater i Odense i Saml. t. J. Hist. o. L. 4, 183 fgg. 913.

2) Dette og Andet er især øst af en Tale paa Kongens Fødselsdag i det typographiske Selstøb 1788 af Prof. Bülow i Alm. Saml. 16de Bd. og desuden andre Meddelelser smitd. 20 Bd. 286 fgg. og Jverfens Avis 1789 Nr. 90 og 1799 Nr. 23.

fats, som tilskrives Stiftsmand Buchwald selv, forkyndte, at Fattigvæsenets Kapitaler (8600 Rd.) og andre Legater, Graabrødre Hospital, den aarlige Ligning og Tablepenge o. s. v. kunde afhjælpe Trangen, naar kun de Arbeidsføre vilde arbejde.¹⁾ Men man blev uidentivl ikke lidet skuffet, da den i Maret 1790 foretagne Undersøgelse til Politieprotocollen viste, at Byen selv havde 83 virkelig Fattige, som behøvede fuld Forsørgelse, og 26 Halvfattige, og endmere havde man forregnet sig med Hensyn til Forudsætningen, at de Arbeidsføre skulde søge Erhverv; det var kun Tidens nye Grundfætning, som endnu ikke formaaede Meget mod Sædvanen og de Fattiges Ulyst. Der blev gjort mange Forsøg paa at berede Erhverv for dem: Tugthuset var fra Begyndelsen af et saadant, hvad ogsaa den Inscription viser, som endnu staaer over Porten. Efter Tilskyndelse af Deconomi-Collegiet havde Over-Fattigdirectionen i Kjøbenhavn gjentagne Gange opfordret Fattigdirectionen for Fyens Stift til at søge et Tugthuus oprettet. Det skete omsider 1752 ved Districts-Fattigkassernes Beholdninger, Collecter og Gaver af Godseiere, Embedsmænd og enkelte Borgere: thi Tugthuset skulde befrie baade Land og Byer fra Betleres og Lediggjængeres Overhæng. Byen selv antoges dog af de eligerede Borgere for at være ude af Stand til at medvirke som saadan; men den maatte senere give et tvungent Bidrag (Nsc. 3 Apr. 1782). Den Dag denne Stiftelse skulde aabnes, blev der over hele Fyen og Langeland anstillet en Kazzia, som dog kun indbragte 40 Personer, medens Udskillige meldte sig selv. Men Mange af dem fandtes „ikke Tugthuset tjenlige“ paa Grund af Alder og Svagelighed, og i det Hele udgjorde Betlerne kun en mindre Deel af Besætningen, thi i de 40 Aar, Tugthuset's første Bestemmelse fastholdtes, blev i Alt kun indsat 330 af denne Klasse, og ofte maatte Communer

¹⁾ Alm. Samling 20 Bd. S. 272 fgg.

eller Godseiere hde særlig Bederlag, fordi de ikke kunde fortjene de 4 ß daglig, som var Lemmernes hele Gehalt, „for hvilke de hos Spisevæarten“, efter Fundatsjens egne Ord, „kunde kjøbe, hvad de vilde.“ Fabrikken havde sin bedste Arbeidskraft i de andre Classer af Indsatte eller i frie Arbeidere og dem, der sattes i Lære som saadanne.¹⁾

¹⁾ For Tyverie eller andre Forbrydelser kunde Ingen dømmes i Tugthuset; men Øvrigheden kunde indbømme for ondt og forargeligt Levnet, saasom Drukkenstab, Lidelighed, Spil, Banden, Ufordragelighed, Ødselhed og Sværmerie, utilbørlig Tale, Ordgyderi, Skjodesløshed og Ustadighed i Tjenester o. m. Det er, som om der var opsamlet et Forraad af saadanne Skyldige, da ikke mindre end 17 indsattes i de første 3 Aar, medens der dog i de 40 Aar i Alt kun forekomme 100 Tilfælde af dette Slags med en meget ulige Straffetid, som Stiftsøvrigheden kunde bestemme. Men uden Dom kunde Forældre og Huusbønder indsatte Børn og Tyende: 8 Gange findes Forældre at have benyttet denne sørgelige Udvei med Børn fra 9 til 19 Aar, dog var kun de to fra Odense selv; men før Tugthusets Oprettelse havde en Mand 1723 faaet Reisepenge af Fattigvæsenet, da han bragte sine ulovlige Døtre til Kjøbenhavns Børnehuis. En Mand forjogte ogsaa at sende sin Kone i Tugthuset, men hun forsvarede sig kjæft, „at om hun endog undertiden saae for dybt i Glassen, var det paa Grund af Mandens tyranniske Medfart“, og hun blev fri. Meest blev dog Tugthuset benyttet af Herstaberne paa Herregaardene, som i flere Egenstaber kunde gjøre Brug af det, især da ogsaa Bøder, Restancer og Gjæld kunde affones der. Gamle og unge Bønder indsendtes hyppig baade med og uden Dom, og 1779 bleve en heel Byes Gaardmænd indsatte paa engang for at affone Mulcten og det Forflud, Staten havde givet dem til en Proces med Herstabet, som de tabte; de frigaves dog snart paa Entedronningens Fødselsdag. (Aldr. C. Efterr. 1779 Nr. 35). Det var ikke blot de adelige Godsejere eller Eierindernes Ridfogder, der, dog i meget ulige Grad, anvendte denne Correction; men ogsaa de borgerlige (f. Ex. v. Westen og Eilskov, dog aldrig F. Bagger.) Efter en Standsning i 1771 ophørte den ganske fra 1781, og efterhaanden gik hele Tugthuset over til at tjene den egentlige Justits som Straffeanstalt, saaat der kun blev det særegne Forhold tilbage, at Stiftamtmand og Biskop vedbleve at være Directeurer

Men Betleriet vedblev i det Mindste i Odense som før. Private Bestræbelser viste sig ligejaa frugtesløse: 1773 blev ved private Sammenstød et Hørspinderie sat igang med 100 Fattige, men efter et Aars Forløb var det opløst, og et nyt Forsøg, der gjordes 1789 med en Spindestole paa Graabrødre Kirkegaard, havde ikke heller den forønskede Virkning, skjønt en enkelt Belgjører skjenkede 1000 Rbd. til at fremme deslige Foretagender, og flere Andre understøttede dem med Gaver.¹⁾ Spinderiet blev fornyet og udvidet i Graabrødre Hospitals Localer 1794, og i nogle Aar leverede det Garn, som blev solgt paa Raadhuset; men det søgtes dog, uagtet alle udsatte Præmier, kun lidet; der var 1799 kun 8 Børn, som søgte Spindestolen, kun 7 Spindere, der toge Arbeide i Hjemmet, og kun een eneste, der benyttede Locallet selv, hvor der gaves fri Varme og Lys. Disse og andre philanthropiske Bestræbelser, som dengang vare i Tidens Aand og udstrakte sig ogsaa over andre Gebeter,²⁾ afgave imidlertid en stærk Tilskyndelse for Regjeringen til at gennemføre den Omordning af det offentlige Fattigvæsen, som allerede forberedtes; den blev i Odense forsaavidt anteciperet, som Regjeringen 1792 (Canc. Sk. 16 Juni) bifaldt Magistratens Forslag om Oprettelsen af den første Fattigcommission, paa

til 1848. Ved Strajfeanstaltens Nedlæggelse er omsider Bygningen vendt tilbage til dens oprindelige Hovedbestemmelse at være Dvangs-Arbejdsanstalt for Inddømte og Arbejdsanstalt for Stiftets Communer.

- 1) Etatsraad F. Wagger til Julisov og Geh. Holsten v. fl.
 2) S. ovenf. S. 420. En fri Fattigcommission dannedes 1799 af Kammerjuncker Jens Benzøn, den 1798 fra Borgemeisterembedet aftraadte Landsdommer Bendz, Oberstlieut. Schiern, Rector Heiberg og Dr. Bloch; men dens Virksomhed er lidet bekjendt, medens den vistnok gav den Førstnævnte den Interesse for Odense Fattigvæsen, som senere drog ham til hans betydningsfulde Gjerning paa dette Sted, efterat han en Tid havde været Amtmand i Randers.

det Nærmeste liig den, som senere Lovgivningen 1803 forordnede i Kjøbenhavn, idet samtlige Præster med Borgemeisteren og 3 Borgere skulde administrere Fattigvæsenet tilligemed Forstanderen. Fattigvæsenets Capitaler bleve nu overdragne til den, de aarlige Bidrag indkom i rigere Maal,¹⁾ og der forberedtes Oprettelsen af en stor Arbeids-Anstalt, hvortil den kongelige Magazingaard (Torvet Nr. 1) blev leiet; men førend Reglementet af 1803 havde fastsat Grændserne for Forsørgelsesretten og Forsørgelsespligten, kunde Commissionen dog ikke iværksætte den indgribende Forandring, som Forholdene krævede.²

Man begyndte 1804 med en calculeret Udgift af 6000 Rd., hvortil Byens Borgere vare meget uvillige til at bidrage, og 425 Fattiglemmer og 200 Børn; men uagtet dette store Antal blev snart bragt ned, vovede dog Kravet med den planmæssige Organisation. Man købte Gaarden paa Hjørnet af Overgaden og Baastestrædet til Fattig-Arbejdshuus, hvormed en Kartefabrik (fra 1806 til 1817) og en Fattig-Skole vare forbundne; 1817 oprettedes Byens Tvangsarbejdsanstalt i Tugthusets Bagbygning, der 1825 aabnedes for hele Stiftet o. m. Det Meget, som skete i denne Retning, fornemmelig i Gouvernementets Tid, skyldtes særlig den ene Mand, som med en utrættelig Arbeidslyst, klar Indsigt og en levende Mennesketjærlighed fra 1817 til 1839 som Formand forestod Odense Fattigvæsen, Kammerh. Jens Benzon, der hengav sin Tid og sin Formue til velgjørende Formaal i Livet og efter sin Død. Han blev 1817 af Gouverneuren efter kongelig Bemyndigelse beskikket til Formand i Fattigcommissionen og Medlem af Skolecommissionen, og han virkede i 22

¹⁾ Indtægten steg til 1677 Rd., og 1792 forekommer første Gang Forestillinger paa Raadhuset til Fordeel for de Fattige, hvilke siden bleve meget hyppige paa Theatret.

Var i denne Stilling som de Fattiges Ven og forstandige Forsørger.¹⁾ Hans Anseelse og personlige Forhold i For-
 ening med Gouverneurens Interesse for Sagen støttede
 naturligen hans Bestræbelser; en Rigmand, skjænkede endog
 10,000 Rbd. og betydelige aarlige Bidrag til det nye Fat-
 tigvæsen. Blandt de mange Foranstaltninger, der bleve
 truffne i hans Bestyrelsestid, til Benyttelse af de Fattiges
 Arbeidskraft og Ungdommens Oplærelse, var ogsaa Forsøg
 med Anpling og med Colonihaver (paa to af Byen ved
 St. Tørgens Port og i Vindegaden udlagte Jordlodder
 1826). Det er imidlertid en Selvfølge, at Fattigvæsenets
 Krav, maatte stige med Folkemængden; de Fattiges Antal
 var 1844 igjen steget til 400, og Udgiften til deres Under-
 holdning omtrent til 8700 Rbd. og den samlede Udgift til
 15,000 Rbd. En ny Fattiggaard var da ogsaa bleven nødvendig;
 man tænkte paa at erhverve Kragssberg til dette Diemed;
 men besluttede tilsidst at opføre den nye anseelige Gaard
 i Vindegaden 1847. Siden har Fattigvæsenets Krav vexlet
 efter Tidernes Medfør. I Aaret 1861 vare der 160 voksne
 Individier, 140 Børn og henved 200 Familier (omtrent
 1100 Personer) indskrevne til Forsørgelse eller fast Under-
 støttelse, og Udgiften beløb 24,000 Rbd., hvoraf 20,000
 tilveiebragtes ved Ligning, en Sum, der ikke senere betyde-
 ligt har været overskredet og endog i Overslaget for 1877,
 efterat Legatmidlerne nu ere udsøndrede fra det egentlige
 Fattigvæsen, kun er calculeret til 48,695 R.

¹⁾ Jf. M u m m e a. Skr. S. 123, hvor det med Rette siges i An-
 ledning af hans Omjörg for mange fader- og moderløse Børn:
 „stille og uden Bram udøvede Kammerherre Benzons disse
 Handlinger, men Mindet om dem lever endnu saavel hos de
 Mange, der hos ham fandt Hjælp og Understøttelse, som hos
 hans Medbestyrere af Odense Fattigvæsen og fortjener vel at
 opbevares kommende Slægter.“ Vi skulle nedensfor see, hvor-
 ledes han har skrevet sit Navn som Belgjører baade i Byens og
 de Rødlidendes og i Almuekolens Historie.

Ved Siden af det almindelige Fattigvæsen har den private Godgjørenhed givet sig Vidnesbyrd i mange Stiftelser og Legater, som mere eller mindre nærme sig til Fattigvæsenets Omraade, men som vi senere skulle omhandle. Her skulle vi kun nævne tvende Stiftelser, der nærmest samvirke med det. En Bespiisnings-Anstalt for Wintermaanederne blev i Aaret 1830 stiftet paa Gouverneurens Opfordring og under Frimurerlogens Ledelse, og den bestaaer endnu (nu benyttende Danptjøffenet) og har i de 48 Aar været til stor Velsignelse for mange Trængende. Ligeledes stiftedes et Asyl med tilhørende Haandgjerningsstole 1837, som fornemmelig skyldes den ophøiede Dame, der paa saamange Steder har hødet denne Sag sin Bestyttelse og har bevaret Interessen for sin første Stiftelse paa Thronen, ligesom den er bleven betænkt med ikke faa legatariske Gaver.¹⁾ Den fik sin nye Bygning i Anledning af 22 Mai 1840 i det Graabrødrestræde, som nu fik Navn af Asylgaden.

En Stiftelse for Ulykkelige fik Odense og hele Stiftet i den Daareanstalt, som 1826 ogsaa fornemmelig ved Gouverneurens Forsorg blev oprettet i Forbindelse med Graabrødre Hospital, idet dette gamle Daarekister udvidedes til tillige at være Guuranstalt for Sindssyge i Stiftet, et Formaal, som nu har fundet en bedre Betryggelse i Sygeanstalten ved Bordingborg og derfor kun kan betragtes som midlertidigt. To nye Bygninger opførtes i denne Anledning 1828 og 1837 i Hospitalets østlige Have, Lammehaven.

3. Byens Bygninger.

De hidtil nævnte Bygninger (Theatret, Toldboden og Cathedralskolen) vare — foruden nye Embedsboliger til

¹⁾ Smidt. S. 18—19, hvortil dog nu kan føies flere senere Gaver.

Hospitalets Præst og Degn samt et Par Fattigstiftelser, som nedenfor skal omtales — de eneste offentlige Bygninger, Odense sit i Tidrummet fra 1790 til 1847; med een foregik derhos en betydelig Forandring, nemlig med Bispegaarden, hvor det gamle Steenhus 1804 blev nedbrudt og en stor Bindingsværksbygning sat i Stedet, i hvis store Dimensioner og simple og rene Architectur man tør see et Gjenstind af den Bygningsstiil, der characteriserede mange følgende af Esrd. Hansens opførte Bygninger. Derimod mistede Byen en af sine ældste og anseeligste Bygninger: Graabrødrekirke, som 1805 blev bestemt til Nedlæggelse og, efterat have henstaaet som øde Ruin, 1817 blev nedbrudt. Den stod, hvor Linien af den hele nordlige Side af Stibet og Choret endnu for saa Nar siden kunde sees, da det var Kirkemurens nederste Deel, der stod som Brandmuur og Gavl for Hospitalskirken.¹⁾ Dens Indre var simpelt, uden Orgel, med et stort Pulpitur under det store Vindue

1) Kirkens Ydre er beskrevet ovenfor S. 312, og er afbildet paa Planché 2. Om Nedbrydelsen kan det Nærmere findes i min Afhandling om „Bispe Hansens og Graabrødrekirkens Nedlæggelse“ i N. Theol. Tidsskr. 9 Bd. S. 330 fgg. Her skal jeg dog bemærke, at den der (S. 357) givne Forestilling om Taarnets Stilling inde imellem Hospitalskirken og Graabrødrekirke ifølge et paalideligere Grundrids, som jeg nu har seet, er urigtig; Taarnet stod udenfor begge Kirker i Vinkelen, og det ogsaa hist omtalte Rum mellem begge Kirkers øvrige Muur bortfalder saaledes. Man kan nu forstaae, at der staaet en dobbelt Muur i halv Høide i Gavlen af den nuværende Hospitalskirke: denne Bygning har nemlig engang staaet frit, thi der er en Udgangsdør i Muren; derefter bygdes Graabrødrekirke udenfor den, tæt op til den, og Kirkemuren havde da et Vindue over dens Tag; saa blev Bygningens Tag forhøiet og Kirkemuren benyttedes da som Gavl for den øverste Deel, Vinduet tilmuredes, og da nu Kirken blev nedbrudt, behøvdte Hospitalskirken det Fornødvendige af Kirkemuren til sin Gavl: derfor er denne Gavl nu dobbelt Muur i nederste Etage, men enkelt Muur høiere oppe.

i den vestlige Gavl; men Choret havde en desto mærkeligere Brudelse i Claus Bergs berømte Altertavle, som nu sees i Frue Kirke. Desuden indeslattede Kirken en Mængde Gravminder, og navnlig hvilede her Kong Hans og Dronning Christine og deres Sønner Frands og Christian den Anden. Den store røde Steen over dette Kongepar, som nu findes i St. Knuds Kirke, stod under et Vindue i Choret. Trætavlen over Brinds Frands, som er staaet for 350 Aar siden og ligeledes findes i St. Knuds Kirke, hængte paa Chormuren indenfor Taarnet. Over Chorsdøren hængte det store Crucifix, som nu findes i Hospitalets Viigstue, og havde engang haft en glimrende Steen eller Krystal i Bevandtet. Kirkestibet var opfyldt med mangfoldige Gravminder, hvoraf det ældste var fra 1385, men de fleste tilhørte Borgere, som deels havde haft denne Kirke til Sognekirke før 1618, deels havde søgt Begravelse i den enten i Munkenes Tid eller senere, thi den vedblev at bruges til Begravelser. Det er naturligt, at disse Mærkværdigheder gave Kirken stor Interesse for Historiegranskerne, og det vakte derfor disses høie Beklagelse, da den bestemtes til Nedbrudelse. Den var mørk og fugtig, udvendig omgivet af en høj Gravplads paa begge Sider, stod ubrugt undtagen i Fasten, og var nu trængende til en kostbar Reparation; den havde selv ingen Midler dertil, og Hospitalet, som før havde bekostet det, var selv fattigt og havde anden Brug for sine Midler. Den var i sin Tid (som ovenfor viist S. 312) beholdt for Kongebegravelsernes Skyld og blev berøvet sin Menighed for at redde St. Knuds Kirke; nu kunde Kongegravene ikke længere beskytte den, og der skete da det, som man under andre Omstændigheder ved en almindelig Klosterkirke vilde have gjort strax ved Reformationen eller ved Forandringen 1618 eller i alt Fald nu almindelig gjorde, hvor det ikke før var sket, som i Svendborg 1828. Den Tid havde kun Sands for Kirker, der kunde stifte

Gavn, og faae helst Skole- og Fattigvæsen fremmet ved Kirkeres Midler: den sidste Tanke var at benytte de gamle Mure til et Provincialfængsel.¹⁾ Der knytter sig naturlig en veemodig Erindring til denne Odelæggelse, deels til den første Udromning af det Rørlige 1805, ved hvilken Gravstene i Mængde bleve solgte, der nu findes i Gaarde og foran mange Døre, deels og maaskee fornemmelig til den paafølgende Tilstand, da Kirken stod øde uden Spiir og med forrevne Binduer og Tag i 12 Aar, brugt tildeels til Arbeidssted, Magazin og Ovelsessted i Krigstiden 1807—14²⁾, og allermeest knytter dette Minde sig til Nedrivelsen i Aaret 1817. Gouverneuren og alle Andre vare enige om, at det maatte stee, og det blev overladt en Entrepreneur. Kirkerens Taarn og stærke Mure bleve da trufne ned med Loug og Tallier, saaat de i Faldet væltede den bløde Gravjord høit op. Materialierne solgtes, og Stene af Kirken findes i flere Bygninger³⁾; en stor Deel Gruus og Muurbrokker ere nedstænkede i to Damme paa Munkemølle Ø, som fru dammen nær Slusen og Kattedammen sydost for Møllen (det gamle Aløb⁴⁾), hvorved begge disse ere udfyldte. Levningerne af de kongelige Liig vare allerede 1805 optagne og overførte til St. Knuds Kirke, hvor de stode i en indvendig afdeelt Kiste i Enden af den nordre Sidegang ved Choret: 1817 blev den store Mindesteen ligeledes ført dertil (desværre ikke ganske uden Uheld) til ligemed flere Minder; andre kom til Frue Kirke, og et (Ole Bagers) gjennem private Hænder tilsidst til St.

1) Alm. Saml. 40 Bd. 1. Ahr. C. Efter. 1799 Nr. 140.

2) Saaledes saae Molbech den 1813 (Ungdomsbv. 2 B. S. 137.)

3) Dog er det ikke Tilfældet med Bispegaarden, som Traditionen vil vide; thi den nuværende Bygning var færdig længe før Graabrødrekirkes Nedrivelse; men vel kunne nogle Trappesteen foran Dørene være Gravstene fra Auktionen 1805.

4) S. ovenf. S. 159.

Hans Kirke; men mange, især de allerældste, ere forsvundne og kjendes kun af Afbildninger.¹⁾ Kirkens Plads er nu bebygget med den stjerne Klosterbygning, som maa forløse med det veemodig Minde om den gamle Kirkes Fald ved at frede om Forladtes sidste Dage. Hospitalets egen lille Kirke, som støder umiddelbar op til Klosteret, er ogsaa nu blevet et Gudshus, der værdigen kan træde i dens Sted for den nærmeste Kreds; men Byen trænger allerede høilig til en ny Sognkirke, for hvilken den naturlige Plads dog ikke vilde være at søge her, men i den Egn, hvor Vindegaden forener sig med Vesterbrogade.

En anden offentlig Stiftelse var sin Undergang nær: Doctor Thennerss Boder, som vare faldefærdige og uden Midler til Fornyelse; Stiftelsen blev, som anført S. 419, reddet ved Indlemmelse i Hospitalet; men hvor den havde staaet, reiste Kjøberen, en formuende Skomager C. Huus, 1801 en ny Stiftelse, som han skjænkede til Boliger for otte Borgerener paa Vilkaar og med Fonds, som betrygge dens Fremtid; den bærer Navn af Huus's Boliger,²⁾ og er i 1878 blevet forbedret ved en anseelig Gave af En af Stifterens Efterkommere. Ligeledes skjænkedes to private Huse (i Skultenborg Nr. 93 og Munkemøllestræde Nr. 14) til Bolig for Enker i Forening med Legater.

I Henseende til private Bygninger er det vel en Selvfølge, at deres Antal og Rumfang maatte forøges, idet Folkemængden indtil 1830 steg til 8000³⁾ og aarligen voksede med omtrent 100. Alligevel stete dette meest ved Ombygning og Benyttelse af Pladsen i Byen.

De adelige Familier, som holdt Winterfajson i Odense

1) Bircherød Mon. Othiniensia (hvorum ovenf. S. 331.)

2) Schacks Fund. Saml. 5 D. S. 76. Hans Gravminde, en Jernplade, som laae paa St. Knuds Kirkegaard, har nu fundet sin Plads paa den Bygning, som er hans sande Minde.

3) Jensen's Provindsiallex. S. 340.

eller boede der, benyttede de forefundne Gaarde, i alt Fald med liden Ombygning, saasom Putbuschs Gaard paa Torvet (Zuel, Ahlfeldt, Krogh og Wind), Bispegaarden paa Flakshaven (Trampe, Holsten), St. Knuds Kloster (Stiftamtmd. Ranzau, Wind, Chr. Benzon, som tildeels ombyggede den, Falbe), Mageløs paa Vestergade, (som Jens Benzon ombyggede 1807, senere Ahlfeldts og Abrahamsøns, nu Høtel), S. Møllers Gaard paa Fiskeforvet Nr. 2—4, (Ahlfeldt), Mules Gaard paa Korsgaden (v. Heinen, J. Benzon, nu Høtel), Priorgaarden (Scheel), den store Gaard i Claregaden Nr. 17 (Lewegau, Ranzau), Vestergade Nr. 63 (Willes) og de to nu nedbrudte Gaarde, hvor Kongensgade ligger (Schinkel, Brockdorf, Keek), fremdeles Karnapgaarden i Torvestrædet (Zuel, Holsten), Karnapgaarden paa Nørregade (Buchwald), Gaarden Nr. 19 i Nedergade (som Kammerh. Driberg ombyggede) o. fl. Man vil ikke i en eneste af disse Bygninger finde Spor af nogen Bygningsstil, alene med Undtagelse af det svage Gjenskin af Guirlande-Decoration paa et Partie af St. Knuds Kloster, der ogsaa findes paa enkelte Borgeres Huse. Familiernes Vaaben anbragtes ikke engang mere, og kun det ene sees paa Gaarden Nr. 63 i Vestergade, som er sikret for stedse. (j. ovenf. S. 403). Borgerne forstørrede og ombyggede deres Gaarde; den almindelige Bygning var nu Grundmuur og to Etager; dog begyndte nu ogsaa enkelte Gaarde at reises med 3 Etager eller at faae dem ved Paabygning, som Vestergade Nr. 9, der var den første, Nr. 11, 17, 20 o. fl. En særegen Tilskyndelse til at bygge Grundmuur, laae i den store Mangel paa Tømmer, som Krigen 1807—14 medførte. En Gaard fra denne Tid (1826) og den eneste, der har en characteristisk Bygningsstil, er Gaarden Nr. 73 paa Vestergade¹⁾, medens man

¹⁾ Lauritsen a. St. S. 126. I indværende Aar er i denne Gaards Kjælder forefundet en Levning af den tidligere Bygning,

ellers efter Hovedstadens Exempel reiste de fuldkommen glatte Muurflader, som Postgaarden og Suffergaarden o. m. fl. I de mindre Gader opførtes Smaahuse, som i

paa hvilken „Fyens Stiftstid.“ 1873 Nr. 161 har henledet Opmærksomheden. Det er en Bjælke, der bærer Indskriften P C S 1637 S M D, og den kaster Lys over en fjern Fortids Historie. Bogstaverne betegne utvivlsomt Palle Christensen og hans Hustru. Han var Fyens Ræmner 1627 (Dan. Mag. 3 R. 5, 223), findes paa Stattelisterne i Nærheden af Vesterport, og ved Lagationen 1645 opføres han som Eier af de to Gaarde Nr. 73 og 75. Han har altsaa utvivlsomt opbyggt denne 1637. Senere spores ikke hans Familie i nogen af dem; Nr. 73 tilhørte Hjere Jespersen 1683 tilligemed Nr. 71 (jf. ovenf. S. 346). Men længere tilbage lader Palle Christensens Ravn os skimte ældre Beboere i den Gaard, der stod, før han byggede 1637; thi da det selsomme Ravn møder os 50 Aar tidligere paa samme Sted, i Nærheden af den nyeste Vesterport, nemlig 1584 i Oluf Bagers Laasebrev (ovenf. S. 205), tør det antages, at Palles Bedstefader boede der, og ved denne ældre Palle Christensen komme vi helt op til Reformationens Dage, efter som han var en Søn af den viborgske Domprovst Christen Pedersen, som var en Søstersøn af Biskop Jens Andersen Bældenaft (jf. ovenf. S. 143 og 162). Efter denne Fader havde Sønnen Palle arvet Andeel i Biskop Jens Andersens kirkelige Stiftelse, der blev re클ameret af Familien, (Bed. Sim. 2, 2, 34. 36. 142 og 163 jf. ovenf. S. 161—62) og han var bekendt i Odense 1580 som den gamle Biskops Slægtning. (Scr. Rer. Dan. VII, 240). Saaledes bliver denne Portbjælke et Minde om den viborgske Domprovsts og Biskop Jens Andersens Familie i Hamsforts Tid, men ingenlunde (som det siges i Stiftstidenden) et Minde om den første Bygning paa dette Sted; thi allerede fra 1580 stod den yderste nye Vesterport, hvor den stod indtil 1805 (ved Nr. 89), og det sees paa Tegningen af 1593 (Tab. 1), at Bygningerne rakte ud til den allerede i det 16de Aarhundrede, ligesom der allerede 100 Aar tidligere, 1489, var Huse udenfor det, der dengang kaldtes den yderste Vesterport (Bed. Sim. 2, 1, 30), som maa antages at have ligget nær ved Smedestrædet (s. ovenf. S. 128) og var den „yderste Vesterport“ indtil 1580, da „den nye yderste Vesterport“ blev sat, som atter afløstes 1805 af den nyeste og sidste Vesterport (ved Søndergade).

Gaden til Munkemølle, hvor Rlingenbergs Udstykning og Kloftrets Grund paa begge Sider af dets Gartnerhuus tilbød Byggeplads. Det var i et saadant lidet Huus i denne Gade, paa dens vestlige Side ligesom Gilschous Boder, nu Nr. 28 (dengang kun een Etage høit), at Digteren H. C. Andersen levede sin tidligste Barndom, og i samme Gade, men paa den modsatte Side, tilbragte han sine senere Barndomsaar i et lignende Huus, som dengang laae udenfor Porten, og hvorfra en smal Vagang endnu fører ned til Laen til det Sted, hvor han nærede sine digteriske Drømme og Ahnelser ved Møllehulets brusende Vandfald.¹⁾ Medborgere have sat en Mindetavle paa det første, den 2den April 1875. Det Huus, hvori han blev født, ligger i Hans Jensens Stræde Nr. 43.

Smidlertid voxte Bygningernes Antal dog ogsaa udenfor Byens gamle Grændser. Ved Vesterport var dette Tilfældet saa tidligt, at man allerede længe fandt en Flytning af denne Port fornøden; den blev udført 1805, og man bemærkede, at de gamle Tal, der stode over den, 1580, kunde ved Omfætning danne det nye Aarstal. Den blev sat omtrent 150 Alen vestligere udenfor Piledammen, ved Hjørnet af Faaborgveien (Søndergade), hvor den stod indtil alle Portenes borttagelse 1851.²⁾ Paa den Tid blev da ogsaa Pladsen indtil dette Sted bebygget, og Eieren af Gaarden Nr. 108 (Proc. Faber) opførte den første Række af Smaahuse paa Søndergades østlige Side. Piledammen selv blev opfyldt og bebygget 1840 (med Nr. 97), saaat ogsaa denne Levning af de naturlige Vandløb ved Menneskehaand blev udslettet. Den gamle Bæk beholdt kun sit ene Løb omkring Byen, dog paa flere Steder overbygget baade med Huse og Gade; den var ofte

¹⁾ Andersen mit Livs Eventyr S. 22.

²⁾ Det var en Jerngitterport, hvoraf en Tegning findes paa Raadhuset. Om alle 4 Vesterporte see næstforrige Note.

Gjenstand for Klage og blev ofte oprenset, indtil den endelig 1866 har faaet et sikkert Løb; ved en tidligere Oprensning 1836 forekommer første Gang dens nye Navn, Rosenbækken. Den afgiver endnu det lille Aaløb, der syb for Byen falder i Aaen: der, hvor dette overstrøer Søndergade, begyndte i Aaret 1836 i et lidet Bindingsværkshuus (som staaer uforandret) en Mand, der liig Oluf Bager og M. Lahn har knyttet sit Navn til en betydningsfuld Retning i Odense Byes Industrie, M. P. Allerup¹⁾; han anlagde der det første Jernstøberic, der snart udvidede sig og overførtes i de nuværende store Anlæg, og ved hvilket en stor Mængde Mennesker fandt Arbeide. En saadan Fabrik drog mange nye Arbeiderboliger med sig, og Byen vorte hurtig ud ad Faaborgvejen (Heden) og udenfor Vognsbro: Altonahuset, som engang laae langt udenfor Byen, blev snart omgaaet. Og saa i Vindegaden kom efterhaanden enkelte tildeels større Bygninger til, navnlig Casernen, der byggedes til Ubleie, og Rabogaarden, begge opførte paa Havepladsen til Dr. Eichels Gaard i Vestergade (Nr. 81), som eiede en Deel af den gamle Bjørnsløkke; de byggedes tildeels af Materialier fra det gamle Kragsberg (Rødgaard), som da blev ombyggt. Ved de andre Porte fandt det Samme Sted, navnlig udenfor Nørreport ud imod Canalen, tildeels paa Aaløkkegaards Grund, og ved Møllebroport, hvortil Nyborg nye Landevej var bleven lagt ind.²⁾ Paa dette Sted blev ogsaa Forbindelsen med Byen i Aaret 1844 forbedret ved den første Jernbro i Danmark; den er støbt hos den nysnævnte Allerup, een stor Bue, og bærer den daværende Gouverneurs, senere Kong Frederik den Sy-

1) Hans Biographie i Beretn. om det andet Industriemøde i Odense (Kbh. 1859) Anhang.

2) Den blev begyndt 1795, men var endnu ikke færdig 1813. (Molbech a. St. S. 107).

vendes Navn, Frederiksbroen, ligesom hele Gaden udenfor, der før kaldtes Brogade eller „udenfor Møllebroport“, nu kaldtes Frederiksgaden. Nørreport var den sidste, der blev flyttet, men endnu ikke længere ud end til Kræmmerghden, hvor den stod til alle Portenes Afstaffelse. Men baade inde i Byen blev Pladsen stedse mere trang, og de lange Afstande, som en bestandig Byggen ud ad Veiene medførte, var en trykkende Ulempe. Dens Afhjælpning danner Indtrædelsen af den sidste Periode i Byens Historie.

Den successive Fremstridning viser en Grundtegning af Byen, som er optaget 1839 og i formindstet Maalestof udgivet i Steentryk.¹⁾ Man seer deraf, at indtil 1840 gik endnu al Bygning ad de gamle Veie, og det er meget Lidet, hvad denne Tegning indeholder mere end Ponto-pi-dans Grundtegning af 1750-60. Man seer navnlig Bygninger 150 Alen længere ud fra Møllebroport, 500 Alen længere udenfor Nørreport (dog kun paa den vestlige Side af Gaden), en Huusrække i Vindegaden langs Slottets Rjækkehøve, 80 Alen udenfor Bognsbro, men meest ud ad Faaborgveien paa Heden. Derimod afviger denne Tegning væsentlig fra de ældre Grundtegninger i Henseende til Gadernes Retning og mange Krumninger, hvori de alle vare aldeles upaalidelige. Det vedblev baade i denne Henseende og i andre at gjælde, hvad en Reifende 1813 bemærkede, naar han skrev: „Dense er meget ulige bygget og har for det meste krumme, tildeels ret ilde brolagte Gader. Men den har ogsaa smukkere Partier med nye og anseelige Bygninger; især udmærker sig i denne Henseende den vestlige Ende af Byen, hvor man finder

¹⁾ Den er tegnet af Ritmest. N. F. Juel, hvis Originaltegning findes paa Raadhuset. (Kgl. Steentr.) En endnu mere formindstet Copie blev udgivet 1846, forbundet med en smuk Prospect fra Torvet imod St. Knuds Kirke. (Tegnet af Moe, lithogr. i Altona.)

endeel store og smukke Huse og i det Hele ligesom en forskjellig Stiil og Character, saaledes at man kunde troe at være kommen til en ganske anden Stad. Den Blanding af Gammelt og Nyt, af Ret og Kroget, af Anseelighed og Ringhed, som man møder i denne By, giver den en vis broget Character og gjør den i mine Dine interessanter, end om Alt var lige snorret, regelmæssigt og ziirligt."') Det fuldkommen Snorrette var det forbeholdt den næste Tid at frembringe udenfor og udenom den hele gamle By.

4. Gouvernementets Tid.

Men inden vi forlade det lange Tidsrum af dette Aarhundredes første Halvdeel, hvorfra mangen Læfers Erindring vil bevare indholdsricke Minder, maae vi idetmindste kaste et Blik tilbage paa nogle Forhold og Begivenheder, som have efterladt sig blivende Spor, og fornø Mindet om Mænd, der have indskrevet deres Navne i Byens Fremtids Historie. Vi skulle ikke her dvæle ved de urolige Dage, som Spaniernes Nærværelse 1808 førte med sig og bl. A. bevirkede, at Graabrødre Hospital blev ryddet til Lazareth, idet Lemmerne flyttedes, Mandfolkene til Landsthingshuset og Kvinderne til Raadhussalen. St. Hans Kirke blev taget til Værksted, Vestergade Nr. 63 indrettet til Bagerie, og Borgerne bleve stærkt besværede med Indquartering. Spanierne havde en Biskop med sig og holdt deres Gudstjeneste paa Torvet, saaledes at Porten i Gaarden Nr 4 dannede Choret. Pontecorvo selv tog Bolig paa Slottet, og Napoleons Fødselsdag blev glimrende fejret der og i Byen 1808. Borgervæbningen blev udbudt ved Spaniernes Opstand og

1) Moltbech a. Skr. S. 127.

stod tredje Gang færdig til at drage ad Nyborg til, da Efterretningen indløb om deres Undvigelse. De havde vundet Befolkningens Hjertes, saaat de franske Befalingsmænd endog vare tilbøielige til at mistænke Borgerne for at staae dem hemmelig bi.¹⁾ Ikke heller skulle vi dvæle ved den hele ullykkelige Krigstid 1807—14, i hvilken Odense delte Skjæbne med alle andre Handelsstæder og hele Landet: Rystforsvaret organiseredes, og Biskop Hansens glødende Patriotisme styrkede det krigeriske Sind; et Fricorps dannede sig og talte 176 Medlemmer²⁾, men By og Land kom kun til at bære Indqarteringers og Vægters Byrde. Slottet fik under Krigen Beboere af Kongehuset og ophørte at være Stiftamtmandens Embedsbolig. Graabrødre Kirkeruin gjorde sin sidste Tjeneste baade ved sit Bly og som Arbejdsplads, Exerceerplads og Depot for fremmede og hjemlige Krigsfolk. Gaarden i Vestergade Nr. 63 var dengang Lazaret, og 1813 blev hele Graabrødre Hospital atter taget til samme Brug og Lemmerne henlagte i Provstegaarden.

Efter Krigen var det, at den fra Norge hjemkommende Thronarving blev henviist til at tage Bolig i Odense som Gouverneur over Fyens Stift og drog 1815 med sin unge Gemalinde ind paa Odense Slot. I mange Henseender begyndte et nyt Livsrøre fra denne Tid. Dog kan det ikke være min Hensigt at forsøge at gjengive Billedet af det Liv i mange og skjønne Retninger, som et aandsfuldt Hof og Tilstedeværelse fra denne Tid beredte Byen. Men det er umiskjendeligt, at Gouvernementets Forvaltningsform i mange Tilfælde fremstjyndte gavnlige Foranstaltninger og bevirkede, at Stiftet ofte tidligere opnaaede, hvad der andensteds først senere blev iværksat. Jeg skal væsentlig ind-

¹⁾ I det Hele henvises til M u m m e Begivenhederne i Fyen 1808. Db. 1848. Jf. Saml. t. F. S. 5, 205—6.

²⁾ Fyens Stiftstid. 1807 Nr. 131. 141. 151.

frænte mig til at føre nogle afbrudte Traade tilende og i Korthed nævne nogle Enkeltheder, som have begrundet Forhold og Indretninger, der endnu bestaae.

Det nittende Aarhundredes Begyndelse betegnedes sig ogsaa i Odense ved sin Bortvendelse fra det kirkelige Liv. Ikke blot nedbrødes den forladte Graabrødre Kirke, som ovenfor (S. 445) er fortalt, men ogsaa Ordbets Forlyndelse og de Geistliges Antal blev nu indskrænket til et Lavmaal, der danner den meest skjærende Modsetning til det 17de Aarhundredes Overmaal i denne Henseende. (See ovenf. S. 235.) Denne Tilbagegang, som nærmere er omtalt ovenf. S. 434, naaede sit Yderste ved Afskaffelsen af Aftensangstjenesten i de to af Byens Sognetirker, hvilket stod i Forbindelse med Medlæggelsen af de to geistlige Embeder, det residierende Capellani ved Frue og St. Hans Kirker, til Fordeel, sagdes der, for Skolevæsenet.¹⁾ Bestemmelsen var taget 1803, og den traadte efterhaanden i Kraft 1805—1809, uagtet den daværende Biskop Bloch høit beklagede, at et godt Værk (som Skolevæsenet) ikke kunde fremmes uden paa de andres Bekostning. Imidlertid vare Kirkerne selv dog Gjenstand for tjærlig Omhu, og et Omflag i Tidsaanden gav sig ogsaa efterhaanden tilkjende. Ved Gouverneurens Omsorg bleve de historisk interessante Levninger fra Graabrødre Kirke anbragte paa passende Steder i St. Knuds 1817, idet de kongelige Liig bleve nedlagte i nye Kister og den store Gravsteen opreist over den Gravhvelving, hvori de nedfattes; en Marmorplade blev anbragt, som har fulgt dem til deres sidste nuværende Hvilested.²⁾ Hellig Knuds og hans Medfølgers Helgenstrin, som kom for Dagen 1833, bleve nu ikke mere

1) Refc. 30 Septbr. 1803. Jf. iøvrigt min Odense Sognehist. i Hist. Tidsskr.

2) M u m m e St. Knuds Kirke S. 183 fg. og om Indskriften paa denne Plade S. 201-2.

skulte, men henfattes i et Gravkapel i den nordre Sidegang som Kirkens store Mærkværdighed.¹⁾ Selv fik St. Knuds Kirke sin Prædikestol smykket og modtog andre Prydelser ved Gave af Menighedsmedlemmer, og udvendig blev den sikret ved den første Synafleder, som tilveiebragtes ved frivillige Gaver af Borgerne,²⁾ ligesom den 1836 blev befriet fra et Nabostab, der var ligesaa betænkeligt som stødende. Der laae en Gaard vest for nuværende Læseforenings Gaard, som med sin Sidelængde stødte umiddelbart op til Kirkens nordre Chormuur; den blev 1834 kjøbt til Medrivelse for en Sum, Kmh. J. Benzons skænkede til Kirken. Senere har Kirken 1862 faaet et nyt Orgel, men dens fuldstændige Restauration tilhører den nyeste Tids Historie. St. Hans og Frue Kirke ere istandsatte 1823 og 1852 og have faaet nye Orgler, den sidste fik to Sølvstager af Bogtrykker Brandts Enke 1784 og et stort Sølvøbebekken af en unævnt Dame 1792, og er nu forsynet med Opvarmningsapparat ved en Sognebeboers Gavnildhed som første Kirke i Odense. En Kirke blev ved Ombygning 1839 indrettet i Lugthuset, ligesom en Bedesal i den nye Fattiggaard, og da ogsaa en Kirke efter Cellefængslernes System, er indrettet i det nye Thinghuus, er det protestantiske Odense ikke just fattigt paa hellige Steder, og dog vil der snart være Trang til en ny Sognkirke (jf. S. 448), saavel som til den Forøgelse af den geistlige Stand, hvormed der 1874 er skeet en Begyndelse.

Af fremmede Religionsfamsfund har en Deel Reformeerte og enkelte Catholiker havt Bolig i Odense før 1849, meest indkomne som Fabrikarbeidere; men Catholikernes Ophold her er ikke uden Mærkelighed, da de have

1) Om denne Gjenfindelse see Pal. Müllers Beretning i Nord. Tidsskr. for Oldkyndighed 2 Bd. S. 193 fgg.

2) Mummé a. St. S. 31. 54. 32.

foranlediget flere af de faa Lovbestemmelser om disse Troesforbandte, alle i frifindet Retning.¹⁾ Derimod samlede sig her efter 1809, da Kjøbstæderne aabnedes for dem, faa mange Jøder, at en Rejsende 1813 kunde sige, at „der vrimlede af Jøder i Odense.“²⁾ De havde ogsaa fra 1811 til 1855 deres egen Catechet i Byen³⁾ og en Synagoge i Claus Bergs Gaard (Obergade 28) og have endnu deres særlige Gravplads ved Assistentkirkegaarden (Ksc. 3 April 1825.) Det urolige Aar 1819 mindes ogsaa her endnu;⁴⁾ men det har ikke været udbortes Magt, der har bevirket, at deres Tal nu er indfundet til Enkelte. Andre Dissenter ere først optraadte ved den almindelige Religionsfriheds Indførelse.⁵⁾

Til Videnskabeligheds Fremme stiftede den ædle, høit fortjente Biskop Plum med Understøttelse af Videnskabernes Befordrere, Geheimeraad Bülow og Grev Wille Brahe, 1813 det store Stiftsbibliothek, som nu ved Stifterens og Andres bethdelige Gaver tæller over 26,000 Bind og siden 1847 cier Gymnasiets forrige Bygning.⁶⁾ Det har modtaget i kongelig Gave det kongelige Haandbibliothek paa Odense Slot (ca. 6000 Bind), saaat Byen ved disse i Forbindelse med Cathedral-skolens store og Klosters mærkelige Bibliothek samt

1) Ksc. 20 Septbr. 1799. Canc. Skr. 31 Decbr. 1808 o. fl.

2) Moltbech Ungdomsvandringer S. 123.

3) Den ved flere Skrifter hæderlig bekjendte Cohen, ved hvis Forhyttelse Embedet nedlagdes.

4) Lauritsen Odense i Billede S. 119. 122.

5) Dissenternes Antal var 1 Febr. 1860: Lybsk Reformerte 4, Romersk-Catholiske 27, Græsk-Catholiske 2, Mosaiske Troesbekjendere 56, Baptister 15, og Mormonerne havde forløst 17.

6) Dets Capital skyldes Hofrd. A. Meyer, som 1822 testamenterede det 2500 Rb., og Geh. Bülow, som gav 1000 Rb. og derhos 1821 skjenkede det Gaarden Nr. 64 paa Bestergade og tilfagde det i sit Testament 16,000 Rb. til Opførelse af en Bygning, der kunde egne sig for et Musæum.

det militaire, som stiftedes af Licut. Rafn 1817, og Læseforeningens (1836) er ualmindelig forsynet i denne Retning, vel omtrent med 100,000 Bind¹⁾; de tre første ere Bibliotheker i Videnskabens Tjeneste, de to sidste træde i Leiebibliotekers Sted, som nu aldeles ikke findes; men enkelte mindre Foreninger have ogsaa deres særlige Bogsamlinger. Et privat Bibliothek tæller 9000 Bind. Den nævnte Læseforening er Byens Athenæum, søgt af alle Stænder og rigt forsynet; den var allerede 1834 foreslaaet af Biskop Faber og Rector Saydors, men blev oprettet 1836 i Gaarden Vestergade Nr. 20, var derefter i Jens Andersens nu nedbrudte Gaard paa Flakhaven, og eier nu selv Magazingaarden. Klubben har ligeledes sin Læsestue. Byen fik en tredje Boghand- ling 1837 og havde 5 Bogbindere, og fra dens Videnskabsmænd ere til forskjellige Tider udgaaede historiske, critiske og andre Arbejder, som omfattede vide Gebeter af Literaturen.²⁾ Et astronomisk Observatorium er opbyggt af en Privatmand paa en gammel Adelsgaard fra 1594.³⁾ Istedetfor de ældre Selskaber traadte det tekniske Læse- Selskab til nyttig Videnskabs Udbredelse blandt Haand- værksstanden, stiftet 1846, og Byens Stifts litteraire Selskab, stiftet 1815 af Biskop Plum, under Præsidium af Stiftets Gouverneur og Kronprinds, senere Kong Fre- derik den 7de. Det stiftedes med 17 ordentlige og 6.

¹⁾ Kalkar Odense Byes Bibliotheker. 1836. Om to tidligere Leiebiblioteker gives Oplysning smst. S. 48.

²⁾ Navnlig Plums aarlige Beretning om udenlandsk Literatur og det litteraire Selskabs Tidsskrift for Literatur og Critik 1842-48 og Saml. til F. Hist. og Top. Blandt Forfattere i Odense ere de bekendteste: G. L. Baden, Biskopp. Plum og Faber, Stiftspr. Tetens og J. Pal. Müller, Dr. F. Pal. Müller, Dr. Kalkar, Professor Heinrichsen, o. fl.

³⁾ Ved. Sim. 3, 55.

overordentlige Medlemmer, og modtog til en Grundfond 1000 Rd. af Geheimeraad Bülow; det næste Aar talte det allerede 73 Medlemmer og har baaret megen Frugt baade for videnskabelig Aand og videnskabelig Virksomhed.¹⁾ Biskop Plum stiftede ogsaa Bibelselskabet 1815. Det patriotiske Selskab, stiftet 1810, har vel hele Stiftet til Virketreds, men har sit Centrum i Odense, hvor ogsaa dets Udsalg af indenlandske Producter under Krigen (1813) var oprettet og dets Tidsskrift i sin Tid blev udgivet.²⁾

Til materielle Formaals Fremme har Byen tidligere end nogen anden faaet sin Sparekasse 1832, der blev grundlagt paa en Reservecassé af 1000 Rd., som J. Benzons skjænkede, men under en lykkelig Fremvæxt med store Midler paa mange Maader virker understøttende og velgjørende; fremdeles en Discotokasse, oprettet allerede 1846 før alle Privatbanker. Begge disse Penge-Institutters prægtige Bygninger høre til den seneste Tids Historie. Til selskabelige Formaal stiftedes mange særlige Foreninger, hvoriblandt en, Foreningen i Fruens Bøge, foranstalter ugentlige Sommerforlystelser i den Skov, som dengang tilhørte Christiansdal, men nu er kjøbt af Byen; et Skydeselskab har opført en særdeles smagfuld Pavillon paa et af de smukkeste Steder i Byens Omegn, paa endeel af Næsbjghoveds ydre Slotsbanker; et andet blev oprettet 1851; og Skyttelaugets gamle Fæstlighed samler endnu Alle. Frimurerne havde allerede 1773 en Loge i Odense, i hvilken Chr. Tversen deeltog; men den var tydsk i Oprindelse og Sprog og bestod kun i 7-8 Aar; hvorimod en dansk Loge blev oprettet 1791 og samlede sig i Tversens Gaard paa Vestergade; den bestaaer endnu meget talrig og havde Locale i Postgaarden indtil

1) Dets Historie er belyst i Saml. til Byens Hist. og Topographic 3 Bd. S. 245.

2) Lauritsen det patriotiske Selskabs Hist. Odense 1868.

1869, da den opførte sit skønne Forsamlingshuus i Albanigaden,¹⁾ som indtager den første Plads blandt den nye Tids Bygninger og allerede har behøvet en Udvidelse.

5. Stiftelser og Legater.

Men medens Livet saaledes bevægede sig i saa mangfoldig Retning og hver Menneftaalder tog sin Deel i dets Krav og Gjerning, var der et efter Byens Forhold ualmindelig stort Antal af Mænd og Qvinder, der betænkte kommende Tiders og Slægters Lyk og bleve Velgjørere i ængere Forstand baade mod Medmennesker og mod Byen. Bistnok have ogsaa ældre Tider mange Gaver at opvise, der stjænkedes til de Fattige eller til særlige offentlige Niemeds Fremme; men den nyere Tid har lært at sikkre Gaverne til de Nødlidende mod at forsvinde i det almindelige Fattigvæsen, medens den ikke saa ofte betænker offentlige Stiftelser eller Indretninger, efterfom de, der ere nødvendige for Staten og Borgerne, nu betragtes som henviste til Statens Omsorg. Ved Siden af al Fattigforsørgelse opfordrede endnu stedse Nøden blandt de Trængende, saavel i Alderdommen som i Barndommen, til at anvende, hvad Forsynet havde stjænket, til Fremtidens Bedste. I den korte Tid af lidet over 20 Aar fra 1781 til 1804 blev der i denne Henseende udøvet en storartet Goddædighed i og for Odense; vi have seet et Par mindre Stiftelser ovenfor (Eilshous S. 253 og Huus's Boliger S. 288), og den lange Række af Navne fra Frøken Ernst og Pet. Eilshou til Math. Lahn saavel som Gavernes Beløb fra

¹⁾ Sand Nl. Bag. S. 17. Et Legat til den er fgl. confirmeret Hjc. 13 Nov. 1839. Jf. Lauritsen D. 11.

²⁾ Schætzs Fundatsaml. 4 Bd. 312. 314. 319. 335. 348. 356 og 5 Bd. 22-82.

nogle Hundreder til 140,000 Rbd. med deres mangfoldige Bestemmelser kan læses andensteds.¹⁾ Vi ville her kun nævne nogle faa som Vidnesbyrd tillige om Enkeltes Velstand i Byen paa de Tider. Kjøbmand Søren Møller, der døde 1787, oprettede et Legat af 10,000 Rbd. til 6 fattige Jomfruer og 12 trængende Borgere i Byen. En anden Borger, Værtshuusholder og Viinhandler Thomas Sørensen, der døde 1799, stjænkede 15,550 Rbd. til trængende Borgere og deres Enker og Børn. En tredie Kjøbmand, Peter Gilschou, der eiede Marienlund og døde 1783, raadede tilligemed sin til 1799 efterlevende Hustru, Anna Marie Becker, over en faa stor Formue, at de deels kunde i levende Live anvende betydelige Summer, som det ovenfor er omtalt, til St. Knuds Kirkes og Byens Bedste, deels efterlade sig et Legat for Trængende paa 107,412 Rbd. En Table om deres Velgjørenhed var opsat under Taarnet i St. Knuds Kirke indensfor den tilmurede Dør, indenfor hvilken ogsaa deres Gravminde var opsat; disse synlige Minder ere vel nu fjernede, men ere bevarede andensteds, og der er næppe noget Navn, der kjendes i faa vid Kreds som deres.²⁾ Samtidig med alle disse levede Handfkehändler Joh. Matthias Lahn, der i et stille, eensomt og strengt ordnet Liv samlede betydelig Formue, hvilken han efter sin Pleiemoders Ønske betragtede som tilhørende de Faber- og Moderløse i den By, hvor disse Mennesker selv havde fundet et Fædreland og Hjem, da de vare forladte (jf. S. 262). Han bestemte 30,000 Rbd. til lignende Legater som nysnævnte, men hans øvrige Formue 55,763 Rbd. samt hans Gaard i Nedergade skulde danne en Stiftelse, der nærmest kunde kaldes et Vaisenhuus, nemlig til Oplærelse af hjælpeløse Børn og til

¹⁾ Schack Fund. 4 og 5 Bd. og Borch Odense Legater og Stiftelser.

²⁾ Etatsraad Bagger paa Julskov var deres første Raadgiver i denne Velgjørenhed, C. Jversen var det senere.

deres Klæder og Kost hos Pleieforældre. Hans Gaard blev udvidet med en Nabogrund og opført 1804, som den nu staaer: med Jøie siger hans Monument paa Frue Kirkegaard: „hans Minde staaer i Nedergade“. ¹⁾ Senere Belgjørerere have sluttet sig til denne Stiftelse, som ved god Oplærelse til nyttig Gjerning og al Borgerdhd har i Aarenes Løb udbredt megen Velsignelse: Kammerherre Driberg gav 15,000 Rb. til den 1824, Andre mindre Summer, og deslige Gaver ere tilflydt Stiftelsen indtil den seneste Tid, ligesom en af dens første Forstersønner ved dens Jubelfest 1854 har vederlagt den modtagne Belgjerning med et Legat paa 1000 Rb. og en Anden ved sit eget Jubilæum i Communens Tjeneste ligeledes med 1000 Rb.

Med Lahn indtræder ligesom en Standzning i deslige Stiftelser; men efter 1824 blev der igjen flere, der traadte i disse Forgjængeres Spor; af dem maae vi fremhæve tvende, som udstrakte deres Tanker over Samfundslivets fleerartede Formaal. Geheimeraad Joh. Bülow til Sanderumgaard, der saa virksomt understøttede Stiftsbibliothekets og det literaire Selskabs Stiftelse (ovenf. S. 458—59), bestemte ogsaa i sit Testament en Sum til Opførelse af en Bibliotheksbygning og et oldnordisk Museum, en Gave, som ifølge Testamentets midlertidige Disposition over Capitalernes Rente endnu ikke er effectueret. Paa lige Maade forholdt det sig indtil 1865 med Kammerherre Jens Benzons store og mangfoldige Gave af 1839, hvorved, naar Accumulationen til 120,000 Rb. var tilendebragt, 90,000 Rb. skulde tilflyde deels Trængende og Hjælpeløse deels Byen til flere vigtige Formaaes Fremme, saasom til Liighuus og et hensigtsmæssigt Baretægtsfængsel. Den ædle Givers Dispositioner i dette Testament ere selv

¹⁾ S. Hempel og C. Iversen have havt megen Deel i hans Gavers rette Anvendelse.

Bidnesblyd om hans klare Indsigt i Samsfundets Tarv og hans varme Menneſtekjærlighed, og hans Gave er nu ſiden 1865 traadt i Virkſomhed: nogle af de tilſigtede Formaal havde Bhen imidlertid allerede anteciperet; andre allerede beſtaaende Inſtitutioner have derved vundet nye Kræfter, ſaaſom den af Stiftsphyſicus Bojeſen ſtiftede Indretning til Sygepleie, (Medicinalfondens),¹⁾ Beſpiisningsanſtaltten, Aſhlet, Bheens Forſkjønnelse og ſelv til Borgerfeſten ved Skyttelaugget har han lettet Afgangen for ubemidlede Borgere. I glade Timer ſom i Livets tunge Dage bør diſſe Hædersmænd mindes af den Eſterflægt, de have viiſt deres Kjærlighed i Gjærning!

Samtidig ſtiftedes et Underſtøttelſesfond for trængende Haandværkere, „Stiftelſen af 18 Sept.“, ſom ved aarlige Bidrag og Gaver har en anſeelig Capital og en Bolig for Enter ved Munkemølle.²⁾ Opfordringen dertil var en af S. Hempels ſidſte Fortjenefter af Bhen, ligesom han ogſaa ſkjænkede Stiftelſen det nævnte Enkeſæde.³⁾ Kongerne og ſenere Velgjørere have bidraget til denne Stiftelſe, der med dens hele ſtille Virkſomhed er et ſkjønt Beviis paa hvad der kan udrettes ved Sammenſtud i det Mindre. En lignende Hjælp yder Ane Oſtrups Stiftelſe i Skuldenborg, og i den ſidſte Tids Hiſtorie ſulle vi ſee endnu to ſtørre Stiftelſer af denne Art.

6. Handel og Induſtri.

Som Obergang til det ſidſte Aſſnit af Odense Bhes Hiſtorie, vil det være paſſende endnu at kaſte et Blik paa

1) Stiftet 1808, conf. 27 Marts 1821, forøget ved det Benzonſke Legat Nr. 9: „Bojeſens Minde.“

2) Conf. 30 Dec. 1841. Ifølge Fyens Avis 1877 Nr. 57 havde den da uddeelt 11,646 Rd.

3) Hans Levnetsbeſkrivelse i Fyens Stiftsavis 1844, Nr. 10-31.

Byens Næringsforhold i den Tid, vi nærmest kunne falde Gouvernementets Tid. Det bemærkes om Odense i en Beskrivelse af Danmark af 1830, at „Velstand spores ei at være i Tiltagende.“¹⁾ Handelen var i det Hele trykket og indskrænket, og Landet, som især skulde give den Liv, var under samme Tryk. Byens Skibe angives endog den Tid kun til 32. Eiendommene faldt i Værdi i den Grad, at den store Adelsgaard paa Torvet (nu Nr. 4 og 5) kjøbtes for 2500 Rd., og St. Knuds Kloster (Falbes Gaard), som man havde tænkt paa at kjøbe til Skole 1839, for lidet over 10,000 Rd. Alligevel var Byens Folke-mængde i stadig Tilvæxt; den forøgedes med omtrent 100 aarlig indtil 1845, da Byen talte 10,000 Indbyggere. Det maatte da atter væsentligst være Haandværk og Industri, der skulde opretholde den. Handskefabrikationen og Udsørfelen af Handsker var ikke længere af stor Betydning; derimod var Snedkerhaandværket nu det betydeligste, og Snedkerne havde allerede 1830 et anseet Meubelmagazin. Næst dette Haandværk stode Hattemagerens og Skomagernes og alt Slags Læderarbejde: blandt de flere Garberier havde et inde i Byen en Bark-Væirmølle (paa Vestergade), som nu er nedbrudt. Af Olbryggerier vare især to betydelige. I Klædefabrication stete flere Forsøg. Allerede i Aarene 1794—95 skal en Klædefabrik (Schröders) have været i den store Adelsgaard paa Torvet Nr. 4—5, hvor den dreves til 1820; men den betydeligste anlagdes i Krigsaarene af en Mand, som havde en anseet Fabrik i Middelfart: han kjøbte Grev Rankaus forrige Gaard Nr. 17 i Claregaden, og Fabriken dreves til omtrent 1830²⁾, hvorefter dens

¹⁾ Jenseus Provindsallexicon S. 341.

²⁾ Kochs og Hirschfeldts Fabrik. Gaarden, som almindelig kaldtes efter den Sidste, tilhørte dengang Stiftsprovst Tostrup og kjøbtes for 12,000 Rd. 1856 blev den kjøbt af Skolepænenet for 12,500 Rd., men er nu for største Delen afløst af den nye Pige-skole i Claregade.

Maskiner kjøbtes til Anlæg af Dalum Møllens Klædefabrik. Men i samme Locale begyndte en Odense Borger 1835 en ny Klædefabrik, der 1839 henflyttedes til en anden forhenværende Adelsgaard, St. Knuds Klosters gamle Hovedbygninger, hvor Dribten begyndte med den første Dampmaskine i Odense, der just er anbragt mellem de gamle Klostermurens bethdeligste Levninger. Derhos var der et Bomuldsvæveri og et Uldspinderi og flere bethdelige Farverier. En ny Bane blev brudt 1836 ved M. P. Allerups Fjernstøberi: han begyndte, som ovenfor bemærket, i det lille Hus, som staaer endnu paa den nordre Hede ved Hjørnet af Træstjæreriet (Nr. 1); men allerede 1839 kunde han gjøre Begyndelsen til det store Anlæg paa den anden Side af Søndergade, som gjennem mange Udvidelser nu indtager den første Plads blandt alle Odenses Industri anlæg; den anden Dampmaskine anbragtes der 1840 og afløstes 1851 af en større. Den første Jernbro udgik derfra 1844 og mangfoldige findrige Maskiner til Brug for Agerdyrningen, hvis Virkninger for Kornproductionen atter kom Byen tilgode. Dampkraften fandt endnu en Anvendelse til et Dampbrænderi; men den større Indflydelse af denne vor Tids store Bevægkraft ligger efter 1847. Ved det hidtil Anførte var imidlertid Vejen banet for den nye Epoche, i hvilken Odense var istand til at indtræde fra 1847.

7. Kommunen.

Som Commune betragtet var imidlertid Byen fattig i den første Deel af det indholdsrige Tidsaffnit fra 1790 til 1847. Det affspejlede sig allerede i dens Magistrats Historie. Borgemeesterembedet blev 1792 (Ref. 1ste Juni) forenet med Byfogedembedet, endog i en Mandes Hænder, som tillige var Landsdommer, og han drog ved

sin Afgang 1798 Auktionsdirecteurens Indtægter fra Magistraten. I Stiftsamtmænd Gersdorfs Tid ¹⁾ fandtes det endog nødvendigt at nedlægge det ene af Raadmands-Embederne 1809, for at dets Indkomster kunde deles mellem Borgemeesteren og een Raadmand. Disse to udgjorde nu Byens hele Magistrat indtil 1816, da ved Borgemeester Lindveds Afgang Gouverneuren udvirkede Kcs. 20de September, som gjenoprettede den gamle Magistrat og bestemte, at de tvende Raadmænd skulde være Byfogeden og By- skriveren (Vendz Borgemeester, Hansen og G. L. Baden Raadmænd). Ved Siden af denne kongelige Magistrat fremdrog Lovgivningen øiensynlig mere og mere de elige rede Mænd, som Borgerstabs Repræsentation; men det varede længe, inden deres Indflydelse spores i Retning af Fremskridt. Da Buchwald søgte Byens Medvirkning til Canal-Anlæget, svarede de 1796, at Byen høist kunde bidrage 200 Rbd. aarlig, „naar først Anlæget var færdigt og blev befundet til Gavn for Byen“, og dog selv da kun, saalænge Ræmnerkassens Tilstand tillod det. De værgede sig mod enhver Udgift og vilde gjøre til Regel, at der ikke maatte paalægges Ræmnerkassen Mere, end at den halve Deel af Tørveskjærets Udbytte kunde oplægges, og de stemte for Graabrødre Kirkes Redbrydelse, „fordi Ræmnerkassen var bedst tjent med saa faa offentlige Bygninger som muligt.“ ²⁾ (De to andre store Krav, Fattig- og Skolevæsen, laae udenfor deres Omraade.) Kun til Rådhusets Opførelse i Provstegaarden gif de med, da det blev foreslaaet dertil at anvende 2000 Rbd., som Byen vilde offerere til Christiansborg Slot, men som endnu ikke

¹⁾ Stiftamtmandene vare Buchwald 1789—98, P. Rosenørn til 1799, Gersdorf † 1810, G. Moltke til 1814, Cederfeld-Simonson, Castenskjold 1836—42, Bardenflet til 1848.

²⁾ Forhndl. Prot. fol. 68 og 71, 95.

vare indsendte ¹⁾, og Byen fik saaledes Sameie i denne Bygning med Militairstaten. Selv den Forandring, der skete med Valgene 1797, at samtlige Borgere skulde stemme paa 1 af 3, som Magistraten fremstillede, havde ikke nogen kjendelig Virkning; ledige Pladser bleve ikke engang besatte. Denne nye Valgform spores endog for første Gang i Odense 1804, da Instruxen af 1776 pludselig blev fremdraget (maaskee i Anledning af Cancellipræsidentens forestaaende Inspektionsreise); der var da kun 8 eligerede Mænd; andre 8 bleve valgte ved samtlige Borgeres Stemmegivning og høitidelig installerede af Magistraten med Oplæsning af Instruxen af 1776. ²⁾ Men Interessen for denne Virksomhed forblev ringe, og denne formindskedes ogsaa ved Oprettelsen af den særlige Administration af Vand- og Bro-lægningsvæsenet (Res. 27de Juni 1806), hvis Medlemmer valgtes af Stiftamtmanden; de eligerede Mænds Møder gik næsten istaa indtil 1816; ³⁾ men da vedtoges som Forbud om en ny Tid, at der skulde holdes maanedlige Møder med Magistraten, og fra denne Tid voksede ogsaa Forhandlingernes Indhold, om end Deltagelsen i Valgene var saa ringe, at der 1820 kun afgaves 18 Stemmer ved et almindeligt Raadstuemøde. Byens Evne var heller ikke stor; en bethdelig Forhøielse af Skatterne fandt Sted 1806 tilligemed Indførelsen af en ny Vigningsbasis (Façade),

¹⁾ Forhdl. Prot. fol. 63. Saaledes staaer tydeligen i Forhandlingsprotocollen, hvor utroligt det end synes; naar den kongelige Resolution støtter sig til „den indsendte Correspondance“, naar Regjeringen have billiget det.

²⁾ Smst. fol. 84. Umiddelbar efter dette Møde antegnede Raas sit Esterslyn. De 8 nye Medlemmer: vare 1 Kjøbmand, 2 Værtshuusholdere, 1 Brændevinsbrænder og 5 Spaandværkere. Blandt de ældre vare From, Kellinghusen, Huns.

³⁾ I 1805 holdtes kun 1, ligesaa 1807, 1808, 1811, 1815, og i 1814 aldeles intet; i de andre Aar to eller tre, som Markens Bestyrelse krævede.

og dog maatte 1818 gjøres et Laan paa 20,000 Rb.; der behøvedes Hjælp af Kommunesonden 1825 til en ny Slange til den engelske Sprøite og 1829 til at bekoste Borttagelsen af det ene af de skarpe Hjørner i Korsgaden (paa Priorgaarden), som i høi Graad besværede Færdfelen. ¹⁾ Men efterhaanden voxede Evnen og Synskredsen udvidedes; Søren Hempel kom i Repræsentationen 1818; man besluttede 1829 at lade Byen overtage Theatret, ²⁾ og 1834 voteredes en Lykønsfningsudtalelse i Anledning af Kongens Regjerings-Jubilæum. Denne forblev imidlertid dog dengang i Protocolen; men 1839 hilste Byens Repræsentation den nye Konge i en Adresse; men da var ogsaa Forandringen af 1837 kommen imellem. Communalforfatningen af 24de Octbr. 1837 gav omsider Byen en fuldtalligere Magistrat, idet nu to borgerlige Raadmænd indtraadte ved Siden af de kongelige; (de Første vare S. Hempel og C. Førgensen;) de 18 Borgerrepræsentanter, valgtes umiddelbar af samtlige Borgere, og under denne

¹⁾ Ref. 8de Juni 1825. Det andet Hjørne (paa Hotellet) bortføres først 1855, hvor utroligt det end maa forekomme os, at Byens Hovedgade, som endogfaa var Rigets Hovedlandevei, saalænge kunde beholde denne farlige Snevring i Byens Centrum, som disse Hjørner frembragte. En lignende Misbannelse havde Byen foran Nedergade, hvor Overgade Nr. 21 sprang langt frem for Gaden; men den fjernedes paa Byens Beføstning, som 1847 gav 410 Rb. for at faae denne Gaard rykket tilbage. (Mumme, Od. Fattigv. S. 186.) Begge sees paa Grundtegningen 1717 (Pl. 3); men den første er dog noget formildet, da den nordlige Side af Vestergade gaaer i endnu mere retlinet Flugt med den søndre Side af Overgade. Paa det nye Byfort (Pl. 4) er den ligeledes assat videre end den er.

²⁾ Cancelliet nægtede imidlertid Tilladelsen dertil, og det staaer derfor som en Bygning, der eier sig selv under Borgerrepræsentanternes Forvaltning, da det blev afhændet (uden Kjøbesum) til de 16 eligerede Mænd.

Communalbestyrelse samlede alle Byens Anliggender, Indretninger, Eiendomme og Udgifter, et Lokammer System, der var væsentlig forskjelligt fra det af 1776, idet det aabnede Intelligentsen i Borgerstabet Adgang til at gjøre sig gjældende i begge Afdelinger under Regjeringens Tilsyn og Overbestyrelse. Dets Virksomhed betingede i Forbindelse med flere gunstige Forhold den nye Periodes Indtrædelse ved 1847.

Fjette Afsnit.

~~~~~

Odense fra 1847 til 1878.

—

At der indtraadte en ny og en meget betydningsfuld Obergang i Odense Byes Historie med Aaret 1847, er det lettere at paavise, end det er, at paapege Grundene dertil. En meget væsentlig laae i de høje Kornpriser, som netop da begyndte, og som saa betydeligt forøgede Landbefolkningens Forbrug af alle Arter. En anden Grund maa søges i, at en stor Kornspeculant drog Kornmarkedet til Byen i langt rigere Omfang end tidligere, da Kornet for en stor Del endog i Odense selv var blevet optjært af Udsendinge fra Kjøbmænd i de andre Søjstæder; og dette gav Kornhandelen i det Hele et stort Opving, der holdt sig, efter at dette første Huus (i Oluf Bagers Gaard paa Nørregade) efter en kort glimrende Epoche var faldet og kun har efterladt sig Spor i de store Bakhuuse, det opførte paa Klintebjerg, hvor en Ladeplads begyndte at rejse sig; et andet ældre Huus drev ligeledes en storartet Kornhandel, meest fra Kjerteminde, saa at begge de gamle Handelsveie gjorde deres Tjeneste. En tredie Grund var mulig at søge i Personligheder, som

fom i Epidfen for Byens Anliggender; ¹⁾ og da nu tillige Fabrikdrift af flere Slags var i Optomst, og den stigende Folkemængde, der i 1845 beløb sig til 10,238. Sjæle, stillede Valget mellem Erhvervsveienes Udvidelse eller uundgaaelig Tilbagegang, saa førtes Odense temmelig brat ind i en overordentlig hurtig Fremstridning. Den gav sig den ydre Skikkelse i en pludselig Udvidelse af Byens Byggegrund og mange nye Huse.

1. Byens ydre Skikkelse.

Man havde hidtil søgt Udvidelsen udenfor de to af Byens Porte, Møglebroport, hvor Forstaden dannede Frederiksgaden, og Vesterport, hvor Huusrækken forøgedes i to Retninger, udenfor Vognsbro og ud paa Heben); men de lange Afstande fra Byens Midtpunct vare en sølelig Ulempe. I Byens Indre var al Plads indtil Oversfyldning optaget, og af de gamle Gader var det alene Vindegaden, der frembød Byggeplads; men dens Beliggenhed som en Wei udenom Byen gjorde den lidet beqvem, da den kun gjennem begge sine Endepuncter stod i Forbindelse med andre Gader, medens Marker og Haver langs Siden laae mellem den og Byer: det var en af de Dannelser, som ere saa almindelige i gamle Kjøbsteder, der laae her, nemlig at lange Gader løbe langs med hinanden uden Tværgader; vi have seet een saadan blive ophævet i Odenses tidligere Historie ved Gjennembrudning af Torvestrædet og Åbning af Albani- (Stomager) Strædet, en anden staaer endnu ubrudt mellem Bugestrædet og Vestergade. Allerede tænkte man derfor paa en ganske anden Udvidelse, hvorved Byen ogsaa kunde føres tilbage til en mere affluttet rund

¹⁾ I Betragtning af saadan Fortjeneste er et Portrait af Borgerrepræsentationens mangeaarige Formand ophængt i Byraadets Forsamlingsaal 1875.

Forn, nemlig ved at indtage af Markerne syb for Aaen og anlægge en ny Bro til Byens Midte; men en Privatmand fik den heldige Tante paa eengang baade at aabne Byggeplads og at drage Vindegaden ind i Forbindelse med Byen. Han kjøbte to store Gaarde i Vestergade (forhen Adelsgaarde eller store Borgergaarde, den ene dog dengang Gjæstgivergaard), som havde Haver lige til Vindegaden, og af deres store Tilliggende dannedes een 600 Alen lang Gade, Kongensgade, og en mindre i Winkel, Grønnegaden. Byen kom Foretagendet imøde, og saaledes syntes Plads vundet for en lang Fremtid. Det Næste maatte have været at aabne een eller flere parallelle Gader fra Egnen af Graabrødre Hospital og at bryde den altfor lange nye Gade med et Par Tværgader til disse. Men kort efter at Begyndelsen var gjort, indtraadte en pludselig Standsning ved Krigen 1848 og de lave Kornpriser. Dog, Krigens Tryk, som under den almindelige Enthusiasme for Konge og Fædreland kun blev lidet fornummet i Odense, bevirkede alene en midlertidig Standsning; efter dens Ende begyndte store Foretagender, der vidnede saavel om de Privates Velstand som om Communens Evne og Tillid til Fremtiden. Den nye Gade blev snart fuldstændig bebygget, meest med 2 Stages Bygninger i en fordringsløs Stiil. Samtidig reiste sig en utrolig Mængde af Smaaaboliger, beregnede paa en enkelt Familie af Haandværksstanden, baade paa dette nye Terrain i Grønnegade og udad de vante Veie udenfor Bognsbro, paa Heden, og inde i Byen selv i Hølsedore, der nu først blev en sluttet Huusrække, i Frederiksgaden og i Vindegaden. Det hører nemlig til de traditionelle Eiendommeligheder i en Provindsby, at Enhver stræber at boe i sit Eiendomsshuus; og man saae derfor enhver Svend, der kunde tømre eller mure, reise sig selv et Huus, medens Ingen tænkte paa at bygge

Arbejderboliger af noget bethdeligt Omfang eller store Huse til Leieboliger.

Medens denne Bebyggelse, der ikke medførte nogen væsentlig Udvidelse af det bebyggede Terrain, gik for sig ved privat Virksomhed, gjorde Byen to store Fremstridt i Beboernes Interesse, idet Communen tilegnede sig som første By i Danmark Vandforsyning i Huset og Gasbelysning 1853. Vandet fra Koersdam hæves ved et Dampværk, som med fornødne Rensningsdamme er anlagt Vest for Byen, saaat det forsyner alle Huse i alle Etager samt en stor Mængde offentlige Opstandere, og i tørre Somre har dette Værk bestaaet den betænelige Prøve paa en tilfredsstillende Maade, medens man ikke har undladt ogsaa at opsoge rigere Kilder. Gasværket er anlagt udenfor St. Jørgens Port og tilhører Entreprenuerne, dog med Indløsningsret for Byen. Gasfen har fundet en overordentlig stor Anvendelse i Huset, ligesom den fortrinlig oplyser alle Byens Gader; der brænde nu i dem over 300 Gaslygter, istedetfor de første 83 Tranlygter, som Byen havde for 100 Aar siden. Fremtiden vil vise, om Odense ogsaa vil gaae foran i Indførelse af den elektriske Belysning.

Men medens Bebyggelsen af de ovennævnte Stræninger endnu langt fra ikke var færdig, begyndte de egentlige Udvidelser, ved hvilke det Terrain, der er udlagt med afflutne eller projecterede Gader, omtrent er bleven dobbelt saa stort, som Byens Omfang var 1857. Det er steet ved to Udvidelser mod Syd og to paa Byens nordlige Side. Den første fandt Sted paa den sydlige Side. Forbindelsen med Landet hiinsides Aaen, som besværedes ved den snevre Passage i Frederiksgaden, vilde vinde meget ved en Bro og en Landevei, som kunde føre lige til det store Torv, og for et Par store offentlige Bygninger var ingen beqvem Plads at finde i den gamle By. Kjøbstad og Land forenede sig derfor om Anlæggelsen af en ny Bro over Aaen, lidet Øst for det Sted, hvor Frederik

den Anden havde paatænkt at lægge sin Bro, og den 6te Juli 1858 aabnedes den Bro, der fik den gamle Odense Helgens i Tidens Løb næsten uddøde Navn, Albanibroen, en Jernbro, som er den første i Danmark, der er construeret af Jernplade-Bjælker af en viid Spænding, men uheldigviis er den holdt i et for lavt Niveau. Samtidig bleve de Marker, som udgjorde den gamle Bese-løfte udbudte til Byggegrund og Gader affrukne, af hvilke Hovedgaden fik Navn af Albanigade. To store offentlige Bygninger, fuldførte 1861, fandt deres Plads i den: et Hospital for Byen og et stort Landistrict, som nu afløste Sygeindretningen i Graabrødrehospital, og et Thinghuus for Bythinget og tre Thinglaug, som have deres Herredsfogder i Odense, en Bygning, der ikke blot som et Mønstersængsel har Arrester efter den nyeste Tids sundrigste og humaneste Anordning, (i Overensstemmelse med den Legatcapitals Medsør, som Byens store Belgjører Benzou havde stænknet dertil), men ogsaa fra Kunstens Side utvivlsomt er den smagfuldeste og meest geniale Bygning i Odense, opført i en alvorlig, ædel og reen, italiensk Stil. ¹⁾ Af private Bygninger reiste sig enkelte, navnlig det store bairiske Olbriggeri (Albani Bryggeri 1859) i Tværgaden, som udgjør flere store Huse med et antik klosterligt Præg og store Hvelvinger under Jorden; ligeledes et ogsaa paa Actier stiftet Dampkjoeken med Badeindretning 1859 i en ziirlig Renaissance Mancer, som bestaaer endnu. Men kun i den første Afdeling af Albanigade nærmede Huusrækken sig langsomt og kun paa den ene Side til Afslutning, da den store Bengecrisis 1857

¹⁾ Planen af Nebelong. Iøvrigt findes Oplysning om dette Foretagende i Byens Stiftstid. for 20de Decbr. 1861. Begge ere afbildede paa Traps Grundt. Pl. IV og i Lauritsens Odense i Billeder. Desværre har det viist sig nødvendigt at forvanske Stilen ved at anbringe Binduer i den store Gefims.

pludselig standsede den hele Byggevirkksomhed, saa at det nye Quarteer mellem Albanigaden og Frederiksgaden med sin ene korte Gade og enkelte spredte Bygninger og afstufne Gader blev henliggende som en paabegyndt By indtil 1868—70 og henligger tildeels endnu saaledes, idet kun Albanigaden er bleven fuldstændig bebygget.¹⁾ Strax vandt dog Byen derved en betydningssfuld Forbindelse med Landets Indre, og da ogsaa en anden ny Indkjørsel blev lagt fra Rugaardsveien ind til Kongensgade, fik Odense paa den Tid Tilkjørsel ad 7 Landeveie, foruden to mindre Veie og en Byvei, saaat den maatte have 10 Porte, dersom der endnu var Tale om saadanne, uagtet en af de gamle Porte (Windegadens) nu er indbygget i Byen selv.

Kort efter begyndte Byens Environ at forøges eller afrundes ved en forløbige mindre Udvidelse mod Nordost, ved Indtagelsen af de gamle Sortebrødre- og Graabrødrerløkker bag Nørregade og Sortebrødretorv, hvor Byen ved Indkjøb af et større Areal 1874 har samvirket med den Begyndelse, der var gjort af en privat Eier. Af de derved opstaaede Gader er vel endnu ikke alt bebygget; men en vigtig Forbindelse er opnaaet mellem St. Sjørgensgade og Nørregade, og et Terrain indtaget, som ogsaa kan give Plads for Tværgader og aabne Sortebrødretorv en ny fornøden Tilgang fra Øst, ligesom den tilstødende Mark, der nu ogsaa tilhører Byen, afgiver Plads for fremtidig Anlæg og allerede er benyttet til det store Rytteretablisement og en Bolig for Arbeidere. Quartereet selv har ogsaa de første Arbejderboliger (i Adamsgade), opførte af en Fabrikeier, og tjener i det Hele meest Industrien. Ved denne Bebyggelse er den sidste Forandring i Vandforholdene ved Odense skeet: Sjente-mølle, som en tidlang havde liden eller irgen Betydning

¹⁾ Denne Udvidelse sees klarest paa den Grundtegning af Byen, som ledsagede første Udgave af denne Bog.

som Kornmølle, er nedlagt ¹⁾, Bjentedam fuldstændig opfyldt 1854, og Rosenbækkens Vandløb føres nu gennem en dækket Kende under Gaden, som til Erindring kaldes Bjentedamsgaden. Adamsengen (der kaldtes saaledes i Folketalen og har givet den nye Gade Navn af Adams-gaden) er ligeledes udgravet, og saaledes vil man snart søge forgjæves efter ethvert Spor af den Vandrigheid, der engang characteriserede dette Parti af Byen; men Vandet selv er der endnu, og stundom formaae de nye Løb ikke at afværge Oversvømmelse af de lavere Strækninger. I dette Qvarteer har Byen faaet en ny Østergade, egentlig en Forlængelse af det gamle Skullenborg og langt fra det, der i gamle Dage mere naturligt kaldtes saaledes. (jf. S. 287.)

Nu hvilede Udvidelserne en Tid som Følge af Pengeforholdene, indtil Jernbanen gennem Byen deels fremkaldte en Samling af Huse paa det Jordsmon, dette Anlæg afstær af den tilgrændsende Mark, (Jernbaneqvarteret), deels vendte Tanken naturlig til de Marker, som laae mellem Vindegaden og Jernbanen ud imod Dampmøllen. Allerede tidligere, da den nye Wei var anlagt fra Kongensgade til Rugaardsveien, havde enkelte Villaer reist sig ved denne, og efterhaanden var der dannet et smukt Villaqvarteer nærmest ved Wejen; men da den anden Jernbane forøgede Trafiken i denne Retning og syntes at kræve en Tilgang fra Vindegaden, udlagdes den hele Mark nordvest for Byen lige til Middelfart Landevei til eventuel Bebyggelse. Gaderne fik her tildeels Navne af den nordiste Gudelære; men Bebyggelsen har hidtil mest holdt sig i Nærheden af Vindegaden, hvor Thorsgaden har gjentaget Vindegadens uheldige Form, men de øvrige Gader ere anlagte lige.

¹⁾ Den tilhørte efterat være solgt fra Byen forskjellige Borgere, var tilsidst Valkeværk under en Klædefabrik og blev kjøbt tilbage af Byen til Nedlæggelse 1853.

Endelig er i Aaret 1876 paabegyndt en fjerde Udvidelse syd for Laen, idet en privat Eier har udbudt og indrettet et stort Qvarter ved Siden af Albaniqvarteret, mellem Nonnebaffen og Albanigaden, væsentlig bestaaende af den gamle Kirkeløkke, der fra 1625 havde været Privat-Eiendom. ¹⁾ Ogsaa der er projecteret tvende Rækker af Villaer, langs Laen og langs den sydlige Grændse, og et Par særdeles smukke ere opførte; men ellers er Begyggelsen gaaet hurtigere frem med Smaahuse i de mindre Gader end i de paatænkte Hovedgader. I det Hele danner Bebyggelsen af samtlige nye Qvarterer i Odense en paa-faldende Modsatning til den Udvidelse, som finder Sted i den anden stærkt voksende Provindsby, Aarhus, hvor der opstaaer den ene tætsluttede Qvarré efter den anden af Huse paa 3 og 4 og flere Etager eller Rækker af høie Bygninger til mange Familier, ved hvilke Tanten uvilkaarlig henledes paa Hovedstadens Forhold: det Eine kan have Fortrin i sanitair Henseende, det Andet vistnok i oeconomic og mercantil efter Reglen, at Høiden skal betale Grunden; vi ville haabe, at de saakaldte Arbeideres Belvære maa holde Skridt med deres Boliger i de brede, lige Gader og i de nette smaa alle grundmurede Huse, som tildels endnu ligge frit.

Alle disse og fremtidige Udvidelser ere nu indsluttede indenfor den Bygrændse, som efter lange Forhandlinger nu endelig er vedtaget (Ref. 11te Juli 1877) og har tilført Byen omtrent ligesaa stort et Areal, som den gamle By optog. I Henhold til denne Bygrændse er en Opmaaling af den hele By nu iværksat, for at fuldende Grundlaget for Byens communale Forvaltning. En til-

¹⁾ Ved Afgravningsarbejder og Grusgravning fandtes der midt paa denne en stor Mængde Skeletter, om hvilke det er umuligt at forklare, naar og hvorledes de ere komne der. Jf. Saml. til Fyens Hist. og Top., 7 Bd., S. 207.

svarende Jurisdictionsgrændse, der omfatter Byens Marker tillige, har afløst de forældede Bestemmelser fra 1789. ¹⁾

I den gamle By er ikke steet store Forandringer, og gamle Bygninger staae endnu ved Siden af nye eller ombygte; men enhver Leilighed, som tilbyder sig, benyttes til at rette og udvide de gamle Gader: saaledes vil Vestergade snart blive befriet for den snevre Krumning fra Mageløs til Claregaden, der er en Arv fra den Tid, da Veien udenfor Porten tog en sydlig Retning, for at forene sig med den gamle Vei fra Holsterthor; hele Vestergades tilkommende Brede er betegnet ved Indrykningen af Huset Nr. 30. Den gamle Fattiggaard, (Overgaden Nr. 21), som sprang frem for Nedergaden, er ved Ombygning trukket tilbage; Vindegaden er noget afrettet, og især har Byen ligesom St. Knuds Kirke vundet en stor Forstjønnelse ved Nedbrudelsen af Jens Andersens gamle Bispegaard paa Flakhaven, der gjorde Pladsen skjæv og dækkede for Kirken. Denne Forandring skete 1857 og fuldendte paa denne Side, hvad F. Benzon havde begyndt ved Nedrivelse af Oluf Bagers Gaard mellem Kirken og Torvet 1836. Herved og ved den forestaaende Borttagelse af den gamle Latinskole vil der nu dannes en stor fri Plads i Byens Midte istedetfor de forhen sammenhobede Bygninger, der indsluttede St. Knuds Kirke. De to Torve, Flakhaven, og det store Torv, der engang hed Kongens eller det nye Torv og nu har Navn af Albani Torv, ville forenes til en stor Plads, der endog vil strække en Arm imod Byd ned over Klingenberg; man maa mindes den gamle Wiismands Ord: der er en Tid til at opbygge og en Tid til at nedrive (Præd. 3, 3), men man maa glæde sig ved, at der er Evne og Villie til at gjøre Opoffrelser for at fremme baade det Nyttige og det Skjønne. Nye private Bygninger have begyndt at slutte sig til de offentlige Foran-

¹⁾ Begge Grændser sees paa Kortet Planché VI.

staltninger, og dersom et nyt Raadhuus maatte finde Plads paa endel af Adelen's Gaard (Landsstingets) Grund og med sin Façade forbinde Flakhaven med Torvet, vilde der dannes en sjælden Plads i en gammel Byes Midtpunct. En anden Forstjønnelse er bundet ved samtlige 3 Kirkegaardes Planering og nye Indhegning og ved alle Kirkernes Restauration, som vi nedenfor skulle omhandle. Men een Banstørelighed har endnu ikke ladet sig overvinde, at udvide den ualmindelig snevre Passage, som ligger i selve Byens Midtpunct, Passagen fra Vestergade til Korsgaden, ¹⁾ og paa flere Puncter savnes endnu de fornødne Tværgader, f. Ex. de, der burde forbinde Vestergade med Vindegade baade ved Nr. 33 og ved Nr. 85.

Odense har til alle Tider været anseet for en velbygget By, og naar man ikke vil stødes ved de mange Levninger af en ældre Tids Byggemaade, som ere tilbage i de mange Bindingsværks Gaarde i de gamle Gader, maa den ansees derfor endnu. Grundtypen for dens Bygninger er To-Etages Huse; de fleste paa tre Etager hidrøre fra den seneste Tid, eller have modtaget Paabygning i senere Tid. I Aaret 1863 var der 48 Gaarde og Huse af 3 Etager, og derimod omtrent 870 af 2 Etager og 590 af 1 Etage. Efter Brandforsikringsprotocollerne havde Byen 1510 Eiendomsnumere med Assurancebeløb af 5 Millioner. Nu har Byen omtrent 100 Huse paa 3 Etager og tæller i Alt 1920 Numere, med en Assurance-sum af 20,584,308 Kroner. Man begyndte strax i en reen og ædel Stil, uden maniereret Udsmykning og Overdrivelse, men ofte med en smagfuld Architectur og Decoration, som Vestergade Nr. 4, der engang var Byens smukkeste Privatbygning, og flere

¹⁾ Allerede 1808 blev der klaget over den og gjort Forslag til den ringe Udvidelse, den dog ogsaa nu har modtaget ved Hjørnernes Afstumpning 1829 og 1853. Jværf. Avis 1808 Nr. 200 foreslog at kjøbe Overgade Nr. 1. Jf. ovenf. S. 469.

fra den første Byggeperiode som Overgade Nr. 1, 48, Tiffetorvet Nr. 1, Kongensgade Nr. 24, Vestergade Nr. 53, 54. Cathedralskolens grundige Stil umiddelbar før denne Bygningsperiode tør have udøvet en gavnlig Indflydelse, og da der kun ere meget faa Bytsteder eller Landsteder omkring Byen, har den Anledning ei heller været tilstede her, som meest frister til at jage efter geniale Architecturer.

Bengecrisen 1857 standsede vel den raske Virksomhed i denne Retning, men da den næste Byggeperiode indtraadte 1865 fgg., fulgte man det samme Spor, kun bleve nu Forzingerne rigere baade paa offentlige og paa private Bygninger; med en enkelt gif man vel saavidt, at Façaden blev prydet med Figurer af den nordiske Mythologie i Vegemåstørrelse (Folkbanken Vestergade Nr. 40), men i Almindelighed blev man staaende ved de sædvanlige Motiver af farvede og profilerede Steen, Karnisser og Gavlforzinger, flade Piller o. desl. Særlig kunne nævnes Vestergade Nr. 33 (det første Huus med Vinduer af heelt Glas 1866), Graabrødrestredet Nr. 7 og den, som nu turde være Byens smukkeste Privatbygning, Kongensgade Nr. 25, ligesom ogsaa den, der tillige er den største, den af et Consortium opførte Gaard paa Flakhaven, der sluttede sig til Discontokassens tidligere opførte Gaard og i Forening med den danner en palaisstilet Heelhed, som opfylder hele Vestfiden af dette Torv. Mangfoldige ere de nye mindre Bygninger baade i de nye og tildeels i de gamle Gader, som gjøre et behageligt Indtryk paa Betragteren; særlig tiltalende er et Komplex af 4 to Etages Gaarde ved Kongensgades Hjørne til Vindegaden og to lange Rækker af lignende Bygninger paa den østlige Side af Albanigaden udenfor Thinghuset og i Kronprindsensgade, samt den første Gruppe af tre Etages Huse i Slotsgaden Nr. 22. En enkelt Bygning i en elegant Renaissancestil er opført ved Albanibroen ligesom for Industriforeningens Bygning, som er en af de mange

meer eller mindre offentlige Bygninger, der overalt i Byen tilbrage sig den Vandrendes Dæ: i Albanigaden, længere ude, Frimurerlogen og de ovenfor (S. 475) omtalte tvende store Bygninger; i Overgaden ud til Bjentedamsgade Mulernes Begatskole, midt i Byen det restaurerede gamle Løveapothek, som tillige er mærkeligt ved sin store Have og andre Anlæg; paa Fjstetorvet Sparekassen, i Maregaden Pigeskolen, paa Graabrødretorv Kathedralskolen og den nye Klosterbygning, og udenfor Byen Rytter-Etablisementet, Exerceerhuset, Sukkerkogeri og Glasværket, medens nu det store Komplex af Skolebygninger til Byens Drengeskole reiser sig bag Graabrødre i en alvorlig ædel Stil, og en catholisk Skolebygning er opført i Adelsstrædet med udsøgt Pragt i sin Façade.¹⁾ For Øjeblikket (1879) voger Byen stadigen i de nye Qvarterer, meest med Villæer og Smaa-Huse, som dog nu i Reglen bygges med Dvist; men i den gamle By gjør en ny Stil sig gjældende i enkelte store Ombygningss- og Nybygnings-Arbejder i italiensk classisk Renaissance, saafom Postgaarden og den tekniske Skole ved Fruc Kirke, Vestergade Nr. 6²⁾, 29, 57.

Er Odense ved Dagslystet en venlig og smuk By, gjøre dens Hovedgader (Overgade og Vestergade) ved Gasbelysning et meget livligt Indtryk: der er Boutik ved Boutik, og mange af dem ere af en pragtfuld Indretning,

1) Alle de førstnævnte af disse Bygninger ere afbildede i Lauritzsens Odense i Billeder.

2) Ved denne Gaards Ombygning 1879 viste det sig, at af den med Puds beklædte Façade var anden Etage prydet med smukt Træffjærrarbejde, medens nederste Etage var ombyggt i senere Tid. Grunden viste sig meget vandriig under en høj Opfyldning, og dybt ned stod Bæle, hvis Oprindelse og Bestemmelse vanskelig lader sig forklare. Denne Opfyldning maa være meget gammel, thi det viste sig, at Raadhusefs Grundsteen, som blottedes ved den østlige Gavl, rækte meget nær op til Gaden's Niveau.

alle oplyste med Gas og udbredende et fordoblet Lys over Gaden. Gasset brænder i mere end 300 Gadelygter og er ogsaa allerede anvendt til det Ulyr, som er anbragt paa Raadhuseets Gavl. Hvilken Forandring i et Aarhundrede, da hver Mand for 100 Aar siden maatte gaae med sin Haandlygte ad Byens Gader! og hvilken Forandring i den ganste Stad i det Aartusinde, som dens Historie omtrent omfatter!

Udenfor Byen byggede Odense Borgere kun lidet:!) en Gaard i Pavillonstil paa Nonnebakkens og en i gothisk Renaissance paa den nye Bei til Hjallesø (Godthaab) ere hver i sin Stil smagfulde Bygninger; nu naaer Byen ud til dem som til Henriettehus paa den nordlige Side. Af flere Lyststeder paa Byens Mark mod Dalum udmærker sig i Særdeleshed et ved Haveanlæg ned til Aaen, over hvilken nu ogsaa er kastet en let Bro over Gjertrudsholm. Et særdeles smukt Stovhuus findes foran Næsbjrhoved Stov, fortrinligt beliggende mellem Stoven og Kanalen, og i Tollelund ligesoverfor ere ogsaa endnu et Par Steder; men de nye Villaer ligge, indenfor Bygrænsen i begge de ovenomtalte Villakvarterer, hvor den første i hvert af dem (Vestre Stationsvei Nr. 2 og Kronprindsensgade Nr. 17) har givet fortrinlige Forbilleder. Villaerne ville saaledes bidrage deres til at pryde Byen selv.

!) I Landsteder har Odense Borgere aldrig sat Meget, og ei engang landlige Bopæle have de søgt i Byens Udkanter før nu, da Villa-Kvarterer have dannet sig. Tildeels forbød det sig selv, da Bymarken ikke blev udskiftet og Kongen eiede den øvrige Omgivelse. I det forrige Aarhundrede laae man paa Landet i Hunnerup (Biskop Ramus o. fl.), i Overgangen til dette vendte man sig mod Nord, hvor Chr. Tversen gjorde sit Tollelund berømt ved findrige Anlæg (hvoriblandt et Batterie og et Monument for Stiftamtmand Buchwald), og Kellinghusen, From og Biskop Hansens o. fl. havde Lyststeder. Paa samme Sted havde Borgemeester Wendz en berømt Have, som borttoges af Canalen.

2. Næringsforhold.

Til disse Fremfrit i udvortes Skikkelse jvare ogsaa store Fremfrit i Befolkning og Livsrøre. Ved Folketællingen 1860 talte Byen 14,255 Indbyggere¹⁾, hvori dog var indbefattet Garnisonen med 400 Personer og Straffe-Anstalten med 141, altsaa for Byen selv 13,714, og med dette Folketal indtog Odense endnu steds den Plads, som den i det 17de Aarhundrede naaede²⁾. Den følgende almindelige Folketælling, som foretoges 1870, gav 16,970 Indbyggere, og den nyeste, som Byen selv har foranstaltet i afvigte Aar, viser, at der da boede 19,669 Personer paa den Grund, der hidtil har været regnet til Byen, men 21,647 indenfor Byens nye Grændselinie — et Tal, som mulig endnu vil anvise Odense dens gamle Plads blandt Landets Kjøbstæder, skjønt Aarhus, som Hovedstaden i den større Provinds, med sin friere Søfart, snarere vil indtage denne Plads i Fremtiden³⁾. I 30 Aar er saaledes Indbyggernes Antal fordoblet, medens den nærmest foregaaende Fordobbling medtog omtrent 50 Aar (fra 1790 til 1848).⁴⁾ Af de to Kræfter, som i denne Henseende samvirke, Fødslers Over- tal og Indvandringens Overflod, tilskrives den sidste en Trediedeel, idet gunstige Conjuncturer drog Arbeidskræfter til Byen i den Grad, at Dagleiernes Klasse i Tiaaret

1) I 1850 endnu kun 11,122, men i 1855 allerede 12,932: den største Tilvæxt ligger saaledes mellem 1850 og 1855. (Trap stat. topogr. Bestr. 1 D. 569 og Stat. Tabelværk N. R. 12 Bd. 1 Afd.) Landsognene havde 1860 desuden 1569 Indbyggere, i 1855 kun 1432.

2) Efter Folketællingen 1860 havde Aarhus 11,009, Aalborg 10,069, Randers 9,725 Indbyggere, eller med Fradrag af Garnison og Arrestanter, respective 10,526, 9,614 og 9,282. (Ifølge velvillig Meddelelse fra det statistiske Bureau.)

3) Aarhus havde 15,025 Indb. ved Folketællingen 1870.

4) Ovenf. S. 377.

1850—59 endog voxte med 89 pCt., og det er forblevet betydeligt.¹⁾ De egentlige Dagleiery og Arbejdsfolk udgjorde ved Folketællingen 1860 af begge Kjøen 778 Personer og ernærede i Alt 1984 Personer, nu udgjøre de 1218 og ernære 3506 Personer.²⁾

En nærmere Betragtning af Befolkningsforholdene, som de fremtræde ved de to Tællinger 1860 og 1878, giver Anledning til at bemærke, at Landadelen ikke mere søger Odense; Borgere og Embedsmænd udgjøre de væsentligste Bestanddele af Befolkningen, og Handel og Industrie skulle begrunde dens Flor og i Forening med Aandens Frøer fore Livet fremad. Indbyggerne ved Folketællingen 1860 indbefattede 3,027 Familier, og ved den sidste anslaaes de til 4,500. Efter Næringsforholdene deelte de sig saaledes, at de, som leve af Embeder og lignende Erhverv (deri Garnisonen indbefattet), udgjorde med Familie og Tjende 1479, nu 2747 Personer; af Agerbrug levede 1860 (ligeledes med Familie og Tjender) 161 Personer, nu 239, og af Søfart 198, nu 315; den industrielle Klasse, som lever af Producters Forædling eller Forarbejdning, udgjorde derimod (paa samme Maade beregnet) 6799 Personer, nu 9613; den handlende Klasse 2094 Personer, nu 3317; desuden levede af Pensioner og Formue 244, nu 462; af Dagleie og ubestemt tilfældigt Erhverv 1032, nu 7480, og 538 Individier, nu 313, alene af det Offentlige³⁾.

Stjønt Folketællingen af 1860 ligger midt inde i den Periode, hvis Historie vi have for os, fortjener den en særlig Opmærksomhed, fordi den gaaer umiddelbar foran Laagenes Ophævelse og saaledes ved Sammenligning med den sidste kan give et Vidnesbyrd om Virkningen af den nye Næringslov, som traadte i Virksomhed d. 1 Jan.

¹⁾ Jfr. Krebs Folketællingen i Odense 2 Febr. 1878, navnlig S. 3—4 og 65.

²⁾ Stjønt. S. 64. 74.

³⁾ En speciellere Angivelse vil forefindes i Bilag 9.

1862. I dette Diemed er et Uddrag af begge sammenstillet i Bilag 9, og det turde vise, at der i Odense ikke er foregaaet nogen stor Omvæltning i de bestaaende Forhold, da Mestres og Svendes Antal er voyet i temmelige Forhold, i alt Fald med Undtagelse af Murere, Tømrere og Skræddere. Selve Tilvæksten er paa de fleste Puncter i god Overensstemmelse med Befolkningens almindelige Tilvæxt, idet dog Slagternes og Dagleirnes store Tal deri gjøre en Undtagelse, som for de Sidstes Bedkommende tør finde sin Forklaring i de i den senere Tid oprettede Fabrik anlæg. I Forening give begge Folketællinger Anledning til mangchaande Betragtninger over de forandrede Tider, naar de sammenholdes med Fortegnelserne fra 1778—99 (ovenfor S. 368—69). Parfy-magernes eller Friseurernes Antal var allerede 1778 her i Odense 6, og Vinterfaisonen i Byen krævede formodentlig end flere Friseurer, indtil den franske Revolution forstyrrede Modeparhyffen, og der var 1860 kun to Haar-skjærere eller Friseurer i hele Byen, nu 6. Ogsaa enkelte andre Haandværk findes at være aftagne, navnlig Handse-magernes; men usforandret gjennem alle Tiders Opgivende staaer Byens eneste Skorstensfeier; man kan forstaae det for den Tid, da Fleertallet af Byens Beboere ikke lode deres Skorsteen feie eller gjorde det selv, men endnu har Byen kun een med 2 Medhjelpere. Skræddernes Antal var allerede 1799 saa stort, at det forholdsmaessigt til de andre Haandværk vogede lidet før 1862; men ellers ere de fleste Haandværker stegne idetmindste til det Dobbelte (endog Stomagernes, der allerede forhen var 80) eller til det 3- og 4-dobbelte Antal; dog allermest er Farvernes, Malernes og Tømrernes Antal voyet, Malernes endog fra 2 til 44: for 100 Aar siden maa man troe, at Folf malede selv Enhver for sig eller ventede paa reisende Malere.

Blandt de nye Navne er Conditorne, som selv ikke i Byhelivets glimrende Dage er forekommet. I Midten af

det forrige Aarhundrede søgte Officierer og Andre sig den fine Forfriskning paa Apotheket: hos Apotheker Agent v. Westen var det saaledes, at en tydskt Skuespiller lod falde et ubefindigt Ord til Forhaanelse af dansk Nationalitet, hvilket havde den hele Troups vieblikkelige Oplosning tilfølgel¹). Apothekeren faldholdt ogsaa stadigen Kirsebærviin og mange Specerier. Kun nævnes en enkelt Gang i det 17de Aarh. en „Lustbecker“ i Krogen ved Mageløs, og i Grundtægten 1776 er det eneste Spor af Conditorie, at en Enke, som boede i Skræddernes Laugshuus (Torvet Nr. 13), kaldes „Bakkelsebager“. Senere har mulig „Stadskoffen“, som 1794 boede i Vestergade, udfyldt Conditornes Plads, medens Borgerne søgte Klubværtter og Gæstgiversteder. Den første Conditior forekommer ved Theatret 1810.

De 31 Modehandlinger med 23 Modehandlerinder danne Modfætningen til den Tid, da 1794 en reisende Modehandler var den eneste og engang, aarligen bragte sine Vare tilfæl, directe hjemkommen fra Paris. Men saavel deres som den senere Tids Syjomfruers Gjerning maatte naturligviis til enhver Tid have fundet Sted, kun mere privat i Huusmødrenes Arbeidsstue, maafee endog tilbeels ved de Piger, som ogsaa Borgerfolk i Odense havde under Navn af Stadsmøer²). Men i Tidernes Løb søgte man til leiede Sommerfær, Sypiger og Sytoner; deres Tal er nu saa stort, at fortiden (foruden de i fast Tjeneste antagne) ikke mindre end 434 med 19 Hjælperfær forsørge sig selv og 133 Personer med deres Arbeide! Vignende Tanker vækkes ved det end større Antal af Qvinder, der leve i Væreembede eller Værevirksomhed og anden Embedsbestilling og dermed ofte forsørge Familie: Livets Krav voyer med Livets Udvikling og sfaaner ikke

¹) Ovenfor S. 428—29.

²) Ovenfor S. 216.

det svage Kjøn — kun at ogsaa Midlerne maatte være tilstede til at lette Dagens Byrde, naar Arbeidskraften er fortræret!

En ny Klasse af Samfundet, som de ældre Folkelister overjaae, er Dagleiernes eller Arbeidsmændenes talrige Klasse. Den opføres vel kun med 1218 egentlige Dagleiere, men med dem, de forsjøge, tæller denne Klasse 3506 Personer, og forøges derhos med 3 à 400 Personer, der leve af ubestemt tilfældigt Erhverv. Nær dem staae i Henseende til Erhvervets Udbytte de Mange, der arbejde som Medhjælperne ved Fabrik- og Haandværksdrift, ligesom man ogsaa har forbeholdt dem det fælleds Navn af Arbeiderklassen, skjønt de rettere kunde kaldes dem, der kun arbejde med Haanden. Disse og mange Andre, som i smaa Bedrifter af Handel og Industrie¹⁾ dele Vilkaar med dem, udgjøre nu en saa talrig Klasse af Indbyggere, at det har viist sig ved den sidste Folketælling, at 2157 Familier (eller $\frac{1}{3}$ af samtlige Familier) i Aaret 1877 havde en Skatteindtægt af mindre end 800 *Sk.*, og at 11,557 Personer leve under de dermed betegnede Vilkaar.²⁾ Er dette Forhold maaskee ikke særegent for Odense, er det dog et klart Vidnesbyrd om Vigtigheden af at vedligeholde Arbeidets Gang og understøtte Arbeidernes Bestræbelser for at hjælpe sig selv, ikke til Forlystelse og Nydelse, men til betrygget Subsistens og den Tilfredshed, som bæres af Nøisomhed. Enhver Standsnings i Handel og Bedrift føles stærkt, som Pengecrisen 1857 og Arbeidsløsheden 1873 fgg.; men ved begge Lejligheder har Byen havt

¹⁾ Det er mulig en Egenhed for Odense, at der er en stor Mængde Træarbeidere, der kalde sig Klodsmagere (thi egentlige Træsto forjærdiges ikke) og en stor Mængde Smaatjører, der besjøre Gade- og Havnefjøselse og Tilførsel af Brændsel og Sand. De første ere nu 48 og ernære 151 Personer. De Sidste indbefattes under de 55 Bogmænd, som ernære 222 Personer.

²⁾ Krebs a. S. S. 65.

betydelige Arbejder, som kunde træde istedetfor den private Virksomhed, og Arbejderbevægelsen, som drog igjennem Byerne, blev mødt med forstandig Oplysning og ærlig Smødefkommen, saaat der ikke fandt nogen eneste Arbejder-Strike Sted, men dens blivende Frugter ere en Arbejderforening med et anseeligt Bibliothek og tvende Alderdomsfriboliger, hvortil Communen gav Byggegrund og Haveplads. En Sparekasse for Haandværkere var stiftet allerede 1864 og en Laanbank.

Handelen tog det store Opsving, som betegner de sidste 30 Aars Epoche, nærmest paa Grund af Kornprijernes Stigning 1847 og de nærmeste Aars store Omfætninger; men fra Kornet udbredte den sig til alle Landproducter og andre Handelsgrene: Canalens Forbedring, mangfoldig forøget Dampskibsfart, den electromagnetiske Telegraf (1856) og Jernbanerne, som ved Statens Foranstaltning forbandt Byen med begge Belterne 1865 og ved private eller locale Kræfter 1877 med Svendborg og Smaaøerne, samvirkede til at udvide baade Oplandet og Udlandet for Byens Handel, og den tidlig grundede Privatbank, Discontokassen. (s. S. 460), understøttede den, ligesom fra 1877 en Filial af Handelsbanken i Kjøbenhavn og en Landbobank. Allerede 1862 talte Byen 106 Kjøbmænd i Lauget og 75 Skibe; Kjøbmændene have samlet sig i en Handelsforening, der oftere har gjort Skridt til at oprette en Børs og indført hensigtsmæssige Bedtægter. Nu lader de Handlendes Tal sig vanskelig opgive (c. 118) og er i stadig Bevægelse. Byens Skibe ere 78 og blandt dem en Dampbaad til Canalfartens Lettelse.¹⁾ Boutikshandelen drives efter Sortimentshandelens Methode, men hvor utallige Boutikerne end ere, er det dog endnu ikke lykket at etablere en varig Kunsthandel, ligesom der

¹⁾ Schneider Danm. Hdsbl. 1871 (Jædrel. Nr. 160) og Tillæg til Nationaltidenden 1878 Nr. 937.

blev gjort flere forgjæves Forsøg med den saakaldte Delicatesshandel, inden den blev fikket paa et Par Steder, paa det ene i Forbindelse med en udstrakt Material-Handel.

I Industriens Tjeneste arbeide nu over 20 Dampmaskiner i ældre og nyere industrielle Anlæg, og de leveres i Byen selv fra mere end eet Værksted. I større og mindre Anlæg drives alle almindelige Industrier, fra de største Fabrikker¹⁾ og til de Arbeider, der staae paa Grændsen af Haandværk og Huusflid,²⁾ om hvilke alle det i Bilag 9 meddeelte Uddrag af Folketællingslisten vil give fuldstændig Oplysning. Nogle af de ældre Anlæg ere opgivne, saasom Sukkerraffinaderiet 1855, Farveriet paa Frue Kirkegaard, hvis store Bygning nu er kjøbt til den tekniske Skole, en Stivelsesfabrik o. fl. Men mange og betydelige ere de, som ere opstaaede i den senere Tid. Saaledes har Odense en Mineralvandsfabrik, der har en levende Afsetning og er forbundet med en særdeles smuk Bygning ved Albanibroen. Et Olbryggerie anlagdes i det nye Albani Kvarter og fuldførtes af et Actieselskab 1857; det var bestemt til at producere bayersk Øl og har hævet sig til saa stor Betydning, at det ikke alene turde være Danmarks fordeelagtigste Actieforetagende, men ogsaa har gjort Odenses gamle Helgens Navn bekjendt over fremmede Lande ved sit „Albani Øl," ligesom dets mægtige ejendommelige Bygninger danne en interessant Heelhed i middelalderlig Stil.³⁾ Det alminde-

1) Saasom to Bomuldsvæverier, flere Uldspinderier, 3 Klædefabrikker, 4 store Jernstøberier, flere Farverier, et Træstjæreri, 2 Symaskinefabrikker, et Saltkogerier, et Høstøberi, en Lændstiftesfabrik, to Sæbesnyderier, en Fiskefabrik, en Farvefabrik, foruden dem, som skulle omtales i det Følgende.

2) Saasom Cigarfabrication, Blomsterfabrication, Photographering, Støbning, Forarbeidelse af Lak, Chokolade, Kæffer, Straahatte, Bat o. m.

3) Afbildet hos Lauridsen S. 97 og omhandlet S. 87—88.

lige danske Actieselskab for Røe-Sukker-Fabricationen valgte Odense til Stedet for et Sukkertogerie, der opførte store Bygninger¹⁾ udenfor Vesterport 1872—73 og arbejder med stigende Held paa at udbrede Røeavlén. Ved samme Tid gif den europæiske Actievindél ogsaa hen over Odense, og medens den fordunstede hurtigen i de mange Smaaforetagender, der sporløst ere forsvundne, (Selskaber for Fiske-rie, Østersbanker, Fiskeavl, Kaninavl²⁾) eller optog bestaaende Forretninger (Sukkevare- og Væstefabrication), fremkaldte den ogsaa store Entrepriser med ulige Held og Udsigter. Folkebanken (1870), der var anlagt paa Vildledelse og styredes uden Indsigt, efterlod kun den phantastiske Bygning i Vestergade Nr. 40, da den 1878 gif tilgrunde³⁾; men en Afslægger af den, som købte Byens ene Hotel (nu St. Knuds, Vestergade 72) og dermed forbandt et baierisk Ølbruggerie i Hotellets forrige Have, skjød dog et sundt Stud, der med et Product, som kaldes „Odense Øl“, ret vel concurrerer med Albaniøllet og bidrager Sit til at fornye Odenses gamle Berømmelse for sit Øl. Munkemøllens store Mædefabrik 1873 og et Glasværk udenfor Byen med vidtløftige Bygninger og Arbejderboliger 1873⁴⁾ vare ogsaa sundere Frugter af Diebliffets Tilskyndelse og lide kun under det Tryk, der hviler over den hele Handelsverden. Det nyeste Anlæg er en Tricotagefabrik i Kongensgade. Blandt de ældre Industrier har et Værksted hævet sig til en stor og verdensberømt Symaskinefabrik (Kongensgade og Vindegade), hvis Arbejder have hentet Prisen paa Udstillinger i Europa og Amerika. Allerups Jernstøberie, som ogsaa støber Kirkeklokker og

1) Afb. smjtd. S. 85.

2) Af dette Actieforetagende er dog et Spor tilbage i det ejendommelige Hus, som endnu staaer paa Vejen til Hannerup.

3) Afbildet hos Lauritsen S. 125. Jf. Byens Stiftstid. 1879 Nr. 4 fg., hvor Bankens Historie er meddeelt.

4) Begge ere afbildede i Lauritzens Odenje i Bill. S. 81 og 109.

forfærdiger Dampmaskiner og Locomobiler (s. S. 466), fysiske sætter nu 100 à 120 Arbeidere; det største Bomuldsvæveri (i Vindegaden) giver end flere Personer Arbejde med sine 150 Væve. De tvende store Bogtrykkerier, som i over 100 Aar have staaet ved Siden af hinanden¹⁾, følge Tidens Fremskridt, og navnlig arbejder Stiftsbogtrykkeriet med 5 Hurtigpresser, der drives ved exploderende Gasmaskiner; det beskæftiger c. 30 Arbeidere, og ved dets 100aarige Jubilæum stiftede Eieren et Legat for disse, hvilket han stadig forøger,²⁾ ligesom det andet Bogtrykkeries Eier ogsaa betegnede sin Families 125aarige Virksomhed 1873 med flere veldædige Stiftelser.³⁾ To mindre Bogtrykkerier staae ved Siden af disse, og fra et af dem udgaaer Byens anden Avis, „Thys Tidende“, og det ældre Steentrykkerie, som ogsaa arbejder autographist, har kunnet levere de Kort, som følge med dette Skrift. Af photographiske Ateliers ere mange og nogle fortrinlig anbragte, navnlig i særlig dertil indrettede Bygninger paa Fladhaven og Overgaden.

I Byens nærmeste Omegn ere fremdeles af Borgere anlagte flere Kalkbrænderier og udenfor St. Tørgen et stort Teglværk, hvis Murværk for største Delen er opført af Jens Andersens nedbrudte Gaard paa Fladhaven⁴⁾, og

1) Ovenf. S. 383 fgg. og de Mindekrifter, som ere anførte Note 3.

2) Bygningen med sit Taarn er afbildet hos Lauritsen S. 61. Byraadets Forhandl. 1872 S. 15.

3) Mindekrifterne fra begge Jubilæer ere anførte ovenfor S. 384 og 387, jfr. Byraadets Forhandl. 1873 S. 81.

4) Et andet paa Ejby Mark, som var bygt samtidig, er nu nedlagt. Forunderligt nok er der indtil dette Aarhundrede intet Spor af Teglværker i eller ved Odense siden Munkens Tid, da idetmindste St. Hans Kloster havde sin Teglgård (Bød. Sim. 2, 1, 101). Nu Leergrave omtales, af hvilke nogle laae nordfor Vindegaden og kaldes i Fordebogen 1643 „de gamle Leergrave“: de sees endnu, som Danne, paa Kortet fra 1717 (Pl. 111), og først i vore Dage er den sidste opfyldt, hvor nu Jernbaue-

en Olie-mølle paa Skibhuusveien. Dampmøllen, som anlagdes 1847 og nu er inddraget i Byen, og Munkemølle ere Byens eneste Roremøller; men i Nærheden ere nu Albani Bæirmølle og Næsbøhoved Bæirmølle, medens Vandmøllerne ere indfældne til een, Eiby Mølle. En Papirmølle, hvorom der baade 1680 og 1780 var Tale¹⁾, er omsider blevet til Virkelighed, da Dalum Mølle 1875 blev ombygget til Papirfabrik og leverer et fortrinligt Product. Denne Fabrik og den jydshyenske Jernbane, der aabnedes 1877, vare tillige de sidste Actieforetagender.

Af Haandværker drives alle tidligere, og medens

---

stationens Busket og Gangsti'en ere anlagte. Pottemagers forefindes ogsaa steds i Byen; men Teglbændere nævnes aldrig. Murstene fik man andenstedsfra: St. Knuds Kirke købte i 17de Aarhundrede lybste og holstenske Mursteen, tildeels over Hjerteminde, og Flensborg Minker; stundom hentedes ogsaa Muursteen fra Navnholt, Højselager og Lundeborg. Gullands Kalk og stundom norsk og jydsk (Mariager) Kalk og Palleshøi Grus udgjorde det øvrige Muurvæmne, medens Leret fra Leergravene meest fandt Anvendelse paa de Embedsboliger, Kirken skulde vedligeholde, tildeels til „Leerkifternes“ flinede Bægge. I dette Aarhundrede skal der vel være brændt Steen ved Paradiisshuset, Skibhuusveien og ved Eiby Mølle, men de første større Værker vare de to nævnte 1857. Nu har Byens Kirker faaet alle deres mangesformede Steen fra St. Jørgens Teglværk; og Fagø Kalk brændes nu ogsaa her paa Stedet. Grus blev endnu i Mand's Minde hentet fra Palleshøi (ved Nasum), og den store Bakke bærer ogsaa kjendelige Spor af Aarhundreders Udgravning. Paa lige Maade ere mange andre Høie forsvundne i og ved Byen paa dens flade Marker (jfr. ovenf. S. 16); den nuværende Markedsplads med Anlægget og Skydebanen er saaledes en gammel Sandgrav, hvor der før laae en Bakke, af hvilken endnu sees den østlige Kant, da Landeveien og Husene nødte til at staae den, og dette forklarer, at Veien nu ligger saa unaturlig høit over det flade Terrain ved Siden af den.

¹⁾ Om 1680 s. ovenf. S. 328, og 1780 anbefalede Jversen dette Foretagende som høist nødvendigt. Senere blev der gjort et Forsøg paa Erikshaab (Hansen Danm. S. 73.)

det ligger i Sagens Natur, at til en enkelt Tid en udmærket Arbejder kan præstere fortrinlige Ting (hvilket for kort siden var Tilfældet med Violiner og Photographier), synes det med Grund at kunne siges i Almindelighed, at Snedkerne og alle Slags Væderarbejdere endnu indtage den gamle Plads i deres Bedrift; en Odense Sadelmagers Arbejde tildrog sig særlig Opmærksomhed ved Udstillingen i Hovedstaden, og Snedernes og Skomagernes ved Byens egen Industri-Udstilling 1858 og Pariserudstillingen 1877. Og ligeledes kan Odense endnu anses berømt for sine Knive, da navnlig en nu afdød Instrumentmagers Arbejder i dette Fag vandt Præmie paa Udstillingen i Paris. En Green af Production, hvori flere Haandværkere forene sig, er Vognfabrikationen, der i de sidste Aar har vundet Anerkjendelse og omfatter Vogne af alle Slags fra Diligencer til Jagtvogne. En ældre Tids Fortrin synes at fornyes i Odense Guldsmedarbejder, der ogsaa har vundet sig med Hæder paa Udstillingerne. Ogsaa Blikkenslagerarbejdet, Kunstdreierarbejdet og Kurve- og Hattemager-Arbejde staae for Diebliffet høit i Byen¹⁾.

Til disse Fremskridt bidrage tvende Foreninger, Haandværker- og Industriforeningen, hiin stiftet 1857, denne 1858, men begge forenede i een 1862. Denne Forening har 1871 opført en stor og særdeles smuk Bygning paa en Deel af Frøkenflostrets Grund ved Albani Bro²⁾, og udfolder en gavnlig Virksomhed ved Foredrag og ugentlige Foreviisninger. Ligeledes understøttes Haandværkernes Flor ei lidet ved den Anviisning i Tegning, som gives Lærlinge i den tekniske Skole (hvorom nedenfor), saavel som i Lahns Stiftelses Skole og den muleste Realskole.

1) S. Oversigten over Haandværkslaugene og Byens almindelige Næringsforhold, Bilag 9. Af Kunstdreierarbejdet er Ulfams Patent Piber bekendt.

2) Afbildet i Lauritsens Odense i Billeder.

Men Forholdene ere nu ikke saadanne, at en Kjøbstads Productioner kunne finde stor Affætning paa fremmede Markeder: Handsfeudsørfelen er dog i Tiltagende, og Fabricationen har endnu det Omfang, at Byen tæller 15 Handsfemagere, af hvilke een endog har givet mere end 70 Særsker stadigt Arbeide og forsendt over 1000 Dusin Par Handsker til Udlandet. Stomagerarbeides Udførsel finder ikke Sted, undtagen forsaavidt som Regjeringen gjør Bestilling af Leverancer. Den betydeligste Udførsel, næst Kornvarene og Landproducter, er fortiden af Brændeviin og det bairerske Æl, især fra Albani Bryggerie.

Forøvrigt maa Productionen meest være beregnet paa Byens eget og Landets Forbrug, og derfor bestaaer endnu det gamle Forhold, at Landets Velstand betinger Byens, og dette gjælder ikke alene de egentlige Handlende og Haandværkere, men ved enhver Standsning i den regelmæssige Omsætning, saasom Pengecriser, knap Høst eller blot truende Conjuncturer, ere strax Virkningerne følelige for den store Klasse af Indbyggere, der leve af dagligt Arbeide eller af det Erhverv, som kun svarer til det daglige Forbrug. Det har derfor været saare heldigt, at en forsynlig Styrelse har kunnet udvide Erhvervskilderne og en christelig Velgjørenhed forøge Midlerne til at lette Livets Byrde for de Trangende. Vi ville betragte det Sidste først.

3. Stiftelser.

Den nyeste Tid har ligesaa lidet som Fortiden glemt den Godgjørenhed, der gennem hele Historien har sat sig saamange Minder i Odense. At de store benzoniske Gaver fra 1839 traadte i Virksomhed 1865, er ovenfor (S. 463) omtalt. De havde overveicnde Communen for Die,

og forsaavidtsom de toge Hensyn til de Enkelte, sluttede de sig meest til allerede bestaaende Stiftelser. Saaledes have ogsaa Mange senere betænkt Ushlet, Bespiisningsanstalten, Vahns Stiftelse og Huus's Boder, baade i Testamenter og ved Gaver i levende Live,¹⁾ — vigtige Bidrag til at holde Fortids Stiftelser i tidsvarende Stand. Ad en ny Vei lykkedes det en enkelt Borgers ihærdige Virksomhed at tilveiebringe den smukke Stiftelse for gamle Haandværkere og deres Efterladte, som fik Navn af Kong Frederik den Syvendes Stiftelse; den reistes ved smaa Bidrag fra alle Sider, Grundstenen blev lagt af Kongen den 29de April 1862, og den anseelige Bygning pryder nu det nye Albani Qvarter.²⁾ Paa lignende Maade er Oprettelsen af et Børnehospital sat i Værk og har tildeels begyndt sin Virksomhed under en foreløbig Form. Derimod er ved een Mands testamentariske Gave (1869) Ferdinand Jensen's Stiftelse for 6 Qvinder reist i det nye Qvarter paa Sortebrødre Løkke i Østergade, et hyggeligt Hjem, som Gilskovs Boliger, for dem, som have anden Støtte tillige. Det er den ottende Stiftelse af denne Art i Odense, siden Dr. Thenner stjænkede Byen Doctors Boder, foruden de Alderdomsfrivoliger, som ovenfor S. 488 ere omtalte.³⁾ En fuldere Forsørgelse bereder det 1864—70 restaurerede Graabrødre Hospital 60 Qvinder og 20 Mand, og det nye Graabrødrekloster, der samtidig blev opført paa Graabrødre Kirkes Grund, 24 Konventualinder.⁴⁾ Naar hertil føies flere rige Legater til Trængende,⁵⁾ hvoraf et er paa 5000 *R* (Møllegaards)

¹⁾ Ovenf. S. 448, hvor nu en ny Gave af 400 *R* til Huus's Boder kan tilføies (Stiftstid. 1878 14 Dec.)

²⁾ Afbildet hos Lauritsen S. 37. Blandt Stiftelsens Belgjører vare H. C. Andersen, Sparclassen o. fl.

³⁾ De øvrige findes S. 228, 399, 448, 464.

⁴⁾ Afbildet hos Lauritsen S. 52. Fundats af 10 Oct. 1870.

⁵⁾ Jf. Lauritsen a. S. S. 114.

og et andet paa 22000 *M* (Milos) og Sparekassens Legat paa 60.000 *M*, samt de ovenfor omtalte mere specielle Legater (S. 492), have vi ikke faa Vidnesbyrd om Nutidens Velgjørenhed, som ved Siden af al offentlig Virksomhed i i denne Retning ogsaa udøves af idetmindste 4 private Foreninger,¹⁾ foruden det talrige Frimurersamfund, Vaabenbrodrene og et Fængselsklub, stiftet 1858.²⁾ Denne Omfarg for at lette Livets Byrde for dem, der trænge uden at kunne henvises til det almindelige Fattigvæsen, har ogsaa fremkaldt en heldig Gjenoprettelse af mange gamle Legater, der i Tidernes Lob og under det 17de Aarhundredes Trængsler og det 18des mangelfulde Forvaltning vare forsvundne i det almindelige Fattigvæsens Formue: Byraadet uddeler nu samtlige disse Rentebeløb efter ethvert Legats Bestemmelse, tilligemed flere af de nysnævnte nye Legater, i Alt Renten af 193.000 *M*,³⁾ og andre Stiftslegater samvirke med dem. I det egentlige Fattigvæsens Sphære er en gammel Foranstaltning fornyet ved Oprettelse af en Skole paa Fattiggaarden 1879. Særlige Fattiglæger har Byen vel ikke, men samtlige, deels ansatte, deels practiserende Læger, hvis Antal anslaaes til 23, tilbyde rundelig fri Consultation, og det ovennævnte Boiesen-Benson'ske Legat (s. S. 464) yder Hjælp til Lægemidlers Betaling.

1) Blandt disse savnes endnu een for Diaconisens stille christelige Gjerning; men der er al Grund til at haabe, at den vil finde en Birketreds her i den nærmeste Fremtid ved den jamme Understøttelse, som andre Steder er bleven den tildeel.

2) Stiftstid. 1879 Nr. 266.

3) Jf. Damgaard om forsvundne Legater i Saml. t. F. S. og L. 4 Bd. og Byraadets Forhandl. 1878 S. 271.

4. Den sidste Tids Foretagender.

Naar vi spørge om det øvrige Indhold af Odenses Historie i de 30 sidste Aar, kan det ikke her være Hensigten at dvæle ved, hvad Borgerne have oplevet i Krig og Fred, i Modgangs- og Medgangsdage, i gunstige og ugunstige Tider; thi dette vil alt væsentlig være det Samme, som alle danske Borgere have deelt med dem; men vi ville fæste Blikket paa det, Byen som By har tilegnet sig baade til Livets fuldstændige Udformelse og til dets Fremme. Byen optræder handlende kun gennem sin Repræsentation eller Communalbestyrelse eller nu, efter 1868, sit „Byraad“, ¹⁾ og da denne Bestyrelse har udfoldet en stor Virksomhed baade ved at udføre store Foretagender og ved at støtte og optage, hvad der tilbød sig fra Privates eller Foreningers Side, kunde den hele Periode af Byens Historie passende kaldes Byraadets Tid. Vi ville paavise det Væsentligste, der er foretaget, men dog ikke undlade ogsaa at nævne, hvad der samtidig kan have givet sig Betydning i Samsundslivet ved Privates Foretagender.

Det første store Værk i denne Periode var Gasbelusning og Vandforsyning 1853, paa en Tid, da endnu ingen By i Kongeriget havde gjort Skridt til at tilegne sig disse Goder.²⁾ Gasværket anlagdes udenfor

¹⁾ Dette nu lovhjemlede Ord turde have sin Hjemstav i Odense; thi, saavidt mindes, blev det i Aarene 1852—57 som en Nyhed taget i Brug i den ene af Odense Aviser istedetfor Communalbestyrelsen og dens Medlemmer. En Fortegnelse over Borgemejstre og Raadmænd er, saalangt disse deeltogte i Magistraten, meddeelt i Bilag 10.

²⁾ Man har bemærket, at Odense mange Gange er gaaet i Spidsen for Danmarks Kjøbstæder eller dog næst efter Hovedstaden i Tilegnelse af Tidernes Fremskridt, og da ogsaa det almeneborgerlige Liv altid har været sig med Kraft i Byen, har den

St. Jørgens Port af det danske Gascompagnie efter en Accord, som sætter Byen istand til at indløse Værket til enhver Tid og lader Veien aaben for enhver anden Belysning, Byen maatte tilegne sig. Vandværket anlagdes af Byen selv for 70,000 Rdl., men har naturligviis gjort store Krav til Forbedring og Udvidelse efter Byens voksende Forbrug.¹⁾ Et Par andre store Foretagender udførtes i Forening med Landet, den nye Albani Bro over Aaen, som danner den nye Faaborg Landevei, og de to store offentlige Bygninger i Albaniquarteret, Thing- og Arresthuset (for Byen og tre Herredsjurisdictioner) og Sygehuset for Byen og Amtet (jfr. ovenf. S. 475) med det nærliggende Epidemie-Hospital 1877, som snart vil være omgaaet af Byen og heldigviis endnu ikke er benyttet. I lignende Sameie har Byen og hele Landet Arbejdsanstalten og Evangsarbejdsanstalten i det gamle Tugthuus. Samtidig med Albanibroen aabnede Byen sig en ny Udførsel mod Nord fra den nye Kongensgade, Ruggaardsveien, af hvilken den første Deel nu er inddraget i Byen, og efter Jernbanens Anlæggelse er forsaavidt en tredie Udførsel aabnet, som den gamle Udvidelse af

---

ostere været første Organ for politisk Udtalelse og Handling. Vi skulle i denne Henseende uden at stjelne mellem, hvad der er en Tilfældets Gavn, og hvad der havde sin Grund i egen Kraft, henvise til enderl i det Foregaaende nævnte Data: den første danske Helgen (S. 25), den første i Danmark skrevne Bog (S. 73), den første trykte Bog (S. 78), første Borgemeister (S. 90), Apothek (S. 183), Vandkunst (S. 195), Gymnasium (S. 232), Gadelygter (S. 388), Literatur (S. 76, 79, 330, 382-87, 459), Aviser (S. 381-84), Theatre (S. 430 og 506), Skolereform (S. 434), Læseforening (S. 459), Jernbroer (S. 466 og 475), Asyl (S. 444), Sparekasse og Discontokasse (S. 460), Gas- og Vandværk (S. 474), Industriforening (S. 494), Cellefængsel (S. 475), patrullerende Politie (S. 500), Landboffole (S. 504), teknisk Skole (S. 504) v. ft. S. 510 og 511.

¹⁾ Jf. ovenf. S. 474 og Lauritsen a. St. S. 80 og 37.

Nørregade, der kaldtes Frelserens Krog,¹⁾ er aabnet til at danne en østlig Tilgang til Stationerne (1865). Regjeringen lagde et smukt nyt Posthuus ved Statsbanen; men Byen har behøvet en Postexpedition i sin Midte og fik den i en Deel af Raadhuset, hvor ogsaa en Station er indrettet for det 1866 omorganiserede Politie, som har afløst Vægtervæsenet og iøvrigt har sine Localer i Thinghuset. Til Statsjernbanen ere endnu kun udlagte to Veie og en Gangsti; men efterat nu 1878 Passagen for Fodgjængere er ført ind til Byens Centrum, tør det forventes, at en hensigtsmæssig Bebyggelse af det indbydende Terrain vil bringe Byen en smuk Udvidelse imod Nord og skabe en naturlig Forbindelse mellem Byens Hovedgade og Statsjernbanen, medens den sydøstlige Banes Station allerede er inddraget i Byggeplanen for det nye Qvarteer, som ligger den nærmest. I denne Banes Anlæg tog Byen ogsaa sin virksomme Deel (200,000 *M*) og har beredet fortrinlige Tilførsler til den.

Med Siden af disse Foretagender, som krævede Opoffrelser for Beboernes Bedste i Almindelighed, var Byens Bestyrelse ogsaa betænkt paa at forøge Byens Activer: den kjøbte 1857 Canalen og Bogø Strand af Staten for 100,000 Rdl., og uagtet store Forbedringer af Løbet og Havnebassinet vil Canalen snart have betalt sig, og Bogø Strand er fordeelagtig afhændet igjen. Et Dampskib til Tjeneste paa Canalen og Fjorden blev ligeledes anstaffet 1864. I Maret 1868 udvidede Byen sine Marker ved Kjøbet af Kræmmermarken, som tilhørte Maløkkegaard; 156 Tdr. Land stor blev den kjøbt for 55,000 Rdl. og giver saavel et rigeligt Overflud som fri Plads til nye Bygninger og Anlæg til den nordøstlige

¹⁾ Ifte Frelserens Krog, som det i den seneste Tid er blevet Sædvane at skrive. Jf. ovenf. S. 52.

Side. Mod Syd har Byen 1875 erhvervet den smukke Vystkov Fruens Bøge, som strækker sig langs Laen fra Byens Grændse ved Hødehuset til Christiansdal og udgjør 52 Tdr. Land; den betalttes med 53,000 *Kr* og er nu sikret Byen som Forlystelsessæd, hvad den i en Række af Aar har været ved Eierens Godhed. Tilligemed den kjøbtes en nærliggende Jordlod (4½ Tdr. Land) fra Dalum Præstetald, senere en halv Gaards Jorder af Sanderum Mark, 18 Tdr. Land, som støder umiddelbart til Byens bagerste Koerstovmark. I dette Aar har den forøget sin Mark mod Nord ved Kjøbet af Henriettehøjts Jorder ved Havnen (10 Tdr. Land). Ved disse Kjøb er Byemarken nu udvidet over den ældste Grændse mod Syd, medens den endnu er indskrænket mod Nordfiden og besønderlig indstaaet paa den østlige Deel af Nordfiden, vistnok som Følge af Salg af Jorder, der have tilhørt Graabrødre Hospital og ere afhændede til udenbyes Fæstere.¹⁾ Det hele Jordtilliggende beregnes til en Værdi af 1,050,300 *Kr*.

Paa en mere indirecte Fordeel har Byens Bestyrelse regnet ved de store Byrder, den har paataget sig for at modtage Garnison saavel af Fodfolk som af Hytterie. De gamle Localer i Provstegaardens Bygninger med Ridehuus og tildeels nyere Stalde lode meget tilbage at ønske, og af Private var kun opført en Gaard til Casertering af Hytterie (i Vindegaden), men den benyttedes ikke mere. Byen opførte derfor først 1869 et stort og smukt Exercerhuus udenfor Assistentkirkegaarden og 1874 et fortrinligt Ridehuus i Byens modsatte Udkant paa Kræmmermarken, og til dette har allerede 1876—78 flere nye Casernebygninger sluttet sig i det store omfattende Hytterie-Etablisement, der vil indtage en vidtstrakt Plads nærmest ved Byen, ligesom flere Bygninger for

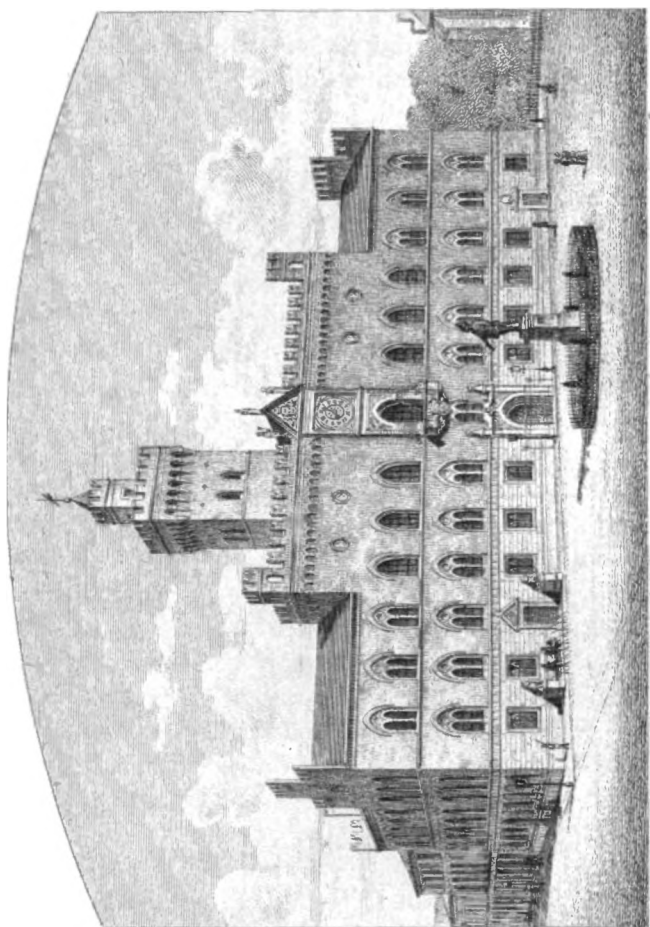
¹⁾ Hospitalet laae nemlig under Landets Jurisdiction undtagen i Henseende til Politie. (Nrc. 18 Dec. 1789.)

begge Baaben skulle reises under Forudsætning af Garnisonens Forbliven. Overcommandoen er dog endnu forbleven i den nu nedlagte eneste Fæstning.

For Diebliffet arbeides paa at tilfredsstille et andet stort Krav, som den nys foregaaede Omordning af Byens offentlige Skolevæsen stiller (ovenf. S. 436), idet der opføres nye Skolebygninger til samtlige Drengeskoler i Lighed med den Samling, der er istet af Pigeskolerne i den nye Bygning i Claragaden. Paa Pladsen mellem Graabrødre Hospital og Vindegaden opføres fire Bygninger i en storartet ædel Stil, hvormed tillige er givet en stor Tilfaldelse til at indordne dette Terrain i Byens Byggegrunde og Gadesystem. Det nye Drengeskole-Etablissement er beregnet paa c. 1200 Dreng og anslaaes til 150,000 *M.* I Hovedbygningen vil H. C. Andersens Billede blive anbragt, ligesom han vil mindes ved det betydelige Legat, han har stiftet til den flittigste Dreng i Skolen. En Skoleinspecteur staaer i Spidsen for Skolegjerningen istedetfor den tidligere ordnede Catechet, hvis kirkelige Embedsindtægter væsentlig nu igjen komme Kirken tilgode. Ligeledes har Byen givet Afkald paa Kirkebetjentlønningernes Forbindelse med Lærereembederne.

Ogsaa foretages store Arbejder til Gadernes Bro-lægning, saaat den gamle Klage i denne Henseende (ovenf. S. 453) nu maa forstumme og Odense endog, som Hovedstaden, allerede har Gader med dobbelte Vandurstene og brændte Fliser. Ikke mindre vindes i flere Henseender ved omfattende Kloakanlæg, der ere begyndte i Hovedgaderne og føres ud til Aaen og Bækken. Denne er selv nu for største Delen dækket af en muret Ledning. En Fiskehalle opførtes allerede 1866 efter en interessant Plan paa Fisketorvet, men er 1875 bleven forlagt til en friere Plads i Hans Jensens Stræde. Tilbage staaer endnu et nyt Raadhuss, hvormed man i andre

1841. • BREITENBURG • BURG.

Byer saa ofte har begyndt, og som ogsaa paatæntes. Det gamle Raadhuss har vel allerede modtaget en væsentlig Forbedring ved en Tilbygning (1863), hvori en smuk Forsamlingsaal for Byraadet er indrettet; men Pladsen er indskrænket for de voksende Forretningslocaler, og en monumental Bygning i Byens Centrum vilde smukt afslutte den Forvandling, som Omgivelserne af St. Knuds Kirke har undergaaet, især naar den med sin Façade forenede de tvende Torvepladser, Flakhaven og Albani-Torvet.

Til deslige store Foretagender har Byen naturligviis stiftet Laan, som hidtil reistes til hvert enkelt Foretagende for sig, og medens dens Activer ansloges ved Udgangen af 1878 til 3,174,277 *M.*, beløb dens Gjæld sig til 1,233,906 *M.* I den sidste Tid har den foretrukket at søge Laanene samlede under een Form ved at rejse et almindeligt Laan paa Odense Communes Obligationer, i Lighed med andre store Byer: et Laan paa 1,400,000 *M.* (eller eventuel 2 Mill.) er bevilget at optage saaledes, at det emitteres successiv til 94 pCt.¹⁾

Faste vi Diet nærmest paa de ordinaire stedsige tilbagevendende Formaal, er det en Selvfølge, at et stort Samfunds Anliggender kræve en ordnet Pleie: Byen har en voksende Embeds- og Betjent-Stand. Den har sin Stads-læge siden 1848, sin Stadsingenieur siden 1867 og hans Conducteur, sin Brandinspecteur (1873), Skoleinspecteur (1874), Markforvalter, Canalfojed, Fattigininspecteur, Billetteur, foruden de Embeder og Bestillinger, der ere nødvendige for enhver Kjøbstad; i Byraadet selv dele faste Udvalg de forskjellige Grene af særlige Anliggender. Styrelsen omfatter ikke blot de materielle Interesser og foreskrevne Gjenstande, men ogsaa Alt, hvad der kan befordre Oplysning og aandelig Dannelse, tildeels i Samvirken med

¹⁾ See Byraadets Forhdl. 1877 S. 73. fgg. og 261, og 1878 S. 271.

Private og med Stat og Kirke. Den lærde Underviisning er dog endnu forblevet Statens Sag alene, og Byen har ikke overtaget Skolepenge for nogen, sjønt den Stjæbne, som de gamle Gaver til Odense Cathedralskole have havt, vel kunde opfordre dertil, efter som denne Skole, med Undtagelse af et Par store Legater fra den nyere Tid, har tabt det Fortrin at tilbyde Stipendier og Fripladser i et Maal som fordm, da Kong Frederik den Anden havde anvist 43 Sognes Kongetiende til Disciples og Læreres Underholdning, som før havde hvilet paa Klostrene.¹⁾ Men for den borgerlige Dannelse drages Omsorg ikke blot ved den muleste Realskole, som tildeels holdes af Byen (S. 436), og ved Fripladser i offentlige og private Skoler (1000 *R*), men ogsaa ved den Understøttelse, der ydes flere fra private Bestræbelser udgaaede Instituter (jf. S. 437). Et saadant, Landboskolen, blev stiftet 1855 under det patriotiske Selskabs Vedelse, og ved Understøttelse fra forskjellige Sider har den 1873 faaet en særdeles smuk Bygning i Windegaden og besøges af et Antal Disciple, der i Reglen overstiger det normale Tal.²⁾ Et andet er den tekniske Skole, der ligeledes stiftedes af Private (ovenf. S. 459) og nu tilbyder en særdeles stærkt søgt Underviisning for tilkommende Haandværkere og Kunstnere. Den har nu ved Byens Hjælp (10,000 *R*) kjøbt en stor

¹⁾ S. ovenf. S. 199. Det store Communitet, som har sit Navn af den oprindelige Fælledsbespiisning, tjener nu det almindelige lærde Skolevæsen, sjønt det endnu 1793 i Nrc. 15 Nov. kaldes, hvad det ogsaa var, „Odense Skolecommunitet“, og der er 1842 forgjæves gjort Forsøg paa at reclamere det (Munke Bidrag til Od. B. Hist. S. 251.) Endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede havde alle Disciple (nu kun ?) fri Underviisning og Mange derhos Understøttelse fra Borgernes Side. (Mules Erindr. fra 1786—93 i Skolens Program 1877 S. 12.)

²⁾ Denne Skole er afbildet hos Lauritsen S. 3, blev indviet 1 Octbr. 1873, jf. Beretningen: Ved Indvielsen af det theoretiske Landvæsen sinstituts nye Skolebygning, Odense 1873.

Giendom ved Frue Kirke (Harveriet) og tør see en betydningssfuld Fremtid imøde.¹⁾ Ligeledes understøttes en mindre Kunst-Industrie i en Snittekole, hvorfra fortrinlige Arbejder udgaac, en Handelskole, en Navigationsskole og forskjellige Foreningers Bogsamling, ligesom ogsaa almecennyttige Foretagender af enhver Art finde beredvillig Understøttelse, saasom Hestevæddeløb, der aarlig finde Sted paa Heden, Landmandsforstillinger, Udstillinger, Hedejelseløbet, Fængselsløbet o. desl. Et af de betydningsfuldste Foretagender var Indkjøbet af en meget riig Samling af nordiske Oldsager 1871, som foreløbig har faaet Plads paa Slottet og aarlig forøges ogsaa ved yngre Gjenstande, som have kulturhistorisk og national Interesse; et privat Selskab for nordiske Oldsager havde banet Veien og 1860 grundlagt en mindre Samling, som er forenet med Byen. Nu imødeses en længe savnet Museumsbygning, som efter Nutidens Begreb om et Museum vil behøve andre Dimensioner end den, som Geheimeraad Bülow havde tænkt sig til Stiftsbiblioteket og dets ubetydelige Samling af Oldsager, da han 1824 tilfagde dette Bibliotek 14,000 Rdl. til en ny Bygning.²⁾

Andre Fremstribt vandt Bylivet ved private Foretagender. Bade og en offentlig Badeanstalt for Fattige var oftere paatakt, navnlig (1873) i Forening med Vandværket; men Tanken udsortes først ved Dampstøttenet, og senere oprettedes flere private Badeanstalter, af hvilke en tilbyder romerste Bade, der søges fra fjerne Steder. Da Byen tidlig havde faaet sit Theater (ovenf. S. 430 og 469), der ved successive Forbedringer har holdt Skridt med Tiden, var det uventet, at der reiste sig endnu et i

¹⁾ Et Præmielegat paa 1000 R er tillagt den 1878. Byr. Forhbl. S. 73.

²⁾ En Gave af 1000 R er 1878 ffjæntet til et saadant Fremtidsmuseum. (Byraad. Forhbl. 1878 S. 73.)

Windegade, hvor en Privatmand 1857—59 gjorde et Forsøg paa at oprette et Forlystelsessted i Næghed med Hovedstadens Tivoli i den Eiendom, som oprindeligt var bygget til Caserne.¹⁾ Han kaldte det hele Etablissementet Pantheon, men det havde lidet Fremgang, og de blivende Frugter deraf ere kun en meget stor Circus og et smukt Theater, samt en med Bazarboutiker udstyret Passage, der forbinder Windegade og Vestergade og med Tiden kan blive en Gade. Theatret kalder sig Folketheatret, medens det ældre nu kaldes Stadttheatret: begge benyttes af reisende Kunstnere; men naar det skeer samtidigt, viser det sig, at Byen ikke behøver et Secondtheater ved Siden af det ældre, om end dets Størrelse ikke længere svarer til Tiden, og dets Beliggenhed er lidet heldig. Et dramatisk og musikalsk Selskab (1862), flere Sangforeninger og en stor Musikforening samle og uddanne Kræfterne, og den sidste kalder jævnlig fremmede Talenter til Stedet. De benytte saavel Theatret som Raadhuset og stundom St. Knuds Kirke.

Byens Forskjønnelse ved Plantninger og Kunstværker er en Green af dens Historie, der næsten heelt ligger indenfor dette sidste Tidsrum. Medens nogle af de andre Byer, som Randers og Aalborg, allerede i Begyndelsen af dette Aarhundrede havde faaet anseelige Stov- og Vyst anlæg, nøiedes Odense med den ene offentlige Have, som Slottet tilbød Beboerne, og som almindelig kaldtes „Kongens Have“.²⁾ Dens Anlæg hidrører fra Klosters Omdannelse til Slot, som Grundtegningen 1717 viser (Pl. IV), og dens oprindelige franske Stil sees paa Grundtegningen af 1760 (smstd.) som dens nuværende engelske med en

¹⁾ Et tidligere Forsøg paa et saadant Forlystelsessted var gjort under Navn af Fiona ved Hunderup (1847), men faldt hurtig hen.

²⁾ Wegeners Erindr. i sy. Saml. 7, 67.

stor Mængde sjældne Træer paa den nyeste Grundtegning (Pl. V). Udenfor Byen er det første og i 40 Aar det eneste Spor af Plantning, at de eligerede Mænd 1802 vedtog at beplante den jydlike Ende af Sandgraven, omtrent mellem Markedspladsen og Exerccerhuset.¹⁾ Hvis dette er skeet, er Anlægget ikke blevet varigt, thi Generalstabens Kort over Odense og Omegn 1823 har ikke Spor deraf saalidt som af nogen anden Plantning, end ikke af Alleen til Assistentkirkegaarden, men viser alene Træerne paa Middelfart-Landevei. Imidlertid fik dog Kirkegaarden sin Allee før 1839; men først efter 1847 har en stadig Virksomhed for Byens Forstjønneelse taget sin Begyndelse, da et 1828 grundlagt Legat til dette Formaal omfider kunde benyttes,²⁾ og denne Virksomhed, som begyndte med den nu afbrudte Gangsti fra Nonnebakken til Albanigaden og Bustettet ved Kirkegaarden, antog større Omfang, da ogsaa det benzonste Legat paa 24,000 *R* fra 1865 blev disponibelt.³⁾ Ved den da nedsatte Comitee for Byens Forstjønneelse, der oprettede sine egne Plantestoler, er særdeles Meget udført i saa Aar fra den smukke Spadseregang (Philosophgangen) langs Laen (1866) til den store Forbindelse med Skoven (1870) og med Giby Mølle (1878), saavel som inde i Byen (Graabrødre Torv 1872, Bjentebam og Jernbanens Bustet), saaat Odense nu er rigt paa saa smukke Spadsereveie, som det flade Landskab tillader, og de betydelige Midler, der ere henlagte til

1) Om Sandgraven see ovenf. S. 493 Note.

2) Det kaldes Formælingslegatet, fordi det er stiftet til Minde om Frederik den 7des første Formæling, 1ste Novbr. 1828, idet de Penge, som Illumination af Byen vilde have kostet, efter et Bink fra oven bleve indsamlede hos Beboerne til et Legat. Fund. 5te Juni 1829 bestemte, at Renterne først maatte bruges, naar Kapitalen havde naaet 1000 Rdl.

3) Legatet Nr. 4 til Odense Byes og Forstæders Forstjønneelse. Borch Beretn. om Legater S. 3.

dette Formaal, saavel som til større Foretagender til Byens Bedste, tillade at forvente Meget af Fremtiden. En ny Virkefreds er aabnet Comitteen i Friens Bøge, efterat Byen har erhvervet dette meget søgte Maal for landlige Udflugter.¹⁾ Et særdeles smukt Haveanlæg, som Læseforeningen har udført paa Munkemøllens Holm 1873, og de nye Villaer paa Aacns sydlige Bred forstjønne Byens fremtidige Midterpartie, og om hele Byen har en Ud-lænding 1863 berettet, at den udmærker sig ved en ualmindelig Rigdom af Blomsterflor i Vinduerne,²⁾ ligesom den ogsaa endnu er riig paa smaa Haver.

Med Brydelse af Kunstværker er ogsaa omfider gjort en Begyndelse. For Kunsten i ængere Forstand frembyder en Provindsby ikke gunstige Vilkaar, og med Undtagelse af Claus Bergs Dage kan Odense ikke siges

1) I Odense Omegn søges nu ikke mere Kragssberg (ovenf. S. 379) undtagen til religiøse Sammenkomster, som i nogle Aar ere holdte der for Frue Sogns Menighed; men i dette Aarhundrede have de meest søgte Steder været Tollelund (see Wegeners Grindr. i Hn. Saml. 7, 50), Næsbyhoveds og Naløftegaard's Skov, Caroline Amalie Hilde ved Næsby, (f. Lauritsen Odense S. 127), til hvilken Udgangen var kjøbt mod en aarlig Godtgjørelse af Statskassen, men dog i Aar Friens Bøge og Hundstrup Skov, og da Næsbyhoved Skov (hvis Naturffjonhed beskrives i Molbech's Ungdomsvandring 2 D. S. 108) tabte meget ved Søens Udtørring, samlede sig Alt mere og mere i Friens Bøge, hvor ogsaa Eieren af Christiansdal imødekommende tilfod Foreningen at opføre en Pavillon 1842; i Aaret 1828 omtales første Gang en Vogn, som kjørte mellem Byen og Hundstrup Skov om Søndagen; senere har Snefe af Vogne farret mellem Flakhaven og Friens Bøge, og efterat en Sporvognsforbindelse 1868 havde været paatænkt, har omfider den sydhjenske Jernbane ved sin Station ved Lystkoven fuldbendt Forbindelsen, medens samtidig Spadsereveien dertil er anlagt. Denne Skov tilhører nu Byen, Skyttepavillonen fra Næsbyhoved er flyttet dertil, og alle Stænder samles der. I længere Afstand søges endnu Langejs, Hjerteminde Mint og Munkbo Bakke, og Jernbanen benyttes til Tommerup, Bispenberg og Hestbjerg Stove.

2) Den franske Beretning om Landmandsforsamlingen 1863.

at have havt nogen særlig Betydning i de bildende Kunsters Historie. Hvad der findes i Kirkerne af tildeels fortrinlige Malerier fra det 17de Aarh. og paa Raadhuset fra det 18de, er vistnok kommen andensteds fra eller skyldes reisende Kunstnere¹⁾, hvorimod vel Steenhugger- og Træskjærer-Arbejdet kan skyldes Byens Mestere, og navnlig det sidste viser en betydelig Udvikling²⁾. Ikke heller har der været anseelige private Malerisamlinger i Byen, og de Malerier, som prydede Odense Slot, ere endog 1863 bortflyttede. En Kunstforening, som oprettedes 1866 og foranstaltede enkelte Udstillinger, er opløst, og Kunsten har fristet en besteden Tilværelse i private Kredse og i enkelte Maleres og Tegners Virksomhed, der ogsaa nu i St. Knuds Kirkes Decoration har givet sig et hæderligt Bidnesbyrd³⁾. Af offentlige Mindesmærker fik Odense

-
- 1) Saaledes man vel Oluf Bagers Familiestykke i St. Hans Kirke og Tho. Brodersens i St. Knuds Kirke være malede her, men vistnok af reisende Mestere. Blandt Byens Beboere findes vel bestandig En og Anden, hvis Benævnelse tyder paa Erhverv ved Kunsten, som Jost Maler 1632, Jochnm Contrafeier († 1678), Thomas Contrafeier († 1723), Thom. Jacobsen, Skildrer 1730, Johan Leihammer, Skildrer 1747, Jens Thraue, Skildrer († 1779), Dalin 1766 o. fl. Men naar man seer, at Jost Maler kun skulde have 3 fl. Daler for Borgemeister Otto Knudsens Portrait, faaer man ikke hvie Tanter om disse fattige Borgeres Kunst. I Slutningen af det 18de Aarhundrede anmeldte reisende Silouetteurver deres Ankomst til Byen i Aviserne. Om Raadhuset see nedensf. Note 3.
- 2) Jf. ovenf. S. 292; men det ene der omtalte smukke Arbejde paa Klingenberg er nu ødelagt. For det 18de Aarhundrede afgiver St. Knuds Kirkes nu borttagne Udsmykning et hæderligt Bidne. Billedhuggere nævnes stadig i Byen og indbefatter baade Steenhuggere (som Andreas Billedhugger 1670, der indhug Otto Knudsens og Abigaels Monument — Birkerods Dagbg. S. 130) og Billedskjærere (som Herm. Jansen, der 1752 leverede Figurer til St. Knuds Kirke).
- 3) Paa Raadhuset forefindes, foruden hvad ovenfor er omtalt S. 376, 421 og 472, et Kunstværk af en egen Art: to Portraiter

fit første 1852, da taknemlige Medborgere opreiste en Mindestøtte over de Krigere, som døde paa Lazaretterne her i Byen efter Slaget ved Fredericia — en høi Mindestøtte med Indskrift og Basrelief i Marmor paa Assistentensfirkegaarden, omgivet af de Faldnes Grave, tilveiebragt ved Skrifter og en Indsamling, som var udgaaet fra Odense. En anden lignende tilføiedes 1866 over de Krigere, som i den sidste Krig døde paa Byens Lazaretter; den reistes af Odense Commune og er forfærdiget her.¹⁾ I Byen selv blev Kong Frederik den Syvendes Standbillede paa Fladhaven den første kunstneriske Brydelse; dets Oprettelse blev besluttet ved Budstabet om Kongens Død, idet Byen stillede sig i Spidsen for en nyent Indsamling med 2000 *R.*, og 5te Juni 1868 afdækkedes Statuen, som fremstiller den folkehære Konge med Folkets Frihedsbrev i Haanden, modelleret af Bispen og med Inscriptioner paa Sokkelen, blandt hvilke et fortrinligt Vers af Bloug.²⁾ Senere har Byen faaet Kingos Buste, som blev staaet af en Forening, der ved indsamlede Bidrag vilde reise den store Sanger et Minde; den er anbragt paa St. Knuds Kirkegaard 1875. Men ved lokale Kræfter har Byraadet 1876 forfjønnet Byen med et særdeles smukt Springvand paa Fiskeforvet paa den bortflyttede Fiskehalles Plads, omgivet af Blomsteranlæg og indrettet til Belysning ved Gas,³⁾ og ligeledes har Byraadet gjort indledende Skridt til Oprettelse af et Standbillede af

---

af Christian den 8de og Caroline Amalie broderede med Silke, lignende de fineste Kobberstik, engang benyttede til Anbefaling for en Ansøgning om en Faldsmøntners Benaadelse og staaede til Odense By 1830 af Kunstnerinden i Helsingør.

1) Begge ere afbildede i Lauritsens Odense S. 121 (118). Iøvrigt henvises til Beretningerne i „Mindefesten paa Odense Kirkegaard den 16de Juli 1852“ og i Odense Communalbest. Forhandl. 1866 S. 23—24, og Cohens Skrifter.

2) Afbildet og beskrevet i Lauritsens a. St. S. 8.

3) Byraadets Forhdl. 1876 S. 46.

Digteren H. C. Andersen, Odense Byes Væresborger; det er bestemt til at anbringes paa Pladsen ved Skjolden, medens hans Navn ogsaa er knyttet til flere andre Minder og Steder i Byen.¹⁾ Det store Torv vil saaledes endnu staae tomt, indtil en stor Tanke kan give det sin passende Brydelse.²⁾

Andersens Navn minder om den Hylдинг, Odense i de sidste Tider har ydet Digtekunsten i Danmark. De svage Spor af Digteraandens Kærlig i det 16de og 17de Aarhundrede, som ere omtalte ovenfor, antyde altid mere end de fleste Provindsbyer dengang kunde opvise;³⁾ men fra den Tid Ringo gjorde Odense til sin Tids største Digters og alle Tiders største Pjalmedigters Hjemstavn, vedblev en Efterklang i religiøs Digtning at lyde igjennem et Aarhundrede,⁴⁾ og i vore Dage har H. C. Andersen kastet Glands over sin Fødebyes Navn. Som Byen nu har Ringos Minde ved Cathedralen, saaledes gav Communalbestyrelsen H. C. Andersen et talende Beviis paa hans Fødebyes Anerkjendelse af hans Betydning i Landets Rige, idet den kaarede ham til Væresborger af Odense og høitidelig overrakte ham Væresborgerbrevet den 6te Decbr. 1867 — en enestaaende Hæder, som i Forening med Udtalelse af levende Paastjønneelse fra Medborgeres Side gjorde et dybt Indtryk paa den elskelige Digter, hvis Barndomsdrømme fra det fattige Hjem i Odense saa

1) S. ovenf. S. 451, 496, 502 og 512 og Andersens Gad.

2) Som en Mulighed kunde tænkes et collectivt Minde for Byens tre store Belgjorere (Lahn, Eilshov og J. Benzon), der havde hver sin Alder af Menneskelivet fortrinlig for Die.

3) See S. 78, 76, 217, hvortil endnu kan joies Prof. Jacob Jacobsen Wolf, der skrev en Jødechronike paa Vers 1603 og 34.

4) Prof. Cl. Maur, † 1728, Biskop J. Ramus, † 1785, Sognepræst H. C. Bunkeslod, † 1805, Biskop Plum, † 1834, og tildeels Amb. Stub, som stundom boede i Odense 1740 - 47.

vidunderlig vare bleve til en stjern Virkelighed.¹⁾ Byraadet hilste sin Væresborger ved hans Jubel-Fest i Kjøbenhavn 1869 og feirede hans 70de Mars Fødselsdag blandt Andet ved at sætte Mindetaulen paa hans Barn-domshjem,²⁾ og kort efter lagde det Byens Mindekrands paa hans Grav 1875.

Religion og Kirke ere ogsaa under de udviklede Samfundsforhold komne i nærmere Berørelse med den borgerlige Ethrelse, og har der været Tider, da denne meente at kunne see bort fra det kirkelige Livs Interesser, kan der lykkeligvis ogsaa indtræde Tider af den modsatte Character. Stjønt Religionsfriheden har aabnet Veien for alle særlige Retninger, er der ikke Meget at sige om fremmede Religionsfamsund; kun faa have vundet nogen fast Indgang i Odense. De Romersk-Catholskes Samfund er det største, og de have, uden dog at danne nogen anerkjendt Menighed, oprettet en Kirke (indviet til Jomfru Maria 1869) i den fra Frøkenklostret afhændede Patronatbolig, og derhos opført en Skole, som det ovenfor er omtalt (S. 406 og 482).³⁾ Baptisterne have derimod opgivet deres tidligere Bedehuus i Kongensgade, og Irvingianerne have gjort forgjæves Anløb; kun Methodisterne fortsætte en regelmæssig Prædiken.⁴⁾ Folketirken har desto mere Historie. Ikke blot have alle tre Sognetirker faact hver sit tidsvarende Liigcapel (ved S. Benzons Gave);⁵⁾ men ved den ene, Frue Kirke, er 1874 det

1) Jf. Anderkjens Levnet 2 D. og Com. West. Forhdl 1867 S. 102-4 og Byens Aviser.

2) Ovenf. S. 451. Byraadets Forhdl. 1875 S. 32 og 150.

3) Afbildet hos Lauritsen S. 114.

4) Disfenterne 1860 ere anførte ovenf. S. 458. Ved den 1878 foretagne Folketælling angave sig: Catholiker 63, Reformerte 5, Baptister -, Jøder 29, Mormoner 28, andre Beljendelser 16. (Arens Folketæll. 1878 S. 39.)

5) Frue Kirkes er det mærkeligste, da det er den gamle Bygning fra 1308 (ovenf. S. 74), der ved Ombygningen 1860 blev

forhen nedlagte Capellanie eller Andenpræste-Embedet gjenoprettet, idet Byen dertil besluttede at afgive et aarligt Tilskud af 1350 *R* som Vederlag for de kirkelige Gien- dele, der ved det gamle Capellanies Nedlæggelse 1809 vare tilfaldne Skolevæsenet¹⁾ — et Exempel, som maatte ønskes fulgt paa de mange Steder, hvor en ukirkelig Tidsaand indskrænkede Præsteembedernes Antal. Ligeledes er et Præstembede oprettet for Thing- og Arresthuset, hvis Capel er opført 1861 efter Gellefængslernes Princip²⁾, hvorimod det ældre Embede ved Tugthuset er bortfaldet ved denne Straffeanstalts Nedlæggelse 1865.

Uagtet Kirkerne's Indtægter ere formindskede ved Stolestadepenges og Tavlers Aflæggelse, er der dog i de sidste Aartier fortaget store Forskjønelser og Forbedringer ved alle Byens Kirker. Graabrødre Hospitals Kirke fik ikke blot i sin ydre Skikkelse en kirkelig Character i Forbindelse med Stiftelsens øvrige Bygninger, ligesom den ældgamle Klostergang, der fører til den, blev restaureret i sin oprindelige Stiil; men ogsaa Kirkens Indre er blevet forskjønned især med et særdeles smukt Loft og prydet med det store Crucifix fra den nedbrudte Graabrødre Kirke og en høist tiltalende Altertavle, som Kirkens Venner satte. Denne Restauration udførtes naturligtvis ved Stiftelsens egne Midler; men for de tre andre Kirker har Byen tilveiebragt de fornødne Summer ved at overtage en Kirkestat af 8800 *R* aarlig. Frue Kirke, der allerede 1852 blev indvendig restaureret, fik 1865—66 sin ydre Omdannelse, der fremdrog dens gamle in-

---

gjenopført af de samme Steen i Munkeverband, dog saaledes at den østlige Gavl forblev ganske urørt. Naar Pontoppidan kalder denne Bygning den største Antiquitet i Odense (D. Atl. VI, S. 583), maa det nu forståes med nogen Indskrænkning.

1) Byraadets Forhdl. 1873 S. 21.

2) Ovenf. S. 475.

terezfante Chorgavl, og den blev samtidig ved en Sognebeboers Gave forsynet med Varmeledning. St. Hans Kirke er ved en omfattende Restauration (1878—80) baade udvendig og indvendig blevet som en ny Kirke, hvis Mure vise baade de gamle Johanitermunkes Bygning og de skønne Capelbygninger i deres oprindelige Stiil, medens det Indre nu frembyder et mægtigt, lyst, velformet Rum foran det lange Chor, der er prydet med Kirkens store Crucifix og med en ny Altertavle af høi Kunstværk, som Menigheden har stjænket til sin fornede Kirke. Opvarmingen er anlagt efter det nyeste System, og Gas indledet.¹⁾ Begge disse Kirker ere decorerede med farvede Ribber og Bueslag omtrent som Koeskilde Domkirke, og i St. Hans ere de under Kalken foresundne Malerarbejder bevarede eller efterlignede. At de mærkelige Gravstene og historiske Malerier (see ovenf. S. 49, 53 og 206) ere bevarede, er en Selvsølg.

St. Knuds Kirke havde, siden den 1618—20 blev istandsat ved kongelig Foranstaltning og overgivet til Magistratens Bærgemaal (ovenf. S. 315), kun modtaget en indgribende Restauration i Aarene 1750—57, hvortil en Collect over begge Kongeriger blev den bevilget (ovenf. S. 320 og 398), men som paaførte Kirken en efter daværende Forhold bethdelig Gjæld, saaat større Arbejder senere kun kunde udføres ved Velgjøreres Bistand (ovenf. S. 398 og 457). Efterat den derpaa i Aaret 1814 var blevet indordnet under Kjøbstad-Kirkernes almindelige Regler, havde den ved Tilskud af en ringe Kirkestat omfider naaet en ret gunstig Ballance med Udgift til et Legat paa 20,000 *R.*, som tilfagdes Kirken ved J. Benzon's Testamente, da der atter maatte blive Spørgs-

1) Odense har nu alle de tre brugelige Opvarmingsmaader i Gang: i Frue Kirke med Vand, i St. Hans med Luft og i St. Knuds med Damp.

maal om større Foretagender. I Mæret 1857 blev den befriet fra et Rabotkab, der skjulte den fra Hovedsiden (den nordlige), idet den gamle saakaldte „Bispegaard paa Flakhaven“ blev kjøbt til Redbrydelse ved et Sammenstød og Kirkens Midler. 1862 fik den et nyt fortrinligt Orgel; en ny Kløistang blev opsat 1865 og hele Spiret istandsat uden Uheld. Men jo mere det architectoniske Monument traadte frem efter den nævnte Bygnings Bortfjernelse, og efter Kirkegaardens Planering og Afgravning viste sig i sin fulde Storhed, desto mere paatrængte sig Tanken om at see Kirken restitueret i sin oprindelige Skjønhed, og da den paa samme Tid blev underlagt det kunstkyndige Kirkesyn for monumentale Kirker, udtastedes en Plan for en saadan, der kunde følges ved alle fremtidige Arbejder. Den første Anvendelse af denne Plan viste sig saa tiltalende, at da en større Reparation af det Ydre var blevet nødvendig og vanskelig kunde stilles fra en samtidig Omdannelse af det Indre, besluttedes det 1871 at gennemføre den hele kunstneriske Restauration paa cengang, alene med Undtagelse af Taarnets Spiir.¹⁾ Arbejdet blev strax paabegyndt, og i Nov. 1872 gjordes en Opdagelse, der end mere forøgede Interessesen: under Chorgulvet stødte man paa Spor af afbrudte Bueslag, som tydede paa en Kryptkirke, om hvilken ingen Historie og ingen Tradition havde ymtet.²⁾ I en Muursteens Kirke i Spidsbuestil findes en saadan høist sjældent og i Norden intetsteds; men efterat Jorden var bortført, vare de afbrudte Bueslag,

1) Den første Bevilling bemyndigede Kirke-Inspectionen til at optage et Laan paa 120,000 *kr.* under Communes Garantie. Senere er det forhøjet til 161,200 *kr.*, indbefattet Varmeapparat og Gasindlægning.

2) I sin Afhandling om denne Kirke (i Mummess a. St. S. 38) anfaae endog den kyndigste Kunsthistoriker, Professor Søyen, det for afgjort, at „Kjelderens under Choret aldrig havde havt anden Bestemmelse end at tjene til Begravelse“.

de indmurede Bærepiller og Fundamenterne til en Spilerad i Midten utvivlsomme Vidnesbyrd, og en murct Brønd indeholdt endnu det Vand, som den catholske Tjeneste havde krævet. Stedet havde længe været heelt opfyldt af tildeels murede Begravelser, der rimeligviis først have taget deres Begyndelse med den ældste, der nævnes, Greve Dohna's 1584, altsaa dengang, da Restaurationen 1582 foranledigede Helgenstrinenes Indmuring i Chorgavlen: Kirken trængte dengang til Indtægter, og man kunde mulig gjøre Meget ud af Gravpladser paa dette Sted; men man kunde ogsaa slaae Kryptkirken ned for at spare Vedligeholdelsen. Opdagelsen vakte det tvivlsomme Spørgsmaal, om Kryptkirken skulde gjenopføres: det havde aabenbar mere Interesse i national-historisk Henseende end for Menigheden, der ikke kunde ønske Chorgulvet forhøiet; til den forøgede Omkostning søgte man i denne Betragtning om Tilfud af Statskassen; men det blev ikke tilstaaet. Alligevel optoges dog ogsaa dette Arbejde i Planen, og den nydelig gjenopførte Kryptkirke staaer nu som et enestaaende Mindesmærke fra det 13de Aarhundrede og mulig som et Bink om, at den ældste Kirkebygning havde haft en Krypte. Begge Helgenstrinene have nu deri fundet deres endelige Plads, mulig tillige deres oprindelige, og de kongelige Liig af Kong Hans's Familie ere ogsaa der nedsatte i Kryptkirkens nordre Sidegang tilligemed de Minder, der have fulgt dem fra Graabrødre Kirke.¹⁾ Efter 3 Aars Arbejde var den hele Kirke tilbageført til dens oprindelige Stikkelse og staaer nu som det ældste Bærk af den udviklede Spidsbuestiil i Danmark og i dets

¹⁾ See ovenf. S. 456. Saavel Helgenstrinenes Restauration som disse kongelige Liigs Nedlæggelse i tilloddede Zinklister blev foretaget ved offentlig Foranstaltning; men Resultatet af Commissionens forudgaaede Undersøgelser er endnu ikke offentliggjort og turde være meget interessant baade for Kong Hans's Vedkommende og for Christian den Andens.

Heelhed med Bræg af en fuldendt Udvikling, nærmest liig de Kirker, der i det 13de Aarhundrede opførtes i England, paa Arxptkirken nær. Eenhed og Harmonie har krævet Bortfjernelsen af Pulpiturer og den hele Udsmykning fra det forrige Aarhundrede, som uagtet sit eiendommelige Værd stod i Strid med Bygningen, saaat det Architectoniske nu fremtræder i sin fulde Storhed og Keenhed, kun mildnet og oplivet ved en riig Anvendelse af Malerkunst, hvortil Motiver tildeels forefandtes.¹⁾

Den 18de Juli 1875 var en Festsdag for Odense, da Hs. Majestæt Kongen med de fleste af Kongehusets Medlemmer gjæstede Byen og bivaanede det minderige Nationalmonuments fornede Indvielse til Menighedens Brug. Den øvrige Dag tilhørte festlig Glæde i Borgeres Kreds og sluttede med Folkets Hilsen ved Fakkelskin i Slottets Have. Et Kongebesøg sætter mange og store Tanker i Bevægelse: Fortids Idrætter og Fremtids Formaal fremtræde paa eengang og sees i deres Forbindelse med det store Samfund, hvoraf den enkelte By er et Led. Vor Betragtning af Byens Gang gennem Tiderne fører til lignende Tanker, og vi ville slutte med det Haab, at Forsynet vil lade de Ønsker opfyldes, som da bleve udtalte af Byen og for Byen; da vil Konge og Fædreland og med begge Odense By i freidig og glad Fortrøstning see Fremtiden imøde under den Høicstes Varetægt, som hidtil har

¹⁾ Kun Et staaer endnu tilbage: til Altertable tjener foreløbig Hovedpartiet af den, som 1649 blev opjat; men det er et berettiget Ønske, at Claus Bergs Kunstværk, som nu staaer i Frue Kirke og lidet stemmer med denne Kirkes Heelhed, engang maa indtage sin naturlige Plads i den Kirke, hvor saamange Minder fra Graabrødre Kirke allerede ere samlede, og hvor Alt bærer de svundne Tiders Særpræg. Iovrigt henvises til den indholdsrige Beretning om det hele Arbeide og Beskrivelsen af Kirken i dens nuværende Stand i: „S. Lauritsens St. Anuds Kirke, en illustreret historisk Beskrivelse. Odense 1875“.

skjærmet og vil skjærme dem, som forlade sig paa Herren. Naar den store Helligdom, der er betroet Odense Bye, fra den første Begyndelse laae saaledes, at Byen maatte siges at gaac i tre lange Linier mod de tre Verdenshjørner ud fra St. Knud, der laae midt paa den lange sydlige Grændse, saa vil den nu snart ligge i Byens Midtpunkt, omsluttet fra alle Sider af den udvidede Stad: det være et Billede paa, at som Byen skylder Kirken Meget i sine første Tider, saaledes ville dens Borgere slutte sig trofast til den Herre, hvis hypperste Helligdom staaer i deres Midte! Det skee!

Bilag.

Bilag 1

(f. ovenf. S. 39).

Litteræ protectionis et privilegiorum confirmatio Consulibus et Civibus Otthoniensibus a Gerhardo Comite Holsatiæ datæ.

Universis præsentia visuris seu auditoris Gerardus, Dei gratia Comes Holsatiæ et Stormariæ, Salutem in Domino sempiternam. Notum facimus universis tam præsentibus quam futuris protestantes publice, quod hos exhibitores præsentium, Dilectos nobis Consules et Cives nostros Otthonienses, omnes et singulos cum ipsorum familia et bonis eorum quibuscunque mobilibus et immobilibus in dicta Civitate aut extra ubilibet constitutis ad ipsos spectantibus sub nostra pace et protectione suscepimus specialiter defendendos, dictis Consulibus et Civibus nostris dimittimus, concedimus et liberaliter indulgemus, nichilominus et per præsentem litteras nostras approbamus, confirmamus et meliori modo quo pomussu, (possimus) ratificamus omnes libertates et quascunque gratias, sive in theloneis aut jurisdictionibus et quibuscunque aliis, quocunque etiam nomine, commodo et utilitate existant, quas a Regibus Daciæ plenius et liberius dinoscuntur habuisse, prout in litteris super hoc confectis lucidius continetur. Mandamus igitur et sub obtenta gratiæ nostræ districtius prohibemus, quatenus nequis advocatorum nostrorum aut officialium eorundem seu quisquam alius cujuscunque status aut conditionis existat, dictos Consules aut Cives nostros aut

aliquem de ipsorum familia in persona aut rebus contra libertates et gratias ipsorum ipsis a Regibus Daciæ . . . . ut præmittitur, indultas, audeat aliququaliter inpedire seu molestare, prout indignationem nostram et ultionem debitam voluerit evitare. In cujus rei testimonium Sigillum nostrum præsentibus est appensum. Datum Otthoniæ Anno Dei MCCCXXX quinto, proxima sexta feria ante Dominicam qua cantatur Oculi.

(Af Braudts documenta Otthiniensia, i det St. Kgl. Bibl. Ny Kgl. Saml. Nr. 406. fol.)

Bilag 2

(j. ovenf. S. 39).

**Brier udtj Sanctj Knudhs closter udtj Ottheuse sid
bræff liudenndis somm her effterfølger.**

Christiann R.

Vor gunst tillforrn, Wiider att som wij tillforne
haffue besallitt etther att skulle lade wphygge sti Knudhs
kierketornn, till att hennge stormclockenn och andre kiertens
Clocker wdj, Och same thornn icke Enndnu er fuldkomenn,
Thij bede wij etther och wille, attj mett thett første mug-
ligt er lader same taarwnn ferdige giøre, Och saa sterkt att
thett forwden andre Clocker kannd taale att hennge same
Stormclockenn wdj, Wij haffue wonndt och tilladett, attj
till same thaarwnns wphbyggelses behoff muc affbrhde sti
Albans thornn, Och ther till brugge hues stien och ann-
denn diell ther findes, Och hues aff same thorn offuerbliffuer,
och icke kannd bruggis till sti Knudhs thornn, Haffue wij

want och giffuett Dsß Elftl. Borgemeister och Raadmendt
wdj wor Kiøbstedt Odennse, till Byenns bygnings bchoff,
Her wider etc.

Dat. Kolling themn 19 Nouembris.

Mar 2c. Mdlviij.

(Regia maiestas manu)
(propria subscripsit.)

Bilag 3

(s. ovenf. S. 67—69).

Af Graabrødre Hospitals Copibog 1709.

Om den Gaard og et Stykke Jord, Jørgen Nielken fik
Brev paa udaf Helliggeistshuus ved Tinget.

Item Jørgen Nielken fik Brev ind til Sig og Sine
Arvinger paa en Gaard og Grund Ved Helliggeistshuus
ved tinget, Som strækker sig udi Længelken fra Adelgaden
og udi Øster XLII Alen, udi Bredelken udi Nor og
Synder fra Agestrædet og til Kirkmuren XXII Alen,
saa at Agevehen bliver fri til Hovedgaarden, at give aar-
ligen V $\frac{1}{2}$ dansk til Hospitalet etc.

Item fik Jørgen et Papirsbrev, at han og hans
Hustru ikke skulle give Mere til Hospitalet end III $\frac{1}{2}$,
for de bygger Gaarden af bar Grund.

Sammeledes skal Jørgen Nielken give aarligen til
Hospitalet III $\frac{1}{2}$ af En anden Egendom, hand fik Brev
paa af Hr. Hans Knudsen og Michel Mule, fordem For-
stander til Helliggeistshuus ved tinget.

Om Helliggeistes Kircke Ved tinget her i Ottense.

Peder Christiernsen, Christiern Lauritsen, Anne Michel Mules Esterleberste og Anne Weiloß finge Rgl. Maj. Breff at de og deres Arvinger skulle have og beholde samme Kircke og Kirckegaarden, Undtagen den Part af Kirckegaarden, Torgen Nielskn (har) liffsbrev paa, dog med saadan Stiel og Vilkor, at de og deres Arvinger skulle aldrig bekiende dennem nogen Herlighed og Rett til Noget udaf det Gods, der ligger Eller laae til Hellig Gestes Enten udi Byen Eller uden Byes. Datum Ottonie Mandag Efter Marci' Aar MDXLI.

Om et Stycke Jord ved Helliggeistes Hovedgaard.

Paa dette Stycke Jord fik Lavriß Kottly og hans Arvinger Brev paa til evig Tid at give til Hospitalet otte Skilling. 1540.

En Byggeplads i Frue Kirkestræde.

Item fik Peder Jepsen Livsbrev til sig og Hustru og Arvinger, Arving efter Arving, paa en Hospitalets øde Jord og Grund liggendes i vor Frue Sogn i Ottonse imellem den Gaard, Hr. Anders Roed fordem iboede, og den Gaard, som Capellanen til vor Frue Kirke nu udi boer, strækker sig fra Adelgaden og i Vester indtil den Gaards Plankværk, Thomas Mickelsen iboede, for aarlig Skylb, som er to Mark danske under 4 þ. Brode. Aar MDLXII.

Bilag 4

(j. ovenf. S. 269).

Braunii Theatrum Urbium.

Om Odense.¹⁾

Civitatum Fionæ maxima, interioribus tam publicis quam privatis ædificiis ornatioꝛ, quam propugnaculorum ac mæniorum ambitu munita, ut quæ Bellonæ furiis scpius agitata et deformata fuerit . . . Porro Franciscanorum Cænobio, eximia etiam fundatoris aula existit, ubi nunc aluntur docentes omnes et studiosi pueri Scolæ trivialis, instituto et liberalitate Frederici Secundi Daniae regis,

- 1) At dette Stykke om Odense hidrører fra en Mand i Byen selv og sandsynligviis fra Cornelius Hamsfort d. Ungre, som det allerede er bemærket ovenf. S. 270, beskrives ved flere Smaatræk baade i det her meddeelte Uddrag og i det øvrige Stykke. Saaledes røber det sin Oprindelse fra en dansk Mand, naar han bemærker, at Byen er kaldet efter Odin „ligesom den Ugedag, der kaldes Onsdag, og den berømte Biskop Odinkar“; og det røber en Odense Mand, naar han kalder Byen „denne Ø“ og omtaler det Huus, som engang (før 1580) havde staaet paa „det store Torv“, og dets danske Navn „det elende Huus“, som den tydske Udgiver dog har omdannet, ligesom naar han beretter, at dette „nye Torv hver Løverdag søges som et Marked“ — Sligt kunde kun falde Den ind, der kjendte Stedets Forhold, og ikke en reisende Beskriver. Fremdeles er Forfatteren en Mand, der kunde vide Dag og Datum for Opdagelsen af St. Knuds Helgenskrin, som om han havde været Dienvidne. Endelig turde det pege paa Hamsfort selv, at Forfatteren ved at nævne Odinkars Navn tilføier, at om denne „Biskop i Ribe kan læses i Fortegnelsen over Biskopperne“ (in catalogo episcoporum); det er, som om han henviste til sine egne „series episcoporum“, som han just forfattede paa samme Tid, men som endnu ikke dengang vare udgivne, og i det Forarbejde til disse, hvori hans Prospect af Odense findes, har han ogsaa, ligesom det staaer i denne Beskrivelse af Byen, knyttet den Bemærkning til Odenses Navn, at ogsaa Onsdagen har Navn efter Odin.

Ubi etiam Nosocomium Regium et Palatium (sic) hujus insulæ generale. In hac etiam civitate est coenobium D. Johannis, ubi nunc defunctis fratribus Regia curia existit. Forum est amplum justiciarium et piscarium, ad cujus orientale latus quondam ædes D. Gertrudi sacra, plane nunc desolata. Publicum hic etiam cimeterium existit, quondam ad monasterium Dominicanorum spectans, quos Sortebrødre nuncupabant. Cujus quidem monasterii templum eleganter ornatum post fugam fratrum destructum, reliquis ejusdem ædificiis quibusdam loci Nobilibus distributis. Fuit et hic templum S. Georgii nunc desertum, habens quondam Nosocomium adiunctum (o: adjunctum). Item T. D. Virginis, cujus Præpositus et patronus est Cancellarius Regni. Ubi et præcipuam sedem et curiam habet. Pallatium quoque Episcopale Othini fuit, speciosum locum occupans, nunc in civium habitationes conversum. Præter forum piscarium Est hic etiam forum novum sive Regium, singulis sabbatinis diebus nundinis celebratum. In isto foro quondam erat Xenodochium vulgo da Ælende hauß. In hoc foro Serenissimo Frederico II Daniæ Regi, bonæ memoriæ, ejusque filio Christiano, nunc electo Regi Daniæ, homagium præstitum. Hic quoque ab eodem Serenissimo Rege, fælicis recordationis, collatum est feudum Slesvici et Holsatiæ Duci Adolpho et Johanni fratribus ut etiam Johanni juniore, quæ actio ad centenos quasi annos quieverat. . . . Cum chorus ecclesiæ D. Canuti repararetur anno salutis 1582 die 22 Januarii inventa est tumba cuprea auro obducta et christallinis lapidibus heroice et decenter ornata, in qua reconditum fuit Divi Canuti regis Daniæ Martyris sceleton . . . .

Bilag 5.

Udtegnelser af Magistratens Embeds-Bog 1649

(s. ovenf. S. 254—56, 260, 262).

Af Byens Jordskyls-Bog 1643:

Aff dend Norden Woning i Westerpoert ¹⁾ ...	2 Daler.
Aff dend Soerd Smellem Aacn och dend hauffge Bed Laurids Nielken Bhesvegetz gaard ...	8 β.
Hans Anpart aff en gammell Bey till Holbedaaere	1 β.
Borgemeester Hans Nielken, hanβ Anpart aff samme Bey	2 β.
Aff en gaard i Westergade paa hjørnet Bed Posten, Som Kgl. Maj. tilforne haffde, Som nu hvr. Poffuel i Dallum tilhør ...	5 Ƴ.

Paa Torffuet.

Margrethe S. Jens Mogenkens Aff et stycke Jord langs Ved hendis huus, Vdtill Torffuet	6 β.
M. Christen aff Sin Gaard han iboer Synder Bhetingett ²⁾	1 Daler.
Aff Welb. Fru Sidzell Høegs och Karen fl. M. Suenb Pederskens Gaarde, Jordskyl ³⁾	1½ —

Af Byens Inventarium 1643:

Byens Brænde med Villie paa 1.
Bæderspande hængendis i Raadhuusgangen 73.

¹⁾ Senere Tilskrift: „er til Mestermanden og Bytjeneren“.

²⁾ I en senere Jordebog af 1678 kaldes denne Gaard Dr. Christian Lujas Gaard, som beboes af Mg. Sorgen Sahn. Det er nuværende Nr. 2.

³⁾ Disse ere Nr. 1 og den nu nedbrudte (Brohm's) Gaard.

Brandstiger, Fyrhager och Stenger:

(deriblandt: „som henger i Anne Beder Beersens Stræde“ — og „i det Stræde mellem Rasmus Gaas och Anne Hans Michsens Huuse“,¹⁾ — „som henger i Claus Mules Stræde“ og i „Hans Jensens Stræde“) —

Jernlencher:

2 Store Jern Lencher hengende paa Hr. Boffuels och Knud Jacobsens gaarde i Westergade.

1 Lenche, som henger paa Beder Gaases huus till Nedergaden.

3 Handtkloffuer.

Her foruden som Byens Inventarium er forbedret 1650:

1 Brende til Bismar och fieringer,

1 Brende til Guin,

1 Spanske felle,

1 liff giortell,

2 store Jernbakker,

1 Raaber Wandspruds med des tilbehøring,

Jern af Papegøien XI½ *l.*²⁾

1) Dette Stræde synes at være en nu forsvunden Passage mellem to Gaarde paa Overgaden's sydlige Side omtrent ved Nr. 39.

2) Papegøien var rimeligviis her som andensteds bestemt til Fugleskydningen, og dette er det eneste Spor af en saadan Forlystelse i Odense før det 18de Aarh. Den stod paa Heden og nævnes 1639 i Skiftet efter Raadmand Matthias Diderichsen, som eiede „et Huus paa Heden ved Papegøien“. Pladsen maa søges nær ved Byen, thi Matt. Diderichsens Huus siges i Fordebogen at ligge ved Hørsætorvet, altsaa omtrent hvor nu Skydepladsen er. At Papegøien nedtoges paa denne Tid, svarer til hvad der skete i Kjøbenhavn, hvor det danske Compagnies Forsamlinger ophørte 1650 (Nielsen S. Trcfold. Gilde S. 59), og i Alsborg, hvor Kjøbmandsgildet aflagde Fugleskydningen under Krigen 1658. (Sydske Saml. 7de Bd. S. 316.)

Bilag 6

(til S. 252).

Christian den Fjerde, medt Guds Naade Danne- marchis, Norgis, Wendis og Gotes Konning.

Vor Gvnst tilforn, wider efftersom og Elstelig Sidzel Høig, Afgangne Ebbe Munches Effterleffuersche for os wnderdannigst haffuer ladet andrage, huorledis hun paa hindis Gaardt vdi Vor Riøbstedt Ottenfæe med forderligste noget Achter at reparere och forbedre, medt Vnderdannigst Begiering, Att Bytingett, som saa Nær paa hindis Gaard er laggt och Byggt, at dendt Gaardenn ey lidet schal were thill shade, paa it Andet stedt motte henfløttis, da bede wi eder och Naadigst Wille, attj forskreffne Byting lader forfløtte Och paa it andet bequemt Stedt der i Byen henfettis. Der medt Scheer Vor Wille. Besalendis eder Gudt. Schreffuett paa wortt Slott Riøbenhaffn den 29 April Anno 1643. Under vort Signett.

Christian R.

Bilag 7

(til Side 253).

Borgemeistere och Raadmend vdi Ottenfæ

Giøre Witterligt, Att Efftersom Erlig och fornehme Mandt Knud Knudsen Borger her i Staden Vdi den Gaard, hand haffuer Tvert offuer for Sig, Imellem henrich Buntmagers Gaard och dett Stræde Ved Karen Sl.

Bertell Wichmands, haffuer hafft en Post aff Byens Kender, huilchen hand Erbyder sig at afflegge paa det Sted och begierer en Kende fra Posten ind i den Gaard, hand nu Sielff iboer deremoed maate nyde.¹⁾ Saa endog of well ehr beuist, hand den Post i forn. Gaard inden Woedsigellse haffuer Nytt, er os dog iche nogen Adkom dertil frembwiist, huorfore wi paa Byens Begne med hannem haffuer accorderit saaledis, Att hand Smoeb den Postes Affschaffellse i forn. Gaardt, maa tilladis En anden Post i hans Gaard, hand nu Iboer Neden for Tinget aff den Wandkumme Sammesteds wed Byens Kendemester maa tilladis derfra ind i Knud Knudskens Gaard at Indføre och legge, Saaledis att naar andre Borgere deromkring boende fand faae Wand aff samme Post, schall og maa (de) dett tilligge och efftersom det Kand taalis till hans Nyttelighed, Dog sparslig och eh till att spilbe eller forøede, Och det Saalenge Knud Knudskens hans hustruoe eller Børn och Børnebørn sellff sanme Gaard eyer och besidder Och alld dend stund nogen Ottenke Borgere, her i Byen Statter og shyller, deri boer, Med saadan condition og Willkor, at Knud Knudskens eller de Samme frihed nyder, Arligen huer Martini till Ottenke Byes Rimmener Trej Slette Daler til Byens Wandings forbedring erlegger, dog naar Knud Knudskens, hans hustruoe og Børn och Børnebørn, Alle ehre døde, eller saa snart de Gaarden sellger eller afhænder, Skall de, der effter Gaarden besidde will, Tage Borgemestere och Raad her i Byen deris Tilladelse. Men om nogen Tid kom dem der i att boe, som eh Borgere waahre, shall

1) Han boede i Gaarden paa Fisketorvets Nordside, men havde tillige en stor Ejendom i Nørregade, der strakte sig over Nr. 11-17 og havde tilhørt Claus Brockenhus. I den førstnævnte Gaard staae hans og Hustrues Navne paa den Portbjælke til Dandsestrædet, som har Nrstallet 1648, nemlig K. K. S. og I. A. D. (Ingeborg Andersdatter) Se ovenf. S. 401.

Byen dem intet Wand shyldig werre att lade følge af Rummen eller Byens Render. Blegg och nogen till Sinds samme Wand eller Post Sellff att wille miste, Skulle de ey heller om de Treh Slette Daler Anmoedis eller shyllig were at wdgiffue. Deß till widnikbiurd wnder woris Stadß Seigell.

Ottense den 9 Juni 1654.

(L. S.)

Den store Lillie
i Boy.

Bilag 8.

(S. 108.)

Om Guldbjord.

Guldbjord er en dunkel Benævnelse, der kun forekommer een eneste Gang i et Privilegium, som Christian den Første gav Odense Borgere 1454;¹⁾ men Guldbjord er en Benævnelse, som blev meget almindelig i Byen to Hundrede Aar senere og holdt sig i Brug i det mindste til 1772. Om der er historisk Sammenhæng mellem disse Benævnelser, er ikke let at sige; men det er klart, at de have ganske forstjellig Betydning, uagtet den yngste Afskrift af det førstnævnte Privilegium, der hidrører fra det 17de Aarhundrede, skriver Guldbjord istedetfor Guldsjord, saaledes som man dengang pleiede at sige.²⁾

---

1) Aftrykt i Rosenvinges Gaardsretter og Stadsretter S. 211—12 og i Udtog hos Bedel Simonson Odense 1, 2, 143.

2) Byfogdens Embedsbog i Karen Brahes Bibliothek, Nr. 282, se ovenf. S. 247 og 251.

I tvende Artikler om Byffatten, der skulde lignedes paa Byens Borgere, siger Privilegiet af 1454, at Borgemeester og Raad skulde blive fri for aarlig Stat, dog at de gjøre i anden Tynge som andre deres Medborgere. . . . „Stem the Borgere, som haffue Guldz iordh, schulle beholde then frii for aarligh skat, som aff ærelhd wærit haffuer, oc gøre thoch tæeniste therfore som andre frii men i theres byes udbudh oc annen tynghæ.“ Da her saaledes er Tale om Noget, der allerede 1454 havde Arilds Tids Hævd, er det naturligt, at Tanken føres tilbage til de Tider, da hele Landet var taget til Leding og Ledingsstat efter Mark Guld, hvoraf 3 Mark udgjorde et Bol eller en Havn, og Guldjord vil da være at forstaae om Jord, der ikke var Bjjord, men skuldsat efter Landets Maade, efter Guldsvurdering, (Guldsvirthing)¹⁾, medens Bjjordernes Ledingsstat var omfat til eller indbefattet i den aarlige Byffat.²⁾ Derfor er det ogsaa ganske i sin Orden, at disse Borgeres Andeel i Byffatten ikke maatte bestemmes efter disse Landeiendomme, der ydede eller havde ydet deres Stat andetsteds, i deres Bygd eller Havn; „de skulde have deres Guldjord fri for den aarlige Byffat“, men vistnok som Borgere i Byen deeltage i den efter deres Kjøbstadejendom, dog ogsaa dette med Undtagelse af den Gaard, en Adelsmænd selv beboede.³⁾ Men naar det kom til Udbud, virkelig Krigsrustning og Tjeneste, henvendte Fordringen sig til Personen (saavel Adelsmand

¹⁾ Om dette Ord's omstridte Forklaring er Alt samlet i Molbechs Danst Glossarium S. 308.

²⁾ Allerede i Kong Baldemars Privilegier, stadfæstede 1477, heder det, at alle Jorde og Grunde indenfor Byens Fredssteder og Markeskjel skulde være aldeles fri for al Tynge saasom er Jæne og Studh (o: den gamle Ledingsstat). Rosenvinge a. S. S. 202 og Actst. udg. af F. lit. Selsk. 1, 27.

³⁾ Denne fritagelse hjemles i flere Stadsretter hos Rosenvinge a. S. S. 71, 81, 84, 89.

som Borger), og derfor tilføies, at Guldsjords Eiere skulde dele fælleds Byrde med Borgerne „i Udbud og anden (Krigs-) Tynge“. Man kan derved tænke paa Borgere som Peder Marsvin til Lindved, Jens Michelsen til Esfelund og senere Michel Pedersen til Steininge, Rytte til Esfelund (Raundrup) og andre Borgere, som kjøbte Jordegods. At dette er Meningen af denne Lovbestemmelse, stadfæstes ved den Gjentagelse, der 1495 findes i Kong Hans's Privilegium § 3 om Byfstatten: Borgemestre og Raad skulle være fri for deres aarlige Byfstat; „item the, som eygedomss gods haffue paa Landit; the rede theraf i frig och aarlog meth theres metborgere effter som huer haffuer gotz till“. ¹⁾ Guldvurberingen er i de mellemliggende henvend 50 Aar traadt saa langt tilbage i Tanke og Tale, at Lovgivningen sætter det simple „Eiendom i Landet“ istedetfor Guldsjord, og Skatteforholdene vare nu saavidt udviklede, at det ikke behøvede at gjentages, at Kjøbstedmænds Eiendomme i Landet vare frie for Byfstat, men kun at Eieren skulde deeltage i Byens Udbud, da navnlig Adelsmænd, som boede i Byen, kunde tilfredsstille deres Vedingspligt ved det Mandskab, de stillede af deres Gods. Guldsjord nævnes ingensteds mere; den skarpe Adskillelse af Stænderne forandrede Vedingsvæsenet, idet hver Stand beskattedes for sig; Byfstatten blev en Ubetydelighed ved Siden af de langt større overordentlige og nye Skatter, saaat Borgerne let udredede den af deres Kjøbstadeiendom uden at faa de adelige Beboeres Deeltagelse: paa fri Guldsjord udenfor Byens Markstiel var der ingen Anledning til at tænke, og i mere end 150 Aar nævnes Ordet ikke heller.

Men fra 1634, da det er forekommet mig første Gang, nævnes i Skifter og Skjøder fri Guldsjord i en tiltagende Mangfoldighed af Tilfælde, igjennem det hele

¹⁾ Smst. S. 214.

17de Aarhundrede og nu indenfor Byens egne Grændser i Gader og Stræder, inden og udenfor Portene, ved Eiendomme, der ikke eje det mindste Andet end Byggegrunden.¹⁾ I det attende Aarhundrede forekommer det sjældnere, men dog endnu 1772, da Huset Nr. 66 i Bugestrædet overteredes til Auction i Adressecont. Esterretn. Nr. 26 med Tilføiende: „er fri Guldjord“. Dette Udtryk maa endnu i Oluf Bagers Tid have været ubekjendt; thi i hans berømte Laasebrev, hvori mere end 20 Eiendomme i Byen opføres, benævnes de stadigen kun fri Eiendom i Modfætning til eller med Undtagelse af den Jordstyk, der paahvilede saamange Eiendomme. I samme Mening forekommer 1628 „jordfri Grund og Eiendom“ og 1635 „fri Eiendom og fri Jord“, og det Samme er udentvivel Meningen med det mere tiltalende Udtryk: Guldjord og fri Guldjord, som fortrængte alle andre. Der sælges „for evindelig fri Eiendom og Guldjord“, eller „til evindelig Eiendom og fri Guldjord“, „til at bruge for fri Guldjord“, eller „uden Paalæg“ og „fri for al Restants“ og „ei til Noget pantsat“ — og en og samme Gaard kan findes folgt baade med og uden denne Benævnelse. Det er saaledes en lidet betydelig Herlighed, som Ordet betegner, navnlig fordi den almindelige Jordstyk var saa yderlig ringe, at man 1637 regnede 10 R 10 S . for en høi Jordstyk. Men naar man spørger om Oprindelsen til denne, saavidt vides, eiendommelige Talebrug i Odense, skulde man næsten troe, at den dog kunde forsaavidt hænge sammen med det gamle Privilegiums Gulds Jord, som netop ved samme Tid Byens offentlige Documenter og Statuter bleve Gjenstand for Magistratens, navnlig

¹⁾ Exempelviis kan nævnes Vestergade 74, 58, 41, 19, 18, Discontokassen, Overgaden 14, 16, 48, Postgaarden, Nedergaden 1 og 37, Huse paa Klingenberg, i Claregaden og endog en øde Grund udenfor St. Jørgens.

Borgemeſter Hans Nielsen's, Omhu og hint Privilegium ogſaa da blev optaget i en af Embedsbøgerne, netop med den Afvigelse fra Originalen, at der er ſkrebet Guldjord iſtedetfor Gulds Jord. I denne Betydning blev Byen ogſaa betydelig rigere paa Guldjord, da Magiſtraten efter kongelig Befaling 1685 folgte en ſtor Mængde af Byens ſmaa Jordſtyld af Gaarde og Haver for at indvinde Capitaler til at erſtatte et Formynderikrav iſølge en Høieſteretsdom¹⁾); og lignende Afløſninger kunne oftere have fundet Sted, ſaaat det kun vil være undtagelsesviis, at nogle Eiendomme nu ikke ere fri Guldjord i den Betydning, fordi Graabrødre Hoſpital, Cathedralſtolen og nogle Præſteembeder have beholdt den nedarvede ubetdelige Jordſtyld.

Bilag 9

(til S. 486).

Uddrag af Folketællingsliſterne

1ſte Febr. 1860 og 2den Febr. 1878.

I de tvende førſte Rubrikker ere opførte de, ſom ernære ſig og Familie af vedkommende Embede eller Erhverv, og forſaauidt ſom diſſe Opgivender ere afdeelte i to Rubrikker under hvert Kjøn, betegnes ved førſte Afdeling **H.** Hovedperſonerne, der foreſtaae Embedet eller Erhvervet, og ved anden Afdeling **M.** de Medhjælpere, der ere faſt

---

¹⁾ Mange Skjoder uſtedte af en Borgemeſter, to Raadmænd og nogle af de 24 eligerede Mænd findes i Pantebogen for dette Aar fol. 101 fgg. Jordſtylden var fra 2 þ. til 4 þ og Kjøbeſummerne beregnedes efter 6 p. C.

antagne under dem, altsaa Contoirbetjente, Svende, Dreng. Denne Fortegnelse er for 1860 støttet paa de originale Lister; for Folketællingen 1878 er Fortegnelsen støttet paa den af Stiftsphysicus Krebs udgivne Bearbejdelse af denne¹⁾, navnlig efter de to Tabeller, som ere givne S. 57 og S. 70. Det vil let forstås, at naar stundom Fabrikkerhverv ere opførte med Medhjelpere alene, har det sin Grund i, at Værket eies af Mænd, der have andet Hovederhverv og derfor ere opførte under dette.

	1. Febr. 1860.				1. Febr. 1878.			
	Mand-		Qvin-		Mand-		Qvin-	
	folk.	der.	folk.	der.	folk.	der.	folk.	der.
	§.	M.	§.	M.	§.	M.	§.	M.
1. 3 Embedsstillinger ved Kirke og Stole	38	1	12	"	45	1	17	"
2. Civile Embedsmænd	50	39	"	2	67	62	"	"
3. Betjente under begge Embeds-								
klasser	57		23	"	152		18	"
4. Militaire. Officers	23		"	"	45		"	"
Underklasserne og								
Menige	206		"	"	483		"	"
5. Værde, Kunstnere og practi-								
serende Læger og Lærende	52		27	"	180		87	"
6. Jordbrugere	21	12	3	3	122	34	9	"
7. Søfarende	75		"	"	53	61	"	"
8. Industrielle Brancher:								
Bagere	52	34	2	9	75	68	2	"
Barberere	5	2	"	"	10	9	1	"
Billedstjærere	3	1	"	"	4	5	"	"
Blikkenslagere	6	4	"	"	11	18	"	"
Bogbindere	5	15	"	"	11	23	"	"
Bogtrykkere	3	26	"	"	3	41	"	"
Brolæggere	6	1	"	"	14	"	"	"
Bryggere (Øl-)	5	7	1	"	5	16	1	"
— (Ede-)	2	"	"	"	1	"	"	"
Brændeviinsbrændere	45	17	15	"	21	13	1	"
Bundtmagere	5	5	"	"	11	9	"	"
Bødfere	19	21	2	"	18	21	1	"

1) Krebs' Folketællingen i Odense 1878 og Betragtninger over samme. Od. 1878.

	1. Febr. 1860.				1. Febr. 1878.			
	Mand- folk.	Qvin- der.	Mand- folk.	Qvin- der.	Mand- folk.	Qvin- der.	Mand- folk.	Qvin- der.
Børstenbindere	4	2	"	"	4	2	1	"
Bøsfemagere	2	3	"	"	3	1	"	"
Chem. Svovlstikfabrikanter ..	"	"	"	"	1	2	"	1
Chocolade- og Sukkerfabrikanter	"	"	"	"	2	4	"	1
Cigarfabrikanter	"	"	"	"	3	53	"	1
Dreiere (Kunst- og Kofke-)	18	12	1	"	17	23	"	"
Farvefabrikanter	2	2	"	"	1	1	"	"
Farvere	17	14	1	"	19	12	"	"
Filehuggere	1	2	"	"	1	4	"	"
Forghyldere	1	"	"	"	2	"	"	"
Garvere og Fældbæred	20	13	"	"	29	37	"	"
Gjørtlere	2	1	"	"	5	4	"	1
Gjarmestere	4	4	1	"	10	1	1	"
Glasfabrikant	"	"	"	"	1	28	"	4
Guldsmede	13	7	"	"	11	15	"	"
Handstømagere	7	9	2	5	15	17	"	"
Hattmagere	8	5	"	"	5	9	"	"
Hjilmænd	5	15	"	"	3	"	"	"
Høvsvingere	5	"	"	"	1	"	"	"
Jernstøbere	5	43	1	"	6	71	"	"
Instrumentmagere (musikalst)	1	"	"	"	2	"	"	"
— (mekanist og optist)	3	1	1	"	3	1	"	"
Kalfbrænder	"	1	"	"	2	2	"	"
Klammåger	3	1	"	"	5	"	"	"
Kandestøber	1	"	"	"	1	"	"	"
Kastjernmagere	2	2	"	"	1	"	1	"
Kjedelsmed	"	"	"	"	1	"	"	"
Klokkestøber	1	"	"	"	1	"	"	"
Klædefabrikanter	2	7	"	5	5	8	"	"
Klædeliøstøfabrikanter	"	"	"	"	2	"	1	"
Knivfabrikant	"	"	"	"	1	"	"	"
Kobbersmede	7	6	"	"	11	6	"	"
Kortstjærer	"	"	"	"	2	"	"	"
Krølhaarsfabrikant	1	"	"	"	"	"	"	"
Kurvemagere	4	4	"	"	6	3	1	"
Lakfabrikanter	1	"	"	"	"	"	"	"
Limfabrikant	1	"	"	"	"	"	"	"
Løstestjærer	"	"	"	"	3	1	2	"
Løstestøber	1	"	"	"	1	"	"	"
Malere	29	34	1	"	44	57	"	"
Maltgjører	"	"	"	"	2	"	"	"
Maskinfabrikanter	3	1	"	"	7	63	"	"
Maskinrullere	"	"	"	"	1	3	"	"
Murere	19	108	1	"	64	168	"	"
Møllebyggere	4	3	"	"	9	7	"	"
Møllere (Gryn-)	5	13	"	"	2	28	"	"
— (Olje-)	"	2	"	"	"	1	"	"
Naalemagere	6	1	"	"	3	3	"	"

	1. Febr. 1860.				1. Febr. 1878.			
	Mand- folk.		Qvin- der.		Mand- folk.		Qvin- der.	
	♂.	♀.	♂.	♀.	♂.	♀.	♂.	♀.
Entrepreneurer	"	"	"	"	4	"	"	"
Fotografer	"	"	"	"	8	6	"	"
Giblere	"	"	"	"	2	1	"	"
Gjødningfabrikanter	"	"	"	"	1	4	"	"
Meicrister	"	"	"	"	1	"	1	"
Mineralvandsfabrikanter	"	"	"	"	1	"	"	"
Nyfølvfabrikanter	"	"	"	"	1	"	"	"
Rottejæger	"	"	"	"	1	"	"	"
Røgemænd	"	"	"	"	2	"	"	"
Straahattfabrikanter	"	"	"	"	1	3	1	"
Uffel-fabrikanter	"	"	"	"	1	2	"	"
9. Handel og Omsætning:								
Apothekere	2	9	"	"	2	19	"	1
Boghandlere	3	3	"	"	8	12	"	"
Brændehandlere	2	"	"	"	5	"	"	"
Commissionairer	14	"	"	"	25	1	"	"
Conditore	4	2	2	2	8	15	3	"
Dampskibsexpediteurer	"	"	"	"	1	"	"	"
Detaillister	"	"	"	"	65	7	6	"
Farvehandlere	"	"	"	"	3	4	"	"
Fiskehandlere	"	"	"	"	1	"	1	"
Frugt- og Bildthdl.	1	"	4	"	7	"	5	"
Galanterihandlere	"	"	"	"	"	"	1	"
Glashandlere	"	"	"	"	2	5	"	"
Grosserere	"	"	"	"	10	6	"	"
Hdl. med Vægt og Maal	"	"	"	"	"	"	1	"
Heste- og Kvæghandel	"	"	"	"	11	"	"	"
Høtere	59	3	16	"	21	"	10	"
Jsentræmmere	"	"	"	"	4	12	1	"
Kjøbmænd	112	166	12	"	78	183	"	"
Klubesamlere	3	"	4	"	"	"	"	"
Knipplingshandlere	2	"	1	"	1	"	"	"
Landtræmmere	7	"	4	"	"	"	"	"
Læderhandler	1	"	"	"	6	"	"	"
Lærredshandler	"	"	"	"	1	1	"	"
Manufacturhandlere	"	"	"	"	31	65	1	"
Materiallister	"	"	"	"	5	4	"	"
Meel- og Grynthdl.	3	"	2	"	7	"	"	"
Modehandlere	1	"	22	4	3	2	28	5
Musikhandlere	"	"	"	"	1	"	"	"
Mæglere	1	1	"	"	2	4	"	"
Møbelhdl. og Marschandisere	6	"	3	"	14	9	"	"
Papirhandlere	1	"	"	"	3	3	"	"
Porcellainshandler	"	"	1	"	"	"	1	"
Skibsredere	"	"	"	"	3	"	"	"
Smaa-handlere	"	"	"	"	7	"	30	"
Strømpehandlere	3	"	"	"	10	"	"	"
Tobakshandlere	2	"	"	"	1	"	"	"

	1. Febr. 1860.				1. Febr. 1878.			
	Mand-		Qvin-		Mand-		Qvin-	
	folk.	der.	folk.	der.	folk.	der.	folk.	der.
Tracteurer og Gæstgivere . . .	53	1	6	4	89	1	13	2
Trævarehandlere	"	"	1	"	2	4	"	"
Urtefræmmere	"	"	"	"	21	30	"	"
Regelcerer og Banque.	"	"	"	"	4	6	"	"
Viinhandlere	4	6	"	"	4	10	"	"
Vognmænd (Smaatsjørere) . . .	39	2	2	"	51	2	4	"
Auctionsholder	"	"	"	"	1	1	"	"
Broderi- og Garnhdl.	"	"	"	"	"	"	3	2
Kollecteurer	"	"	"	"	6	1	2	"
Kolporteurere	"	"	"	"	3	"	"	"
Fulhandlere	"	"	"	"	6	"	"	"
10. Pensionister	45		95		32		140	
11. Capitalister	20		84		74		216	
12. Dagleiere	472		306		902		316	
13. Lyende uden fast Tjeneste . . .	9		21		45		116	
14. Ubestemt Næring	40		214		11		90	
Desuden i Graabrødre Hospitals Syge-Afd. og Sygehuset	50		86		20		19	
Almisfællemer	113		148		80		125	
3 Straffe-Anstalten og Arrester . . .	98		43		56		13	

Bilag 10

(til S. 238 og 498).

Odense Magistratspersoner.

1. Borgemestre og Raadmænd.

A. Før Reformationen.

(Opførte efter Raadmændens Orden, og de, som bleve Borgemestre, ere betegnede med *.)

Tubo Lyffy 1257.

Beder Lyffy —.

Tubo Ostensow —.

Tubo Vertraffon —.

Matth. Broth 1257.

Joh. Lorendosf —.

*Alb. Groth 1354.

Joh. Bang (Griffen) 1372.

- Hennich Silou (Tailou) 1372.
 Smale Hinge —.
 Nicolaus Langus —.
 Hinserus Callesen —.
 *Johannes Hennixon 1378.
 *Johan Henniche 1382.
 *Peder Friis 1384.
 *Henrik Hylaan(Tailov?)1386.
 Nicol. Ottesen —.
 *Hennechin Hansen —.
 Thomas Stege —.
 Lille Hinge —.
 Johan Marsvin —.
 Berniche Grote —.
 Peder Raare —.
 *Robert Richardson 1390.
 Gynther Babe —.
 Nicol. Marsvin —.
 Richart Friis —.
 Nicol. Garlob 1394.
 Niels Jensen 1405.
 *Robert Clementsen 1416.
 *Johan Clementson 1399.
 *Johan Johansen 1405.
 *Johannes Byra —.
 *Thorsten Jensen —.
 Claus Jensen —.
 *Nicol. Hart 1406.
 *Niels Jensen 1412.
 *Peder Litle 1418.
 Hans Eggertsen —.
 *Nis Jensen 1419.
 Eggert Sasfløv 1423.
 *Jesf Clementsen 1425.
 Claus Clementsen 1426.
- *Jens Lauridsen 1430.
 Jesf Petersen 1432.
 Oluf Middelsen — 1449.
 Sep Babe —.
 *Hans Mule 1435.
 *Niels Jensen —.
 *Henrik Thygesen 1437.
 Peder Nielsen.
 *Knud Mule 1439.?
 *Hans Mule 1440.
 Henrik Grote 1441.
 Jacob Clementsen —.
 Peder Hart (Hiort).
 Oluf Anderssen 1443.
 *Mst. Peder Marsvin 1453.
 Johan Haysen 1447.
 Jens Urbii 1447.
 Jesf Hanssøn 1448.
 Hans Michelsen?
 Jesf Bruun 1450.
 Jesf Clausen 1454.
 *Hans Clausen? —.
 Jesf Haysen 1457.
 Mathies Dug 1459.
 *Thyge Skriver(Underf.) 1456.
 *Niels Jensen 1669.
 Hans Jensen 1459. 1471.
 Hans Mule (Joh.).
 Claus Clementsen 1461.
 Peder Nielsen.
 Peder Abserfen 1462.
 Peder Anderssen 1464. 1519.
 *Jesf Mule —.
 Thyge Anderssen?
 *Robert Hart 1470.

Niels Andersen 1470.	*Peder Bonde —.
Henrik Bulgher 1471.	Jver Andersen — 1521.
Hans Nielsen 1476.	Class Jensen 1495 —.
*Hans Clausen 1472. 1491.	Knud Friis 1496. 1522.
Peder Dyfingh 1474. 1477.	Hans Scriber 1499.
Henrik Salkloff —.	Anders Geed 1502.
Peder Mortensen 1475. 1478.	*Michel Pedersen — 1539.
Arild Gersfen 1478.	Peder Andersen 1519. 1521.
*Hieronymus Oluffen 1478.	*Gregers Nielsen 1512. 1521.
1488.	Niels Rotte 1514.
Jeb Mule 1479.	*Jep Unkersen 1517. 1529.
Jens Mule 1484.	Oluf Andersen 1521.
*Henniche Tythonis 1487.	Peder Scriber —.
Jac. Pabe —.	Peder Oluffen 1519.
Mads Madsen 1488.	Hans Friis —.
Henning Olsen 1490.	Gregers Hansen 1526. 34.
Jens Tuessen.	*Michel Mule 1528.
*Christiern Mule 1491. 1505.	*Anders Nielsen —.
Anders Friis —.	Peder Lauridsen 1531.
*Hans Stryg 1493. 1512.	Hans Skriver 1534. 35. 66.
*Bove Ulsge 1493.	

B. Efter Reformationen.

*Jep Unkersen 1517.	Gregers Hansen.
*Michel Pedersen Atelei 1536.	Hans Skriver 1534—66.
† 1539.	Peder Skriver 1544.
*Michel Mule † 1537.	Jørgen Rotte —. † 1584.
*Hans Friis 1521—44. † 1551.	And. Keyg —.
*Oluf Hansen Kammerboend	Knud Jørgensen Seeblad 1545.
1529. † 1553.	† 1580.

- Hans Lauridsen 1549—68.
 (*Claus Michelsen 1553.)
 Christiern Mule — 1576.
 Christian Bjørnkjær.
 *Frands Brigen.
 *Hans Unkersen.
 Erik Jensen † 1560.
 Jørgen Friis Hansen † 1566.
 Clemens Andersen 1562.
 Jens Pedersen Bjørnkjær 1558.
 Laurids Hansen 1560.
 Marcus Rotte 1560. † 1590.
 *Christoph. Sørensen Skriver
 1567.
 Niels Mule —.
 Jens Jepsen † 1567 ell. 1575.
 Oluf Nielsen Bager — † 1602.
 Morten Nielsen Skriver —.
 Michel Hansen Bager —.
 *Mogens Henriksen 1573 —
 † 1607.
 Christopher Bang — † 1599.
 Hans Dionhsen † 1580.
 Jac. Jespersen † 1582.
 *Sivert Pedersen 1585. † 1599.
 Jacob Henriksen 1585. † 1604.
 Hans Nielsen 1586. † 1607.
 *Jørgen Nielsen Skriver 1596.
 † 1635.
 Povl Nielsen 1583. 1601.
 Christen Friis 1581.
 Marcus Rotte 1586.
 Niels Jacobsen † 1608.
 Sivert Lauridsen 1585. † 1600.
 Hans Friis 1585.
- Hans Striver 1581.
 *Hans Mule? 1599. † 1602.
 *Jac. Leth 1599. † 1622.
 Niels Bager 1601. † 1603.
 Richardt Knudsen 1610. † 1625.
 Johan Borchartsen?
 Willum Lucasen 1610. † 1617.
 Jens Mogensen † 1625.
 *Otto Knudsen 1610. † 1631.
 *Jørgen Mogensen (Rosen=
 vinge) † 1634.
 *Jørgen Mule 1610. † 1634.
 *Fred. Ammerbach 1627—39.
 Claus Bang † 1624.
 Peder Nielsen 1610—1627.
 Hans Sommer † 1634.
 Hans Bruun † 1635.
 Hans Michelsen (Bager) † 1653.
 Hans Ebbesen † 1641.
 Jørgen Mortensen (Arag) 1627
 —43.
 *Hans Nielsen 1629 † 1651.
 Hans Pedersen, afg. 1634.
 Jens Anscaris † 1634.
 (Claus Frederiksen 1631.)
 Augustinus Ebbel † 1650.
 Mads Hansen † 1665.
 Matthias Dideriksen † 1635.
 Erik Jørgensen † 1659.
 Peder Gaas † 1644.
 *Thomas Brodersen (Risbrig)
 1638. † 1665.
 Dites Jensen 1643.
 *Knud Jacobsen — † 1677.
 Jesper Hansen — † 1660—63.

- Peder Pedersen (Perche) 1646.
 † 1683. afg. 1665.
 Hans Christensen 1645.
 Heinrich Clausen † 1655.
 Claus Frederiksen 1654. †
 1675.
 Hermann Hahne — † 1660.
 Hans Wichmann, afg. 1682.
 † 1685.
 *Anud Knudsen † 1677.
 Jørgen Wichmann 1663. †
 1680.
 Hendrik Jørgensen 1667. †
 1674.
 Erik Nielsen 1668 † 1675.
 Mogens Jørgensen Mule 1665.
 1698.
 Christen Hansen (Lime) 1673.
 † 1688.
 *Jens Madsen (Rosenberg)
 1665. † 1682.
 Jac. Gotf. Becker 1667, afg.
 1682. † 1707.
 Jørgen Barchhausen 1676, afg.
 1682. † 1702.
 *Willum Jensen (Rosenbinge)
 1667. † 1684.
 *Jens Erichsen (Westengaard)
 1679. † 1690.
 *Christen Westesen 1681, afg.
 1688.
 Niels Mule 1684. † 1712.
 Niels Gorm (1681) † 1710.
 *Ped. Blanchenborg 1678. †
 1711.
- *Jacob Christensen Møller
 1690. † 1717.
 *Jens Christensen 1701. † 1719.
 Thom. B. Frithoff 1690. † 1691.
 Hans Poulsen 1712.
 Jørgen Hahne † 1730.
 Jac. Mortensen 1712.
 *Jørgen Friis 1718—19.
 *Thor Hansen † 1731.
 *And. v. Bergen 1720, † 1763.
 *C. Ul. Blesf 1711. † 1751.
 *L. Erichsen 1754.
 *B. Simonsen 1735.
 C. Rørager 1735. 1754.
 Sam. Grubbe 1740.
 *Jens Nielsen 1743. † 1763.
 *A. Martfeldt † 1763.
 Magaard † 1749.
 L. Maby 1751.
 Henning Jensen 1763. † 1769.
 *Volrath Holm 1757. † 1765.
 Hier. Langsted 1757.
 *M. Seidelin entl. 1792.
 (Rosod, Bendtz, Dreier.)
 A. Biørnsen 1773—95.
 M. Kurrelbaum til 1783. †
 1793.
 *L. M. Bendtz 1792.
 Trojel 1800.
 Bergmann —.
 *A. R. Lindved. 1797—1816.
 *L. M. Bendtz † 1821.
 G. L. Baden 1816.
 H. C. Hansen † 1822.

H. T. Helms 1822.
 C. G. Schönheyder † 1828.
 *C. U. E. Reimuth † 1847.
 G. N. Klauermann † 1863.
 H. P. Wederkind.
 F. A. Schönheyder til 1864.
 Søren Hempel.
 Chr. Jürgensen.
 P. C. Brandt.

Ove Thomsen.
 S. P. Voigt.
 F. C. Starup.
 N. Holbeck † 1880.
 H. U. Hansen.
 *C. Estrup til 1860.
 *L. E. A. Mourier 1861—77.
 A. Boesen.
 *J. G. C. F. Koch.

2. Byfogeder.

Hans Cruse 1546.
 Jacob Jespersen 1551.
 Peder Madsen 1568.
 Lasf Wendelbo 1555.
 Mads Ryge 1567.
 Christen Friis 1571.
 Peder Ipsen 1572.
 Jens Grydestøber 1573.
 Hans Holtzen 1583.
 Laurids Paaske 1585—94.
 Niels Jacobsen 1595—97.
 Hans Ipsen 1604. † 1621.
 Jens Ansharis 1627.¹⁾
 Lavrids Nielsen 1633.
 Johan Rytter 1640. † 1641.
 Jens Oluffen 1641.
 Erik Nielsen 1642. 1656.
 Anthoni Ottesen † 1664.
 Willum Jensen 1664.

Hans Pedersen 1674. 1679.
 Jens Christensen 1683—87.
 Jacob Møller 1699.
 Laurids Rasmussen Høi † 1705.
 Niels Stolpe 1706.
 Jens Petersen 1706—27.
 Niels Langgreen 1729.
 Cancellird. Marius Fogh 1747.
 — Borring † 1779.
 L. M. Bendt 1780 (1792
 Borgemester) — 1797.
 A. R. Lindved 1798—1816.
 H. C. Hansen 1816.
 C. G. Schönheyder † 1828.
 G. N. Klauermann 1829, † 1863.
 (P. A. E. Heide.)
 J. G. C. F. Koch 1866.
 B. Oldenburg 1878.

¹⁾ I det 16de Aarhundrede kaldte de sig stedsse blot Byfogeder i Odense, men fra denne Byfogeds Tid kaldte de sig ofte „kongelig Majestæts Byfoged“, og denne Benævnelse bliver mere og mere almindelig i Løbet af det 17de Aarhundrede og tilslidst constant.

Anhang.

Om Odense Byes Historie¹⁾, dens Kilder og Monumenter, samt de medfølgende Steentryk.

Allerede i det 16de Aarhundrede er Odense to Gange blevet beskrevet i de to korte Beskrivelser, som ovenfor S. 270 ere omtalte; den ene blev trykt i Udlandet 1610, den anden først i vore Dage; men begge have lidet historisk Indhold. Gjennem hele det 17de Aarhundrede gjorde Ingen noget Forsøg paa at bearbejde Byens Historie, og Bircherodernes Samlinger dertil forbleve ukjendte og ubenyttede. Først i det 18de Aarhundrede udgaves to Skrifter om Odense, som dog bleve ufuldenkte. Det første er en liden Bog, der bærer Titel: „Om St. Knuds Kirkes og Klosters og de latinske Skolers i Odense første Begyndelse og Opkomst, af et gammelt Manuskript samlet og med Anmærkninger forsynet, fra Odense indsendt af L.—L.“ (s: L. Lujá, som var Professor ved Gymnasiet, † 1732), trykt i Kjøbenh. 1726. 4to (kun 1 Ark). Bogen findes paa Universitetsbibliotheket; men dette Manuskripts Værd kan kendes af den Beretning, at i Christian den Tredies Tid 1529 (!)

---

¹⁾ En saare nyttig og fuldstændig Fortegnelse over de før 1865 udgivne Skrifter saavel om Odense i Almindelighed som om de specielle Institutioner i Byen findes i Saml. t. Byens Hist. og Topog. 3 Bd. S. 173 af J. Algreen-Ussing. Senere ere mange flere saadanne Bidrag udgivne, fornemmelig i det samme Tidsskrift, og ere leilighedsviis benyttede i det Foregaaende. Her skulle vi kun omhandle de almindelige Skrifter om Byen, saavel trykte som utrykte.

skalde Biskop Jørgen Hansen (o: S. Jensen Sabolin) have ansat en reformert (!) Skolemester i Odense. Den historiske Tradition havde ikke engang bevaret Biskoppens danske Navn.

Det andet er „**Janus Aagaard** *historica descriptio Othiniæ*, Haun. 1737. 1738.“ — udgivet i to Brudstykker som to academiske Disputatser paa Borchs Collegium, i Qvart. Forfatteren var født i Odense 1714 og døde som Præst i Sjælland 1762; hans Bog angaaer imidlertid kun en Deel af de offentlige Bygninger og den catholske Tids Institutioner og giver meest kun en Samling af Enkeltheder udaf de almindelige Kilder og Andres Beretninger. Dog fortjener hans Meddelelse om Klostrænes Segl at fremhæves, og enkelte Træk af daværende Forhold lade sig ogsaa skimte.

I Haandskrift habes fra samme Tid en liden anonym dansk Beskrivelse af Byen: „*Topographia Ottoniensis*“, som opbevares paa det St. Kgl. Bibliothek (N. Kgl. Saml. No. 184, 8vo); men den er kort og ubetydelig¹⁾. Af de Forarbejder, som de flere lærde Mænd af Navnet Bircheroed her i Odense gjorde til Byens Historie, fremgik vel omsider en eller tvende ordnede Samlinger, men som dog ikke kunne kaldes noget Forsøg paa Byens Historie og Beskrivelse. Den ene, af Aaret 1730, findes paa Universitetsbibliotheket, den anden paa det Kgl. Bibl. (Ny Kgl. Saml. No. 729, Qvart) og med liden Afvigelse i tvende Afskrifter her i Byen, paa Cathedralskolens Bibl. i Qv. og i Procurator Hansens Besiddelse i Fol. Et

¹⁾ Imidlertid indeholder den een Ting, som ikke er umærkelig, nemlig det udtrykkelige Bidnesbyrd, at Myntergaarden laae paa Sortebrødre Kirkegaard, og den viser sig saaledes at have fulgt en sandere Tradition end Aagaard, der havde ladet sig fortælle, at man endnu dengang saae Spor af Myntværkstedet i Myntergaarden, og altsaa maa have meent Gaarden paa Hjørnet af Overgaden.

Exemplar forefindes ogsaa i Sorø Academics Manuskript-samling (No. 130). I dette Værk beklager Forfatteren, Jac. Thomesen Birchrod, Savnet af en tidligere Bearbejdelse, som han havde overgivet til Grev N. Rankau; men denne synes dog ikke at have været Andet end den førstnævnte Samling. Disse Optegnelser tilligemed en stor Deel Blade, Tegninger og Opsatser, der opbevares paa det Kongelige Bibliothek (N. Kgl. Saml. fol. No. 404, 405, 407), ere imidlertid af ikke ringe Vigtighed for de specielle Undersøgelser, men deres væsentligste Indhold for Byens Historie er gaaet over i

„**Vedel-Simonsens** Bidrag til Odense Byes ældre Historie 1 og 2 Deel og 3 D. 1 S. Odense 1841—44“. Under denne bestedne Titel har den fortjenstfulde Historiker givet en meget riig Samling, hvortil baade alle trykte og endeel utrykte Kilder (Manuskripter, Langebets Diplomatarium og Cancellie-Registranterne) ere benyttede; men ligesom den allerede for det 16de Aarhundrede er mindre fuldstændig, saaledes slutter den ganske ved dets Udgang. Dog havde han samlet Mere, endog ligetil 1830, og hans Manuskript findes i to Exemplarer i det Oldnordiske Museums Bærge; men det indeholder (med Undtagelse af Krigsaarene 1658—60), ikke Meget om det 17de Aarh. og endnn mindre for den senere Tid, da det meest kun er uddraget af Rescript-samlingen, Byens ene Avis (Stiftstidenden) og andre almindelige Kilder. Imidlertid har jeg benyttet det, da det velvillig er blevet mig udlaant, ligesom hans haandskrevne Sognehistorie, hvori han navnlig beskriver udførlig, hvad han foresandt i Kirkerne 1811.

I det 18de Aarh. skal Apotheker Mg. P. v. Westen have forfattet en Odense Byes Beskrivelse „efter mange Aars opsamlende gamle Documenter og Efterretninger“ (Bloch f. G. 1, 571); men den blev ikke trykt og er formentlig blevet ødelagt med hans øvrige Samlinger.

Omsider fik Odense en Beskrivelse, men fortsattet og uden historisk Tilbageblik; den findes i det paa Dansk og Tydsk udgivne Værk: „Danmarks Kjøbsteder og Slotte i Kobbere af Bruun, historisk-topographisk beskrevne og udgivne af Sander, Nyerup og Lahde“ 4de Hefte, som udkom 1805 (i stort Rodesformat). Odenses Beskrivelse (9 Blade) er vel anonym, men vides at være forfattet af H. S. Gottschalch, som da var Hospitalspræst og Sognepræst for Paarup og døde 1816. I al sin Korthed er denne Beskrivelse meget indholdsrig og giver et godt Indblik i Byens daværende Tilstand. Den er ifølge indre Kjendemerker forfattet 1798 og 99.

Siden den Tid har kun en og anden Rejsende, som Wedel (indenlandste Reise 1804), Mølbach (Ungdomsvandring 2 Deel), Tregder (Håandbog for Rejsende 1824) og M. Voiesen (Reise igjennem Danmark 1856) givet Bidrag til Skildringer af Byen, og Andre omhandlet den i Forbindelse med det øvrige Land, navnlig Dan. Atlas, Holch og Jensen's Provindziallexicon, Begtrup, Trap Kgr. Danm. o. fl.

Wed Siden af Beskrivelser maae dernæst nævnes Afbildninger, baade Prospecter og Grundtegninger. Den ældste er den lille Pennetegning, der giver et Prospect af Odense, omtrent fra 1560—70, og omtalt S. 313; den er nu meddeelt ovenfor S. 182. Den forefindes i et af de Hamsfortske Manuskripter paa det St. Kgl. Bibl. (Manusk. K. S. 668) og turde være det ældste Prospect af nogen dansk By, og da dette Manuskript velvillig er blevet mig udlaant, har jeg troet at burde benytte Veiligheden til at meddele flere af dets elegante Afbildninger. Det er et lille Hefte paa 11 smaa Octav Blade og indeholder kun en Opregning af de 28 Mænd, som indtil den Tid havde beklædt Odense Bispestol; der anføres kun Marstallene for deres Tiltrædelse og Afgang, oftest saaledes, at to nævnes paa hver Side; bag i har Forfatteren skrevet: Hæc Cornelius

Hamsfortius minor Cimber scripsi Patavii M. Augusti D. X.
MDLXXIII.

Men samtlige Sider har han prydet med Billeder af en eller to af disse 28 Biskopper, ligesom Omslaget med Prospectet og et By-Segl. Billederne ere saa smukt tegnede, at det har været mig særdeles kjært at kunne meddele nogle af dem, og dertil har jeg valgt de sidste, ved hvilke han synes at have lagt an paa at characterisere dem ved Billederne, medens de øvrige ellers ere afbildede i sædvanlige Bispeskaaber og med Krumstaven i Haanden. Carl Rønnow bærer sin Families Waaben og en kort Ridder-Kaabe: han stiftede det adelige Domcapitel og udjog Munkene. Jens Andersen Beldenak er tegnet med Sværd i Haand som den blodige Deeltager i det stokholmske Blodbad. Knud Gyldenstjerne er tegnet i ridderlig Rustning som den Feltherre, der tog Christian den Anden til Fange. Af de to evangeliske Biskopper, der staae paa een Side, er Jørgen Sadolin uden synligt Symbol maaske som den, der alene virkede ved Ordet (jf. ovenf. S. 165); men Niels Jespersen staaer med sin Gradual under Armen og angiver mulig Tacten med Haand og Fod som den, der indlagde sig Berømmelse ved Kirkefængens Ordning, da hans i Folio trykte Gradual i mere end 100 Aar afgav Reglen for al Psalmesang i de danske Kirker.¹⁾

¹⁾ En anden Forklaring af disse Figurer og vistnok mere interessant seer i dem begge kun en Scene af Jørgen Sadolins Liv, da han som evangelist Prædicant 1532 holdt en offentlig Disputation med Biskoppens Official Niels Povlsen, hvori han med Bibelens stærke Beviser overvandt denne saa fuldstændig, at han endog blev multeret. (Nørdam Jørg. Sadolin S. 23 og Hist. Kildesk. 1, 691). Men da der under de to Figurer staae, som paa de andre Blade, to Navne, begge de første evangeliske Biskoppers, er det dog rimeligst, at Billederne ogsaa gjælde de to Biskopper

Prospectet af Byen er løst skitseret, og da det desuden er ridset efter Hukommelsen, kan man ikke forudsætte fuld Trofasthed i alle Enkeltheder; men som utvivlsom fremtrædende Puncter viser det St. Knuds Kirke uden Taarn, det første Apotheks takkede Gable foran den, Raadhusets fritstaaende Søiler, Graabrødre Kirkes høie Spir, St. Hans Kirkes Spir paa Choret (som Tegningen 1593) og dens Capellers fritstaaende Gable (som Tegningen 1747 nedenf. S. 553).

Faa Aar efter dette Prospect er der givet en særdeles omhyggelig og paalidelig Grundtegnning af Odense i Fugleperspectivet af 1593, naar man bortseer fra den Fortrækning og Forkortning af Linierne, som er uadskillig fra det Slags Billeder. Det findes i et originalt Exemplar paa Raadhuset og er copieret i det Steentryk, som danner 1ste Planché i denne Bog. Om dets Historie og Værd er der talt paa sit Sted (S. 269 fgg.), og jeg skal her kun tilføie, at der foruden det trykte Kobber findes en Tegning af samme Billede i en privat Samling paa Giorlev, hvorfra den har været mig velvilligen meddeelt, da jeg i den tænkte mulig at finde Originalen til Kobberet; men det har viist sig, at Tegningen tværtimod er Copie af dette; maastee er det dog (ifald den er taget af en Odense Beboer) ikke uden Betydning, at Spirene paa Frue og St. Hans Kirker ere udeladte, fordi de allerede da vare borte (jfr. S. 322—23).

Det er et Spørgsmaal, om man har et ældre, eller dog et med hiint af 1593 samtidigt Billede af en Deel af Odense, i Kejsens „Frederik den Andens Historie“, hvor Hertugernes Hylдинг paa Odense Torv 1580 er afbildet. Men efter den næieste Undersøgelse vil man deri neppe finde andet end en Composition efter den historiske Beretning og kun støttet til et løst Betjendtskab med Localiteterne — et tydsk Kobberstik fra Midten af 17de Aarhundrede. (Sf. ovenf. S. 193.)

Resens eget Fugleperspectiv, som er taget nær ved Aaret 1660, maa ansees for det næste efter hiint ældste — det er afbildet paa Pl. II efter hans uudgivne Bærf, til hvilket Kobberne vare stukne. (Derom ovenfor S. 273 fgg.)

Fra Slutningen af 17de Aarh. (1698) findes i Hs. Maj. Kongens Samling et stort Landkort over Byen, tegnet af Cas. Imfenbaum og prydet med Landets Lindorm. Dets Dimensioner ere imidlertid for smaae, til at Odenses Situation kunde oplyses deraf, ligesom det eiheller kan ansees for paalideligt i det Enkelte.

Det Samme gjælder et Situationskort, som findes i Cathedralstolens Bibliothek i en Festsact i Anledning af Frederik den Femtes Fødselsdag 1759, der væsentlig har til Diemed at anbefale Anlægget af en Canal; Fests-taleren, Præsten v. Haven, fremlagde derved dette ældre Situationskort, som han siger at være forfattet 50 Aar tidligere. Grundtegningen af Byen er løs og uklar, men for Markernes Benævnelse er dette Kort ikke uden Betydning, hvorfor nogle Angivelser af det ere overførte paa vor Copie af Situationskortet af 1717 Pl. III.

Fra Aaret 1717 forefindes i det forrige Rentekammers Samling et høift elegant tegnet Situationskort over Odense og Omegn (Titlen in blanco), hvoraf her paa Pl. III gives en formindstet, lidt udvidet, Copie for at vise Båndforholdene især norden for Odense, som de vare i forrige Aarhundrede. (Sf. ovenf. S. 425.) Derimod er Byen selv i uformindstet Maalestok copieret paa Pl. IV, da denne Grundtegning findes udført med saamegen Omhu. Bistnok er den ikke ganske uden Feil, navnlig ved Provstegaarden og Rosenbækkens Løb, men i Henseende til Laen og Broerne over samme er den af høi Interesse og giver nogle smukke Afbildninger af endel Bygninger, blandt hvilke St. Hans Kloster sidste Gang og Frøentklostret første Gang her ere fremstillede.

Fra Aaret 1747 hidrøre tre Kobbere, hvoraf de to forestille Odense i Prospecter fra St. Jørgensport og fra Heden, og det tredie giver et Parti af Slottets Forgaard. De findes i et stort Kobberværk, som blev udgivet i Anledning af Frederik den Femtes Reise gennem Riget, af Sø-Vieuten. Grønvold; men da dette Værk er meget sjældent, er det heldigt, at man paa et andet Sted kan paavise det ene og vigtigste. Det er nemlig et af disse Kobbere, der i Pontoppidans Danste Atlas er givet som det ene Prospect af Odense — et livligt og smukt Billede af Byen fra den Side, som da var dens Hoved-Avenu, fra Høiderne udenfor St. Jørgens Port. Smidlertid har Pontoppidan ladet gjøre een Forandring paa det, nemlig at han har ladet Veien og Gaden tomme, medens de paa Originalen ere opfyldte af det kongelige Indtog. Paa denne, hvoraf et Exemplar som Skilderie findes her i Byen, sees den kongelige Karet mellem de første Huse og et Detachement af Garder for og efter; til Høire i Gaden paradere to Compagnier unge Røjbmænd som Livsfytter, længere inde et Compagni af Borgervæbningen. Iøvrigt er Copien tro; dog skal jeg bemærke, at den har gjort Møglebro mere krum, end den er paa Originalen, hvor den næsten er ganske lige. (Sf. iøvrigt ovenf. S. 374—75.) Prospecten fra Heden er af underordnet Værd, da dens egentlige Hensigt er at præsentere en Revu paa Marken; det tredie Kobber fremstiller Kongens Ankomst til Slottet og viser bl. A. St. Hans Kirke, paa hvilken der er den Mærkelighed, at de sydlige Capellers tre Gable have høie Muurtinder, som bære opstaaende Smaataarne (eller Rectangler).

De næste Fremstillinger ere Pontoppidans Grundtegnung og andet Prospect; den første gives her paa Planché IV; den maa være taget før 1767, da Bogen udkom, og rimeligviis endog adskillige Aar tidligere, dog

efter 1752 (formedelst Sukfergaarden og Tugthuset). Prospectet er taget fra Nonnebaffen.

Samtidig hermed er et Situationskort med en særdeles nøiagtig Grundtegnning af Byen, som findes i den ovennævnte Festsact af Aaret 1759 i Cathedralskolens Bibliothek. Det er tegnet af en Odense Borger, Dalin, og uagtet det er forfattet for at anbefale Anlægget af en Canal til Stibhusene, er det alligevel for Byens Bedkommende udført med en saadan Nøiagtighed, at Gaarde og Huse, Haver og Gaardsrum lade sig skjelne, skjønt Maalestokken ikke er sønderlig større end paa Pontoppidans Grundtegnning. Jeg anseer det for yngre end Pontoppidans, fordi det i mange Puncter utvidsomt er nøiagtigere.

Ogsaa fra samme Tid er Prospectet i Sanders, Nherups og Lahdes ovennævnte Værk; thi skjønt dette, som anført, først udkom 1805, er Prospectet fra en langt ældre Tid. De Kobbere, som Lahde udgav, vare nemlig den kongelige Kabinetsildrer J. J. Brunns Novus Atlas Danicæ, hvoraaf et Bind udkom i Kbh. 1761 i Folio. Hans Kobbere vare stukne af Dvigt, men have i Lahdes Udgave kun Underskrift: „fecit J. J. B.“ Odenses er en langstrakt Prospect af Byen, taget fra Hannerup Høider, tør og haard i Sammenligning med Pontoppidans Prospecter og ikke fri for Feil, skjønt den giver nøiagtige Billeder af flere fremtrædende Bygninger. Den bærer ligesom Spor af at være optaget af en Fremmed, idet den i Forklaringen har: „en Vandmølle“ for Munkemølle, og „Nunnebanterne“ for Nonnebaffen.

Der hengit nu omtrent 70 Aar, uden at — saavidt mig bekjendt — nogen Tegning af Odense blev taget og udgivet; Udgaven 1805 af Kobberet fra 1761 maatte træde istedetfor en saadan. Den næste er nemlig en Grundtegnning af N. F. Suel, 1839, som er steentrykt i det fgl. Steentrykkerie (jf. ovenf. S. 453), og en for-

mindstet Udgave deraf 1846 i Anledning af Landmandsmødet, som tilligemed en smuk Prospect fra Torvet imod St. Knuds Kirke er tegnet af Moc og trykt i Altona.

Fra 1852 findes en Prospect af Odense, seet fra Nonnebakken, tegnet af N. Richardt, lith. i Em. Bærentsens lith. Institut, omgivet af flere af Byens Bygninger. Paa samme Forlag er fremdeles udkommen en smuk Tegning af Byen, seet fra Helteengen, hvor Gasværket viser sig i Forgrunden, tegnet af W. Petersen, i „Danmark i Billeder“ 11te Hefte. Ligeledes har en dansk Maler i Wittenberg, A. T. Heiden, udgivet en Prospect, taget fra Nonnebakken og omgivet af Randtegninger, der fremstille flere Bygninger i og udenfor Byen. Endelig findes flere Smaaprosecter paa Brevpapiir, udgivne af Bog- og Papiirhandlere her, og i illustreret Tidende 2det Bind.

Med Byens store Udvidelse i den senere Tid var imidlertid en ny Grundtegnning bleven et føleligt Savn, indtil 1859 den største Grundtegnning udkom i Traps stat.-topogr. Beskr. af Danmark, med Randtegnning af de betydeligste Bygninger, blandt hvilke dog den af Frue Kirke ikke svarede til Nutiden. Da ogsaa Kortet selv havde flere Mangler, lod Geheime-Statsraaden optage en ny Grundtegnning, af Capitain Klüwer, og det er den, som ledsagede første Udgave af denne Bog 1862. De fortsatte Udvidelser have imidlertid gjort en ny fornøden, og, udarbejdet af Branddirecteur Henriksen 1877, ledsager den denne Udgave (Pl. V) og viser alle gamle og nye Gader i Byen.¹⁾

¹⁾ Dette Kort har gjort det overskødigt at optage den lange For-tegnelse paa de nuværende Gader i Byens Historie; men det bør dog tilføies, at den gamle Bindegades Navn nu igjen er indstrakt til den hele Gade fra Nørregade til Vesterbrogade, og at de navnløse projecterede Gader nu have faaet Benvænelser,

Istedetfor Markfortet i første Udgave og som Situationskort for Nutiden meddeles som Planche VI det Grændsefort, som Byraadet har ladet udarbejde over det hele Byen tilhørende Areal, paa hvilket den nye Jurisdictionss- og Bygrændse er angivet tilligemed den gamle Sognegrændse. Det omfatter de nyeste Udvidelser af Byens Forder (Kræmmermarken og Fruens Bøge), men ikke det Areal, som Byen har kjøbt i Sanderum Sogn og ved Canalen. (Ovnf. S. 501.) Byraadet har velvillig tilladt at tage Aftrykket af dette smukke Kort.

Bed de oftere her nævnte Randtegninger ere tillige Byens mærkeligste Bygninger afbildede. Det literaire Selskab har foranlediget Optagelsen af Graabrøderkirke efter Hand's Tegning, som findes paa Planche II. Paa den tidligere Grundtegning i første Udgave og Geh.-Et. Traps Værk sees Kirkerne og de fleste offentlige Bygninger til den Tid. Den ovennævnte Prospect af 1852 fremstiller tillige Flathaven, paa hvilken da sees Randhuset og den nu nedbrudte Bispegaard (som ovenfor S. 429); derhos findes der Afbildning af Toldboden, Hempels astronomiske Observatorium og Frederiksbroen. Den i Wittenberg udgivne Prospect giver Tegning af Comediehuset, den gamle Latinskole, som nu snart vil blive nedbrudt for at udvide Pladsen om St. Knuds Kirke, og Bispegården, samt af de to nu omdannede Bygninger i Byens Omegn, Marienborg ved Canalen og Fiona ved Hunnerup. Naar hertil

---

nemlig Gaden fra Graabrødre Kloster til Bindegaden Skolegaden, den vestfor liggende parallelle Gang Klosterveien, den vestlige Gade, som forbinder Middelfart Landevei med Ruggaardsveien, Glasveien, Gaden langs Trækbanen Dannebrogsgaden, Forlængelsen af Skræppestrædet og dette Stræde selv Nidhuusgaden, og den dermed parallelle Forbindelse imellem Østergade og Euggade Kasernegaden (Byraadets Forhbl. 1878 S. 156). Jf. isvrigt den 1880 udkomne Døense Beviser S. 23.

komme nogle partielle Prospecter, som ere udgivne enkeltviis, (nlg. et, som fremstiller de svenske Troppers Modtagelse paa Torvet 1848, og flere, som ere tegnede af N. Kinge, der ogsaa har leveret to af St. Knuds Kirkes Indre 1840), eller endnu ere i Privates Eie, (saasom flere af Adj. Hand og den nysnævnte Kinge), maatte Odense By allerede siges at være vel opløst ved Kunstens Anvendelse, og dog er der nylig udgivet et riigholdigt Billedværk over Odense, i hvilket alle betydeligere Bygninger indtil 1873 ere afbildede tilligemed de fleste Indskrifter paa dem og endel Kunstleveringer, alt ledsaget af en forklarende Text: „Lauritsen Odense og Omegn i Billeder 1874“, som i det Foregaaende saa ofte er nævnt og, med Hensyn til Indskrifterne, paa en enkelt Undtagelse nær, forklaret. Endelig er en Fortsættelse til Dato medgivet nærværende Skrift i flere af de her meddeelte Afbildninger, og i et enkelt Tilfælde er endog Fremtiden foregrebet ved det Billede af den tilkommende nye Raadstue, som findes ovenfor S. 503. Desuden er ogsaa Meget gjort for Detaillen af Byens Mærkværdigheder baade i ældre Tider og i nyere og findes deels i særlige Skrifter, som hver paa sit Sted ere nævnte, (saasom om St. Knuds Kirke, Odense Monumenter, Kong Hans's Monument, Altertavlen i Frue Kirke), deels endnu i private Tegninger, Manuskripter og gamle Kobberplader.¹⁾

Af umiddelbare Kilder for Historien indtage Documenter og Monumenter steds den første Plads. Odense er imidlertid ikke riig paa historiske Documenter:

¹⁾ Jf. bl. A. de ovenfor S. 4, 337 og 407 nævnte Samlinger af v. Haven, Bircheroderne etc., hvortil endnu kan søies en Tegning af et Partie af Overgaden med en Tereport af 1840, det Huus, hvori H. C. Andersen blev født, Løveapoteket og andre private Gaarde.

Raadstue-Archivet maa i denne Henseende være det første Sted, Tanken søger, og man finder ogsaa der endeel originale Pergaments- og andre Breve fra 15de og 16de Aarhundrede af; de fleste gamle ere nu trykte i de Samlinger af Actstykker, som det litteraire Selskab har udgivet 1841-45. At der engang maae have været flere, som nu tildeels findes andetsteds, (see Rosenvinges Saml. af gamle Love 5 D. XXIX.), er vel utvivlsomt, og stadfæstes ved en Registrant over hvad der 1583 blev indlagt i det nye Skab;¹⁾ men allerede i Bircherods Dage var der ikke meget Mere af Betydning end nu, og den megen Ky af en uforsvarlig Omgang med Byens Archiv fra de uafhængige og myndige Borgemestres Side turde saaledes meest gjælde en tidligere Tid, skjønt de vistnok ikke heller senere viste stor Agtelse for deslige Ting: de turde altfor villigen have efterkommet Regjeringens Befaling 1634 at indsende alle gamle Papiere til Fyrværkeriet ved Kronprindsens Formaling; thi før den Tid forefindes ingen Protocoller, og endnu ere ingen af Odenses opdagede i Tøihusets Magaziner. Men ogsaa nyere Ting ere forsvundne: man bestyldte Borgemester Jens Madsen formelig for at have borttaget et Document, endog Kong Frederik den Tredies Pergamentsstjøde paa Bikkelsø, og i Aaret 1699 forespurgte Borgemester P. Blanchenborg i Cancelliet, om han skulde indsende et Pergamentsbrev af 1335, han havde forefundet blandt Byens Privilegier, eller han skulde kassere det.²⁾ Spørgs-

¹⁾ Jf. ovenf. S. 421. En Afskrift af en saadan er mig velvillig tilsendt, og Originalen er nylig foræret til Raadstuenes Archiv; men den korte Angivelse af Brevenes Indhold lader dog ikke formode, at der dengang har været sænderlig flere Breve end de, der deels have endnu, deels kendes af Registranterne.

²⁾ Ved.-Sim. Manusk. ved 1670 og 1699. Svaret paa Blanchenborgs Spørgsmaal kendes ikke: Documentet er borte; men da jeg har forefundet en Afskrift af det fra forrige Aar-

maalet røber Betragtningssmaaden, og i samme skal Borgemeister Martfeldt have handlet med det Gamle, ligesom ikke heller i det 18de Aarh. nogen Orden blev iagttaget til Opbevarelsen af det Nye. Da Bedel-Simonsen 1811 undersøgte Byens Archiv, fandt han en Mæsse Papiere paa Loftet, nedtraadte og halvt fordærvede: man sagde, at de laae der fra Raadhusets Reparations Tid; han fandt ingen Registrant og ingen Omhu for at sikke det Gamle. Men ligesom der for den senere Tid (navnlig fra 1795, dog især fra 1804) ere fuldstændige Samlinger og Copiebøger, saaledes er ogsaa en stor Deel af det Ældre reddet og nu omhyggelig bevaret, hvorimod det rigtignok maa ansees tvivlsomt, om de spredte og usammenhængende Levninger fra det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede kunne bringes til nogenlunde Fuldstændighed. Om Tabet er stort, kan vanskeligt siges; men dersom man tør slutte af de Extracter (eller det Register), Bircherod giver af Archivets Indhold til Aarene 1690 eller 1700, kan Historien, idetmindste Byens almindelige Historie, ikke have tabt Meget for den ældre Tids Vedkommende; thi næsten Alt, hvad han opregner, kan enten endnu findes eller det kan undværes, fordi det erstattes ved Extracten eller er andenstedsfra bekendt.¹⁾ Men efterat i vore Dage nu en omhyggelig Ordning af Byens Archiv er foretaget og en fuldstændig Registrant er foretaget, er alt det Forefundne sikret, og Raadstue-Archivet frembyder nu et riigt og velordnet Materiale, som bliver mere og mere fuldstændigt fra Midten af det 17de Aarhundrede, men ogsaa indeholder endeel Actstykker af ældre

---

hundrede (paa Kongens Bibl. i Kb.), meddeles den ovenfor som Bilag 1. S. 523. Dersom det derimod skulde være det i Brevet paaberaabte Bilag, han har casseret, er Tabet rigtignok stort.

¹⁾ Jeg har kun sølt Savnet af eet Brev af 1598 (ovenf. S. 273), hvor derhos Bircherods Manuscript er usikkert.

Datum. Saaledes have Bythingets Stævningebøger fra 1608, Domprotocoller fra 1680, Bantebøger fra 1683, Skifteprotocoller fra 1626 og andre Raadstueprotocoller fra 1666, og en gunstig Stjæbne har bevaret enkelte isolerede Protocoller af almindeligt og specielt Indhold, navnlig en Protocol i fol., hvori Magistratens Copier af Laugsartiklerne, Byens Grundtaxt og Jordstyhlsbog og flere Embedsinstruxer ere indførte, hvilken jeg i det Foregaaende ofte har benyttet under Navn af Magistratens Embedsbog 1649, og ligeledes en mindre i Qv. fra samme Tid, som jeg har kaldet Ræmherens Embedsbog, samt en Grundtaxt efter Gader istedetfor de gamle 4 Qvarterer (Vester-, Nørre-, Over- og Nederqvarter) og med 16 Noder istedetfor de gamle 15 Noder, omtrent fra 1776.¹⁾ Ogsaa et Par Legatprotocoller have undgaaet Odelæggelse, og enkelte andre Samlinger.²⁾

Wispe-Archivet har ifølge Sagens Natur ikke kunnet give Meget, saa overflueligt som det end er ved en i Aaret 1762 forfattet Registrant.

Af hvad der kunde ventes i Byens Archiv, forefindes derhos Udskilligt saavel her i Byen i Karen Brahes Bibliothek, navnlig i en Samling af Documenter om Odense (Nr. 282), som i det St. Kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn under Navn af Monumenta Othiniensia coll. Brandt (Ny Kgl. Saml. fol. Nr. 406), hvoraf bl. A. her

¹⁾ Stjønt disse Delinger ikke have nogen stor Betydning, skal jeg dog bemærke, at der finder det besønderlige Forhold Sted, at en stor Deel af Overgaden hører til Nederqvarteret, nemlig Nr. 1—19, saavel som hele Torvet, hvilket faldt mindre stødende, saalænge hiint Stykke af Overgaden kaldtes Korsgaden eller Sildeboderne.

²⁾ Mærkelige ere især 3 Foliobind, som indeholde en Mængde baade trykte og utrykte Documenter, baade Originaler og Copier, men synes opstaaede ved en tilfældig Samling af det Forefundne, som tildeels angaaer ganske andre Embedskredse, i hvilke mulig Stiftamtmandene tidligere havde været ansatte.

hiint Document af 1335 er meddeelt. Desuden findes endeel Actstykker af almindeligere Interesse i Christen Boulsens saakaldte Regnskabs-Bog (egentl. St. Knuds Klosters Jordstykts- og Udkomst-Bog), som haves paa det St. Kgl. Bibl. (Gl. Kgl. Saml. fol. Nr. 851), og ligeledes i Ministeriernes Archiv, og Meget i Cancellie-registranterne i Geheime-Archivet, (skjønt det Meste fra disse allerede er gaaet over i Bedel-Simonsens Bidrag til Odense Byes Historie), og Mere vil efterhaanden fremkomme ved Raadsagning af de mange Skatte, som bevares der, og hvoraf mange vigtige Bidrag ere mig meddeelte af Archivets Bestyrer, der omfatter Odense med levende Interesse. Kirkebøger og Kirkerægnskabsbøger, Præsternes Embedsbøger o. desl. ere naturligviis ogsaa at nævne blandt Byens Histories Kilder, ligesom ogsaa mangt et Herregaards-Archiv kan indeholde Bidrag til samme.¹⁾

Til Detaillerne af Byens Mærkværdigheder ere Bircherod'ernes Samlinger en riig Kilde, for hvilken dog lidet Anvendelse har været i Byens almindelige Historie. De findes fuldstændigst paa det Kgl. Bibliothek, dels i det ordnede Manuskript (Ny Kgl. Saml. 4to No. 739), dels i løse Noticcsamlinger, Afskrifter og Afbildninger. (Smstb. fol. No. 405 og 407).²⁾

Den sidste Kilde ere disse Monumenter selv, hvoraf endnu saamange ere tilbage iblandt os, hvormed end Tidens Tand og Uret har ødelagt. Vi henvise til de specielle Undersøgelser for Kirkerens Vedkommende; paa

1) Saaledes skyldes Gvedholm's Archiv den Extract af Oluf Wagers Skjøde paa Bispegaarden, som er meddeelt S. 203, og fra Einsiedelsborg's Archiv er Kundskaben om Eierne af Gaarden Albani Torv Nr. 4-5 hentet, S. 225.

2) Den ovennævnte Brandt har ogsaa søiet Tillæg til Bircherods Mon. et inscript. Othin. uberiorib. notis illustr. (Smstb. 4to Nr. 185.)

Byens Gader og i Gaardene ere endnu endeel tilbage, og det er en fortjenstfuld Gjerning, at de fleste nu ere aftegnede og afskrevne i det nævnte Skrift. Jeg har i Historien givet Forklaring af det Meste, og skal her kun for Fremtids Forskere gjøre opmærksom paa den Kritik, som derved maa anvendes. Et Snitværk, som engang har siddet paa et Forhuus, kan nu findes langt tilbage over en Bagport (Overgaden No. 14 og 18); Billeder, der have havt Plads paa Murene ud til Gaden, kan nu findes indsatte til Gaarden (Vestergade No. 1), ligeledes Indskrifter, der engang sadde over Gadedøren eller Porten (Overgaden No. 50 og Vestergade No. 24), stundom kunne de være flyttede ind i Værelserne (Vestergade Nr. 15 og Frue Kirkestræde Nr. 5). Men betænkeligere bliver det, naar en Portbjælke med Oluf Bagers Navn og en anden med Apotheker Beckers Naaben findes i en Gaard fra det 19de Aarhundrede, hvor der laae lutter Haver for 100 Aar siden; det er Tilfældet Vestergade No. 108; men den første er fra den 1836 nedbrudte Gaard ved St. Knuds Kirke, den anden fra den gamle Klub, som blev ombyggt 1840. Dette mindes endnu. Men der sidder en Steen med Christen Poulsens Navn og Aarstallet 1561 i den gamle Latinstoles Gang: er den Vidnesbyrd om, at Christen Poulsen efterkom Kongens Befaling at forlænge Skolebygningen? Hvo skulde ikke troe det? Men Bircherod beretter 1730, at denne Steen blev funden i hans Tid i St. Knuds Kloster, som da beboedes af Generalinde Demwig!) Noget Vignende fortæller Bedel-Simonson om en Steens Vandringer: der sad en Steen

1) Pal.-Müller i Henriksens Progr. 1846 S. 13. At Aagaard kort efter fortæller, at den sad i Skolens Muur (desc. Otth. p. 32), releverer ikke meget og beviser kun, at den da var kommen der, og Aagaard havde i det Hele sine Efterretninger om det Factiske fra en lidet critisk Kilde, Byens Borgemestre og andre Benner.

paa St. Knuds Klosters nordre Muur med Christen Boulsens Baaben og Aarstal 1548; den udtoges i Slutningen af forrige Aarhundrede og fandtes 1811 i Tollelund, hvor den endnu befinder sig.¹⁾ En Steen med Oluf Bagers Bomærke stal i Begyndelsen af forrige Aarhundrede have siddet i den tredie Milepæl paa Afsensveien²⁾; hvor den er bleven af, vides ikke, saalidet som hvor den var fra; men kommer den et Sted tilhøje, kunde den forlede til besønderlige Misforstaaelser. De Stene, som sad paa Jens Andersens nedbrudte Gaard paa Flakhaven, (ovenf. ved S. 124) ere sikkrede derimod ved Optagelse i Musæet for Oldsager; den, som sad paa hans Bisperesidents (Frøkenklostret), er for Tiden borte; om den findes et Sted, vil Fremtiden vise. Men dette er nok til at minde om, at selv Stene kunne vandre, og at der derfor behøves en aarvaagen Kritik.

---

¹⁾ Ved.=Sim. Odense By 2, 2, 48.

²⁾ Dette staaer fortalt i den ovenf. S. 557 nævnte lille anonyme Beskrivelse af Odense Milepælene vare dengang, som bekjendt, Pyramider af opstablede Kampesteen.

Rettelser og Tillæg.

- S. 4 Q. 12. At dette Billede ogsaa er forklaret om Odins Billede, (Dan. Atl. 3, 430 og 6, 575) har engang givet det større Interesje, hvorfor det er afbildet S. 124.
- " 14 " 8 f. n. Pl. 2 — læs: Pl. 3.
- " 19 " 1. Mange lignende Fund af Steenbro og Møddinger i flere Lag anføres hos Ved.: Sim. 1, .1, 159 og forekomme hyppigen næsten ved enhver Ombygning i den gamle By.
- " 41 " 14. 1753 — læs: 1618 eller 1582.
- " 55 " 10. uuværende — nuværende.
- " 61 " 9 f. n. I den seneste Tid ere imidlertid mærkelige Spor af Mure som Ringmure og Taarne forefundne under Jorden øst for Ahylgaden, ved hvilke unegtelig den Forestilling vinder Understøttelse, at det dog kunde være en kongelig Borg, Erik Blipping anviste Graabrødrene. Jf. Stiftstidenden 1879 Nr. 104.
- " 84 " 16. I den sidste Tid er dog en ny Bæirmølle anlagt paa Hjallesøe Bøien, Albanimølle.
- " 91 " 3 f. n. Swaløe er rimeligvis Sollerup i Øster Højsinge Sogn, Salling Herred, som udtales Sullerup og endnu 1640 findes skrevet Suoletorp, hvor Sagnet vil, at der engang skal have været en Kirke; Byen er forsvunden paa Navnet nær, som Herregaarden har bevaret.
- " 92 " 1. Det er dog ikke Vircherods Tegning af Skabet eller Kisten i St. Knuds Kirke, som Læseren færr, men det er givet her efter en paalideligere Aftegning, om hvilken Dr. J. Petersen havde givet mig Underretning, og som forefindes i Oldnordisk Museum, af C. Brandt. Endestykket viser Slesvigs Baaben og ikke den Urtepotte, som har givet Wedel Simonsen Anledning til at finde et tidligt Spor af Blomstercultur i Danmark. (Odense 1, 2, 46.)

- S. 96 L. 11. iftedetfor de her nævnte Liigstene, som findes i Nyrups
 antiquariske Rejse, meddeles S. 210 en Samling af
 Familiernes Vaaben efter Segl.
- „ 98 „ 14. 1474 — læs: 1477.
- „ 101 „ 15. Harnistmagere — læs: Harnistmagere)
- „ 103 „ 7 f. n. Saml. I. — læs: Saml. til.
- „ 109 „ 17. Dgjaa Priorstøtten og Aistrupstøtten regnedes til St.
 Knuds Kloster 1661.
- „ 116 „ 8. Dgjaa „Møgleport“ forekommer 1573. (Ved. Sim.
 Odense By 2, 2, 164.)
- „ 118 „ 11. Et Fæstebrev af 1555, hvoraf sees, at Jordan laa paa
 „Sildeboden“ og kaldtes „Fiskeboden“ er nu trykt i
 Saml. t. Fyens H. og L. 8, 85.
- „ 120 „ 15. Nr. 21 udflettet.
- „ 124 „ 3 f. n. Det gjengives her efter den i Oldnordisk Musæum
 opbevarede Tegning.
- „ 125 „ 20. Galgen — læs: Ragen.
- „ 129 „ 8 f. n. Lid betyder en Straaning. (Rosenv. VI, Love
 V, 616.)
- „ 138 „ 15. En rigtigere Forklaring af Papegviens er givet S. 528
 Note 2.
- „ 139 „ 2. Eiler Hardenbergs fædrene og mødrene Vaaben,
 Hardenberg og Rønnow, sees over Døren; men disse
 Huse have siden det 16de Aarh. undergaaet megen
 Forandring, da Claus Brockenhuus, Knud Knud-
 sen og Apotheker Becker efter hinanden i det 17de
 Aarh. ejede dem som fem Boder.
- „ 140 „ 13 f. n. At Kluset var Helligtrefoldigheds Kapel, er nu stad-
 fæstet ved et Kongebrev i Frederik den 1stes Registrant
 udg. af Erstlev og M. S. 254.
- „ 141 „ 13. Denne Navneforandring er atter opgivet, og den hele
 Gade har nu kun det ene gamle Navn Vindegade, f.
 S. 555, Note.
- „ 144 „ 1. I Albanistrædets østlige Huusrække havde Strædder-
 laugets sit ældste Laugshuus til 1554 i det nuværende
 Hotels vestlige Sidehuus (S. 101), og syd for det laa
 den store Njebmandsgaard, som Smedelaugets 1488 købte
 til Laugshuus og nu udgjør den sydlige Længe i samme
 Hotel (Aelst. 2, 68).
- „ 144 „ 6 f. n. Paastestrædet kaldtes oftere Laurids Paastes
 Stræde i det 17de Aarh. (St. Knuds Kirkeegnsskaber),
 saa at Mørkestreædet maa antees for dets gamle Navn,
 der gik af Brug.

- S. 145 L. 1. Dette Stræde kaldtes 1578 „Vardstrædet“ (i Saml. t. F. S. og T. 8, 88), men formodentlig kun saalænge Bispegaarden brugtes til kongeligt Slot og Vagten var beliggende ud til denne Gade.
- „ 160 „ 19. Helliggeisthuus — læs: begge Helliggeisthuus.
- „ 166 „ 10. Michel Alkei maa strax have opgivet Christian den Andens Sag, da han strax i Foraaret 1523 fik den Enghave i Forlehuing, som Hans Kræmer havde havt. (Fred. 1ste Registr. a. St.)
- „ 166 „ 4 f. n. Michel Clausen gjenfindes i Odense 1536, og Sonnen Claus Michelsen inddrev hans Fordring hos G. Bryske 1541. (i C. Hansen tre Borge S. 17—18.)
- „ 169 „ 14 f. n. Michel Mule kaldes dog ogsaa Borgemejster 1537, (Dan. Mag. 3 R. 6, 139.)
- „ 169 „ 2. 3. B. — læs: 3 R.
- „ 176 „ 10. Endog en Enke, som vilde fortsætte sin Mand's Handel, gif ind i Lauget, som Abigacl Hasebart, der efter Otto Knudsen's Død 1631 holdt sin Tgang eller Kof, derved betalte 6 fl. Daler til Eldmanden Joh. Elden. (Skiftpr. fol. 244.)
- „ 178 „ 9. Ogsaa i offentlige Handelspeculationer toge de Odense Kjøbmænd Deel, oftest vistnok paa Regjeringens Opfordring: saaledes havde Otto Knudsen, da han døde 1631, „indlagt“ i det Ostindiske Kompagni 600 Rdl. og i Jernværket i Blegind 100 fl. Daler. (Skifteprotoc. 1633.) Baade Niels Bager og andre Kjøbmænd førte directe Handel paa Stockholm, hvorhen hans Skibe bragte Klæde og Øl foruden Korn, og førte Jern tilbage. (Actst. i Raadstue. Arch.)
- „ 186 „ 9 f. n. 309 — læs: 303.
- „ 188 „ 7 f. n. „Nørregade“ maa nu læses Overgaden, isølge det i Saml. t. F. Hist. og T. 8, 84 meddelte Aktstykke.
- „ 192 „ 16. Det voldte 1792 en stor Overraskelse, at en Rytter fant igjennem i et Hul, der viste sig at være en Brønd; men det skikkes let, naar man veed, at der stod en Række Huse paa den sydlige Side af den Gade, som blev indtaget i Torvet (Oversens Avis 1792 Nr. 46.)
- „ 200 „ 24. Det er nu vist, at Oluf Bager ikke har bygget Loveapothekets Gaard. See udenf. Tillæg til S. 404.
- „ 204 „ 6. Peirup — læs: Paarup.
- „ 207 „ 7. I det Hele fortjener det en særlig Opmærksomhed, at Biskop Jacob Madsen, som kun kjendte Oluf Bager's

sidste Aar, da han først 1588 kom til Odense, i sine Antegnelser nævner ham og hans Familie oftere end nogen anden Odense Borger og bestandig som den, der stod i fuld Virksomhed med Handel, Kirketiender, Stuterie o. m., og ogsaa efter hans Død omtaler hans Datters Bryllup med Bemærkning, at han ikke var budet dertil. *Visitatsb. S. 342.*

§. 209 Q. 12. Nr. 26 — læs: Nr. 28.

„ 210 „ 10. † 1620 — læs: † 1624.

„ 210 „ 15. De her afbildede Baaben ere 1) Jørgen Kottes, 2) Hans Bangs (i Bogenje), 3) Oluf Baggers Hustru, 4) Hans Mules, 5) Olufs Wagers, alle fra 1556 efter Vorejgl (i Raadst. Arch.) og 6) Hans Christensen Kræmers, 7) Peder Pedersen Verdes og 8) Abigael Otto Knudsen Seeblads 1665, efter Løfjegl (smst. og i Bisp. Arch.)

„ 212 „ 25 og 28. „Græsgrøn“ skal læses Groffgrøn. Dette Ord, som i Skifteprotocollen ogsaa findes skrevet Groffgryn, betegner hverken Farve eller Stof, men Bævningen, saaledes som det nu er udflyst af Hr. Brida i Hist. Tidssk. 5 R. 1, 720. Den danske Toldbrulle stiller det sammen med Mæki og har to Slags: tyrkist og Or-nabrügst, af hvilket det tyrkiste var belagt med dobbelt saa høi Told som det sidste. (Forordn. 1643 p. 39.) I Odense (1662) findes Silkegroffgrøn vurderet højere end Aflast, til 10 Ƴ Allen, og otte Traads sort tyrkist Groffgrøn og Fildent Silke Groffgrøn til 6 Ƴ , hvorimod der ogsaa forekommer sort Groffgrøn til 2; Ƴ og lavere Priis. Man kan deraf vel slutte, at det ikke var Silke og Klæde alene, men tillige lettere Stoffer, der gik under dette Navn, saaledes som ogsaa Arnt Berntsen stiller det ved Siden af Hverken og Bommessie. (2, 549.) Det er meget rimeligt, at det hidrører fra gros grains, saaledes som vi nu sige „Byglorns“ Dreiel, og skal udtales Grovgrøn. Mæki skal derimod altid have været vævet eller trykket med Mønster i flere Farver (Bid. Selst. Ordb. 4, 43.); trykt vurderedes det til 14 Ƴ Al. og forekommer langt ind i det 18de Aarh.; Navnet lever mulig endnu i Ordet Malværk og Mikmal.

„ 213 „ 13. Abigael's Gaard var just ikke Løveapotheket, men laac paa en Deel af dets Grund og en Deel af Klubbens Grund: en Bindingsværkshygning, som i Aaret 1680 blev nedbrudt af Apotheker Becker, hvilket ogsaa er antegnet i Bircherods Dagbog (meddelte mig af Dr.

- Burm. Becker.) Jf. iøvrigt Tillæget til S 404 L. 4
 Hun gjorde sin Tgang i Kjøbmandslauget 1632, hvilket
 kostede 6 fl. Dal. (Stiftepr. 244.)
- §. 215 L. 3 f. n. Det har sin Rigtighed med de 4 Ægtefæder; den
 første Mand var Dr. Joachim Timmermann, der
 døde 1648.
- „ 219 „ 4. Ogsaa Abigaels Gaard er forsvundet; den blev ned-
 brudt 1680 og Grunden delt mellem begge Nabogaardene
 Nr. 8 og Nr. 10, s. ovenf. Till. t. S. 213 L. 18.
- „ 219 „ 25. Jost. Hansen havde 19 Kontraseier, der vurderedes til
 3 Dal. Han var Søn af Hans Michelsen Bager
 og døde 1639.
- „ 226 „ 5. Nr. 33 — læs: 21.
- „ 226 „ 15. Penning Walkendorph ejede den store Gaard i
 Nøbergaden, som kaldtes Grønnegaarden, nu Nr.
 19 og 21.
- „ 226 „ 5 f. n. Bille til 1618 — læs: Bille til 1616.
- „ 227 „ 8 f. n. Nr. 26 udblet, da Muls Gaard var Klaus
 Bergs. Hans Værksted, som laac ud til Mellemstrædet,
 havde været prydet netop med de 12 Apostler, af hvilke
 nogle endnu vare tilbage 1811. Ved. Sim. Odense
 2, 1, 129.
- „ 227 „ 9. Om denne store, men lidet bekjendte Landplage, som
 bragte Kongen til at stifte Residentens flere Gange, kan
 der ikke ophyses Noget af Odense Kirkebøger eller andre
 hienste Kilder. Den hindrede ikke heller, at Prindsens
 (Chr. 5) Hylдинг kunde gaa for sig det følgende Aar
 den 10de September, til hvilken Højtidelighed det var
 paalagt Lehnsmændene, Sivert Urne, at gjøre store
 Forberedelser, navnlig at anskaffe 9 Øyne, 175 Lam,
 148 Par Høns og Kyllinger, 5 Eder. Hvedemel, 20 Eder.
 Rugmel, 250 Ketter Fisk, 2 Stpd. Talghs, 6 Læster
 Herre-Ol, 3 Læster Kjælder-Ol, og Hvidtaal, Webler,
 Bærer, Erteskaffer o. m., og tillige skulde han leie
 1000 Tinsfade, 2000 Tintallerkener, 100 Saltfirkener,
 100 Høstager o. m. (Ved. Sim. Mnskrpt.) Derimod
 har en tidligere Landsot efterladt sig stærkere Spor i
 Odense og Hjen, nemlig den, som herskede 1601-3: i
 Odense døde mange bekjendte Personer, hvoriblandt
 Oluf Bager og Hans Muls, L. Røtte, M. Urne, Rektoren
 Apothekeren, Sognepræsterne ved St. Albani og Frue
 Kirke og Kapellanen ved denne Kirke. I Middelfart
 styttede de Formuende ud af Hjen, og der døde 500

Personer; i Nyborg og Faaborg døde hele Præstefamilien og i Nyborg 50 Skoledisciple, i Svendborg Borgmesteren og en Raadmand, i Hjerteminde begge Præster. (Jac. Madf. Visitationbog. S. 83, 114, 211, 283, 373. og Mummé St. Nn. Kirke og Bloch. f. G.) Formodentlig strakte denne saakaldte hvide Pest sig ud over hele Landet, da den ogsaa omtales i Randers, i Staane og Abhvn., hvor den foraarjagede Universitetets Opløsning 1601; den kom fra Norge, hvor den navnlig omtales i Tronhjem og Lunsberg (Nordam Univ. Hist. 2, 139. Personahist. Tidsskr. 1, 151-52 og Dan. Atl. IV, 365.) I Odense viser en Steen paa Graabroedrefirkegaard, at man længe mindedes denne Dødelæggelse, da der læstes et Vers paa den af følgende Indhold: „at man kunde mindes — monne her findes — under denne Steen — mange Guds Børn deres Been — her ligger Rægte og Herrer tillige — her ligger Fattige iblandt de Rige — dog somme over hundrede Aar bortdøde — dog skulle de alle paa engang møde, 1600.“ (V. Sim. Sogneh.) Mulig finde vi i den en Forklaring af det dunkle Fund af Liig paa Albani Kirkes Lykke (ovenf. S. 478) og maaskee ogsaa den rette Forklaring af den gamle Tjørn paa Stamby Kirkegaard, som siges at være et Minde om den store Pest i det 14de Aarh. (ovenf. S. 91.) Senere Landeplager af denne Art have ikke efterladt sig stærke Spor i Odense, og selv Choleraen 1853 berørte den saa mildt, at de saa sporadiske Tilfælde neppe kom til almindelig Kundskab før ved de statistiske Beretninger efter Sygdommens Udhør.

- S. 230 Q. 5 f. u. Det her omtalte Legat er uden tvivl det samme som var Gjenstand for en Proces, der endte med, at Borgmester og Raad, som først var dømt til at betale 1000 Rdr., som Niels Bild havde skjænket til de Fattige, blev frikendt ved Herredagsdom omtrent 1631. (Skifteprot. 247.)
- „ 232 „ 2. Nr. 15 — læs: Nr. 14.
- „ 234 „ 17. Peder Doctor maa udsættes; thi den Mand, der kaldtes saaledes, var en Borger, Peder Madsen, Aulksmand † 1638.
- „ 236 „ 1 f. u. Med et sundere Blik betragtede Landsdommer Torben Gabriel (Akelei) Beskyldningen for Trolsdøm, da han 1627 frikendte Lamme Heine og dermed fældede det Rævn, der havde kjendt hende skyldig i Odense;

men den opbragte Konge fratog ham ogjaa hans Embede og fik hende dømt paa anden Maade. D. Mag. 3 N. 5, 190.

- §. 238 Q. 12. 1517—39 læs: 1507—39.
- „ 238 „ 18. Om Hans Mule virkelig har været Borgemeſter, ſom han kun engang 1599 kaldes i et Brev fra Udlandet (Dan. Mag. 2, 358,) er meget tvivlſomt og kan i hvert Fald kun gjælde for en ganſte kort Tid af Aaret 1599.
- „ 238 „ 24. Det ſtore Raadſtue-Segl i Solv, ſom er afbildet paa Pl. 2, 4 og 5 og paa Titelbladet, er ikke det ældſte, ſom kjendes; thi 1539 findes Borgemeſter og Raad at have brugt et andet af lige Hovedtegning, men Huſene ſees ikke ved Kong Knuds Sider, hvorimod han ſtaaer med Konge-Kraaben midt i et Felt, der er opfyldt med Stjerner. Dette Segl forefindes i Bogstryk under Erik Krummediges Fundats i Bisp.-Archivet. Omſkriften er den ſamme; kun ſynes at læſes: Ottonic og Ordet civitatis er deelt. Dette ældre Segl findes ogjaa 1460 og 1536 i Gchejme-Archivet, ſaaat de Huje, ſom nu ſees i Byjeglet, maa være en Tilføjelſe fra det 17de Aarh. Endnu et andet gammelt Segl ſynes Hansfort at have kjendt, da han paa den ved Side 313 meddelte Prove af hans Pennetegninger har fremſtillet et Byſegl med Byens Lillie og Paveſtolens Inſignier og Omſkrift: urb. pon. inſig. (o: urbis pontificalis inſigne). Men om det er et Biſkoppeligt Byſegl eller en Kompoſition af ham ſelv ſom de ſtefte Baaben, hvormed han i denne Samling har forſhuet de ældre Biſkopper, kan næppe afgjøres. Maaſtee er det Biſkopsſtingets Segl og kan da forklare Liliens Overgang til Odense Bythings Segl.
- „ 240 „ 16. Til Magiſtratus Indtægter horte naturligtviis ogjaa Gebyhr for Borgerſtab, og det ſees, at man i Odense har trævnet det i videre Omfang end i andre Byer; thi Kong Frederik den Anden forbød 1575 at lade Byens egne Born løje Borgerſtab. (Wed. Sim. 3, 2, 174.)
- „ 240 Note 1. Raadmand Jørgen Wichmann havde ogjaa været Striver og 1650 Ridfoged paa St. Hans Kloſter.
- „ 251 „ 27. Jac. Jeſperſen havde forſt været Slotsfoged til Næſbyhoved Lehu. (Wed. Sim. Odense 2, 2, 47.)
- „ 252 „ 4. Kongens Sagesald regnedes kun for c. 200 r. (N. Dan. Mag. 6, 117.)

- S. 252 Q. 8 f. n. Jens Willumsen — læs: Willum Jensen.
 „ 254 „ 5. Fra Mæret 1664 og 69 haves Bythingsdomme affagte paa Raadhuset; men 1679 blev Bythinget ogsaa engang holdt i Smedenes Laugshuus. (Domprotocollen fra 1683 i Raadstue Arkivet.)
 „ 254 „ 13. Om Bythingets Segl, see ovenf. Tid. til S. 238, Q. 24.
 „ 255 „ 1. Porte — læs: Porte,
 „ 256 „ 13. En Iovbeselet Borgervæbning i Fredstid forekommer allerede 1588, ifølge hvilken Borgerne vare pligtige at forskaffe sig Rustning af forskjellig Art, efter hvad de vare tagrede for, og bleve mønstrede af Mønsterrherrerne, (Wed. Sim. 3, 34, 35.) saaat Christian den Fjerdes Paabud 1598 kun var en Fornøelse af det ældre.
 „ 257 „ 1 f. n. Denne Bedtægt var grundet paa Lovgivningen. Rec. 1615 og 1643 — 2 — 3 — 11.
 „ 258 „ 4 f. n. 1) — læs: 2)
 „ 259 „ 2. Smedelaugets Laugshuus var kjøbt 1488 (f. S. 123). Smedelauget synes at have stiftet Laugshuus med Oidermændene; deres Laugsprotocol haves fra 1684, hvori Mestres indskrives i Lauget og Drengene „løsgaves“ til at være Svende.
 „ 262 „ 26. En stor Mængde Gaver til de Fattige i det 17de Aarh. opregnes i Adresse Cont. Efterctn. 1778 Nr. 3.
 „ 263 „ 8. Extraordinaire Udgifter udrededes ogsaa af den ringe Indtægt, og i dem afspeile sig Tidernes store Ulykker; saaledes kom mange fordrevne Tydsfere, for en Deel Vestlige, her igjennem i Tredive Aars Krigen Tid; mange Bandlidte efter Bandfloden i Hertugdømmerne, mange Flygtende under de Keiserliges Indfald o. s. v. Bestandig kom Brandlidte og Skibbrudne og ikke sjælden Personer, der skulde „opstjæres“ o: undertastes en Operation. De fik nogle faa Stilling for at lade være at huse i Byen. Men reisende Haandværksvende kjendte man ikke dengang.
 „ 265 „ 6. Billholm var 1683 bebygget med to Boder, som tilhørte Landsdommer Povl Matthisen Rosenvinge, men havde dog nok været indløst, da det 1680 blev solgt af Byen. (Banteb. i Kost. Arch.)
 „ 270 „ 20. Overligere Beviser ere tilføiede i Bilag 4. (S. 525.)
 „ 274 „ 5. Pl. 2 — læs: Pl. 4.
 „ 278 „ 17. Et interessant Minde fra Hans Brodersens og Mette Willumsdatters Tid er nylig forefundet i Gaarden og erhvervet for Byens Musæum. Det er en stor udhugget

Steen, der antages at have staaet paa Forfiden af Gælænderet ved en muret Steentrappe; den har Bogstaverne *H. B.*, men den tilsvarende er borte. Det stemmer godt med denne Gades Character, at Stiftsfriveren ved Provstiet prydede sit Hus (Nr. 19) paa denne Maade udenfor Borgemeesterens Gaard Nr. 11 laac to udhugne Løver paa en lignende Udgang (f. S. 358).

- S. 279 L. 3. 1620 — læs: 1624.
 „ 279 „ 4. 1638 — læs: 1668.
 „ 279 „ 11. Maren — læs: Maren.
 „ 280 „ 12. Nr. 13 og 9 — læs: Nr. 15 og Nr. 11.
 „ 282 „ 2. Den Hans Jensen, hvis Navn Strædet har beholdt, var rimeligviis Grydestober Hans Jensen, som boede paa Hjørnet og var Kirkeværg; han døde 1644. (f. S. 139).
 „ 284 „ 3 f. n. Bangsgaard tilhørte 1641 Jens Knudsen, da den gif med hans Enke over til Oluf Knudsen (Stiftepr. f. 383), men laac senere pde.
 „ 286 „ 12. Begge Gaarde tilhørte 1645 Borgemeester Hans Nielsen (en Taxation af dette Aar i Rentek. Archiv).
 „ 288 „ 18. Mogens Henrikjens Gaard i Adelsstrædet er nu for største Delen nedbrudt, for at give Plads til den catholske Skole og Præstebolig. Den ubetydelige Afgift til Byen (S. 527) blev afløst 1685.
 „ 289 „ 11 f. n. Den her udtalte Formodning bliver Bished ved hendes og hendes tre Mænds Digtstern i St. Hans Kirke, der angiver Alderen for hver af dem og for hende selv, som døde 1660. (Bød. Sim. St. H. K. Sogneh.) Hun var 4 Aar yngre end sin første Mand; men 49 Aar gammel da hun ægtede den anden Mand, som var 33 Aar, og hun var 61 Aar, da hun ægtede den tredje, som var 30 Aar.
 „ 289 „ 7 f. n. Karnaap — læs: Gavlvindue, som der er endnu.
 „ 289 „ 5 f. n. 3 Taxation 1645 kaldes ogsaa denne Gaard Hr. Christens i Lyndelse.
 „ 290 Note. En Igl. For. af 16de Mai 1646 bestemte, at udenbyes Ciere af Gaarde i Byen skulde svare Byen $\frac{1}{3}$ af Leien.
 „ 290 „ 2 f. n. Matth. Olenšläger var blandt de 16 eligerede Mænd. En Stomager Matth. Hermanfen Olenšläger boede 1683 i Nedergaden, formodentlig hans Farfader.
 „ 291 „ 14. Først købte Borgemeester Jac. Møller denne Adelsgaard 1793 af Fru Dewig's Arvinger for 400 fl. Dal. (Panteb.)
 „ 292 „ 24. Denne Porthammer er nu ødelagt ved Ombygningen 1879.

- S. 293 L. 20. Peder Jepsen er dog ikke saa ubekjendt en Mand, som det her siges. Allerede 1562 fæstede eller købte han af Graabrødre Hospital en øde Grund i Kirkestrædet, som laac nærmest nord for Kapellanboligen, (se Bilag 3, S. 524) og 1573 folgte Frue Kirkes Patronat til „ærlig og fornumstig Mand Peder Jbsen“ den Grund, som laac imellem Hospitalets og hans egen Gaards Jord (Wed. Sim. 2, 2, 164), saa at han da ejede tre samlede Grunde, som han rimeligvis bebyggede særskilt. Det var formodentlig ogsaa ham, der som St. Knuds Klosters Foged 1564 havde faaet en Jord paa 13 Acre i Arvefæste af Klosteret ved Østebek (smst. S. 130, 133 og Christen Povlsens Regnskabsbog p. 37.) Ligeledes var det ham, som Kongen vilde have til Byfoged 1572 (ovenf. S. 250.) Han var død inden 1583, da Olf Bager havde købt nogle Boder ved Vesterport af hans Arvinger. (Wed. Sim. 3, 116.) Husene i Kirkestrædet kom ogsaa i fremmede Hænder, da en Peder Christensen 1589 folgte det mellemste (smst. S. 179.) Men om Dørstykket just beviser, at han byggede i Mæret 1559, bliver dog tvivlsomt; thi vel staaer hans Navn nu paa samme Bjælke som dette Mærstal, men Mærstallet har et ældre Præg end Navnet og har to Streger eller Bogstaver efter sig, i hvilke man kan formode at see dens Navn, som byggede 1559, mulig Jep Jepsen, og det kan tænkes, at Peder Jepsen ved en senere Ombygning eller Forandring kan have anbragt sit Navn paa det ældre foresundne Dørstykke. Men i ethvert Tilfælde vidner Navnet om en fornufts Beboer, der ikke er ubekjendt.
- „ 294 „ 17. Denne takfulde Inscription turde dog mulig hidrøre fra Lægen Hartv. Bohmann, med hvis Tænkemaade og Skjæbne i Odense den stemmer saa godt overens. Han ejede en Gaard i Nedergade („ved Siden af Jørgen Mules Boder og andet Hus fra Zacharias Malers“, siges i en Skisteforretning af 1635); men han tog først fra 1631 fast Bolig i Odense, og om han allerede kan have ejet Gaarde 1624, bliver derfor tvivlsomt.
- „ 294 „ 4 f. n. 276 — læs: 278.
- „ 295 „ 1 f. n. Dog forekomme i det 17de Aarhundrede enkelte Navne, der tør have havt en varigere Character: „Gronnegården“ (s. foran S. 568. Till. til S. 226) og „den røde Gaard“ i Nedergaden (Nr. 19), „Staldgården“ i Staalstrædet, „Spiren“ Nørregade Nr.

- 40, „Ruder Es“ bag Skolen, samt „Rodegaard“ i Overgaden (s. S. 134). Angaaende Spiren, som er Hjørnet af Nørregade og St. Hans Kirkegaards søndre Deel, der kaldes Vejen til St. Hans Kloster, sees af Pantebogen, at Gaarden 1701 virkelig havde et tilbygget Spir, men 1708 omtales det ikke længere; i ethvert Tilfælde bortfaldt det, da Jutjorselen til Slottet blev forlagt. Jf. Grundtegningen 1717 Pl. IV.
- S. 310 Q. 16. Navnlig blev 1685 fulgt en stor Deel af Byens Jordstyld og Ejendomme for ifølge en Høiesteretsdom at fyldestgjøre en Fordring til Overformynderiet. Ved denne Lejlighed købte Eierne Jordstylden og Iøstkøbte saaledes deres Gaarde, hvilket vides om Mageløs, Torvet Nr. 1 og 2 (s. ovenf. S. 527.) Ogsaa Piilholm blev solgt ved denne Lejlighed for 15 Daler, og Piente Mølle udlagt til Raadmand Christen Hansen. (Endeel Skjæder i Pantebogen 1685.)
- „ 310 „ 1 f. n. En tredje var Apotheker J. G. Becker († 1707.)
- „ 313 „ 10. første Udgave af — bortfalder.
- „ 328 „ 5. At Kingos Bogtrykkerie var indrettet i Bispegaarden selv, synes ogsaa N. Slange i det 18de Aarh. at forestille sig. (Rørdam Vitus Bering S. 91 i Hist. Tidst. 5 Række 1, 91.) Enhver Tvivl hæves ved en efter Kingos Dod optaget Synsforretning af 21de Juni 1704, som Hr. Skolelærer Jørgensen har meddeelt mig af Skovby Herreds Thingbog, da deri nævnes Trykkerisalen og Kamrene ved den, saaledes at det maa antages at være Dvift-Etagen i Tværbygningen, der var indrettet til Bogtrykkeriet.
- „ 330 „ 4 f. n. Kan tilføies Postmester Theil 1711 i Overgaden 24—28.
- „ 333 „ 1 f. n. Dr. Unsenius hvd Joh. U. g. m. Mariette Proschwig, boede 1694 i Kjøbenhavn, men 1688 i Odense.
- „ 333 „ 8. Svaneapotheket — læs: Nr. 21.
- „ 334 „ 9. tilføies Dr. Seemann til Margaard † 1694.
- „ 335 „ 19 3fte P. v. Westen, men hans Søn flyttede Apotheket fra Klubbens Gaard, s. nedenf. Tillæg til S. 404.
- „ 338 „ 2 f. n. kan tilføies: Schilling, Weinbrenner, Scherewein, Keifling.
- „ 339 „ 9. Lucretias — læs: Lucretias.
- „ 340 „ 6 f. n. Denvig, — læs: Denvig's.
- „ 347 „ 13 f. n. tilføies Torpegaard.
- „ 347 „ 9 f. n. Grøstebjerg — udslettes.
- „ 353 „ Note 2. 1632 var Niels Poulsen Skolemester. (B N. Nr 84.)

- S. 353 Note 5. En lille Jordlod, Doctorjorden, tilhørte den danske Skole, j S. 424.
- „ 356 L. 11. Catecheten i St. Knuds Sogn fik 1719 Domstuen i Graabrødre Hospital til Bolig og Skole. (Hosp. Dir. Protocol. Nr. 7.)
- „ 357 „ 8 f. n. Skytteloffen (8 Ld. L.) er senere udleiet for en Afgift, der nu er steget til 800 *Kr.*
- „ 357 „ 7. Af et ældre Selskab er der dog et Spor i den S. 528 omtalte Papegoistang, der nedtoges i det 17de Aarh.
- „ 364 „ 10. Denne første Kurvemager hed Lauge.
- „ 364 „ 21. Gengang sporer man dog i Fattigregnskaberne, at der blev foretaget en Jagt paa Lediggjængere, for at forstikkes til Tugthuset, nemlig 1632, da der paa een Nat blev optaget 30 Personer, af hvilke de 11 bleve sendte til Kjøbenhavn, de øvrige „udkom“.
- „ 367 „ 12 f. n. Eilshou — læs: E. Eilshou.
- „ 367 „ 5 f. n. Hedevigsklund — læs: Hedevigsklyst.
- „ 367 „ 1 f. n. Hans Biographie af Geheimarchivar C. F. Wegener i Saml. t. J. S. og L. 8 Bd. 1. S.
- „ 371 „ 7 f. n. Morten Schinkel til Søholm ejede kun den Afgift, der skulde svares til St. Knuds Kloster, efterat han 1669 havde kjøbt den til And. Engberg 1666 udlagte Jordskuld til dette Kloster; hans Enke magesiftede den atter med Graabrødre Hospital, som endnu oppebærer den. (Banteb. 1684 fol. 34 og Hofm. Fund. 5.)
- „ 379 „ 1. Til Brændeviins og Brændeviinsbrændings Historie i tidligere Tider kan Odense Bye kun yde ringe Udbytte for den, som vil søge Opklaring af det dunkle Spørgsmaal baade om Produktionens og Nydelsens Opkomst og Udbredelse til Landets forskjellige Dele. Skjønt der allerede i det 16de Aarhundredes Midte ere stærke Spor af Brændeviinsdrikket (dog mulig meest af destillerede Biine) i Hovedstaden og enkelte Byer, og en Rigsdagsreces endog allerede 1551 havde nævnt Brændeviin alene i Forbudet mod at udfstænke Drik paa Felligdage, laae dog det almindelige Kornbrændeviin endnu næsten 100 Aar derefter saa langt borte fra de Styrendes Tanker i Odense, at da Byfogdens Instruy omtrent 1636 skulde gjentage den nys nævnte Lovbestemmelse, paalagde den ham at paasee, at der ikke blev „udtappet Biin eller Øl før Middag mod Reccessen“. Igjennem hele det 16de Aarh herfter der i Odense en

fuldkommen Taushed om Brændeviin, idet Øl alene nævnes i Anledning af Soldaters og Arbeideres Forpleining (Ved. Sim. Udsk. 2, 2, 119. 156. og Tæge Brok S. 61. 63) og i alle Udskrivninger af Jettallie i Syvaarskrigen; selv Vedtægterne for Handel og Gilder i det 17de Aarhundrede tale kun om Biin og Øl og om Taxter for Biin og Victualier (Könninge Bylov 1601 Byfog. Instruy § 4. 5. 15.); det Kongebrev, der 1636 forbød Haandværkere at sælge Andet end deres eget Arbeide, nævner kun Øl som det, de ikke maa have tilfals, „med mindre de vilde forlade Haandværket og begive sig til Kjøbmandskab og Kroholderie“; alle Bøder vare satte i Øl. Imidlertid kan det ikke betvivles, at da Lovgivningen omsider i det syttende Aarhundrede tog udtrykkelig Hensyn til Kornbrændeviin, som Toldrullen først kalder „dansk Brændeviin“, ved at paabyde Skat af alt Malt enten det skulde bruges til Brygning eller „Brænding“ (For. 16de Febr. 1621), og da det forbødes Præster at brænde Brændeviin, maa dennec Brug af Kornet vel have været temmelig udbredt, dog mulig meest i Søkjøbstæder. I Svendborg blev det 1619 vedtaget, at Jngen maatte skjænke Biin, Brændeviin, Mjød eller anden Drik, naar Brudfolk eller Barcelquinder førtes til Kirke (Rohmann Skildringer S. 103), og ved samme Tid forekommer ogsaa Brændeviin første Gang i Odense, men paa en ganske egen Maade — som et Navn: Mads Brændeviin (eller fuldstændigere: Mads Jørgensen Brændeviin) fød 1608 jevnlig som Bisidder i Bythinget, og da han døde 1621, blev han begravet i St. Knuds Kirke, hvor Gravstedet kostede 20 Daler, og ligesaa blev hans Kone der begravet. En anden Borger hed Hans Brændeviin, som døde 1633, da der blev betalt for Klokkerne for ham. (Bythingets Stævningsprotocol og Kirkeegnsskabet.) Begge vare altsaa anseelige Borgere, og naar Navnet andetsteds bruges om Qvinder, der hofrede med Brændeviin (Dansk Saml. 2 N. 6, 315), maa disse snarere have været de Første, som særlig lagde sig efter at brænde istedetfor at brygge; thi Brændeviinsbrændingen gik formodentlig ind under det almindelige Begreb om Brygning og anden Kjøbstadæring, da særlige Brændeviinsbrændere ikke dengang kjendtes i nogen Kjøbstad (Ksc. 23. Jan. 1697). Men Brændeviinsbrænding tog snart et Opsving, der sørgelig vidner

om et stort Forbrug. I den ældste Skifteprotocol, som høves, fra 1626—1633, finder man Brændeviinspander i et Par Boer og fuldstændigt Brændeviinstøi kun i tre, af de i Alt behandlede 58 Boer; men i Tidrummet fra 1660 til 1667 findes 24 Brændeviinstøier i de 122 registrerede Boer, altsaa i hver femte Bo! og saaledes maa det antages at være vedblevet, naar det 1780 kunde siges, at næsten hver anden Wand i Bysen brændte Brændeviin. Den uhyggelige Krig 1658 udøvede ogsaa herpaa en mægtig Indflydelse, om end ikke Polakkerne just, som Traditionen siger, lærte Bønderne at kjende Brændeviin. (Ved. Sim. Rugd. 2, 2, 64.) Det var imidlertid ikke de store Kjøbmænd eller dem, som handlede med Kramvare, der dreve denne Industri, i alt Fald ikke uden til egen Forbrug; men det var de mindre Kjøbmænd, Avskænd og Smaahandlere, der dreve den, og Haandværkernes Boer vidne ikke mindre om det samme, hvad dog efter Lovens Kun maatte være beregnet paa eget Forbrug, men vel ikke altid blev det i Gjæringen. Smedere, Brydestobere, Kaudestobere, Malere, Bartskjærere, Hattemagere, Guldsmede o. A. efterlod sig Brændeviinstøi, men Jngen kaldes Brændeviinsbrænder. Ogsaa foresaandtes allerede tidlig Brændeviinskouffener, men Brændeviinsglas nævnes ikke hverken i Boer eller som Handelsvare. Næsten kunde lade Guldsmeden gjøre sig et „Coffiend til Aquavit“, (Ved. Sim. Cæge Brod S. 47), som dog dengang var destilleret krydret Viin som det, der brugtes ved Høffet (Dan. Mag. 4 N. 2, 387) og til Medicin (Ved. Sim. Jørg. Brahe S. 125); men kun en enkelt Borger 1633 havde et Solvstob, som dog ogsaa kunde bruges til Øl og til Mjød. Iøvrigt henvises om hele Sagen til Allen de nord. Rig. Hist. IV, 1, 237 fgg.; Gaarbøe i jydsk Saml. 7, 117 fgg., S. Jørgensen Efterretn. om Faaborg Kjøbstad S. 58, Trøels Lund i dansk Saml. 2 N. 6, 306 fgg., Pont. Ann. Eccl. IV, 277 og Mansa Suppl. til Hist. T. 6, p. 3.

- §. 370 Q. 9. Efter den nye Ordning af Brændeviinsbrænderiet havde Odense i Maret 1799 kun to store Brænderier og 28 mindre, (Gottschalds Beskrivelse i Dan. Kjøbst. og Stott. 4 H.) En Oldermann fik de først 1819 (Nsc. 2 Juni); det senere Antal sees S. 536.

„ 371 „ 1. f. n. kjøbte — læs: leiede.

- S. 372 L. 21. Hauge= -- læs: Hampe=
 „ 374 „ 13. et lignende Corps blev oprettet 1788 i Kongsbjerg.
 Nrc. 15 Nov. 1793.
 „ 376 „ 2 f. n. Det var Gaarden paa Torvet der menes, da den
 anden forlængst (1683) var afhændet.
 „ 377 „ 3. tilføies den commanderende General.
 „ 379 „ 9. 1788 - læs: 1780 dannede sig et sluttet Selskab med
 de første skrevne Vedtægter og Locale i Riisfens Gaard
 (Overgd. 11) og det følgende Aar i Kyhns (Overgd. 10).
 „ 380 „ 11 f. n. Kapitaen — læs: Kommerceraad.
 „ 383 „ 6 f. n. tilføies L. Ancher.
 „ 393 „ 1. De 24 Mænd deeltog 1685 i Udstedelsen af Skjoder
 paa den Jordstykke, Byen folgte. (Ridit Ark. jf. S. 574.)
 „ 394 „ 24. Ogsaa en Rodemester bortpræmte med en Kasse 1748.
 „ 396 „ 1. f. n. tilføies Ref. 18 Mai 1793 og 2 Marts 1799.
 „ 397 „ 19. udslattes Comma.
 „ 399 „ 1. f. n. Dette Legat var først laant af Byen til at anskaffe
 en Slange til Sprøiten, og da Byen ikke kunde betale
 det igjen, lod Magistraten St. Knuds Kirke købe Byens
 Stormkloffe.
 „ 402 „ 9. tilføies: og Aarstallet 1756.
 „ 402 „ 11 f. n. 1578 — læs: 1568.
 „ 402 „ 5 f. n. Laurids Lauridsen Braads Hustru hed Else Ernst-
 datter og blev viet den 11 Mai 1734 (St. An. Kirkebog).
 „ 403 „ 8. Gaarden i Vestergade Nr. 57 er nu afløst af en ny
 pragtfuld Bygning
 „ 403 „ 11. Ogsaa Gaarden i Vestergade Nr. 15 maa være ombhygt
 i det 18de Aarh., men den har beholdt indvendig det
 gamle Dørstykke, som er betegnet med Bogstaverne S.
 S. og D. E. med Aarstal 1577, der vistnok henviser
 til gamle Beboere, som dog ikke kendes. Ligeledes er
 Gaarden paa Torvet Nr. 15 bygt af Nytt 1728 af Th.
 Flensborg paa en Grund, som blev kjøbt af St. Knuds
 Kirke, engang Rectorbolig (S. 416) efter Christen Poul-
 sens Tid. (S. 58 og 143.)
 „ 404 „ 4. Siden dette blev skrevet om nuværende Løve-Apothek,
 har jeg nu fundet flere Data for, at det hverken er bygget
 af Oluf Bager eller af P. v. Westen; thi indtil
 1680 var den Grund, hvorpaa det staaer, anderledes
 fordeelt og bebygget, idet der stod 4 omtrent ligestore
 Gaarde mellem de nuværende Nr. 4 og Nr. 12, nemlig
 øst fra: Apotheker Beckers, Abigael Otto Knud-
 sens, Gjæstgiver Peder Henriksens og Rdm. b.
 Mogens Jørgensens. Men kort efter 1667 fik Apo-

theder Bøcker en Deel af Abigaels Gaard, for dermed at udvide sin egen, og han nedbrød det gamle Huus 1580; Raadmand Christen Westesen købte det øvrige af Grundten tilligemed de to næste Gaarde, og saaledes opjode de to store Gaarde Nr. 10 og 8. Lovapothekets store grundmurede Gaard er altsaa bygget efter 1680 og rimeligviis af Christen Westesen selv, da den opføres i Grundtægten 1682 som hans, (s. ovenf. S. 332). Senere tilhorte den Borgemeester Jens Christensen, efter hvis Enke den købtes 1728 af Oberst Günther D. Finch, og først hans Enke folgte den 1733 til Joh. Chr. v. Westen, saa at Apotheket først efter den Tid kan have faaet sin Plads i denne Gaard. (Pante- og Thingl. Prot. og Process-Acter 1681-85.) Naar saaledes Hovedbygningen ikke hidrører fra Oluf Bager, udelukker det dog ikke, at flere af de andre Bygninger inde paa Pladsen kunne have deres Oprindelse fra hans Tid, da han vistnok ejede det hele Terrain paa dette Strøg. Dersom det Sagn er sandt, at der engang skal have været en Port midt paa Hovedbygningen, kan det snarest tænkes, at Oberst Finch har anbragt den for at have Indkjørsel fra Gaden, og at derefter Apotheker v. Westen har lukket den, da han indrettede den Kjælder under Forhuset, hvori hans Navn og Markstallet 1751 er anbragt paa en Bjælke. Hvad de 32 Steengrater angaaer, som prydede Gaarden til 1855 (s. S. 201) og i 1879 for en stor Deel ere opsatte paa en Sidebygning, er det rimeligt, at Christen Westesen har foresundet dem paa Oluf Bagers ældre Bygning, og at de hidrøre fra en Fabrik i Lübek, hvor saadanne brændte Basreliefs forjærdigedes i Mængde: et Par af dem foreskille Norges Baaben, 4 andre det Baaben, som det lübeckske Bergensagrer-Gesellschaft førte, og disse findes endnu paa dette Selskabs gamle Huus i Lübek. Den sidste Bemærkning er meddeelt mig af Dr. Burmann Becker, som ogsaa i et særligt Skrift: „en Borger i Odense i det 17de Aarh.“ nu har givet en Afbildning af disse Gaarde og Indskrifterne paa Nr. 10.

- §. 404 Q. 11. Blandt de første tre Etages Huse fra den nyere Tid maa nævnes Vestergade Nr. 11 og 9, og af mindre Bygninger nævner Traditionen blandt de første Husene i St. Kn. Kirkestr. Nr. 19 og Vestergade Nr. 13; det sidste har ogsaa en Tid været det eneste fire Etages Huus, men nu er Nr. 17 forhøjet til samme Høide.

- S. 404 L. 4 j. n. Denne Gaard skal have stiftet Hoide flere Gange
 1688 var den en to Etages Bygning (Stiftedoc. 1690),
 senere skal den have været en Etage med Porten ved
 Siden; nu tre Etager og med en ny Kælders.
- „ 410 „ 12. tilføies Præstestrædet. Navnet Dandsestrædet
 forekommer i Begyndelsen af det 18de Aarh., tidligere
 kaldtes det „Strædet ved Knud Knudsens Gaard.“
- „ 410 „ 3 f. n. „Klingenbergs Gaard“ blev 1713 kjøbt ved Auction
 efter Mette Gyldebrandt af Amtsforsvalter Rasmus
 Andersen. (Panteb.). Det var en En-Etages
 Bygning til 1865.
- „ 410 „ 20. Det østligste Graabrødrestræde (nu Aplygaden) kaldes
 i Aaret 1724 ogsaa Byens Vandstræde og betragtedes
 dengang som en Smøge (Panteb. 132). En stor Rende-
 steen i Midten førte Vandet ned til Bækken gennem den.
- „ 413 „ 15. Tøffelund var 1684 af den Muleste Familie solgt til
 Landdommer Povel Matthias Rosenvinge. (Panteprot.)
- „ 414 „ 12 f. n. Altonahuset blev bygget 1728 af Kjøbmand H.
 Thomsen Nemann i en Have, der havde tilhørt
 Niels Jespersen og strakte sig ud imod Hjertuds-
 holm, hvor det (nu ombygget) har Nr. 160.
- „ 415 „ 12 f. n. Provstegaarden eller, som den ogsaa ofte kaldtes,
 Provstigaarden, var Aulsgaarden til Provstiets
 Marker og blev 1720 af Kongen stænkent Byen til Brug
 for det indquarterede Rytteri; dens Marker bleve deels
 udlagte til Ryttergods, deels givet i Bederlag for udlagt
 Jord, saaledes til 3 af Graabrødre Høspitals Bønder.
 (Bisp. Arch. 189.)
- „ 420 „ 5. Om Selskabet til tabte Borgere's Frelse s. Canc. Br.
 25 Apr. 1797 og Collegialtidenden 1798 Nr. 20.
- „ 420 „ 33. Raadhuset's Skikkelse, som den blev og var ved dets
 Redbrydelse 1880, sees af hoesstaende Prospect af Flak-
 haven, der er taget imellem 1837 og 1851. Hvorvidt
 Dørene oprindelig vare anderledes anbragte og udstyrede,
 mindes nu ikke mere med Sikkerhed. Redbrydningen
 har vist, at Hovedbygningen oprindelig har staaet frit,
 idet Sidebygningens øverste Etage, der har Markstallet
 1609, var senere sammenføjet med den og havde ladet
 den lille Landforziring urørt, som løb en Alen under
 Gesimsen paa den sydlige Side. Ved Grundens Ud-
 gravning saaes under den østlige Ende lignende Ege-Pæle
 eller Stolper som ved Raadhuset's Opførelse (ovenf. S.
 482); der stode 3 og 3 i to Rækker i en Afstand af 5

Men, og der menes at være sporet en horizontal liggende Bjælke under dem. Iøvrigt forefandttes paa den sydlige Side af den nu ryddede Plads Grundvolden af Adelen's Gaard og nogle mærkelige Lag af Luffsteens Stjærver, som om der havde været Arbejdsplads for Tilhugning af dette Materiale, hvorefter kun enkelte Levninger spores i St. Knuds Kirke. (Jf. Byens Stiftstidende f. 7de Oct. 1880.)

- §. 424 B. 3. Heltkeengen, der sees paa Kortet Pl. V, maa først i den senere Tid være kommet i Byens Besiddelse; thi den har en Tid tilhørt Familien Landorf og var deelt i adskillige Haver, indtil den under 28de August 1685 blev tilskjødet Peder Helt, medicus practicus i Byen, af Knud Landorf og flere Slægtninge. (Banteb. f. 88.) Den beskrives som liggende ved Bjentebæk, men dens Størrelse angives ikke, saalidet som noget Navn; men at den senere har faaet sit Navn af denne Eier, kan antages for utvivlsomt, og mulig er den gaaet i Arv til flere af de Mænd, der i forrige Aarhundrede bar samme Navn. (Jf. S. 136.)
- „ 424 „ 23. I Aaret 1723 stode en Borgemeester og en Raadmand Fadder til Natmandens og Starpresterens Børn, og det Samme skete oftere. Kirken tog næsten mindre Hensyn til dem; thi „Natmandens Svigersøn“ findes indført i Kirkebogen 1772 uden Navns Nævnelse.
- „ 432 „ 12 f. n. tilføies: Roulunds.
- „ 433 „ 2. Den første offentlige Billardstue blev ogsaa paa den Tid aabnet i Odense, f. Mules Erindringer i Skoleprogr. Odense 1864 S. 16.
- „ 450 „ 2. Postgaarden er nu forfjret i en riig Stiil 1879. (f. S. 482.)
- „ 459 „ 8 f. n. tilføies: C. F. Wegener i Hempels Bidrag til Tidshist. 1838 Nr. 12 om Odense Bibliotheker.
- „ 460 „ 23. Denne Pavillon er nu henflyttet til Fruens Bøge 1879.
- „ 460 „ 9 f. n. Den første Frimurerloge var i Oluf Bagers gamle Gaard Nørregade Nr. 29, hvor Jørgensen da boede.
- „ 462 „ 9 f. n. 262 — læs: 362.
- „ 468 „ 21. riuge — læs: ringe
- „ 469 „ 5. Graad — læs: Grad.
- „ 469 „ 5 f. n. Pl. 4 — læs: Pl. 5.
- „ 475 „ 3 f. n. Pl. IV — læs: Pl. IV i første Udg. af denne Bog.
- „ 479 „ 12. Nr. 21 — læs: Nr. 19.
- „ 479 „ 4 f. n. Den her vedsjøiede Plan af Fladhaven og St. Knuds Kirkes Omgivelser mod Nord viser, hvorledes Kirken var indstuttet af Bygninger. Fremtidig vil vel det nye

Raadhuus gaac frem over Landsthingsgaardens aabne Plads, hvor forhen Adelen's Gaard har staact, som det er angivet ved Punkter; men naar ogsaa den gamle Latinskole, der under det nye Raadhuus's Opforelse midlertidig er taget i Brug til Magistrats- og Post-Local og Hovedvagt, kan blive nedbrudt, som alle de øvrige Bygninger allerede ere, vil Kirken vinde en fuldkommen fri Beliggenhed fra denne Side

- §. 475 Q. 12 f. n. 21 — læs: 19.
- „ 479 „ 10 f. n. Fladhaven, og — læs: Fladhaven og
- „ 480 „ 2. Gaard — læs: Gaards
- „ 482 „ 20. Den første Bygning, der er prydet med en Frise, er opført 1880 i Kronprindsens Gade i den §. 481 omtalte Række, Nr. 52.
- „ 483 „ 3. Offentlige Ubre findes nu ogsaa paa Thinghuset, Graabrodre Hospital og Fattiggarden foruden Kirkerne's, Jernbanerne's, Posthusets og Raadhusets.
- „ 484 „ 16. Det forventede Forhold mellem de tvende Byer er allerede indtraadt, idet Folketællingen 1 Febr. 1880 har viist, at Aarhus har 24831 Indbyggere efter Byens nye Grændsevidelse, og Odense for Diebliffet kun 20804 Indbyggere, og selv naar den forestaaende communale Indlemmelse af nye Districter ogsaa i denne By medregnes, vil Tallet kun naae 22575.
- „ 496 „ 24. 488 -- læs: 489.
- „ 499 Note. I Stedet for de Kjobstadmøder, som Kong Christian den fjerde anordnede (f. §. 180), har en ny Art af Kjobstadmøder 1879 taget deres Begyndelse i Odense, hvor Byraadsmedlemmer fra alle Kjobstæder samledes for at overveie det fælles Tarv og udveile Meninger og Erfaringer.
- „ 501 Note. Saaledes blev Hospitalets Gaard, Stræppegaarden, udlyttet til sine Marker ved Gillested Ved 1781 og derefter solgt §. 287.
- „ 505 „ 16. Byen — læs: Byens.
- „ 545 „ 9. P. E. Brandt — læs: P. L. Brandt.
- „ 549 „ 12 f. n. og omtalt — læs: og er omtalt.
- „ 550 „ 9. dem — læs: Biffopperne.
- „ 557 „ 11. Kunstleveringer — læs: Kunstlevninger.
- „ 563 „ 3 f. n. 537 — læs: 547.
- „ 564 „ 5 f. n. E. læs: J. P.
- „ 565 „ 9 f. n. 1554 -- læs: 1544.
- „ 575 „ 17 f. n. 379 — læs: 370.

Sagregister.

- A.**
- Aa, Odense, kaldes Kalvraaen 2, 14, 57, Ellemoseen 171, Klara-Aa 71; Vandløb 11, 107, Forandring ved Kunst 159, 414, 447, ved Tilstopning 173, ved Kanalen 426; Anlæg 507.
- Næsby, s. Staviskaa.
- Aalborg, Forhold til Odense 59, 102, 296, 417, 484, 506.
- Aalvad, 141.
- Aaløkken 65, 107, 141.
- Aaløkkegaard 373, 508.
- Aarhuus, Forhold til Odense 260, 373, 417, 478, 484, 582.
- Aasum 2, Bro 174 (136.)
- Achismat 107, 136.
- Actieforetagender 490—93.
- Adamsengen 413, 477 og Gade 477.
- Adel, Odense, 96, 207—11, 217—22, 306.
- Adelen i Odense, Borgere 87, 95, 96, Canniker 77, indkaldt af Kg. Erik 94, 139; i 17de Aarh. 222—27, Landemode 222, forlader Byen 306, 333; i det 18de Aarh. 376, 427, benytter Slottet 378—79, optræder glimrende 427, foranstalter Skuespil 429, den adelige Klub 432; Gaarde i 17de Aarh. 225; i 18de Aarh. 403, 449.
- Adelens Gaard 224, 333, 375, (80, 142, 161, 193) s. Landsathinget.
- Adelgade (117, 187, 277), 150, 410, eller Algaden 119.
- Adelsstræde 275, 410.
- Adressecontoir s. Aviser.
- Afbildninger af Byen og Bygninger 182, 503, Anhang S. 549, af St. Knud 91, af Odin 123.
- Agerbrug 107—10, 267, 370—73, 424.
- Albanus, 21, 25 26, Reliquiefrin s. St. Knud.
- Albani Bro 475, 499.
- Albani Gade 475, 481—82.
- Albani Kirke, dens Oprindelse 23, Ombygning 49, Beliggenhed 145—46, nedlagt 160, 181, bestemt til Skole 231, til Leirvaaninger 181, Taarnet nedbrudt 181, Kirkens Nedbrydelse 182, 272, Pladsens Bebyggelse 181—8, 272—73.
- Albani Menighed saer Graabrødre Kirke 312, St. Knuds Kirke 315.
- Albani Rølle 564.

- Albani Kvarteer 475, 499
 Albanistræde 125 *f.* Skomagerstrædet.
 Albani Torv 181, 479.
 Albani Øl 475, 490, 495.
 Allgaden 119.
 Alderdomsprivoliger 489 (496).
 Altertavle i Graabrødre Kirke 103, 313, i St. Knuds K. 316, i Frue K. 446 (517), i St. Hans K. 514.
 Altonahuset 414, 452, 580.
 St. Anna Præstegaard og Stræde 1:7.
 Andersens Gade Pl. 5, Statue 511, Minder 451, 496, 502, 511—12.
 Anlæg 507, *i.* Forfjonnelse.
 Antiquiteter 386 (513).
 Apostelgaarden 227, 295 og 568.
 Apothek, første paa Flakhaven 183, flyttes 335, 579, (Løve-Apothek); det andet 419 (Evange-Apothek) 423.
 Arbejderklassen, Boliger, Forening 488—89.
 Arbejdsanstalt 420, 441.
 Architektuur 473, 475, 480—82, 582.
 Archiv, Raadstuen og andre 538.
 Armod i Communen 263—65, 304—10, 397—99, 467.
 Årsens 1, Forhold til Udense 59.
 Årsistentskirkegaard 419, 421, 510.
 Assurancefum 416, 480.
 Astronomisk Taarn 459.
 Åsyl 444 og Åsylgaden 127, 410, 504, 580 *f.* Vandstrædet.
 Aviser, skrevne 329, første Adresseavis 381—82, første Avis 383, anden 384, tredje 492, (Theaterblad 431.)
- B.**
- Baage *f.* Bøge.
 Både 505.
 Badstue 81, 357.
 Bangs Boder 284.
 Bangsgaard 284, 572.
 Bangsløkke 137, 284.
 Baptister 458, 512 *f.* Disfenter.
 Barakker 400, 416.
 Bartskjærere 334, 577.
 Bastebælt 90.
 Befæstning 58, 130, 136, 158, 266, 304.
 Befehning 193.
 Belysning 388, 474, 483.
 Benedicts Strin 31—32.
 Benzougersdorffs Legater 463, 495, 514.
 Berømmelse, Udenses, S, 100, 178, 304, 306, 360—62, 378, 498—99.
 Bejeholm 107, 147, 159, 508, *f.* Biipeløffen.
 Bespisningsanstalt 444.
 Betlerie 438, 571, 575.
 Bibelstift 460.
 Biblioteker for Ref. 79, Gymnasj. 223, Narenbrahes 406, Stijsb. (79) 458 og *f.* 458—59.
 Bildhuggere 509.
 Billard 581.
 Bispedømmet 21, 71, 34, 82, Biskopper 72, 311, 349, 550, Segl 56, 570.
 Biskegaarden, den cath. 71, 147, 161, 188, 205, 225, 333, *f.* Frøstenkøjtret 404; paa Flakhaven 72, 142, 161, 183, 333, 335, 436, 449, 459, 479, nedbrudt 479 (821) (492) 515, 556; Biskop. efter Reformationen 158, 327, 445, 447, 574.

- Bispegaardstrædet 145, 275, 281
 j. Bardsstrædet.
 Bispeløkken 107, 147, 197—98,
 afhændes 371, bebygges 475.
 Bispens Plan 411.
 Bjørnsløkke 128—131, 265, 286.
 Blangstedgd. 115.
 Blæsenborg Hus 286, 412.
 Bogbindere 78, 329.
 Boghandel 329, 387, 459.
 Bogtrykkerie, 78—79, Ringøe 327,
 574, Brandts 380, 345, Adresse
 C. 383, Querf. 335, nye 492.
 Bogo Strand 5, 175, 425, 500.
 Boiesens Minde 464,
 Bomsuldsøveerier 490, 492.
 Borgemejstre 90, 93, 96, 99, 238,
 342, 540; Tal 93, 392, 466,
 Embede 93, 97—99, 238, 310,
 341, 390—92, 467, Indtægter
 98, 240—41, 372.
 Borgere, ældste 60, 89, nobiliterede
 96, Navne 338, Gunstliv 211
 jgg., eligerede 247, 392—96,
 421, 467, 578; tjøbe Jordegods
 103, 347, 373.
 Borgerklub 432, 581.
 Borgerrepræsentanter 459, 498 j.
 eligerede Mænd.
 Borgerstab 240, 570
 Borgerstole j. Stolevæsen.
 Borgervæbning 256, 299, 374—75,
 454, 571, j. Corps.
 Borgnonner 56.
 Botanisk Have 386.
 Brandvæsen 421, 469, 578.
 Brandstat 166, 300—1.
 Brasenholme 13, 425.
 Braunii theatrum urbium 269,
 525.
 Bredgade 277
 Broer 6, 116, 128, 145, 149, 158—
 59, 187, 198, 453 j. Mafum,
 Albani o. j. v.
 Brolægning, Fortids 19, 564, i 16de
 Aarh. 180, 187, i 18de Aarh.
 419, i 19de Aarh. 453, 502.
 Brygning i 15de Aarh. 93, 100
 j. Cf.
 Brykskupper paa Raadhuset, 195,
 214—16, Overgade Nr. 3, 306.
 Brændeviin 357, 495, 575—77.
 Brændevinsbrænding 369, 426,
 575—76.
 Brønde 19, (196) 566.
 Bulhuus 113 j. Myntergaarden.
 Bultetanlæg 507.
 Byfoged 89, 250, 391, 467. By=
 fogeder 252, 545.
 Byfred 115, 129, 136, 141.
 Bygning, i 15de Aarh. 95, 116—
 17, i 16de og 17de Aarh. 187,
 288, i 17de og 18de Aarh.
 402 jgg., i 18de og 19de Aarh.
 407, 449 jgg., 480 jgg., 582,
 j. Gaarde og Architektur.
 Bygrændje 478.
 Bymarken, indfræntes 107, 267,
 371, udvides 500—501, dens
 Benyttelse 267, 372, 424 j.
 Løtter.
 Byraad 498.
 Bysegl 33, 238, 254, 570.
 Bystat 59, 102, 263, 265, 309,
 eftergivet 165, 248, 309, i
 Krigstid 264, 266 j. Brandstat,
 Consumption.
 Byssriver 254, Raadmand 467.
 Bytjenere 255.
 Bything 252, 475, 499, Segl 454,
 570, Torvet 66, 125, 138, j.
 Tjiftorvet og Tjinget.
 Bækken 6, 134, 180, 263, 477,
 Rosen= 452.
 Børnehospital 496.

- C.**
- Calentegilde 89, 121.
 Canalen 425, 467, kjøbt 500.
 Cancelliet flyttet til Odense 227.
 Cancellihuset 414.
 Canglere 226, 306.
 Capellan Residenter jolgt 416, 456.
 Capeller, cath. 70, 71, 140, nye 457.
 Capellanier nedlagte 456, oprettet 513.
 Caroline kilden 508.
 Caserner 452, 501, (506), Kasernegaden 556.
 Catechet 355, 456, Bolig 356.
 Catechetiske Skoler 354, 436.
 Catholiker 406, 457, 512.
 Chineseffhandlere 360.
 Christiansdal 365, 508.
 Christi Legems Gilde 88, 113.
 Clavæ kloster 70, 104, 157, forlades 161 f. Billegaard og Dronningegaard.
 Clavæ Na 71.
 Clavæ Plan 71.
 Clausbæk 129.
 Claus Mules Stræde 281, 528.
 Cluset 140, 424, 565.
 Colonihaver 443.
 Comedier 428, 506.
 / Communalforfatning, begynder 89 fg., i Middelalderen 97, efter Reform. 238 fgg., efter Souv. 310, 389 fgg., i 19de Aarh. 467 fgg. 498.
 Communesonden 376, 469.
 Communitet 199, 231, 436, 504.
 Conditør 486.
 Conjistorium 314.
 Consumtion 417.
 Contrafeiere 509.
 Corps, grønne ridende 374, unge Karles 375, Borgere. 375, 454,
- Fricorps 455, f. Borgertæbning.
- D.**
- Daareanstalt 423, 444.
 Datum Møst. 56, 157, 166, Igl. Schu 160, 169, Mølle 84, 466 493.
 Dampjokken 475.
 Dampmaskine, første 456, mange 490.
 Dandsstrædet (274, 401) 410, 580.
 Dannebrogsgaden 556.
 Diaconiser 497.
 Digtere 76, 78, 217, 511.
 Discotekasje 460, 481, 489.
 Disenter 458, 512.
 Dævelsrækken 137.
 Doctorjorden 424, 575.
 Doctors Boder 228, 448, 496.
 Domcapitel (34, 56), 76.
 Domstuen 356, 575.
 Dragere 2:5—56.
 Dramatisk Selskab 379, 429.
 Dronningegaard 103, 152—158 f. Clavæ Kloster.
- E.**
- Eiby Mølle 83, 507.
 Eibystræde 115, 281, 411, Gyde 412.
 Eilskovs Boliger 399.
 Eilskovs Legat etc. 462.
 Glende Gilde 87, detts Guds stjenkes Skolevæsenet 88, detts Bygning 87, 526, Landsthing 223, sælges 224, 192, nedbrudes 192.
 / Eligerede Mænd 392, 467, 578.
 Ellegaard 178, 204, 358.
 Ellemose Na og Eskibma 171.
 Embedsmænd 377, communale 256, 503.

Ertefæsjer 376.
Epidemie Hospital 499.
Exercerhus 482, 501.

F.

Fabrikker 364—67, i det 19de Aarh.
464 fg. 490 fgg.
Falen 283, 414.
Fandens Krog 413.
Farvere 361.
Fattig-Bæsen 79, 261, 301, 437 fgg.
497, 571, 575, -Kommiss. 443,
-Gaard(122)442—43, 479, 497.
Ferdinand Jensen's Stiftelse 496.
Fjendtlig Overjald 56—57, 91,
(97), 168, 301.
Fiona 506.
Fjorden 172, 176, 300.
Fiskehallen 502.
Fisjesamler 100, 118, 565 j. Silde-
boderne.
Fisfetorvet (j Bything.) 138, 502, 510.
Fladhaven 142, 479, 510, 581.
Folkbank 481, 491.
Folketal 295, 377, 417, 448, 465,
484, 582, Familierne 485.
Folketheatret 506.
Foreninger 432.
Forfattere 383, 385—87.
Forlystelsessteder 379, 506, 508.
Formælingslegat 507.
Forfjønneise 506—8, Legat 507.
Frederiksbro 452.
Frederik VII Statue 510.
Frederik VII Stiftelse 496.
Frelserens Krog 52, 413, 500.
Frimurerlogen 444, 460, 482, 581.
Frue Kirke 22, 23, 27, 322, 457,
512, Liig-Kapel 75, 230, 513.
Fruens Bøge 460, 501, 508.
Frøkenloftret 333, 404-6, 512, 552,
572.
Fængselsklub 497.

Fæstningsværter om Byen 130,
136, 158, 166, 266, 304, ved
Fjorden 300.
Fønsfjore 14, 21.

G.

Gaarde og Huje, i Alm. 116, 188,
200, 276, 407, 444, 449, 481,
Antal 295, 416, 480, Hvide 404,
(579), Gaarde og Huje med sær-
lige Navne 69, 94, 113, 120,
126, 133—34, 144, 227, 295,
412 14, 573—74, j. Bul-
hus, Jordan, Priorgaarden,
røde Od, Ørøngaard, Stald-
gaarden, Spiren, Aftehuset,
Kræmmerhuset o. s. v.
enkelt:

Nielsstrædet Nr. 15 S. 276.
Fisfetorvet 1—481.
2 og 4—408.
7—203.
9—211, 279, 282,
333, 340, 404,
579—80.
14, 310, 401, 530.
Fladhaven 10-12—481.
13—341, 579.
Frue Kirkestræde 3—293, 573.
5—293, 402, 562.
Graabrødrestræde 7—481.
Hans Jensen's Str. 43—451.
Klingenberg 292, 333, 572, 580.
Kongensgade 24 og 25—481.
60-64—481.
Kronprindsensgade 17—483.
52—582.
Munkemøllestræde 14—448.
28 451.
Nedergade 1—401, 340.
19—563.
35—294, 573.
37 288, 294, 352.

Nørregade 11 ti (25-139, 402, 565.

- 14-138, 279, 401.
 15-139, 226, 565.
 22-288, 572.
 25-408.
 29-188, 200, 210,
 326, 333, 384, 581.
 31-207.
 40-574.
 45-340.
 49-95.
 60-95.
 70-294, 408.
 72-408-9.
 75-401.
 76-140, 225, 288.

Øvergade 1-123, 277, 333, 340,

- 358, 469, 481.
 2-200, 279, 333, 358,
 404.
 3-277, 306, 333, 358.
 4-200-3, 209, 279,
 332, 358, 400, 404,
 565.
 5-277, 333, 358.
 6-203, (279), 358.
 7-277, 333.
 8-10 Grundens tidligere
 Deling 578
 f. Løveapoteket.
 9-278, 333, 403, 408.
 10-209, 279, 358,
 335, 379, 432, 578.
 11-201, 278, 299,
 333, 358, 573.
 12 og 14-278, 358, 408.
 13 og 15, 122, 278, 358.
 15-333, 402, (578),
 404.
 16-278, 358.
 17-122, 201, 278,
 340, 358, 404.

18 og 20-278, 292, 300,
333, 340, 562.

- 19-121, 278, 333,
 358, 442, 469, 572.
 28-133, 209, 227,
 557, 568..
 32-226.
 34-226, 333.
 41-409.
 43-288, 409.
 48-333, 481.
 50-(114), 201, 225,
 229, 288, 290-92,
 333, 340, 562, 572.
 60-407.
 66-408.

Stomagerstræde 11-282.

Stulkenborg 93-448.

St. Knuds Kirkestr. 19-579.

Stationsvejen, Bøjt. 2, 483.

Torvet 1-2-227, 332-33, 403,
3-387.4-5-225, 375, 377, 403,
454, 578.

7-288, 333 f. Billeped.

11-143, 282.

14-231-32.

15-143, 416, 578.

16-142, f. Aldens
Gaard.Vestergade 1-280, 333 f. Prior-
gaarden.

2-208.

4-6, 18, 126, 143, 178,
332-33, 335, 480,
482, 578.

9-408, 579.

11-280, 333, 408, 579.

13-280, 341, 579.

15-333, 340, 562, 578.

17-403, 408, 579.

19-21-333.

20-333, 407.

- 21-226, 331.
 22-282, 402.
 23-408.
 24-282, 4^o2, 562.
 25-384.
 26-333.
 29-482.
 32-34-341.
 33-481.
 39-282, 308, 341.
 40-481.
 41-340.
 45-339
 49-387.
 51-55, 295 f. Krogen.
 53-54-481.
 57-387, 403, 482,
 (578).
 62-293.
 63 333, 377, 403,
 449, 454, 455.
 65-67-287, 473.
 71-346.
 72-294, 333 f. Ma-
 geløs.
 73-449-50.
 75-449.
 82-289, 572.
 97-451-
 108-203, 408, 562.
 Vindegade 22-481
 Vaajetorvet 411.
 Vabestofte 257, 277, 280, 528.
 Vader, i den gl. By 116-190,
 274, 410, Tilstand 180, 191,
 389, 453, 502, nye 473, fgg.
 555, aflagte 97, 143-44, 189,
 Navne 555, Nummerering efter
 Vader 409, Navneforandring
 141, 555, 565.
 Vadebelysning 388, 474, 483.
 Vaffer 220.
 Valge 138, 280.
- Valgcheden 267, 371.
 Vamborg 74.
 Varnison 308, 501, Præst og
 Kirke 349, 350, 352.
 Væs 474, 498, 514-15.
 Veistlighed, cath. 22, 71, 170,
 evang. 235, 312, 377, 434,
 456, 513.
 Vl. Veisthunnē f. Velligg.
 Vilder 84, 100, fgg. f. St. Knud,
 elende o. f. v.
 St. Vertruds Kirke 6°, 162, 200,
 Capel 70, Alter 70.
 Vjertrudsholm 70, 204, 255, 265,
 483.
 Vjæld 305, 394-96, 398, 469, 503.
 Vjæstgiverie, Klostrenes Pligt 83,
 Borgernes 190, 194, 357-58,
 Postgd. 482, 374, 376 og Ho-
 teller i Overgd. Nr. 1, Vester-
 gade Nr. 7° o. jl.
 Vlas 220.
 Vlasværket 432, 491, Vlasveien
 556.
 Gouvernementet 455
 Vraabrødre Kirke 62, 104, 162,
 blev Sognekirke 312, forlades
 315, 398, bruges 349, 420,
 nedbrudes 445.
 Vraabrødre Kloster 61, 127, 564,
 Hospital 160, 228, 324, 423,
 (444), 454, 575, fornyet 496;
 =Kirke 513, nyt Kloster 448, 496,
 Vraabrødre Stræde 127, 410, 580.
 Vranitspøiler 95, 311, 367.
 Vravene 137, 140, 281, 419.
 Vrevens Freide 164.
 Vroffigrøn 567.
 Vrundeieendom, Kirkens 107-110,
 tabs for Vyen 307 f. Vh-
 marken.
 Vrundtægt 309, 332, 409, 416.
 Vrundtegninger, Henrik Rantkaus

- 26⁷, Refens 273, Pontoppidans 411, Dalins 413, 554, fra 1717-52, nyere f. Anh. S. 555.
- Grynhusene 115, 412.
- Grønnegaard i Nøbergade 768.
- Grønnegade 473.
- Grønnegadestie 142, 281.
- Grønne ridende Corps 374.
- Guldstjeneste 42 - 43, 235, 436, 513 (tydsk 349, 350).
- Guldbjod 401, 531.
- Guldsmede 178, 494.
- Gummesdam 136, 412.
- Gyder, forsvundne 143, 282 - 83.
- Gymnasium 232, 382, fornyet 382, 386, 415, uddød 383, f. botaniff Have, Hvidemaaling.
- §.
- Haandværker 86, 98, 101, 178, est. Ref. 258, i 18de Aarh. 360, 426, i 19de Aarh. 465, 493-95, 509.
- Haandværkerforening 494.
- Handel 14, 100 fg., est. Ref. 177 - 79, 210, 566, i 17de Aarh. 257, i 18de 357 - 60, i det 19de 426, 465, 489.
- Handelsbank 489
- Handelskole 5 H.
- Handstefabrikation 361, 465, 486, 495.
- Hanebek og Hanebekshuse 136, 172, 412.
- Kong Hans's Begravelse 104, 313, 446, 456, 516.
- Hans Jensen's Stræde 139, 281 - 82, 572.
- St. Hans Kirke 50, 323, 350, 398, 420, 457, 512, 514.
- St. Hans Kloster 64, 139, 152, Igl. Lehn 161, 170, 183, Kongsgaard 189, 307, om-
- byggt til Slot 351, Hospital 65, 160, (566).
- Hans Middelens Boder 231 - 32.
- Haver 84, 140, 332, 482, 506, 508, f. Sveltekrog, Smedehaven.
- Havn i Elleløse 172, i Munkesbo 174, i Bøge Strand 175, i Skibshjort og Kanal.
- Heden, Hedehuset 132, 414.
- Helsingfriin 25, 31, 43, 167, 303, 314, 517 - 19, 516.
- Helliggeisthuus paa St. Hans Kirkegd. 65, ved Bytthinget 66, 160, 162, 200, Kirkegaard 69, 200, 523.
- Helligkors Capel 70.
- Helsingør 252, 328, 329, 417.
- Heltengen 136, 343, 580.
- Henrettelser 168 - 69, 237, 281, 316, 413.
- Henriettehjt 501.
- Herberg 82, f. Gæstgiverie.
- Herregaarde ejes af nobiliterede Familier 103, 178, 207 - 209, af Borgere 178, 347 - 48, 373.
- Herrehuset 120 - 23.
- Herrested 15.
- Hesbjerg 348, 508.
- Hjortemarked 258.
- Hjorteprocès 236, 251, 569.
- Hof 103, 186, 455.
- Holdebæltet 129, 132, 565.
- Hollænderhuus 364, 413.
- Holstedore 90, 129, 276, 283.
- Hortetorvet 150, 153 - 54, paa Heden 197, 528.
- Hospital 475, f. Sygehuus.
- Hôtel, St. Knud (Magelø) 295, i Overgade 123, 469, 481, Postgaarden 376, 482, 531 o. fl.
- Hovdrvaagt 308, 415.
- Hulbæk 132.
- Hunnlehuus 147, 412.

- Hummerup, Ravne 3, 12, Mark
 til Byen 109, til St. Knuds
 Sogn 83, 198, Lyststeder og
 Skov 483, 508.
- Huse udenf. Byen 412—14.
- Huus, det stettinske, 94.
- Huusgeraad 219—21.
- Huuslivet 213 22.
- Huusnummere 409.
- Huus's Boliger 448, 496.
- Hylbinger 92, 169, 194, 568.
- Hvidemaaling 386.
- J.**
- St. Jbs Alter 162.
- Jernbaner 477, 489, 500.
- Jernbroer 452, 475.
- Jernstøberier 259, 452, 466, 490, 491.
- Jglevad 141.
- Jdebrande 97, 115, 165.
- Jndbyggere 71, 235, 295, 377, 417,
 484, 582.
- Jnddeling 409, 560.
- Jndquartering 187, 265, 303—4,
 308—9, 454.
- Jndustric 103, 362—67, 465, 490.
- Jndustriforening 481, 494.
- Jnquisition 76.
- Jnstituter 437, 504.
- Johanniter 50, 64.
- Jomfrudam 447.
- Jomfruspringet 303.
- Jordan 203, 358, 400, 565, f.
 Overgade Nr. 4.
- Jordbroen 104, 140, 425.
- Jordbegods, kjøbes af Borgere 103,
 178, 204, 347, 373.
- Jordskjold 111, 112, afsjøbes 535,
 574.
- Julemarkedet 305, 329.
- Jurisdiction 248, 250, 289, 438,
 478, f. Hysfred.
- Justitsforvet 138.
- Jøder 458, 512.
- St. Jørgensgaard 66, 160, 162,
 286, Gade 286, 412, Port
 412, Stræde 287.
- K.**
- Kagen 138, 287.
- Kalcetorp 14.
- Kalkbrænderie 492.
- Kalveaen 2, 14, 57.
- Kanalen 359, 425, 500.
- Karen Brahes Bibliothek 406, 560.
- Kartefabrik 442.
- Kattedammen 447.
- Kingo 311, Buste 510, 511.
- Kirkegaarde 163, 200, 421.
- Kirkelige Tilstande før Ref. 71,
 efter Ref. 235, 312—24, 434,
 456—58, 512 13.
- Kirkeloffen, Albani Kirkes 109
 478, 59, bebygges 478.
- Kirke-Ordinantjen 170.
- Kirker i Alm. 71, 312, 513, f.
 Albani, Frue etc.
- Kirkefesti 198.
- Kirkestræde, Frue= 116, 281, 410,
 St. Knuds= 150, 276, (410)
- Kjerterminde 173—75, 209.
- Kjæmpehoie 16.
- Kjærufsgaard 133, 271.
- „Kjøbenhavn“ 378.
- Kjøbmænd, Wilde 86, 99, 100,
 Lang 177, 571, Compagnie
 357, Anseelse 98—99, lade
 sig nobilitere 96, 179, Privi-
 legier 98, 100, 257, 357, kjøbe
 Jordegods 103, 161, 178, 347,
 373, Bclmagt 102, 173—79,
 360, 462, 489, Antal 100,
 359, 489.
- Kjøbstadmøder 180, 238, Rutidens
 582.
- Klingenberg 155, 410, 580.

- Flintebjerg 172, 176, 426.
 Kloaker 502.
 Klobsemagere 488.
 Klokkebybet 49.
 Klokkestøber 259, 491.
 Kloster 54—70, f. Frøken- og Graa-
 brødre-Kloster.
 Klosterveien 556.
 Klubben 379, 432, 578.
 Kluset 140, 190, 565.
 Klædebragt 18, 212—13, 369.
 Klædefabrik 365 - 66, 465, 491.
 Knive, Edeuse- 306, 494.
 Kg. Knud den Hellige, 27, falder
 29, canoniseres 31, hans Hel-
 gensfrin 32, 43, 167, 303, 314,
 317 - 19, 456, 516, hans Billede
 33, 91.
 St. Knuds Gilde 85, 128, 177, 271,
 - Kirke, første Bygning, 26, 35,
 Gesticos Kirke 36, Kapeller 37,
 314, 316, Laarn 39, 181, 313, 316,
 398, 457, 522, 551, dens Indre
 41, Helgensfrin 44, Spiir 234,
 316, 398, Tilstand under Lejnet
 313, Sognekirke 315, Restauration
 314, 318, i 18de Aarh 320,
 i 19de 457, 515 fgg., Konge-
 begr. 185, Kryptkirken f. Nr.
 - Kloster anlægges 34, 54, Byg-
 ninger og Forhold til Byen
 55, 56, 82, 149, Segl 56,
 Lærdom og Skole 73 79,
 (Domherrev 77), seculariseres
 160, 170, 227, afhændes 232,
 307, 321, Ciere 307, 345, 449,
 . 466.
 - Messje 86, 163.
 - Marked 44, 86, 163.
 Kogekunst 195.
 Kvheden 372.
 Kongebegravelser 54, 104, 184, 186,
 446, 456, 516.
 Kongens Gade 211, (288), 473, Have
 506, Torv 196, 479.
 Kongegaard 150, 156, 188—89,
 268 f. Slottet.
 Kornpriser 72, 398.
 St. Kors Capel 132.
 Korsgaden 125, 277, 410, 469.
 Korstog 58.
 Kort over Edeuse og Omegn 550 fgg.
 Kottehuset 412.
 Krageborg 144, 146.
 Krageberg 348, 379, 452, 508 f.
 Rodegaard.
 Krafjes Kapel 37, 142, 162, Vicarie-
 gaard 195, 224, f. Adelen's Ørd.
 Krigstider 35, 59, 91, 168, 299,
 301, Krigssfat 263, 266, 296,
 309, 455.
 Krogen i Vestergade (Nr. 53 og
 Nr. 74) 295, 282, i Nørre-
 gade f. Frelserens.
 Kronprindsens Gade 481, 483.
 Kræmmermarken 211, 500, Wyden
 211.
 Kræmmerhuset 412.
 Kryptkirken (30), 40, 314, 515.
 Kunst 103, 259, 508, 568.
 Kunstforening 509.
 Kunsthandel 489.
 Kunstværker 259, 510.
 Kæmure 254.

L.

- Laan 394, 469, 503.
 Laancontoir 420, 489.
 Lahns Stiftelse (435), 462.
 Landbeden 116, 240, 412.
 Landbofskole 504.
 Landemode, Adelen's, 222, 305.
 Landphysicus 235, 334, 479.
 Landsbypræster eje Gaarde 290, 572.
 Landsteder 413, 483.
 Landsting, Adelen's Ret 222,

- Dombhus 223, Domsstue i
 Graabr. Kl. 224, 575, Lands-
 thingshus 415, 435, f.
 Adlens Gaard og Skolevæsen.
 Langebro 159.
 Latinskoler 74—75, 148, 230, Mathe-
 dralst. 231, 271, 479, doteret
 198—99 (504), reform. 434,
 - udvidet 436, Bygn. folgt 435,
 nedbrydes 479, 556, ny 437, 481.
 Laugene 93, 101, 248, 258—61,
 357, 361, 485, Sejl 249, f.
 Gilde.
 Laugshuse, Njebmændenes 177,
 Stomagernes 143, 259, Stræd-
 dernes 101, 111, 143, Smede-
 nes 101, 123, 259, 571, Sued-
 ternes 571.
 Laugsprivilegier 100, 258—59,
 357, 361.
 Laurentii Kirke 60, Gilde 86.
 Leergrave 492.
 Legater 80, 331, 353, 356, 399,
 461—64, 495, 505.
 Leicbibliothek 387, 433.
 Liigcapeller 74, 324, 512.
 Litteraire Selskab 459.
 Litteratur, i Odense 76—78, 330,
 382, 385, 458, om Odense
 330, 546 fgg.
 Lynafleder 457 (292).
 Njstiftene 379, 508.
 Læger 103, 120, 122, 183, 234,
 333—335, 497.
 Lærde 76, 330, 383, 385, 459.
 Læseforeningen 459, 508.
 Løffer og Marker 69, 107—110,
 128, 137, 267, 371—72, 424, 565.
 Løve-Apotheket 335, Gaardens for-
 mentlige Oprindelse 200—201,
 404, Taxation 332, Historie
 566, 578—79, kjøbes til Apo-
 thek 335, 579.
- M.**
- Magasinsgaarden 200, 276, 403,
 442, Rectorbolig 437, f. Læse-
 forening.
 Mageløs 19, 294, 333, 449 (Høtel
 St. Knud).
 Magistrat 89, 93, 97, 238, 311,
 342, 389—97, 467, 498, 570;
 Personer, 540 fgg., f. Byraad.
 Malere, Hdv. 268, 486, Kunst 509.
 Malerier 206, 213, 376, 472, f.
 Kirkerne.
 Malmø 102, 296.
 Mariae Psalter 86.
 Marienlund 373.
 Markeder 86, 100, 163, 197, 258,
 f. Julemarked, St. Knuds.
 Markedspladsen udlagt 419, 493,
 Plantning 507, Lvægemarked
 197, 258, Høretorvet 150, 154.
 Marker, f. Hymarker.
 Markforvalter 503.
 Medicinalfond 464, f. Boiesens
 Minde.
 Messtjenester 42—43, 139, St.
 Knuds 86.
 Michaels Kirke 50, f. St. Hans.
 Misfostvægsab 172, bestæres 300.
 Militis 308, 336, f. Indqvarter-
 ring.
 Mindestøtter 483, 510.
 Mineralvand 490.
 Modehandel 427.
 Modehandlerinder 487.
 Monopol 257.
 Mulefse Skoler 351, 435, 482.
 Munkbo 174.
 Munkemose 109, 159.
 Munkemølle 83, 109, 149, 159,
 414, 447, 493, Klædesab. 491.
 Munkemølleport 414.
 Munkeis 109.
 Musikforening 506.

Museum 463, 505.
 Myntning 112, 205.
 Myntergaarden 88, 113, 133, 161,
 205, 284, 306, 400, 547.
 Mynterstrædet 113, 284, 228.
 Møglebro 116, 553, bortfjælet 187,
 Frederiksbro 452.
 Møglebromadt 145, 147, 160.
 Møglebroport 116, 452.
 Møller 83—84, 493, 564.
 Mørkestrædet 280, 565.

N.

Natmænd (255) 308, 424, 581.
 Navigationskole 505.
 Navne, ældste 60, 90, 96, nyere 336
 —38, tydske 90, 93, 338, 349, 574.
 Nedergaden 116, 280.
 Nienstedt 283.
 Nislevgaard 178, 208.
 Nonnebækken, gammel Borg 8, 58,
 Gravsted 18, Kloster 56, 109,
 Bygning 483.
 Nonneklostre 56, 70, f. Dalum og
 St. Clara.
 Numerering 409.
 Nyborg Port 412 (f. Pjenteport);
 -Landevei 452.
 Nystrædet 275, 410, f. Torvestrædet.
 Nytorv 479.
 Næringssforhold, i 17de Aarh 257
 — 60, 305, 309, i 18de Aarh.
 405, i 19de Aarh. 426, 465,
 484 fgg. Bil. 9, S. 535.
 Næsbj 12.
 Næsbjhaa 427, f. Stavisaan.
 Næsbjrhoved Slot 103, 107, 152,
 166, 407, Mølle 84, Skov 460,
 508, Sø 8, 12, 425—26, 508.
 Nørregade, kaldet Kongensgade 288.
 Nørreforsgade 410, f. Fiskeforvet.
 Nørreport, ældste 139, nyeste 140,
 sidste 453.

O.

Odenses Navn 5—7, 123, Na 2,
 171, (f. Kalve-Naen), Adel
 207—219 306, Berømmelse
 100, 178, 304, 306, 362,
 378, 498—99.
 Odin 1, Helligdom 8, 10, Grav
 18, Billede 564.
 Odinsbro 6, f. Bangsbro.
 Oldnordisk Samling 505.
 Oldtidslevninger 16, 17.
 Opmaaling 386, 419, 478.
 Ostebek 115, -Hujene 412.
 Otto, Keiserz, Billede 4, 124, Brev
 3, 21.
 Overdaadighed 305, 417.
 Overgaden 117, 134, (store Gade
 og Bredgade 277), 281.
 Overforsgaden 277, 410.
 Overstrædet (Claus Mules Str.)
 281, 410, Graabrødre Overstr.
 410, f. Vandstrædet, Ulylgade.
 Overtro 216, 236.

P.

Paastestrædet 144, 565.
 Palleshoi (Palnatoses Grav) 15—
 16, (Sandgrav) 493.
 Pallesmark 13.
 Panthalon 364.
 Pantheon 506.
 Papegøien 528.
 Papirfabrik 328, 493.
 Parykker 364, 369, 486, Paryksfat
 364.
 Passager 143, 282, 506, 480, 528.
 Patriotisk Selskab 460, 504.
 St. Peders Kirke 64, Kloster 64.
 Pesten 91, i 17de Aarh. 227, den
 hvide 568.
 Pernille Lyfkes Stiftelse 229.
 Philosophgangen 507.
 Physicalt Selskab 433.

Þjentebam 6, 9, 136, 477, Þjente-
damsgade 477.

Þjentemølle 23, 83, 135, 310,
476—77, 574.

Þjentegade 23, 135, 412.

Þjenteport 135.

Þiledam 12, 128, 451, Fijferiet 244.

Þilholm 265, 332, solgt 571, 574.

Þlyndring 57—60, 166, 168, 301.

Þolitic 250, 255, 478, 500.

Þorte 198, 499.

Þostgaarden, Hotel 376, 482, 581.

Þosthuse 278, 295, 330, 500.

St. Þouls Kirke 23.

Þriorgaarden (Vestergd. Nr. 1),
69, 126, 280, 333, 449, 469.

Þriorløkken 69, 565.

Þriiser 72, 194, 258, 260, 398, 417.

Þrivilegier, Þyens 89, 93, 98, 171,
188, 521, 532, specielle 179,
205, 208, 210, 327, 357, 366,
383 o. fl. j. Laugsprivilegier.

Þrovstegaarden ell. Þrovstigaarden
22, 35, 72, 136, 151, 152,
160, 307, 427, 467, 580.

Þrovstiet, stiftet 22 23, Dom-
capitel 35, seculariseret 160,
opløst 307.

Þrædiken 235—36, 433, 456, 513.

Þræstegaarde, catholske, 23, 126, 127,
134, 135, 142, 155, 161, prote-
stantiske 158, 416.

Þræstestrædet 283.

Þræstevalg 245, 317.

Þugestrædet 128, 150, (stundom
kaldet Smedestrædet og bag
Skolen) 153.

Þutbus's Gaard 333, 376, 578, j.
Adelens Gaard, Landsthinget
og Gaarde (Torvet Nr. 4—5).

Þæregaardsstrædet 119.

D.

Dvarterer 409.

Dvinder, Odense= 304, 355, 487.

Dvægmarked 100, 197, 258, Sorte-
brødrctory 476.

E.

Eraad 60, 89—90, 98—99, 239,
249, 390—92, 469, Commu-
nalbestyrelse 469, Byraad 498.

Eraadhuus, ældste 90, 124, gamle
91, 126, brugt 193, 195, 214,
215, 248, 254, 268, 360, 429,
500, prydet 376, 421, 472,
483, 509, restaureret 195,
268, 388, 420, 580, udvidet
503, det nye 503.

Eraadhuus-Gangen 143, 527.

Eraadmænd, første 60, 89, Tal 93,
238 30, 310, 389, 392, 467;
Valg 98, 239, 245, 390;

Embede 242—43, 467;

Løn 98, 244, 390, 467;

Kongelige 392;

Borgerlige 469 (Rækten 540).

Eraadstue-Archiv 558—60.

Eraadstuemøder 248, 468.

Eraadstrueret 241, 345.

Eraadstuetjenere 255.

Eramsherred 285.

Erang 336—38, 390, Rangstrid 237.

Erealskole, ønskes 388, 433, 436,
oprettes 435—37, 501.

Erectorresidentens, ældste (143) 158,
416, 578, senere Magasin-
gaarden og Cathedralskolen.

Ereenholdelse 180, 187, 197, 389.

Ereformationen, forhandles 106,
170, dens Bytte 160—62, 167,
dens Kamp 165, Gjennem-
førelse 170, (64), 312, Skole-
reform 434, 436.

Ereisende, om Odense, Adam af
Brem. 20, Joh. de Bev. 304,
Holger Jac. 306, Bernon
351—52, 360, en unævnt
Erechsler 362, 378, 408, Mol-

- bech 430, 447, 453, 508,
 Disjerant 508.
 Religiøse Tilstande før Ref. 43,
 108, 139, eft. Ref. 236, 386,
 f. Kirkelige Tilstande og Dis-
 senter.
 Rettergang 241, 250, 280—81, 349,
 413, jf. Hæceprocess.
 Ribe 102, 296, 373.
 Ridende Corps 374.
 Ridehuus, ældste 420, 427, 467,
 nye 501.
 Ridehuusgaden 556.
 Rigsdage 60, 92, 106, 170, 268.
 Roder 409, Rodemest. 578.
 Roersdam 5, 108, 196, 474.
 Roerskov 13, 108, 128, 240, 301,
 f. Skov.
 Rosenbækken 452, (263), f. Bækken.
 Rosenkilde 141.
 Ruder=Es 574.
 Rugmangel 304, 398.
 Rytter=Etablisement, 476, 501.
 Rødgaard udenf. Byen 13, 370,
 575, f. Svagsberg; i Byen 134,
 371, 573 og 574.
- S.**
- Sagesald 252, 570.
 Saltraffinaderie 490.
 Samlinger, almecennyttige 385, an-
 tiquariske 386, oldnordiske 505.
 Schachspil, det hyenfte, 302.
 Segl, Borgernes 210, 238, Laugenes
 249, Bythingets 254, Domca-
 pitlets 56, Byens 33, 238, 254,
 421, 570, litteraire Selskabs 33.
 Selskab, litteraire 459, typographiske
 387, physicalke 433, techniske
 459, oldnordiske 505, patriotiske
 460, 504, for fortabte Med-
 borgere 420, 580, for Byens For-
 skjønnelse 507, Kunstforening
- 509 f. iøv. Ujyl-, Bibel-,
 Læse-, Skytte-, Fængsel- o. f. v.
 Selskabsliv 378, 432—33.
 Sildeboderne 117—13, 565.
 Sjæl=bad 81.
 Skabet i St. Knuds Kirke 91, 564.
 — paa Raadhuset 421, 558.
 Skafot 197, 212, 280.
 Skatter i Alm. 263, 309, Com-
 muneskatter 389, 436, 443,
 467—68, see Byfskat, Consum-
 tion, Brandfskat, Krigsfskat, Pa-
 rylfskat.
 Skibhusene, (Strandhuset 175—76)
 426.
 Skibhuusveien 177.
 Skibsart 14, 171, 359—360, 465.
 Skibsmå 171.
 Skjolden 117, 308, 511.
 Skoler, lærde 74, 148, 230, 271,
 437, 504, Lærere 377, dansk
 352—54, 574 75, mulefske
 354, 436, 504, Låhns 435,
 Borgerfskole 435—36, 502,
 Fattigfskole 442, 494, private
 436, 504—5
 Skole=Inspecteur 502.
 Stomagernes Gilde 86, Laug 258,
 360, 486, 494, Laugshuus
 143, 259, Segl 249.
 Stomagerstrædet (Albani og Smede-
 stræde) 125, 275, 280.
 Stortensfejre 486, i 17de Aarh.
 255 (Rakkeren).
 Stotter 265.
 Stove 12—13, 508, Byens Skov
 240, 301, 501, 508.
 Skribenter i Odense 73, 383, f.
 Lærde.
 Skrifter om Odense 546 fgg.
 Stræddernes Gilde 86, Laug 258,
 261, 486, Laugshuus 101,
 Segl 249.

- Stræppestrædet 287.
 Stuepil 379, 428, 506.
 Skulftenborg 139, 322.
 Skyttecorps, ridende 374, tilføds 375.
 Skyttelaug 356, 460, 575.
 Skytteløkken 357, 371, 575.
 Skyttefjelskab 460, 508, 581.
 Slagterboder 258, 419, 421, Laug 258, Tøyt 258.
 Slottet 351, 379, 419, 454-55, f. St. Hans Kloster, Kongsgaard.
 Slotsgade 141, nu Vindegade 555.
 Smaatjørner 488.
 Smedehaven 419.
 Smede-Gilde 86, 101, Laug 259, Laugshuus 101, 259, 571.
 Smedestræde 129, (Skomagerstr. 280), 410.
 Snavind 414.
 Smedkerarbejde 364, 465.
 Smedkerlauget 465, 494, Laugshuus 571.
 Smitteføle 505.
 Sogne 312.
 Sortebrødre Kloster, stiftes 63, 137, 223, nedlagt 160, 225, -Kirke (St. Peders, 64, 283, Kirkegaard 163, 283, -Løkke 108, 137, 286, 476.
 Sortebrødrestræde 281 (Mellemstrædet,) 285.
 Sortebrødretorv 283, 430, 476.
 Spanierne 434.
 Spanske Kappe 528.
 Sparekassen 460, 482.
 Spiren 573-74.
 Springvand 510.
 Sprøiter 422, 528, 578.
 Staalstræde (Staldstræde) (126, 141) 281 f. Staldgaarden.
 Stadschirurg 334.
 Stadsingenieur 503.
 Stadsstof 427, 487.
 Stadslæge 503, (234.)
 Stadsmpø 216.
 Stadssegl 33, 238, 254, 570.
 Staldgaarden 281, 573.
 Stavisaa 12, 426.
 Steentrykkerie 492.
 Stettinske Huus 94.
 Stiftamtmand 311, 349, 352, 467.
 Stiftelser 495, 18de Sept. 464.
 Stiftsbibliothek 458, 505.
 Stige 176.
 Storegade f. Overforsgade.
 Stor-Inquisitor 76.
 Straatage 117, 180, 187.
 Stræder 141, 282, 287, 410, 528.
 Studehandel 142, 178, 210.
 Sufferfogerie 482, 491.
 Sufferaffinaderie 366, 490.
 Svane-Apothek 423.
 Sveltefrog 332
 Svenste i Odense 303, 557.
 Svalæ, (Sualæ, Sollerup), 91, 564.
 Sverster 487, 495.
 Sygehuset 475, 499.
 Syge-Indretningen 419, 423.
 Symaffinesfabrik 491.
 Sæbefyderie 367, 490.
 Søefart 566, f. Skibsfart.

Z.

- Tageløkken 108, 137.
 Tøytter 98, 258, 260.
 Techniske Selskab 459.
 — Stole 482, 494, 504.
 Teglvært 492.
 Telegraph 489.
 Terrainforhold 9-13, 18-19, 386.
 Theatre, i Raadhuset 429, Stadsst. 430-32, 469, 506, Folteth. 505-6.
 Theaterblad 431.

Thinghuus 457, 475, 499, Kapel
 513.
 Thorsgade 477.
 Thorslund 13.
 Tidskrifter 383, 385, 387, 460, f.
 Aviser.
 Tillige Speed 132 (100).
 Tobak 221, 357, 360, 369, 372,
 Piber 221, 357, 494.
 Tolldod 360, 426.
 Tolkelund 13, 107, 178, 203, 367,
 413, 483, 508, 563, 580.
 Torve, Bythinget (Fiskeforvet) 66,
 138, Flakhaven 142, Albani
 146, 196, 479, gl. Reglement
 100, senere 197, 257.
 Torvedage (526), 197, 260, 525.
 Torvestræde 275.
 Trefoldigheds Vilde 86, 96.
 Tricotagefabrik 591.
 Træskole 419, 507.
 Tugthuset 364, 439 fg. 457, 499,
 513, 575.
 Tværgaden 475.
 Tydst Indflydelse 89, 93—96, 211,
 338, (574), 348—50, 429—31,
 Skole 353.
 Typographiske Selskab 387.
 Tørvestjær 424.

II.

Ubre 219, offentlige 195, 483, 582.
 Uhrmagere 259, 369.
 Universitetet (i Odense) 385.
 Uroligheder 98, 2.6, 256, 344.

B.

Baaden, Byens 33, 421, Landets
 33, 381, Borgernes Armatur
 375, 571.

Bagthold 255, (247).
 Bagtjæredet 566.
 Båndslod 173.
 Båndledning 195, 370, 419.
 Båndspring 570.
 Båndstand 11—12.
 Båndstræde (Nyligaden) 580.
 Båndværk 474, 498.
 Bangsbro 6, 128, 413, 419 f.
 Bogensbro.
 Bangsbrogade 413.
 Besterport 128, 187, 276, 286, 450.
 Biholm 10.
 Biindhandel 195, 200, 257, 335,
 487
 Biinkjælder (Raadhusefs) 240.
 Bikkelsø 175, 178, 204, 266, 310,
 372.
 Villaquarteer 477—78, 483, 492.
 Bindegade 141, 555.
 Bognmænd 181, 376.
 Bæirmøller 84, 493.

W.

Wgter 181, 191.
 Wersborger 511.
 Wessfabrik 490, 491.

D.

Ddelæggelser 58, 59, 91, 97.
 DI 100, 178, 360, Albani 490,
 495, Odense 491.
 Dibrugning 93, 99—100.
 Dlsalg 258.
 Østervækshuse 412, f. Østebæk.
 Østerma 136 f. Achismadt.
 Østergade 134, 287, ny 477.
 Østerlev 178, 204.
 Østerport 286, f. St. Jørg. og Bjenteg.
 Øgenhandel 142, 178, 210.

De vigtigste Navne.

- A.**
- Aaden, S. M., 383.
 Aagaard, J., 547, 562.
 Abel, Konge, 59, 89.
 Abigaël s. Hasebart.
 Akelei, C. N. 226, An. Midelfsen
 119, 226, Michel Pedersen 91,
 102, 161, 166, 169, 238, 533,
 566, Torben Fabr. 569.
 Albanus, 21, 25.
 Algodsen, P., 117.
 Allerup, M. P., 452, 466, 491.
 Ammerbad, F., 211, 238, 247.
 Ancher, L., 578.
 Andersen, 319, 358, 383.
 Anders Laurfen, s. Eilffov.
 Andersen, S. C., 431, 451, 496,
 502, 511.
 — Jens (Helbenat) 82, 79, 142,
 147, 152, 450, 550.
 — Nazm. s. Halslov.
 Ane Nielsdatter 169.
 Ansharis, J., 252.
 Anthonius Ottesen, s. Secblad.
 Appelby 367.
 Armstrong 265.
 Aschersleben, M. 225.
- B.**
- Baad, J. 226, N. 207.
 Baden, G. L. 459, 467.
 Bager, Oluf N., 114, 119, 177—79,
 185 fgg. 192, 199—206, 243,
 264, 500, 534, 566—67, 578.
 — Mid. S. 243, 402, —Niels
 Ol. 174, 179, 208, 210, 279,
 566, —Ol. Ol. (206) 280.
 Bagger, F., 441 463.
 Balslov, Christof., 215, 332—33,
 335—37, Kirst. Pedersd. 215,
 280, 568, P. N. 214, N. An-
 dersen 399, 580.
 Bang 96, 340, Ane 295, 333, 339,
 Ol. 279, 284, Christof. 208,
 S. 140, 210, 279, 284, 233,
 M. 211, 233, 279, N. 285,
 295, 337, 339, 347.
 Banner, C. 311, 325.
 Bardenflet, C., 408.
 Bartholmæus 122, 234.
 Bartholin, S., 399.
 Beder, J. G., 279, 285, 332,
 335, 347, 574.
 Bendz, L. M., 342, 396, 429, 441,
 463, 483.
 Benedict 29, 31, St. Bent 32.
 Benzou, J., 420, 441—43, 460,
 463, 483, 512, 514.
 Berg, Ol., 103, 133, F. 76.
 Bergen, A., 338, 342, 386.
 Berthelsen, N., 127, Jørg. s.
 Lauflov.

- Heveren 301.
 Hierring, C. G., 383.
 Bild, N., 182, 226, 230, 275,
 569, P. 275.
 Bilhart 335.
 Bille, A., 216, 299, 305, Cr. 226,
 S. 311, 393-96, 403, Mg.
 226, Mog. 53, 158.
 Bille-Brahe 126, 406, 458,
 Bircherød, 330, 548, Jac. 215,
 330-33, Jens 230-31, Th.
 319, 331, 339, Jac. Th. 331,
 548.
 Børnsen, J., 154, D. 52, T.
 154.
 Blanchenborg, Kn., 337, 342,
 Pøb. 337, 340, 342, 390, 402,
 558.
 Blesf, C. U., 338, 342, 348.
 Bloch, M. og S., 236, 358, 441,
 J. C. 385 (Note), Tønne 385.
 Bodholt, J., 226, 229.
 Boiesen, B., 464.
 Bolt, S., 278, M. 333.
 Bonde, P., 99, 102, 154.
 Borchartsen, Joh., 210, 279, 543.
 Bording, A., 217.
 Braab 358, 402, 578.
 Brahe, A., 225, Jørg., 225, 233,
 305, Kar. 405-6, Pøb. 333,
 405.
 Brandt, Chr., 560, Cl. 380, C.
 M. 329, Dom. 360, 372, J.
 381, J. C. 380, P. B. 381,
 457.
 Bremer, L., 277.
 Brigen, J., 238.
 Brockenhuus, Ane 226, Cl. 225
 -26, 530, 565 Eiler 226-27,
 Fr. 188, 225, Jac. 225, Rig. 226.
 Brodmann 333.
 Brodersen, S., 214, 278, 571,
 f. Landorf og Riisbrig.
- Brown 367.
 Bruun, S., 211, 279, Kar. 214.
 Bruun - Rensing 210.
 Bryfste, S., 139, Ka. 225.
 Buchwald, J., 387, 418 fgg. 483.
 Bunteflod 511.
 Buschmann 358.
 Bülow, J., 458, 460, 463, 505.
 Bützow, D. N., 383, 438.
 Bødicker 301.
 Bøgh, N. S., 383
 Bølle, C. G., 134.
- C.**
- Carl Gustav 299.
 Castenfeldt 467.
 Cederfelt-Sim. 467.
 Christen Hansen (Lime) 279,
 333, 390, 544, 574, =Jensen 527,
 =Lauridsen (Lec) 211, 219,
 337, =Pedersen 143, 162, 450,
 =Pedersen 289, =Poulsen 78,
 143, 167-68, 181, 231, 264,
 562, =Westesen f. West.
 Christensen, Cr., 403, Jens
 (Skonbo) 252, 279, 333, 347,
 Eskild og Palle, f. C. og P.
 Christian den 1ste 67, 98, 100,
 d. 2den 99, 102, 111, 156,
 185, 446, 516, den 3die 158,
 161-63, 169, 183 fgg., den
 4de 232, 257-60, d. 5te 318,
 351, d. 6te 357, d. 7de 376,
 d. 8de 455, 489, 473, d. 9de 517.
 Christiern Lauritsen (Mule)
 524.
 Christine, Dronning, 63, 70, 79,
 81, 87, 103-6, 152, 156,
 446, 516.
 Christine Munk, 223, 300, 303.
 Christopher, Konge, af Bairrn
 93, Greve af Oldenb. 167-68.

Christoffer Jacobsen 277, 334,
—Sørensen (Skriver) 238,
—Valsløv og Bang, s. B.
Cohen, N. D., 458, 510.

D.

Daa, Cl., 170.
Dalin 509.
Daniel Sebastiansen 338.
Deidmann, B., 234.
Dewitz, U., 225, 291, 333, 562.
Dines Jensen 278.
Dohna 314.
Dorck 338.
Dorothea, Dromm. 113.
Drage, M., 141, 203.
Dreher, S., 373, J. 358.
Driberg 403, 463.
Dung, S., 172.
Düwel 73, 138.

E.

Ebel, Aug., 277.
Eberstein 302.
Eblemand, S., 236.
Eggertsen, J., 77, 121, 161,
S. 288.
Eichel, J., 334, 420.
Eilskow, A. L., 347, (339), C.
367, Pet. 347, 360, 373, 398,
419, 461—62.
Elden, J., 566.
Emichsen, A., 170, 183, 225,
Mgd. 232.
Erik Glipping 60, 82, 151, 564,
=Lam 54, 105, =Menved 74,
=Blougpenning 59, =af Pom-
meren 74, 88, 92—93.
Erik Nielsen 252.
Ernst, J. S., 461.
Eskild Christensen 223, 234,
273.
Estrup, C., 342.
Eyerschettel 358.

F.

Faber, N., 459, L. N. 384, Mdg.
291, 360, 451.
Fiuren, D., 178, 209.
Foltekin 113.
Frederik d. 1ste 101, 106, d. 2den
178, 180 jgg. 198, 206, d. 4de
344, 350—52, 357, d. 5te
374—76, d. 6te 375, 469, d.
Snyvende 452, 459, 496, 510.
Frille 139, Egg. 113.
Friis, Chr., 237, 238, 252, Hans
168, 210, 238, Jesp. 294,
Joh. 119, 134, 161, Jørg.
232, 342, 401, Mgr. 120, 226,
Pcd. 99.
Frithoff, L., 399, 544.
From 408, 468, 488.

G.

Gaas, B., 220, 528, N. 528, L.
341.
Gcert, Greve, 89.
Gersdorf 467.
Gefico 36, 64.
Gheisner, Th., 73.
Gjebde, J., 311.
Gjæ, J., 225, 290, S. 305, M.
154.
Glob, A., 75, 135.
Gorm, N., 286, 333, 339, 340, 390.
Gottschald, S. J., 383, 549.
Grothe, A., 90, 99.
Gummerbad, J., 279, 399.
Gyldenløve, C. H., 225.
Gyldenstjerne, Anna, 53, S.
226, 316, 410, Jørg. 142,
Knud 53, 164, 169, 550, Niels
226.

H.

Haffenreffer (Krigscommis.)
333, 338.

- Hahn, C., 291, B. 291, Jørg. 332—33, 527.
 Hahne, H., 211, 279, Jørg. 342—43.
 Hamann, C., 358.
 Hamsfort, C., d. ældre 183, 186, 228, d. yngre 183, 233—35, 270, 525, 549, Mgd. 232.
 Hannemann, B., 334.
 Haus, Mg., 63, 98, 103—6, 446, 516.
 Hans Clausen, 289, — Eggertsen 288, — Jensen 138, 282, 572, — Knudsen 523, — Larvidsen 244.
 — Michelsen, Bisfop, 214, 231—32, — Borger 528.
 — Nielsen (Kølenbrun), 211, 238—42, 247, 257, 286, 353, 527, 572.
 — Pedersen 278.
 — Unterkjen 238, 264.
 — Willumsen (Laudorf) 266, 339.
 Hansen, Chr., 76, H. C. 467, Jørg. 401, Bed. (Bisfop) 421, 435, 445, 455, 483, Th. 342.
 Hardenberg, Cil., 139, 565, Helv. 226, Jac. 228.
 Hasebart, Abigael, 213—18, 279, 282, 566, 568, 578 f. Seeblad.
 — Ane 213, 233, 278, 282, 528 f. Verke.
 v. Haven, F. C., 356, 359, 386, 425, 552.
 Haysen, Jesf, 133.
 Hebbe 353, 416.
 Hedegaard, C. D., 374, 382—83.
 Hee, J., 383, C. 334, 358.
 Heiberg, L., 441.
 Hein, S., 406.
 v. Heinen 420, 433.
 Helt, B., 334, 581.
 Hempel, S., 334, 387—89, 431, 435, 463—64, 469.
 Henrich Clausen 102, 278, — Jh-lau 90, — Jørgensen 255, 333, 544, — Michelsen 217, — Tor-kelsen 255.
 Henriksen, C. R., 459.
 Hiere Jespersen 346, 450.
 Hieronymus Oljen 98, 542.
 Hindsholm, L. J., f. Laur.
 Hirschfelt 465.
 Hogni 13.
 Holm, P., 383, Wotr. 342, 373.
 Holst, J., 387.
 Holsten 356, 441, 449.
 Hoya 169.
 Hubald 26.
 Huns, C., 448, 468.
 Hvitfelt, A., 160.
 Høeg, C., 226, 252, 273, 527 529, Mrog. 226; 311.
 Hoier, H., 168.
 Høne, Joh., 215, 280.
- J.**
- Jbsen, H. og P., 252, 293, 573.
 Jversen, Chr. H., 379, 382—88, 429, 462—63, 483.
 Jacob Jacobsen 214, — Jespersen 201, 251—52, 542, 545, 570, — Madsen 204, 566—67.
 Jens Andersen (Weldenat) 72, 79, 142, 147, 152, 450, 550.
 Jens Christensen (Skoubo) f. Chr., — Erichsen (Westengaard) 286, 333, 339, 342, 389, — Grydestøber 250, 252, — Jes-pen 293, — Michelsen 533, — Nielsen 342, 358, 394, — Willumsen 144, — Madsen f. Rosenbergs.
 Jsep Hansen 78, — Jepsen 573, — Unterkjen f. U.
 Jesper Frisen 294, — Hansen 227, 299, 543.

- Jesperen, Niels, 178, 192, 224, 550.
- Jesf Eggertsen 121, 137, Hanssen 133.
- Juel, C., 311.
- Jørgen Hansen 401, - Lauritsen 294, - Nielsen 523, - Nielsen (Skriver) 238, 523, - Willumsen 234.
- K.**
- Kaas, M., 316.
- Kammerjvends, D. S., 238.
- Kellinghusen, P. C., 294, 367, 408, 435, 468, 483.
- Kingo, Th., 231, 312 fgg., 347, 510 - 11.
- Kjøbke 358.
- Knud, den Hellige, 24, 26 fgg. 58, 68, den Store 7, 21, den Sjette 58.
- Knud Jacobsen 238, 247, 342, 402, 528, - Lauridsen 278, 282, 294, - Ottesen, f. Seeblad.
- Knudsen, K., 253, 279, 333, 340, 342, 401, 529 - 30, Otto f. Seeblad.
- / Kosod, J., 342, P. 386.
- / Kotte 96, 102, 207, 208, - Jørg. 119, 121, 161, 208, 238, 241, 264, - Kar. 192, 208, - Laur. 1' 2, 119 - 20, 227, 524, - M. 208, - Ris 102.
- Krag, L., 226, D. 257.
- Kraffe, Jesp., 161, Mog. 37, 71 - 72, 80, 142, (161, 224, 314), D. 216.
- Kruse, S., 252.
- Kræmer 102, G. 126, S. 211, 567, Jens 211, Jørg. 211.
- Kurrelbaum, J. F., 404, M. 126, 330, 544.
- Kyhn 357-58, 374, 379, 432.
- Kølenbrunn, f. Hans Nielsen.
- Køhler 376.
- Kolsner 294.
- Køster, S., 234.
- L.**
- Lahn, J. M., 360, 362, 434, 462.
- Landorf, Brod. 332, 343, S. Brodersen 220, 278, 332 33, Hans Willumsen 266, 277, 399, 581, Kn. 214, 581.
- Lange, S., 278, 358, 575, (364).
- Lassen, J., 307.
- Laurids Jacobsen (Hindsholm) 299, 300, 304, 329, - Nielsen 252, 527, 545.
- Lee, C. L., 211, 219, 277, 337, L. 329.
- Lente, C., 311.
- Leffe 208, S. 264, Prd. P. 211, 213, 233, 266, 278, 282, 301, 353, 528, 544, 567.
- Leth 208, Ja. 2' 8, K. 279, 282, Sev. 121.
- Lime, f. Christ. Hansen.
- Limf 139.
- Linde 334.
- Lindam 358, 378.
- Lindgaard, L., 135.
- Lindenow, S., 209, 311.
- Lindved, M. K., 342, 467.
- Litle, P., 99.
- Lodberg, J., 343, 354.
- Lohmann, S., 231 - 35, 573.
- Luja, C., 282, 332 - 33, 527, L. 546.
- Ludvig Hansen 335.
- Lunge, J., 225.
- Lykke, C., 209, 227, Jo. 184, Bern. 228 fgg., 290.

M.

- Mads Hansen 293, 543, — Jørgensen (Brændeviin) 576, — Lauridsen 254.
 Margrethe, Dronn., 74, 92, (104).
 Marfvin, Ane, 161, Jø. 191, Ped. 80, 96, 99, 103, 127, 142, 533.
 Martfeldt, M., 342, 358, 393.
 Martini 374.
 Matthias Diderichsen 293, 528, 543.
 Meclby, U. C., 330, 355.
 Michael 78.
 Michel Clausen 102, 166, 566, — Hansen 243, 401, 543, — Jacobsen 353.
 Mito 385, J. F. 387, 492, 497.
 Moltke 467.
 Mortensen, Jac., 313, 544.
 Moth, P., 234.
 Mourier, L., 342, 545.
 Mule, Anne 355, 399.
 — Chr. 99, 243, 543.
 — Claus 209, 227, 528.
 — Erik 354.
 — Hans 75, 96, 99, 133—34, 178—79, 192, 208, 238, 244, 570.
 — Jens 134, 209, 234—35, 371.
 — Jesf 67, 139.
 — Jørgen 209, 238, 279.
 — Lisb. 335, 371.
 — Midel 68, 75, 99, 102, 126, 168—69, 238, 523—24, 566.
 — Mogens Jørgensen 544, 578.
 — Niels 124, 126, 209, 219, 243, 245, 263, 277, 333, 390, 544.
 — Peder 68, Na. 354.
 Mund, C., 226, 529, Kirst. f. Christine.
 Musæus, C., 334.
 Muus, C., 343.

Müller, C. N., 349, C. P. 459.
 Møllegaard 496.
 Møller, Jac., 342, 346, 390, 572, Sigu. 373, 376, 407, Søren 360, 407, 462.
 Mørl, L., 345.

N.

Nannestad, N. C., 383.
 Naur, C., 333, 511.
 Niels, Ronge, 54.
 Niels Jensen 76.
 Nielsen, J., 342, 358, 394.
 Niessen, C., 358, 360, U. 376.
 Norby, S., 226, D. 207.
 Rue 367.
 Norager 358.

O.

Ole Jacobsen 233—34.
 Oluf Hansen 238, 542, — Oluffen f. Bager, — Oluf Nielsen, f. Bager.
 Oksfæde, O., 330.
 Oskwald 25, 46.
 Otto 366.
 Otto, Mejer, 3, 21, 123.
 Otto Knudsen, f. Seclad.
 Ore, P., 265.

P.

Paaske, M., 144, 250, 252, 545, 565.
 Pagedarm 286.
 Pagh, P., 76, 147.
 Palladius, P., 76, 103, 166.
 Palle Christensen 73, 450.
 Paluatoke 15.
 Pave, S., 144.
 Peder Jepsen 293, 524, 545 573.

Peder Madsen 254, 545.
 — Pedersen f. Verdc.
 — Rasmussen 214, 337, (Wals-
 løv).
 Peter, Jar, 347.
 Petrus Danus, 76.
 Pingel, J. C., 385.
 Plum, F., 435, 458 - 60, 511.
 Podebusk 403, Q. 316, M. 161,
 193, 225, 333, 375, 376, R.
 333, 377.
 Pontecorvo 454.
 Poul Matthiesen f. Rosenvinge.
 Pritzbuer, J., 311, 349, 390.

Q.

Qvitzow, Jørg., 166.

R.

Rafn, C., 459.
 Ram, St., 234, 285, 335.
 Ramus, C., 231, 383, Jac. 386,
 483, 511, M. 358.
 Rantzau, B., 225—26, C. 311,
 S. 270, =Micheberg 371.
 Rathlow 333.
 Regner 60.
 Reimuth, C., 342, 545.
 Riisbrig, Ot. 311, Th. Broder-
 sen 202, 213, 215, 238, 240,
 278, 299, 341, 509.
 Risting, S., 358, 360, 408.
 Ritter 334.
 Robert Hart 96.
 Roed, A., 524.
 Roepstorf 367, 483.
 Rosenberg, Jac. Madsen, 278,
 333, 342, 558.

Rosenkrantz, C., 342, C. 189,
 Sølvg. 226, 232—33.
 Rosenvinge, Jens Møg. 310,
 527, 543, Jørg. Møg. 238,
 247, Møg. Genriffs. 148, 209,
 238—39, 572, P. Mathiesen
 332, 572, 580, Will. Genr. 220,
 Willum Jensen 215, 333, 342,
 371, 390.
 Rosenorn, P., 467.
 Rud, K., 226.
 Ronnow 139, 225, C. 77—78,
 550, Gl. 52, 113, Gl. 140,
 Marq. 226.

S.

Sachmann, D., 278, 308,
 Sandolin, Jo J., 79, 164, 170,
 550.
 Samjing, P. S., 371.
 Saslov, J. C., 121 f. Eggertsen.
 Saylorf 459.
 Schach, S., 302.
 Scheel, J., 278.
 Schjern 420, 441.
 Schousbo 358.
 Schult, C., 234—35, J. 277, 306,
 333.
 Schrøder, C. og J. og M. 328,
 — 29, 366.
 Scriber, Christ. Sørensen, f.
 Christopher, — Jø. N., f. Jør-
 gen, — Morten 180, — Silvester
 126, — Th. N., f. Thyge.
 Seebiad 96, Ant. Ottesen 215,
 219, 220, 252, 280, 545, — Birg.
 202, 215, 218, — Jørg. K. 96,
 — Karen 214, Knud J. 209,
 — Kn. Ottesf. 210, 214, 337,
 — Maren 209 († 1641), 279,
 — Margrethe 279, — Otto
 Knudsen 178, 210, 212 jgg, 238,

- 279, 509, 566, —Ottho 337,
349, (210), —Nich. Kn., 209,
278, —Sivert Pedersen 238.
Seemann 574.
Sehested, C. T., 227, 311.
Seidelin, F., 283—84, M. 342,
397
Seydlitz, C. G., 383.
Severin (Løge) 120.
Sibbern, S., 358, 383, M. 358.
Sidjel Lauridsd. 399, 578.
Silou, S., 90
Simonsen, B., 342, S. 358,
—Wedel 548.
Sivert Pedersen 238.
Skinkel, B., 52, Skilleb. 53, Id.
322, Mette 133, Mort. 172,
Morten til Søh. 371, 575.
Skoubo, J. C., 342, f. Jens
Christensen.
Skovgaard, M., 226, 292.
Skram, P., 169.
Skrap, S., 166, 169, 287, J. 287.
Sophie, Dronning, 106.
Steen, N., 135.
Stryg, S., 99, 127, 208.
Stub, A., 511.
Svale, B., 226.
Svend, Alfisø Søn 112.
—Grathe 58, 155.
—Pedersen 273, 527.
Svitser, A., 278, S. 399.
Sømær, S., 61, 113.
Sørensen, Th 462.
- S.**
- Sauber, J. S., 383.
Saulow, J. B., 214, 280, 333.
Teddlenborg 169.
Tetens, St., 459.
Theil, 574.
Thenner, S., 228.
Thomsen, N., 155, Ove 385.
- Timmermann, J., 234, 568.
Tojstrup, S. P., 465.
Trampe 431.
Trolle, G., 169.
Tyge Andersen (Skriver) 96.
- U.**
- Ulseft, B., 216, Cl. A. 77, Corf.
216, Laur. 226
Unkersen, S., 238, 264, Sep.
169, 238
Unsenius, Joh., 333, 574.
Uruc, C., 225, J. 226, Knud
226, 333, Mette 230, Siv.
226, 568.
Ussing, J. Afg. 546.
- V.**
- Valdemar, d. St. 58, d. And.
82, d. 4de 91.
Vales, S., 120, 209, 524.
Walkendorf, C., 231, Hen. 226,
246, 237, 257, 568, Joh. 143.
Wegener, C. F., 289.
Wendelbo, L., 252.
Werkmester, D., 117, S. 338.
Westen, C., 334, 358, 383—84,
389, 404, 548, Joh. Chr. 579,
P 335, 347, 371, 386.
Westengaard, f. Jens C.
Westesen, Chr., 279, 332, 342,
579.
Widmann, B., 211, 279, 282, 529,
S. 233, 310, 333, 340, Jørg.
211, 278, 292, 333, 340, 570.
Willum Lucasen, 211, 277, —Jen-
sen, f. Rosenbinge.
Willumjen, Hans, 218, 266,
277, 399, Jørg. 234, Mette
213, 220, 371.

Winding, J. P., 214.

Winterfelt 311, 349.

Wolf, J. J., 511.

Wolmer 362.

Zitwitz 318. **3.**

W.

Weth 29, 73

Z.

Zhenschläger, M., 290, 338,
572.

Zstrup, M., 464, C. 378, 403, R.
360, 407.

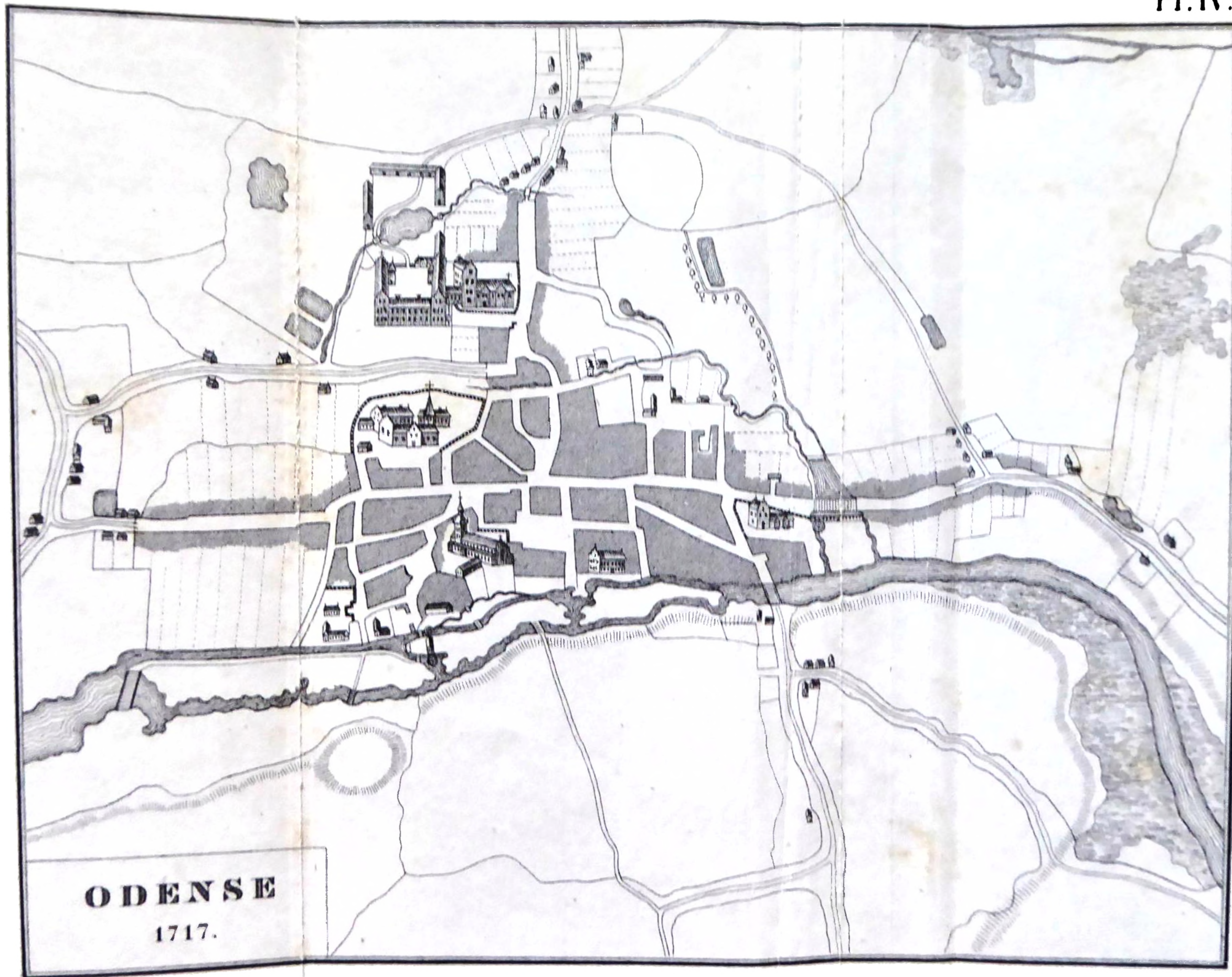

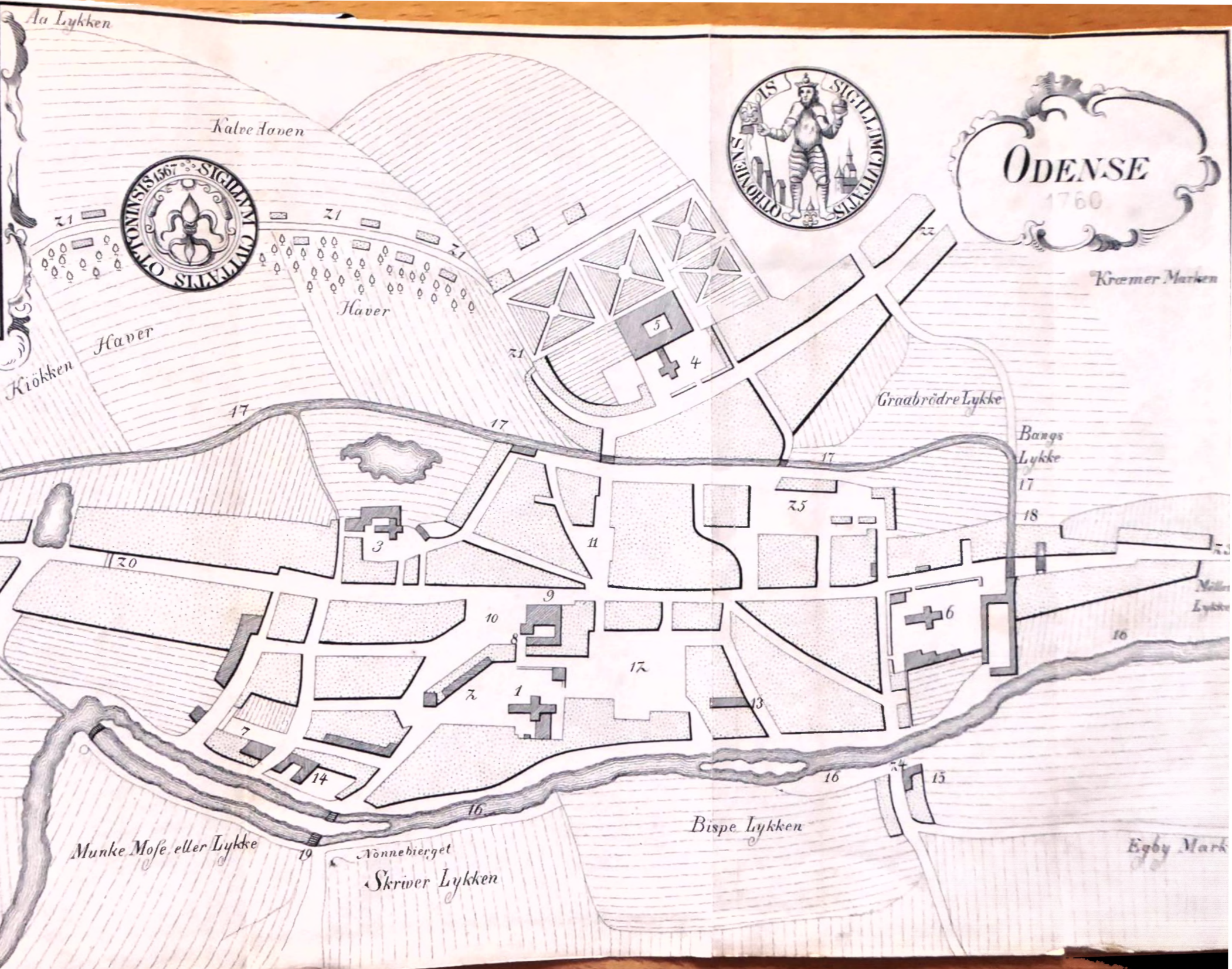
ODENSE

1717.

ODENSE
1717.

- 14 Tugt og Manuf
- 15 Sukkerhuset
- 16 Byens Aae
- 17 Byens Beck
- 18 Piente Dam og Mølle
- 19 Monke Port
- 20 Vester Port med Forstad
- 21 Vindetgade Port
- 22 Nørre Port
- 23 S. Jørgens Port
- 24 Mølle Broe P.
- 25 Sorte Brødre Kirke gaards Plads

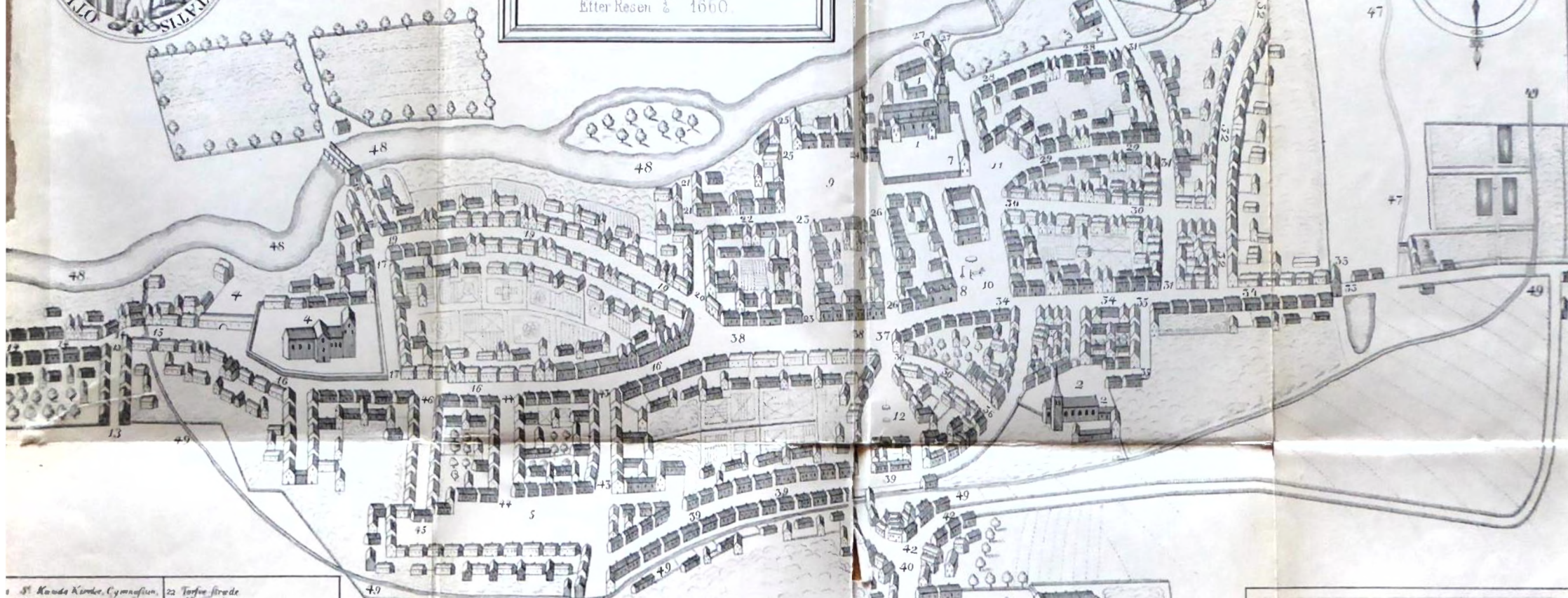
ODENSE
1760

Odense OTHONIA

Etter Resen 1660

1 St. Knuds Kirke, Gymnasium, Læsestue, St. Knuds Kloster	22 Torvs Strøde
2 Omskrævet Kirke, Skolen den yppre, pædagogiske Kirke og Skolestue	23 Ny Strøde
3 St. Knuds Kirke, St. Knuds Kloster eller Omskrævet Kirke, Skolen Læsestue, Refektorium	24 Klackdybet
4 Vor Frøe Kirke, Profane skole, skole skole, Kirkegaard	25 Dispenstrøde
5 Bispens Refektorium	26 Sædestrøde
6 Læsestue og Skole	27 Munkes Hølle
7 Bispens Refektorium	28 Doel Boder
8 Læsestue og Skole	29 Kirkestrøde
9 Bispens Refektorium	30 Puggestrøde
10 Læsestue og Skole	31 Børsen og arepart til Flare Kloster
11 Bispens Refektorium	32 Hoffstrøde
12 Læsestue og Skole	33 Tøjstrøde og Kildeum
13 Bispens Refektorium	34 Pøllestrøde
14 Læsestue og Skole	35 Strømebrødre Strøde
15 Bispens Refektorium	36 Stul Strøde
16 Læsestue og Skole	37 Kantskuden
17 Bispens Refektorium	38 den store gade
18 Læsestue og Skole	39 den store gade ved Byens Borch
19 Bispens Refektorium	40 Skolestrøde
20 Læsestue og Skole	41 Skolestrøde
21 Bispens Refektorium	42 Claus Møllers Strøde
	43 Møllers Strøde
	44 Nystrøde
	45 Nystrøde
	46 Nystrøde
	47 Nystrøde
	48 Nystrøde
	49 Nystrøde
	50 Nystrøde

St. Knuds Kirke

Oversigtskort over Odense Kjøbstad og tilliggende Jorder

Grænser angivtes som disse efter Indlemmelsen af handdistrikter i Henhold til Indenrigsministeriets Belydningsbrev af 19 Juli 1877 og Udtog af 1877 af
Henrichsen
Landinspektør

Signaturer.

- Odense Kjøbstads fremtidige Jurisdiction Grænser.
- OH, Odense Herred.
- Sognegrænser.
- Grænse imellem Odense Kjøbstads og Landstænges Jorder.
- ..... Projecteret Bygrænse efter Lov af 11 Februar 1863.